

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDEKİ GÖÇLER
VE ANADOLU’NUN SOSYO-KÜLTÜREL
YAPISINA ETKİLERİ: SİVAS ÖRNEĞİ**

MAHMUT ŞENER

2502120373

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. CEZMİ ERASLAN

İSTANBUL-2021

ÖZ

20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDEKİ GÖÇLER VE ANADOLU’NUN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISINA ETKİLERİ: SİVAS ÖRNEĞİ

MAHMUT ŞENER

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan göçler, Anadolu’nun demografik yapısını şekillendirmiş, buna paralel olarak son derece önemli siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlere zemin hazırlamıştır. Bu tez çalışmasında, söz konusu dönemdeki göçler ve Anadolu’nun sosyo-kültürel yapısına etkileri Sivas vilayeti örneği üzerinden incelenmiştir. Dönemin başında sırasıyla Kafkaslardan ve Balkanlardan gelen takriben 16.000 muhacir Sivas’ta iskân edilmiştir. Daha sonra Sivas vilayeti, Birinci Dünya Savaşı’nın başında Rus işgaline uğrayan Osmanlı topraklarından göç eden Şark mültecileri için önemli bir toplanma merkezi olmuştur. Vilayette biriken yüz binlerce mülteci iskâna müsait vilayetlere sevk edilirken yaklaşık 14.000 Şark mültecisi, Sivas’a bağlı kaza ve köylerde iskân edilmiştir. Yine 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan Mübadele Antlaşması uyarınca Rumeli’den gelen yaklaşık 7.500 mübadil muhacir ve Sırpların katliam ve baskısı nedeniyle 1925 yılında Türkiye’ye göç etmek zorunda kalan 2.000 Boşnak muhacir Sivas’ta iskân edilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki coğrafi sınırları dikkate aldığımızda bu dönemde takriben 30 bin Müslüman muhacirin Sivas’ta iskân edildiğini söyleyebiliriz. Aynı dönemde Sivas’tan ayrılan gayr-ı Müslim muhacir sayısı ise 100 bine yakındır. Bu durum, bir taraftan nitelik ve nicelik bakımından önemli bir iş gücü açığına neden olurken diğer taraftan imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde nüfusun daha homojen hale gelmesini sağlamıştır. Sivas’ın çalışma hayatına ve kültürel birikimine zenginlik katan muhacirler, uyum sürecinde çeşitli sorunlar yaşamış olsa da zamanla yerli ahaliyle kaynaşarak Sivas’ta birlikte yaşama kültürünün en güzel örneklerini sergilemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, göç, muhacir, mülteci, mübadil, iskân.

ABSTRACT

MIGRATIONS IN THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY AND THEIR EFFECTS ON THE SOCIO-CULTURAL STRUCTURE OF ANATOLIA: THE CASE OF SIVAS

MAHMUT ŞENER

The migrations experienced in the first quarter of the twentieth century shaped the demographic structure of Anatolia, and in parallel with this, laid the groundwork for extremely important political, social, cultural and economic changes. In this thesis, the migrations in the said period and their effects on the socio-cultural structure of Anatolia have been examined through the example of Sivas province. At the beginning of the period, approximately 16.000 immigrants from the Caucasus and the Balkans, respectively, were settled in Sivas. Later, Sivas province became an important gathering center for the Eastern refugees who migrated from the Ottoman lands that were invaded by Russia at the beginning of the First World War. While hundreds of thousands of refugees accumulated in the province were transferred to the provinces suitable for housing, approximately 14.000 Eastern refugees were settled in the towns and villages of Sivas. Again from Rumelia accordance with the Exchange Agreement signed with Greece on January 30, 1923 Turkey due to the approximately 7.500 emigrant refugees and the massacres of Serbs and pressure are forced to migrate to Turkey in 1925 to 2.000 Bosnian refugees have been resettled in Sivas. Considering the geographical borders of the Republic period, we can say that approximately 30 thousand Muslim refugees were settled in Sivas during this period. In the same period, the number of non-Muslim immigrants who left Sivas is close to 100 thousand. This situation, on the one hand, caused an important labor deficit in terms of quality and quantity, on the other hand, the population became more homogeneous in the transition from empire to nation-state. The immigrants, who enrich the working life and cultural background of Sivas, have experienced various problems during the adaptation process, but over time, they mingled with the local people and displayed the best examples of the culture of living together in Sivas.

Keywords: Sivas, migration, immigrant, refugee, exchanged, resettlement.

ÖNSÖZ

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında meydana gelen savaşlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin kaybettiği Balkan ve Kafkas coğrafyasında yaşayan Müslüman ahali, artan baskılar sonucunda Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle Ermenilerin önemli bir kısmı Anadolu'yu terk ederken sonrasında cereyan eden Türk İstiklal Harbi neticesinde Anadolu'daki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman halk, Lozan Konferansı esnasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi gereğince yer değiştirmiştir. Bu itibarla gelenler ve gidenler dikkate alındığında, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki göçlerin, Anadolu'nun demografik yapısında önemli değişikliklere neden olduğunu söyleyebiliriz.

Devletlerin nüfus yapısını şekillendiren ve bu yönüyle siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçları olan söz konusu göçler hakkında ülkemizde yapılan araştırmaların önemli bir kısmı konuyu genel çerçevede ele almaktadır. Ahmet Cevat Eren, Cevat Geray, Bilâl N. Şimşir, Kemal Arı, Süleyman Erkan, Abdullah Saydam, Nedim İpek bu doğrultuda kıymetli eserler ortaya koyan akademisyenlerin başında gelmektedir. Ancak konuyu vilayet tarihi açısından inceleyen çalışmaların sayısı, son yıllarda artmakla beraber, hâlâ yeterli değildir. Nitekim coğrafi konumu itibarıyla Anadolu'nun merkezinde ve göç yolları üzerinde yer alan Sivas vilayeti hakkında, Kafkas göçlerini konu alan birkaç makale dışında, kapsamlı bir çalışma henüz ortaya konulmamıştır. Bu bakımdan 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki göçlerin Anadolu'nun sosyo-kültürel yapısına etkilerini, Sivas vilayeti örneği üzerinden incelemeye çalıştık.

Bu tez çalışmasında başta Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri olmak üzere ATESE ve Kızılay Arşivinden istifade edilmiştir. Bu kapsamda arşiv vesikalarının yanı sıra özellikle Cumhuriyet Arşivi kataloğunda yer alan muhacir iskân-kayıt-tahsis defterleri ile mübadil sevk ve jurnal defterleri incelenmiştir. Ayrıca konuyla alakalı yüksek lisans ve doktora tezleri ile araştırma eserler gözden geçirilmiştir. Yine birinci kuşak muhacirlerin anılarından istifade edilmiştir. Saha çalışması kapsamında Sivas merkezden başlamak üzere Suşehri, Gemerek, Divriği, Hafik ve Gürün ilçelerine ve köylerine gidilerek ikinci ve üçüncü kuşak muhacirlerle sözlü tarih çalışması yapılmıştır.

Bu çalışma, giriş ile birlikte üç ana bölümden oluşmaktadır. İncelenen döneme ait göçmenlerin; muhacir, mülteci ve mübadil gibi farklı isimlerle anılması bu kavramların izahını zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan giriş bölümünde öncelikle göçün genel bir tanımı yapılarak bu kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra Sivas vilayetinin tarihteki yeri ve önemi, coğrafi konumu, idari durumu ve demografik yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde, tezimizde kullandığımız kaynaklar hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Birinci bölüm, 1900-1914 yılları arasında yaşanan göçlere ayrılmıştır. Bu çerçevede Kafkasya'dan ve Balkan Savaşları nedeniyle kaybedilen Rumeli topraklarından Sivas vilayetine gelen muhacirler incelenmiştir. İkinci bölümde, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Osmanlı topraklarından göç ederek Sivas vilayetine sığınan Şark mültecilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan Mübadele Antlaşması uyarınca Rumeli'den gelen mübadil muhacirlerin yanı sıra aynı bölgeden gelen gayr-ı mübadiller ile Sırp'ların katliam ve baskısı nedeniyle 1925 yılında Türkiye'ye göç etmek zorunda kalarak Sivas'ta iskân edilen Boşnak muhacirler ele alınmıştır. Burada hemen ifade etmeliyiz ki, Sivas vilayetinin Osmanlı dönemindeki idari sınırları ile Cumhuriyet dönemindeki idari sınırları farklıdır. Bu itibarla Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancakları çalışmamızın birinci bölümüne dâhil edilirken ikinci ve üçüncü bölümde Cumhuriyet dönemindeki idari sınırlar esas alınmıştır.

Her bölümde öncelikli olarak göçün sebeplerinden ve göç yollarında yaşanan sıkıntılardan bahsedilmiştir. Daha sonra muhacirlerin sevk, iaşe, iskân ve sair ihtiyaçları hakkında hazırlanan talimatnameler ışığında devletin iskân siyaseti ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. Buna bağlı olarak muhacirlerin üretici hale getirilmesi için yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ardından muhacirlerin geldikleri ve iskân edildikleri yerler, muhacir miktarı ve iskân işlerinde yaşanan aksaklıklar ayrı ayrı ele alınmıştır. Yine muhacirlerin yerli ahaliyle ilk temasları ve uyum sürecinde yaşanan sorunlar, muhacirlerin Sivas'ın çalışma hayatına ve kültürel birikimine katkıları, muhacirlerle yerli ahali arasındaki kültürel etkileşim, salgın hastalıklar, asayiş olayları vs. konular hakkında bilgi verilmiştir.

Ayrıca konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kafkasyalı muhacirlerin, Şark mültecilerinin, mübadillerin ve Boşnak muhacirlerin iskân yerlerini gösteren özgün haritalar çizilmiş ve ilgili bölümlere ilave edilmiştir. En sonunda bu haritalar birleştirilerek 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sivas’a gelen muhacirlerin iskân yerleri, kapsamlı bir haritada* gösterilerek tezimizin ekler kısmına dâhil edilmiştir.

Bu vesileyle, takriben altı yıl süren çalışmamız dolayısıyla yardım ve desteğini gördüğüm kişi ve kurumlara pek çok teşekkür borcum oluştuğunu belirtmek isterim. Öncelikle yüksek lisans tezimi yöneten, doktora eğitimi için beni teşvik eden ve tezimin her aşamasında yapıcı tavsiyelerde bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. Cezmi Eraslan’a, bu süreçte yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Recep Karacakaya ve Doç. Dr. Mehmet Fatih Sancaktar’a müteşekkirim.

Yine Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Kızılay Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd(ATESE) Başkanlığı personeline teşekkür borçluyum. Sundukları imkânlarla süreci kolaylaştıran İslam Araştırmaları Merkezi(İSAM) ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ederim.

Tezimizle alakalı haritaların çiziminde teknik destek sağlayan, saatlerini hatta günlerini bu iş için feda eden Ramazan Karaçıray kardeşime yürekten teşekkür ederim. Ayrıca saha çalışması esnasında samimi yardımlarını gördüğüm Sivas Milli Eğitim Müdürü Mustafa Altınsoy’a, meslektaşım Sivas Milli Eğitim Müdür Yardımcısı Mehmet Başçıl’a, Sivas İl Kültür Müdürü Kadir Pürlü’ye, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü Salih Şahin’e, Selahattin Mermer’e, Ahmet Duran Koşaroğlu’na, Azmi Yüksekkoşarın’e, İlyas Ege’ye, Ergül Şimşek’e, İsmet Şahin’e, Ali Arıkan’a, Ali Bıyık’a, Cuma Karakoyun’a ve isimlerini sayamadığım tüm Sivaslı dostlarıma şükranlarımı sunarım.

Mahmut Şener

İstanbul-Fatih, 18 Mart 2021

* 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sivas vilayetine gelen muhacirlerin iskan yerlerini gösteren harita için bkz.: Ek 24, s. 476.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	xvii
GRAFİKLER LİSTESİ	xx
HARİTALAR LİSTESİ	xxi
KISALTMALAR LİSTESİ	xxii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA'DAN VE BALKANLARDAN GELEN MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNİ

A. KAFKASYA'DAN GELEN MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNİ	22
1. Göçlerin Sebepleri	22
1.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi	22
1.2. Kafkas Göçünde Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Tavrı	25
1.2.1. Rusya'nın Tavrı	25
1.2.2. Osmanlı Devleti'nin Tavrı	26
2. Göç ve Göçmen İşlerinin İdaresi	28
3. İskân Faaliyetlerine Yönelik Yasal Düzenlemeler	29
3.1. Muhacir İskânı Nizamnamesi	29
3.2. Muhacir Komisyonlarının Yetki ve Sorumluluklarını Belirleyen Talimatname	29
3.2.1. Muhacir Komisyonlarının Kuruluşu ve Faaliyetlerinin Tespiti	30
3.2.2. İaşe İşleri	32
3.2.3. İskân Mıntıkasını Terk Eden Muhacirlerin Durumu	33
3.2.4. Muhacirler Hakkında Tutulacak Defterler	33
3.2.5. Muhacir Sevkiyatında Dikkat Edilecek Hususlar	33
3.2.6. Muhacirlerin Üretici Konuma Getirilmesi	35

3.2.7. İskân Yerlerinin Belirlenmesi ve Konut Sorununun Çözümü	37
3.3. Muhacirler İçin Vatandaşlığa Geçiş Düzenlemesi	37
3.3.1. Nizami Usullerle Gelen Muhacirlerin Talepleri	39
3.3.2. Firari Olarak Gelen Muhacirlerin Talepleri	40
3.3.3. Gayr-ı Müslim Muhacirlerin Talepleri	42
3.3.4. Osmanlı Tabiiyetinden Çıkmak İsteyenlerin Talepleri	42
3.4. Kaçak Yollarla Anadolu'ya Girmeye Çalışan Ermeni Göçmenlerin Engellenmesi	43
4. Yirminci Yüzyılın Başında Sivas'ta İskân Edilen Kafkas Muhacirler	44
4.1. Muhacir Yoğunluğuna Karşı Alınan Tedbirler	50
5. Muhacir İskân Birimlerinin Oluşturulması	51
5.1. Muhacir Köylerinin Kuruluşu	51
5.1.1. Ormanların Korunması İçin Alınan Tedbirler	54
5.2. Muhacirlerin Satın Alma Yoluyla Teşkil Ettikleri Köyler	55
5.3. Muhacir Köylerinin İsimlerinin Değiştirilmesi	55
6. Muhacirlere Yapılan Yardımlar	57
6.1. Muhacir Masrafları İçin Kaynak Arayışı	57
6.2. Devlet Tarafından Yapılan Yardımlar ve Tanınan Muafiyetler	58
6.2.1. Muhacirleri Üretici Konuma Getirme Çalışmaları	59
6.2.2. Sosyal Alanda Yapılan Yardımlar	60
6.2.3. Askerlik ve Vergi Muafiyeti	61
6.2.4. Diğer Yardımlar	63
6.3. Yerli Ahali Tarafından Yapılan Yardımlar	64
7. Muhacirlerin Taleplerine Karşı Devletin Tavrı	65
7.1. İskân Talepleri	65
7.2. Vazife ve Maaş Talepleri	66
8. Muhacirlerin İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar	70
8.1. Ödenek Yetersizliğinden Kaynaklı Aksaklıklar	70
8.2. Memleketlerine Geri Dönmek İsteyen Muhacirlerden Kaynaklı Aksaklıklar	78
8.3. Mülki Amirlerin İlgisizliğinden Kaynaklı Aksaklıklar	78
8.4. Muhacirlerin İskân Mıntikalarını Terk Etmelerinden	

Kaynaklı Aksaklıklar	80
8.5. Mevzuattan Kaynaklı Aksaklıklar	80
9. Muhacirlerle Yerli Ahali Arasında Yaşanan Sorunlar	81
9.1. Yerli Ahalinin Arazisine Muhacir İskânından Kaynaklı Sorunlar	82
9.2. Yerli Ahalinin Arazisine Muhacirler Tarafından Yapılan Müdahaleden Kaynaklı Sorunlar	83
9.3. Muhacirlerin Arazisine Yerli Ahali Tarafından Yapılan Müdahaleden Kaynaklı Sorunlar	85
10. Muhacirlerin Sebep Oldukları Asayiş Olayları ve Alınan Önlemler	86
11. Muhacirlerin Yerli Ahaliyle Kaynaşması İçin Atılan Adımlar	90
12. Muhacirlerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları	90
12.1. Devlet Kademelerinde Görev Alanlar	91
12.2. Esnaf ve Zanaatkârlar	93
12.3. Tarım ve Hayvancılıkla Uğraşanlar	96
B. BALKANLARDAN GELEN MUHACİRLER	98
1. Göçlerin Sebepleri	98
2. Göç ve Göçmen İşlerinin İdaresi	98
3. İskân Faaliyetlerine Yönelik Yasal Düzenlemeler	99
3.1. İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi (13 Mayıs 1913)	99
3.1.1. Muhacirlerin Osmanlı Vatandaşlığına Kabulü ve İskân Şartları	100
3.1.2. Muhacir Komisyonlarının Oluşturulması	101
3.1.3. İskân Faaliyetleri	102
3.1.4. Muhacirlerin Üretici Konuma Getirilmesi	103
3.1.5. Muhacirlere Tanınan Muafiyetler ve Yüklenen Sorumluluklar	104
3.1.6. Mintıkların Teftişi	105
4. İskân Faaliyetleri	105
5. İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar	106
6. Muhacirlerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları	107
6.1. İstihdam İşleri	107
6.2. Maaş Konusunda Yaşanan Sorunlar	110

İKİNCİ BÖLÜM

ŞARK MÜLTECİLERİNİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNI

1. Göçün Sebepleri	111
1.1. Kafkas Cephesindeki Vilayetlerin Ruslar Tarafından İşgali	111
1.2. Ermeni Çeteleri Tarafından Yapılan Zulüm ve Katliamlar	114
2. Göç Kararının Alınması ve Göç Yollarında Yaşananlar	115
2.1. Erzurum Mültecilerinin Göçü	117
2.2. Bayburt Mültecilerinin Göçü	122
2.3. Erzincan Mültecilerinin Göçü	123
2.4. Karadeniz Mültecilerinin Göçü	126
2.5. Göç Yollarında Barınma ve Beslenme Sorunlarının Çözümü	127
2.6. Mülteci Miktarı	128
3. Mülteci İşlerinin İdaresi	130
3.1. Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin Kuruluşu	130
3.2. Merkez Teşkilatı	131
3.3. Taşra Teşkilatı	132
3.4. Sivas Vilayet Teşkilatının Kurulması	132
3.5. İskân Faaliyetlerine Yönelik Yasal Düzenlemeler	133
3.5.1. İskân Mıntikalarının Tespiti	134
3.5.2. İskân ve İaşe Faaliyetleri	136
3.5.3. Mültecilerin Nakil Talepleri	138
3.5.4. Mülteci Sevkinde Dikkat Edilecek Hususlar	138
3.5.5. Sahipsiz Kadın ve Çocukların Bakımı	140
3.5.6. Mültecilerin Üretici Konuma Getirilmesi	140
4. Sivas'ta İskân Edilen Şark Mültecileri	141
4.1. Sivas Merkez ve Köylerinde İskân Edilen Şark Mültecileri	141
4.1.1. Mülteci Miktarı	141
4.1.2. Mültecilerin Memleketleri	142
4.1.3. Mültecilerin İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler	143
4.1.4. Mültecilerin Meslekleri	146
4.1.5. Mültecilere Yapılan Yardımlar	147
4.2. Şarkışla İlçesinde İskân Edilen Şark Mültecileri	147

4.2.1. Mülteci Miktarı	147
4.2.2. Mültecilerin Memleketleri	148
4.2.3. Mültecilerin İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler	150
4.2.4. Mültecilerin Meslekleri	150
4.2.5. Mültecilere Yapılan Yardımlar	150
4.3. Suşehri İlçesinde İskân Edilen Şark Mültecileri	151
4.3.1. Mülteci Miktarı	151
4.3.2. Mültecilerin Memleketleri	151
4.3.3. Mültecilerin İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler	152
4.3.4. Mültecilerin Meslekleri	153
4.3.5. Mültecilere Yapılan Yardımlar	153
4.4. Diğer İlçelerde İskân Edilen Şark Mültecileri	154
4.5. Sivas Vilayetinde Kesin İskânı Yapılan Şark Mültecilerine Genel Bakış:	155
5. İskân Faaliyetleri	158
5.1. İskân İçin Yapılan Hazırlıklar	158
5.2. Sivas Emvâl-i Metrûke Komisyonunun Çalışmaları	160
5.3. Mültecilerin Geçici İkametgâhı	162
5.4. Mülteci Yoğunluğu	162
5.4.1. Sivas'taki Mülteci Yoğunluğuna Çözüm Arayışı	162
a.1. Yetki Karmaşasına Çözüm Arayışı	164
a.2. Sivas'ta Özel Bir Heyet Teşkili ve Faaliyetleri	166
a.3. Karadeniz Bölgesinde Yaşanan Mülteci Yoğunluğuna Çözüm Arayışı	170
b. Mülteci Yoğunluğu Nedeniyle Ordu İdaresinde Yaşanan Sorunlar ve Hal Çareleri	172
c. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde Sivas'ta Asayiş Sorunları	176
c.1. Polis Kadrosunun Yetersizliği	177
c.2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Sivas'ta Jandarma Teşkilatının Durumu	178
c.3. Mütareke Döneminde Jandarma Teşkilatının Durumu ve Sivas'ta Eşkıya Çetelerinin Faaliyetleri	179
5.5. Sivas'ta İskân Talebinde Bulunan Mülteciler	184
5.5.1. Geçici İskân Talepleri	184
5.5.2. Kesin İskân Talepleri	185

5.6. İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar	187
5.6.1. Mültecilerin İskân Mıntıklarını Terk Etmelerinden Kaynaklı Aksaklıklar	187
5.6.2. Vilayet Teşkilatından Kaynaklanan Aksaklıklar	188
5.7. Kürt Aşiretlerin İskânı	189
6. İaşe Faaliyetleri	192
7. Mültecilerin Talep ve Şikâyetlerine Karşı Hükûmetin Tavrı.....	199
7.1. İaşe Konusu	199
7.2. İskân Konusu	204
7.3. Memleketlerine Geri Dönmek İsteyen Mültecilerin Şikâyetleri	206
8. Sivas'a Gelen Mültecilerin Diğer Mıntıklara Sevki	207
8.1. Sevk Konusunda Yapılan Çalışmalar	207
8.2. Eşkıyaya Silah Satan Mültecilerin Memleketlerine Sevki	213
8.3. Sevkiyatta Yaşanan Aksaklıkların Nedenleri	213
8.3.1. İzinsiz Mülteci Sevki	213
8.3.2. Firari Mülteciler	214
8.3.3. İskân Mıntıklarına Gitmeyen Mülteciler	214
8.3.4. Sahte Muhacirlik Meselesi	215
9. Salgın Hastalıklar	216
9.1. Mültecilerin İskân Mıntıklarına Taşıdığı Salgın Hastalıklar	216
9.2. Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler	220
9.3. Hizmetlerinden Dolayı Taltife Layık Görülen Tabipler	232
10. Kimsesiz Çocukların Bakımı	233
10.1. Sivas Sultanisinin Yetim Kız Çocuklara Tahsisi	240
10.2. Ermeni Yetimlerinin Durumu	243
10.3. Darüleytamların Maarif Nezaretine Bağlanması	246
11. Mültecilere Yapılan Yardımlar ve Tanınan Muafiyetler	247
11.1. İaşe ve Konut Yardımı	247
11.2. Mültecileri Üretici Konuma Getirme Çalışmaları	247
11.3. Giyim Yardımı	249
11.4. Mültecilere Yönelik Askerlik Muafiyeti	250
11.5. Sivas Halkının Mültecilere Yardımı	253
11.6. Devletin Varlıklı Mültecilere Karşı Tavrı	254

11.7. Kesin İskânı Yapılan Mültecilere Yapılan Yardımlar	256
12. Mültecilerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları	259
12.1. Memurlar	259
12.1.1. Harp Mıntıklarından Gelen Emniyet Mensupları	262
12.1.2. Hususi Memurların Maaş Meselesi	265
12.2. Tacirler	267
13. Göçlerle Birlikte Taşınan Kurumlar	268
14. Mültecilerin Sivas'ın Kültürel Birikimine Katkıları	269
14.1. Mutfak Kültürü	269
14.2. Halkoyunları	271
14.3. El Sanatları	271
14.4. Âşıklık Geleneği	272
14.5. Ağıtlara Yansıyan Muhaceret	274

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜBADİLLERİN VE BOŞNAK MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNI

A. MÜBADİLLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNI	276
1. Mübadele Antlaşması'nın İmzalanması	276
1.1. Mübadelenin Genel Sonuçları	281
2. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kuruluşu	283
2.1. Mübadele İmar ve İskân Kanunu'nun Kabulü	285
2.1.1. İaşe Talimatnamesi	288
2.1.2. Misafirhaneler Talimatnamesi	290
2.1.3. İskân ve İmar Komisyonlarının Kuruluşuna Dair Talimatname	290
2.1.4. Muhacirlerin Kabul, İaşe, Sevk ve İskânları Hakkında Talimatname	291
3. Mübadelenin Uygulanması	292
3.1. İskân Bölgelerinin Tespiti	292
3.2. Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle Yapılan İşbirliği	296
3.3. Mübadillerin Taşınması	298
3.3.1. Selanik'te Toplanan Mübadillerin Durumu	298
3.3.2. Mübadillerin Türkiye'ye Taşınması	301

3.3.3. Mübadillerin Samsun'dan Sivas'a Taşınması	307
3.3.4. Mübadillerin Giresun'dan Suşehri'ne Taşınması	311
4. Mübadillerin Sivas Vilayetinde İskânları	314
4.1. Tasfiye Talepnamelerine Göre İskân Edilen Mübadiller	314
4.1.1. Mübadillerin Geldikleri Bölgeler	315
4.1.2. Mübadillerin Cinsiyet Dağılımı	316
4.1.3. Mübadillerin İskân Mıntıkları	317
4.1.4. Mübadillerin Meslekleri	319
4.1.5. Tasfiye İşlemleri ve Mübadillere Tahsis Edilen Mallar	319
4.2. İskân-Tahsis Defterlerine Göre Mübadillerin İskânı	322
4.2.1. Sivas Merkez	322
4.2.2. Şarkışla	324
4.2.3. Yıldızeli	324
4.2.4. Aziziye	325
4.2.5. Hafik	325
4.2.6. Kangal	326
4.2.7. Divriği	326
4.2.8. Darende	327
4.2.9. Zara	327
4.2.10. Gürün	328
4.2.11. Suşehri	328
4.3. Vilayet Dâhilinde İskân Edilen Mübadillere Genel Bakış	329
5. İskân Çalışmaları	334
5.1. Konut Sorununun Çözümü	334
5.2. Mübadillerin Üretici Hale Getirilmesi	336
6. İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar	345
6.1. Mevzuattan Kaynaklı Aksaklıklar	345
6.2. Vekâletten ve Yerel Yöneticilerden Kaynaklı Aksaklıklar	346
6.3. Mahalli İskân Memurlarından Kaynaklanan Aksaklıklar	349
6.4. Mübadillere Tahsis Edilen Hane ve Arazilerin Yerli Ahali Tarafından İşgalinden Kaynaklı Aksaklıklar	351

6.5. İsabetsiz Yer Seçiminden Kaynaklı Aksaklıklar	352
6.5.1. Meslekî Bakımdan Yanlış Yer Tercihi	352
6.5.2. Akrabalık İlişkisinin Dikkate Alınmaması	356
6.6. Mübadillerin İskân Mahallerini Terk Etmelerinden Kaynaklı Aksaklıklar	360
6.7. Mübadillerin Reddedilen Nakil Talepleri	364
7. Salgın Hastalıklar	366
7.1. İskân Mıntıkalarında Faaliyet Gösteren Kurum ve Kuruluşları	366
7.2. Salgın Hastalıklar ve Alınan Önlemler	368
7.2.1. Sıtma	368
7.2.2. Lekeli Humma	370
7.2.3. Frengi	372
8. Atatürk'ün Sivas'ta Mübadillerle Karşılaşması	375
8.1. Mübadillerin Atatürk'e Bakışı	378
9. Mübadillerin Yerli Ahaliyle İlk Temaslarında Yaşananlar	378
10. Mübadillerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları	382
10.1. Yöneticiler, Memurlar ve Din Adamları	382
10.2. Zanaatkârlar ve Tacirler	383
10.3. Tarım ve Hayvancılıkla Uğraşanlar	385
11. Mübadillerin Anadolu'ya Taşındıkları Rumeli Kültürü	386
11.1. Mutfak Kültürü	386
11.2. El Sanatları	390
11.3. Düğün Gelenekleri	393
11.4. Dil	396
11.5. Tarım Kültürü	396
11.6. Mimari Kültür	397
11.7. Diğer Kültürel Unsurlar	400
12. Mübadeleye Tâbi Olmayan Muhacirlerin Sivas'ta İskânı	401
B. BOŞNAK MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNİ	403
1. Göçlerin Sebepleri	403
2. Göç Yollarında Yaşananlar	406
3. İskân Faaliyetleri	408
3.1. Şarkışla'da İskân Edilen Boşnak Muhacirler	409

3.2. Zara’da İskân Edilen Boşnak Muhacirler	409
3.3. Gürün’de İskân Edilen Boşnak Muhacirler	410
4. Boşnak Muhacirlere Yapılan Yardımlar	412
5. Boşnak Muhacirlerin Sivas’ın Çalışma Hayatına Katkıları	412
5.1. Tarım ve Hayvancılık	412
5.2. Demiryolları	413
5.2.1. Atatürk’ün Sivas-Divriği-Erzurum Demiryolu Hattında Boşnak Muhacirlerle Karşılaşması	414
6. Boşnak Muhacirlerin Uyum Sürecini Etkileyen Unsurlar	415
7. Boşnak Muhacirlerin Sivas’a Taşıdıkları Balkan Kültürü	417
7.1. Dernekleşme Faaliyetleri	417
7.2. Günlük Yaşantıya Dair Uygulamalar	418
7.3. El Sanatları	420
7.4. Mutfak Kültürü	421
7.5. Evlilik ve Düğün Gelenekleri	422
SONUÇ	424
BİBLİYOGRAFYA	432
EKLER	455
ÖZGEÇMİŞ	477

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Yirminci Yüzyılın Başında Sivas Vilayeti'nin İdari Yapısı	9
Tablo 2: 1903 Yılında Sivas Vilayeti'nin Müslüman/Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı	16
Tablo 3: 1906/1907 Yıllarında Sivas Vilayetine Bağlı Sancakların Müslüman/ Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı	17
Tablo 4: 1914 Yılında Sivas Vilayetine Bağlı Sancakların Müslüman/ Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı	18
Tablo 5: 1914 Yılında Sivas Merkez Sancağına Bağlı Kazaların Müslüman/ Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı	19
Tablo 6: 1932 Yılı Sonunda Sivas Vilayeti'nin Nüfusu	21
Tablo 7: Sivas Vilayeti Merkez Sancağı'nın 1914 Yılı Nüfusu ile Sivas Vilayeti'nin 1932 Yılı Nüfusunun Mukayesesi	21
Tablo 8: Yirminci Yüzyılın Başında Kafkasya'dan Sivas'a Gelen Muhacirlerin Millet Esasına Göre Hane ve Nüfus Miktarı	45
Tablo 9: Yirminci Yüzyılın Başında Kafkasya'dan Sivas'a Gelen Muhacirlerin İskân Mıntıkları	46
Tablo 10: Yirminci Yüzyılın Başında Sivas'ta İskân Bekleyen Muhacirler	47
Tablo 11: Kafkasya'dan Sivas Vilayetine Gelen Muhacirler İçin Kurulan Köylerin Eski ve Yeni Adları	56
Tablo 12: Rumeli Harp Mıntıkasından Gelerek Sivas'ta İstihdam Edilen Emniyet Mensupları	109
Tablo 13: 1919 Yılı Başında Mültecilerin Vilayet ve Sancaklara Göre Dağılımı	129
Tablo 14: Sivas Vilayeti Muhacirîn Müdürleri	133
Tablo 15: Türk Mülteciler İçin Belirlenen Geçici İskân Mıntıkları	134
Tablo 16: Kürt Aşiretlerine Mensup Mülteciler İçin Belirlenen İskân Mıntıkları	135
Tablo 17: Sivas Merkez Mahalle ve Köylerinde İskân Edilen Mültecilerin Memleketleri	142
Tablo 18: Mültecilerin Sivas Merkezde İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler	144
Tablo 19: Sivas Merkez Mahalle ve Köylerinde İskân Edilen Mültecilerin Meslekleri	147
Tablo 20: Şarkışla'da İskân Edilen Mültecilerin Memleketleri	149
Tablo 21: Mültecilerin Şarkışla'da İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler	150
Tablo 22: Gürün, Yıldızeli, Hafik, Kangal ve Darende İlçelerinde İskân Edilen Şark Mültecileri	155

Tablo 23: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler ve Hane/Nüfus Miktarı(1932)	156
Tablo 24: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler ve Nüfus Miktarı(1935)	156
Tablo 25: Temmuz/Ağustos 1916 Döneminde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşılana Mülteci Miktarı	223
Tablo 26: Temmuz/Ağustos 1916 Döneminde Zara'ya Gelen, Aşılana ve Tecrit Edilen Mülteci Miktarı	224
Tablo 27: 30 Temmuz/13 Ağustos 1916 Tarihleri Arasında Sivas Vilayetine Gelen ve Aşılana Mülteci Miktarı	224
Tablo 28: Ağustos/Eylül 1916 Döneminde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşılana Mülteci Miktarı	225
Tablo 29: Eylül/Ekim 1916 Döneminde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşılana Mülteci Miktarı	225
Tablo 30: Eylül/Ekim 1916 Döneminde Sivas Vilayetinde Uygulanan Aşı Miktarı	226
Tablo 31: 12-13 Ekim 1916 tarihlerinde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşılana Mülteci Miktarı	226
Tablo 32: 14 Ekim-11 Kasım 1916 Tarihleri Arasında Sivas Vilayetine Gelen ve Aşılana Mülteci Miktarı	227
Tablo 33: 14 Ekim-13 Kasım 1916 Tarihlerinde Suşehri Hastanesinde Yapılan Kan Muayene Sonuçları	227
Tablo 34: 14 Ekim-11 Kasım 1916 Tarihlerinde Sivas Vilayeti Hastanelerine Gelen Muhacirlerin Durumu	228
Tablo 35: Amasya ve Merzifon Muhacir Tecrithanelerine Ait 17-23 Aralık 1916 Tarihli Vukuat Cetveli	229
Tablo 36: Sivas Merkez Polis Teşkilatında İskân Edilen Menâtık-ı Harbiye Memurlarının İsim ve Unvanları	263
Tablo 37: İcra Vekilleri Heyetinin Oluşturduğu Özel Komisyon Tarafından Belirlenen İskân Mıntıkları	293
Tablo 38: Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Tarafından Belirlenen İskân Mıntıkları	294
Tablo 39: Mübadillerin İskân Edildikleri Kaza, Mahalle ve Köyler	318

Tablo 40: Mübadillerin Tasfiye Talepnamelerindeki Mal Beyanları ve İskân Kayıt Defterlerine Göre Kendilerine Tahsis Edilen Taşınır/Taşınmaz Mallar ve Bunların Kıymetleri	321
Tablo 41: Sivas Vilayetinde İskân Edilen Mübadiller	332
Tablo 42: Sivas Vilayetinde İskân Edilen Boşnak Muhacirler	408
Tablo 43: Şarkışla Kazasında İskân Edilen Boşnak Muhacirler	409

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Mübadillerin Geldikleri Vilayetlere Göre Dağılımı	315
Grafik 2: Mübadillerin Geldikleri Kazalara Göre Dağılımı	316
Grafik 3: Talepname Veren Mübadillerin Cinsiyet Dağılımı	316
Grafik 4: Mübadillerin İskân Edildikleri Kazalara Göre Dağılımı	317
Grafik 5: Mübadillerin Meslekleri	319

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Kafkasya'dan Gelen Muhacirlerin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler (1901-1905)	49
Harita 2: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayetinin Merkezinde İskân Edildikleri Mahalleler (1915-1935)	145
Harita 3: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler (1915-1935)	157
Harita 4: Mübadillerin Sivas Vilayetinin Merkezinde İskân Edildikleri Mahalleler (1924) ...	323
Harita 5: Mübadillerin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler (1924)	333
Harita 6: Boşnak Muhacirlerin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler (1925).....	411
Harita 7: 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Sivas Vilayetine Gelen Muhacirlerin İskân Yerleri	476

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Ana Bilim Dalı
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.s.	: Adı geçen sözlük
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Evrakı
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATESE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	: Birinci Dünya Harbi Kataloğu
BEO	: Başbakanlık Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH.EUM.2. Şb.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
DH.EUM.ECB.	: Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Ecnebi Kalemi
DH.EUM.MEM.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi
DH.EUM.MH.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi
DH.H.	: Dahiliye Nezareti Hukuk
DH.İD..	: Dâhiliye Nezareti İdare
DH.İ.UM.	: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH.İ.UM.EK.	: Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri
DH.MB.HPS.M	: Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi
DH.MUİ.	: Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.TMIK.M.	: Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat
DH.TMIK.S.	: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu

DH.UMVM.	: Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HRT.	: Haritalar
HR.İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR.TH.	: Hariciye Nezâreti Tahrîrât-ı Hariciye Odası
İ. DH.	: İrade Dâhiliye
İ. DUİT.	: Dosya Usulü İrade Tasnifi
İ. HUS.	: İrade Hususi
İ. ML.	: İrade Maliye
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
KA	: Kızılay Arşivi
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektûbî Kalemî
MV.	: Meclis-i Vükela
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet
ŞD. MLK.	: Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi
TBMM ZC.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TUİK.	: Türkiye Umum İstatistik Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Y..A...RES.	: Yıldız Arşivi Resmî Maruzat Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y.PRK.DH	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Maruzatı
Y.PRK.OMZ.	: Yıldız Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti
Y.PRK.ŞD.	: Yıldız Perakende Evrakı Şûrâ-yı Devlet Maruzatı
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet

GİRİŞ

1. Kavramlar

Tarih araştırmalarının temel amacı geçmişte yaşanmış olayların doğru anlaşılmasını sağlamaktır. Bu durum ele alınan konuyla alakalı temel kavramların ifade ettiği manayı ve sosyolojik arka planını iyi bilmeyi zorunlu kılar. Bu itibarla öncelikle göç kavramını, daha sonra da onunla bağlantılı olarak muhacir, mülteci ve mübadil kavramlarını kısaca izah etmeyi gerekli görüyoruz.

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski bir kavram olan göç; ekonomik, siyasî, sosyal ve ekolojik nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir¹. Göçleri 3 ana başlık altında inceleyebiliriz:

- 1- Dışa Göç: Bir ülkedeki bireylerin ya da toplumsal kümelerin başka bir ülkeye göç etmeleridir.
- 2- İçe Göç: Bir ülkeye başka ülkelerden bireylerin ya da toplumsal kümelerin gelip yerleşmeleridir.
- 3- İç Göç: Bir ülke sınırları içerisinde bireylerin ya da toplumsal kümelerin bir yerden başka bir yere gidip yerleşmeleridir².

Bu yer değiştirme hareketi, hem göç eden kişi ve kitleler hem de göçmeni alan toplum açısından yeni bir sosyal ilişki biçimini zorunlu kılar. Göçmen hangi yaşta olursa olsun, katıldığı toplumsal çevrede yeniden sosyalleşir; bireysel ve sosyal hayatını kuşatan bütün ilişkilerini yeniden kurar. Çünkü bir fiziksel mekândan bir başkasına giderken sadece elle tutulur, gözle görülür eşyalar değil, tüm hayat tecrübeleri, yaşam biçimleri, diller, kültürler, anılar ve hayaller de taşınır³. Kültürün de göçler aracılığıyla oluştuğunu ileri süren bu anlayışa, “göç kuramı” ya da “muhâceret nazariyesi” denilmektedir. Fransız toplumbilimci Joseph François Lafitau(1681-1740) tarafından öne sürülen ve Alman toplumbilimcisi Friedrich Ratzel(1844-1904) tarafından geliştirilen bu kurama göre insanlar kültür üreticisi

¹ Cemal Yalçın, **Göç Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 13.

² Orhan Hançerlioğlu, **Toplumbilim Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 158.

³ Yusuf Adıgüzel, **Göç Sosyolojisi**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 2-3.

olmaktan çok kültür taşıyıcısıdır⁴. Bu bakımdan muhacirlerle yerli ahali arasında kurulan ilişkiler neticesinde yeni bir kültürün oluştuğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda da ifade edildiği üzere göç eden kişiye genel anlamda muhacir denilmektedir. Ancak her göçün sebebi, meydana geliş biçimi ve sonucu aynı olmadığı gibi her göçmen de aynı özelliklere sahip değildir. Bu nedenle farklı özelliklere sahip göçmenleri tanımlamak için muhacir, mülteci ve mübadil kavramları kullanılmıştır. Kısaca bu kavramları izah ederek aralarındaki farkı tespit etmek yerinde olacaktır.

Arapça kökenli bir sözcük olan muhacir, “ailecek yerleşmek üzere diyar-ı ahara giden adam” olarak tanımlanmaktadır. Dobruca, Kırım ve Bosna muhacirleri misal olarak verilebilir⁵. Osmanlı bürokratlarının kullandığı şekle göre ise savaş zamanı mülteci statüsünde gelip geri dönemeyen veya barış döneminde ilgili devletlerin iznini alarak yerleşmek kastıyla gelen kişiler için kullanılan bir terimdir. Netice itibarıyla muhacir, meskûn olduğu bölgede değerlerini yaşatamayan ve değerlerini yaşatabileceği yere göç eden kişi anlamına gelmektedir. Bu nedenle Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım’dan Anadolu’ya gelenler genel anlamda muhacir olarak tanımlanmışlardır⁶.

Mülteci ise iltica eden, bir yere kaçıp himaye talep eden kişi anlamında kullanılmaktadır⁷. Savaş ortamının oluşturduğu kargaşa ve zorluklara katlanamayacağını veya bu ortamda değerlerini yaşatamayacağını düşünenler çareyi savaş alanı dışına çekilmekte veya kaçmakta bulmuşlardır. Osmanlı belgeleri bu gibi kişileri mülteci olarak tanımlamıştır. Mülteci olağanüstü şartlar ortadan kalktığında ocağına ve yurduna dönmek amacındadır. Osmanlı bürokratları, resmi yazışmalarda karışıklığa yer vermemek için mültecileri de tasnif etmiştir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı esnasında ocağını terk edip iç kesimlere çekilmek zorunda kalanlar “Şark mültecisi” olarak isimlendirilmiştir. Şark mültecilerinden Trabzonlu olanlar bu göç

⁴ Orhan Hançerlioğlu, **A.g.s.**, s. 158.

⁵ Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türki**, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317(m.1899), s. 1435.

⁶ Nedim İpek, “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Yıl 9, S. 17, 2014, s. 16.

⁷ Şemseddin Sâmî, **A.g.s.**, s. 1400.

hadisesini “muhacir çıkmak”, Erzurumlular ise “kaçhakaç (kaça kaç)” şeklinde tanımlamaktadır⁸.

Arapça bedel kökünden gelen mübadil, “başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş”⁹ manasında kullanılan bir kavramdır. Bir göç türü olarak mübadeleyi ise şöyle tanımlayabiliriz: İki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi meselelerin belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların (nüfusları değiş-tokuş edecek devletlerden oluşan) karma ve/veya uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve/veya denetlendiği; göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer(ler) ile iskân birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin iâşe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketidir¹⁰.

Bu manada mübadele ilk olarak Osmanlı Devleti ile Bulgar Krallığı arasında, İkinci Balkan Savaşı sonunda imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması’na dâhil edilen ek bir protokol vasıtasıyla uygulanmıştır. Buna göre iki ülke arasındaki sınırın 15 km. içerisindeki bölgede bulunan Bulgar ve Müslüman ahalinin isteğe bağlı olarak mallarıyla birlikte değişimi kararlaştırılmıştır. Türk ve Bulgarlardan oluşan Muhtelit (Karma) Komisyonun çalışmaları sonucunda Osmanlı Devleti’nin Ekim 1914’te Birinci Dünya Savaşı’na girmesine dek 48 bin 570 Müslüman ve 46 bin 764 Bulgar mübadele edilmiştir¹¹. Yine aynı dönemde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında mübadele fikri gündeme gelmiş; konu taraflar arasında müzakere edilmiş ancak karşılıklı çekinceler ve Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine bir netice elde edilememiştir¹².

⁸ Nedim İpek, **A.g.m.**, s. 14-15.

⁹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, 13. Baskı, Ankara 1996, s. 699.

¹⁰ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 18. Yıl Özel Sayısı, S. 3, Ocak 2014, s. 53.

¹¹ Selahattin Önder, “Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi”, **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 2, Eskişehir 1991, s. 208-213.

¹² Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılan ilk nüfus mübadelesi girişiminin nedenleri ve taraflar arasında yapılan müzakereler için bkz: Nurtan Çetin, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre 1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi**, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

Bununla birlikte mübadil ifadesi, Türkiye’de gerek bilim çevrelerinde gerekse geniş halk kitlelerince, 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Anlaşması çerçevesinde zorunlu olarak Yunanistan’dan Türkiye’ye gelen veyahut Türkiye’den Yunanistan’a giden göçmenler için kullanılmaktadır. Bu kavram aynı zamanda, Zorunlu Nüfus Mübadelesi göçmenlerini “mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş” şeklinde açıklayan ve bu kitleyi son derece yalın ve net biçimde anlatan, bu yüzden de Antlaşmanın “çift yönlülüğünü” vurgulaması bakımından diğer tüm göçmenlere dair tanımlardan farklılaşan, özgün bir kavramdır¹³.

2. Araştırma Metodu ve Kaynaklar

Bu tez çalışması, temelde arşiv kaynaklarına dayanmakla birlikte yayımlanmış resmî vesikalar, araştırma eserleri, makaleler, yüksek lisans/doktora tezleri, dönemin yerel basını ve sözlü tarih çalışmalarından elde edilen bilgi ve belgelerle desteklenmiştir.

Tezimizde ağırlıklı olarak Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinden istifade edilmiş olup bu belgelerin büyük çoğunluğu ilk kez kullanılmıştır. Osmanlı Arşivi’nde yer alan özellikle Meclis-i Vükela, Şûrâ-yı Devlet, Yıldız, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye, Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü, Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi, Sadaret Mektûbî Kalemi ve Bâb-ı Âli Evrak Odası fonları kullanılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Toprak İskân Genel Müdürlüğü Muhacirîn Fonu’na ait belgelerin yanı sıra 246 adet tasfiye talepnameesi(her biri 6-8 sayfa) de incelenmiş ve buradan çıkarılan bilgi fişleri tezimizde kullanılmıştır. Yine Sivas vilayetinde iskân edilen muhacirler hakkında kıymetli bilgiler ihtiva eden Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan 6 adet kayıt ve tahsis defteri (toplam 850 sayfa) ile Samsun’dan Sivas’a sevk edilen mübadiller

İstanbul 2014. Söz konusu mübadele fikri uygulanmasa da yaklaşan savaş koşullarına hazırlık için ve “Balkanların başına geleni Anadolu’nun da yaşamaması” gerekçesi ile Batı Anadolu kıyılarında Rum tahciri gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki gelişmeler için bkz: H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 123 vd.

¹³ Sepetçioğlu, **A.g.m.**, s. 58-59. Mübadele Antlaşması uyarınca Türkiye’den Yunanistan’a giden göçmenler için Yunanistan’da mülteci kavramını kullanılmaktadır. Siyasi sebeplere dayanan bu yaklaşıma dair değerlendirmeler ve uluslararası terminoloji bakımından mübadele kavramı hakkında bazı tespitler için bkz: **Aynı yer**, s. 58-63.

hakkında bilgi veren 3 adet sevk ve jurnal defteri (Sivas ile ilgili olan kısım toplam 115 sayfa)¹⁴ kullanılmıştır. Ancak burada hemen ifade etmeliyiz ki Cumhuriyet Arşivi'ndeki söz konusu defterlerin bir kısmı tasnif edilmediğinden ve araştırmaya kapalı olduğundan dolayı çalışmamızda bunlardan, özellikle tevzi defterlerinden, istifade edilememiştir. Diğer taraftan Suşehri ilçesine ait iskân ve tahsis defterlerinin hükûmet dairesinde çıkan yangında yok olması nedeniyle Suşehri'nde iskân edilen muhacirler hakkında ayrıntılı analizler yapılamamıştır. Bununla birlikte söz konusu defterlerin yanmış olduğu bilgisini bize veren Mülkiye Müfettişi Midhat Bey'in 25 Ağustos 1927 tarihli raporu¹⁵, Suşehri'nde iskân edilen muhacirlere tahsis edilen haneler ve yapılan yardımlar konusundaki eksikliği bir ölçüde gidermiştir.

Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinin haricinde tezimizde Genelkurmay ATESE Arşivi'nin Birinci Dünya Harbi kataloğundan ve Kızılay Arşivi'nden de istifade edilmiştir. ATESE Arşivi'nden elde edilen belgeler, bilhassa Birinci Dünya Savaşı esnasında salgın hastalıklara karşı alınan önlemler ve muhacirlere yönelik aşılama çalışmaları hakkında ayrıntılı malumat içermekte olup tablo haline getirilerek sunulmuştur. Kızılay Arşivi'nden elde edilen belgeler ise özellikle mübadillerin taşınma sürecinde yaşananlar ve Kızılay'ın yaptığı yardımlara dair bilgi vermektedir.

Çalışmamızda ayrıca muhacirlerin sevk, iaşe, iskân ve sair ihtiyaçları hakkında hazırlanan nizamname, talimatname ve kanunlara da yer verilmiştir. Birinci bölümde 1304[m.1887-1888] tarihli muhacir talimatnamesi ve 1329[m.1913] tarihli İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi, ikinci bölümde 1332[m.1916] tarihli Mülteci Talimatnamesi, üçüncü bölümde 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Antlaşması'nın maddeleri incelenerek belirli başlıklar altında düzenlenmiştir. Bu sayede devletin iskân programı ana hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Yine bu çalışma esnasında başvurduğumuz kaynaklardan birisi de Osmanlı Meclis-i Mebusan ve TBMM zabıtları olmuştur. Göçler hakkında çıkarılan kanunlar,

¹⁴ Sevk ve jurnal defterleri, deniz yoluyla Samsun'a gelen mübadillerin isimlerini, geldikleri yerleri, geliş tarihlerini ve hangi iskân mıntikasına sevk edildiklerini göstermektedir. Bu defterlerde Sivas'ın dışında Amasya, Tokat, Çorum, Artvin, Erbaa, Merzifon ve Samsun'un ilçelerine sevk edilen mübadiller hakkında bilgi verilmiştir.

¹⁵ Söz konusu rapordan elde edilen bilgiler tezin 3. Bölümünde yer alan "Mübadillerin Üretici Hale Getirilmesi" konusunda değerlendirilmiştir.

bu konuda yapılan tartişmalar, muhacirlerin veya yerli ahalinin şikâyetleri meclis tutanaklarından takip edilmiştir.

Hiç kuşkusuz çalışma konumuzu oluşturan birinci kuşak muhacirlere ulaşma imkânımız olmamıştır. Ancak gôç olayının canlı şahitlerini dinleyenler tarafından kaleme alınan eserler, bu eksikliği önemli ôlçüde gidermiştir. Bu anlamda Murtaza Kôlemezli, Ali Ezger Ôzyürek ve İhsan Tevfik Kırca'nın birinci kuşak mübadillere dayanan eserlerinden istifade edilmiştir. Yine şark mültecileri hakkında bilgi veren şevket Süreyya Aydemir, Aziz Samih, Vasfi řensôzen ve şeref Tipi'nin hatıraları incelenmiştir. Bunlara ilave olarak 2018 yılında saha çalışmasında görüşme imkânı bulduğumuz Sivas İl Kùltür Müdürü Kadir Pùrlü Bey'in 1994 yılında video kayıt yöntemiyle yaptığı iki röportaj vardır ki şark mültecileri hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu röportajlar Tutak mültecilerinden Mehmet Altıntaş (d.1902- ö.1995) ve yerli ahaliden Rahmi Çetinus (d. 1900 - ö. 1994) ile yapılmıştır. Orijinali videokaset formatında olan bu röportajları defalarca dinlemek suretiyle ve konuşmacıların şivelerine sadık kalarak yazıya aktardık ve belli başlıklar altında düzenleyerek tezimizde kullandık. Ayrıca muhacirlerin iskân mıntıkalarında saha çalışması da yaptık. Bu doğrultuda 2017-2020 yılları arasında Sivas il merkezi ile birlikte merkeze bağlı Tutmaç ve Pirkinik köylerinde, Suşehri ilçesinin merkezinde ve Bostancık köyünde, Gemerek ilçesinin merkezi ile Karagôl, Burhan ve Dendil köylerinde, Divriği ilçe merkezinde, Hafık ilçesinin Tuzhisar ve Alçıôren köyleri ile Gürün ilçesinin merkez mahallelerinde ikamet eden ikinci ve üçüncü kuşak muhacirlerle sözlü tarih çalışması yapılmış ve elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Nitekim arşiv vesikalarına ve devletin resmî kayıtlarına pek yansımayan muhacirlerin yolculuk hikâyeleri, yerli halkla ilk temaslarında yaşananlar, uyum süreçleri ve iskân mıntıklarına taşıdıkları kùltürel unsurlar bu sayede tespit edilebilmiştir.

Konumuzla ilgili olarak araştırma eserlerinden de istifade edilmiştir. Kemal Karpat'ın Osmanlı Nùfusu, Süleyman Erkan'ın Kırım ve Kafkasya Gôçleri(1878-1908), Tuncay Ôğün'ün Vilâyet-i şarkiye Mültecileri Unutulmuş Bir Gôç Trajedisi(1915-1923), Nedim İpek'in İmparatorluktan Ulus Devlete Gôçler, Kemal Arı'nın Büyük Mübadele Tùrkiye'ye Zorunlu Gôç(1923-1925), Ercan Çelebi'nin Mübadele İmar ve İskân Vekâleti adlı eserleri başta olmak üzere pek çok kaynaktan

istifade edilmiştir. Bunların haricinde konumuzla alakalı makalelerden, yüksek lisans/doktora tezlerinden ve internet kaynaklarından istifade edilmiştir.

Sivas'ta yayımlanan yerel gazeteler de çalışma kapsamında taranmıştır. Bu anlamda Kızılırmak ve Sivas Gazeteleri Sivas basın tarihinde önemli yer tutmaktadır. Birbirinin devamı olarak 1910-1946 yılları arasında çıkan bu iki gazetenin bütün sayıları düzenli olarak elimizde mevcut değildir. Bununla birlikte Sivas Kolağası Konağı'nın arşivinde yer alan Kızılırmak Gazetesi'nin 1915, 1916 ve 1925 yılına ait sayıları ile Cumhuriyet Üniversitesi kataloğunda yer alan Sivas Gazetesi'nin 1926-1934 yılları arasındaki sayıları taranmış olup muhacirleri ilgilendiren yazı ve haberler tezimizde kullanılmıştır. Bu gazeteler sayesinde özellikle göç dönemlerinde yaşanan salgın hastalıklar konusunda bilgi elde edilmiştir.

3. Sivas Vilayetinin İdari Yapısı

3.1. Sivas Adı ve Osmanlı Dönemine Kadar İdari Yapı

Sivas adının kaynağı Roma İmparatorluğu döneminin başlarına kadar uzanmaktadır. Roma imparatorluk döneminin başlarında “Sebasteia” adıyla anılan Sivas, kimi Antik çağ yazarlarınca Pontus Polemoniakus, kimilerine göre de Kapadokya sınırları içerisinde kabul edilmektedir. Doğu Roma İmparatorluğu döneminde Armenia eyaletinin merkezi olan ve 1071 Malazgirt Savaşı'nı müteakip Türklerin hâkimiyetine giren kente önce Danişmendliler hâkim oldu. 1152 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlanan Sivas, 1243 Köseadağ Savaşından sonra Moğol hâkimiyeti altına girdi¹⁶.

3.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdari Yapıdaki Değişim

Beylikler döneminde istikrarsız bir görüntü çizen Sivas, Yıldırım Beyazıt döneminde Osmanlı egemenliğine girdi. 1402 Ankara Savaşından önce Timur tarafından yakılıp yıkıldı. Bunun üzerine Çelebi Mehmet döneminde büyük bir onarım geçirdi. Osmanlı Devleti'nin Klasik döneminde Eyalet-i Rûm'un (Eyalet-i Sivas) merkezi olan Sivas¹⁷, 1867 Vilayet Nizamnamesine göre Sivas vilayeti olarak

¹⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, C. 9, s. 6851-6856.

¹⁷ **A.g.e.**, s. 6856-6858.

adlandırılmıştır. Bu son düzenlemede 14 kaymakamlık ve 13 nahiyeden oluşan Sivas vilayeti, 1868/1869 tarihli devlet salnamesine göre Sivas, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından oluşmaktaydı¹⁸. Bundan sonra idari yapıda önemli değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. Sivas sancağına bağlı bir kaza olan Tokat, 12 Ocak 1880 tarihinde vilayete bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1881 yılında ise Sivas sancağı bünyesinde Hafik ve Yenihan(Yıldızeli) kazaları teşkil edilmiştir. Aynı yıl Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı Milas kazasının ismi Hamidiye(Mesudiye) olarak değiştirilmiş ve Amasya sancağına bağlı Havza kazası kurulmuştur. 1894 yılında Amasya sancağının Maden-i Sim kazasının ismi Gümüşhacıköy olarak değiştirilmiştir. 1896 yılında ise Sivas sancağında Bünyan-ı Hamid(Bünyan) kazası teşkil edilmiştir¹⁹.

İdari yapıdaki bu değişimle birlikte Sivas, 19. yüzyılın sonunda kuzeyden Trabzon, doğudan Erzurum, güneydoğudan Mamûretülaziz(Elazığ), güneyden Halep ve Adana, batıdan Ankara, kuzeybatıdan Kastamonu vilayetlerine komşu olan büyük bir vilayet konumundaydı. Yüzölçümü 83.700 kilometre olup nüfusu 1.086.455 kişiden ibaretti. Vilayet dört sancağa ayrılmış olup 22 kaza, 233 nahiye ve 3.071 köyden meydana gelmekteydi. Sivas sancağı Koçgiri(Zara), Divriği, Tonus(Şarkışla), Gürün, Darende, Hafik, Yenihan(Yıldızeli) ve Aziziye(Pınarbaşı) kazalarından; Amasya sancağı Lâdik, Havza, Mecitözü, Amasya, Merzifon, Köprü, Osmancık ve Gümüşhacıköy kazalarından; Tokat sancağı Erbaa, Zile ve Niksar kazalarından, Karahisâr-ı Şarkî sancağı ise Hamidiye(Mesudiye), Koyulhisar, Suşehri ve Alucra kazalarından oluşmaktaydı²⁰.

Yirminci yüzyılın başında Sivas vilayetinin idari yapısı tablo 1’de gösterilmiştir²¹:

¹⁸ Bayram Kodaman, “XX. Yüzyıl Başlarında Sivas Vilayeti (1901)”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 1987, s. 170.; Ömer Demirel, “Sivas”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2009, C. 37, s. 280.

¹⁹ Mehmet Mercan, “Sivas Vilâyetinin Teşkili ve İdari Yapısı(1867-1920)”, **Osmanlılar Döneminde Sivas**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sivas 2007, C. I, s. 555-556.

²⁰ Şemseddin Sami, **Kâmusü'l-â'lâm**, Mihran Matbaası, İstanbul 1311/1894, C. 4, s. 2794-2798.

²¹ **Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1316** (Bundan sonra SDAO şeklinde kısaltılacaktır.), s. 538-552.

Tablo 1: Yirminci Yüzyılın Başında Sivas Vilayeti'nin İdari Yapısı

SİVAS VİLAYETİ			
Sivas Sancağı	Amasya Sancağı	Tokat Sancağı	Karahisar-ı Şarki Sancağı
Sivas Aziziye Koçgiri(Zara) Divriği Darende Gürün Tenos(Şarkışla) Hafik Yenihan(Yıldızeli) Bünyan-ı Hamid	Amasya Merzifon Köprü Mecitözü Lâdik Havza Gümüşhacıköy	Tokat Erbaa Zile Niksar	Karahisar Suşehri Hamidiye(Mesudiye) Koyulhisar Alucra

20. yüzyılın başında vilayetin idari yapısında bazı değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. Buna göre 1903 yılında Sivas sancağına bağlı Kangal; 1908 yılında Tokat sancağına bağlı İstefsir (Reşadiye) kazaları teşkil edilmiştir²². Diğer taraftan Bünyan-ı Hamid kazası, 4 Mart 1914 tarihli padişah iradesiyle Kayseri'ye bağlanmıştır²³.

Sivas vilayeti'nin idari yapısında en önemli değişiklik ise 1920 yılında gerçekleşmiştir. Tokat ve Amasya sancakları, bağlı bulunduğu Sivas vilayetine uzak olması ve resmi işler bakımından yaşanan zorluklar gerekçe gösterilerek İcra Vekilleri Heyetinin 31 Mayıs 1920 tarihli kararnameyle Sivas vilayetinden ayrılarak müstakil vilayet haline getirilmiştir²⁴.

Karahisar-ı Şarki sancağı ise 15 Ağustos 1920 tarihli kararname ile müstakil vilayet haline getirilmiştir²⁵. Bu yeni düzenlemeyle birlikte Suşehri Alucra, Koyulhisar ve Mesudiye kazalarından oluşan Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) vilayeti teşkil edilmiştir²⁶. Ancak 20 Mayıs 1933 tarihinde Şebinkarahisar vilayeti TBMM tarafından

²² Mehmet Mercan, **a.g.m.**, s. 557.

²³ 6 Rebûlâhir 1332[m.4 Mart 1914] tarihli irade-i seniyye: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dâhiliye** (Bundan sonra **BOA, İ.DH.** şeklinde kısaltılacaktır), 1506/25.

²⁴ Musa Şaşmaz, **Türkiye'nin İdari Taksimatı**, TTK Yayınları, Ankara 2014, C. 2, s. 85.; Musa Şaşmaz, **Türkiye'nin İdari Taksimatı**, TTK Yayınları, Ankara 2014, C. 14, s. 73.; İcra Vekilleri Heyeti'nin 31 Mayıs [1]336(m. 31 Mayıs 1920) tarihli kararname: **Başkanlık Cumhuriyet Arşivi** (Bundan sonra **BCA** şeklinde kısaltılacaktır), 30-18-1-1/1-2-4.

²⁵ İcra Vekilleri Heyetinin 15 Ağustos [1]336[m. 15 Ağustos 1920] tarihli kararname: **BCA**, 30.18.1.1/1.8.11.

²⁶ Hasan Tahsin Okutan, **Şebinkarahisar ve Civarı**, Yeşilgireson Matbaası, Giresun 1949, s. 215.; İsmail Bozalioglu, "1870-1926 Yılları Arasında Şebinkarahisar", Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu, Şebinkarahisar

2197 sayılı kanunla lağvedilince Suşehri ve Koyulhisar kazaları tekrar Sivas vilayetine bağlanmıştır²⁷.

Bunların dışında Aziziye kazası 1926 yılında Kayseri'ye, Darende kazası ise 1933 yılında TBMM tarafından çıkarılan bir kanunla Malatya vilayetine dâhil edilmiştir²⁸.

3.3. Sivas Vilayetinde Görev Yapan Valiler(1897-1935)

20. yüzyılın başında Sivas valiliği görevini Hacı Hasan Hilmi Paşa yürütmektedir. Ataması 30 Mart 1897 tarihinde yapılan Hasan Hilmi Paşa²⁹ yaklaşık beş yıl bu görevde kalmıştır³⁰. Onun vefatı üzerine Sivas valiliğine 20 Şubat 1902 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalarından Hacı Reşit Akif Bey atanmıştır³¹. Atama emrinde “ehliyet ve vukufu cihetiyle hüsn-i hizmet edeceği”³² ifade olunan Reşit Akif Bey, idareciliğinin yanında Sivas ve civar illerin asayişini temin hususundaki hizmetleriyle tanınan âlim, şair ve eli, sofrası açık bir kimse olarak Sivas halkının gönlünde, hatıralarında yer eden müstesna bir iz bırakmıştır. Başarılarından dolayı 1905 yılında vezirlik rütbesiyle taltif edilen Reşit Akif Bey³³, Ağustos 1908 tarihine kadar Sivas valiliğinde bulunduktan sonra yerine 18 Ağustos 1908’de Bağdat Valisi Hazım Paşa tayin olunmuştur³⁴.

Hazım Paşa’nın kısa çalışma döneminden sonra 8 Aralık 1908 tarihinde Sivas valiliğine vekâleten Beyrut Rüsumat Nazırı Vefik Bey, atanmıştır. Dâhiliye Nezaretinin tezkiresinde “erbab-ı kifayet ve istikametten” olduğu ifade edilen Vefik Bey’in “hüsn-i idaresi fi’len müşahade ve tecrübe edildikten sonra” bu memuriyete

Belediyesi, İstanbul 2000, s. 169.; Hikmet Okuyar, **Şebinkarahisar Sevdası**, Bursin Ofset, İstanbul 1998, s. 34; Recep Akın, **Yeşil Giresun ve Şirin İlçeleri**, Akın Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul 1995, s. 466.

²⁷ Musa Şaşmaz, **Türkiye’nin İdari Taksimatı**, TTK Yayınları, Ankara 2014, C. 7, s. 70.; Musa Şaşmaz, **Türkiye’nin İdari Taksimatı**, TTK Yayınları, Ankara 2014, C. 13, s. 266.; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre 4, İçtima 54, Cilt 15, s. 196-203, 219, 236-238. (Bundan sonra **TBMM ZC, D., İ., C.** şeklinde kısaltılacaktır.); **BCA**, Fon: 490.1.0.0, Yer: 2.8.6., Tarih: 23.5.1933.

²⁸ Musa Şaşmaz, **Türkiye’nin İdari Taksimatı**, TTK Yayınları, Ankara 2014, C. 13, s. 265-266.

²⁹ 26 Şevval 1314[m.30 Mart 1897] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1345/4.

³⁰ **SDAO 1316**, s. 536-537; **SDAO 1317**, s. 512-513; **SDAO 1318**, s. 558-559; **SDAO 1319**, s. 608-609.

³¹ **SDAO 1320**, s. 628-629; **SDAO 1321**, s. 680-681.

³² 12 Zilkade 1319[m.20 Şubat 1902] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1393/36.

³³ Müjgân Üçer, “Sivas’ın Ünlü Valilerinden Reşit Akif Paşa (1862-1920)”, **Sivas Kültür-Sanat Dergisi**, S. 4, Temmuz 1989, s. 11-21.

³⁴ 20 Receb 1326[m.18 Ağustos 1908] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1469/10.

asaleten atanması gerektiği ayrıca belirtilmiştir³⁵. Nitekim Vefik Bey, 5 aylık vekâletin ardından “temşiyet-i umurda âsâr-ı reviiyet göstermekte” olduğuna işaret edilerek Dâhiliye Nezaretinin uygun görüşü ve 10 Mayıs 1909 tarihli Padişah iradesiyle Sivas valiliğine asaleten atanmıştır³⁶. Ancak bir müddet sonra kışın şiddetinden dolayı Sivas’ta sağlığının bozulduğunu dile getiren Vefik Bey, havası daha ılıman bir vilayete nakil talebinde bulunmuştur. Bu arada Konya Valisi Nazım Paşa’nın da başka bir vilayete nakli gerekli görülünce 21 Haziran 1909 tarihli Padişah iradesiyle iki valinin görev yeri karşılıklı olarak değiştirilmiştir³⁷.

Böylece Sivas’ın yeni valisi Nazım Paşa olmuştur. Ancak Nazım Paşa’nın bu görevde arzu edilen başarıyı gösteremediği anlaşılmaktadır. Zira Sivas’ın mahallî ihtiyaçlarını karşılayacak faal ve muktedir bir valiye ihtiyaç bulunduğuna işaret eden Dâhiliye Nezareti, “Sivas vilayeti valiliğinin bir yed-i iktidara tevdiini” gerekli görmüştü. Bu itibarla istenilen vasıflara haiz olduğu düşünülen Yemen Valisi Kâmil Bey, 21 Nisan 1910 tarihli Padişah iradesiyle Sivas valiliğine atanmıştır³⁸. Ancak bu sırada Hicaz Vali Vekilliği görevini yürüten Emin Bey, böbrek ve karaciğer rahatsızlığından dolayı doktorların Hicaz’da ikametini uygun görmediğini ifade ederek Anadolu vilayetlerinden birine becayiş talebinde bulunmuştur³⁹. Bunun üzerine daha önce Yemen valiliğinde bulunan Kâmil Bey’in bölgenin kültürüne ve lisanına vakıf olması sebebiyle 8 Mayıs 1910 tarihli Padişah iradesiyle iki vali arasında becayiş yapılmıştır⁴⁰. Böylece Sivas’ın yeni valisi Emin Bey olmuş; Kâmil Bey fiili olarak Sivas valiliğinde bulunmamıştır.

Halk tarafından da çok sevilen Mehmet Emin Bey, yaklaşık 8 ay bu görevde kalmıştır. Ancak o da Vefik Bey gibi sağlık problemlerini gerekçe göstererek Dâhiliye

³⁵ 14 Zilkade 1326[m.8 Aralık 1908] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1471/73.

³⁶ 19 Rebîulâhir 1327[m.10 Mayıs 1909] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1474/56.

³⁷ 2 Cemaziyülevvel 1327[m.21 Haziran 1909] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1475/45.

³⁸ 10 Rebîulâhir 1328[m.21 Nisan 1910] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1481/27.

³⁹ Vali Vekili Emin imzasıyla Hicaz’dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 24 Nisan 1910 tarihli telgraf: **BOA, İ.DH.**, 1481/30.

⁴⁰ 27 Rebîulâhir 1328[m.8 Mayıs 1910] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1481/30.

Nezaretine yazdığı 2 Ocak 1911 tarihli telgrafla başka bir vilayete tayininin ya da istifasının kabulünü istemişti⁴¹.

Emin Bey'in istifası üzerine 12 Ocak 1911 tarihli Padişah iradesiyle Sivas valiliğine vekâleten tayin edilen Priştine Sabık Mutasarrıfı Alâeddin Bey⁴², yaklaşık 8 ay sonra 17 Eylül 1911 tarihinde bu göreve asaleten tayin edilmiştir⁴³. Yaklaşık bir yıllık görev süresinin sonunda hakkındaki şikâyetler nedeniyle 5 Eylül 1912 tarihinde azledilen Alâeddin Bey'in yerine Dâhiliye Nezareti müsteşarı Kâmil Bey tayin edilmiştir⁴⁴. Ancak Kamil Bey de selefi gibi azledildiği için onun dönemi de kısa sürmüştür.

Kamil Bey'in yerine 8 Şubat 1913 tarihinde daha önce Konya valiliğinde bulunan Ahmet Muammer Bey tayin edilmiştir⁴⁵. Yaklaşık dört yıl bu görevi yürüten Muammer Bey'in valilik döneminde Sivas en hareketli günlerini yaşamıştır. Zira 1915 yılında Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde Ermeni vatandaşların göçünü organize eden Vali Muammer Bey, aynı zamanda Kafkas Cephesinde kaybedilen topraklardan göç etmek zorunda kalan yüz binlerce mültecinin de sevk ve idaresinin üstesinden gelmiştir. Bu yönüyle kendisinden önceki valilere göre daha istikrarlı bir dönem geçirdiğini söyleyebiliriz.

Vali Muammer Bey'in⁴⁶ Konya valiliğine atanmasıyla boşalan Sivas valiliğine Meclis-i Vükela kararıyla ve 29 Ocak 1917 tarihli Padişah iradesiyle Süleyman Necmi

⁴¹ Vali Mehmet Emin imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 20 Kânûn-ı evvel 1326[m.2 Ocak 1911] tarihli telgraf: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Mütenevvi Evrakı (BOA, DH. MTV.),**12/3-19.

⁴² Sadarettin Dâhiliye Nezaretine gönderilen 11 Muharrem 1329[m.12 Ocak 1911] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BOA, BEO),** 3845/288302.

⁴³ 23 Ramazan 1329[m.17 Eylül 1911] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.,** 1489/35.

⁴⁴ 23 Ramazan 1330[m.5 Eylül 1912] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.,** 1495/2.

⁴⁵ 29 Rebîulevvel 1331[m.8 Şubat 1913] tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.,** 1498/17.

⁴⁶ **Ahmet Muammer Bey:** 1874 yılında İstanbul'da doğmuştur. Vefa idadisini bitirdikten sonra 1896 yılında Mekteb-i Mülkiye'ye derece ile girmiştir. Buradan 1899 yılında mezun olmuş ve aynı yıl Sivas maiyyet memurluğuna atanmıştır. Daha sonra 1902 yılında Kangal kaymakamlığına tayin edilmiştir. Sırasıyla Niksar, Aziziye, Vodina kaymakamlığında bulunmuştur. 26 Ağustos 1909 tarihinde Kayseri mutasarrıflığına terfi etmiştir. Haziran 1911'de Adana valiliğine tayin edilmiş ve altı ay bu vazifede kaldıktan sonra Ocak 1912'de Konya valiliğine atanmıştır. 1913 yılında Sivas valiliğine tayin edilen Muammer Bey bu görevde üç sene kalmıştır. 1916 yılı sonunda yeniden Konya valiliğine atanmıştır. Mütarekede döneminde bir müddet Bekirağa bölüğünde tutulmuş ve İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. Esarettin kurtulduktan sonra 1922 yılında yeniden Kayseri mutasarrıflığına atanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde 1923 yılında Sivas'tan milletvekili seçilmiş ve Dâhiliye Encümeni Reisi olarak görev yapmıştır. 1927 yılında emekliye ayrılarak Kayseri'ye yerleşen Muammer Bey, Kasım 1928'de Kayseri'nin Endürlük köyünde vefat etmiştir. Siyasetçi ve idareci

Bey getirilmiştir⁴⁷. Bir yıllık görev süresinden sonra Trabzon valiliğine tayin edilen Süleyman Necmi Bey'in yerine 4 Mart 1918 tarihinde İstanbul Polis Müdür-i Umumisi Ahmet Bey getirilmiştir⁴⁸. Bu görevde 5 ay kalan Vali Ahmet Bey, 5 Ağustos 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine yazdığı telgrafta sağlık sorunlarından dolayı valilik görevinden affını istemiş⁴⁹ ve yeni vali göreve başlayan kadar Tokat Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey vekâleten bu göreve tayin edilmiştir⁵⁰.

Ahmet Bey'den sonra Sivas valiliğine Refet Bey atanmıştır. Atama emrini aldığı anda Halep'te bulunan Refet Bey, 1 Ekim 1918 tarihinde Dâhiliye Nazırı İsmail Bey'e gönderdiği şifre telgrafta, Sivas'ın şiddetli kışından dolayı başka bir vazife talebinde bulunmuştur⁵¹. Nitekim Refet Bey'in daha sonra Konya valiliğine atandığını görüyoruz. Bu nedenle Tokat Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey, bir müddet daha Sivas valiliğine vekâlet etmiştir⁵².

Refet Bey'den sonra Sivas valiliğine 19 Ekim 1918 tarihinde eski Erzurum Valisi Sabit Bey atanmış⁵³ ancak göreve başlamadan 22 Kasım 1918 tarihinde azledilmiştir⁵⁴.

Ağustos 1918 tarihinden itibaren Sivas vilayetine atanan her iki vali de görevlerine başlayamamıştır. Nitekim bu süre zarfındaki resmi belgeler Vali Vekili İsmail Kemal Bey imzasını taşımaktadır. Öyle ki 25 Kasım 1918 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasında, münhal bulunan Sivas valiliğine bu görevi vekâleten yürüten Tokat Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey'in asaleten atandığı ifade edilmektedir⁵⁵. Önce

kimliğiyle tanınan Muammer Bey hakkında bkz.: Neslihan Altuncuoğlu, **Modern Kayseri'nin Mimarlarından Vali Ahmet Muammer Bey(1874-1928)**, Kayseri Valiliği Yayınları, Kayseri 2009.

⁴⁷ 5 Rebîulâhîr 1335[m.29 Ocak 1917] tarihli irade-i seniyye: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İrade Tasnifi (BOA, İ.DUİT.)**, 41/45.

⁴⁸ Sadareten Dahiliye Nezaretine gönderilen 21 Cemâziyelevvel 1336[m.4 Mart 1918] tarihli tahrirat: **BOA, BEO.**, 4505/337850.

⁴⁹ Sivas Valisi Ahmet imzasıyla Dâhiliye Nezaretine yazılan 5 Ağustos 1334[m.5 Ağustos 1918] tarihli şifre telgraf: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Şifre Kalemi (BOA, DH. ŞFR.)**, 591/76.

⁵⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vali Vekili Kemal Bey'e gönderilen 25 Ağustos 1334[m.25 Ağustos 1918] tarihli şifre telgraflar: **BOA, DH. ŞFR.**, 90/244.

⁵¹ Sivas Valisi Refet Bey imzasıyla Halep'ten Dâhiliye Nazırı İsmail Bey'e gönderilen 1 Teşrîn-i evvel 1334[m.1 Ekim 1918] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 596/131.

⁵² Sivas Vali Vekili Kemal imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 19 Teşrîn-i evvel 1334[m.19 Ekim 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 598/124.

⁵³ 13 Muharrem 1337[m.19 Ekim 1918] tarihli Meclis-i Mahsus kararı: **BOA, İ.DUİT.**, 41/71.

⁵⁴ 17 Safer 1337[m.22 Kasım 1918] tarihli İrade-i Seniyye: **BOA, İ.DUİT.**, 41/71.

⁵⁵ 20 Safer 1337[m.25 Kasım 1918] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA, MV.)**, 249/219.

vekâleten daha sonra asaleten olmak üzere yaklaşık 8 ay Sivas valiliğinde bulunan İsmail Kemal Bey, hakkında yürütülen bir tahkikat nedeniyle 16 Nisan 1919 tarihinde açığa alınmıştır⁵⁶. Daha sonraki tarihlere ait belgelere göre Sivas valiliğini vekâleten Kadı Hasbi Bey'in idare ettiği anlaşılmaktadır⁵⁷.

Mütareke döneminde Sivas gibi önemli bir vilayetin vekâletle idare edilmesi, bir takım sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktaydı. Nitekim bu durum, Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 26 Mayıs 1919 tarihli telgrafta Paşa, “pek mühim olan şu zamanda Sivas vilayetinin vekâletle idaresindeki mehâzir tevâli ediyor. Asâleten ta'yin buyurulmuş olan zât kim ise daha ziyâde sür'at-i mümkünine ile vazifesi başında bulundurulmasını ehemmiyetle arzeylerim”⁵⁸ diyerek sorunun çözülmesini istemişti. Dâhiliye Nezaretinin 28 Mayıs 1919 tarihli cevabî telgrafında, Sivas'ın yeni valisi olan eski Kastamonu Valisi Reşit Paşa'nın iki güne kadar hareket edeceği bildiriliyordu. Ayrıca Reşit Paşa'nın “muktedir, fa'âl ve afif”⁵⁹ bir vali olduğuna bilhassa vurgu yapılmıştı.

Ataması 12 Mayıs 1919 tarihinde yapılan ve Haziran ayında göreve başlayan Mehmet Reşit (Ronabar) Paşa son derece zor bir dönemde Sivas valiliğinde bulunmuştur. Zira onun valiliği, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu hareketini başlatması ve Sivas Kongresi'nin toplanması gibi önemli olaylara denk gelmektedir. Milli Mücadeleye samimi olarak destek veren Reşit Paşa, 22 Ekim 1920 tarihine kadar Sivas valiliğini yürütmüştür⁶⁰.

⁵⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vilayeti kadılığına gönderilen 16 Nisan 1335[m.16 Nisan 1919] tarihli şifre telgraflar: **BOA, DH. ŞFR.**, 98/202 ve 203.

⁵⁷ Sivas Valili Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine yazılan 17 Nisan 1335[m.17 Nisan 1919] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 626/63.; Vali Vekili Kadı Hasbi imzasıyla Sivas'tan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Haziran 1335[m.8 Haziran 1919] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 53/47.

⁵⁸ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk(1916-1922)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, s. 14.

⁵⁹ **A.g.e.**, s. 15.

⁶⁰ **Mehmet Reşit (Ronabar) Paşa:** Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde isminden söz ettiren önemli devlet adamlarından birisidir. 1868 yılında babasının görev yaptığı Şam'da doğmuştur. Babası Kazasker İzzet Molla'dır. Annesinin ismi ise Dürriye'dir. Ailesi Mektubizâdeler olarak bilinir. M. Reşit'in çocukluğu ve gençliği İstanbul'da geçmiştir. Mülkiye Mektebinden 16 Ekim 1888 tarihinde mezun olmuştur. İlk olarak Surâ-yı Devlet Muhakemat Dairesinde memurluğa başladıktan sonra öğretmen ve idareci olarak çeşitli vilâyetlerde farklı görevlerde bulunmuştur. Balkanlar, Edirne, Kastamonu, Ankara, Akdeniz Adaları ve Sivas gibi önemli merkezlerde valilik ve mutasarrıflık yapan M. Reşit Paşa, özellikle Sivas valiliği sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu hareketini başlatması ve Sivas Kongresi'nin toplanması gibi önemli olaylara müdahil olmuştur. Kendisinin tanınmasındaki asıl olay, bu kritik dönemde Türk Millî Mücadelesine

Reşit Paşa'nın Kastamonu valiliğine tayin edilmesinden sonra 22 Ekim 1920 tarihinde Sivas valiliğine getirilen Ahmet Cemal Bey, 25 Nisan 1921 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür. İcra Vekilleri Heyetinin kararı ile bu tarihte Sivas valiliğine eski Dâhiliye Nazırı Hazım Bey atanmıştır⁶¹. Hazım Bey'in 3 ay kadar süren valiliğinden sonra 3 Ağustos 1921 tarihinde bu göreve mülkiye müfettişliğinden açıkta bulunan Ali Haydar Bey atanmış ve 12 Mart 1923 tarihinde İstanbul valiliğine tayin edilene kadar bu görevi yürütmüştür⁶².

Ali Haydar Bey'i takiben Canik mutasarrıfı Faik Bey, 10 Nisan 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Sivas valiliğine atanmıştır⁶³. Faik Bey'in kısa görev süresinden sonra Menteşe Mutasarrıfı Mümtaz Bey, 28 Ağustos 1923 tarihinde Sivas valiliğine tayin edilmiştir⁶⁴. Onun takriben 1,5 yıl süren hizmetinden sonra Elazığ Valisi Hilmi Bey, 11 Ocak 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Sivas valiliğine atanmıştır⁶⁵. Ancak Hilmi Bey'in valiliği iki ay sürmüştür. Hilmi Bey, Dâhiliye Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin kararı doğrultusunda 8 Mart 1925 tarihi itibarıyla idareten görevden alınmıştır⁶⁶.

Ondan sonra bu göreve Zeki Bey, 8 Mart 1925 tarihinde vekâleten atanmıştır⁶⁷. Yaklaşık 9 ay bu görevde kalan Zeki Bey, İstiklal Mahkemesi tarafından 2 yıl memuriyetten mahrum bırakıldığı için Dâhiliye Vekâleti tarafından 2 Aralık 1925

sağlamış olduğu katkılardır. Osmanlı Mebusan Meclisinde Ergani milletvekilliği yapan ve I. TBMM'ye Kozan(Adana) milletvekili olarak seçilen M. Reşit Paşa, 1924 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Filiz Gemici, **Milli Mücadele'de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa(1868-1924)**, Sakarya Üniversitesi SBE Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s. 41, 114.

⁶¹ İcra Vekilleri Heyetinin 25 Nisan 1337[m.1921] tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/3-18-4.

⁶² **Ali Haydar Yuluğ**: İzmir Gümrüğü memurlarından Mustafa Naili Efendi'nin oğlu olarak 1879 yılında İzmir'de doğmuştur. 1902 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra Aydın vilayeti maiyet memurluğuna tayin edilmiştir. Çeşitli kaymakamlıklarda bulundu. 1915 yılında Muhacirin ve Aşair İdaresi muavinliğinde ve mülkiye müfettişliğinde bulundu. 1916 yılından itibaren muhtelif mutasarrıflıklarda görev yaptı. 3 Ağustos 1921 tarihinde Sivas valiliğine atandı. 12 Mart 1923'de İstanbul valiliğine ve aynı anda Şehremaneti vekâletine tayin edildi. 5 Haziran 1924 tarihinde Ankara Şehremanetine tayin olunan Ali Haydar Bey, az zamanda büyük imar işlerine imza atmıştır. 1927 yılında İstanbul milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Bundan sonra kendisini ilmi çalışmalara veren Ali Haydar Bey, 1937 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Hayri Orhon vd., **Meşhur Valiler/50 Ünlü Vali**, İçişleri Bakanlığı Yayinevi, Ankara 1969, s. 456.; Ali Haydar Bey'in atama kararnamesi için bkz.: İcra Vekilleri Heyetinin 3 Ağustos 1337[m.1921] tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/3-31-5.

⁶³ İcra Vekilleri Heyetinin 10 Nisan 1339[m.1923] tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/7-15-14.

⁶⁴ İcra Vekilleri Heyetinin 28 Ağustos 1339[m.1923] tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/7-29-15.

⁶⁵ İcra Vekilleri Heyetinin 11 Ocak 1341[m.1925] tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/12-68-4.

⁶⁶ İcra Vekilleri Heyetinin 11 Mart 1341[m.1925] tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/13-4-4.

⁶⁷ İcra Vekilleri Heyetinin 8 Mart 1341[m.1925] tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/13-12-18.

tarihinde görevden alınmıştır⁶⁸. Yerine 2 Aralık 1925 tarihinde Hilmi Bey ikinci defa Sivas valiliğine getirilmiştir⁶⁹. 1928 yılının Temmuz ayına kadar bu görevi yürüten Hilmi Bey'in ikinci dönemi daha uzun sürmüştür. Hilmi Bey'den sonra, Sivas'ta en uzun süre görev yapan valilerden biri olan Süleyman Sami (Kepenek) Bey⁷⁰ atanmıştır. 12 Temmuz 1928 tarihinde Sivas valiliğine tayin edilen⁷¹. Süleyman Sami Bey, Belediyeler Bankası Genel Müdürlüğüne atandığı 10 Nisan 1935 tarihine kadar bu görevde kalmıştır⁷².

4. Sivas Vilayetinin Nüfusu

4.1. Yirminci Yüzyılın Başında Sivas Vilayetinin Nüfusu

1903 yılında Sivas vilayetinin toplam nüfusu 1.035.268'dir. Bu tarih itibarıyla vilayetin Müslüman/Gayr-ı Müslim nüfus dağılımı tablo 2'de gösterilmiştir⁷³.

Tablo 2: 1903 Yılında Sivas Vilayetinin Müslüman/Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı

Milletler	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman	435.283	418.142	853.425
Ermeni	64.502	62.887	127.389
Rum	24.092	22.093	46.185
Katolik	1.628	1.755	3.383
Protestan	1.429	1.507	2.936
Kıpti	881	797	1.678
Yahudi	146	126	272
Toplam	527.961	507.307	1.035.268

⁶⁸ İcra Vekilleri Heyetinin 2 Kânun-ı Evvel 1341[m.2 Aralık 1925] tarihli kararnamesi: **BCA**, 30-18-1-1/16-76-9.

⁶⁹ İcra Vekilleri Heyetinin 2 Kânun-ı Evvel 1341[m.2 Aralık 1925] tarihli kararnamesi: **BCA**, 30-18-1-1/16-76-6.

⁷⁰ **Süleyman Sami Kepenek**: Çanakkale eski belediye reislerinden Mehmet Rasim Bey'in oğlu olarak 1881'de Çanakkale'de dünyaya gelmiştir. 1903 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra Kosova vilayeti maiyet memurluğuna tayin olunmuş, 1905 yılında Kolaşın kaymakamlığına atanmıştır. Farklı yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık yapmıştır. Bitlis, Elazığ, Kars ve İstanbul valiliklerinden sonra 1928 yılında Sivas valiliğine atanmıştır. İdarecilikteki yeteneğini buradaki eserleriyle ortaya koymuştur. Şehre getirttiği Kepenek içme suyu tesisi münasebetiyle, daha sonra Kepenek soyadını alacaktır. Onun döneminde Sivas, demiryolu ulaşımı, İstasyon Meydanı, İstasyon Caddesi, meteoroloji istasyonu, şehir elektriği gibi hizmetleri kazanmıştır. Bu yönüyle Sivas'ta iz bırakan meşhur valilerdendir. Sivas valiliğinden sonra Ankara Belediyeler Bankası Genel Müdürlüğünde ve İller Bankası İdare Meclisi üyeliğinde bulunmuş ve 6 Aralık 1955 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Hayri Orhon vd., **Meşhur Valiler/50 Ünlü Vali**, İçişleri Bakanlığı Yayinevi, Ankara 1969, s. 601-615.

⁷¹ İcra Vekilleri Heyetinin 12 Temmuz 1928 tarihli kararnamesi: **BCA**, 30-18-1-1/29-42-12.

⁷² İcra Vekilleri Heyetinin 10 Nisan 1935 tarihli kararnamesi: **BCA**, 30-18-1-1/53-26-4.

⁷³ **Sâlnâme-i Vilayet-i Sivas 1321**(Bundan sonra **SVS** şeklinde kısaltılacaktır.), s. 236-239.

Buna göre 1903 yılında toplam nüfusun % 80'inden fazlası Müslümandır. Gayr-ı Müslim kesimin içerisinde en kalabalık nüfusa sahip olan Ermeniler ise toplam nüfusun yaklaşık % 12'sini oluşturmaktadır.

1905-1906 Genel Nüfus sayımında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 15.508.753'ü Müslüman ve 5.375.877'si gayr-ı Müslim olmak üzere toplam 20.884.630 kişiden ibaretti. Bu nüfus içerisinde Sivas vilayetinin (Sivas, Amasya, Tokat, Karahisar-ı Şarki Sancakları) nüfusu 1.194.372 kişi olup bu nüfusun 972.788'i Müslüman, 221.584'ü Gayr-ı Müslim(Rum, Ermeni, Ermeni Katolik, Protestan, Süryani, Yahudi, Çingene ve Yabancı uyruklu) ahaliden oluşmaktaydı. Sivas sancağının nüfusu ise 487.926 kişi olup bunun 398.867'si Müslüman, 89.059'u Gayr-ı Müslim idi⁷⁴. Bu tarih itibarıyla vilayet nüfusunun Müslüman/Gayr-ı Müslim olarak dağılımı ise tablo 3'te gösterilmiştir⁷⁵.

Tablo 3: 1906/1907 Yıllarında Sivas Vilayetine Bağlı Sancakların
Müslüman/Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı

	SİVAS VİLAYETİ				
	Sivas Sancağı	Amasya Sancağı	Karahisar-ı Şarki Sancağı	Tokat Sancağı	Toplam
Müslüman	398.867	207.336	128.437	238.148	972.788
Rum	5.752	23.633	20.367	17.622	67.374
Ermeni	79.344	23.810	20.419	20.483	144.056
Ermeni Katolik	2.081	541	-	678	3.300
Protestan	1.882	1.769	100	502	4.253
Süryani	-	3	-	-	3
Yahudi	-	-	-	299	299
Çingene		1.108	308	823	2.239
Yabancı Uyruklu	-	60	-	-	60
Toplam	487.926	258.260	169.631	278.555	1.194.372

⁷⁴ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 352-355.

⁷⁵ Karpat, **A.g.e.**, s. 340-341.

4.2. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Sivas Vilayetinin Nüfusu

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 1914 yılında, Osmanlı Devleti'nin nüfusu 15.044.846'sı Müslüman ve 3.475.170'i gayr-ı Müslim olmak üzere toplam 18.520.016 kişiden ibaretti. Bu nüfus içerisinde Sivas vilayetinin (Sivas, Amasya, Tokat, Karahisar-ı Şarki sancakları) nüfusu 1.169.443 kişi olup bu nüfusun 939.735'i Müslüman, 229.708'i gayr-ı Müslim(Rum, Ermeni, Ermeni Katolik, Protestan, Süryani, Yahudi, Yezidi) ahaliden oluşmaktaydı. Sivas sancağının nüfusu ise 464.902 kişi olup bunun 374.549'u Müslüman, 90.353'ü gayr-ı Müslimlerden ibaretti⁷⁶.

Aşağıdaki iki tabloda sırasıyla; Sivas vilayeti ve Sivas sancağının kazalarıyla birlikte Müslüman ve gayr-ı Müslim nüfus dağılımı gösterilmiştir. Bu sayede Birinci Dünya Savaşı öncesinde vilayetin demografik yapısı ortaya konulmuştur⁷⁷.

Tablo 4: 1914 Yılında Sivas Vilayetine Bağlı Sancakların
Müslüman/Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı

	SİVAS VİLAYETİ				
	Sivas Sancağı	Amasya Sancağı	Karahisar-ı Şarki Sancağı	Tokat Sancağı	Toplam
Müslüman	374.549	178.639	127.696	258.851	939.735
Rum	7.438	24.950	25.237	17.699	75.324
Ermeni	78.605	23.017	20.448	21.336	143.406
Ermeni Katolik	2.395	534	-	764	3.693
Protestan	1.915	1.913	114	633	4.575
Süryani	-	3	-	-	3
Yahudi	-	1	-	343	344
Çingene	-	1206	330	827	2.363
Toplam	464.902	230.263	173.825	300.453	1.169.443

⁷⁶ Karpat, A.g.e., s. 374-377, 396-397.

⁷⁷ Karpat, A.g.e., s. 374-377.

Tablo 5: 1914 Yılında Sivas Merkez Sancağına Bağlı Kazaların
Müslüman/Gayr-ı Müslim Nüfus Dağılımı

	Sivas Merkez Sancağı					Toplam
	Müslüman	Rum	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan	
Sivas Merkez	54.819	728	23.812	1.830	434	81.623
Tonus(Şarkışla)	40.868	-	12.969	141	584	54.562
Hafik	40.076	21	11.376	-	-	51.473
Darende	26.518	-	2.798	6	58	29.380
Divriği	30.630	-	8.354	-	-	38.984
Aziziye	50.344	8	1.038	4	60	51.454
Kangal	29.212	-	3.111	-	-	32.323
Koçgiri(Zara)	47.203	6.112	5.980	-	76	59.371
Gürün	15.640	-	7.788	414	703	24.545
Yıldızeli	39.239	569	1.379	-	-	41.187
Toplam	374.549	7.438	78.605	2.395	1.915	464.902

4.3. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Suşehri ve Koyulhisar Kazalarının Nüfusu

Suşehri ve Koyulhisar kazaları, 1923 yılına kadar Sivas vilayetinin Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı iken bu tarihte Karahisar-ı Şarki'nin müstakil vilayet olmasıyla birlikte Sivas'tan ayrılmıştır. Ancak 1933 yılında Karahisar-ı Şarki, Giresun'a bağlı bir ilçe haline getirilince Suşehri ve Koyulhisar yeniden Sivas'a bağlanmıştır. Konu bütünlüğünü bozmamak için bu ilçeler de çalışmamıza dâhil edilmiş olup nüfus konusu ayrıca ele alınmıştır.

19. yüzyılın sonlarında 6 nahiyesi bulunan Suşehri, 126 köy ve 25.878 nüfustan oluşmaktadır. Köylerin 87'si İslam, 16'sı Rum, 4'ü Ermeni ve 23 tanesi İslam-Ermeni köyüdür. Bu köylerde 13.617 İslam, 9.177 Ermeni, 2.984 Rum yaşamaktadır⁷⁸.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Suşehri kazasının demografik yapısı ise şöyledi: 1914 yılında Suşehri kazasının 138 köyü bulunmaktadır. Bu köylerden 104'ü İslam, 8'i Ermeni, 5'i Rum, 17'si İslam-Ermeni, 3'i İslam-Rum, 1'i İslam-Ermeni-Rum köyüdür. Bu köylerden 16 tanesinde “yabancı” olarak tanımlanmış az

⁷⁸ Kürşat Kırca, **Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleleri 1835 Yılı Nüfus Kütüğü**, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 20.

miktarda farklı unsur da yaşıyordu. Toplamda 11.228 hanenin ikamet ettiği Suşehri kazasında 35.813 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 22.512'si İslam, 11.222'si Ermeni, 2.024'ü Rum ve 419'u yabancısıdır⁷⁹. Bu bilgilerden hareketle 1914 yılı itibarıyla Suşehri kazasında, Ermeni ve Rumların 13'ü müstakil 21'i Müslümanlarla karışık olmak üzere toplam 34 köyde yaşadığını söyleyebiliriz. Tehcir ve Mübadele uygulaması neticesinde boşalan bu köyler, toprakları Rus/Ermeni işgaline uğrayan Şark mültecilerine ve 1924 yılında gelen mübadillere tahsis edilmiştir.

Aynı dönemde Koyulhisar kazasının nüfusu ise 22.094 kişiden ibaretti. Bu nüfusun 21.199'u İslam, 858'i Rum ve 37'si Ermeni idi⁸⁰.

4.4. Göçler Neticesinde Sivas Vilayetinin Nüfusu

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sivas vilayetinin nüfusunda kayda değer bir değişim meydana gelmiştir. Bu değişimde vilayete gelen muhacirler kadar vilayetten giden Ermeni ve Rum nüfus da etkili olmuştur. Nitekim 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Sivas'ın nüfusu 329.741 olarak tespit edilmişti. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Suşehri ve Koyulhisar kazaları 1923 yılında Karahisar-ı Şarki vilayetine, Aziziye kazası ise 1926 yılında Kayseri'ye bağlanmıştır.

Bununla birlikte 20 Mayıs 1933 tarihinde Suşehri ve Koyulhisar kazaları Sivas'a bağlandıklarından dolayı Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün 12 Ağustos 1933 tarihli nüfus çizelgesinde Sivas vilayetine dâhil edilmişlerdir. Söz konusu çizelgede 1932 yılının sonu itibarıyla Sivas vilayetinin nüfusu 430.653 kişi olarak tespit edilmiştir. Nüfusun ilçelere göre dağılımı tablo 6'da gösterilmiştir⁸¹.

⁷⁹ Kürşat Kırca, **A.g.e.**, s. 272-275. Başka bir kaynakta ise 1914 yılı itibarıyla Suşehri kazasında 22.871'i Müslüman, 13.377'si gayr-ı Müslim (2.040 Rum, 11.240 Ermeni ve 97 Protestan) olmak üzere toplam 36.248 nüfusun yaşadığı belirtilmektedir: Bkz.: Karpas, **A.g.e.**, s. 376.

⁸⁰ Karpas, **A.g.e.**, s. 376.

⁸¹ Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün 10 yıllık çalışma raporu: **BCA**, 30.10/124.885.4-31.

Tablo 6: 1932 Yılı Sonunda Sivas Vilayetinin Nüfusu

İlçeler	Nüfus miktarı	İlçeler	Nüfus miktarı
Merkez	68.709	Şarkışla	53.351
Darende	29.995	Yıldızeli	46.847
Divriği	28.328	Zara	51.207
Hafik	38.525	Suşehri	32.946
Gürün	20.196	Koyulhisar	22.759
Kangal	37.790	Toplam	430.653

Bir fikir vermesi bakımından Sivas merkez sancağına bağlı kazaların 1914 yılı nüfusu ile Sivas vilayetine bağlı kazaların 1932 yılı nüfusunu mukayese ettiğimizde, aradan geçen 18 yıla rağmen nüfusun azaldığını görüyoruz. Bu durumun sebebi hiç kuşkusuz 1914 yılından sonra giden Ermeni ve Rumların miktarının gelen muhacirlerden daha fazla olmasıdır. Gerçekten de yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız nüfus verileri incelendiğinde 1914 yılı itibarıyla Sivas sancağına bağlı kazalarda takriben 100 bin gayr-ı Müslim vatandaş yaşamaktadır. Dolayısıyla bunların büyük bir kısmının vilayeti terk etmesinden dolayı nüfus azalmıştır.

Tablo 7: Sivas Merkez Sancağının 1914 Yılı Nüfusu ile
Sivas Vilayetinin 1932 Yılı Nüfusunun Mukayesesi

Yerleşim Yeri	1914 Yılı Nüfusu	1932 Yılı Nüfusu
Sivas Merkez	81.623	68.709
Şarkışla	54.562	53.351
Hafik	51.473	38.525
Darende	29.380	29.995
Divriği	38.984	28.328
Kangal	32.323	37.790
Zara	59.371	51.207
Gürün	24.545	20.196
Yıldızeli	41.187	46.847
Aziziye*	51.454	53.453
Suşehri*	35.813	32.946
Koyulhisar*	22.094	22.759
Toplam	522.809	486.358
Aradaki nüfus farkı	- 36.451	

* Aziziye, 1926 yılında Kayseri'ye başlanmıştır. Suşehri ve Koyulhisar ise 1914 yılında Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı olup 1933 yılında Sivas'a bağlanmıştır. Bütünlüğü bozmamak için tabloya dâhil edilmiştir

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA'DAN VE BALKANLARDAN GELEN MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNİ

A. KAFKASYA'DAN GELEN MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNİ

1. Göçlerin Sebepleri

1.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi

Anadolu'nun demografik ve ekonomik yapısının şekillenmesinde büyük önem arz eden olaylardan birisi de Kafkas göçleridir⁸². Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan 1853-56 Kırım Savaşı ve 1877-78 Harbi, söz konusu coğrafyada yaşayan Müslüman ahalinin kitleler hâlinde Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur.

Rusya sıcak denizlere inme ideali kapsamında Balkanlarda uygulamaya koyduğu Panslavizm politikasını 19. yüzyılın ikinci yarısında daha da geliştirdi. Rusya'nın kışkırtmasıyla 1875 yılında Hersek'te Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan çıktı. Kısa sürede tehlikeli boyutlara ulaşan bu isyanı Bulgarların ayaklanması takip etti. Devlet bu sorunları çözmek için çaba sarf ederken Karadağ ve Sırbistan bağımsızlık için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti⁸³.

Bu gelişmelerin doğurduğu Balkan krizi batılı devletlerin olaya müdahalesiyle uluslararası bir hal aldı ve İngiltere'nin teklifi ile 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da Tersane Konferansı toplandı. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binasında gerçekleşen konferansın ana gündemini Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda

⁸² Kafkas göçleri hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri(1878-1908)**, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1996.; Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri(1856-1876)**, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010.; Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006.; **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I-II**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 121, İstanbul 2012.

⁸³ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)**, Alkım Yay., 4. Baskı, İstanbul 2007, s. 489-507.; Halûk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri**, Baha Matbaası, İstanbul 1968, s. 119-127.

yapacağı reformlar oluştuyordu⁸⁴. Bu konunun bahane edilerek içişlerine karışılmasını istemeyen Osmanlı Devleti, konferansın ilk oturumu yapılırken, bütün İmparatorluk için reform öngören Anayasa'yı(Kânûn-ı Esasî) kabul ederek Meşrutiyet yönetimine geçildiğini duyurdu. Ancak bu hamleden beklenen netice alınamadı. Zira o sırada Tersane Konferansı'nda toplantı hâlinde bulunan Hariciye Nazırı Safvet Paşa hemen ayağa kalkıp, Kânûn-ı Esasî'nin ilânını haber vermek suretiyle “bütün anâsırın hukuku te'min edilmiş olduğu için artık içtimâımız zâid kalır!” demişse de delegeler, Balkan sulhunu temin etmek için toplanıldığından bahisle meşrutiyetin ilanını dikkate almamışlardır⁸⁵.

Konferansın devam eden günlerinde delegeler tarafından hazırlanan ortak programa göre Bulgaristan doğu ve batı olmak üzere iki vilayete bölünecek ve Hristiyan bir vali tarafından idare edilecekti. Bosna-Hersek ise tek bir vilayet olarak birleştirilecek ve reformların uygulanmasını denetleyecek uluslararası bir komisyon kurulacaktı. Ayrıca Balkan topraklarının bir kısmı Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'a verilecekti. Netice itibarıyla gerek bu hususlar gerekse devletlerarası kontrol sistemini öngören ağır hükümler Osmanlı Devleti tarafından bağımsızlığa aykırı bulunarak reddedilmiş ve konferansı dağılmıştır⁸⁶.

Konferansta herhangi bir antlaşmaya varılamaması Osmanlı-Rus Savaşı'nı hızlandırmıştır. Rusya görünüşte Balkanlarda Hristiyan toplumunun güvenliği sağlamak istediğini iddia etse de gerçekte geleneksel “sıcak denizlere inme” politikasını uygulamak üzere Karadeniz'e, Boğazlara ve Balkanlara hâkim olmak istiyordu. Bu nedenle Rusya Balkanlarda Osmanlı Devleti'ni en büyük rakip olarak görüyordu. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Türkistan ve diğer Asya Müslümanları arasındaki nüfuzu ve faaliyetleri de Rusya'nın bölgedeki yayılma emellerine karşı bir engeldi. Yani Rusya söz konusu coğrafyalara hâkim olabilmek için Osmanlı Devleti'ne darbe vurmak istiyordu⁸⁷.

⁸⁴ Mithat Aydın, “İstanbul Konferansı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2016, Ek-1. Cilt, s. 673.

⁸⁵ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınları, İstanbul 1972, C. 4, s. 293-294.

⁸⁶ Mithat Aydın, **A.g.m.**, s. 674.

⁸⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2014)**, Der Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2015, s. 402-403.

Bu amaçlara ulaşma konusunda diplomasi yoluyla istediklerini elde edemeyeceğini anlayan Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Kafkas cephesinde büyük kuvvetlerle harekete geçerek Kars kalesini ele geçiren Ruslar, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından Erzurum'da durdurulabildi. Ruslar Batı cephesinde ise Plevne'de Gazi Osman Paşa'nın direnişiyle karşılaştı. Ancak her iki cephede de Rus ilerleyişi engellenemedi. Nitekim Rus ordusu Tuna'yı geçip Filibe ve Edirne'yi alarak İstanbul'a yöneldi. Kafkas cephesinde de durum aynıydı. Neticede Rusların Yeşilköy'e kadar ilerlemesi üzerine Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı⁸⁸. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı Devleti için doğuda ve batıda geniş toprak kayıpları anlamına geliyordu⁸⁹. Antlaşmaya göre Bulgar Prenslığı'nın aşırı büyümesi, Rusların Edirne'ye kadar ilerlemiş olması ve doğudaki toprak kazançları, Avusturya'nın ve bilhassa İngiltere'nin itirazına neden oldu. Zira antlaşma hem Asya tarafında hem de Balkanlarda Rusya'ya büyük bir üstünlük sağlamış oluyordu⁹⁰.

İngiltere'nin araya girmesiyle 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin Konferansı toplandı. Yapılan görüşmelerden sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalandı. Buna göre Bulgaristan, İngiltere'nin ve Avusturya'nın isteği doğrultusunda Ege Denizi'nden ve Makedonya'dan uzaklaştırıldı. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı tanındı. Bosna-Hersek geçici olarak Avusturya'nın idaresine bırakıldı. Doğu'da ise Eleşkirt ve Beyazıt Osmanlı Devleti'ne bırakılırken Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya terk edildi⁹¹. Öte yandan 8 Şubat 1879 tarihinde Rusya ile imzalanan İstanbul Antlaşması'nın muhacirleri ilgilendiren 7. Maddesine göre; Rusya'ya devredilen mıntikalardan başka ülkelere göç etmek isteyenler, antlaşmanın tasdikinden itibaren 3 yıl içinde mallarını satabilecekti. Bu süre zarfında Rusya sınırlarını terk etmeyenler Rus tabiiyetinde kalacaktı⁹². Esasında bu madde,

⁸⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990, s. 84.

⁸⁹ Antlaşmaya göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız oluyor ve topraklarını genişletiyorlardı. Antlaşmanın 6. Maddesine göre kurulan Bulgaristan Prenslığının sınırları ise kuzeyde Tuna Nehri'ne, güneyde Ege Denizi'ne, doğuda Karadeniz'e ve batıda Arnavutluk'a kadar dayanmaktaydı. Doğuda ise Batum, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Beyazıt Rusya'ya bırakılıyordu. Antlaşmanın tam metni için bkz: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, TTK Basımevi, Ankara 1953, C. I, s. 387-400.

⁹⁰ Fahir Armaoğlu, **A.g.e.**, s. 515.

⁹¹ Nihat Erim, **A.g.e.**, s. 401-422.

⁹² Nihat Erim, **A.g.e.**, s. 426.

Müslümanların Rusya'nın işgal ettiği topraklarda artık barınamayacaklarını açıkça ortaya koyuyordu. Nitekim Kafkasyalı Müslümanlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında gönüllü olarak Osmanlı Devleti'ne destek oldukları için savaş sonunda Ruslar tarafından cezalandırılmış ve göçe zorlanmıştır⁹³. Benzer şekilde Balkan Müslümanları da maalesef aynı kaderi yaşayacaktır. Zira bu savaşın sonunda özellikle Bulgaristan'daki Türk ahali, gerek katledilmek gerekse göçe zorlanmak suretiyle, yüzyıllarca vatan olarak yaşadıkları topraklarından uzaklaştırılmışlardır. Ruslar ve Bulgarlar tarafından ortaklaşa uygulamaya konulan ve tam bir Türk imhası olan bu hareket yüzünden İstanbul'daki muhacirlerin sayısı yüz binlerle ifade edilir olmuştur. Her türlü imkânsızlığa rağmen hayatta kalmaya çalışan bu muhacirler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulup Sultan II. Abdülhamid'e izâfeten Hamidiye olarak adlandırılan köylere yerleştirilmişlerdir⁹⁴.

1.2. Kafkas Göçünde Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Tavrı

1.2.1. Rusya'nın Tavrı

Rusların işgalinde kalan topraklardan Anadolu'ya yapılan göçlerin en temel nedeni ise bu devletin genişleme amacına uygun olarak takip ettiği çok yönlü baskı politikalarıdır. Sınırları içerisinde yaşayan Rus olmayan unsurları asimile ederek kimliklerini değiştiren Rusya, Müslüman ahaliye bir taraftan dini baskı uygularken diğer taraftan topraklarını ellerinden alarak onları ekonomik bakımdan yoksullaştırma yoluna gitmiştir. Bütün baskılara rağmen göç etmeyen Müslümanlar ise ya sürgüne gönderilmiş ya da katliama tabi tutulmuştur. Müslümanların Rus ordusunda askere alınacakları ve yeni vergilere maruz kalacakları yönündeki söylentiler de psikolojik baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Yine Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde Ermenilerin Müslüman Türklere yönelik başlattıkları şiddet hareketleri de göçün bir diğer sebebidir⁹⁵.

⁹³ Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 17-22.

⁹⁴ Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1994, C. 9, s. 499.

⁹⁵ Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 25-45.

1.2.2. Osmanlı Devleti'nin Tavrı

Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tavrı da üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Zira Kafkas Göçü hakkında yapılan çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardan Anadolu'ya yapılan göçleri desteklediğini göstermektedir. Söz konusu desteğin temel amacı, Rusya'nın, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi yönü gittikçe öne çıkan Panslavizm⁹⁶ politikası üzerinden oluşturduğu baskı nedeniyle ezilen Kafkas ahalisinin kurtarılması idi⁹⁷. Öyle ki İttihad-ı İslam fikrini savunan bir padişah olarak II. Abdülhamid'in, zor durumdaki Müslümanları Osmanlı topraklarına kabul etmesi Halifelik misyonunun bir gereği idi. Gerçekten de II. Abdülhamid, muhacirlerle çok yakından ilgilenmiştir. Önceleri bu işleri komisyonlar aracılığıyla halletmeye çalışırken aradan geçen zaman içerisinde muhacir sayısında yaşanan artış nedeniyle bu işlerin idaresini bizzat ele almak durumunda kalmıştır⁹⁸.

Sultan II. Abdülhamid, bu ideolojiye uygun olarak Anadolu'daki Müslüman nüfusu çoğaltmak için çaba sarf etmiş; muhacirler için yeni köyler inşa etmiş, camiler yaptırmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin ekonomik yönden kalkınması için tarım alanlarını işleyecek insan gücüne ihtiyaç duyması, Kafkas göçünün teşvik edilmesinin bir diğer nedeni idi. Öte yandan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Doğu Anadolu'nun Kuzey kısmının ve Rumeli'nin önemli ölçüde elden çıkması, bu bölgelerden orduya katılan asker sayısını da alıp götürmüştü. Bu nedenle Osmanlı Devleti, asker sayısını arttırmak için Kafkas göçünü teşvik etmiştir. Bölgeden gelecek muhacirlere gösterilen yakın ilginin bir başka nedeni olarak II. Abdülhamid'in Kafkasyalılarla olan akrabalık bağına işaret eden görüşler de mevcuttur⁹⁹.

Şurası bir gerçek ki hangi nedene bağlı olursa olsun, Osmanlı Devleti, Kafkasyalı muhacirlere kapılarını açık tutmuş; göç isteğinde bulunan muhacirlerin müracaatlarını¹⁰⁰ kabul ederek onları daima korumuştur. Bununla beraber Osmanlı

⁹⁶ Bu dönemdeki Panslavist faaliyetler için bkz. Mithat Aydın, "19. Yüzyılın Ortalarında Panslavizm ve Rusya", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Denizli 2004, S. 15, s. 73-82.

⁹⁷ Abdullah Saydam, **A.g.e.**, s. 132.

⁹⁸ Cezmi Eraslan, "İkinci Abdülhamid ve Kafkas Müslümanları", **Kafkas Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1988, C. 1, s. 65-66.

⁹⁹ Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 47-50.

¹⁰⁰ Bu müracaatlar karşısında devletin tavrına dair örnekler için bkz. Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 50-52.

Devleti, topraklarına göç etmek isteyenler hakkında bazı temel prensipler belirleyerek sistemli bir göç politikası takip etmiştir. Bu prensipler incelendiğinde, bunların devletin çıkarları kadar muhacirlerin çıkarlarını da koruma amacını taşıdığı görülecektir. Söz konusu prensipleri şu şekilde sıralamak mümkündür¹⁰¹:

1- Rusya'dan Anadolu'ya göç etmek isteyenler, bu konuda önceden Osmanlı Devleti'ni haberdar edecekti.

2- Kafkasya'da Ermenilerin bulunduğu bölgelerden göç edecek Müslümanlar, Osmanlı Devletince kurulacak bir komisyon tarafından bizzat yerlerinde görüldükten sonra göçlerine izin verilecektir. Böylece Ermenilerin kılık değiştirip, muhacirlerin arasında karışarak Anadolu'ya girmeleri önlenecekti.

3- Kafkasya'dan ve Rusya'nın diğer bölgelerinden Osmanlı topraklarına göç edecek muhacirler, Osmanlı tabiiyetine girmeyi kabul edecek ve Rusya tabiiyetini terk edeceklerdir. Bu nedenle ülkeye göçleri sırasında ellerindeki Rus pasaportları alınacak ve bunlar daha sonra Rusya tabiiyeti iddiasında bulunmayacaktır.

4- Muhacirler Osmanlı Devleti'nin belirleyeceği iskân alanlarında yerleşmeyi kabul edecek ve devletten yolluk, yevmiye, ziraat aleti gibi taleplerde bulunmayacaklarına dair kendilerinden senet alınacaktır.

5- Göç kapsamına gireceklerin Müslüman olmaları gerekmektedir. Müslüman olmayıp da Anadolu'ya göç etmek isteyenlerle ilgili kararlar özel bir durum arz etmektedir.

Netice itibarıyla söz konusu savaş nedeniyle kaybedilen topraklardan Anadolu'ya büyük bir göç vukua gelmiştir. Bu dönemde Anadolu'ya gelen muhacirlere dair elimizde yeterli istatistiki veri olmadığından muhacir miktarı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Buna rağmen mevcut belge ve bilgiler ışığında 1876-1894 tarihleri arasında yaklaşık 700 bin muhacirin muhtelif vilayet ve sancaklarda iskân edildiklerini söyleyebiliriz. Bu muhacirlerden 58.150'si Sivas vilayetine sevk edilmiş olup bunların 57.259'u iskân edilmiştir¹⁰². Demografik

¹⁰¹ Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 53-54.

¹⁰² Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 331. On dokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslardan Sivas Vilayetine yapılan göçler hakkında bkz. Ahmet Yüksel, "Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları", **Geçmişten Günümüze Göç I**, Editör: Osman Köse,

bakımdan Sivas'ta son derece önemli bir değişime neden olan bu göç hareketi, çalışma konumuzun kapsamına giren 20. yüzyılın başında da devam etmiştir.

2. Göç ve Göçmen İşlerinin İdaresi

Kırım Savaşı'ndan önce göçmen işleri İstanbul'da Şehremanetine ve daha sonra eyaletlerde kurulmaya başlanan belediyelere bırakılmış ve büyük göçmen kabileleri geldikçe eyaletlere gönderilen özel talimat ve emirlere göre idare edilmiştir. Göç ve göçmen işleri 1859 yılına kadar bu şekilde yürütüldü. Kırım Savaşı sonrası göçmen sayısı ve göçmen işleri artınca, Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın başkanlığında 5 Ocak 1860 tarihinde ilk defa bir muhacir komisyonu kuruldu¹⁰³. 1875 yılından itibaren ise göçmen işleri Zaptiye Nezaretine bağlı bir heyet tarafından idare olundu. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda kalabalık muhacir grupları İstanbul'a akın edince göçmen işlerini yürütmek ve sorunlara çözüm bulmak amacıyla İdare-i Umumiye-i Muhacirîn ismiyle Şehremaneti bünyesinde hususi bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon göçmen işlerinin hafiflemesi üzerine 1894 yılında kaldırıldı. Yine aynı dönemde göçmenlerin sevk, iskân ve iâşe meseleleriyle ilgilenmek üzere İstanbul'da hususi bir komisyon daha kuruldu. Taşradaki muhacirler için ise 1888-1889 yılında büyük rütbeli devlet memurlarından oluşan bir komisyon kurularak vilayetlere erkân-ı harp zabitleri gönderildi. Bu komisyonlar vilayetlere giderek boş arazileri tespit etmeye çalıştılar¹⁰⁴. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı nedeniyle Balkanlardan Anadolu'ya büyük göç dalgaları olunca, bu dönemde Dâhiliye Nezareti bünyesinde kurulan Muhacirîn İdaresi'nin yanı sıra 1899-1900 tarihinde Padişahın başkanlığında dört üyeden oluşan Muhacirîn Komisyon-ı Alîsi adıyla 1908 yılına kadar faaliyette kalacak hususi bir komisyon kuruldu. Bu arada 1905 yılında Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu adıyla başka bir komisyon daha oluşturulmuştu¹⁰⁵. Görüldüğü üzere devletin bu konudaki tavrını belirleyen temel unsur muhacir

Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2017, s. 405-418.; Faruk Kocacık-Mehmet Eser, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler(Sivas İli Örneği)", *ZfWT Vol. 2*, No. 1, 2010, s. 187-195.

¹⁰³ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s. 39-58.

¹⁰⁴ Nedim İpek, *A.g.e.*, s. 143.

¹⁰⁵ Nedim İpek, *A.g.e.*, s. 143-144.

yoğunluğu olmuştur. Göç ve göçmen işleri, muhacir artışının yaşandığı dönemlerde kurulan komisyonlar marifetiyle idare edilmiştir.

3. İskân Faaliyetlerine Yönelik Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan gelen kalabalık muhacir gruplarının iskân, iâşe ve sair ihtiyaçlarını karşılamak için yasal düzenlemelere de ihtiyaç duyulmuştur. Hazırlanan talimat, layiha ve nizamnameler sayesinde bir taraftan muhacir komisyonlarının yetki ve sorumlulukları tespit edilirken diğer taraftan muhacirlerin ihtiyaçları karşılanarak kısa sürede üretici duruma gelmeleri amaçlanmıştır. Devletin iskân konusundaki tavrını anlayabilmek için bu yasal düzenlemelerin bilinmesi gerekmektedir.

3.1. Muhacir İskânı Nizamnamesi

Bu çerçevede ilk olarak Mart 1878 tarihinde Muhacir İskânı Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre; Osmanlı topraklarına ulaşan muhacirlerin temel ihtiyaçları ve iskân mntıkalarına ulaşmaları mahalli idareler vasıtasıyla sağlanacaktı. Muhacirler müsait durumdaki köy ve kasabalarda yerleştirilecek; muhtaç durumda olanlara iâşe verilecekti. Meslek sahibi olanlar kabiliyetlerine göre istihdam edilecek ve muhacirler üç yıl vergiden muaf tutulacaklardı. Ayrıca akrabalarından ayrı olarak iskân edilenlerin birleşmeleri için kolaylık sağlanacaktı¹⁰⁶.

3.2. Muhacir Komisyonlarının Yetki ve Sorumluluklarını Belirleyen Talimatname

Muhacir komisyonlarının yetki ve sorumlulukları ise ayrı bir talimatname(1879) ile belirlenmiştir. Bu dönemde gelen muhacir miktarının oldukça fazla olmasından dolayı muhacir miktarına oranla mevcut memur sayısı yetersiz kalıyordu. Ayrıca daha önce muhacir işleriyle dâhiliye, zaptiye ve belediye görevlilerinin ilgilenmesi, iskân çalışmalarında yetki ve sorumluk kavramlarının birbirine karışmasına yol açmıştı. Bu karışıklığın giderilmesi için Osmanlı Devleti, İstanbul ve Rumeli sahillerinde bulunan muhacirler ile sonradan gelecek muhacirlerin

¹⁰⁶ Ufuk Erdem, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri(1860-1923)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 40-42.

iskân çalışmalarının düzenli olarak yapılabilmesi için ilk olarak 4 Nisan 1879 tarihinde bir talimatname yayınlamıştır¹⁰⁷. Daha sonra 1304(1886-1887) yılında benzer bir talimatname¹⁰⁸ yayınlanarak Muhacir Komisyonlarının görev alanı, yetki ve sorumlulukları, muhacirlerin sevk, iskân ve iaşe işlerine dair temel esaslar belirlenmiştir. Beş bölüm ve otuz dört maddeden oluşan bu talimatnameyi şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

3.2.1. Muhacir Komisyonlarının Kuruluşu ve Faaliyetlerinin Tespiti

Muhacir sevk ve iskân olunan vilayetlere “iskân-ı muhacirin memuru” adıyla birer memur ve refakatlerine birer kâtip tayin edilmiştir(madde 1). Söz konusu memurlar vilayetlere gelince valilerin başkanlığında, İdare-i Muhacirîn Komisyonu adıyla bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon; vilayet merkezinde vazifeli memurlardan bir üye, belediye meclisinden bir üye ve mahallin ileri gelenlerinden üç veya dört üyeden oluşacaktı. Gerekirse Valilik kâtiplerinden bir veya iki üye daha bu komisyonlarda görevlendirilecekti(madde 2). Bu komisyonlar her ne kadar vilayet merkezlerinde kurulacaksa da esasında başlıca şubeleri muhacir ihraç olunan iskelelerde bulunacak ve ihtiyaca göre muhacirlerin geliş vakitlerinde memur ve azalardan münasip olanlar iskelelere gidecekti(madde 3). Vilayet merkezindeki komisyonlara bağlı olmak üzere sancak ve kazalarda dahi birer şube tesis olunacaktır. Sancak ve kazalardaki şubelerin yazı işlerinde mahalli kâtiplerden biri ve olamazsa mahallerdeki hamiyet sahibi ahaliden fahri olarak tedarik ve istihdam edilecekti(madde 4).

Muhacirlerin işleriyle alakalı evraklar gecikmeye mahal vermeden bu komisyonlara havale olunacak ve evraklar üç günden fazla komisyonlarda

¹⁰⁷ Ufuk Erdem, **A.g.t.**, s. 42.

¹⁰⁸ Dersaadet ve Rumeli sahillerinden Anadolu vilayetlerine sevk olunan ve bundan sonra gönderilecek muhacirlerin iskânları emrinde vali, mutasarrıf, iskân memurları, vilayet/liva merkezlerinin idare komisyonları ve kaza kaymakamları ile mezkûr komisyonların şubelerinin yetki ve sorumluluklarını gösteren 1304(m.1887-1888) tarihli talimatname [Muhacir Talimatnamesi]: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Maruzatı (BOA, Y.PRK.DH)**, 2/93-1. Talimatname için ayrıca bkz: Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 209-229; Ufuk Erdem, **A.g.t.**, s. 43-48.

bekletilmeyecekti. Evrakların müzakeresinde Komisyon azasının ekseriyeti mevcut bulunarak kararnameler imza ve mühür edilecektir(madde 5).

Komisyonların asıl vazifesi, vilayet dâhilinde iskân ettirilecek muhacirlerin vaktinde yerleştirilerek huzur ve rahatlarının sağlanmasıdır. Bu bakımdan mülki amirler, mahalli meclisler ve muhacir komisyonlarının şubeleri dahi iskân işlerini vakit kaybetmeden gerçekleştirmekle mükelleftir. Bu nedenle iskân komisyonları ve şubeleri, işleriyle alakalı daima mahalli hükümete bilgi verecekti. Ayrıca meydana gelebilecek gecikme ve aksaklıkların sebepleri ve sorumluları hakkında İstanbul'da bulunan Muhacirin Genel İdaresine müracaat edilecekti(madde 7-8).

Komisyonların en önemli görevlerinden biri de iskân mıntıkalarının teftiş edilmesi idi. Muhacirlere tahsis olunan araziden dolayı herhangi bir mesele veya kavga vukuunda iskân memuru ve azalar, araziye incelemek veya muhacirlere verilen erzak vs. tetkik etmek ve gereğini yapmak üzere mıntıkaları gezip dolaşacaktı. İskân memuru ve üyelerinin harcırahları saat hesabıyla hazine tarafından karşılanacaktı. Ayrıca iskân memurları, gezip dolaşacakları mahallere ait işlemler hakkında vali ve mutasarrıflarla sürekli istişare halinde olacaktı(madde 9,10, 11).

Bir diğer konu ise birinci dereceden akraba olan muhacirlerin mümkün mertebe bir yerde yerleştirilmesidir. Anne, baba ve evlatlarından uzak olup kaza, sancak veya başka vilayetlerde kalmış olanların eski iskân mıntıkaları, isim ve şöhretleri ile mensup oldukları kabile adları İstanbul gazetelerinde ve vilayet gazetelerinde ilan edilerek bunların mümkün mertebe birbirleriyle birleştirilmelerine çaba gösterilecekti(madde 10).

Komisyonlara tahsis edilecek bütçenin haricinde; merkez ve vilayet komisyonlarına 250 kuruş, sancak şubelerine 150 kuruş ve kaza şubelerine 100 kuruşa kadar olmak üzere muhtelif masraflar için ayrı bir bütçe verilecekti(madde 12).

3.2.2. İaşe İşleri

İaşe meselesi de talimatnamede ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Buna göre vilayet dâhilinde iskân edilecek muhacirlerin iaşe işleri, mahallî hükûmetin nezareti ve bu komisyonların marifetiyle düzenlenecekti. İşe hile karışmamasına fevkalade dikkat ve özen gösterilecekti. Ve her vilayet kendi hususi durumuna göre iaşe meselesinde yaşanabilecek sıkıntıları bertaraf etmek üzere gereken tedbirleri alacaktı(madde 5-6).

10 yaşına kadar olan muhacirlere günlük 100 dirhem¹⁰⁹ ve bundan büyük olanlara günlük yarımşar kıyye¹¹⁰ eklemek verilecekti. Fakat bu iaşe kudret ve servet sahibi muhacirlere verilmeyecek olup sadece aciz ve kimsesizlere tahsis edilecekti. Verilecek ekmeğin miktarı ve mahallî fiyatını gösteren aylık cetvellerin bir nüshası valilikler tarafından İstanbul İdare Komisyonuna gönderilecekti(madde 22). İaşeye ihtiyacı olmayan zenginler ile iaşeye muhtaç olanlar, görevli memurlar tarafından tetkik edilerek hazırlanacak deftere kaydedilecekti. Muhacirler arasında zengin olup da kendisini muhtaç gösterenler olabileceği gibi ihtiyacını mahallî memurlara layıkıyla ifade edemeyen veya zenginken fakir düştüğü için aç ve muhtaç kalan muhacirlerin de olabileceği hususu göz önünde bulundurularak zengin oldukları tespit edilenlerin iaşeleri kesilerek hakikaten muhtaç olanlara iaşe tahsis edilecekti(madde 23).

Muhacirlere ziraat, sanat, ortakçılık ve hizmetkârlık gibi vasıtalarla kendi iaşesini temine muktedir olana kadar iaşe verilecektir. Bu konuda muhacirlerin telef olmasına veya muhtaç olmayanlara iaşe vermek suretiyle israfa sebebiyet verilmeyecektir. Yapılacak inceleme neticesinde fakir ve muhtaç oldukları tespit edilen muhacirlere verilmesi gereken iaşe için hane sahibine komisyonca mühürlenmiş birer pusula verilecek ve iaşeler aynen veya mahallî rayiç üzerinden nakden verilecektir(madde 24).

¹⁰⁹ Dirhem: Kıyyenin dört yüzde birine eşit olan[3,205 gram] ağırlık ölçüsü. Ferit Devellioğlu, **A.g.s.**, s. 188.

¹¹⁰ Kıyye(okka): 400 dirhem veya 1282 gramlık ağırlık ölçüsü. Ferit Devellioğlu, **A.g.s.**, s. 519.

3.2.3. İskân Mıntıkasını Terk Eden Muhacirlerin Durumu

Muhacirlerin aile fertleriyle birlikte iskân mıntıkalarını terk etmelerine müsaade edilmeyecektir. Şayet ticaret ve sair işlerde çalışmak üzere gidecek olanlara izin tezkiresi verilecekti. İzin belgesi olmadan hanesiyle birlikte gidenler, tespit edildikleri mahalde tevkif edilerek iskân mıntıkasına iade edilecekti. İskân memurları bu konuda gereken tedbirleri alacak ve işleri daima vali ile istişare ederek yürütecekti. Tüm bu çalışmaları yaparken nizamnameye aykırı hareketlerden kaçınacak ve gelişmelerden merkezi bilgilendirecekti(madde 13-14).

Öte yandan, kendilerine tahsis edilen iskân mıntıkasına gitmekten vazgeçen muhacirler, “kendilerini idareye muktedir” kabul edilecek ve bunlara yevmiye verilmeyecekti. Ancak misafir olarak bulundukları kaza civarında çiftlik satın alarak ikamet etmek isteyenlere izin verilecekti(madde 33).

3.2.4. Muhacirler Hakkında Tutulacak Defterler

İstanbul’dan ve Osmanlı Devleti’nin diğer sahil vilayetlerinden sevk edilerek iskân mıntıkalarına ulaşan muhacirler hakkında iskân komisyonları ve şubeleri tarafından muhacirlerin isim, şöhet, memleket, cinsiyet ve sanatlarını gösteren bir defter düzenlenecekti. Servet sahibi oldukları için kendilerine iâşe verilmeyenler ile fakir olduklarından dolayı iâşe verilmesi gerekenler bu defterde belirtilecekti. Mahallî İdare Komisyonları tarafından hazırlanan defterler İstanbul’daki Muhacirin İdare Komisyonuna takdim edecekti(madde 15).

3.2.5. Muhacir Sevkiyatında Dikkat Edilecek Hususlar

Muhacirlerin sahil vilayetlerinden vapurlara binerken veya bir mıntıkadan diğer bir mıntıkaya sevkleri esnasında seyahat edemeyecek derecede hasta olanlar, iyileştikten sonra sevk edilmek üzere alıkonulacaktır. Bu durumdaki muhacirlerin ailesi veya yakınlarından refakat etmek isteyenler hastanın yanında kalabilecekti. Şayet refakat edecek kimse bulunamayıp ailesinin sevkine ihtiyaç hâsıl olur ise hasta iyileştikten sonra ailesini bulabilmesi için kendisine mahallî hükümet tarafından resmi bir pusula verilecekti. Bu pusulaya söz konusu hastanın ailesinin hangi vapura bindiği,

hangi iskeleye çıkarıldığı ve iskân olunmak üzere hangi vilayete sevk olunduğu yazılacaktı. Kaybolmaması için pusula, hastanın elbisesinin içine dikilmek suretiyle muhafaza edilecekti. İyileştikten sonra iskân mıntıkasına sevk olunan hastalar, bu pusulayı mahallî hükûmete ibraz ederek ailelerinin yanına gidebilecekti(madde 16).

Sevk esnasında muhacirler, imkânlar ölçüsünde, soğuk ve sıcak havadan muhafaza edilecek, hiç biri sefil bir halde ve açıkta bırakılmayacaktı. Muhacirlerin iskelelerden iskân mıntıklarına ulaşabilmeleri için vasıta temin edilecekti. Araba bulunmayan yerlerde en azından lüzumu kadar hayvan tedarik edilecekti. Bu sevk esnasında, belirlenen konak yerlerinde, o mahallin nüfusuna göre kaç haneye ne kadar muhacir isabet ederse ona göre misafir olarak iskânları sağlanacaktı(madde 17).

Herhangi bir mıntıkaya veya iskeleye fazla miktarda muhacir sevk edildiğinde eğer o iskelenin bağlı olduğu kazanın araba veya hayvan mevcudu muhacirlerin nakline kifayet etmezse, durum ilgili komisyon tarafından mahallî hükûmete bildirilerek komşu kazalardan, başka vilayet ve sancaklardan araba ve hayvan tedarik etmek suretiyle nakliyat sağlanacaktı. Ayrıca seyahat esnasında hastalanan muhacirler yolda terk edilmeyecekti(madde 18).

Sevk edilecek muhacirlerin nüfus miktarı ve iskân mıntıklarına kaç günde ulaşabilecekleri tespit edilip gerekli hazırlıklar yapılarak muhacirler sevk edilecekti. Sevkiyat hakkında gereken malumat mahallî hükümetler tarafından hareket gününden 5-10 gün önce iskân mıntıklarındaki memurlara bildirilecekti. Ayrıca muhacirlerin gereken hazırlığı yapabilmesi için yola çıkış tarihi 5 gün önce ilan edilecekti(madde 19).

Muhacirler kafiye suretiyle sevk edilecekti. Mesela 100 ve daha fazla hane, bir kafiye kabul edilerek nakilleri sağlanacaktı. Muhacirlerin iskân mıntıklarına ulaşmalarına kadar yol güzergâhında kaç kaza var ise “birinden diğerine teslim kaidesi” uygulanacaktı. Yolculuk esnasında muhacirlerin refah ve huzurlarının sağlanması için her kafiye mahallî hükümet tarafından bir memur tahsis edilecek ve muhacirlerin iâşeleri civar kaza ve köylerden temin edilecekti. Yine hastaların

korunması için gereken tedbirlerin alınması da bu memurun görevleri arasındaydı(madde 20).

Muhacirlerin sevk ve nakil hizmetine mahallerdeki memurlar ve zaptiyeler yeterli gelmediği takdirde eğer bulunabilirse askeriyeden, bulunamazsa yolculuk esnasında ve vardıkları mahallerde hamiyet sahibi ve işe güce muktedir olan ahaliden hükümet memurlarına yardım etmek üzere istihdam edilecekti(madde 21).

3.2.6. Muhacirlerin Üretici Konuma Getirilmesi

Temel prensiplerden birisi de muhacirlerin bir an evvel üretici konuma getirilmesiydi. Yoğunluktan dolayı bir defada iskân edilemeyen muhacirler öncelikle köy ve kasabalara pay edilerek yerli ahali tarafından misafir edilecekti. Daha sonra kasaba ve köylerdeki miri, vakıf ve metruk arazilerden lüzumu kadar yer tahsis edilerek ve yerli ahalinin yardımıyla haneler inşa edilmek suretiyle muhacirlerin iskânları sağlanacaktı. Yardıma muhtaç muhacirler, zirai alet vs. ihtiyaçlarını tedarik edinceye kadar, ortakçılık ve amelelik gibi işlerde istihdam edilecek veya kudret ve merhamet sahibi ahalinin yardımıyla geçimlerini temin etmeleri sağlanacaktı(md 25).

Muhacirlerin tamamen iskân edilip tüm ihtiyaçları tedarik edilse bile ilk sene kendilerini idare edecek surette ziraat yapabilmeleri mümkün değildi. Bu husus göz önünde bulundurularak çeşitli tedbirler alındı. Öncelikle muhacirlerin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mahsul elde edip sefaletten kurtarılımları için muhacir komisyonları gereken itina ve gayreti gösterecekti. Bu bakımdan nerede hangi hububat daha fazla ürün veriyorsa muhacirlere ona göre tohumluk verilecekti. Buna göre her kilesi 20 kıyye hesabıyla hane nüfusuna göre 5 kileden 10 kileye kadar tohumluk dağıtılacaktı. Ayrıca tarlalar bir sene yerli ahali tarafından sürülüp ekilecek, diğer işleri muhacirler yapacaktı(madde 26 ve 30).

Tamamen veya kısmen terk edilmiş olan köylere muhacir yerleştirilecekse söz konusu köyün arazi durumu Komisyonlar ve Mahalli İdare Meclisleri marifetiyle etraflıca tetkik edilerek ve muhacir mevcudu dikkate alınarak işlem yapılacaktı. Buna göre nüfus başına arazinin kuvve-i nâbitesi(tarımsal yetiştirme gücü) ve mevkiinin genişliği göz önünde bulundurularak nüfus miktarına göre her haneye 20 dönümden

50 dönüme kadar arazi tahsis edilecekti. Bu arazi vilayet/sancak/kaza idare meclisleri ve tapu memurları marifetiyle taksim edilecek olup bunlardan tapu harcı alınmayacaktı(madde 27 ve 28).

Muhacirler arasında hocalar ve sanayi erbabı olanlar da vardı. Bu hocalardan liyakat sahibi olanlara imamlık vazifesi verilerek istihdamları sağlanacaktı. Sanatlarını icra etmek üzere vilayet merkezinde ikameti arzu ederek dükkân ve han kiralamak veya satın almak isteyenler ile çırak veya kalfa olarak esnafın yanına girmeye talip olanlar ve servet sahibi olup vilayet ve sancak merkezlerinde yerleşmek isteyenlere gereken yardım yapılacaktı(madde 32).

3.2.7. İskân Yerlerinin Belirlenmesi ve Konut Sorununun Çözümü

Muhacirlerin bir kısmı eski köylerde iskân edilirken, vilayet ve kasabaların kenarlarında boş arazi olması durumunda buralarda tesis edilecek mahallelerde de muhacir iskân edilebilecekti. İhtiyaç halinde muhacirler için yeni köyler de kurulabilecekti. Yeni kurulacak köyler için sulu yerler, ormanlara yakın mahaller ve mümkün mertebe yüksek ve geniş tepelerin civarı tercih edilecekti. Ayrıca bu köylerde birer tane mektep ve mescit inşa olunacaktı(madde 27 ve 31).

Muhacirler, kendileri için yapılacak hanelerin kerestesinin kesilmesi ve inşaat işlerinde bizzat çalışacaktı. Ayrıca kerestenin naklinde yerli ahalden destek alınacaktı. Bu şekilde inşa edilecek haneler, kudret ve hamiyet sahibi ahalinin yardım ve vatanperverliği sayesinde tamamlanacaktı(madde 29).

En önemli konulardan birisi de iskân çalışmalarının mali boyutuydu. Bu konuda mümkün mertebe hazineye yük getirilmeyecek; mahallî idarecilerin gayretiyle hamiyet sahibi yerli ahalinin desteği sağlanacaktı(madde 34).

Böylece muhacirlerin Osmanlı topraklarına ayak basmalarından itibaren kesin iskânlarına kadar her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için gereken yasal düzenleme yapılmıştır.

3.3. Muhacirler İçin Vatandaşlığa Geçiş Düzenlemesi

Kişiyi devlete bağlayan hukuki ve siyasi bağ olan tabiiyet; devletler tarafından ekonomik, sosyal ve siyasi durum olarak algılanmıştır. Osmanlı Devleti’ni uzun yıllar meşgul eden tabiiyet sorunu, kapitülasyonların getirdiği muafiyetlerden yararlanmak isteyen gayr-ı Müslimlerin ecnebi devletlerin himayesine girmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu sorun 19. yüzyılın başından itibaren tabiiyet değiştirme şeklinde yeni bir boyuta ulaşmıştır. Gerek içeriye gerekse dışarıya yapılan göçlerde karşılaşılan tabiiyet sorunlarının çözümünde 1869 tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunu referans kabul edilmiştir¹¹¹. Bununla birlikte kitlesel göçün durmaması ve değişen dünya şartları Osmanlı Devleti’ni sürekli yeni düzenlemeler yapmaya ve yeni kanunlar çıkarmaya zorlamıştır. Durumun farkında olan devlet erkânı yabancı devletlerin uygulamış olduğu muhacir kanunlarını da inceleyerek kapsayıcı bir vatandaşlığa geçiş yani “iltica” kanunu yapmak için çalışmalara başlamış (5 Aralık 1901) ve bu çalışmalar 26 Mart 1902 tarihinde tamamlanmıştır. Vatandaşlığa geçiş işlemleriyle alakalı tasarı, “İşkân-ı Muhacirîn Nizamname Layihası” ismiyle yayınlanmıştır. 14 maddeden oluşan tasarı şu esasları içermektedir¹¹²:

Muhacirlerin yapmış oldukları tabiiyet başvurusu 6 ay içerisinde Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu tarafından değerlendirilecektir. Osmanlı tabiiyetine girenler bütün kanunlara uyacaklar ve padişaha mutlak sadakat göstereceklerdi. Muhacirlerin mensup oldukları devletlerin İstanbul’da bulunan temsilcilikleri ile karşılıklı defterler tutularak muhacirlerin kayıtları yapılacaktı. Osmanlı tabiiyetine geçenlere Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu tarafından münasip miktarda arazi ve zirai aletler dağıtılacaktı. Muhacirler kendilerine verilen araziye 20 yıl boyunca devredemeyecekler, bu süreden daha önce bir devir işlemi söz konusu olursa -arazinin üzerinde bir yapı inşa edilmiş olsa dahi- devir Osmanlı Devleti’ne olacaktı.

Muhacirler 12 yıl arazi vergisi ve tekâlif-i mîrîyeden muaf olacaklardı. İşkân mıntıkasını terk edip devletin başka bir bölgesine yerleşen muhacirin muaf olduğu vergi süresi daha önce yerleştiği yerde geçirmiş olduğu süre üstüne konularak

¹¹¹ İbrahim Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devletinde Tabiiyet Sorunu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 5-6.

¹¹² Ufuk Erdem, **A.g.t.**, s. 48-49.

hesaplanacaktı. İlk yerleştirilen muhacirler askerlikten muaf olacak, ancak bunların yerleştikleri topraklarda doğacak olan çocukları askerlikle mükellef olacaktı. Osmanlı tabiiyetine girmiş bir muhacir öldüğünde varisleri başka ülke vatandaşlığına sahip olsa dahi mirastan faydalanacaklardı. Geldiği bölgede suça karıştığı tespit edilen muhacirler sınır dışı edilebilecekti.

Bu nizamnamenin haricinde Meclis-i Vükelâ tarafından alınan 14 Nisan 1909 tarihli karara göre; yabancı bir devletin (metinde Rusya olarak ifade edilmekte) tabiiyetinde olup da 1903 yılından sonra Osmanlı topraklarına göç eden ancak tabiiyetini değiştirmek istemeyenlere muhacir muamelesi yapılmayıp misafir statüsünde işlem yapılmasına karar verilmişti¹¹³.

Tabiiyet meselesi daha sonra kabul edilen İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesinde(13 Mayıs 1913) yeniden ele alındı. Usule uygun olarak Osmanlı tabiiyetini kazanamayan muhacirlerin iskân edilmeyeceği esasına dayanan bu düzenlemeye göre iskân tarihinden itibaren iki senelik yasal süreyi aşmamak gerekiyordu¹¹⁴. Ayrıca aşağıda vereceğimiz örneklerden anlaşıldığı üzere Osmanlı tabiiyetine geçiş için “ashâb-ı namustan” olma şartı aranıyordu. Yetkili mercilerce yapılan tahkikat neticesinde tabiiyete geçişinde mahzur görülmeyen ve yaş itibarıyla yetişkin sınıfında olan muhacirler, eğer fakir değilse 111 kuruş harç ve pul bedeli ödemek koşuluyla, Osmanlı vatandaşlığına geçebiliyordu.

Sivas'ta iskân edilen muhacirlerin vatandaşlık talepleri incelendiğinde dört farklı talep olduğu görülmektedir. Bunları; nizami usullerle gelen muhacirlerin talepleri, firari muhacirlerin talepleri, gayr-ı Müslimlerin talepleri ve Osmanlı tabiiyetinden çıkmak isteyenlerin talepleri olarak tasnif edebiliriz.

¹¹³ Meclis-i Vükelânın 23/3/1327[m.14 Mayıs 1909] tarihli mazbatası: **BOA, MV.**, 126/51'den nakleden Ufuk Erdem, **A.g.t.**, s. 49.

¹¹⁴ **İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329[m.1913], s. 1-12.

3.3.1. Nizami Usullerle Gelen Muhacirlerin Talepleri

Bu gruptaki muhacirlerin talepleri genellikle olumlu karşılanmıştır. Mesela Tiflis Baş Şehbenderliğinden aldıkları pasaportla Tiflis'ten Sivas'a gelerek muhacir sıfatıyla kabul ve iskânlarını talep eden Arif Hacı oğlu Mevlut ile Mustafa Melik oğlu Salih'in Osmanlı tebaasından sayılması gerektiği Hariciye Nezareti tarafından 29 Nisan 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmişti¹¹⁵. Bunun üzerine Nezaret yetkilileri, konuyu 6 Mayıs 1909 tarihinde Sivas Valiliğine ileterek¹¹⁶ söz konusu muhacirlerin Osmanlı vatandaşlığına geçişini onaylamıştır.

Yine Sivas'ta ikamet eden Dağıstan muhacirlerinden Ali, ailesiyle birlikte Osmanlı tabiiyetine geçmek için Sivas Vilayeti Tabiiyet Müdüriyetine başvurmuştur. Yapılan tahkikat neticesinde talebi kabul edilerek durum Hariciye Nezaretine bildirilmiştir¹¹⁷.

Aslen Ardahan kazası ahalisinden olup 1900 yılından beri Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşadığını ve Mecitözü kazasının Yassıkışla köyünde ikamet ettiğini beyan eden Ardahan muhacirlerinden Ali oğlu Yusuf da Amasya Mutasarrıflığına müracaat ederek hem tabiiyet talebinde bulunmuş hem de iskân muamelesinin yapılarak kendisine arazi tahsis edilmesini istemiştir. Bu talep üzerine Sivas Valiliği tarafından yapılan inceleme sonucunda Ardahan kazasının fethedilerek Osmanlı idaresine geçtiği için muhacir Yusuf ve ailesinin nüfus idaresine kaydedilerek kendilerine Osmanlı tezkiresi verilmesine karar verilmiştir¹¹⁸.

Bunlara ilave olarak Rusya vatandaşı olup Osmanlı topraklarına göç eden ve Amasya'da ikamet eden Karanlı Kaya oğlu İvaz ve zevcesi Mahmut kızı Hanım ile

¹¹⁵ Muhacirîn-i Umumiye Dairesinden Dâhiliye Nezaretine 16 Nisan 1325[m.29 Nisan 1909] tarihli tezkire: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî Kalemî (BOA, DH. MKT.)**, 2803/65-2.

¹¹⁶ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 23 Nisan 1325[m.6 Mayıs 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2803/65-1.

¹¹⁷ İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyetinden Hariciye Nezaretine gönderilen 24 Teşrin-i Evvel 1331[m.6 Kasım 1915] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (BOA, DH. İ.U.M. EK.)**, 96/94.

¹¹⁸ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Kânûn-ı Sâni 1330[m.1 Şubat 1915] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye İdare (BOA, DH. İD.)**, 61-2/27.

Hasan oğlu Ali¹¹⁹; Kafkasya ahalisinden Hasan oğlu İsmail¹²⁰ ile Kafkasyalı Şeyh Mehmet Efendi oğlu Habib'in haklarında yapılan tahkikat neticesinde Osmanlı tabiiyetine geçmelerinde bir sakınca olmadığı görülerek kayıt ve kabul işlemlerinin yapılmasına karar verilmiştir¹²¹.

3.3.2. Firari Olarak Gelen Muhacirlerin Talepleri

Firari olarak gelip kendilerine tanınan yasal süreyi aşanların Osmanlı tabiiyetine kabulleri ise farklı bir prosedürü gerektiriyordu. Bu durumda olan muhacirler hakkında öncelikle Hariciye Nezareti vasıtasıyla tahkikat yapılıyordu. Mesela aslen Rusya vatandaşı olup 1913 senesinde ailesiyle birlikte Batum'dan firar ederek Sivas vilayetine bağlı Amasya sancağının Osmaniye köyüne gelen ve geçimini çiftçilikle sağlayan Selim oğlu Ahmet ve zevcesi Gülizar'ın, hakkında yapılan tahkikat neticesinde Osmanlı tabiiyetine kayıt ve kabul işlemlerinin yapılmasında bir sakınca görülmediği bildirilmişti. Ancak bunun için iki şart öne sürülmüştür. Birincisi söz konusu muhacirlerden, muhtaç durumda olmadıkları takdirde, yüzer gurus ve iki adet yirmişer paralık makbuz pulu bedeli ile dilekçe kayıt harcı olarak onar gurus ve iki adet yirmişer paralık makbuz pulu bedeli olmak üzere toplam 222 gurus tahsil edilecekti. İkinci şart ise, iki senelik nizami süreyi geçtiklerinden dolayı Muhacir'in Nizamnamesinin 40. maddesine göre mali ve askerî muafiyetten istifade edemeyeceklerdi¹²². Aynı şekilde Batum'dan firar ederek 1910 yılında Amasya sancağının Osmaniye köyünde iskân edilen Salucuoğlu Hızır, Salucuoğlu Abbas ve zevcesi Bolgos ile Salucuoğlu Zekeriya ve zevcesi Tûti haklarında yapılan tahkikat

¹¹⁹ İdare-i Umumiye Dahiliye Müdüriyetinden Hariciye Nezaretine gönderilen 10 Muharrem 1334[m.18 Kasım 1915] tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 97/26.

¹²⁰ İdare-i Umumiye Dahiliye Müdüriyetinden Hariciye Nezaretine gönderilen 14 Muharrem 1334[m.22 Kasım 1915] tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 97/39.

¹²¹ İdare-i Umumiye Dahiliye Müdüriyetinden Hariciye Nezaretine gönderilen 25 Safer 1334[m.2 Ocak 1916] tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 98/72.

¹²² Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e ve Sivas Valisi Muammer Bey'e gönderilen 26 Şevval 1334[m.26 Ağustos 1916] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Ecnebi Kalemi (BOA, DH. EUM. ECB.)**, 6/13-4. Tahsil edilecek 222 kuruşun; tebdil-i tabiiyet harcı olarak alınan 201 gurus valilik tarafından mahsup edilecekti. Dilekçe harcı olarak alınan 21 gurus ise Hariciye Nezareti Muhasebe Müdüriyetine gönderilecekti.

neticesinde Osmanlı tabiiyetine kayıt ve kabulü işlemlerinin yapılmasına karar verilmiştir¹²³.

Yine 1912 senesinde ailesiyle birlikte Rusya'nın Batum şehrinden firar ederek Sivas vilayetinin Amasya sancağına bağlı Osmaniye köyüne yerleşen ve çiftçilikle meşgul olan Ahmet oğlu Eyüb, Ahmet oğlu Eyüp oğlu Ahmet ve zevcesi Sidret ile Ahmet oğlu Eyüp oğlu Süleyman Osmanlı tabiiyetine geçmek için Şubat 1916 tarihinde müracaatta bulunmuşlardır. Müracaatları kabul edilmekle beraber söz konusu muhacirlerin firari olarak gelmelerinden ve iki senelik nizamî müddeti geçirerek müracaat etmelerinden dolayı Muhâcirîn Nizamnâmesinin 40. maddesine dayanarak herhangi bir muafiyet ve yardım talep etmemek şartıyla zevce ve küçük çocuklarıyla birlikte Osmanlı tabiiyetine kayıt ve kabul işlemlerinin yapılmasına karar verilmiştir¹²⁴.

Öte yandan Hariciye Nezaretinin yaptığı tahkikatta, dilekçe sahibi muhacirin Rusya'daki memleketi tespit edilemezse tabiiyet işlemleri yapılmıyordu. Bu konuda Sivas'a gelerek muhacir sıfatıyla kayıt ve kabulünü isteyen Dağıstanlı Ömer oğlu Mehmet'in talebini örnek olarak verebiliriz. Muhacirîn İdaresine verdiği ifadeye göre Ömer oğlu Mehmet, Dağıstan'ın Şura vilayetine bağlı Orayes kazasının Tanos köyünden olduğunu söylemişti. Ancak Hariciye Nezareti, bahsi geçen muhacirin bu köyde tanınmadığını tespit etmişti. Bu nedenle Muhacirîn İdaresi, şahsın hüviyetinin tekrar incelenerek kendisinden sağlıklı bilgi alınmasını, 15 Haziran 1909 tarihli tahriratla Sivas Valiliğinden istemiştir¹²⁵.

¹²³ Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e ve Sivas Valisi Muammer Bey'e gönderilen 7 Zilhicce 1334[m.5 Ekim 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH.EUM.ECB.**, 6/53-2.

¹²⁴ Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e ve Sivas Valisi Muammer Bey'e gönderilen 7 Temmuz 1332[m.20 Temmuz 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH.EUM.ECB.**, 5/43-3.

¹²⁵ Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas Vilayetine yazılan 2 Haziran 1325[m.15 Haziran 1909] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2845/4-1. Rusya'dan firar ederek Sivas gelenlerin tabiiyet değişikliği müracaatları ve kayıt/kabul işlemlerine örnek olarak bkz: Muhâcirîn-i Umumiye Dairesinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Temmuz 1325[m.3 Ağustos 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2898/21-2 ve Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 29 Temmuz 1325[m.11 Ağustos 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2898/21-1.; **BOA, DH.EUM.ECB.**, 6/13-1-4, 26 L 1334[m.26 Ağustos 1916]; **BOA, DH.EUM.ECB.**, 6/53-1-4, 07 Z 1334[m.5 Ekim 1916], **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 97/26, 10 Muharrem 1334[m.18 Kasım 1915]; **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 97/39, 14 Muharrem 1334[m.22 Kasım 1915]; **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 98/72, 25 Safer 1334[m.2 Ocak 1916].

3.3.3. Gayr-ı Müslim Muhacirlerin Talepleri

Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyenler arasında gayr-ı Müslimler de bulunmaktaydı. Mesela Rus tebaasından olup Osmanlı tabiiyetine geçmek için dilekçe veren Tokat'ta meskûn Arslanyan Karabet ve Hirabet ile zevceleri Zahor ve Karsiye, hemşiresi Paris, Saatçi Yuvar oğlu Kirkor ile zevcesi Marinik ve validesi Zebs, Haşineş oğlu Sanik ve zevcesi Virden, Musevi milletinden Ad Şalem oğlu Yasef'in talepleri Sivas Valiliğince incelenmiş ve gerekli evraklar 24 Şubat 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine sunulmuştur. Nezaret, ismi geçen şahısların Osmanlı tabiiyetine kabulünü uygun görmüştür¹²⁶. Yine Tokat'ta ikamet eden Rus tebaasından Haşhaş oğlu Agop, yapılan tahkikat neticesinde Osmanlı tabiiyetine kabul edilmiştir¹²⁷.

3.3.4. Osmanlı Tabiiyetinden Çıkmak İsteyenlerin Talepleri

Tabiiyet talepleri incelendiğinde, Osmanlı tabiiyetinden çıkmak isteyenlerin de olduğunu görüyoruz. Buna örnek olarak Sivas'ın İmaret Mahallesi'nde ikamet eden Çerkes muhacirlerden Şeyh Mehmed'in talebini verebiliriz. Hakkında kanun ve adaletin kaybolduğu iddiasıyla Osmanlı tabiiyetinden çıkarılmasını talep eden Şeyh Mehmed, 14 Temmuz 1910 tarihli bir telgrafla Sadarete başvurmuştur¹²⁸. Bunun üzerine, konu, gereği yapılmak üzere, 16 Temmuz 1910 tarihinde Sadaret makamından Dâhiliye Nezaretine, oradan da 18 Temmuz 1910 tarihinde Sivas Valiliğine bildirilmiştir¹²⁹.

¹²⁶ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 28 Şubat 1330[m.13 Mart 1915] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (BOA, DH. İ.U.M.),** 61-2/56.

¹²⁷ Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 11 Mart 1331[m.24 Mart 1915] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.U.M.,** 29/50.

¹²⁸ Sivas'tan Şeyh Mehmed imzasıyla Sadaret-i Uzmâya çekilen 1 Temmuz 1326[m.14 Temmuz 1910] tarihli telgraf: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (BOA, DH. MÜ.),** 113/42-1.

¹²⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vilayetine çekilen 6 Temmuz 1326[m.19 Temmuz 1910] tarihli telgraf: **BOA, DH. MÜ.,** 113/42-2.

3.4. Kaçak Yollarla Anadolu'ya Girmeye Çalışan Ermeni Göçmenlerin Engellenmesi

Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen muhacirlerin belirli bir sistem dâhilinde kabul edilip iskânları sağlanırken Ermeni göçmenlerin de kabileler halinde Anadolu'ya doğru geçmeye çalıştıkları görülmüştür. Ancak Rusya'daki Ermenilerin Osmanlı topraklarına gelişi Padişah iradesiyle yasaklandığı için tedbirleri arttıran hükûmet, mülkî birimlerden ve ordu kumandanlıklarından daha dikkatli olmalarını istemiştir.

Dördüncü Ordu mıntıkasından gelen 28 Eylül 1901 tarihli telgraf, devletin bu konudaki tavrını ortaya koyması bakımından önemlidir. Müşir Mehmed Zeki imzasını taşıyan telgrafa göre son yıllarda Sivas vilayetine gelerek Amasya ve Tokat sancağında iskân edilen muhacirlerin ekseriyeti Hanefi Mezhebine mensup Müslüman Çeçenlerden ibaretti. Sivas vilayetine gelen muhacirler arasında ayrıca Kadiri tarikatı mensuplarının da olduğunu söyleyen Mehmed Zeki Paşa, yaşantıları İslam üzere olan bu muhacirlerin aile lakaplarına ve isimlerine bakıldığında, aralarında Ermeni milletinden bir fert bulunmadığının altını çizirken bundan sonra da takip ve tahkikata devam edileceğini bildiriyordu¹³⁰.

Alınan tüm önlemlere rağmen problemin sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Mesela Kafkasya Ermenilerinin bir kısmının 1904 yılında tebdil-i kıyafetle Anadolu'ya geçmeye çalıştıkları tespit edilmişti. Bunun üzerine Ermenilerin bu faaliyetlerini önlemek amacıyla doğuya hususi bir komisyon gönderilmesine ve yapılacak araştırmalar sonucu sadece Müslüman olduğu tespit edilenlerin göç isteklerinin kabulüne karar verilmiştir¹³¹.

¹³⁰ Dördüncü Ordu'dan alınan 15 Eylül 1317[m.28 Eylül 1901] tarihli şifre: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (BOA, Y.PRK. ASK.)**, 175/30. Müşir Mehmet Paşa'nın raporuna göre bu dönemde Rusya'dan gelen ve Rusya'daki hayvan hastalığından dolayı Erzurum vilayeti sınırında yer alan "Kötek" kordonunda karantinaya alınan 140 hane muhacir daha mevcuttu. Bunların da tamamı Müslüman olup Dağıstan'ın Grozni vilayetinden gelmişti.

¹³¹ Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 55.

4. Yirminci Yüzyılın Başında Sivas'ta İskân Edilen Kafkas Muhacirler

Bu dönemde Sivas vilayetine ilk olarak İran'dan Türkmen muhacirler gelmiştir. Amasya sancağında iskân edilmek üzere İran'dan Van'a gelen 7 hanede 42 nüfus Türkmen, burada bir hafta kadar misafir edildikten sonra 25 Eylül 1900 tarihinde Amasya'ya gitmek üzere Erzurum'a sevk edilmiş ve iskân mıntıkasında aksaklık yaşanmaması için Van Valisi Tahir Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine malumat verilmiştir¹³². Diğer taraftan Sivas'taki akrabalarının yanında iskân edilmek isteyen 32 hanede 160 nüfus muhacir kafilesi ise Rusya'dan hicretle Van'a gelmişti. Bunlar da iâşe ve yol masraflarının temininden sonra 1901 yılının Ağustos ayında Diyarbakır yoluyla Sivas'a nakledildi¹³³. Yine Aziziye kazasındaki akrabalarının yanına hicret etmek için dilekçe veren 190 nüfus ahalinin bu talebi, 29 Kasım 1902 tarihinde uygun görülerek sevklerine karar verildi¹³⁴.

Öte yandan Sivas'a gelen muhacir miktarında bilhassa 1901 yılının ikinci yarısında belirgin bir artış görülmüştür. Sivas Valisi Hasan Bey imzasıyla Yıldız Sarayı'na gönderilen 29 Eylül 1901 tarihli telgrafa göre Dağıstan'dan Sivas vilayetine 362 hanede takriben 2.300 nüfus Müslüman muhacir gelmişti. Diğer taraftan Suriye ve Konya vilayetlerine gönderilen ancak iskân edilemeyerek Sivas'a sevk edilen 63 hane Müslüman muhacir de vilayetin muhtelif mıntıkalarında iskân edilmişlerdi¹³⁵. Yine Canik, Trabzon ve Erzurum, Konya Ankara ve Suriye'den de Sivas'a muhacir gelmişti. Ayrıca aynı yıl içerisinde Kafkasya'nın farklı mıntikalardan Sivas vilayetine gelen muhacirlerin miktarı, 23 Ekim 1901 tarihi itibarıyla 1.204 hanede 5.287 kişiye

¹³² Van Valisi Tahir imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Eylül 1316[m.25 Eylül 1900] tarihli cevabî telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 251/95.

¹³³ Maliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 7 Ağustos 1317[m.20 Ağustos 1901] tezkire: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektûbî Kalemî Mühimme Evrakı (BOA, A. MKT. MHM.)**, 515/1-2; Sadareten Maliye Nezaretine gönderilen 11 Ağustos 1317[m.24 Ağustos 1901] tarihli tezkire: **BOA, A. MKT. MHM.**, 515/1-3.

¹³⁴ Muhacirîn Komisyonu tarafından hazırlanan 16 Teşrîn-i sâni 1318[m.29 Kasım 1902] tarihli tezkire sureti: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti İdare (BOA, HR. İD.)**, 8/109-2.

¹³⁵ Sivas Valisi Hasan imzasıyla Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesine çekilen 16 Eylül 1317[m.29 Eylül 1901] tarihli şifre telgraf: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet (BOA, Y. PRK. UM.)**, 56/40.

ulaşmıştı¹³⁶. Bahsedilen dönemde Sivas’a bağlı sancak, kaza ve köylerde iskân edilen muhacirleri, mensup oldukları millet esasına göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tablo 8: Yirminci Yüzyılın Başında Kafkasya’dan Sivas’a Gelen Muhacirlerin Millet Esasına Göre Hane ve Nüfus Miktarı

Milliyeti	Hane	Nüfus
Türk Kabile-i İslâmiyesinden		10
Çerkes Kabile-i İslâmiyesinden		317
Gürcü Kabile-i İslâmiyesinden		100
Dağıstan’ın Karakoyunlu Kabile-i İslâmiyesinden		2.082
Dağıstan’ın Karabağ Kabile-i İslâmiyesinden		246
Dağıstan’ın Lezki Kabile-i İslâmiyesinden		247
Dağıstan’ın Şeki ve Şirvan Kabile-i İslâmiyesinden		501
Dağıstan’ın Kumuk Kabile-i İslâmiyesinden		434
Dağıstan’ın Karapapak Kabile-i İslâmiyesinden		636
Kazan Kabile-i İslâmiyesinden		175
Tatar Kabile-i İslâmiyesinden		166
Kars havalisi Ekrad-ı Kabile-i İslâmiyesinden		69
Çeçen Kabile-i İslâmiyesinden		304
Toplam	1.204	5.287

Vilayete gelen 1.204 hanede 5.287 muhacirden 657 hanede 3.077 nüfusun iskân işlemleri kısa sürede tamamlanırken geriye kalan 547 hanede 2.210 nüfus henüz iskân edilememişti. İskân edilen muhacirlerin haneleri, ahalinin yardımıyla inşa edilmiş olup kendilerine devlet tarafından arazi tahsis edilmesine rağmen tohumluk zahireye ihtiyaçları vardı. İskânları tamamlanan muhacirlerin vilayet dâhilinde mıntikalara dağılımı ise şöyledir:

¹³⁶ Sivas Valisi Hasan Hilmi Bey imzasıyla Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabetine sunulan 10 Teşrin-i evvel 1317[m.23 Ekim 1901] tarihli şifre telgraf: **BOA, Y.PRK.UM.**, 56/110-2-1.; Sivas Valiliği tarafından hazırlanan ve muhacirlerin iskan durumlarını gösteren cetvel: **BOA, Y.PRK.UM.**, 56/110-1-2.; Aynı belge, Osmanlı Arşivinin farklı bir fonu referans gösterilerek kullanılmış ancak yer isimlerinde hatalar göze çarpmaktadır. Mesela Havza kazası “Hozat”, Tenos(Şarkışla) kazası “Tenves?”, Tokat’ın Zamayır köyü “Hamaber” ve Bula köyü “Bol” olarak okunmuştur: **BA, Yıldız, Res.** 114/102’den nakleden: Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 71.

Tablo 9: Yirminci Yüzyılın Başında Kafkasya'dan Sivas'a Gelen Muhacirlerin
İskân Mıntıkları

Sancak	Hane	Nüfus	İskân Mıntıkası	Sancak	Hane	Nüfus	İskân Mıntıkası
Tokat	54	[Belirtilmemiş]	Zile Küplüce yaylası	Amasya	63	280	Mecitözü kazası köyleri
	33	"	Zile İnceöz mevkii		2	14	Gümüşhacıköy kazası köyleri
	18	"	Zile Bula köyü		40	229	Merzifon kazası köyleri
	13	"	Niksar Akıncı mevkii		33	129	Havza kazası köyleri
	6	"	Erbaa kasabası		21	99	Köprü kazası köyleri
	10	"	Tokat Zamayır köyü	Sivas	20	95	Tenos(Şarkışla) kazası
	2	"	Tokat Kuzalan köyü		24	154	Aziziye kazası
	1	"	Tokat Kayacık köyü		1	11	Gürün kazası
	1	"	Tokat Avare-i Kebir köyü		76	324	Yıldızeli kazası
Amasya	206	1.022	Amasya merkez köyleri	Toplam	657	3.077	
	33	141	Lâdik kazası köyleri				

Yukarıda ifade edildiği üzere muhacirlerin bir kısmının kesin iskân işlemleri henüz tamamlanamamıştı. Bunlar vilayet dâhilindeki kaza ve köylerde misafir olarak yaşıyordu. İskân mıntıklarının belirlenmesi ve kendilerine verilecek tarlaların tespitinden sonra hanelerinin inşası, zirai alet ve tohumluk ihtiyaçlarının karşılanmasıyla üretici konuma geleceklerdi. Sivas Valiliğinin tespitine göre bu amaçla 899.500 guruş tahsisata ihtiyaç vardı.

Diğer taraftan, iskân işlemleri henüz tamamlanamamış muhacirlerin bulundukları mahaller ile hane ve nüfus miktarı ise şöyleydi:

Tablo 10: Yirminci Yüzyılın Başında Sivas'ta İskân Bekleyen Muhacirler

Hane	Nüfus	Muhacirlerin misafir olarak barındıkları mıntıkalar
93	363	Tokat sancağına bağlı kaza ve köylerde
190	720	Amasya sancağına bağlı kaza ve köylerde
5	22	Karahisar-ı Şarkî sancağına bağlı kaza ve köylerde
73	295	Hafik kazasına bağlı köylerde
13	67	Tenos(Şarkışla) kazasına bağlı köylerde
24	99	Yıldızeli kazasına bağlı köylerde
35	110	Aziziye kazasına bağlı köylerde
53	201	Koçgiri kazasına bağlı köylerde
18	90	Gürün kazasına bağlı köylerde
43	243	Sivas merkez ve köylerinde
547	2.210	Toplam

Bundan sonraki süreçte, iskân işlemleri henüz tamamlanamayan muhacirlerin biran evvel iskân edilerek üretici konuma getirilmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Bu çerçevede, Sivas Valisi Reşid Akif Bey imzasını taşıyan 6 Ağustos 1902 tarihli telgrafta göre Aziziye kazasında bulunan muhacirlerden 85 hanede 459 nüfusun daimi iskânları yapılmış, 5 hanede 15 nüfusun da iskân mahalleri tespit edilerek iskân işlemleri başlatılmıştı¹³⁷. Yine Yenihan(Yıldızeli) kazasında 54 hanede 209 nüfusun iskânları yapılmıştı. Öte yandan, Tenos(Şarkışla) kazasında iskânları yapılamayan 32 hanede 123 nüfusun imdadına hamiyet sahibi ahali yetişti. Öyle ki hazineden yalnızca 1.400 gurus kadar cüzi bir para sarf edilerek yöre halkının yardımlarıyla 30 hanenin inşaatı tamamlanarak muhacirler evlerine yerleştirildi. Ayrıca nüfusa kayıt işlemleri tamamlandı ve tapu senetleri kendilerine verildi. Bir diğer iskân mıntıkası olan Kangal kazasında ise bir hayli muhacir iskân edildi. Hafik kazasındaki muhacirlerin de kış gelmeden cami, mescit ve mektepleri inşa edilmek suretiyle iskânları tamamlandı. Amasya, Tokat sancakları dâhilinde henüz iskânları tamamlanamayan muhacirler hakkında mutasarrıflıklarla görüşülerek işlemlerin hızlandırılması için talimat

¹³⁷ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 24 Temmuz 1318[m.6 Ağustos 1902] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 558/35-1.; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 29 Temmuz 1318[m.11 Ağustos 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 558/35-2.

verildi¹³⁸. Böylece muhacirlerin önemli bir kısmı hanelerine yerleştirildi. Burada yerli ahalinin muhacirleri sahiplenmesi ve onların her türlü ihtiyacını karşılamak için adeta seferber olmasının önemine işaret edelim.

1903 yılında ise hem iskân faaliyetlerine hem de muhacirleri üretici hale getirme çalışmalarına devam edildi. Bu amaçla muhacirlere verilecek tohumluk zahire, iâşe bedeli, hane inşaatı ve sair masraflar için gereken 400.000 guruş tahsisat¹³⁹ Maliye Nezaretinden 18 Mayıs 1903 tarihli yazıyla talep edildi¹⁴⁰. Ancak Sivas’a gönderilen bu tahsisat, inşaat masrafları için yeterli gelmedi. Ayrıca diğer masraflar için de para gerekliydi. Bu nedenle muhacir hanelerinin inşaat masraflarının yanı sıra tohumluk zahire bedeli ile bilhassa Zara kazasında iskânına karar verilen muhacirlerin inşaat, iâşe ve tohumluk masrafları için 756 bin 600 kuruş daha talep edildi. Sivas vilayetinin bu talebi Muhacirîn-i İslamiye Komisyonunun 8 Haziran 1904 tarihli tezkiresiyle kabul edilmiş ve Maliye Nezareti, söz konusu meblağın 1904 senesi muhacirîn tahsisatından mahsup edilmek üzere havalesini 11 Temmuz 1904 tarihinde Sadrazam’ın onayına sunmuştur¹⁴¹. 13 Temmuz 1904 tarihli Sadaret onayıyla¹⁴² muhacirlerin bir an evvel üretici konuma getirilmesi için gereken kaynak sağlanmıştır.

Takip eden yıllarda Kafkasya’dan Sivas’a gelen muhacir miktarında kayda değer bir azalma yaşanmıştır. Nitekim 1911 yılı sonlarına kadar söz konusu bölgeden Sivas’a muhacir gelmemiştir. Bu yılın sonlarında ise Rusya’dan Osmanlı Devleti’ne asker ve sivil olarak iltica edenler olmuştur. Rus askerî birliklerinden firar ederek Osmanlı Devleti’ne iltica eden sivil mülteciler, ilk önce Trabzon ve Erzurum’a sığınmıştır. Buradan Anadolu’nun muhtelif mıntıkalarına sevk edilen mültecilerden 5 nefer, Kasım 1911 tarihinde Erzurum’dan Sivas’a gönderilmiştir¹⁴³. Bir müddet sonra

¹³⁸ Sivas Valisi Reşid Akif imzasıyla Baş Mabeyinci Hacı Ali Paşa’ya gönderilen 28 Eylül 1318[m.11 Ekim 1902] tarihli telgraf: **BOA, Y.PRK.UM.**, 60/27.

¹³⁹ Maliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 1 Mayıs 1319[m.14 Mayıs 1903] tarihli tezkire: **BOA, BEO, A. MKT. MHM.**, 522/21-2.

¹⁴⁰ Sadareten Maliye Nezaretine gönderilen 5 Mayıs 1319[m.18 Mayıs 1903] tarihli buyruldu: **BOA, BEO, A. MKT. MHM.**, 522/21-1.

¹⁴¹ Maliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 28 Haziran 1320[m.11 Temmuz 1904] tarihli tezkire: **BOA, A. MKT. MHM.**, 525/16-1.

¹⁴² Sadareten Maliye Nezaretine gönderilen 30 Haziran 1320[m.13 Temmuz 1904] tarihli tezkire: **BOA, A. MKT. MHM.**, 525/16-2.

¹⁴³ 5 Zilhicce 1329[m.27 Kasım 1911] tarihli Meclis-i Vükela mazbatası: **BOA, MV.**, 159/36.

12 neferin daha Erzurum'dan Sivas'a sevk edilmelerine karar verilmiş ve bunun için gereken tahsisat Maliye Nezaretinden talep edilmiştir¹⁴⁴.

Tüm bu bilgilerden hareketle, Kafkas muhacirlerin daha çok vilayete bağlı Amasya, Tokat ve Sivas sancaklarına bağlı kaza ve köylerde iskân edildiklerini söyleyebiliriz. Kafkas muhacirlerin Sivas vilayetinde iskân edildikleri mıntukalar aşağıda harita 1'de gösterilmiştir.

Harita 1: Kafkasya'dan Gelen Muhacirlerin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler
(1901-1905)

¹⁴⁴ Sadaret tahrirat kaleminden Maliye Nezaretine yazılan 11 Safer 1330[m.31 Ocak 1912] tarihli tahrirat: BOA, BEO, 3997/299752.

4.1. Muhacir Yoğunluğuna Karşı Alınan Tedbirler

Yukarıda ifade edildiği üzere, 1901 yılının ikinci yarısından itibaren Sivas vilayetine gelen muhacir miktarında artış yaşanmıştı. Öyle ki Sivas Valiliği, Diyarbakır'dan haber verilmeden gönderilen 54 hanede 329 nüfus muhacirin, vilayet dâhilinde iskâna müsait mahal kalmadığından bahisle, geri iadelerini istemek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Sadaret, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 3 Kasım 1901 tarihli yazıyla sorunun acilen çözülmesini istemiştir¹⁴⁵. Muhacir miktarındaki artışla birlikte yaşanan yoğunluk nedeniyle Sivas'ta asayiş ve güvenlik bozulunca bilhassa vilayet merkezinde ve Karahisar-ı Şarkî sancağında emniyet tedbirleri arttırıldı. Sivas Valiliğinin talebi doğrultusunda Sivas ve Karahisar-ı Şarki sancağında güvenliğin ve emniyetin temini için 7 Ocak 1902 tarihinde acilen bölgeye birer bölük asker ve 296 jandarma neferi veya hiç olmazsa 150 süvari neferinin gönderilmesine karar verildi¹⁴⁶. Bununla beraber Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu, 18 Ocak 1902 tarihinde Sivas'a muhacir sevkياتının durdurulmasını istedi¹⁴⁷ ve bu talep Seraskerlik makamına iletildi¹⁴⁸. Bu arada talep edilen jandarma süvari birliğinin gönderileceği Sivas Valiliğine bildirildi¹⁴⁹.

Öte yandan vilayet dâhilinde meskûn muhacirlerin diğer vilayetlerdeki akraba ve hemşerilerini Sivas'a davet ve teşvik için telgraf ve mektup yazdırmakta olduğu tespit edilmişti. Muhacirlerin bu tavrı da vilayetteki muhacir yoğunluğunu arttırmaktaydı. Mevcut muhacirlerin iskânını zorlaştıran ve gereksiz masrafa neden olan bu gibi telgraf ve mektupların kontrol ettirildikten sonra gönderilmesi hususunda yetkililer ikaz edildi¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Sadaretten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Teşrîn-i Evvel 1317[m.3 Kasım 1901] tarihli tahrirat: **BOA, A.MKT.MHM.**, 515/35.

¹⁴⁶ Sadaretten Dâhiliye, Mâliye ve Defter-i Hakani Nezareti ile Seraskerliğe gönderilen 25 Kânûn-u Evvel 1317[m.7 Ocak 1902] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 1175/133054.

¹⁴⁷ Muhacirîn-i İslamiye Komisyon-ı Aliyyesinden Seraskerlik Makamına gönderilen 5 Kânûn-ı Sâni 1317[m.18 Ocak 1902] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve İslahat Komisyonu Muamelat (BOA, DH. TMIK. M.)**, 117/21-3.

¹⁴⁸ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Seraskerlik Makamına gönderilen 5 Kanun-ı Sani 1317[m.18 Ocak 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2576/109.

¹⁴⁹ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 5 Kanun-ı Sani 1317[m.18 Ocak 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2576/69.

¹⁵⁰ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığına gönderilen 12 Kanun-ı Sani 1317[m.25 Ocak 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2579/126.

Alınan bu tedbirlere ilave olarak vilayet dahilinde güvenliğin artırılması için, birisi Sivas Ali Baba Mahallesi'nde olmak üzere Sivas, Amasya ve Tokat'ta toplam 16 adet karakol inşa edilmesine karar verildi¹⁵¹.

5. Muhacir İskân Birimlerinin Oluşturulması

5.1. Muhacir Köylerinin Kuruluşu

İskân mıntıkaları tespit edilirken her şeyden önce iklim şartlarının muhacirlerin geldikleri yerlerin iklimine uygun olması, bataklık olmaması, akarsu civarında bulunması, şiddetli rüzgârlara maruz, rutubetli ve çukur bölgeler olmaması, anayol, istasyon, iskele ve ormanlara yakın olması, mümkün mertebe engebeli tepeler üzerinde kurulması ve kurak bölgeler ile orman sahalarına muhacir yerleştirilmemesi ilke olarak benimsenmişti¹⁵². Sivas vilayetine gelen muhacirler bu doğrultuda mahallî iskân komisyonları tarafından öncelikle iskân mıntıkalarındaki boş arazilere yerleştirildiler. Daha sonra bu mıntikalarda müstakil köyler kurularak muhacirlerin kalıcı iskânları temin edildi.

Muhacirler için yeni kurulacak köylere valiliklerin teklifi, Şûra-yı Devlet'in kararı ve padişahın iradesiyle isim verilmekteydi. Bu konuda birkaç örnek vermek suretiyle uygulamanın Sivas vilayetindeki yansımalarını görebiliriz:

Kars havalisinden hicret ederek Sivas'ın Komanat ve Selami nahiyesinin Karacalu mahallinde iskân edilen muhacirler ile Trabzon Vilayetine bağlı Ordu, Ünye, Fatsa ve sair mıntikalardan gelerek bu bölgede arazi ve emlâk alıp adı geçen nahiye Babaköyü ve Kızılelma adlı mahallerde yerleşmiş olan muhacirler yaşadıkları yerlerde yeni köyler kurmak istediklerini ilgili makamlara bildirmişlerdi. Bu süreçte nüfus işlemleri yapılan ve temel ihtiyaçları karşılanan muhacirler üretici konuma gelmişti. Ancak yaşadıkları yerde bir köy teşkil edilemediğinden dolayı kesin iskân işlemleri tamamlanamamıştı. Bunun üzerine muhacirlerin taleplerini değerlendiren Sivas Valisi Hasan Hilmi Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 27 Ağustos 1899 tarihli telgrafta "...bu gibi müceddiden karye teşkili[nin] irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhinin

¹⁵¹ Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kaleminin 27 Nisan 1318[m.10 Mayıs 1902] tarihli tezkiresi: **BOA, DH. MKT.**, 511/57-1.; Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Seraskerlik makamına gönderilen 12 Mayıs 1318[m.25 Mayıs 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 511/57-2.

¹⁵² Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 314.

istihsaline mütevakıf...” bulunduğuna işaret ederek Babaköy, Kızılelma ve Karacalar köylerinin kurulmasını talep etmiştir¹⁵³. Bu talep doğrultusunda hazırlanan tezkire Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilmiş¹⁵⁴; Sadaret de konuyu Şûra’yı Devlet’e havale etmiştir¹⁵⁵. Ancak meselenin uzaması üzerine Dâhiliye Nezareti, resmi işlemlerde yaşanan zorluklara işaret ederek, sorunun biran evvel çözüme kavuşturulmasını Sadareten yeniden talep etmiştir¹⁵⁶. Bu girişimlerden sonra nihayet 1 Haziran 1902 tarihinde Sadaret makamı, Sivas Valiliğinin söz konusu talebini onaylamıştır¹⁵⁷.

Sivas vilayetine bağlı Amasya sancağının Mecitözü kazası dâhilindeki Kuyucak adlı mahalde iskân edilen 42 hane muhacirin bulunduğu yere Padişah iradesiyle Mesutlu köyü ismi verilmiştir¹⁵⁸.

Kazan’dan gelen ve 23 haneden oluşan muhacir kafilesi Sivas’ın Köprü kazasının Küflek köyü civarında Kuşyuvası adıyla bilinen mahalde iskân edilmişti. Sivas Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, adı geçen mahalde haneler inşa edilerek oluşturulan köye “Hilmiye” adının verilmesi teklif edilirken imam ve muhtar mühürlerinin de gönderilmesi talep edilmiştir. Nezaretten Şûra-yı Devlet’e havale olunan 1 Ağustos 1900 tarihli tezkire, Mülkiye dairesinde görüşülmüş ve “Hilmiye” adı münasip görülmüştür¹⁵⁹. Hazırlanan Sadaret tezkiresi, 2969 numaralı padişah iradesiyle¹⁶⁰ onaylanmış ve Kazan muhacirleri tarafından oluşturulan bu köye “Hilmiye” adı verilmiştir¹⁶¹.

¹⁵³ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine çekilen 14 Ağustos 1315[m.27 Ağustos 1899] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Şûra-yı Devlet (BOA, ŞD.)**, 1806/18-3.

¹⁵⁴ Dahiliye Mektûbî Kaleminden Sadarete 6 Eylül 1315[m.19 Eylül 1899] tarihli tezkire: **BOA, ŞD.**, 1806/18-2.

¹⁵⁵ 9 Eylül 1315[m.21 Eylül 1899] tarihli Şûra-yı Devlet tezkiresi: **BOA, ŞD.**, 1806/18-1.

¹⁵⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete 4 Mayıs 1318[m.17 Mayıs 1902] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 506/8.

¹⁵⁷ 19 Mayıs 1318[m.1 Haziran 1902] tarihli Sadaret tezkiresi: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Resmî Maruzat Evrakı (BOA, Y.A.RES.)**, 116/37.

¹⁵⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vilayetine gönderilen 10 Teşrin-i Sâni 1317[m.23 Kasım 1901] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2560/60.

¹⁵⁹ 8 Şubat 1316[m.21 Şubat 1901] tarihli Şûra-yı Devlet Kararı: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dâhiliye (BOA, İ. DH.)**, 1382/7-1.

¹⁶⁰ Sadareten Padişah’a sunulan 21 Şubat 1316 [m.6 Mart 1901] tarihli tezkire ve 4 Mart 1316[m.17 Mart 1900] tarihli İrade: **BOA, İ. DH.**, 1382/7-2 ve 3.

¹⁶¹ Sadareten Dâhiliye, Mâliye ve Defter-i Hâkânî Nezareti ile Seraskerliğe gönderilen 8 Mart 1317[m.21 Mart 1901] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 1635/122564; Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 8 Nisan 1317[m.21 Nisan 1901] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2475/20.

Bünyan-ı Hamid kazasının Karakaya adlı mahallinde yaşamaktayken buradan ayrılan 11 hane muhacirin yeni iskân mıntıkasına “Burhaniye” adı verilmiştir¹⁶².

Aslen Belçikalı olan Franz ve Eugene Cummont kardeşler, 1906 yılında Paris’te basılan Voyage dans le Pont(Pontus’a Seyahat) adlı seyahatnamede, Sivas’ta kurulan muhacir köyleri hakkında şu bilgiyi vermektedir: Yıldız Dağının doğu tarafında kurulan yeni bir köy görünüyor. Adı Gökkaya olan bu köye muhacirler yerleştirilmiştir¹⁶³.

Hafik kazasında hazine adına satın alınan Beylikçatı nam-ı diğer Fertellioğlu çiftliğinde, 174 nüfus muhacir için kırk beş konut, mektep, cami ve bir de muhtar odası inşa edilerek iskân işlemleri Ağustos 1903 tarihinde tamamlanmıştır¹⁶⁴.

Kangal kazasına gelen bir grup muhacir için Kazıklı mevkiinde haneler inşa edilmiş¹⁶⁵ ve burada teşkil edilen köye Hamidiye adı verilmiştir¹⁶⁶.

Amasya sancağı dâhilinde Çürükoluk mevkiinde muhacirlerin teşkil eyledikleri köye Hamidiye ismi verilmiştir¹⁶⁷. Yine Amasya Sancağında Köklusu namıyla bilinen mahalde Dağıstan muhacirleri tarafından teşkil edilen 77 haneden müteşekkil mahalleye İhsaniye adı verilmiştir¹⁶⁸. Daha sonra mahallenin Süleymaniye olarak isimlendirilmesi için bir başvuru yapılmıştır. Ancak rağmen söz konusu mahalle hakkında önceden İhsaniye adıyla irade-i seniye alınmasından ve tapuya kaydının bu şekilde yapılmasından dolayı isminin İhsaniye olarak kalmasına karar verilmiştir¹⁶⁹.

¹⁶² Sadaretten Dâhiliye, Mâliye ve Defter-i Hâkânî Nezareti ile Seraskerliğe gönderilen 8 Ağustos 1320[m.21 Ağustos 1904] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 2394/179513.

¹⁶³ Adnan Mahiroğulları, **Seyahların Gözüyle Sivas**, Acar Matbaacılık, İstanbul 2001, s. 169.

¹⁶⁴ Sivas Valisi Reşid Akif imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 22 Ağustos 1319[m.4 Eylül 1903] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 761/25-1.; Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 25 Ağustos 1319[m.7 Eylül 1903] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 761/25-2.

¹⁶⁵ Sivas Valisi Reşid Akif imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Teşrîn-i Evvel 1319[m.4 Kasım 1903] tarihli tahrirat: **BOA, Y..A...RES.**, 123/86-2.

¹⁶⁶ 11 Kânûn-ı Evvel 1319[m.24 Aralık 1903] tarihli sadaret tezkiresi: **BOA, Y..A...RES.**, 123/86-1.

¹⁶⁷ Sadaretten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 4 Receb 1322[m.14 Eylül 1904] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 2410/180697.

¹⁶⁸ Sadaret Mektûbî Kaleminden ilgili dairelere gönderilen 16 Rabî’ül-evvel 1323[m.21 Mayıs 1905] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 527/8.

¹⁶⁹ Sadaretten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Muharrem 1326[m.18 Şubat 1908] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 3252/243826.; Muhacirîn-i İslamiye Komisyonundan Dahiliye Nezaretine gönderilen 19 Şubat 1323[m.3 Mart 1908] tarihli tahrirat: **BOA, DH.MKT.**, 1233/73-1.

Benzer şekilde Tokat'ın Çamlıbel mevkiinde teşkil olunan köye de İhsaniye adı verilmiştir¹⁷⁰. Yine Tokat sancağı dâhilinde muhacirlerin iskân edildiği Çakallık mevkiinde kurulan köye ise Mahmudiye ismi verilmiştir¹⁷¹.

5.1.1. Ormanların Korunması İçin Alınan Tedbirler

Uygulanan iskân siyaseti kapsamında miri ormanlara muhacir iskân edilmemesi ilke olarak benimsenmişti. Ancak ormanlara yakın alanlarda muhacirlerin iskân edilmesinin önü alınamadı. Mesela 1892 yılı itibarıyla Bursa Sancağında 74, Hüdavendigar Vilayeti dâhilinde ise 169 muhacir köyünün ormanların dâhiline veya civarına kurulduğu tespit edilmişti¹⁷². Orman Maadin ve Ziraat Nezareti, bu konudaki padişah iradesini hatırlatarak bir taraftan yetkilileri ikaz ederken¹⁷³ diğer taraftan tarla açmak suretiyle ormanlarda tahribata neden olan muhacirlerin iskân mıntıkalarının değiştirilmesini istiyordu¹⁷⁴. Buna rağmen pek çok vilayette olduğu gibi Sivas'ta da bazı suiistimallerin yaşandığı görülmektedir. Mesela Amasya sancağının Lâdik kazasının Derinöz köyü ormanına 16 hane muhacir iskân edilmişti. Bu konuda son derece duyarlı olan Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti, Sivas vilayetindeki miri ormanların muhafazasının ahali menfaati açısından büyük ehemmiyet arz ettiğinden bahisle söz konusu bölgeye iskân edilenlerin acilen çıkartılması, bundan sonra gelecek muhacirlerin kesinlikle orman mıntıklarında iskân edilmemesi hususunda gereken tedbirlerin alınmasını istemiştir¹⁷⁵.

¹⁷⁰ Sadaret Mektûbî Kaleminden Dâhiliye, Mâliye ve Defter-i Hâkânî Nezareti ile Seraskerliğe gönderilen 24 Safer 1322[m.10 Mayıs 1904] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 525/3.

¹⁷¹ Sadaret Mektûbî Kaleminden Dâhiliye, Mâliye ve Defter-i Hâkânî Nezareti ile Seraskerliğe gönderilen 5 Rabî'ül-âhir 1324[m.29 Mayıs 1916] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 529/35.

¹⁷² İsmet Sarıbal, **Osmanlı Devletinde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon Bursa Sancağı Örneği (1845-1908)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 116.

¹⁷³ Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinin 7 Teşrîn-i evvel 1316[m.20 Ekim 1900] tarihli tezkiresi: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (BOA, Y.MTV.)**, 207/126.

¹⁷⁴ Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretinin 19 Eylül 1317[m.2 Ekim 1901] tarihli tezkiresi: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (BOA, Y. PRK. OMZ.)**, 3/2.

¹⁷⁵ Sadaretten Maliye Nezaretine gönderilen 24 Haziran 1319[m.7 Temmuz 1903] tarihli tezkire: **BOA, A. MKT. MHM.**, 523/12.

5.2. Muhacirlerin Satın Alma Yoluyla Teşkil Ettikleri Köyler

Maddi durumu iyi olan muhacirler ise kendi imkânlarıyla arazi satın alarak yeni köyler kurmuşlardır. Bu uygulamaya, 1904 yılında Amasya'nın Musa köyünün Çivi mezrasında iskân edilen muhacirleri örnek olarak verebiliriz. 21 hanede 55 nüfustan müteşekkil bu muhacir grubu, Amasya eşrafından Çaycızâdelerden satın aldıkları 380 dönümlük bir arazide hane ve ambarlar inşa etmişlerdir. Yeni hayatlarına kısa sürede alışan ve kendi imkânlarıyla burayı ihya ve imar eden muhacirler, burada yeni bir köy kurmak için yetkili mercilere müracaatta bulunmuşlardır. Bağlı oldukları Musa köyünden ayrılarak yaşadıkları mezranın Osmaniye adıyla anılmasını isteyen muhacirlerin bu talepleri Amasya sancağı tarafından 7 Ocak 1908 tarihli tahriratla¹⁷⁶ Sivas vilayetine bildirilmiştir. Vilayetten Dâhiliye Nezaretine¹⁷⁷ oradan da Sadarete¹⁷⁸ havale olunan konu 16 Ekim 1908 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'te görüşülerek onaylanmıştır¹⁷⁹. Konuyla alakalı padişah iradesi¹⁸⁰, 21 Kasım 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine iletilmiş¹⁸¹ ve böylece Osmaniye köyü kurulmuştur.

5.3. Muhacir Köylerinin İsimlerinin Değiştirilmesi

Sivas vilayetinde iskân edilen muhacirler için kurulan 22 köye Hamidabad, 8 köye ise Şerefiye isminin verilmesi, resmî işlerde karışıklığa neden oluyordu¹⁸². Bu nedenle Sivas Valiliği, bu köylerin isimlerinin değiştirilmesi için Dâhiliye Nezaretine başvurdu. Yapılan görüşmeler neticesinde, söz konusu muhacir köylerinin isimlerinde değişikli yapıldı ve bundan böyle yeni isimleriyle anılmasını öngören padişah iradesi¹⁸³, 28 Eylül 1906 tarihinde Sadrazamlık makamından Seraskerlik, Dâhiliye, Maliye, Defter-i Hakani Nezaretine ve Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu Birinci

¹⁷⁶ Amasya Sancağından Sivas Vilayetine gönderilen 25 Kânun-ı Evvel 1323[m.7 Ocak 1908] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi (BOA, ŞD. MLK.)**, 1827/17-7 ve 8.

¹⁷⁷ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Kânun-ı Sâni 1323[m.4 Şubat 1908] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD. MLK.**, 1827/17-5.

¹⁷⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 30 Eylül 1324 [m.13 Ekim 1908] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD. MLK.**, 1827/17-1.

¹⁷⁹ 3 Teşrin-i Evvel 1324 [m.16 Ekim 1908] tarihli Şûrâ-yı Devlet Kararı: **BOA, ŞD. MLK.**, 1827/17-2 ve 3.

¹⁸⁰ 28 Teşrin-i Evvel 1324 [m.15 Ekim 1908] tarihli Padişah İradesi: **BOA, DH. MKT.**, 2665/90-2.

¹⁸¹ Dâhiliye Mektubî Kaleminden Sivas Vilayetine ve ilgili kurumlara gönderilen 8 Teşrin-i Sâni 1324[m.15 Kasım 1908] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2665/90-1.

¹⁸² Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 326.

¹⁸³ 12 Eylül 1322[m.25 Eylül 1906] tarihli irade: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hususi, (BOA, İ. HUS.)**, 146/17-2.

Azalığına bildirildi¹⁸⁴. Böylece Hamidabad ve Şerefiye ismini taşıyan 30 köye yeni isimler verilerek idari işlerdeki karışıklığın önüne geçilmiştir. Buna göre Sivas vilayetinde iskân edilen muhacirler için teşkil olunan köy ve mahallelerin eski ve yeni isimleri şöyledir¹⁸⁵:

Tablo 11: Kafkasya'dan Sivas Vilayetine Gelen Muhacirler İçin Kurulan Köylerin Eski ve Yeni Adları

Bağlı olduğu Sancak/Kaza	Mevki	Eski Adı	Yeni Adı
Aziziye Kazası	Viranşehir	Şerefiye	Hamîdiye
Gürün	Hamzagölü	Şerefiye	Azîziye
Kangal	Fatmaviran	Şerefiye	Orhaniye
	Boyunduruk Beleni	Şerefiye	Mahmudiye
Yenihan	Üregil Karyesi	Şerefiye	Sultaniye
Hafik	Beylikçatı	Şerefiye	Süleymaniye
Koçgiri	Çatalkaya	Şerefiye	Selimiye
	Diyab	Şerefiye	Osmaniye
	Ekiz	Şerefiye	Kadiriye
	Yahve	Şerefiye	Burhaniye
	Duriçin	Hamîdâbad	Hamîdâbad
Tokad	Armus	Hamîdâbad	Ma'mûre-yi Hamîdiye
	Ekincilik	Hamîdâbad	İhsân-ı Hamîd
	Tatarçiftliği	Hamîdâbad	Ertuğrul
	Kuşoturağı	Hamîdâbad	Nûriye
Niksar	Düzkırık	Hamîdâbad	Osmaniye
Amasya	Nefs-i kasabada mahalle	Hamîdâbad	Süleymaniye
Köprü	Cebelû	Hamîdâbad	Burhaniye
Mecidözü	Harmancık	Hamîdâbad	Ma'mûret'ül hamîd
	Elcıkbeleni	Hamîdâbad	Ahmediye
	Söğütönü	Hamîdâbad	Bünyan-ı Osmaniye
	Kuyucak	Hamîdâbad	Mecîdiye
	Karapınar	Hamîdâbad	Tevfikiye
Merzifon	Nuridüzü	Hamîdâbad	Bayezid
Zile	Küplüce Yaylası	Hamîdâbad	Turgudalp
	Çiçekpınarı	Hamîdâbad	Hamîdiye
	Hatıppınarı	Hamîdâbad	Tevfikiye
	Belpınarı	Hamîdâbad	Süleymaniye
	Kanpınarı	Hamîdâbad	Osmaniye
	İnceöz	Hamîdâbad	Fatih
	Elmalıütüğü	Hamîdâbad	Selimiye
	Bildiş	Hamîdâbad	Mecidiye

¹⁸⁴ Sadaretten Dâhiliye, Maliye, Defter-i Hâkânî Nezaretleri ile Seraskerlik Makamına ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonuna gönderilen 14 Eylül 1322[m.27 Eylül 1906] tarihli tezkire: **BOA, A. MKT. MHM.**, 529/63.

¹⁸⁵ Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu tarafından hazırlanan 26 Eylül 1906 tarihli liste: **BOA, İ. HUS.**, 146/17-1.

6. Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Vilayet dâhilinde iskân edilen muhacirlere devlet imkânlar ölçüsünde her türlü yardımı yapmıştır. Ancak devletin bazen, miktarı yüz binleri bulan muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığı görülmüştür. Böyle durumlarda yerli ahali, muhacir kardeşlerine yardım elini uzatmış ve temel ihtiyaçlarını karşılamıştır. Hatta ihtiyaç halinde muhacirlerin evleri de yerli ahalinin yardımlarıyla inşa edilmiştir. Böylece muhacirler kendilerine tahsis edilen arazileri ekip biçerek kısa sürede üretici hale gelmiştir.

6.1. Muhacir Masrafları İçin Kaynak Arayışı

Kalabalık kabileler halinde Anadolu'ya gelen muhacirlere yardım yapabilmek için büyük paralara ihtiyaç duyulmuştur. Bilhassa 93 Harbi sonrası meydana gelen kitle göçleri için kaynak ihtiyacı daha da şiddetlenmiştir. Hayırsever vatandaşların yardımları bir noktaya kadar ihtiyaçların karşılanmasını sağlamış ancak faaliyetlerin sürdürülmesi için başka gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Mesela Karaköy Köprüsü geçiş ücretlerine zam yapılmış, tiyatro ve konser gelirleri ile Evkaf Hazinesinin tasarrufları muhacir harcamalarında kullanılmıştır. Zorunlu tasarruf fonu kapsamında yerli ahaliden toplanan yardımlar ve Kurban derilerinden elde edilen paralar da bu amaçla kullanılmıştır. 1900 yılına gelindiğinde ise İ'âne Pulu Uygulaması adı altında yeni bir kaynak devreye sokulmuştur¹⁸⁶. Bu uygulama kapsamında bastırılan ve vilayetlere gönderilen pullar, 14 Haziran 1900 tarihinden itibaren Sivas vilayetinde de kullanılmaya başlanmıştır¹⁸⁷. Buna göre derecesi yükseltilen devlet memurlarından, evrak harç bedeli karşılığı olarak 200 kuruşluk teşrifat harcının yanı sıra muhacirlere yardım amacıyla 100 kuruş değerinde muhacir yardım pulu istenmekteydi¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "İşkân-ı Muhacirîn İ'âne Pulları", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 4, s. 605-606. Uygulamaya karşı bilhassa Duyûn-ı Umumiye İdaresi ve yabancı ülke konsoloslarından gelen itirazlar için bkz., **Aynı makale**, s. 607-608.

¹⁸⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve vilayetlere gönderilen 19 Haziran 1316[m.2 Temmuz 1900] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2368/77.

¹⁸⁸ Bu konudaki örnek uygulamalar için bkz: Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 25 Mayıs 1316[m.7 Haziran 1900] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2356/85.; Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 28 Mart 1320[m.10 Nisan 1904] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 840/11.

Yine muhacir masraflarına kaynak sağlamak için maden işletenlerden bir defaya mahsus özel bir vergi alınmaktaydı. Maden imtiyazına dair padişah fermanının çıkmasını müteakip madenin “derece-i cesamet ve servetlerine göre bir defaya mahsus olarak yüz liradan yüz elli liraya kadar muhâcirîn iânesi”¹⁸⁹ alınmasına karar verilmişti. Bu çerçevede Sivas vilayetinin Koyulhisar kazasının Sisorta nahiyesinde bulunan simli kurşun madeninin işletme sahibi olan Kirkor Dertliyan’dan 28 Ekim 1899 tarihli karar uyarınca 100 lira alınması öngörölmüşü¹⁹⁰. Yine Hafik kazasına bağılı Tozanlı nahiyesinin Orta köyünde ortaya çıkarılan ve 99 sene müddetle İtalyan Mösyö İzak Fernandez’e tahsis edilen bakır madeninden de 14 Mart 1907 tarihli karar uyarınca muhacir ianesi olarak 100 lira alınmıştır¹⁹¹.

Bir diğere uygulama ise Ziraat Bankası tarafından düzenlenen piyango kampanyasıdır. 1905 yılının son aylarında Rusya’dan gelen muhacir miktarında artış yaşanınca hükûmet bunların bir an evvel iskânlarını emretmiş, ancak muhacirlerin bir kısmının kesin iskânları yapılamamıştı. Bu nedenle iskân edilemeyen muhacirlere yevmiye verilmesi zorunluluğı doğunca, yaşanan nakit para sıkıntısını gidermek üzere Ziraat Bankası, bir piyango tertip etti¹⁹². Tüm bu projelerden elde edilen gelir sayesinde muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılandığını söyleyebiliriz.

6.2. Devlet Tarafından Yapılan Yardımlar ve Tanınan Muafiyetler

Muhacirleri üretici hale getirmek için arazi, tohumluk zahire ve araç-gereç yardımında bulunan devlet, askerlik ve vergi konusunda tanıdığı muafiyetler sayesinde muhacirlerin uyum sürecini hızlı bir şekilde atlatmalarını sağlamıştır. Ayrıca iskân mıntıklarında tesis edilen cami, mektep gibi müesseseler vasıtasıyla sosyal ihtiyaçlar da karşılanmıştır.

¹⁸⁹ Sadaretten Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretine gönderilen 29 Haziran 1315[m.11 Temmuz 1899] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 1339/100403-1.

¹⁹⁰ Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Selim imzalı 16 Teşrîn-i Evvel 1315[m.28 Ekim 1899] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 1339/100403-2.

¹⁹¹ Sadaretten Muhacirîn-i İslamiye Komisyonuna ve ilgili makamlara gönderilen 1 Mart 1323[m.14 Mart 1907] tarih ve 177 numaralı tezkire: **BOA, BEO**, 3012/225834.

¹⁹² Süleyman Erkan, **A.g.e.**, s. 166.

6.2.1. Muhacirleri Üretici Konuma Getirme Çalışmaları

İskân mıntıkalarına gelen muhacirlerin konut sorunu çözüldükten sonra, hazineye yük olmamaları için kısa sürede üretici hale getirilmeleri gerekiyordu. Bu amaçla vilayet ve sancaklarda iskâna elverişli boş arazi araştırmak için 1897 senesinde padişah iradesiyle bir komisyon kurulmuştu¹⁹³. Bu yolla tespit edilen miri ve sahipsiz araziler, vilayet dâhilinde iskân edilen muhacirlere tahsis edilmişti. Miri ve sahipsiz arazilerin yetersiz kaldığı durumlarda ise yerli ahaliden arazi satın alınarak muhacirlere tahsis ediliyordu. Mesela 1903 senesinde, Sivas'ın Çamlıbel mevkiindeki Ortaköy yerli ahalisinden 9.000 kuruş karşılığında 180 dönüm arazi satın alınarak¹⁹⁴ bölgede iskân edilen muhacirlere dağıtılmıştı.

Diğer taraftan, muhacirler arasında hali vakti yerinde olanlar da vardı. Sivas'a göç etmeden önce memleketlerindeki mallarını satarak paraya çeviren bu muhacirler, satın aldıkları arazilerde kısa sürede üretici konuma gelmişlerdir. Mesela kabile halkıyla beraber Tiflis'ten göç ederek Amasya sancağının Merzifon kazasında iskân edilen Aşiret Reisi Ali Mehru, beraberinde getirdiği hayvan sürüsü için Alaho namıyla bilinen araziye satın almıştı. Burada kurduğu çiftlikte çoban odası, ahur, ağıl gibi alanlar inşa ederek¹⁹⁵ hayvancılıkla uğraşan Ali Mehru, kısa sürede üretici hale gelmiştir. Yine Havza'da iskân edilen Tatar muhacirler de mali bakımdan iyi durumdaydı. Öyle ki yerli ahaliden Mahmud Ağa ile Ali Osman Ağa'dan satın aldıkları arazi üzerine hane, han ve değirmen inşa etmek için 1907 yılında Sivas Valiliğine başvuran Tatar muhacirler, tapularının çıkartılmasını ve inşaat için gereken iznin kendilerine verilmesini istemişlerdi. Bu talep üzerine Sivas Valiliğinden Şura-yı Devlete havale edilen konu hakkında çıkarılan padişah iradesiyle¹⁹⁶ muhacirlerin

¹⁹³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vilayetine ve ilgili kurumlara gönderilen 28 Şubat 1315[m.12 Mart 1900] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2317/104-1.

¹⁹⁴ Maliye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Mayıs 1323[m.18 Mayıs 1907] tarihli tezkire: **BOA, A. MKT. MHM.**, 530/31-1. Söz konusu arazi bedelinin arazi sahiplerine ödenmesinde sorun yaşanınca konu Sadarete kadar intikal etmiştir. Nihayet 10 Şubat 1908 tarihince çıkan Padişah iradesiyle mesele halledilmiştir: 24 Kânûn-ı Sâni 1323[m.6 Şubat 1908] tarihli Sadaret tezkiresi ve 28 Kânûn-ı Sâni 1323[m.10 Şubat 1908] tarihli irade: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, İrade Maliye (BOA, İ. ML.)**, 80/7-1.

¹⁹⁵ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas vilayetine gönderilen 5 Eylül 1318[m.18 Eylül 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2533/129.

¹⁹⁶ Sivas Valisi Reşid Akif Bey imzasıyla Şûrâ-yı Devlete gönderilen 26 Haziran 1324[m.9 Temmuz 1908] tarihli telgraf: **BOA, ŞD.**, 1817/13.

inşaat ve tapu sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Böylece Tatar muhacirler de yeni vatanlarında kendi imkânlarıyla üretici hale gelmiştir.

Muhacirlerin mesleklerine uygun yerlerde iskânı da kısa sürede üretici hale gelmeleri bakımından önemliydi. Mesela çiftçi muhacirler, tarıma elverişli arazilerde iskân edilerek kendilerine tohumluk zahire ve araç-gereç verilmiştir. Ancak bu konuda bazı sorunlar da yaşanıyordu. Mesela Hafik kazasının Beylik köyünde iskân edilen ancak 13 Haziran 1906 tarihi itibarıyla henüz resmi iskân işlemleri tamamlanamadığı için arazilerini terhin (rehin verme) suretiyle Ziraat Bankasından borç alamayan muhacirler¹⁹⁷ yetkililerden yardım istemiştir. Bunun üzerine tohumluk zahireye ihtiyaç duyan 20 haneye harman mevsiminde geri ödeme şartıyla ve kefalet-i müteselsile yoluyla 45 kile zahire verildi¹⁹⁸. Böylece ekim mevsimi geçmeden ihtiyaçları karşılanan muhacirlerin en azından kendi işlerini temin etmeleri sağlandı.

Hayvancılıkla uğraşan Çerkes muhacirler ise ağırlıklı olarak Aziziye kazasında iskân edilmişti. Burada ordunun süvari alayları için iyi cins at ve kısarak yetiştiren Çerkes muhacirlerin¹⁹⁹, kısa sürede kendi ihtiyaçlarını temin edebilecek hale geldiklerini ve hatta ülke ekonomisine katkı sağladıklarını söylemek mümkündür.

6.2.2. Sosyal Alanda Yapılan Yardımlar

Öncelikle muhacirlere konut ve arazi tahsis ederek iskân sorununu halleden Hükûmet, daha sonra cami ve okul gibi müesseseler inşa ederek onların sosyal ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu uygulamaya Sivas'ın Kabak meydanında Kars muhacirleri için kurulan Abadan Mahallesi'nde yapılan cami ve mektep örnek olarak verilebilir. Bu konu ilk olarak Sivas Valisi Memduh Paşa tarafından gündeme getirilmişti. Muhacirlerin şehre uzak olan Abadan Mahallesi'nden namaza gelmek için özellikle kış aylarında büyük güçlük çektiklerini tespit eden Vali Memduh Paşa, buraya bir cami inşa edilmesi için Hükûmetten destek istemiştir. 1896 yılında temeli atılan cami, mali sorunlar ve çeşitli bürokratik engeller nedeniyle ancak 1905 yılında

¹⁹⁷ Maliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 31 Mayıs 1322[m.13 Haziran 1906] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 2850/213680-3.

¹⁹⁸ 4 Haziran 1322[m.17 Haziran 1906] tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası: **BOA, MV.**, 113/123.

¹⁹⁹ Sivas Vilayetinden Sadarete gönderilen [29] Teşrin-i evvel sene [1]319 ve 20 Şaban 1321[m.11 Kasım 1903] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 2260/169441-3.

Reşit Akif Bey'in valiliğinde tamamlanarak ibadete açılabilmiştir²⁰⁰. Abadan Mahallesi'ndeki muhacir çocuklarının eğitimi için önem arz eden mahalle mektebi de yine Reşit Akif Bey'in gayretleri ve Sultan Abdülhamid'in himmetiyle aynı tarihte tamamlanmıştır²⁰¹.

6.2.3. Askerlik ve Vergi Muafiyeti

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan gelerek muhtelif mıntikalarda iskân edilen muhacirlere belirli bir süre için vergi ve askerlik konularında bazı ayrıcalıklar tanınıyordu. Mesela 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle göç etmek zorunda kalan muhacirler, yol inşa vergisi, temettuât vergisi, ağnam resmi, aşar ve toprak kirası gibi vergilerden muaf tutulmuştu. Yine savaş esnasında çift çubuğunu ve her şeyini terk edip göçmek zorunda kalanlar askerlik hizmetinden 10 yıl süreyle muaf tutuldular. Savaş sonrası göç edenlere de, uğradıkları zarar göz önünde bulundurularak yardım edildi²⁰². Bu anlamda, 7 Ocak 1886 tarihli padişah iradesine göre 1886 yılından itibaren gelenler, iskân edildikleri günden itibaren 2 yıl süreyle malî vergilerden; 3 Mart 1888 tarihli padişah iradesine göre ise ülkeye geldikleri tarihten itibaren 6 yıl süreyle askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır²⁰³.

Bununla birlikte muhacirlere yapılan yardımların, zamanla devlete büyük maddi yük getirdiği görüldü. Bu külfetten kurtulmak için 1894 yılından sonra Anadolu'ya göç etmek isteyenlerden kendilerine gösterilecek araziye itiraz etmeksizin yerleşeceklerine ve yol masrafı, tayinât, iskân sonrası çift hayvanı, tohumluk, mesken talep etmeyeceklerine dair ve tekâlîf-i emiriyeyi kabul edeceklerini taahhüt eden senet alınmaya başlandı²⁰⁴. Buna rağmen muhtaç durumdaki muhacirlere iaşe ve tohumluk yardımı yapılırken hali vakti yerinde olmayan, kimsesiz muhacirlerin meskenleri de halkın yardımıyla inşa edilmiştir.

²⁰⁰ Kemalettin Kuzucu, "Abadan Mahallesinin Kuruluşu", **Hayat Ağacı**, S. 29, Sivas 2015, s. 63-66. Abadan Mahallesinden muhtar, imam ve ahaliden oluşan 14 kişi tarafından Sivas Valisine gönderilen; cami ve mektep taleplerini dile getirdikleri 11 Mayıs 1313[m.23 Mayıs 1897] tarihli arzuhal için bkz: **BOA, BEO**, 1188/89078-2.

²⁰¹ Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Özbelsan A.Ş., Sivas 1995, s. 79.

²⁰² Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 71-72.

²⁰³ Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesinin 5 Zilkâ'de 1331/23 Eylül 1329[m.6 Ekim 1913] tarihli ve 940 numaralı mazbata sureti: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti (BOA, DH.MB..HPS.M.)**, 9/6.

²⁰⁴ Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 72.

Öte yandan vergi muafiyeti konusunda mahallî idarecilerin uygulamalarından rahatsız olan muhacirler konuyu Dâhiliye Nezaretine taşımak suretiyle yardım talebinde bulunuyordu. Mesela Kandiye’den hicretle Sivas’ın Suşehri kazasında iskân olunan Mustafa ve Kemal kardeşlere tahsis edilen arazi ve hane için talep edilen vergi “kanuna aykırı olduğu ve muafiyet müddeti gözetilmediği” gerekçesiyle itiraza konu olmuştur. Adı geçen kardeşlerin babaları Derviş Nadir, yazdığı bir arzuhalde durumu Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Nezaret de 6 Haziran 1909 tarihli tezkireyle gereğinin yapılmasını Sivas Valiliğinden talep etmiştir²⁰⁵.

Yine muhacirlerin ödemekte zorlandıkları vergi borçları da itiraza konu olmuştur. Böyle durumlarda devlet muhacirlere bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Örneğin Suşehri kazasının Polat köyünde iskân edilen muhacirlerin birikmiş vergi borçları affedilmiştir²⁰⁶.

Bazı muhacirler ise “vergi istisnası” için Hükûmetten talepte bulunuyordu. Bu yönde bir talep, Sivas Vilayetinin Aziziye kazasında yaşayan Çerkes muhacirlerden gelmişti. Ordunun süvari alaylarına elverişli at ve kısrak yetiştiren ancak zamanla ekonomik bakımdan sıkıntıya giren Çerkes muhacirler, birçok emek ve masrafla yetiştirmekte oldukları hayvanların, ziraatta kullanılan çift hayvanları gibi “hayvanat-ı ehliye” vergisinden istisnasını talep etmişlerdir.

Çerkes ileri gelenlerinden Hasan ve 18 arkadaşı, Sadarete gönderdikleri 28 Ekim 1903 tarihli dilekçede²⁰⁷ geçimlerini ordunun süvari birliklerine elverişli cins at yetiştirerek sağladıklarından bahisle vergilerin ağırlığından muzdarip olduklarını belirtmişlerdir. İskân mıntıklarında kışın uzun sürmesi sebebiyle büyük sıkıntı çektiklerini dile getiren Çerkes muhacirler, hayvan sürülerini “yalnız dört ay kadar burada otlandırıp sekiz ay Çukurova ve Halep gibi bilâd-ı sâirede birçok mahş ve meşakkat ve masârıf-ı külliye ihtiyarıyla kışlatmak mecburiyetinde” kaldıklarını ifade ederken ayrıca hayvan başına 10’ar kuruş vergi alındığından bahsediyorlardı.

²⁰⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vilâyetine gönderilen 24 Mayıs 1325[m.6 Haziran 1909] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2833/31.

²⁰⁶ Sadareten Maliye Nezaretine gönderilen 31 Kânûn-ı Sâni 1316[m.13 Şubat 1901] tarihli tezkere: **BOA, BEO**, 1618/121328.

²⁰⁷ Çerkes muhacirlerinden Hasan ve 18 arkadaşı tarafından Sadarete gönderilen 15 Teşrin-i Evvel 1319[m.28 Ekim 1903] tarihli arzuhal: **BOA, BEO**, 2260/169441-4.

Masraflarının zaten çok olduğunu, bir de bu verginin alınması durumunda mağdur olacaklarını ve bu şartlarda orduya iyi cins at yetiştirmelerinin zor olacağını ifade eden hayvan sahipleri, hem ordunun hem de kendilerinin mağduriyet yaşamamaları için “yetiştirdikleri kısırakların çift hayvanatı gibi rüsûm-ı mezkûreden muafiyetlerini” talep etmişlerdir. Ancak Maliye Nezareti, bu talebi “su-i misal teşkil edeceği” gerekçesiyle reddetmiş; bahsi geçen verginin bir takım kolaylıklar sağlanarak tahsil edilmesi gerektiğini²⁰⁸ Sivas vilayetine bildirmiştir²⁰⁹.

6.2.4. Diğer Yardımlar

Osmanlı vatandaşlığına geçen muhacirler, devletin belirlediği usul ve esaslara uymak kaydıyla, yerli ahali gibi iltizam hakkına da sahip oluyordu. Mesela bu yönde bir talep, Karapapaklardan oluşan Hamidiye Hafif Süvari Alayının ümera ve zabitlerinden gelmişti. Kendi yaşadıkları köylerin yanı sıra civar köylerin aşar vergisini de iltizam etmek isteyen emir ve zabitlerin söz konusu talebi Sivas Valisi Hasan Hilmi Bey tarafından 27 Ağustos 1899 tarihinde Dâhiliye Nezaretine iletilmiştir²¹⁰. Nezaretten Meclis-i Vükelaya havale olunan konu hakkında Meclis-i Vükela “Hristiyan köyleri müstesna olmak şartıyla yalnız kendi karyeleri a’şarını iltizam edebilecekleri” yönünde görüş bildirmiş ve konu Sivas Valiliğine tebliğ edilmiştir²¹¹.

Devlet, muhtaç durumdaki muhacirlere ulaşım konusunda da kolaylık sağlamıştır. Mesela İstanbul’dan iskân mıntıkası olan Tokat’a gidecek olan Dağıstanlı Abdullah oğlu Dilsiz, Hariciye Nezaretine verdiği dilekçede fakir olduğunu dile getirerek Samsun’a kadar “İdare-i Mahsusa vapuruna meccanen irkabı”nı talep etmişti. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, benzer durumdaki muhacirlerin de ücretsiz taşınmaları gerektiğini, 15 Nisan 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir²¹².

²⁰⁸ Maliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 4 Kânûn-ı Sâni 1319[m.17 Ocak 1904] tarihli tezkere: **BOA, BEO**, 2260/169441-2.

²⁰⁹ Sadaretten Sivas Vilayetine gönderilen 11 Kânûn-ı Sâni 1319[m.24 Ocak 1904] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 2260/169441-1.

²¹⁰ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine çekilen 15 Ağustos 1315[m.27 Ağustos 1899] tarihli telgraf: **BOA, DH.TMIK.S.**, 27/60-2.

²¹¹ Dahiliye Nezaretinden Sivas Vilayetine gönderilen 16 Teşrîn-i Evvel 1315[m.28 Ekim 1899] tarihli tahrirat **BOA, DH.TMIK.S.**, 27/60-1.

²¹² Dâire-i Hariciyeden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Nisan 1319[m.15 Nisan 1903] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. MKT**, 694/35-1.

Dâhiliye Nezareti de konuyu Bahriye Nezaretine taşıyarak fukara muhacirlere ulaşım konusunda gereken kolaylığın sağlanmasını istemiştir²¹³.

6.3. Yerli Ahali Tarafından Yapılan Yardımlar

Yerli ahalinin muhacirlere yaklaşımı da üzerinde durulması gereken hususların başında gelir. Hükûmet yetkilileri muhacirlerin iskân ve iaşelerini sağlarken ahali de kendi imkânları ölçüsünde muhacirlere her türlü desteği vermiştir. Mesela Tenos(Şarkışla) kazasında iskânları yapılamayan 32 hanede 123 nüfusun imdadına hamiyet sahibi ahali yetişmişti. Öyle ki hazineden yalnızca 1.400 gurus kadar cüzi bir para sarf edilerek yöre halkının yardımlarıyla 30 hanenin inşaatı tamamlanarak muhacirler evlerine yerleştirildi²¹⁴. Yine Dağıstan'dan hicret ederek Sivas vilayetinin Amasya sancağının İhsaniye Mahallesi'nde iskân edilen muhacirlerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere yerli ahalinin desteğiyle metruk binaların tamiri yapılmıştı. Ayrıca 1903-1904 senelerinde 72 adet hane inşa edilmişti²¹⁵. Verdiğimiz bu örnekler, muhacirlere yapılan yardımların sadece devlet imkânlarıyla sınırlı kalmadığını göstermektedir. Yerli ahalinin muhacirleri sahiplenmesi ve onların her türlü ihtiyacını karşılamak için adeta seferber olması, muhacirlerin yeni vatanlarına uyum süreçlerini hızlandırmıştır.

²¹³ Dâhiliye Nezaretinden Bahriye Nezaretine gönderilen 13 Nisan 1319[m.26 Nisan 1903] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. MKT**, 694/35-2.

²¹⁴ Sivas Valisi Reşid Akif imzasıyla Hacı Ali Paşa'ya gönderilen 28 Eylül 1318[m.11 Ekim 1902] tarihli telgraf: **BOA, Y.PRK.UM.**, 60/27.

²¹⁵ Dâhiliye Mektubî Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 21 Mart 1325[m.3 Nisan 1909] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2784/55.

7. Muhacirlerin Taleplerine Karşı Devletin Tavrı

Son derece zor şartlar altında vatanlarını terk ederek Osmanlı ülkesine sığınan muhacirlerin iskân mıntıkalarında çeşitli sıkıntılarla karşılaştıkları görülmüştür. Böyle durumlarda muhacirler, yetkili mercilere başvurarak yardım talep etmiştir. Genel olarak maaş, vazife, iskân ve iâşe talebini ihtiva eden bu müracaatlar, yetkililer tarafından titizlikle incelenmiş ve muhacirlere imkânlar ölçüsünde gereken yardımlar yapılmıştır.

7.1. İskân Talepleri

Valiliğe müracaat ederek iskân talebinde bulunanlar arasında mezhebî sâiklerle Sivas’a gelen muhacirler de olmuştur. Mesela 28 Eylül 1901 tarihli bir arşiv vesikasına göre Kâdiri tarikatına mensup bir grup muhacir, iskân mıntıkası olarak özellikle Sivas’ı seçmişti. Yapılan tahkikatta; vakitlerini Mor Ali Baba dergâhında²¹⁶ tarikat ayini yaparak geçirdikleri anlaşılan bu muhacirler, daha önce sevk edildikleri Şam, Konya, Ankara gibi vilayetlerin iklimine uyum sağlayamadıkları gerekçesiyle Sivas vilayetine gelmişlerdi. Ayrıca söz konusu muhacirlerin günlük yaşantılarında 5 vakit namaz ve Kur’ân-ı Kerim tilaveti üzerine oldukları tespit edilmişti²¹⁷.

Bir kısım muhacirler ise memleketlerinde kalan yakınlarını yanlarına getirmek arzusundaydı. Bu durumdaki muhacirlerin yardım talebine valilikler, mümkün olduğunca olumlu cevap vermiştir. Mesela Aziziye kazasının Pazarsu köyünde iskân edilen Abdizade Musa, “bazı umur-ı zatiyesinin tesviyesi” için ikamet yeri olan Rusya’nın Sahalin şehrinin Kursakof kasabasında kalan oğlu Timurkan’ın getirilmesi için Sivas Valiliğine başvurmuştu²¹⁸. Hariciye Nezaretine ulaştırılan bu talep üzerine, 30 Mart 1903 tarihli yazıyla, Musa oğlu Timurkan’ın Rusya’dan Sivas’a gönderilmesi istenmiştir²¹⁹.

²¹⁶ Mor Ali Baba Dergâhı hakkında bkz: Talip Mert, “Sivas’ta Bir Kadiri Şeyhi Mor (Mûr) Ali Baba 1804-1884”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 19, Sivas 2015, s. 147-170.

²¹⁷ Dördüncü Ordu’dan alınan 15 Eylül 1317[m.28 Eylül 1901] tarihli telgraf: **BOA, Y.PRK.ASK.**, 175/30.

²¹⁸ Sivas vilayetinden Hariciye Nezaretine gönderilen 23 Eylül 1318[m.6 Ekim 1902] tarihli tahrirat sureti: **BOA, HR.İD.**, 12/43-2.

²¹⁹ Hariciye Nezaretinden Rusya Hariciye Nezaretine gönderilen 17 Mart 1319[30 Mart 1903] tarihli tahrirat: **BOA, HR.İD.**, 12/46.

Kafkasya muhacirlerinden Aziz oğlu Salih ise ailesiyle birlikte Amasya sancağının Gözlek adlı mahallinde geçici olarak iskân edilmiştir. Kendisine arazi tahsis edilmeyen, tohumluk zahire ve çift hayvanı verilmediği için mağduriyet yaşayan Salih Efendi, kesin iskân talebinde bulunmuştur²²⁰. Dâhiliye Nezareti, yapılacak tahkikat neticesinde yeni muhacirlerden olduğu tahakkuk ederse bahse konu olan muhacirin, talebi doğrultusunda iskân edilmesi gerektiğini 12 Aralık 1908 tarihinde Sivas Vilayetine bildirmiştir²²¹.

7.2. Vazife ve Maaş Talepleri

Muhtaç durumdaki muhacirler genellikle münasip bir iş ve maaş talebinde bulunurken hane nüfusunun kalabalık olmasından dolayı geçim sıkıntısı çeken muhacirler ise yevmiyelerine zam yapılması için yetkili mercilere müracaat ediyorlardı. Mesela Dağıstan muhacirlerinden Şeyh Süleyman Efendi, 31 Mart 1898 tarihinde Sivas Valiliğine müracaat ederek ailesi kalabalık olduğu için geçim sıkıntısı çektiğinden bahisle maaşının artırılmasını talep etmiştir²²². Sivas'ın Küçükminare Mahallesi'nde ikamet eden Şeyh Süleyman Efendi'nin dikkate alınan²²³ bu talebi, Sivas Valisi Hasan Hilmi Bey tarafından 25 Nisan 1898 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde Şeyh Süleyman'ın "...mezkûr 10 guruş yevmiye ile filhakika idare edememekte ve emr-i maişetçe pek ziyade duçar-ı müşkilat ve müzâyaka olduğundan..." dolayı yevmiyesinin bir miktar arttırılması uygun görülmüş²²⁴ ve yapılacak zammın "mevkuf yevmiyelerden" karşılanarak Şeyh Süleyman'ın yevmiyesi 15 kuruşa yükseltilmiştir²²⁵. 1898 yılına ait zam farkının ise

²²⁰ Muhacirin İdaresinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 23 Teşrîn-i sâni 1324[m.6 Aralık 1908] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2680/33-1.

²²¹ Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas Vilâyetine gönderilen 29 Teşrîn-i sâni 1324[m.12 Aralık 1908] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2680/33-2.

²²² Dağıstanlı Şeyh Süleyman tarafından Sivas Vilayetine yazılan 19 Mart 1314[m.31 Mart 1898] tarihli arzuhal: **BOA, ŞD.**, 1803/8-1.

²²³ Küçük Minare Mahallesi İmam, muhtar ve azalarından Sivas vilayetine gönderilen 21 Mart 1314[m.12 Nisan 1898] tarihli ilmühaber: **BOA, ŞD.**, 1803/8-4.

²²⁴ Sivas vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 11 Nisan 1314[m.21 Nisan 1898] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD.**, 1803/8-3.

²²⁵ Dahiliye Nezaretinden Sadarete yazılan 25 Mayıs 1314[m.6 Haziran 1898] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD.**, 1803/8-2.; Sadareten Dâhiliye Nezaretine 25 Haziran 1314[m.7 Temmuz 1898] tarihinde gönderilen Maliye dairesine ait mazbata sureti: **BOA, BEO**, 1157/86707.

Dâhiliye tahsisatından mahsup edilmek üzere²²⁶ vilayet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir²²⁷.

Yine Amasya sancağında Maarif ve Muhacirîn Komisyonları Başkanlığını fahri olarak yürütmekte olan ulemâdan Dağıstanlı Abdullah Efendi, 259 kuruşluk maaşla geçinemediğinden bahisle zam talebinde bulunmuş ve maaşına 100 kuruş zam yapılmıştır²²⁸.

Devlet, sağlık sorunu bulunan muhacirlerin taleplerini de geri çevirmemiştir. Mesela Sivas Vilayet Meclisi, Sofya muhacirlerinden olup hastalık nedeniyle iki gözünü kaybeden ve yardıma muhtaç olan Hafız Hacı Veli Efendi'ye maaş tahsisini ihtiva eden bir mazbata hazırlayarak 18 Ocak 1904 tarihinde Dâhiliye Nezaretine göndermiştir. 13 Mart 1904 tarihinde Sadarete sunulan²²⁹ talep hakkında Sivas Valiliğinin yaptığı tahkikat neticesinde “şefkat ve merhamete muhtaç bir vaziyette” olan Veli Efendi'ye 5 Nisan 1906 tarihinde 50 guruş maaş bağlanmıştır²³⁰. Benzer şekilde, Dağıstan'dan gelerek yerleştiği Sivas'ın Koçgiri kazasında ilmî faaliyetlerle meşgulken görme problemiyle karşı karşıya kalan Ömer Efendi'ye de mağdur olmaması için maaş bağlanmıştır²³¹. Bu konudaki dikkat çeken örneklerden birisi de 1903 senesi kışında Sivas'a gelirken fırtınaya kapılan, yolculuk esnasında soğuktan ayakları donan ve Sivas'ta tedavi altına alındıktan sonra maalesef ayakları kesilen muhacir Ali'nin durumudur. Kimsesiz ve sakat olmasından dolayı kendisine münasip miktar maaş tahsis edilmesini isteyen muhacir Ali'nin talebi Valilik tarafından 2 Nisan 1904 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Nezaret de durumu 5 Eylül 1904

²²⁶ Şûrâ-yı Devletten Sivas Vilayetine ve Maliye Nezaretine gönderilen 2 Ağustos 1314[m.14 Ağustos 1898] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2091/8 ve 23.

²²⁷ Maliye Nezaretinden Sivas Vilayetine gönderilen 19 Teşrîn-i Evvel 1314[m.31 Ekim 1898] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2126/27.

²²⁸ Sadaret Mektûbî Kaleminden Maliye Komisyonuna gönderilen 9 Ağustos 1321[m.3 Eylül 1905] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 2650/198679.

²²⁹ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sadarete gönderilen 29 Şubat 1319[m.13 Mart 1904] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 829/69.

²³⁰ Sadareten Maliye Komisyonu'na gönderilen 23 Mart 1322[m.5 Nisan 1906] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 2798/209803.

²³¹ Ahmet Yüksel-Zafer Karademir, “Ulemâ, Göç ve Devlet: Kırım Harbi'nden Sonra Osmanlı Ülkesine Göç Eden Ulemânın İskânına Dair Bazı Bilgiler”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.52, S.1, Ankara 2012, s. 182.

tarhli tahriratla Sadarete bildirmiştir²³². Ancak süreç uzamış ve 1909 yılına kadar bir türlü maaş tahsisi yapılamamıştır. Bu süre zarfında muhacir Ali kendisine verilen günlük 3 kuruş yevmiye ile Sivas Valiliğince iskân ve iâşe edilmiştir. Nihayet Sivas Vali Vekili Refik Bey'in talebi²³³ doğrultusunda, Muhâcirîn-i Umumiye Dâiresinin 10 Temmuz 1909 tarihli teklifine istinaden²³⁴ muhacir Ayaksız Ali'ye kayd-ı hayat şartıyla aylık 90 guruş maaş tahsis edilmiştir²³⁵.

Kars muhacirlerinden Hasan Kayyım ise Sadarete yazmış olduğu arzuhalinde: Kalabalık bir nüfusa sahip olup geçim sıkıntısı çektiğinden bahisle Tokat'ta belediye veya telgraf çavuşluklarından birinde istihdam talebinde bulunmuştur. Dilekçeyi inceleyen Sadaret, istihdama mani bir durum yoksa gereğinin yapılmasını Sivas Valiliğinden istemiştir²³⁶.

Hükümetten yardım talebinde bulunanlar arasında Hz. Muhammed soyundan gelenler de bulunmaktaydı. Dağıstan muhacirlerinden olup Amasya'nın Beyazıd Paşa Mahallesi'nde iskân edilen Mirzade Mehmed Said ve Mirzade Mir Mehmed Ali, Meclis-i Mebûsan Riyasetine gönderdikleri 21 Ocak 1909 tarihli dilekçede²³⁷; sülale-i tahireye mensup oldukları halde haklarında sâdât-ı kiram muamelesi îfâ edilmediği için sefaletle düştüklerinden bahisle yardım talebinde bulunmuşlardı.

Peygamber soyundan geldikleri için Amasya'da iskânlarını müteakip 13 kişiden oluşan ailelerine 900 guruş maaş tahsis edildiğini, ancak maaşlarının tedricen ucundan yanından kırılıp 380 guruşa indirildiğini söyleyen dilekçe sahipleri, aldıkları maaşla geçimlerini temin edemediklerini, bir kuru ekmeğe kanaat etmek zorunda

²³² Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sadarete yazılan 6 Nisan 1320[m.19 Nisan 1904] ve 23 Ağustos 1320[m.5 Eylül 1904] tarihli tahriratlar: **BOA, DH. MKT.**, 843/26-1 ve 2.

²³³ Sivas Vali Vekili Refik imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 25 Nisan 1325[m.8 Mayıs 1909] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2816/49-2.

²³⁴ Muhâcirîn-i Umumiye Dairesinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 27 Haziran 1325[m.10 Temmuz 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2877/30-2.

²³⁵ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Mâliye Nezaretine gönderilen 2 Temmuz 1325[m.15 Temmuz 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2877/30-1.

²³⁶ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 1 Mayıs 1316[m.14 Mayıs 1900] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2345/16.

²³⁷ Dağıstan muhacirlerinden ve sâdât-ı kiramdan Mirzade Mehmed Said ve Mirzade Mir Mehmed Ali imzasıyla Amasya'dan Meclis-i Mebusan Riyasetine gönderilen 8 Kânûn-ı sâni 1324[m.21 Ocak 1909] tarihli dilekçe: **BOA, BEO**, 3524/264273-5.

kaldıklarını, hatta ecdatlarının türbe ve dergâhındaki zaviyenin müdavimlerinin yiyeceğini dahi karşılayamadıklarını ifade ediyorlardı.

Öte yandan, sâdâtdan olmayanların sahte bir nâm ile maaş aldıkları iddiasında bulunan dilekçe sahiplerine göre seyyidlik iddiasında bulunanlardan bazıları hakiki sâdât-ı kirama layık bir surette her türlü vergiden muaf tutulurken bazıları vergiden istisna edildiği halde askerlikle mükellef, bazıları ise askerlikten müstesna ama vergi ile mükellef tutuluyordu. Bu konuda kendilerinin de mağdur olduklarını savunan Mirzade Mehmed Said ve Mirzade Mir Mehmed Ali, mahallî hükûmetlerin haksız uygulamalarından kaynaklanan bu problemin ancak sâdât-ı kirâm hakkında Meclis-i Mebûsan tarafından sağlam bir kaide oluşturmak suretiyle çözülebileceğine inanıyordu.

Çektikleri sefaletin Amasya mebuslarınca da bilindiğini söyleyen dilekçe sahiplerinin söz konusu talebi, Amasya nüfus memuru tarafından hazırlanan hane pusulası²³⁸ ve şecere²³⁹ ile birlikte Arzuhal Encümeni vasıtasıyla Sadarete iletilmiştir²⁴⁰. Maliye Nezareti kayıtlarında yapılan inceleme göre bahse konu olan aileden Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan Efendilere Amasya sancağı tarafından 518 guruş yevmiye tahsis edilmiştir. Bununla birlikte Hasan Efendi'nin 31 Ağustos 1905'te vefat etmesi üzerine hissesine isabet eden 389 guruş, aile fertlerine taksim edilmek üzere 6 Eylül 1906'da büyük oğlu Mir Said Efendi'ye tahsis edilmiş²⁴¹ ve yapılan bu işlem Sivas Vilayetine bildirilmiştir²⁴². Görüldüğü üzere muhacirlerin bütün taleplerine olumlu cevap verilmemiştir. Nitekim bu örnekte olduğu gibi devletin resmî kayıtları dikkate alınarak söz konusu muhacirin babasından kalan maaş kendisine tahsis edilmiş ancak bunun haricindeki istekleri karşılanmamıştır. Böyle bir kararın alınmasında hiç kuşkusuz devletin içinde bulunduğu mali durum da etkili

²³⁸ Amasya Nüfus Müdürlüğü tarafından hazırlanan 11 Kânûn-u sâni 1324[m.24 Ocak 1909] tarihli nüfus kaydı: **BOA, BEO**, 3524/264273-6.

²³⁹ Naib Emin tarafından hazırlanan ve Mirzade Mehmed Said ve Mirzade Mir Mehmed Ali'nin sâdât-ı kiramdan oldukları gösteren, gurre-i Muharremü'l-haram sene [1]327[m.1 Ocak 1909] tarihli şecere: **BOA, BEO**, 3524/264273-3.

²⁴⁰ Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza imzasıyla Sadarete gönderilen 31 Kânûn-u sâni 1324[m.13 Şubat 1909] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 3524/264273-4.

²⁴¹ Maliye Nezaretinin 12 Mart 1325[m.25 Mart 1909] tarihli tezkiresi: **BOA, BEO**, 3524/264273-2.

²⁴² Sadareten Sivas Vilayetine gönderilen 16 Mart 1325[m.29 Mart 1909] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 3524/264273-1.

olmuştur. Diğer taraftan Osmanlı devlet geleneğinde son derece önemli bir yeri olan sâdât-ı kiram muamelatına dair ortaya atılan iddiaların, bu olay vesilesiyle devletin en üst makamlarına iletilmiş olması sorunun çözümü noktasında ayrı bir önem arz etmektedir.

8. Muhacirlerin İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar

Muhacirlerin iskân işlemlerini tamamlamak ve onları üretici konuma getirmek iskân mıntıkalarındaki görevlileri en fazla uğraştıran konuların başında geliyordu. Bu dönemde Sivas vilayetine gelen muhacirlerin iskân işlerinde muhtelif sebeplere dayanan bazı aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Bilhassa muhacir yoğunluğunun arttığı zamanlarda yaşanan ödenek yetersizliği, yetkililerin elini kolunu bağlamıştır. Öyle ki yaşanan sorunlar nedeniyle bazı mıntikalardaki muhacirlerin memleketlerine geri dönmek istedikleri görülmüştür. Bazen de mülkî amirlerin ilgisizliği nedeniyle zor durumda kalan muhacirlerin iskân mıntıklarını terk etmeleri aksaklıklara sebebiyet veriyordu.

8.1. Ödenek Yetersizliğinden Kaynaklı Aksaklıklar

Ödenek yetersizliğinden kaynaklı aksaklıklar göz önünde bulundurulduğunda Sivas vilayeti için bilhassa 1901 yılının oldukça zor geçtiğini söyleyebiliriz. Merkezden talep edilen paranın vaktinde gelmemesi, muhacirleri özellikle iâşe ve barınma konusunda sıkıntıya sokarken söz konusu dönemde yaşanan muhacir yoğunluğu, zaten sınırlı olan imkânların daha da zorlanmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Sivas valiliği görevinde bulunan Hasan Hilmi Bey, henüz iskân edilemeyen muhacirleri biran evvel iskân ederek hiç olmazsa gelecek yıl üretici konuma getirme arzusundaydı. Bu düşünceden hareketle gelecek yıl hasat mevsimine kadar muhtaç durumdaki muhacirlerin iâşelerinin karşılanması, tohumluk zahire temini ve hane inşası için 899.500 kuruş paraya ihtiyaç olduğunu 31 Temmuz 1901 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirdi²⁴³. Bu talep üzerine Muhacirîn-i İslamiye

²⁴³ Sivas Valisi Hasan Hilmi imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Temmuz 1317[m.31 Temmuz 1901] tarihli tahrirat: **BOA, Y.A.RES.**, 114/25-4.

Komisyonunca Sadarete iletilen²⁴⁴ konu, 8 Eylül 1901 tarihinde Meclis-i Vükelâda ele alındı ve gereken paranın kullanılabilmesi için Vilayete izin verilmesi hususu Padişaha sunuldu²⁴⁵. Ancak bu talebe cevap alınamayınca Sivas Valiliği, 25 Eylül 1901 tarihinde konuyu Muhacirîn Komisyonuna yeniden bildirdi. Sivas'ta kış mevsimi yaklaştığı için muhacirlerin en azından barınma ihtiyacının acilen karşılanması gerekiyordu. İskân işlemlerinin tamamlanması için büyük çaba sarf eden Vali Hasan Hilmi Bey, 5-10 gün sonra inşaat mevsiminin sona ereceğine dikkat çekerek, perişan haldeki muhacirlerin rahatlarının sağlanması için daha önce talep edilen paranın gönderilmesini istemiştir²⁴⁶.

Vilayetin bu talebine Başvekâlet bir gün sonra cevap verdi. Lakin 26 Eylül 1901 tarihli tezkirede mesele farklı bir noktaya taşınmıştı: Söz konusu muhacirler hakkında yeterli malumat olmadığını ifade eden Başvekâlet, bu muhacirlerin irade-i seniyye haricinde gelmiş olmaları sebebiyle kabul edilmelerinin ve onlar için tahsisat gönderilmesinin mümkün olmadığına işaret ediyordu. Bu bakımdan, bahsi geçen muhacirlerin normal şartlarda yerlerine iade edilmeleri gerektiğinin altını çizen Başvekâlet, bundan sonra izlenecek yolu da şu şekilde ortaya koymuştu: Osmanlı topraklarına hicret etmek isteyen Müslüman muhacirlerin öncelikle nüfusları ve buna göre iskân mıntıkları belirlenecek; haklarında Padişah iradesi çıktıktan sonra Osmanlı topraklarına girişlerine müsaade edilecekti. Ancak buna rağmen söz konusu muhacirler hakkında son karar Meclis-i Vükelâda yapılacak müzakereden sonra verilecektir²⁴⁷. Bu arada Hükûmetin işi sıkı tutmasının nedeni anlaşılmıştı. Kafiler halinde Rusya'dan Anadolu'ya doğru geçmeye çalışan Ermenilerin Osmanlı topraklarına gelişi padişah iradesiyle yasaklandığı için tedbirler arttırılmış; mülki birimlerden ve ordu kumandanlıklarından daha dikkatli olmaları istenmişti.

Hükûmet muhacirlerin kabulü konusunda net bir tavır ortaya koyarken Sadaret makamı da bahse konu olan muhacirler hakkında Sivas Valiliğinden malumat

²⁴⁴ Muhacirîn-i İslamiye Komisyonundan Sadarete gönderilen 4 Ağustos 1317[m.17 Ağustos 1901] tarihli tahrirat: **BOA, Y.A.RES.**, 114/25-3.

²⁴⁵ Meclis-i Vükelâdan Padişaha sunulan 26 Ağustos 1317[m.8 Eylül 1901] tarihli mazbata ve arz tezkeresi: **BOA, Y.A.RES.**, 114/25-2 ve 1.

²⁴⁶ Sivas Vilayetinden Muhacirîn Komisyonuna gelen 12 Eylül 1317[m.25 Eylül 1901] tarihli telgraf sureti: **BOA, A. MKT. MHM.**, 515/16-9.

²⁴⁷ Yıldız Sarayı Başkıtâbet dairesinden çıkan 13 Eylül 1317[m.26 Eylül 1901] tarihli tezkire: **BOA, İ.DH.**, 1387/43.

talebinde bulunmuştu. 29 Eylül 1901 tarihli cevabî telgrafta Sivas Valisi Hasan Bey, bahsi geçen muhacirlerin Dağıstan, Suriye ve Konya taraflarından geldiklerini ve “umumiyetle İslam olup içlerinde milel-i sâireden bir ferd bulunmadığını” ifade etmişti. Ayrıca Suriye ve Konya’dan gelen muhacirlerin eski memleketleri, iskân mıntıkaları, hane sayıları ve mensup oldukları kabile hakkında iskân mıntıklarından alınacak cevap doğrultusunda malumat verileceğini bildirmişti²⁴⁸.

Sivas Valisinin bu açıklamasını yeterli gören Muhacirîn Komisyonu, muhacirlerin iskân ve diğer masrafları için gerekli paranın kullanılabilmesi amacıyla 30 Eylül 1901 tarihinde Sadareten müsaade istemiştir²⁴⁹. Buna karşılık Sadaret, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 2 Ekim ve 23 Ekim 1901 tarihli yazılarda; talep edilen paranın gönderilebilmesi için bu muhacirler hakkında gereken tahkikatın yapılarak neticenin sûatle bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁵⁰. Burada devletin muhacir iskânı konusunda açık bir tavır ortaya koyarak bu hususta kabul edilen prensiplere riayet edilmesi hususunda ısrarcı olduğunun altını çizmek gerekir.

Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla ödenek sorunu bir süre daha devam etmiştir. Nitekim kış aylarının yaklaşmasıyla muhacirlerin zor durumda kalacağını düşünen vilayet yetkilileri, durumu 28 Ekim 1901 tarihinde Dâhiliye Nezaretine yeniden bildirerek sıkıntının giderilmesini istediler. Dâhiliye Nezaretinden Sadarete²⁵¹ oradan da Maliye Nezaretine²⁵² gönderilen yazılarda, durumun hassasiyetine vurgu yapılmasına rağmen sorun çözülememişti. Gerçi muhacirlerin bir kısmına hane temin edilmişti ancak bilhassa köylerde evsiz kalan muhacirler de bulunmaktaydı. Mesela Mecitözü kazasının köylerinde iskân edilen 180 hane muhacire ev verilememişti. Bu iş için hane başına 1.500 gurusu gerekiyordu²⁵³.

²⁴⁸ Sivas Valisi Hasan imzasıyla çekilen 16 Eylül 1317[m.29 Eylül 1901] tarihli telgraf: **BOA, Y.PRK.UM.**, 56/40.

²⁴⁹ Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonundan Sadarete gönderilen 17 Eylül 1317[m.30 Eylül 1901] tarihli tahrirat: **BOA, A.MKT.MHM.**, 515/16-7.

²⁵⁰ Sadareten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Eylül 1317[m.2 Ekim 1901] tarihli tahrirat: **BOA, A.MKT.MHM.**, 515/16-2.; Sadareten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 10 Teşrîn-i evvel 1317[m.23 Ekim 1901] tarihli tahrirat: **BOA, A.MKT.MHM.**, 515/16-10.

²⁵¹ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 15 Teşrîn-i Evvel 1317[m.28 Ekim 1901] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 515/1-4.

²⁵² Sadareten Maliye Nezaretine gönderilen 17 Teşrîn-i Evvel 1317[m.30 Ekim 1901] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 515/1-10.

²⁵³ Amasya Mutasarrıflığından Sivas Vilayetine gönderilen 21 Teşrîn-i Sâni 1317[m.4 Aralık 1901] tarihli şifre telgraf sureti: **BOA, A.MKT.MHM.**, 515/1-13.

Diğer taraftan muhacirlere uygun yerlerde başlarını sokacak birer ev ve yeterli miktarda arazi tahsis etmekle iş bitmiyordu. Muhacirlerin bir an evvel üretici konuma getirilmesi gerekiyordu. Zira muhacirler kendi işlerini temin edemedikleri sürece hazineye yük olacaktı. Nitekim vilayet dâhilinde bu konuda bazı sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Mesela Amasya Sancağına bağlı Mecitözü kazasında iskân edilen ve arazi verilen muhacirlere, yapılan tüm müracaatlara rağmen, hâlâ tohumluk zahire verilememişti. Aralık ayı gelmiş ve ziraat mevsimi geçmekteydi. Muhacirlerin bu sene arazilerini vaktinde ekememeleri durumunda devlet muhacirlere gelecek yıl da işe vermek zorunda kalacaktı. Bu nedenle Amasya Mutasarrıflığı, muhacirlerin ihtiyacı olan tohumluk zahirenin biran evvel dağıtılması için 4 Aralık 1901 tarihinde Sivas Valiliğinden yardım istedi²⁵⁴.

Ancak gerek Mecitözü kazasında gerekse vilayetin diğer mıntıkalarındaki muhacirlerin iskânı için Sivas Valiliği tarafından daha önce talep edilen tahsisat dahi gelmemişti. Bu konuda yaşanan gecikme üzerine Muhacirîn Komisyonu, Maliye Nezaretine gerekli emrin verilmesini, 11 Aralık 1901 tarihli yazıyla Sadareten tekrar talep etti²⁵⁵. Talebe cevap gelmemesi üzerine yaşanan sıkıntı komisyon tarafından bir kez daha Sadarete bildirildi. Öte yandan Valilik yetkilileri, muhacirleri bir an evvel üretici konuma getirmek için yerli ahaliden toplanacak tohumluk zahirenin muhacirlere dağıtılmasına karar verdi. Ancak gerek Tokat mutasarrıflığından gerekse diğer mıntikalardan alınan haberlere göre yerli ahalinin de yardıma muktedir olmadığı görüldüğü için bundan vazgeçildi²⁵⁶. Nihayet aylar süren yazışmalardan sonra vilayet dâhilindeki muhacirlerin işe ve tohumluk zahire bedellerinin yanı sıra hanelerinin inşası için gereken 899.500 guruşluk tahsisat, Maliye Nezareti tarafından 4 Şubat 1902 tarihinde Sivas'a gönderilmiştir²⁵⁷.

Yetkililerin tüm çabalarına rağmen sonraki yıllarda da ödenek yetersizliğinden dolayı iskân işlerinde aksaklıklar yaşanmıştır. Sivas Valisi Reşit Akif Bey'in

²⁵⁴ Amasya Mutasarrıflığından Sivas Vilayetine gönderilen 21 Teşrîn-i Sâni 1317[m.4 Aralık 1901] tarihli şifre telgraf sureti: **BOA, A. MKT. MHM.**, 515/1-13.

²⁵⁵ Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonundan Sadarete gönderilen 28 Teşrîn-i Sâni 1317[m.11 Aralık 1901] tarihli tahrirat: **BOA, A. MKT. MHM.**, 515/1-11.

²⁵⁶ Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonundan Sadarete gönderilen 5 Kânûn-ı Evvel 1317[m.18 Aralık 1901] tarihli tahrirat: **BOA, A. MKT. MHM.**, 515/1-12.

²⁵⁷ Maliye Nezaretinden Sadarete 22 Kânûn-ı Sâni 1317[m.4 Şubat 1902] tarihli tezkire: **BOA, A. MKT. MHM.**, 515/1-8.

tahkikatına göre 1903 yılı Haziran ayı itibarıyla, Amasya ve Tokat sancaklarıyla Aziziye, Kangal ve Hafik kazalarında iskânları tamamlanamamış 450 hane muhacir mevcuttu. Senelerden beri yersiz yurtsuz kalan muhacirlerin bir müddet daha iskân edilememesi durumunda “hem idâme-i sefâlet ve perişânîlerine ve hem de küllî yevm tahsisat îtâsıyla hazîne-i celîlenin zarar ve ziyanına” sebep olunacağını hatırlatan Vali Reşit Akif Bey, konunun önem ve aciliyetine dikkat çekiyordu. Bununla beraber iskân edilemeyen muhacirlerin “asayiş-i mahallî üzerinde de su-i te’sir hâsıl edecek ef’âl ve ahvâlin zuhuru”na sebebiyet verebileceklerini hatırlatan Vali Reşit Bey, yetkililerden, kış mevsimi gelmeden sorunun çözüme kavuşturulmasını istemiştir. Vali Bey’in bu talebi üzerine muhacirler için inşa edilecek evlerin ve diğer iskân masraflarının tedariki²⁵⁸ için öncelikle ihtiyaç duyulan 600 bin guruşun havalesi hakkında²⁵⁹ Sivas Vilayetinin talebi²⁶⁰ Sadaret makamınca da uygun görülmüş ve gereken para, Muhacirîn İdaresinin 1903 senesi tahsisatına dâhil edilerek²⁶¹ Maliye Nezaretinden havale olunmuştur²⁶². Böylece iskân edilemeyen muhacirlerin sıkıntısı önemli ölçüde giderilmiştir.

1908 yılının son aylarına gelindiğinde, kesin iskân işlemleri tamamlanamadığı için hâlâ misafir konumunda bulunan muhacirlerin iskân ve iâşe işlerinde benzer sıkıntıların yaşandığı görülmektedir. Sivas Valiliğinin 4 Kasım 1908 tarihli raporuna göre vilayet genelinde birkaç yıldır yaşanan kıtlık ve pahalılık nedeniyle yeterince iâşe edilemeyen muhacirler perişan bir vaziyetteydi. Muhacirleri bu durumdan kurtarmak

²⁵⁸ Sivas Valisi Reşid Akif imzasıyla Sivas’tan Sadrazam’a çekilen 4 Haziran 1319[m.17 Haziran 1903] tarihli müsta’cel telgraf: **BOA, A.MKT.MHM.**, 523/1-3.

²⁵⁹ Sadaret Mektûbî Kaleminden Mâlîye Nezaretine gönderilen 5 Haziran 1319[m.18 Haziran 1903] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 523/1-14.

²⁶⁰ Amasya Valisi Reşid Akif imzasıyla Sivas’tan Sadrazam’a çekilen 20 Haziran 1319[m.3 temmuz 1903] tarihli müsta’cel telgraf: **BOA, A.MKT.MHM.**, 523/1-2; Amasya Valisi Reşid Akif imzasıyla Aziziye’den Sadrazam’a çekilen 25 Haziran 1319[m.8 temmuz 1903] tarihli telgraf: **BOA, A.MKT.MHM.**, 523/1-1.

²⁶¹ Maliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 30 Temmuz 1319[m.12 Ağustos 1903] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 523/1-4.

²⁶² Maliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 2 Ağustos 1319[m.15 Ağustos 1903] tarihli tezkire: **BOA, A.MKT.MHM.**, 523/1-7.

isteyen Sivas Valiliği, Dâhiliye Nezaretinden para talebinde bulunmuş²⁶³ ancak Dâhiliye Nezareti, öncelikle şu hususların aydınlatılmasını istemiştir²⁶⁴:

- 1- İaşe yardımına muhtaç tahminen kaç hane ihtiyaç sahibi vardır?
- 2- Kendilerine ne zamana kadar ve kaç kuruşluk tayinat verilecektir?
- 3- Sene başından şimdiye kadar ne kadar muhacir iskân olunmuştur?
- 4- Muhacirlerden ne kadarı hangi sebeplerle misafir olarak bekletilmekte olup bunların iskânları ne zamana ertelenmiştir.
- 5- Bu seneki iskân tahsisatından kaç kuruş sarf edilmiş ve elde ne miktarda tahsisat kalmıştır?

Dâhiliye Nezaretinin bu talebine cevap olarak yazılan 13 Aralık 1908 tarihli telgrafta Sivas Vali Vekili Bekir Sami Bey, vilayet dâhilinde misafir olarak bulunan muhacirlerin yanı sıra Rusya'dan ve çevre vilayetlerden sürekli muhacir geldiğini dile getiriyordu. Öyle ki; gelen muhacirlerin tamamını vilayet imkânlarıyla iskân ve iaşe etmek mümkün değildi. Nitekim Rusya'dan deniz yoluyla hareket eden muhacirler Samsun üzerinden, kara yoluyla hareket edenler ise Erzurum, Trabzon üzerinden Sivas'a gelerek iskân ve iaşe talebinde bulunuyordu. Vilayet dâhilinde yaşanan muhacir yoğunluğundan dolayı iskâna elverişli boş arazi kalmadığına dikkat çeken Bekir Sami Bey'e göre bunların geldikleri mahallere iadelerinden veya diğer vilayetlere sevklerinden başka bir çare yoktu. Buna rağmen ağır kış koşullarından dolayı muhacirlerin şu anda sevki, telef olmalarına neden olacaktı. Sancak ve kazalardan gelen haberlere ve Valilik tarafından yapılan tahkikata göre sevk bekleyen muhacirlerin büyük bir kısmının açık, çıplak ve muhtaç olduğunu ifade eden Vali Vekili Bekir Sami Bey, muhacirlerin gelecek yıl Nisan ayı sonuna kadar Sivas'ta misafir edilmelerinin daha münasip olduğunu hatırlatmış ve bunun için yardım talebinde bulunmuş²⁶⁵. Bu arada Dâhiliye Nezareti, Sivas'ta misafir olarak bulunan muhacirlerin iskân masrafları için gereken 200 bin guruşun Vilayet bütçesinden

²⁶³ Sivas Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Teşrîn-i Evvel 1324[m.4 Kasım 1908] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2661/88-3.

²⁶⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine gönderilen 5 Teşrîn-i Sâni 1324[m.18 Kasım 1908] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2661/88-2; Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine gönderilen 10 Teşrîn-i Sâni 1324[m.23 Kasım 1908] tarihli telgraf, **BOA, DH. MKT.**, 2661/88-1.

²⁶⁵ Sivas Vali Vekili Bekir Sami imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 30 Teşrîn-i sâni 1324[m.13 Aralık 1908] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2696/91-3.

karşılanması talimatını vererek²⁶⁶ muhacirlerin mağduriyetinin giderilmesini istemiştir. Ancak bu para yeterli gelmediği için 21 Aralık 1908 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden tekrar yardım talep edilmiştir²⁶⁷.

Vilayetin ısrarlı yardım talebi karşısında Dâhiliye Nezareti, 30 Aralık 1908 tarihinde bahsi geçen muhacirler hakkında yeniden ayrıntılı malumat istemiştir²⁶⁸:

- 1- Gelecek yıl Nisan sonuna kadar kendilerine ta'yinat tahsisi zaruri olan misafir durumundaki muhacirler kaç nüfustan ibarettir?
- 2- Bu durumdaki muhacirlerin tamamı bu sene gelenlerden midir? Yoksa geçen sene zarfında sevk olunup da hala iskân edilmeyen var mıdır?
- 3- Böyleleri var ise vaktiyle bunların iskân masrafları için buradan havale gönderildiği halde neden şimdiye kadar iskân olunmamışlar yahut başka mahale nakl edilmemişlerdir?

Nezaretin bu suallerine karşılık Vali Vekili Refik imzasıyla Sivas'tan yazılan 19 Ocak 1909 tarihli cevap yazısında şu noktalara dikkat çekiliyordu²⁶⁹:

- 1- Vilayet dâhilinde misafir olarak iskân edilen ve mevsim dolayısıyla sevk edilemeyip ilkbahara kadar ta'yinat verilmesi lazım gelen muhacir sayısı 25 hanede 110 nüfustan ibaret olup bunların tamamı yeni gelmiştir.
- 2- Bunlardan başka civar vilâyetlerden peyderpey Sivas'a gelenlerin muhaceret suretlerinin tam manasıyla anlaşılması için uzun süre muhaberata ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum muhacirlerin sefaletini arttırmaktadır.
- 3- Kış mevsiminin şiddetli geçtiği zamanlarda gelen ve yapılan tahkikatta her yönden muhtaç oldukları görülen muhacirlerin miktar ve geliş sebepleri bilahare tahakkuk edecek hale göre arz olunmak üzere kendilerine tayinat verilmesi gerekmektedir.

²⁶⁶ Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas Valiliğine gönderilen 13 Teşrin-i Sâni 1324[m.26 Kasım 1908] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2669/65.

²⁶⁷ Sivas Vali Vekili Bekir Sami imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Kânûn-ı evvel 1324[m.21 Aralık 1908] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2696/91-2.

²⁶⁸ Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas Valiliğine gönderilen 17 Kânûn-ı evvel 1324[m.30 Aralık 1908] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2696/91-1.

²⁶⁹ Sivas Vali Vekili Refik imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Kânûn-ı sâni 1324[m.19 Ocak 1909] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2727/82-1.

4- Bu suretle gelen ve bundan sonra gelecek olan ve arazi yokluğu sebebiyle Sivas'ta iskân edilemeyen muhacirlerin nereye sevk edilecekleri hususuna irade buyurulması arz ve istizan olunur.

Muhacirîn idaresinin yapmış olduğu değerlendirmenin ardından Dâhiliye Nezareti, Sivas Valiliğine gönderdiği 3 Şubat 1909 tarihli telgrafta, vilayet dâhilinde iskânı mümkün olmayan muhacirlere bahara kadar iâşe verilmesini ve muhacirlerin baharda iskân olunmak üzere istedikleri vilayetlere sevk edilmelerini istemiştir. Bu doğrultuda sevk edilecek muhacirlerin künye, isim ve memleketlerini gösteren bir defterle birlikte kendilerinden alınacak dilekçe ve pasaportların işlem yapılmak üzere gönderilmesini talep etmiştir²⁷⁰.

Vilayet dâhilinde bulunan muhacirlerden iskânları mümkün olanları, ziraat mevsiminden evvel yerleştirmek suretiyle üretici konuma getirmek isteyen Sivas Valiliği, yer bulunamaması nedeniyle iskân edilemeyecek olanları ise bir an evvel müsait vilayetlere sevk etmek istiyordu. Bu çerçevede iskân ve sevk işlemleri için Dâhiliye Nezaretinden 100 bin guruş tahsisat talep edildi²⁷¹. Dâhiliye Nezareti, Sivas Valiliğinin bu talebini 10 Nisan 1909 tarihinde Mâliye Nezaretine bildirdi²⁷² ve gereken paranın en kısa sürede gönderileceğini Sivas'a bildirerek iskân işlemlerine devam edilmesi talimatını verdi²⁷³. Ancak yeni gelen muhacirlerle birlikte sevk işlemi ilerleyen aylarda da yetkilileri ziyadesiyle meşgul etti. Zira vilayet dâhilinde misafir olarak bulunan muhacirlerin iskân, iâşe ve sâir masrafları için 200 bin kûsur guruş daha talep edildi. İstenen meblağın gecikmesi üzerine Dâhiliye Nezareti, kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle söz konusu paranın acil olarak gönderilmesini 3 Ekim 1909 tarihli tezkire ile Mâliye Nezaretinden istemiştir²⁷⁴.

²⁷⁰ Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas Valiliğine çekilen 21 Kânûn-ı sâni 1324[m.3 Şubat 1909] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2727/82-2.

²⁷¹ Sivas Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 26 Mart 1325[m.8 Nisan 1909] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2791/25-1.

²⁷² Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 28 Mart 1325[m.10 Nisan 1909] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2791/25-2.

²⁷³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine gönderilen 6 Temmuz 1325[m.19 Temmuz 1909] tarihli cevabi tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2880/6.

²⁷⁴ Dâhiliye Nezaretinden Mâliye Nezaretine gönderilen 20 Eylül 1325[m.3 Ekim 1909] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MUİ.**, 17-2/20.

8.2. Memleketlerine Geri Dönmek İsteyen Muhacirlerden Kaynaklı Aksaklıklar

Rus hâkimiyetinin olduğu bölgelerden Anadolu'nun iç kesimlerine doğru gelip devletten arzu ettiği yardımı göremeyen bir kısım muhacirlerin, geldikleri coğrafyaya geri dönmeye tevessül ettiklerine de müşahade olunmuştur. Ancak devlet uzun süredir birçok alanda yaşadığı sıkıntı ve buhrana rağmen mülteci durumundaki bu ailelere sonuna kadar sahip çıkmış; onların iaşelerinin karşılanması ve iskânlarının sorunsuz bir şekilde sağlanması için hem mülkî idarecilerini hem de bu alanda görev yapan memurlarını zaman zaman ikaz etmiş veya merkezden gönderdiği talimatnamelerle yönlendirmiştir. Nitekim buna benzer bir hadise Tokat'ın Zile kazasıyla Amasya'nın Hakala (Suluova) nahiyesi ve Mecitözü kazasındaki muhacirler arasında yaşanmıştır. Bu mıntıkalarındaki muhacirlerin Rusya'ya geri dönmeye teşebbüs ettiklerine dair Sivas vilayetinden alınan istihbarat üzerine devlet, bunların iskân mıntıkalarında kalmak üzere münasip bir dille ikna edilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanarak rahat ettirilmeleri konusunda Sivas Valiliğine 17 Ekim 1903 tarihli yazıyla talimat vermiştir²⁷⁵.

8.3. Mülki Amirlerin İlgisizliğinden Kaynaklı Aksaklıklar

Mülkî amirlerin iskân işlerine gereken hassasiyeti göstermemesi ve saha deneyimi olan ihtisas sahibi iskân memurlarının eksikliği de iskân işlerinde bir takım sıkıntıların yaşanmasına neden oluyordu. Buna örnek olarak 1900-1901 yılında Amasya sancağında yaşanan aksaklıkları verebiliriz. Öyle ki iskân edilemeyen muhacirlerin önemli bir kısmı başka mahallere gitmek zorunda kalmıştı.

Yaşananlardan Amasya mutasarrıfını sorumlu tutan Sivas Valisi Hasan Hilmi Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 31 Ekim 1900 tarihli şifre telgrafta, sorunu etraflıca ele almış ve çözüm önerisinde bulunmuştur. Amasya Mutasarrıfının iskân işlerinde ihmalkâr davranmasından dolayı muhacirlerin “henüz hal-i müsâferetten kurtarılamamış” olduklarını dile getiren Vali Hasan Hilmi Bey, Mecitözü kazasına yaptığı ziyaret esnasında bir kısım muhacirlerin iskân muamelelerini bizzat kendisinin tamamladığını ancak Amasya sancağının diğer kısımlarında, daha evvel iskân

²⁷⁵ Sadaret Mektûbî Kaleminden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 4 Teşrin-i Evvel 1319[m.17 Ekim 1903] tarihli tahrirat: BOA, A.MKT.MHM., 515/26.

edildikleri bildirilen muhacirlerin dahi meskenlerinin inşa edilmediğini, tarla tahsisinin yapılmadığını ve hâlâ “muvakkaten ahali-i kadîme hanelerinde ikamet ettirilmekte bulundukları”nı ifade etmekteydi.

Bu arada, iskân işlerinde yaşanan aksaklıklardan dolayı misafir statüsünde kalan muhacirler devlet tarafından iâşe edilmekteydi. Öyle ki Amasya’daki muhacirlere 31 Ekim 1900 tarihi itibarıyla 230 bin kuruştan fazla iâşe bedeli ödenmişti. Hatta iskân edilemedikleri için yeniden tahsisat istenmişti. Bu durumun hazineye zarar verdiğine dikkat çeken Vali Hasan Hilmi Bey, muhacirlerin iâşelerini temin edebilecekleri ziraat veya ticaret gibi mesleklerde istihdam edilmeleri halinde “gelecek seneye kadar hazinenin bu yüzden göreceği zarardan” kurtulacağını ve memleketlerini terk ederek refaha kavuşmak arzusuyla vilayet dâhiline hicret eden ancak ötede beride dolaştırılan muhacirlerin perişan hallerinin son bulacağını belirtmiştir²⁷⁶.

Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, muhacirlerin bir kısmı, Amasya’da yaşadıkları sefalet ve ilgisizlik nedeniyle Tokat ve Sivas’a gitmişlerdi. Meseleyi yakından takip eden Sivas Valisi Hasan Hilmi Bey, Amasya’daki muhacirlerin iskân sorununun halledilmesi için müstakil ve muktedir bir iskân memurunun tayin edilerek bölgeye gönderilmesini, şayet bu talep İstanbul’dan karşılanamayacaksa Amasya’da nüfuzu olan Sivas eşrafından Nuri Bey’in iskân işlerinin tamamlanmasına kadar 2.500 gurus maaşla görevlendirilmesine müsaade edilmesini talep etmiştir²⁷⁷. 17 Kasım 1900 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sadarete bildirilen²⁷⁸ bu talep Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu tarafından da olumlu karşılanmış ancak Nuri Bey’in muhtelif mıntikalarda gezip dolaşması için masraflarına karşılık olarak 1500 gurus maaşın yeterli olacağı bildirilmiştir²⁷⁹. Nihayet konu 2 Aralık 1900 tarihli tezkireyle Padişaha sunulurak onaylanmıştır²⁸⁰.

²⁷⁶ Sivas Valisi Hilmi imzasıyla Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 18 Teşrîn-i Evvel 1316[m.31 Ekim 1900] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 253/33.

²⁷⁷ Sivas Valisi Hilmi imzasıyla Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 20 Teşrîn-i Evvel 1316[m.2 Kasım 1900] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 253/90.

²⁷⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 4 Teşrîn-i Sâni 1316[m.17 Kasım 1900] tarihli tezkire: **BOA, İ. DH.**, 1380/35-3.

²⁷⁹ Muhacirîn-i İslamiye Komisyonundan Sadarete gönderilen 15 Teşrîn-i Sâni 1316[m.28 Kasım 1900] tarihli tezkire: **BOA, İ. DH.**, 1380/35-4.

²⁸⁰ Sadaretten Padişah’a 19 Teşrîn-i Sâni 1316[m.2 Aralık 1900] tarihli arz tezkiresi: **BOA, İ. DH.**, 1380/35-6.

8.4. Muhacirlerin İskân Mıntıklarını Terk Etmelerinden Kaynaklı Aksaklıklar

İskân işlerinde görülen aksaklığın bir nedeni de muhacirlerin iskân mintıklarını terk ederek başka mahallere gitmeleridir. Mesela önce İzmir'e gelip Valilikten Osmanlı pasaportu alan 6 hanelik bir muhacir kafilesi daha sonra Sivas'ın Aziziye kazasına bağlı Çamurlu köyüne gelmiştir. Nizami olmayan bir usulle Sivas'a gelen muhacirlere haliyle arazi ve mesken tahsis yapılmamıştır. Bu nedenle iskân hakkı kazanamayan söz konusu muhacirler, Aziziye'den Halep'e bağlı Rakka kazasına giderek burada iskân talebinde bulunmuşlardır. Bu gelişme üzerine muhacirlerin durumu Halep Valiliği tarafından 12 Kasım 1908 tarihli yazıyla Dâhiliye Nezaretine sorulmuştur²⁸¹. Dâhiliye Nezareti, bahse konu olan muhacirlerin öncelikle neden yer değiştirdiklerinin tahkik edilmesini istemiş; eğer iddiaları doğruysa Rakka'da iskân edilmeleri için kendilerinden Türk tabiiyetine geçtiklerine dair birer senet ve dilekçe alınarak pasaport işlemlerinin tamamlanması talimatını vermiştir²⁸².

8.5. Mevzuattan Kaynaklı Aksaklıklar

Muhacirlerin tabi oldukları kanun ve kaideler de iskân işlerinin aksamasına neden oluyordu. Dağıstan muhacirlerinden Şamil oğlu Hüseyin, emvâl-i metrûkeden kendisine tahsis edilen haneden çıkarılmak istendiğini söyleyerek 18 Haziran 1917 tarihinde Sadareten yardım istemiştir²⁸³. Sadaretin durumu Sivas Valiliğine bildirmesi²⁸⁴ üzerine söz konusu muhacir hakkında gereken tahkikat yapılmıştır. Buna göre Şamil oğlu Hüseyin'e 1916 yılında emval-i metrûkeden bir hane tahsis edildiğini ancak muamelesinin tamamlanmadığını ifade eden Sivas Valisi Süleyman Hilmi Bey, "bu gibi muhâcir-i kadimeye emlak i'tâsı hakkında ta'limat ve evâmir olmadığına" işaret ederek Şamil oğlu Hüseyin'in eski muhacirlerden olması sebebiyle bahse konu

²⁸¹ Muhacirin-i Umumiye Dairesinden Dâhiliye Nazırına gönderilen 30 Kânûn-ı evvel 1324[m.12 Ocak 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2713/66-2.

²⁸² Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Halep Valiliğine gönderilen 7 Kânûn-ı sâni 1324[m.20 Ocak 1909] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2713/66-1.

²⁸³ Dağıstan muhacirlerinden Şamil oğlu Hüseyin imzasıyla Sadarete çekilen 18 Nisan 1333[m.18 Nisan 1917] tarihli telgraf: **Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA)**, 272-11/10-25-11-3.

²⁸⁴ Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti Müdür-i Umumi Vekili İbrahim Bey'den Sivas Valisine gönderilen 21 Nisan 1333[m.21 Nisan 1917] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/10-25-11-1.

olan emvâl-i metrûke hanesinin müzayede suretiyle kiralandığına²⁸⁵ dikkat çekerek konuya açıklık getirmiştir.

9. Muhacirlerle Yerli Ahali Arasında Yaşanan Sorunlar

Muhacirlerle yerli ahali arasında yaşanan sorunların başında arazi anlaşmazlıkları gelmektedir. Muhacirlere tevzi edilen arazilere yönelik bölgedeki eşrafın nüfuz ve yardımıyla civar köylerin yerli ahali tarafından “tasarruf hakkı davaları” açılması iskân işlerini aksattığı gibi muhacirlerin uzun uğraşlarla ziraata elverişli hale getirdikleri arazilerini kaybetmelerine ve birçoğunun perişanlık yaşamasına neden oluyordu. Muhacirlerin şikâyetlerinin artması üzerine konu 27 Kasım 1899 tarihinde Mülkiye Dairesinde ele alındı. Öncelikle muhacirlere tahsis edilen arazinin miri veya sahihsiz arazilerden olmasına bilhassa dikkat edilmesi gerektiğine işaret edildi. Böylece arazilerin tapuları daha kolay çıkarılacaktı. Bununla birlikte arazi davalarının Şer’i mahkemelerde görüşülmesinin Padişah’ın iradesine aykırı olduğu tespit edilerek konunun Meşihat makamına bildirilmesine ve söz konusu davalara naiplerin müdahil olmamaları hususunda valiliklere tebligatta bulunulmasına karar verildi²⁸⁶. Daha sonra konu Meclis’i Mahsus’ta ele alınarak aynen kabul edildi. Hususi bir nizamname hazırlanması için Muhacirîn-i İslamiye Komisyonuna iletilmesine ve vilayetlere/mutasarrıflıklara bilgi verilmek üzere Dâhiliye Nezaretine gönderildi²⁸⁷. Ayrıca daha evvel kabul edilen bir kanuna göre devlet tarafından muhacirlere tevzi edilmiş olup üzerinde ziraat yapılan veya bina inşa edilen bir arazi hakkında tefviz tarihinden iki sene geçtikten sonra tasarruf davası açılmayacağı esası kabul edilmişti²⁸⁸. Alınan bu önlemlere rağmen muhacirlerle yerli ahali arasında yaşanan arazi anlaşmazlıklarının devam ettiği görülmektedir. Bu konudaki arşiv vesikaları incelendiğinde; taraflar arasındaki arazi davalarının ve tartışmanın uzun süre devam ettiğini söyleyebiliriz.

²⁸⁵ Sivas Valisi Hüseyin Hilmi imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 8 Mayıs 1333[m.8 Mayıs 1917] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/10-25-11-2.

²⁸⁶ 15 Teşrîn-i Sâni 1315[m.27 Kasım 1899] tarihli Şûrâ-yı Devlet kararı: **Başkanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Şûrâ-yı Devlet Maruzatı (BOA, Y.PRK. ŞD.)**, 3/11-2.

²⁸⁷ 29 Safer 1319[m.17 Haziran 1901] tarihli Meclis-i Mahsus kararı: **BOA, Y.PRK.ŞD.**, 3/11-3.; 29 Safer 1319[m.17 Haziran 1901] tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası: **BOA, MV.**, 102/55.

²⁸⁸ Arazi Kanununa ek olarak kaleme alınan muhacirlere arazi dağıtımı hakkındaki kanun maddesinin 12 Kânûn-ı Sâni 1303[m.24 Ocak 1888] tarihli sureti: **BOA, Y.PRK.ŞD.**, 3/11-1.

9.1. Yerli Ahalinin Arazisine Muhacir İskânından Kaynaklı Sorunlar

Yerli ahaliye ait arazilere muhacir iskân edilmesi, taraflar arasında yaşanan problemlerin en temel sebebidir. Mesela Sivas'ın Hacıveli Mahallesi'nden Fertellizâde Pertev, sahip olduğu arazinin elinden alındığından bahisle Dâhiliye Nezaretine şikâyetinde bulunmuştu. Kangal'ın Aşudi(Gürpınar) nahiyesi ve civarındaki yirmi bir köyün 1887-1888 yılına ait vergisini toplama hakkına sahip olan Fertellizâde Pertev Bey, söz konusu döneme ait “aşardan hiçbir zimmeti olmadığı halde Devekse köyü aşarından dolayı Vilayet Muhasebe Dairesi tarafından borçlu gösterilmek suretiyle geçim vasıtası olan çiftliğinin muhacirlere verildiğini” ileri sürerek Dâhiliye Nezaretine başvurmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Fertellizâde Pertev'in şikâyetinin incelenerek gereğinin yapılması için konuyu 5 Ağustos 1903 tarihinde Sivas Vilayetine bildirmiştir²⁸⁹.

Yine Niksar kazasının Hori karyesinde yaşamakta olan Agop ve arkadaşları miras yoluyla babalarından intikal eden arazinin bir takım mütegalibe tarafından cebren ellerinden alındığı gerekçesiyle ilgili makamlara şikâyetinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine gereken tahkikat yapılmış ve mesele Vilayet Meclisinde ele alınarak arazilerin asıl sahiplerine iadesine karar verilmiştir. Ancak bu süreçte bahse konu olan araziler, Niksar Kaymakamının emri ile yeni gelen muhacirlere tahsis edildiği için sorun yeni bir boyut kazanmıştır. Zira muhacirler, iskân edildikleri araziye geri vermek istememiştir. Zor durumda kalan Agop ve iki arkadaşı “nânpâyeye muhtaç bir halde kaldıkları” beyanıyla Dâhiliye Nezaretine şikâyetinde bulunmuştur. Neticede Dâhiliye Nezareti konuyu 5 Kasım 1908 tarihinde Sivas Valiliğine havale ederek meselenin kanunlar çerçevesinde çözüme kavuşturulmasını ve mağduriyetin giderilmesini istemiştir²⁹⁰. Burada devletin Müslim-Gayr-ı Müslim ayrımı yapmadan tebaasının hakkını koruduğunun altını çizmekte yarar vardır.

²⁸⁹ Dâhiliye Nezareti tarafından Sivas Vilayetine yazılan 23 Temmuz 1319[m.5 Ağustos 1903] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 747/47.

²⁹⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vilâyetine gönderilen 10 Şevval 1326[m.5 Kasım 1908] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2648/1.

Benzer şekilde Tatarlı ve Burhanlı köylerine ait olduğu ileri sürülen arazilerin muhacirlere verilmesinden dolayı sıkıntıya düşen her iki köy ahalisi adına Ali ve Mustafa, Sadarete şikâyetle bulunmuştur²⁹¹. Sadareten Dâhiliye Nezaretine havale edilen konu, gereği yapılmak üzere 7 Nisan 1909 tarihinde Sivas Valiliğine bildirilmiştir²⁹².

Bunların dışında, yerli ahaliye ait arazilerin yakınında bulunan hazine arazisine muhacir iskân edilmesi de itiraza konu oluyordu. Mesela Tokat sancağının Hitab köyündeki 105 dönüm hazine arazisini satın alarak kendilerine mülk edinmiş olan köy ahalisi, bu arazinin yakınında yer alan 300 dönüm hazine arazisini de satın almak için yetkili mercilere müracaat etmiştir. Ancak söz konusu arazinin Batum muhacirlerine tahsis edildiğini öğrenen muhacirler bu duruma itiraz etmiştir. Söz konusu arazinin öncelikle kendilerine satılması gerektiğini ifade eden köy halkı adına İbrahim Efendi, Şubat 1909 tarihinde Sadarete şikâyetle bulunmuştur. Daha sonra konu, gereği yapılmak üzere 22 Şubat 1909 tarihli yazıyla Sivas Valiliğine iletilmiştir²⁹³.

9.2. Yerli Ahalinin Arazisine Muhacirler Tarafından Yapılan Müdahaleden Kaynaklı Sorunlar

Vilayet dâhilinde iskân edilen bazı muhacirlerin, arazi işgali ve hırsızlık gibi eylemlerle yerli ahaliye zarar verdikleri de görülmüştür. Mesela Muş sancağında görevli Yüzbaşı Azimet Bey, Sivas vilayetinin Erbaa kazasının Fındıcak karyesinde iskân edilen Çerkes muhacirlerden Ali oğlu Hacı Süleyman, Mehmed ve Mahmud adlı şahısların aynı köyde ikamet eden biraderlerine yönelik “tecavüz ve taaruzda” bulunulduklarından bahisle yetkili mercilere şikâyetle bulunmuştur. Bunun üzerine Bitlis Vali Vekili Asım Bey, konuyu 3 Eylül 1907 tarihinde Sadarete iletmıştır²⁹⁴.

²⁹¹ Tatarlı Karyesi namına Ali ve Burhanlı Karyesi namına Mustafa imzasıyla Sadarete çekilen 22 Mart 1325[m.4 Nisan 1909] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2789/52-2.

²⁹² Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas Vilayetine gönderilen 25 Mart 1325[m.7 Nisan 1909] tarihli telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2789/52-1.

²⁹³ Dâhiliye Mektûbi Kaleminden Sivas vilayetine gönderilen 9 Şubat 1324[m.22 Şubat 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2746/76.

²⁹⁴ Bitlis Vali Vekili Asım imzasıyla Sadarete çekilen 21 Ağustos 1323 [m.3 Eylül 1907] tarihli telgraf: **BOA, BEO**, 3139/235403-2.

Sadaret de meseleyi 7 Eylül 1907 tarihli telgrafla Sivas Valiliğine bildirerek gereğinin yapılmasını istemiştir²⁹⁵.

Yine 12 Temmuz 1908 tarihli bir arşiv vesikasına göre; Tokat sancağının Zile kazası yerli ahalisinden İsmail, Halil ve arkadaşları, yazdıkları müşterek arzuhalde, Zile kazasının Sis köyüne iskân edilen Çerkes muhacirler tarafından arazilerine müdahalede bulunulduğunu ve davalarının gasp edildiğini dile getirerek Çerkes muhacirlerin bölgeden gönderilmelerini talep etmişlerdir. Söz konusu talep dikkate alınarak gereğinin yapılması Sivas Valiliğine bildirilmiştir²⁹⁶. Tokad'ın Timurta köyündeki arazisine Çerkesler tarafından müdahale edildiğini dile getiren Hacı Ahmed oğlu Mustafa da şikâyetini bir dilekçeyle Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Nezaret de konunun incelenerek gereğinin yapılmasını, 2 Aralık 1913 tarihli yazıyla Sivas Valiliğinden istemiştir²⁹⁷.

Sivas vilayetine bağlı Aziziye kasabasının yerli ahalisinden Mahmud Fâik ve arkadaşları, tasarrufları altındaki tapulu araziye civardaki muhacirler tarafından müdahalede bulunulması üzerine mahkemeye başvurmuşlardır. Yapılan inceleme neticesinde mahkeme, müdahalenin men'i hakkında bir karar vermiştir. Alınan karar istinaf ve temyiz mahkemelerince de tasdik edilmesine rağmen kararın uygulanmadığını dile getiren dilekçe sahipleri, hak ve hukuklarının muhafazası için Meclis-i Mebusan Riyâsetine başvurmuşlardır. Konu, 31 Mayıs 1909 tarihli tezkire ile Meclis Riyaseti tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir²⁹⁸. Nezaret de mağdurların dilekçesi hakkında gerekli işlemin yapılması için durumu 7 Haziran 1909 tarihinde Sivas Valiliğine bildirmiştir²⁹⁹.

²⁹⁵ Sadaretten Sivas Valiliğine çekilen 25 Ağustos 1323[m.7 Eylül 1907] tarihli yazı: **BOA, BEO**, 3139/235403.

²⁹⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine gönderilen 10 Temmuz 1324[m.23 Temmuz 1908] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD.**, 1817/9.

²⁹⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine gönderilen 18 Teşrîn-i sâni 1329[m.1 Aralık 1913] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Hukuk (BOA, DH. H.)**, 50/24-1 ve 2.

²⁹⁸ Meclis-i Mebusan Riyasetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Mayıs 1325[m.31 Mayıs 1909] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2834/36-2.

²⁹⁹ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Valiliğine gönderilen 25 Mayıs 1325[m.7 Haziran 1909] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2834/36-1.

9.3. Muhacirlerin Arazisine Yerli Ahali Tarafından Yapılan Müdahaleden Kaynaklı Sorunlar

Muhacirlere tahsis edilen arazilere yerli ahali tarafından yapılan müdahaleler de sorunlara neden oluyordu. Mesela Dağıstan'dan hicret eden bir grup Çerkes muhacir, 1901 yılında Karahisar-ı Şarki sancağının Benaveç (Yıltarıç) köyünde iskân edilmişti. Kendilerine tapulu olarak tahsis edilen arazilere yerleşen ve ziraat yaparak geçimlerini temin eden söz konusu muhacirlerin arazisine 1908 yılında Kürd oğlu Hüseyin Ağa'nın teşvikiyle köyün yerli ahalisi tarafından müdahale edilmiştir. Bu sebeple huzursuzluk yaşayan Çerkes muhacirlerden Bodunoğlu Hoca Süleyman ve arkadaşları durumu Sadarete bildirmiştir³⁰⁰. Bahse konu olan şikâyet buradan Dâhiliye Nezaretine taşınmış ve muhacirlerin mağdur edilmesini istemeyen Dâhiliye Nezareti, meselenin acilen çözüme kavuşturulması için 6 Kasım 1908 tarihinde Sivas Valiliğine talimat vermiştir³⁰¹.

Muhacirlere tahsis olunan otlak ve meralar da yerli ahali ile muhacirler arasında zaman zaman ihtilaf konusu olmuştur. Örneğin Vezirköprü kazasının Halilbaba köyünde iskân edilen Çerkes muhacirlere Muhâcirîn Komisyonu tarafından tahsis edilen araziye yerli ahalinin müdahalede bulunması üzerine Çerkes ahali adına Mehmed Rıza, işgale son verilmesi için bir dilekçe ile durumu yetkili makamlara bildirmiştir. Yapılan inceleme neticesinde anlaşmazlığa konu olan arazinin Halilbaba köyüyle civarda bulunan Güllüalan ve Ahmedbaba köyleri tarafından müşterek olarak kullanımına karar verilmiştir. Ayrıca Sivas Valiliğinin 25 Şubat 1904 tarihli yazısına göre araziye izinsiz olarak kurulan kulübe de yıktırılmıştır³⁰².

Kabile halkıyla beraber Tiflis'ten göç ederek Amasya sancağının Merzifon kazasında iskân edilen Aşiret Reisi Ali Mehru, beraberinde getirdiği hayvan sürüsü için Alaho namıyla bilinen araziye satın almıştı. Ancak zaman içerisinde huzursuzluk yaşayan Ali Mehru'nun ifadesine göre söz konusu merada bulunan çoban odası, ahur,

³⁰⁰ Dâhiliye Nezareti Muhacirîn İdaresinden Sadarete gönderilen 18 Teşrîn-i evvel 1324[m.31 Ekim 1908] tarihli tezkire: **BOA, DH. MKT.**, 2649/48-1.

³⁰¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine gönderilen 24 Teşrîn-i evvel 1324[m.6 Kasım 1908] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2649/48-2.

³⁰² Sivas Valiliğinden Şûrâ-yı Devlet'e gönderilen 12 Şubat 1319[m.25 Şubat 1904] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD.**, 1812/2.

ağıl gibi alanlar Belvar köyü ahalisi tarafından tahrip edilmişti. Hayvanlarının bir kısmının telef olduğunu, diğer bir kısmının da gasp edildiğini; kaymakamlığa yapmış olduğu müracaatların ise sonuçsuz kaldığını dile getiren Ali Mehru, hukukunun korunması için 18 Eylül 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir dilekçeyle başvurmuştur. Bu talep üzerine Nezaret yetkilileri, gereğinin yapılmasını Sivas Valiliğinden istemiştir³⁰³.

10. Muhacirlerin Sebep Oldukları Asayiş Olayları ve Alınan Önlemler

Muhacirler arasında iskân mıntıkasına uyum sağlayamayan, devletin belirlediği kanun ve kurallara riayet etmeyerek asayiş bozanlar da vardı. Sivas vilayeti dâhilinde iskân edilen muhacirlerin sebep olduğu olaylar arasında eşkıyalık faaliyetleri, kaçakçılık, hırsızlık, yaralama, adam öldürme gibi suçlar bulunmaktadır. Hükûmet, gecikmeye mahal vermeden olaylara müdahale etmiş ve gereken önlemleri almıştır.

Mesela Sivas'ın Aziziye kazasında iskân edilen Çerkes muhacirlerden bazılarının Niğde sancağına geçerek gasp ve hırsızlık gibi eylemlerde bulundukları tespit edilmişti. Halkı huzursuz eden bu tip eylemlerin artması üzerine Kırşehir hududunda Kesikköprü tarafıyla Niğde'nin Çadirkaya ve Kayseri'nin Arablıgediği arasında birer derbent yapılmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede Konya İdare Meclisi tarafından hazırlanan 6 Ekim 1898 tarihli mazbata³⁰⁴, gereği yapılmak üzere Dâhiliye Nezaretine iletilmiştir³⁰⁵. Bununla beraber Niğde Mutasarrıflığının keşif raporu³⁰⁶, yapılması planlanan derbentlere dair çizim³⁰⁷ ve kroki³⁰⁸ de Nezarete gönderilmiştir. Konuyu inceleyen Nezaret yetkilileri, her bir derbentin inşası için

³⁰³ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Valiliğine gönderilen 5 Eylül 1318[m.18 Eylül 1902]tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT**, 2533/129.

³⁰⁴ Konya Valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 24 Eylül 1314[m.6 Ekim 1898] tarihli teklif yazısı: **BOA, ŞD.**, 1735/2-4.

³⁰⁵ Sivas Meclis-i İdaresinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Teşrîn-i Evvel 1314[m.29 Ekim 1898] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2124/115.

³⁰⁶ Niğde Mutasarrıflığının 15 Ağustos 1314[m.27 Ağustos 1898] tarihli Keşif Raporu: **BOA, ŞD.**, 1735/2-5.

³⁰⁷ Niğde Nafia Mühendisi tarafından yapılan 15 Ağustos 1314[m.27 Ağustos 1898] tarihli derbent çizimi: **BOA, ŞD.**, 1735/2-6.

³⁰⁸ Niğde Nafia Mühendisi tarafından yapılan 15 Ağustos 1314[m.27 Ağustos 1898] tarihli derbent krokisi: **BOA, ŞD.**, 1735/2-7 ve 8.

gerekli 4.394'er kuruşun ödenek sıkıntısı münasebetiyle gelecek yıl bütçesinden karşılanabileceğini bildirmiş³⁰⁹ ve derbentlerin yapımına onay veren 6 Şubat 1899 tarihli Padişah iradesi ilgililere tebliğ edilmiştir³¹⁰.

Yine Merzifon kazasının Tavşan dağındaki Eğriyük köyünde iskân edilen Çerkes muhacirlerden 9 kişilik eşkıya çetesi gasp ve hırsızlık yaparak halkı zor durumda bırakmıştı. Emniyet güçleri tarafından arandıkları için firar eden muhacirlerin affı gündeme gelmiş ancak Dâhiliye Nezareti, affın kötü misal teşkil edeceğinden bahisle yargılanmalarının daha doğru olacağını 11 Nisan 1899 tarihinde Sivas Valiliğine ileterek meselenin kanunlar çerçevesinde halledilmesini istemiştir³¹¹.

Tokat sancağında iskân edilen Çerkes muhacirlerden oluşan diğer bir çete ise çevre vilayetlerde yaşayan halkın huzurunu bozuyordu. Ankara Valisinin 25 Mart 1902 tarihli raporuna³¹² göre bu çete, Kırşehir sancağı dâhiline geçip bazı köy ahalisini tehdit ederek kaçak tütün almağa zorluyordu. Bununla yetinmeyen çete üyeleri, Kırşehir sancağının Mecidiye kazasının Hacı Ahmetli köyünde tesadüf ettikleri Reji kolcularından birisini kama ile katletmiş, diğerini de martın kurşunuyla ağır bir surette yaralamışlardı. Söz konusu çetenin bazen 40-50 nefere ulaştığını dile getiren Ankara Valisi, yolsuzluklara karışan bu şahısların iskân mıntıkalarının dışına çıkmamaları için gereken önlemlerin hem Sivas Valiliğince hem de Dâhiliye Nezaretince alınması talebinde bulunmuştu. Gerek kaçak tütün meselesi gerekse Reji kolcusunun öldürülmesi hadisesi, Reji idaresinin olaya doğrudan müdahil olmasına neden olmuştur. Reji Şirketi Nazır-ı Umumisi imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 27 Mart 1902 tarihli tahriratta³¹³ konuyla alakalı detaylı bilgi verilmiş ve suçluların cezalandırılması talep edilmiştir. Konya Reji İdaresinden alınan bilgiye göre bahsi geçen çete, 60 kadar silahlı eşkıyadan oluşmaktaydı. Ayaza Şahin Bey önderliğindeki

³⁰⁹ Dahiliye Nezaretinden Şûrâ-yı Devlet Riyasetine gönderilen 5 Kanun-ı Evvel 1314[m.17 Aralık 1898] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD.**, 1735/2-2; Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Şûrâ-yı Devlet Riyasetine gönderilen 5 Kânûn-ı evvel 1314[m.17 Aralık 1898] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 2149/75.

³¹⁰ Sadaretten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Kânûn-u Sâni 1334[m.30 Ocak 1899] tarihli buyruldu: **BOA, BEO**, 1266/94940.

³¹¹ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas Vilâyetine gönderilen 30 Mart 1315[m.11 Nisan 1899] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. MKT.**, 2188/44.

³¹² Ankara valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Mart 1318[m.25 Mart 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 476/32-2.

³¹³ Reji Şirketi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Mart 1318[m.27 Mart 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 476/32-1.

çete, Aksaray civarında Bekdik köyünde karşılaştıkları Reji idaresi kolcularıyla silahlı çatışmaya girerek bunlardan Yakup Çavuş'u katletmişler ve oradan Kesikköprü-Kırşehir yolundan Ankara vilayeti dâhiline gelmişlerdi. Geçtikleri yerlerde "kaçakçılık bahanesiyle icra-yı şekâvet eden" çetenin hazineyi zarara uğratmaktan başka ahaliye karşı da her türlü kötülüğü yaptığını; halkın da bunlar hakkında şikâyetle bulunduklarını dile getiren Reji idaresi, çete üyelerinin kontrol altına alınmasını ve bilhassa Yakup Çavuş'un katillerinin tutuklanarak "pençe-i adalete teslimi" için Ankara Valiliğine talimat verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Sivas ve Ankara Valiliklerine, bahsi geçen çete üyelerinin zabıta kuvveti marifetiyle derdest edilmeleri, ellerindeki silahların, yaralayıcı aletlerin ve kaçak tütünlerin geri alınarak haklarında kanuni muamelenin yapılması emrini vermiştir³¹⁴.

Bir diğer olayda ise hırsızlık suçlamasıyla haklarında yasal takip başlatılan Aziziye ahalisinden Çerkes Kasım ile biraderi İbrahim, Sivas Valiliği tarafından arandıklarını öğrenince iskân mıntıkalarından kaçarak Adana ve Mersin İngiliz Konsolosluğuna iltica etmişlerdir. Bu arada adli makamlar, şahıslar hakkında tutuklama kararı çıkarmıştır. Mersin Savcılığı tarafından aranan şüphelilerden Kasım'ın çarşıda bir dükkânda olduğu tespit edilerek polis Abdullah Efendi tarafından tutuklanmıştır. Polis idaresine götürüldüğü esnada Mersin'deki İngiliz Tercüman Teofani, yanına iki kavas alıp zabıta dairesine gelerek Kasım'ı zorla götürmeye teşebbüs etmiş ancak buna mani olunarak şahıs Adana Valiliğine gönderilmiştir. Bu esnada Rusya'nın Mersin Konsolos Vekili ve baş tercümanı Mösyö Andonaki ve Fransız tercümanı Dimitraki ve Adana Adliye Müfettiş Muavini Yuvanaki ve Mersin Müdde-i Umumi Muavini İlhami Efendiler ile Polis Komiseri Lütfi ve Polis Abdullah ve Polis Kuddusi Efendiler hazır bulunduğu halde savcılık tarafından düzenlenen rapor, tercümanların ifadeleriyle birlikte Adliye Nezaretine ve Valiliğe gönderilmiştir³¹⁵. Öte yandan, yapılan tahkikatta Kasım biraderi İbrahim'in ise İngiltere Konsolosluğuna sığındığı ve oradan çıkmadığı tespit edilmiştir. Hal böyleyken Hariciye Nezareti tarafından İngiliz Konsolosluğuna tebligatta

³¹⁴ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sivas ve Ankara vilayetlerine gönderilen 28 Mart 1318[m.10 Nisan 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT**, 476/32-3.

³¹⁵ Mersin İskele Komisyonundan Dahiliye Nezaretine gönderilen 22 Teşrîn-i evvel 1318[m.4 Kasım 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH.TMIK.M.**, 182/35.

bulunulmadıkça sanık İbrahim'in teslim edilmeyeceği anlaşılmıştır. Zorla alınması durumunda ise önemli bir mesele ortaya çıkacağı endişesiyle durum Mersin Mutasarrıflığından Adana Valiliğine, oradan da Dâhiliye Nezaretine bildirilerek gereğinin yapılması için yardım istenmiştir³¹⁶. Adana Savcılığı ayrıca Adliye Nezaretine bilgi vermiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, konuyu 7 Ocak 1903 tarihinde Hariciye Nezaretine taşımış³¹⁷ ve hırsızlık iddiasıyla başlayan olay uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Başka bir olayda ise Sivas'ın Kangal kazası dâhilinde iskân edilen Halim ve Hanefî adlı şahıslar, emanet olarak aldıkları bir adet saat ile 11 Osmanlı lirasını iade etmeden Rusya'nın Kafkasya vilayetine hicret etmişlerdi. Mağdur olan Kangal'ın Çiftlikviran köyünden Çeçen Ömer Bey ile Reji Bayi memuru Çavlıyan Enyuk, Temmuz 1906 tarihinde Sivas Valiliğine yazdıkları dilekçeyle emanet olarak verdikleri saat ve paranın Halim ve Hanifî Efendilerden alınarak kendilerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Vilayetten Hariciye Nezaretine bildirilen konu buradan Tiflis Şehbenderliğine yazılarak gereğinin yapılması istenmiştir³¹⁸.

³¹⁶ Adana Vilayetinden Dâhili Nezaretine gönderilen 7 Teşrîn-i sâni 1318[m.20 Kasım 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT**, 624/67-1.

³¹⁷ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Hariciye Nezaretine gönderilen 25 Kânûn-ı evvel 1318[m.7 Ocak 1903] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT**, 624/67-2.

³¹⁸ Sivas Valisi Reşid Bey imzasıyla Hariciye Nezaretine gönderilen 7 Ağustos 1322[m.20 Ağustos 1906] tarihli tahrirat: **BOA, HR.TH.**, 338/13-2.

11. Muhacirlerin Yerli Ahaliyle Kaynaşması İçin Atılan Adımlar

Muhacirlerin iskân edilip üretici konuma getirilmesi kadar onların yerli ahaliyle iyi ilişkiler kurmaları, uyumlu bir toplumsal yapının tesisi için oldukça önemliydi. Bu konuda çaba gösteren Hükûmet, taşradan gelen teklifleri de dikkate alarak uygulanabilir olanları hayata geçirmiştir. Mesela Hafık kazasına bağlı Kabalı nahiye merkezinin, muhacirlerin iskân edildiği Beylikçatı köyüne nakl edilmesi yönündeki teklif bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu sayede muhacirlerin daima hükümet kontrolünde olacağını düşünen Hafık Kaymakamlığı, ayrıca muhacirlerin “kurâ-yı mütecâvire ahaliyle de hüsn-i imtizac ve muaşeretleri te'min edilmek” suretiyle uyumlu bir toplum oluşturulabileceğine dikkat çekmiştir. Vilâyet Meclisi tarafından uygun görülen teklif hakkında Şûrâ-yı Devlet'in olumlu görüş bildirmesi³¹⁹ üzerine konu askerî yetkililer tarafından incelenmiştir. Seraskerlik makamı, yapmış olduğu tahkikat neticesinde nahiye merkezinin Beylikçatı'ya taşınmasında askerî bakımdan herhangi bir sakıncanın olmadığını ifade etmiştir³²⁰. Sadaretin de desteklediği söz konusu teklif, 13 Ağustos 1905 tarihinde Padişah'a sunularak onaylanmıştır³²¹. Böylece bölgedeki 40 Köy³²² muhacirlerin iskân edildiği Beylikçatı nahiyesine bağlanmıştır.

12. Muhacirlerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları

Sivas'ta iskân edilen Kafkasyalı muhacirler arasında ordu mensupları, memurlar ve ulema sınıfına mensup olanlar da bulunuyordu. Bu grupta olanlar, meslekî tecrübe ve kabiliyetleri dikkate alınarak devlet kademelerinde istihdam edilmiştir. Bununla birlikte esnaflık yapan, tarım ve hayvancılıkla uğraşan muhacirler de genellikle mesleklerini icra edebilecekleri yerlerde iskân edilmiştir.

³¹⁹ 15 Mart 1321[m.28 Mart 1905] tarihli Şûrâ-yı Devlet tezkiresi: **BOA, İ. DH.** 1436/41-2.

³²⁰ Seraskerlik makamından Dördüncü Orduya gönderilen 9 Mayıs 1321[m.22 Mayıs 1905] tarihli tahrirat: **BOA, İ. DH.** 1436/41-3.; 25 Haziran 1321[m.8 Temmuz 1905] tarihli Seraskerlik tezkiresi: **BOA, İ. DH.** 1436/41-4.

³²¹ 5 Temmuz 1321[m.18 Temmuz 1905] tarihli Sadaret tezkiresi: **BOA, İ. DH.** 1436/41-6.

³²² Beylikçatı nahiyesine bağlanan köylerin isimleri ve nahiye merkezine olan mesafeleri için bkz: 15 Ağustos 1320 [m.28 Ağustos 1904] tarihli Esâmi-i Kurra Pusulası: **BOA, İ. DH.** 1436/41-1.

12.1. Devlet Kademelerinde Görev Alanlar

Kafkasya'dan gelen muhacirler arasında ordu mensupları da bulunmaktaydı. 1859 yılında başlayan Kafkas Göçü'nü organize eden Musa Kundukov da bunlardan birisiydi. Hanımı, büyük oğlu Arslan Bey, bir yaşındaki küçük oğlu Bekir Sami[Kunduk], akrabaları ve takriben 3.000 hane olan kabilesiyle Kafkasya'yı terk ederek Erzurum yoluyla Türkiye'ye geçen Musa Kundukov³²³ burada çok iyi karşılanmış ve kendisine Paşa rütbesi verilmişti. Musa Kundukov Paşa'nın 1865 yılında Tokat'ta iskân edildiği mıntıkada Batmantaş köyü³²⁴ kurulmuştur.

Birinci TBMM döneminde önemli görevler üstlenen Bekir Sami (Kunduk) Bey, Sivas vilayetine bağlı Tokat sancağının Batmantaş köyünde büyümüştür. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilgiler tahsilini tamamlayan Bekir Sami, Amasya Mutasarrıflığından sonra Van, Trabzon, Bursa, Halep ve Beyrut Valiliklerinde bulundu. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in çağrısı ile Anadolu'ya geçmiş ve Sivas Kongresi'nden itibaren Milli Mücadele'nin içinde yer almıştır. Erzurum Kongresi sırasında Sivas'ta olmasına rağmen Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmiştir. Sivas Kongresi tarafından da Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. Sivas ve Amasya Çerkesleri üzerinde geniş bir nüfuza sahip olan Bekir Sami Bey, tarihte Amasya Mülakatı olarak bilinen ve İstanbul Hükümeti ile Anadolu Temsilcileri arasındaki ilk resmi görüşmeye katılmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisine Amasya Milletvekili olarak katılmış, bu Meclis'in İngilizler tarafından basılmasını takiben

³²³ 19. Yüzyılda Rus ordusunda generalliğe kadar yükselen ve daha sonra Kafkasyalıların Osmanlı'ya göçünü organize eden Asetin asıllı General Musa Kundukov, Doğu Osetya'yı idare eden bir feodal tımar-zeamet ailesindendir. Sanip köyünde 1818 yılında doğan Musa Kundukov, Petersburg'da Pavlov Askeri okulunu bitirmiş ve 1937 yılında Rus Çarı I. Nikola'nın tercümanı olmuştur. Bu dönemde İmam Şamil Kafkasya'da Rusya'ya karşı mücadele ediyordu. Bu mücadelede istenilen neticenin elde edilememesi üzerine Anadolu'ya göç etme kararı almıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbinde diğer Kafkas muhacirleriyle birlikte Rusya'ya karşı savaşan Musa Kundukov Paşa, 1889 yılında Erzurum'da vefat etmiştir. **General Musa Kundukhov'un Anıları**, Çeviren: Murat Yağan, Kafkas Kültür Dernekleri Yayını, İstanbul 1978, s. 3-13.

³²⁴ Georgy Cehochiev, "Cizvit Misyonerin Gözünden Tokat'ta Kuzey Kafkas Göçmen Köyleri: Bey Düğünü ve Vatan Marşı", **Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2018, s. 210. Batmantaş köyü, Rus ordusunda generalken 1865 yılında yaklaşık 5 bin Çeçen, Oset ve Kabardey (Çerkeslerin doğu kolu) ailesinin Osmanlı ülkesine göçünün başını çeken ve daha sonra Osmanlı paşası olan Oset soylusu Musa Kunduhov tarafından kurulmuştur. Kendisi yeni vatanına geldikten az sonra Tokat'ın 40 kilometre güneydoğusunda, görece yalıtılmış dağlık bir bölgede bulunan boş araziye satın alarak, Oset ve Kabardey soylularından oluşan yakın çevresiyle ve bağlı sınıfların temsilcileriyle birlikte oraya yerleşmiştir.

Ankara'ya dönüp TBMM'ye katılmıştır. TBMM bünyesinde oluşturulan ilk Hükümet'te Türkiye'nin ilk Dışişleri Bakanı olmuştur. Bu sıfatla Sovyetler Birliği'ne ve Londra Konferansı'na giden heyetlerin başkanlığını yapmıştır. Bir taraftan Türkiye'nin bağımsızlığı için çalışırken diğer taraftan da Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele etmiştir. İstanbul'da kurulmuş olan “Şimali Kafkas Cemiyeti” ve “Şimali Kafkas Göçmenleri Komitesi” gibi kuruluşlarda görev yapmış olması nedeniyle Kafkas göçmenlerinin sorunlarını iyi bilenlerden birisiydi. TBMM'de iki dönem Tokat Milletvekilliği yapmış olan Bekir Sami Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. İzmir Suikastı nedeniyle bu partinin tüm üye ve kurucularının yargılanması sırasında yargılanmış ve beraat etmiştir³²⁵.

Genç bir subay ve kıymetli bir şair olan Temirbulat Mansurati de Musa Kundukov ile birlikte Sivas'a göç edenlerdendi. Aynı şekilde Tokat'ın Batmantaş köyünde iskân edilen Mansurati, genellikle Kafkas toplumlarının ülkelerini terk edişlerini terennüm eden şiirlerinin kuvvet ve karakteriyle Lamartin'e benzetilmiştir³²⁶.

Yine 1890 yılında Sivas'ın Aziziye(Pınarbaşı) ilçesinin Yağlıpınar köyünde doğan General İsmail Berkok'un babası da Kafkasya muhaciridir. Baba Ali Berkok, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Sivas'a göç etmiştir³²⁷.

Sivas vilayetinde iskân edilen Karapapak aşireti reislerinden Şamil Efendi de orduda istihdam edilmiştir. Bu vazifedeki özverili çalışmalarından dolayı temayüz eden Şamil Efendi, “cihet-i askeriyeğe ait hususattaki hüsn-i hizmetine binaen kapucubaşılık payesiyle taltif” edilmiştir. Dördüncü Ordu Kumandanlığı tarafından 1 Nisan 1902 tarihinde kaleme alınan taltif yazısı 2 Temmuz 1902 tarihinde Dâhiliye Nezaretince Sadarete sunulmuştur³²⁸.

Ulemâ sınıfına mensup muhacirler de meslekî unvan ve yeterlilikleri göz önünde bulundurularak münasip bir vazifeye tayin ediliyordu. Ancak bunun belirli şartları vardı. Her şeyden önce vazife talebinde bulunan kişinin âlim ve sâlih bir kimse

³²⁵ <http://www.kafdav.org.tr/bekir-sami-kunduk-1865-1933>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2020.

³²⁶ **Musa Kundukhov'un Anıları**, s. 12.

³²⁷ İzzet Aydemir, **Muhaceretteki Çerkez Aydınları**, Ankara 1991, s. 27.

³²⁸ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sadarete gönderilen 19 Haziran 1318[m.2 Temmuz 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 533/56-1.

olması, ilmiyle ve davranışlarıyla Osmanlı toplumu için örnek bir şahıs olması gerekliydi. Bu şartları sağladıktan sonra kendisine uygun münhal bir görev bulunması halinde münasip miktar maaşla devlet hizmetine kabul edilirdi³²⁹. Mesela Yıldızeli kazası müftülüğünü Çerkes ulemasından Nakşî Şeyhi Hacı Zekeriya Efendi 15-20 yıl fahri olarak yürütmüştü. Daha sonra hastalığı sebebiyle geçimini temin edemediği için yetkili mercilere başvuran Zekeriya Efendi'ye münasip miktar maaş tahsis edilmişti³³⁰. Yine Dağıstan muhacirlerinden ve ulemâdan Ali Efendi, Tenos(Şarkışla) kazasının Baltalar köyünde hamiyet sahibi kişiler tarafından inşa edilen medresede aylık 50 kuruş maaşla görevlendirilmiştir³³¹. Amasya sancağında iskân edilen ulemâdan Dağıstanlı Abdullah Efendi ise Maarif ve Muhacirîn Komisyonları başkanlığına tayin edilmişti³³². Bu örnekte olduğu gibi ulemâ sınıfına mensup bir muhacirin, Muhacirîn Komisyonunda görev alması, kendileriyle aynı kaderi paylaşan insanların sorunlarıyla yakından ilgilenmesine imkân tanımıştır³³³. Burada, devletin tavrına da vurgu yapmakta yarar vardır. Zira muhacirlerin sorunlarını iyi bilen kişileri söz konusu komisyonlarda görevlendirmek, iskân işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve meydana gelebilecek sorunların kısa sürede çözüme kavuşturulması için oldukça önemlidir.

12.2. Esnaf ve Zanaatkârlar

Bu dönemde Sivas'ta iskân edilen muhacirler arasında dokumacılıkla uğraşan zanaatkârlar da bulunmaktaydı. Selçuklu ve Osmanlı dönemleri göz önünde bulundurulduğunda dokumacılık sektöründe hatırı sayılır bir yere sahip olan Sivas vilayeti, bu özelliğini Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. Vilayette bulunan dokuma tezgâhlarında; halı, kilim, perde, sicim, aba, şayak, keçe, çorap, şal, çarşaf,

³²⁹ Ahmet Yüksel-Zafer Karademir, "Ulemâ, Göç ve Devlet: Kırım Harbi'nden Sonra Osmanlı Ülkesine Göç Eden Ulemânın İskânına Dair Bazı Bilgiler", **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.52, S.1, Ankara 2012, s. 177-180.

³³⁰ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sadarete gönderilen 16 Mayıs 1318[m.29 Mayıs 1902] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 514/97.

³³¹ Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sadarete gönderilen 4 Haziran 1319[m.17 Haziran 1903] tarihli tahrirat: **BOA, DH. MKT.**, 725/58.

³³² Sadâretten Maliyeye gönderilen 22 Cemâziyel âhir 1323[m.24 Ağustos 1905] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 527/8.; Sadâretten Maliyeye gönderilen 9 Recep 1323[m.9 Eylül 1905] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 2662/199621.

³³³ Ahmet Yüksel-Zafer Karademir, **A.g.m.**, s. 184.

yolluk ve dokuma kumaş imal edilmiştir. Bu alanda ortaya konan eserlerin yurt içinde ve yurt dışında haklı bir şöhrete sahip olduğu bilinmektedir³³⁴.

Sivas yöresinin geleneksel kilim dokumalarında kullanılan motif ve kompozisyonların oluşumunda yerel kültürün yanı sıra 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sonra Anadolu'ya gelen ve bir bölümü Sivas'a yerleştirilen Kırım, Kafkasya, Erzurum, Kars, Van vb. bölge muhacirlerinin etkisi oldukça büyüktür. Nitekim XIX. Yüzyılın sonlarına doğru, Sivas yöresindeki köylerin takriben % 40'ını söz konusu havaliden gelen muhacirler oluşturmaktaydı. Yerli halkın "Kars Göçmenleri" (Muhacirler ve Karapapaklar) diye adlandırdığı bu topluluklar daha çok hayvancılıkla uğraştıklarından dağ köylerine yerleşmişler, ilçe merkezine yerleşenler ise ayrı mahalleler kurmuşlardır. Özgün kültürlerini günümüze kadar koruyarak gelen bu unsurlar, son yüzyılda Sivas yöresi dokumalarının yanı sıra diğer yerel folklorik alanları da fazlasıyla etkilemişlerdir³³⁵.

Geleneksel olarak bütün Osmanlı coğrafyasında dokunan, imal edilen kumaşların önemli bir kısmı Sivas'ta da el tezgâhlarında dokunurdu. Esas itibarıyla yünlü ve pamuklu olarak iki sınıfa ayrılan kumaşlar, Sivas vilayetinin farklı yörelerinde iklim ve hammadde şartlarına bağlı olarak üretilirdi³³⁶. Yetiştirdikleri koyunların yününden dokuma yapan Sivas'ın köylü ahalisi, kendi giyim eşyasını da üretmiştir. Bu amaçla kullandıkları -mekik tertibatı elle çalışan, ensiz- eski tip tezgâhların randımanlı olmaması nedeniyle Cumhuriyet döneminde kamçılı mekik tertibatına sahip dokuma tezgâhlarına geçilmiştir. Bununla birlikte özellikle şayak* dokumacılığında mahir olan muhacirler desteklenmiştir. Mesela Şarkışla'nın Ağcakışla nahiyesine yerleştirilen muhacirlerin bu alandaki yetenekleri görülerek tezgâhlarda teknik bazı ıslahatların yapılması için maddi destek sağlanmıştır³³⁷.

³³⁴ Deniz Akpınar-Nurettin Birol, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sivas Vilayetinde Dokuma Sektörü ve Gelişimi", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 16, S. 2, Sivas 2015, s. 215.

³³⁵ Metin Yerli, "Kökene ve Gelişimiyle Sivas Yöresi Geleneksel Kilim Motifleri", **Hayat Ağacı**, S. 3, Sivas 2005, s. 126.; Deniz Akpınar vd., **A.g.m.**, s. 218.

³³⁶ Faruk Aburşu, "Giyim Kuşamın Üç Ana Unsuruna Sivas Özelinde Bir Bakış: Pamuklu-Yünlü Dokuma, Şal, Çorap", **Hayat Ağacı**, S. 25, s. 59-61.

* Şayak: Atkısı ve çözgüsü yün olan, el tezgâhlarında dokunan kumaştır. Şayaklar Genellikle siyah, kahverengi ve lacivert olurdu. Ceket ve pantolon dikilirdi. Sıcak tutması nedeniyle, köylülerin tercih ettiği bir kumaştı. Aburşu, **A.g.m.**, s. 59.

³³⁷ Aburşu, **A.g.m.**, s. 59-61.

Muhacirlerin dokuma sahasındaki etkinliğini pamuk dokumacılığında da görmekteyiz. Bilhassa Sivas Merkez, Hafık ve Şarkışla kazalarına bağlı köylerde iskân edilen muhacirler, dokuma tezgâhlarında yatak çarşafı ve havlu gibi pamuklu dokuma imal ediyorlardı. Pamuk iplikleri ise Kayseri ve Adana pamuklu mensucat fabrikalarından tedarik ediliyordu³³⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarında Sivas Valiliğinde bulunan Akif Eyidoğan, hazırlamış olduğu raporda dokumacılık konusunda şu tespitlerde bulunmuştu: Yünlü dokumaların üretimi için Sivas'ta su kaynakları yeterli olup vilayetin bazı kazalarında dokumacılıkta yetenekli sanatkârlar mevcuttur. Vilayet bünyesinde açılacak kurslara kaza ve nahiyelerden katılacak kabiliyetli ustalar sayesinde dokumacılık daha da gelişecektir³³⁹.

Sivas'ta iskân edilen muhacirlerin şehrin kültürel birikimine katkı verdiği sektörlerden birisi de halıcılıktır. Öyle ki Anadolu Türk halı sanatının yüzyıllara uzanan geçmişi içerisinde yer alan önemli dokuma merkezlerinden biri olan Sivas'ta, bilhassa “yastık halısı” imalatında muhacirler söz sahibi olmuşlardır. Genellikle oda ve sofa içinde kullanılan sedir, divan ve mahatlarda kullanılan yastık halılarından bir kısmı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle Kars ve Erzurum'dan gelerek Sivas çevresine yerleşmiş olan muhacirlerin kurduğu ve yerli ahali tarafından “Karslı köyleri” olarak adlandırılan köylerde dokunmuş yastık halılardır³⁴⁰. Yirminci yüzyılın başında Kafkasya'dan Sivas'a gelen muhacirlerin de dokumacılık alanındaki tecrübelerini yeni vatanlarına taşıdıklarını ve bu kültürü uzunca bir süre devam ettirdiklerini, bu sayede Sivas'ın çalışma hayatına katkıda bulunduklarını söyleyebiliriz.

Dokumacılığın dışında, Sivas'ta iskân edilen Kars muhacirleri arasında bakkal ve nalbantlar³⁴¹ da vardı. Arşiv kayıtlarında, bu gruptaki meslekleri icra eden muhacir miktarını ve bunların faaliyetlerini ortaya koyacak -bir belge haricinde- herhangi bir belge tespit edememiş olsak da vilayet merkezinde ve kasabalarda iskân edilen

³³⁸ Aburşu, **A.g.m.**, s. 60.

³³⁹ Aburşu, **A.g.m.**, s. 60.

³⁴⁰ Deniz Akpınar vd., **A.g.m.**, s. 219 ve 224. Sivas ve çevresinde mahat veya makat denilen ve sofa, hayat ya da odaların iki veya üç kenarını dolaşan sedirlerin etrafında kullanılmak için dokunmuştur.

³⁴¹ Abadan Mahallesi ahali tarafından Sivas Valisine gönderilen 11 Mayıs 1313[m.23 Mayıs 1897] tarihli arzuhal: **BOA, BEO**, 1188/89078-2.

muhacirler arasında farklı meslek gruplarında faaliyet gösteren esnafların olması muhtemeldir.

12.3. Tarım ve Hayvancılıkla Uğraşanlar

Sivas'ta iskân edilen Çerkes muhacirlerin en önemli geçim kaynağı hayvancılıktı. Sahip oldukları hayvan sürülerini, yazın Sivas'ın yaylalarında otlatan Çerkes muhacirler, kışın Çukurova'ya götürerek buradaki büyük ve geniş meralardan istifade ediyorlardı³⁴². Hatta Osmanlı ordusunun süvari alaylarında kullanılan at ve kısrakların Aziziye kazasında iskân edilen Çerkes muhacirler tarafından yetiştirildiği bilinmektedir³⁴³.

Çerkes muhacirler at yetiştiriciliği konusunda deneyimli oldukları için daha çok dağlık bölgelerde iskân edilmişlerdi. Zamanla yeni vatanlarına uyum sağlayan Çerkeslerin bu konudaki kabiliyetleri devlet erkânının da dikkatini çekmişti. Öyle ki Samsun, Edirne ve Sivas'ta açılan numune çiftliklerinde, Avrupa'dan ithal edilen zirai aletlerin kullanımı için, Çarşamba ve Bafra ovalarında yetiştirilen mandaların yanı sıra Sivas'ın Uzunyayla mıntıkasındaki Çerkes muhacirler tarafından yetiştirilen “kadana” atlarından istifade edilmişti.

Tarım ve hayvancılıkta modern usullere geçilmesi konusunda 1898 yılında bir dizi çalışma yapılmıştı. Bu çerçevede yeni usul ziraat, tohum ve hayvan ıslahı, yeni alet ve edevatın ziraatta kullanımı hususunda Samsun ve Edirne uygulama alanı olarak belirlenmişti. Proje kapsamında kalbur makinesi, pulluk, tırmık gibi alet ve edevatın temin edilebilmesi için öncelikli olarak paraya ihtiyaç vardı. Bu bakımdan Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Bey, gerekli paranın Ziraat Bankasından temini için 13 Temmuz 1898 tarihinde Sadarettin yardım istedi³⁴⁴.

Bir taraftan konuyla alakalı ödenek talep edilirken diğer taraftan proje şekillendirildi. Bu çerçevede öncelikli olarak ziraatta verim artışı sağlamak üzere Avrupa'dan yeni pulluk ve sair aletler getirilmesine karar verildi. Bu arada Edirne Vali

³⁴² Dâhiliye Nezaretinden Adana Vilayetine gönderilen 27 Rebi'ül evvel 1318[m.25 Temmuz 1900] tarihli tahrirat: **BOA, DH.MKT.**, 2379/33.

³⁴³ Çerkes muhacirlerinden Hasan ve 18 arkadaşı tarafından Sadarete gönderilen 15 Teşrîn-i Evvel 1319[m.28 Ekim 1903]tarihli arzuhal: **BOA, BEO**, 2260/169441-4.

³⁴⁴ Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâretinden Sadarete gönderilen 1 Temmuz 1314[m.13 Temmuz 1898] tarihli tezkire: **BOA, ŞD.**, 1850/35-1.

Vekili Mehmed Arif Bey, temin edilecek zirai aletlerin çiftçilere tanıtılması teklifinde bulundu³⁴⁵. Böylece çiftçiler söz konusu zirai aletlerin kullanımını hakkında bilgi sahibi olacaktı. Yine bu sayede ahali teşvik edilecekti.

Öte yandan uygulamada meydana gelebilecek aksaklıklar da ele alındı. Nitekim Avrupa'dan getirilen modern zirai aletlerin çelimsiz hayvanlar marifetiyle kullanılmasının zor olacağı düşünülerek manda, öküz ve kadana atlarından istifade edilmesine karar verildi. Bu konuda bir araştırma yapan Trabzon Valiliği, Samsun ve bilahare Sivas'ta vücuda getirilen numune tarlalarında kullanılmak üzere alınmış olan pulluk, kalbur ve tırmık makinelerini mevcut hayvanların çekmekte zorlandıklarını tespit etmişti. Bununla birlikte Canik Mutasarrıflığı tarafından sahada yapılan denemelerde; Avrupa'dan satın alınan pulluk ve sair aletlerin, Çarşamba ve Bafra ovalarında yetiştirilen “büyük ve tüvana manda ve öküzler” ile Sivas'ın Uzunyayla mıntıkasındaki Çerkes muhacirler tarafından yetiştirilen “kadana atları” tarafından daha rahat kullanıldığı tecrübe edilmişti³⁴⁶. Projenin bir an evvel hayata geçirilmesi için yoğun bir çaba gösteren Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Bey, finansman meselesinin halledilmesi için 4 Ocak 1899 tarihinde Sadarettin yardım istemişti³⁴⁷. Bu yardım talebinin nasıl karşılık bulduğu ve sorunun ne şekilde çözüldüğünü arşiv kayıtlarından hareketle tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak Sivas'ta Çerkes muhacirler tarafından yetiştirilen ve sahada tecrübe edilen kadana atlarının en azından Sivas Numune Çiftliğinde ve ziraatla uğraşan yerli çiftçiler tarafından kullanıldığını söylemek mümkündür.

³⁴⁵ Edirne Vilayetinden Şûrâ-yı Devlete gönderilen 16 Eylül 1314[m.28 Eylül 1898] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD.**, 1850/35-2.

³⁴⁶ Trabzon Vilayetinden Şûrâ-yı Devlete gönderilen 1 Kânûn-ı evvel 1314[m.13 Aralık 1898] tarihli tahrirat: **BOA, ŞD.**, 1850/35-3; 19 Kânûn-ı evvel 1314[m.31 Aralık 1898] tarihli Şûrâ-yı Devlet tezkiresi: **BOA, ŞD.**, 1850/35-5.

³⁴⁷ Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinden Sadarete gönderilen 23 Kânûn-ı evvel 1314[m.4 Ocak 1899] tarihli tezkire: **BOA, ŞD.**, 1850/35-4.

B. BALKANLARDAN GELEN MUHACİRLERİN SİVAS

VİLAYETİNDE İSKÂNİ

1. Göçlerin Sebepleri

Osmanlı Devleti'nin geniş toprak kayıplarına uğradığı Balkan Savaşları³⁴⁸ esnasında Rumeli'de yaşayan Türkler ve diğer Müslüman gruplar karşılaştıkları katliam, ırza geçmeler, soygunculuk ve dini/ekonomik baskılar³⁴⁹ nedeniyle yurtlarından kopup Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara çekilmek zorunda kaldılar. Birinci Balkan Savaşı'nın kaybedilmesiyle mülteci konumuna düşen Müslümanlar, başıboş bırakılan Sırp, Bulgar ve Yunan çetelerinin hedefi oldular. Bilhassa Edirne, Kavala, Strumnitsa, Serez, Dedeağaç, Arnavutluk, Manastır'daki Müslümanlar katledildi. Bölgedeki camiler yıkıldı; evler önce talan edildi sonra tahrip edildi. Müslümanları öldürüp onları kaçırmaya zorlayanların amacının Balkanlardan "Türk izini silmek" olduğu belli oluyordu. Bu yapılanları, Türklere ve Pomaklara yönelik Hristiyanlaştırma politikaları izledi³⁵⁰.

Yaşanan tüm bu baskı ve katliamlar neticesinde hayatta kalmayı başarabilen 413.922 Müslüman, Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Muhtelif mıntikalarda iskân edilen muhacirlerden 2.169 hanede 10.805 nüfus da Sivas vilayetinde iskân edilmiştir³⁵¹.

2. Göç ve Göçmen İşlerinin İdaresi

Balkan Savaşları nedeniyle yaşanan kitlesel göç hareketi, muhacir işlerinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştı. Diğer taraftan Tanzimat döneminden bu yana devletin ana meselelerinden biri haline gelen göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin iskânı da önemli bir sorun olarak çözüm bekliyordu. Bu nedenle 1913 yılının Ekim ayı sonunda Dâhiliye Nezareti bünyesinde İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti adıyla

³⁴⁸ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)**, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 635-675.

³⁴⁹ Balkan muhacirlerinin yaşadıkları elim hadiseler için bkz.: Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-1913)**, TTK Basımevi, Ankara 1994, 29-45.; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 10-30; Bilâl N. Şimşir, **Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar-Göçler(1821-1913)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2017, s. 139-240.

³⁵⁰ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren: Fatma Sarıkaya, TTK Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 147-169.

³⁵¹ Murat Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi**, İstanbul 2009, s. 35-39.; Justin McCarthy, **A.g.e.**, s. 181. Sivas'a iskân edilen Balkan mültecilerinin sayısı, toplamın % 2,5'ine denk gelmektedir. Yarısından fazlası Aydın ve Edirne Vilayetlerinden iskân edilen muhacirler 13 vilayet ve 9 sancağa paylaştırılmıştır.

yeni bir kurum oluşturulmuş ve müdür olarak eski mutasarrıflardan Suad Bey atanmıştır. Takriben 9 ay bu görevde kalan Suad Bey'den sonra kurumun başına Erkan-ı Harp binbaşlarından Süleyman Askeri Bey tayin edilmiştir. 1914 yılı Kasım ayı sonunda ise bu göreve Şükrü Bey getirilmiştir³⁵². Bu dönemde göç ve göçmen işlerini yürütmek üzere Sivas vilayetine ilk atama ise 1913 yılında yapılmıştır. Buna göre maaşı mahallî muhacirîn tahsisatından verilmek üzere Ankara Muhacirîn Memuru Bahaddin Bey 23 Kasım 1913 tarihinde Sivas'a tayin edilmişti³⁵³.

3. İskân Faaliyetlerine Yönelik Yasal Düzenlemeler

3.1. İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi (13 Mayıs 1913)

Bu dönemde muhacir miktarının artması nedeniyle daha kapsamlı yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 13 Mayıs 1913 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi adıyla yeni bir nizamname hazırlanmıştır. Buna göre; muhacirlerin Osmanlı vatandaşlığına kabulü, muhacir işlerini yürütecek komisyonların oluşturulması, muhacirleri üretici konuma getirme ve iskân çalışmaları ile muhacirlere tanınan muafiyetler ve muhacirlerin sorumluluklarına dair temel prensipler belirlenmiştir.

Balkanlardan ve diğer coğrafyalardan Osmanlı topraklarına göç edecek olan muhacirlerin her türlü işlemlerini konu alan, toplam dört bölüm ve kırk beş maddeden oluşan bu talimatnameyi şu başlıklar altında inceleyebiliriz³⁵⁴:

³⁵² Volkan Marttin, **Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilat Tarihi (1914-1922)**, Gazi Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 23-26. Başka bir kaynakta (Ufuk Erdem, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri(1860-1923)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 154) Süleyman Askeri Bey'den bahsedilmemektedir. Ancak Süleyman Askeri Bey'in tayiniyle alakalı padişah iradesi bu atamayı doğrulamaktadır. Söz konusu irade-i seniyye için bkz: **BOA, İ.DH.**, 1509/57., 6 Ramazan 1332[29 Temmuz 1914]

³⁵³ 10 Teşrin-i sâni 1329[m.23 Kasım 1913) tarihli irade-i seniyye: **BOA, İ.DH.**, 1503/20-2.; Sadaretten Dahiliye Nezaretine gönderilen 11 Teşrin-i sâni 1329[m.24 Kasım 1913) tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 4233/317461.

³⁵⁴ **İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329, s. 1-12. Nizamname maddelerinin özeti için ayrıca bkz: Ufuk Erdem, **A.g.t.**, s. 55-57.

3.1.1. Muhacirlerin Osmanlı Vatandaşlığına Kabulü ve İskân Şartları

Muhacirlerin kabulü, iskân mıntıkalarının tespiti ve yerleştirilmelerinden hükûmet sorumlu olacak; usule uygun olarak Osmanlı tabiiyeti kazanamayan muhacirler ise iskân edilmeyecekti(madde 1).

Nizamnameye göre muhacirler iki kısımda ele alınmıştır. Birincisi, tâbi oldukları devletten izin alarak ve tabiiyetlerini terk etmek suretiyle gelenlerdir. İkincisi ise mülteci olarak gelip Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyip de hükûmetçe muhacir sıfatıyla kabulüne karar verilenlerdir. Birinci kısımdaki muhacirler, memleketlerindeki Osmanlı memurlarına başvurmak suretiyle Dâhiliye Nezaretine “hicrete hazır olduklarını” bildirip Osmanlı Hükûmetinden alınacak cevaba göre hareket edeceklerdi. Bunlar hükûmet tarafından kabul edildikleri takdirde bağlı oldukları devletten izin alarak tabiiyetlerini terk ettiklerine dair evrakı o ülkedeki Osmanlı memuruna teslim edeceklerdi. Bu mükellefiyeti yerine getirenler kendilerine tebliğ edilecek mıntıkaya giderek tescil ve iskân edileceklerdi. İkinci gruptaki muhacirler ise öncelikle geçici olarak münasip yerlere sevk olunduktan sonra haklarında yapılacak tahkikat neticesinde Osmanlı tabiiyetine geçebileceklerdi. Vatandaşlığa kabul edilenlerin eşleri ve çocukları da Osmanlı tabiiyetine geçtiklerine ve eski tabiiyetlerine dönmeyeceklerine dair bir taahhüt senedi imzalayacaklardı(madde 2-5).

Vatandaşlığa kabul edilen muhacirler kendilerine tahsis olunan mahallerde ikamete mecburdu. Bununla birlikte kendi parasıyla arazi satın alarak başka bir mıntıkaya yerleşmek isteyenlere izin verilecekti. Ancak bu kişiler hükûmetten iskân yardımı almayacaklarına dair senet imzalayacaklardı. Ecnebi tabiiyeti iddiasında bulunanlar ise vatandaşlıktan çıkarılarak sınır dışı edilecekti. Ayrıca bunlara tahsis edilen arazi, emlâk ve sair eşya ellerinden geri alınacaktı. Osmanlı devletine bağlı özerk yerlerden diğer bölgelere taşınacaklar hakkında hükûmetçe belirlenecek esasa göre hareket edilecekti(madde 6-8).

3.1.2. Muhacir Komisyonlarının Oluşturulması

Muhacirlere ait işler, Dâhiliye Nezaretine bağlı olan Muhacirîn Müdüriyetinin sorumluluğunda olacaktı. İskân işleri yoğun olan vilayetlerde bir muhacirîn müdürü veya memuru ile bir kâtipten oluşan ve Muhacirîn Müdüriyetine bağlı bir İdare Şubesi kurulacak veya bunlardan yalnız biri görevlendirilecekti. Muhacirîn Müdürü ve memurları eski Kaymakamlar arasından Dâhiliye Nezaretince seçilecek ve padişah iradesiyle atanacaktır. Kâtip ve sair geçici memurlar ise muhacirîn komisyonlarınca tayin olacaktı(madde 9-11).

Vilayetlerde ve müstakil livalarda vali ve mutasarrıfın başkanlığında bir İskân-ı Muhacirîn Komisyonu oluşturulacaktı. Bu komisyon; defterdar veya muhasebeci, Meclis-i idare ve belediye azasından birer veya ikişer kişi ile tapu, ziraat ve sıhhiye müdürleri, nafia başmühendisi, hükümet tabibi ya da belediye tabibinden oluşacaktı. Vilayetlerdeki komisyonlara bağlı olarak liva ve kazalarda şubeler açılacaktı. Komisyon başkanlığı ile üyeliği fahrî bir hizmet olduğu için bunlara ayrıca bir ücret ödenmeyecekti. Fakat muhacir işlerinde görevlendirilecek memurlara yevmiye veya harcırah verilecekti. Muhacirlerin geçici olarak iaşesi ile sevk, iskân, bina inşası vs. işler ve bunlara dair harcamalar komisyonun sorumluluğunda olacaktı(madde 12-15).

Vilayet muhacirîn memurları, komisyonların doğal üyesi kabul edilecekti. Muhacirlere dair yazı ve hesap işlerinde görevlendirilecek memurlar vilayet, liva veya kazalardaki memurlardan seçilecekti. İskân işlerinin yoğunlaşması ve toptan inşaatı gerektirecek durumlarda vilayet komisyonlarının kararı ve Dâhiliye Nezaretinin izniyle yevmiye karşılığında geçici memur istihdam edilebilecekti. Gerektiğinde muhacir sevk ve iskân işlerinde jandarma ve polis memurları dahi istihdam edilebilecekti(madde 16-19).

Tüm bu işler için yapılan harcamaları gösteren cetveller üç ayda bir komisyon tarafından tasdik edilerek Muhacirîn Müdüriyetine gönderilecekti(madde 20).

3.1.3. İskân Çalışmaları

Mıntıkalara gelen muhacirler, Dersaadet'te Muhacir Müdüriyeti, taşrada muhacir komisyonları tarafından karşılanarak ilk etapta geçici iskânları sağlanacaktı. Daha sonra sağlık kontrolünden geçirilecek ve salgın hastalığı olanlar en yakın hastaneye sevk edilecekti. Muhacir komisyonlarının asıl görevi iskândan ibaret olup zorunlu olmadıkça iâşe masrafı yapılmayacaktı(madde 21-23). Ancak muhtaç durumdaki muhacirlerden 12 yaşına kadar olanlara yarımşar kıyye, 12 yaşından büyük olanlara ise birer kıyye ekmek verilecekti. Ayrıca kışın ihtiyaca göre odun, kömür dağıtılacaktı. Muhacirlere arazi dağıtımı, hane nüfusu ve arazinin verimliliği dikkate alınarak yapılacaktı. Yeterli miktarda boş arazi yoksa bedeli uzun taksitler halinde hazineden tahsil edilmek üzere satın alma yoluna gidilecekti. Muhacirler için inşa edilecek hane ile muhacirlere tahsis edilecek arazi, iki baş çift hayvanı, tohumluk zahire ve zirai aletler hane reisine zimmet karşılığında teslim edilecekti. Bunların bedeli kefalet-i müteselsile usulüyle kayda geçirilecek ve uzun vadeli taksitlerle tahsil edilecekti. Mazeretsiz olarak taksitlerini ödemeyenlerin malları elinden alınacaktı(madde 23-26 ve 39).

Bir hanede ziraatla uğraşacak erkek bulunmazsa ya da sağlığı çalışmaya elverişli değilse bu hanelere kiralık olarak faydalanabilecekleri bir arazi tahsil edilecekti. Bu muhacirlerin evleri ise kefalet-i müteselsile dairesinde inşa edilecekti(madde 29).

Toplu halde iskân edilecek muhacirler için yeni köyler kurulacaktı. Bu köylere ait arazinin yaşamaya elverişli olup olmadığı, tabip ve mühendisler tarafından tespit edilecekti. Her köy için cami, mektep, çeşme ve karakol inşa edilecekti. Ayrıca hane başına 10'ar dönüm mera ve bir dönüm orman mahalli ile kabristan ve pazar yeri için yer ayrılacaktı. Yapılacak masraflar, hane başına taksim edilerek taksitler halinde ödenecekti. Bu şekilde yeni kurulacak köylere münasip bir isim verilecek; imam, muhtar ve öğretmen tayini yapılacaktı. Ayrıca mera ve ormanları gösteren 4 adet harita düzenlenecekti. Bunlardan biri muhtarda diğeri komisyonda kalacak, diğeri ise Dâhiliye Nezareti ile Defter-i Hâkânî İdaresine gönderilecekti. Hudut anlaşmazlıklarında bu haritalardan istifade edilecekti(madde 27 ve 32 ve 38).

Muhacirler miri ve sahipsiz arazilerde iskân edilecekti. Bunun yanı sıra gerektiğinde satın alınacak çiftlikler ve Maliye Nezaretinin izniyle hükûmete ait çiftlikler iskân için kullanılabilecekti(madde 42). Ayrıca vilayetlerdeki komisyonlar, iskân mıntikasını belirlerken söz konusu arazinin sahipli ya da sahipsiz oluşuna; ikamete, köy tesisine ve ziraata elverişli olup olmadığına; muhacir iskânının yerli ahaliye etkisine; muhacirlerin aslî vatanlarıyla iskân mıntikasının iklim bakımından uyumlu olmasına bilhassa dikkat edeceklerdi. Bu şekilde tespit edilen araziler Dâhiliye Nezaretine bildirilecek ve hususi defterlere kaydedilecekti(madde 42-43). Ayrıca muhacirler mümkün mertebe akrabalarının yanında ya da yakınında iskân edilecekti(madde 31).

Muhacirler için inşa edilecek binalar ve satın alınacak eşyalar için Dâhiliye Nezaretinden tahsisat talep edilecekti. Muhacir haneleri, ihale usulüyle müteahhit tarafından ya da zaruret halinde emaneten görevlendirilecek kişilerce yapılacaktı. Haneler mahallî şartlara bağlı olarak kerpiç, ahşap veya kârgir(taş yapı) olarak inşa edilecekti. Çalışabilecek durumda olan muhacirler, inşaat işlerinde münasip bir ücretle istihdam edilebilecekti(madde 33-34).

İskânı müteakip hanelere numara verilecekti. Ayrıca her hanenin nüfusu, hane üyelerinin isimleri, yaşları ve tahsis edilen arazinin dönümü defterlere kaydedilerek Muhacirîn Müdüriyetine gönderilecekti. Nüfus memuru tarafından tasdik edilen bu defterlerin birer nüshası Dâhiliye Nezaretine ve Askeriyeye gönderilecekti(madde 35-36).

3.1.4. Muhacirlerin Üretici Konuma Getirilmesi

Komisyonların en önemli görevlerinden biri de muhacirleri üretici hale getirmektir. Çiftçi muhacirlere arazi dağıtımı yapılırken diğer meslek gruplarına mensup olanlar da kabiliyetlerine göre istihdam edilecekti. Ayrıca sanat erbabı muhacirlere 2.000 guruşu geçmemek üzere sermaye desteği sağlanacaktı(madde 23, 30).

3.1.5. Muhacirlere Tanınan Muafiyetler ve Yüklenen Sorumluluklar

Muhacirler göç tarihinden itibaren 6 yıl askerlikten 2 yıl da vergiden muaf olacaklardı. Bununla birlikte muhacirlere tahsis edilen hane vesairenden kaynaklanan borçlar, ilk iki senenin faizleriyle birlikte, 3. seneden itibaren tahsil edilecekti(madde 28). Ayrıca hazineden bedelsiz olarak arazi alan muhacirler, kendilerine verilen araziye 10 sene geçmedikçe başkasına devredemeyecekti. Belirli bir bedel karşılığında arazi ve hane tahsis edilen muhacirler ise borçlarını ödemedikçe tasarruf hakkına sahip olamayacaklardı(madde 37).

Ayrıca muhacirlere, ellerindeki nakliye hayvanlarıyla ticaret yapabilme ayrıcalığı da tanınmıştı. Rumeli harp bölgesinden gelen muhacirlerin bir kısmı savaş biter bitmez ocaklarına dönmek umuduyla hayvanlarını ellerinden çıkarmamıştı. Bunlar hayvanlarını o dönemde çok karlı bir iş olan nakliyatla kullandılar. Savaş sebebiyle yerli ahalinin hayvanlarına el konulurken muhacirlerinkine dokunulmamıştı. Bu sayede muhacirler, civar köy ve kasabalardan nispeten ucuza temin ettikleri tahıl ve sair yiyecek maddelerini hayvanları vasıtasıyla nakledip satma imkânı buldular³⁵⁵. Geçimlerini bu yolla temin eden muhacirlerin ileriki zamanlarda bu konuda sıkıntı yaşadıkları görüldü. Örneğin Amasya’da iskân edilen ve arabacılık yapan Ustorumca muhacirlerinden Ömer, geçimlerini temin ettikleri arabalı hayvanlarının ellerinden alındığından şikâyetle durumu 21 Eylül 1914 tarihinde Dâhiliye Nezaretine iletmıştır: “Balkan felaketinden yüzleri solgun açlıktan müşteki ailemizin akvât-ı yevmiyesini te’min için halimize merhameten Askerî Komisyon tarafından bırakılan arabalı hayvanlarımız yine tutuluyor. Envâ’i müşkülata ma’ruz kalıyoruz. İkinci açlık felaketinden hayatımız zımnında müdahale edilmemesi hakkında merci’ine iradelerinizin ihtarı müsteda’dır ferman”³⁵⁶. Muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilenen Dâhiliye Nezareti, Ustorumca muhacirlerinden Arabacı Ömer’in şikâyetinin incelenmesi ve bu gibi durumlarda “fukara-yı muhâcirînin hayvanatına

³⁵⁵ Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 153.

³⁵⁶ Ustorumca Muhacirlerinden Ömer tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Eylül 1330[m.21 Eylül 1914] tarihli telgraf: **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 72/48-2.

ilişilmemesini” öngören tebligata göre muamelede bulunulmasını Sivas vilayetine bildirmiştir³⁵⁷.

Öte yandan muhacirler hicret tarihinden itibaren 2 sene içinde hükûmete müracaat etmezlerse iskân hakkından yararlanamayacaktı(madde 40).

3.1.6. Mıntıkaların Teftişi

Bir diğer konu ise iskân mintıklarının teftişi meselesiydi. Muhacirîn müdürleri ve memurları veya gerektiğinde kaymakam, mutasarrıf, sıhhiye ve ziraat müdürleri, maarif müfettişleri, nafia mühendisleri iskân mintıklarını teftiş ederek bilhassa iktisat, nüfus ve sağlık konularında meydana gelen problemlerin çözümü ve ihtiyaçların giderilmesi için gayret göstereceklerdi. Ayrıca bu çerçevede yapılacak çalışmalar hakkında valiliklere rapor verilecekti(madde 41).

4. İskân Faaliyetleri

Yaşadıkları mezalim neticesinde Balkanları terk ederek Osmanlı topraklarına sığınan Müslüman ahaliye “muhacir”³⁵⁸ sıfatı verilerek belirli bir süre için vergi ve askerlik konularında bazı ayrıcalıklar tanındı. Söz konusu dönemde Sivas’a gelen Rumeli muhacirlerinin öncelikle barınma ve iâşe ihtiyaçları karşılandı. Bu amaçla, Sultan Abdülhamid Han zamanında Fılıdır Yazısı yakınında 500 dönüm arazi üzerine kurulan ve bir süre teknik usullerle ziraat yapılan Numune Çiftliği³⁵⁹ ve Ziraat Mektebi muhacirlere tahsis edildi. Öte yandan çiftlik yönetimi, savaşlar nedeniyle sahipleri tarafından işletilemeyen tarlaları da ekip biçerek muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı³⁶⁰. Geçici iskânlar için bu tedbirler alınırken bir müddet sonra

³⁵⁷ Dâhiliye Nezaretinde Sivas Vilayetine gönderilen 9 Eylül 1330[m.22 Eylül 1914] tarihli telgraf: **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 72/48-1.

³⁵⁸ Söz konusu dönemde yürürlükte olan kurallara göre muhacir sıfatı, yabancı bir ülkeden Osmanlı ülkesine daimî olarak yerleşmek amacıyla gelen ve bu istekleri hükümet tarafından kabul edilenlere veriyordu. Nitekim 1913 tarihli İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesinin ikincisi maddesi muhacirleri şu şekilde tanımlamaktaydı: Muhacirler iki kısımdır. Birincisi, tâbi oldukları hükûmetten izin almak suretiyle terk-i tabiiyet ederek gelenler. İkincisi, mülteci olarak gelip de tabiiyet-i Osmaniye’ye dâhil olmak istidasında bulunanlardan hükümetçe muhacirîn sıfatıyla kabulüne karar verilenler: **İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1329, s. 1.

³⁵⁹ Örnek tarım sahaları oluşturma düşüncesinin ürünü olarak Sultan Abdülhamid Han döneminde hayata geçirilen Sivas Numune Çiftliği, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar temel işlevini sürdürmüştür. Bu konuda kıymetli bir çalışma için bkz: Kemalettin Kuzucu, “Çiftçiyi Koruma ve Zirai Modernleşme Politikasının Somut Bir Örneği Olarak Sivas Numune Çiftliği”, **Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu**, C. I-Kısım I, Editör: Ahmet Yüksel, Sivas 2019, s. 415-450.

³⁶⁰ Yener Okatan, “Sivas’ta Teknik Ziraate Geçişin Kısa Hikâyesi”, **Hayat Ağacı**, S. 24, Sivas 2014, s. 92.

muhaçirlerin kesin iskânlarına yönelik adımlar atıldı. Mesela Rumeli'den göç eden ve kesin iskân isteyen muhaçirlere “...Adana, Konya ve Mamûretülaziz vilayetlerinde arazi-i emiriye ve haliyeden; Sivas, Suriye ve Halep vilâyetlerinde arazi-i emiriyeden, bedelleri uygun taksitlerle alınmak üzere münasip miktar arazi verilmesi” kararı alındı. Ayrıca bu şekilde iskân edilen göçmenlere, ileride tahsisat verilmesi halinde, yine yardım edileceği bildirildi³⁶¹. Yapılan tüm bu çalışmalar neticesinde muhaçirler üretici hale getirilerek kendi işlerini temin etmeleri sağlandı. Ayrıca boş arazilerin ekilip biçilmesiyle tarımsal üretimin arttığını söyleyebiliriz.

5. İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar

Rumeli muhaçirlerinin iskânında bazı aksaklıkların yaşandığı bilinmektedir. Mesela Puzantiyon ve Azadamard isimli Ermenice gazetelerde “Rumeli muhaçirlerinin, Anadolu’da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde iskânının sakıncalı olacağına” dair haberler çıkmıştı. Bu haberlere konu olan olaylardan biri de Sivas’ta meydana gelmişti. İddiaya göre Ermeni Patrikhanesinden Patrik Zaven Efendi, Gürün kazasında bulunan Osmandede çiftliği yakınında Ermenilere ait 1.000 dönüm arazide 70 hane Rumeli muhaçirinin iskân edildiğini ileri sürerek Sadareten bunun engellenmesini talep ediyordu³⁶². Bunun üzerine Sadaret, Dâhiliye Nezaretinden bilgi istemiştir. Buradan gelen cevap yazısına göre göçmenlerin iskân edildiği 1.000 dönümlük arazi esasında hazineye ait bir çiftlikten ibaretti. Söz konusu bölgede sadece küçük birkaç parça araziye sahip bir Ermeni hanesi bulunmaktaydı. Bu havalideki muhaçirler ise hududu ve dönümü belli olan Osmandede Çiftliğinde iskân edilmişlerdi³⁶³. Yani iddia edildiği gibi Ermenilerin arazisine muhaçir iskânı yapılmayıp, şikâyetin yersiz olduğu belirtiliyordu.

³⁶¹ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri(1912-1913)**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 122.

³⁶² Ermeni Patriği Zaven imzasıyla Sadarete gönderilen 19 Haziran 1320[m.2 Temmuz 1914] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 4297/322244’dan nakleden Ahmet Halaçoğlu, **A.g.e.**, s. 91.

³⁶³ Ahmet Halaçoğlu, **A.g.e.**, s. 92.

6. Muhacirlerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları

6.1. İstihdam İşleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rumeli'den gelerek Sivas'ta iskân edilen ilk muhacirlerden biri olan Pazarbaşızade Aziz Efendi, 1906-1908 yılları arasında Suşehri kazasında Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Torunu Vedat Karabayır'ın ifadesine göre Selanik vilayetine bağlı Kayalar kazasında yaşayan Aziz Efendi, ailesiyle birlikte önce Trabzon'a gelmiş, daha sonra Suşehri kazasına göç etmiştir³⁶⁴. Yine Birinci Dünya Savaşının başında Zara kazasına bağlı Şerefiye nahiyesinin müdürü Manastırlı idi. Bu dönemde genç bir subay olan Fahri Çakır, Doğu cephesinden dönerken 2 Ekim 1915 tarihinde Şerefiye'ye bağlı Dereköy'de konakladıklarını ve Manastırlı nahiye müdürünün burada kendilerini ziyaret ettiğini dile getirmektedir³⁶⁵.

Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarını kaybetmesi, bu bölgeden Anadolu'ya kitlesel bir göç hareketine neden olmuştur. Bu dönemde Anadolu'ya iltica eden muhacirler arasında Osmanlı Devleti'nin Rumeli vilayetlerinde görevli memurlar da bulunmaktaydı. Önce başkent İstanbul'a gelen memur muhacirler, buradan ihtiyaç duyulan vilayetlere gönderilmiştir. Söz konusu memurların bir kısmı da Sivas'ta iskân ve istihdam edilmiştir.

İşgale uğrayan topraklardan gelen memurlar, durumlarını gösteren bir beyanname vererek vazifelerine eşdeğer bir görev talebinde bulunabiliyorlardı. Mesela Manastır vilayetinde polis memuru olarak görev yapan Seyfettin oğlu Derviş Efendi, beyannamesinde “Manastırın sükûtu ve Sırp ordusunun şehri işgali münasebetiyle 6 Teşrîn-i Sâni 1328[m.19 Kasım 1912] tarihinden beri” vazifesine devam edemediğinden bahisle Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine müracaat etmiş ve Sivas'ta iskân ve istihdam edilmişti³⁶⁶.

³⁶⁴ İlyas Ege, **Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 50.

³⁶⁵ Fahri Çakır, **Anadolu ve Şark Cephesi Hatıraları**, Çınar Matbaası, İstanbul 1967, s. 173.

³⁶⁶ Polis memuru Derviş imzasıyla verilen 24 Kânûn-ı Sâni 1328[m.6 Şubat 1913] tarihli beyanname: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurun Kalemi (BOA, DH. EUM. MEM)**, 32/37.

Bu çerçevede, Rumeli'den İstanbul'a gelen polis ve komiserlerden oluşan 46 emniyet personelinin Sivas'a gönderilmesine karar verilmişti. Polislerin şehre gelişi gecikince Sivas Valisi Muammer Bey, vilayet teşkilatındaki personel sıkıntısının bir an evvel giderilmesi için 29 Nisan ve 8 Mayıs 1913 tarihlerinde durumu Emniyet Genel Müdürlüğüne bildirdi³⁶⁷. Bu talep üzerine, harcırahları ödenen ve muhasebe işlemleri tamamlanan emniyet mensuplarının Sivas'a sevkine başlandı³⁶⁸. 25 Mayıs 1913 tarihi itibarıyla Sivas'a 1'i ikinci sınıf, 3'ü üçüncü sınıf olmak üzere 4 komiser, 5 komiser muavini ve 25 polis memuru tayin edildi. İlk etapta bunlardan ikinci sınıf 1 komiser ile 5 komiser muavini Sivas'a ulaşarak görevine başladı. Harcırahları ödenen 13 polis memuru ise Sivas'a gitmek üzere vesikaların aldı. Kalan üçüncü sınıf 3 komiser ile 12 polis memurunun harcırahları ödenerek muhasebe işlemleri tamamlandı. Ayrıca doğrudan İzmir'e gelerek Sivas'a tayin olunan bir veya iki memurun gönderilmesi için Aydın Polis Müdürlüğüne talimat verildi. Bundan sonra harp mıntikasından gelecek memurlardan tertip olunan kadro gereğince vilayete tahsis edilenler peyderpey Sivas'a gönderilecekti³⁶⁹.

Bu doğrultuda 1913 yılı başında Kosova, Selanik, Manastır ve Yanya'dan gelen komiser, komiser muavini ve polislerden müteşekkil 34 emniyet personeli Sivas'ta geçici olarak istihdam edilmiştir³⁷⁰.

Öte yandan tayin olunduğu mıntıkaya gitmeyerek istifa edenler de vardı. Mesela harp mıntikasından gelerek beyanname veren Manastır Polis memuru Ömer Efendi, tayin olduğu Sivas'a gitmeyerek istifa etmişti³⁷¹. Yine Sivas'ta istihdam edilen emniyet mensuplarından bazıları ise başka vilayetlere nakledilmişti. Mesela Sivas'a bağlı Zile kazasına tayin olunan İkinci Sınıf Komiser Ahmed Fuad Efendi Bitlis

³⁶⁷ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine çekilen 16 Nisan ve 25 Nisan 1329[m.29 Nisan/ 8 Mayıs 1913] tarihli telgraflar: **BOA, DH.EUM.MEM**, 30/8-2 ve 3.; Dahiliye Nezaretinin 2 Mayıs 1329[m.15 Mayıs 1913] tarihli tezkiresi: **BOA, DH.EUM.MEM**, 31/3-1.

³⁶⁸ Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen 1 Mayıs 1329[m.14 Mayıs 1913] tarihli telgraf: **BOA, DH.EUM.MEM**, 30/8-1.; Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen 12 Mayıs 1329[m.25 Mayıs 1913] tarihli tahrirat: **BOA, DH.EUM.MEM**, 31/3-2.

³⁶⁹ Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen 12 Mayıs 1329[m.25 Mayıs 1913] tarihli tahrirat: **BOA, DH.EUM.MEM**, 31/3-2.

³⁷⁰ Menatik-ı Harbiye'den gelerek Sivas Vilayetine muvakkaten tayin olunan memurları gösteren 29 Zilhicce 1332[m.18 Kasım 1914] tarihli cetvel: **BOA, DH.EUM.MEM**, 55/67.

³⁷¹ Polis memuru Ömer Efendi imzasıyla verilen 24 Kânûn-ı Sâni 1328[m.6 Şubat 1913] tarihli beyanname: **BOA, DH.EUM.MEM**, 32/54.

vilayetine, Bünyan kazasına tayin olunan Komiser Muavini Mehmet Tevfik Efendi ve Sivas vilayeti komiserlerinden Adil Efendi ise Van vilayetine nakl edilmişti³⁷².

Rumeli harp mıntıkasından gelerek Sivas vilayetinde istihdam edilen emniyet mensuplarının isimleri, önceki görev yerleri ve rütbeleri Tablo 12’de gösterilmiştir:

Tablo 12: Rumeli Harp Mıntıkasından Gelerek Sivas’ta İstihdam Edilen Emniyet Mensupları

Sıra No	İsim	Önceki Görev Yeri	Görev/ Rütbe	Sıra No	İsim	Önceki Görev Yeri	Görev/ Rütbe
1	Fuad Efendi	Yanya	İkinci komiser	18	Ramiz Efendi	Kosova	Polis
2	Said Efendi	Kosova	Üçüncü komiser	19	Derviş Efendi	Manastır	Polis
3	Ahmed Lütfi Efendi	Kosova	Üçüncü komiser	20	Ömer Efendi	Manastır	Polis
4	Cemal Efendi	Kosova	Üçüncü komiser	21	Naim Efendi	Manastır	Polis
5	Mustafa Vehbi	Selanik	Muavin	22	Ağuş Efendi	Manastır	Polis
6	Adil Efendi	Selanik	Muavin	23	Edhem Efendi	Manastır	Polis
7	Kanber Efendi	Selanik	Muavin	24	Kâzım Efendi	Manastır	Polis
8	Ahmet Faik Efendi	Edirne	Muavin	25	Yusuf Ziya Efendi	Kosova	Polis
9	Tevfik Efendi	Kosova	Muavin	26	Yusuf Efendi	Manastır	Polis
10	Ahmed Hamdi Efendi	Kosova	Polis	27	Ahmed Kamil Efendi	Selanik	Polis
11	Rıza Efendi	Kosova	Polis	28	Feyzi Efendi	Selanik	Polis
12	Muzaffer Efendi	Yanya	Polis	29	Mehmed Ali Efendi	Kosova	Polis
13	Rıfat Efendi	Manastır	Polis	30	Mehmed Ali Efendi	Kosova	Polis
14	Timur Ali Efendi	Manastır	Polis	31	Hafız Mehmed Efendi	Kosova	Polis
15	Ali Efendi	Manastır	Polis	32	Aziz Efendi	Kosova	Polis
16	Ahmed Kemal Efendi	Yanya	Polis	33	Mustafa Şükrü Efendi	Kosova	Polis
17	Osman Efendi	Kosova	Polis	34	Hamdi Efendi	Kosova	Polis

³⁷² Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin 17 Şubat 1329[m.2 Mart 1914] tarihli tezkiresi: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (BOA, DH.EUM.MH.), 80/10-3.**

6.2. Maaş Konusunda Yaşanan Sorunlar

Ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar harp mıntıklarından gelen memurları da etkilemiştir. Nitekim Sivas'ta istihdam edilen ancak maaşlarını alamadıklarından dolayı zor durumda kalan emniyet mensupları, yetkililerden yardım istemişlerdir. Mesela Kosova Komiser Muavinlerinden olup Sivas'ta istihdam edilen Mehmet Tevfik Efendi, 6 Mart 1329 [m.19 Mart 1913] tarihli dilekçesinde ailesinin sefaletinin giderilmesi için geçen yıldan kalma maaş ve avans alacaklarının verilmesini talep etmişti. Konu muhasebeye havale olunarak Mehmet Tevfik Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi istenmiş³⁷³ ancak gereken havalenin gecikmesi üzerine Vali Muammer Bey, harp mıntıkasından Sivas'a gönderilen polislerin geçen yıla ve bu yıla ait maaşlarıyla alakalı havalenin acilen gönderilmesini talep etmiştir³⁷⁴.

Yine üç aydır maaş alamayan polis memurlarından Veysel Lütfi Efendi³⁷⁵ yazdığı dilekçede geçim sıkıntısını dile getirmişti. Yalnız bu polis memurunun durumu farklıydı: İstanbul'dan izinli olarak Sivas'a gelen Ali Rıza Efendi isimli başka bir polis memuru, vilayetteki münhal kadroya tayin edilince ondan sonra gelen Veysel Lütfi Efendi kadro harici kalmış ve maaşını alamamıştı. Sorunun çözümü için Vali Muammer Bey, Sivas'a yeni gönderilecek polislerden birinin İstanbul'da istihdam edilerek Veysel Efendi'nin maaşının havalesini talep etmiş ve durum muhasebeye bildirilerek mesele halledilmiştir³⁷⁶.

³⁷³ Kosova Polis Muavinlerinden Mehmet Tevfik imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 6 Mart 1329[m.19 Mart 1913] tarihli dilekçe: **BOA, DH.EUM.MH.**, 52/63.

³⁷⁴ Vali Muammer imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 2 Mayıs 1329[m.15 Mayıs 1913] tarihli telgraf: **BOA, DH.EUM.MH.**, 56/72.

³⁷⁵ Vali Muammer imzasıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 25 Mayıs 1329[m.7 Haziran 1913] tarihli telgraf: **BOA, DH.EUM.MH.**, 60/73-2.

³⁷⁶ Vali Muammer imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 19 Haziran 1329[m.2 Temmuz 1913] tarihli telgraf: **BOA, DH.EUM.MH.**, 60/73-1.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞARK MÜLTECİLERİNİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNİ

1. Göçün Sebepleri

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Kafkas cephesindeki Osmanlı vilayetlerinin Rus işgaline uğraması, bölgede yaşayan ahalinin kitleler halinde cephe hattının gerisine doğru göç etmesine neden olmuştur. Bununla birlikte bölgede faaliyet gösteren Ermeni çetelerinin, nüfus yoğunluğunu kendi lehlerine çevirebilmek için Müslümanlara karşı toplu katliam yöntemini devreye sokması göç sürecini hızlandırmıştır.

1.1. Kafkas Cephesindeki Vilayetlerin Ruslar Tarafından İşgali

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı savaş planının esaslarından biri de Kafkasya ve Orta Asya Türklerini cihad-ı mukaddes yoluyla ayaklandırarak Doğu Anadolu ve Kafkaslar üzerinden Rusya'ya bir darbe vurmaktı³⁷⁷. Cephe savaşlarıyla alt edilemeyen düşman kuvvetlerinin bir kuşatma harekâtıyla yok edilebileceğini düşünerek komutayı ele alan Enver Paşa, 22 Aralık 1914 sabahı harekât emri verdi. Ancak komuta kademesinin isabetsiz kararları, ağır kış koşulları, kışlık donanım ve lojistik desteğin yetersizliği gibi sebeplerle kaybedilen Sarıkamış harekâtı³⁷⁸ hem ağır kayıplar verilmesine neden olmuş hem de Rusların ileri harekâtının önünü açmıştı.

Öyle ki Rusların Birinci Dünya Savaşı'ndaki ana hedeflerinden birisi Doğu Anadolu'yu ele geçirmektir. Savaşın başlarında Van Gölü havzasına doğru ilerleyen Rus birliklerinin saflarında bulunan Ermeni alaylarına bölgedeki Ermeni çeteleri de katılmaya başlamıştı. Bu durumdan yararlanan Ruslar, iki koldan Malazgirt ve Van üzerine ilerleyerek, 11 Mayıs 1915'te Muradiye'yi, 12 Mayıs'ta Patnos ve Erciş'i işgal etti. Bu sırada, Van'ın merkeze yakın kaza ve köylerinde, Ermenilerin daha evvel

³⁷⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)**, Alkım Yayınevi, 11. Baskı, C. 1-2, İstanbul 1999, s. 111.

³⁷⁸ Tuncay Öğün, **Sarıkamış Harekâtı**, TDV İslam Ansiklopedisi, C. Ek II, s. 476-479.

çıkardığı isyanı bastırmakla uğraşan Vali Cevdet Bey Rusların iyice yaklaştığı haberini alınca, şehri terk ederek Başkale'ye çekildi. 17 Mayıs'ta kaleye sığınmış olan ahali de Van'ı boşaltarak göçe başladı. Aynı gün Ermeniler, Müslümanların oturduğu mahalleleri ateşe vererek kontrolü ele geçirdiler. İşgal şartlarının hazır olduğunu gören Ruslar 20 Mayıs 1915'te Van'ı işgal etti³⁷⁹.

Van'dan sonra Erzurum'a yönelen Ruslar, General Yudenich kumandasındaki güçlü bir ordu ile 1916 yılı Ocak ayından itibaren Erzurum yönünde ilerlemeye başladılar. 21 Ocak 1916 tarihinde Tortum'u işgal eden Rus birlikleri ardından şehrin doğu hattına yerleşerek Erzurum'un zaptı için hazırlanmaya başladılar. Karargâh merkezi Erzurum olan 3. Ordu'nun kumandanı Mahmut Kâmil Paşa, Erzurum'da Ruslara karşı bir savunma hattı planladı. Ancak şehrin hemen kuzeydoğusunda bulunan Kargapazarı Dağları'ndan düşman taarruzuna ihtimal verilmemesi Erzurum'un felaketini hazırlamıştı. Nitekim 1 Şubat'ta Erzurum'un doğusundaki Hasankale'ye gelen Rus birlikleri, 11 Şubat günü Erzurum taarruzunu başlattılar. İlerleyen Rus birlikleri ağır kayıplar vermelerine rağmen kısa bir müddet sonra şehrin güneyinde önemli bir geçiş noktası olan Palandöken Tabyasını ele geçirdiler. Türk birliklerinin geri çekilişi ile 16 Şubat sabahı Ruslar, doğudan ilerleyerek şehri işgal etmiştir³⁸⁰.

Trabzon, İstanbul ile Erzurum arasındaki en kısa yolun üzerinde bulunduğu için askerî ve stratejik açıdan önemli bir konumdaydı. Zira III. Ordunun lojistik desteği Trabzon limanından sağlanıyordu. Bu nedenle Ruslar Trabzon'u ele geçirerek³⁸¹ hem Erzurum cephesinde harekât yapan Türk ordusunun ikmâl yolunu kesecek hem de gelecekteki ileri harekâtlarında bir ikmâl limanına kavuşmuş olacaktı³⁸². Bu sebeplerden dolayı Batum'dan harekete geçen Rus donanması 5 Şubat 1916'da şehrin doğusundaki Türk savunma mevzilerini yoğun top atışına tuttu. Ruslar, 6 Mart 1916 tarihinde Pazar ve Çayeli'ni, 8 Mart'ta Rize'yi işgal etmiş, buradan vilayet merkezi

³⁷⁹ Abdulaziz Kardaş, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu(1915-1918)", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 10, Van 2015, s. 179-184.

³⁸⁰ Mevlüt Yüksel, "I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 37, Erzurum 2008, s. 260-261.

³⁸¹ Ruslar için Karadeniz ve Trabzon'un önemi hakkında bkz: Şahin Doğan, "I. Dünya Savaşında Rusya'nın Karadeniz Politikası ve Rus Karadeniz Filosu", **Birinci Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya**, KTÜ Yayınları, Trabzon 2017, s. 63-97.

³⁸² Sebahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 1-4.

olan Trabzon'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Askeri birliklerin yanı sıra Trabzon'dan gelen gönüllü birliklerin Of'un Solaklı ve Baltacı vadilerinde ortaya koyduğu direnişin kırılmasından sonra 15-16 Nisan gecesi Vali Cemal Azmi Bey önderliğinde şehir tahliye edilmiş; Rus ordusu 18 Nisan 1916 tarihinde Trabzon'u işgal etmiştir³⁸³. Böylece Trabzon ahalisi için de muhaceret günleri başlamıştı.

Erzurum'dan sonra 24 Şubat 1916 tarihinde Aşkale'yi işgal eden Ruslar, 14 Nisan 1916 tarihinde Bayburt-Kop Dağı mevkiine doğru yürüyüşe geçmiştir. Ruslar ileri harekâta devam edebilmek ve içerideki birliklerini Trabzon Limanı'ndan destekleyebilmek için Erzurum-Bayburt-Trabzon hattında bütünlüğü sağlamak zorundaydı. Rus birlikleri, işte bu amaç ve plan doğrultusunda 15-16 Nisan 1916 tarihinde Erzurum-Bayburt arasında bulunan Kop Dağı önlerine geldiler. Osmanlı ordusu, burada 3 ay kadar Rus ordusuna karşı büyük bir mukavemet göstermesine rağmen birliklerin takviye edilememesi nedeniyle 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa³⁸⁴, birliklerin geri çekilmesi emrini verince Bayburt 16 Temmuz 1916 Cumartesi günü öğleden sonra Rus birlikleri tarafından işgal edilmiştir³⁸⁵. Bayburt'tan sonra Gümüşhane ve Kelkit'i işgal eden Rus birlikleri ardından 25 Temmuz 1916 tarihinde Erzincan'ı da işgal etmişlerdir³⁸⁶. Böylece Temmuz ayı sonuna gelindiğinde Trabzon-

³⁸³ Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S. 17, Serander Yayınevi, Trabzon 2014, s. 137-138.

³⁸⁴ **Mehmet Vehip (Kaçı) Paşa**: 1875 yılında Yanya'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Emin Bey, annesi Fatma Hanımdır. Ailesinin soyu Özbekistan'dan Anadolu'ya gelen ve buradan da Rumeli'ye geçen "Kaçı" adlı bir Türk boyuna dayanmaktadır. 28 Mayıs 1894 tarihinde girdiği Harp Okulunu 1897 yılında "Üsteğmen" rütbesiyle bitirerek Harbiye Mektebine başlamış ve buradan 17 Ocak 1900 tarihinde kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak Osmanlı ordusuna katılmıştır. 31 Mart Olayı sonrasında Harp Okulları komutanlığına getirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinde aktif rol oynamıştır. Balkan Savaşı'nda Yanya'yı savunmuş, 1914 yılında Hicaz Fırkası komutanı ve Hicaz valisi olarak Şerif Hüseyin'le mücadele etmiştir. Birinci Kanal Seferi'nden sonra II. Ordu komutanlığına tayin edilmiş ve Çanakkale'de Güney Grubu komutanı olarak görev yapmıştır. Erzurum'un işgalinden sonra III. Ordu komutanlığına getirilen Vehip Paşa, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Rus ordularının geri çekilmesi üzerine Erzincan, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Van, Batum ve Gümrü'nün alınmasında aktif bir rol oynamıştır. Mondros Mütarekesi'nden 1939 yılına kadar yurt dışında zorunlu bir sürgün yaşamıştır. Bu dönemde askerlik mesleğinden ve vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Yurtdışı günlerinde Türkiye'nin yeni rejimine muhalif olarak hareket etmiş ve çeşitli olaylara karışmıştır. 150'liklerin affı ile 1939 yılında tekrar vatandaşlığa alınmış ve yurda döndükten kısa bir süre sonra 1940 yılında vefat etmiştir (Yüksel Nizamoğlu, **Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013).

³⁸⁵ Mehmet Okur-Serdar Göktaş, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt'un İşgali ve Göç", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S. 21, Serander Yayınevi, Trabzon 2016, s. 174-176.

³⁸⁶ Adnan Sofuoğlu, "Genel Hatlarıyla I. Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali ve Ermeni Mezalimi", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, Ankara 2005, s. 147.

Erzincan-Van hattının doğusu ana hatlarıyla Rusların eline geçmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin kaybettiği vilayetlerde yaşayan ahali güvenli bölgelere doğru göç etmek zorunda kalmıştır.

1.2. Ermeni Çeteleri Tarafından Yapılan Zulüm ve Katliamlar

Rusların desteklediği Kafkasyalı Ermenilerin 19. yüzyılın sonlarında kurdukları Hınçak ve Taşnaksutyun gibi örgütler³⁸⁷ faaliyetlerini Birinci Dünya Savaşı'nda daha da arttırmıştı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilân etmesinden sonra binlerce Ermeni, bu örgütlerin teşvikiyle Rus topraklarına firar ettiler. Ermeniler, Kafkas Cephesinde Osmanlı ile Rusya arasındaki çatışmayı uzun zamandır hayal ettikleri "Büyük Ermenistan" projesinin gerçekleştirilmesi için bir fırsat olarak görüyorlardı. "Gönüllü Birlikler" olarak isimlendirilen Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'da yaptıkları suikastlar, cinayetler ve soygunlar bu hayalin gerçekleşmesine yönelikti. 1914-1916 yıllarında Rusya İmparatorluğu tarafından kışkırtılan Ermenilerin saldırıları bölgede uzun süren çatışmalara zemin oluşturdu³⁸⁸. Yerel çetelerle işbirliği yapan bu birliklerin saldırıları sonucu yüzbinlerce Müslüman hayatını kaybetti. Bu olaylar sırasında Müslümanların uğradığı zulüm ve katliamlara dair arşiv vesikaları incelendiğinde Ermenilerin ne kadar acımasız oldukları görülecektir³⁸⁹. Ruslarla birlikte hareket eden Ermeniler, Siirt, Muş, Malazgirt, Bulanık, Hınıs, Pasinler, Eleşkirt³⁹⁰ ovalarında, Van, Bitlis, Genç, Tutak ve Maçka'da bütün kaza, köy ve mahallelerde Müslümanları yok etmek amacıyla yağma ve katliama girişmişlerdi. Köyleri ateşe vererek insanları samanlığa doldurup canlı canlı yaktıkları; bazı çocuk ve erkeklerin kol ve bacaklarını kesip canlı canlı ateşe attıkları, kız çocuklarına ve kadınlara tecavüz ettikleri, hastaları dipçiklerle öldürdükleri; insanların

³⁸⁷ Rus taraftarı Ermeniler tarafından 1871 yılında İsviçre'de kurulan Hınçak Komitesi, Marksist anlayışa sahipti. Rusya'nın hamiliğinde bir Ermenistan tasarlıyordu. Ermeni milliyetçiler tarafından 1890 yılında Tiflis'te kurulan Taşnak Komitesinin amacı ise bağımsız bir Ermenistan kurmaktı. Bu örgütlerin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz: Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 426-568.

³⁸⁸ Cemil Hasanlı, "Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S. 50, Ankara 2015, s. 152.

³⁸⁹ Ermeni çetelerinin bölgedeki katliamlar için bkz: **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri(1914-1918)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 61-101.; **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, C. I, Ankara 2001.

³⁹⁰ Tutak mültecisi Mehmet Altıntaş(d.1902-ö.1995) ile 1994 yılında Kadir Pürlü tarafından yapılan röportaj.

üzerinden atla geçip kılıçtan geçirdikleri, muhacirlerin üzerinde şarapnel patlattıkları, insanların mallarını ellerinden zorla alıp, vermeyenleri öldürünceye kadar dövdükleri ve hapse mahkûm ettikleri, ayrıca bazı yerlerdeki camileri kiliseye çevirdikleri tanıkların ifadeleriyle sabittir³⁹¹. Bu zulüm ve katliamlardan kurtulabilen Müslüman ahali, kitleler halinde ve hazırlıksız olarak göç etmek durumunda kalmıştır.

2. Göç Kararının Alınması ve Göç Yollarında Yaşananlar

Şark vilayetleri birbiri ardına Rus işgaline girerken bölge ahali de canını kurtarmak için güvenli yerlere doğru kitlesel bir göç hareketi başlatmıştı. Kısa sürede yüzbinlerce insan mülteci konumuna düşünce Hükûmet tedbir amacıyla mültecileri elverişli iskân mntıkalarına sevk etme kararı alıp hemen uygulamaya koydu. Ancak ağır kış şartları ve mülteci yoğunluğu işi zorlaştırıyordu. İşgal sahasının genişliği sebebiyle mülteciler farklı yolları³⁹² kullanarak güvenli bölgelere göç etmişlerdir. Lakin bu yolların hemen tamamı seyahate pek elverişli değildi. Nitekim bu dönemde subay olarak Kafkas Cephesinde bulunan Şevket Süreyya Aydemir'in gözlemleri, sevk yollarının durumunu ve mültecilerin yaşadığı ulaşım sıkıntısını özetliyordu: "... Bütün bu büyük sahada, bu bir sıra vilayetler içinde bir tek kilometre demiryolu yoktu. Denize düşman hâkim olduğu için! limanlarına bir tek gemimiz yanaşamıyordu. Zaten harp olmasa bile elimizde buralara işleyecek esaslı Türk gemileri yoktu. Şose denilen çizgiler, üzerlerinde ancak yazın kağnıların, yaylıların güçlkle dolaşabildiği birtakım izlerden ibaretti. Motorlu nakil vasıtalarını hiç kimse görmemişti. Gerçi ordunun emrinde iki Alman kamyonu vardır deniliyordu ama onları da gören yoktu"³⁹³.

Bununla beraber mültecilerin iskân mntıkalarına intikalinin kolay ve zarar görmeden temin edilmesi, iskân faaliyetlerini doğru yönetmek, dönemin hükûmetini

³⁹¹ **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi (1906-1918)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, C. I, Ankara 1995, s. 118-139.

³⁹² Sivas'a ulaşmak için mülteciler ağırlıklı olarak Erzurum - Sivas yolunu kullanmıştır. Bu hat Erzurum-Erzincan-Suşehri-Zara ve Hafik'ten geçerek Sivas'a ulaşıyordu. Bir diğer yol ise Trabzon-Gümüşhane-Bayburt üzerinden Sivas'a ulaşmaktaydı. Samsun ve havalisinden Amasya ve Tokat sancaklarına gelen mülteciler ise özellikle Samsun-Amasya yolunu kullanmıştır. Yine Karadeniz sahillerinden iç bölgelere gelen mültecilerin bir kısmı ise Ordu-Niksar yolunu kullanarak Tokat ve Sivas'a ulaşmıştır: Mültecilerin sevk, iâşe ve iskân mntıkaları ile muhtelif müesseseleri gösteren 29 Zilhicce 1341[m.12 Ağustos 1923] tarihli harita: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Haritalar (BOA, HRT.)**, No: 404.; Ayrıca göç yollarında yaşananlar için bkz.: Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, İstanbul 2006, s. 133-142.

³⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Yayınları, İstanbul 1987, s. 93.

meşgul eden en temel meselelerden biri olmuştur. Bu noktada, cephe hattının hemen gerisinde bulunan Sivas, hem iskân mıntıkası hem de sevk noktası olması itibarıyla, stratejik bir öneme sahipti. Diğer taraftan Üçüncü Ordu'nun iâşesinin önemli bir kısmı da buradan karşılanmaktaydı. Mülteci yoğunluğunun yaşandığı dönemde ulaşım sıkıntısının artması üzerine Sivas Valisi Muammer Bey, kalabalık gruplar halinde gelen mültecilerin iskân ve naklinde karşılaşılan güçlüklerle değinerek 24 Şubat 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden vasıta talebinde bulunmuştu³⁹⁴. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, söz konusu talebin askerî makamlar tarafından karşılanarak sorunun çözülebileceğini 26 Şubat 1916 tarihli telgrafla Sivas Valiliğine bildirdi³⁹⁵. Ancak bölgedeki ulaşım vasıtaları genellikle 3. Ordunun ihtiyaçlarına tahsis edildiğinden³⁹⁶ dolayı istenilen vasıtalar bir türlü gelmedi. Bu nedenle Sivas Valiliği, kendi imkânlarıyla ancak çok muhtaç durumda olan mülteciler için nakil vasıtası tedarik edebildi.

Bununla birlikte, sevkியatta sorun yaşanmaması için başka tedbirler de alındı. Mesela; harp bölgelerinden gelen mültecilerin iskân mıntıkalarına gitmek için takip edecekleri yolun “şimendifer hattı güzergâhına tesadüf eylediği ve mümkün olduğu takdirde hattın devam ettiği mahale kadar bu vasıttadan te'min-i istifâdeleri”³⁹⁷ vilayet ve mutasarrıflıklara bildirildi. Ancak Sivas'a gelen mülteciler için ana hat konumundaki Erzurum-Erzincan-Suşehri-Zara-Sivas güzergâhında demiryolu yoktu. Mevcut kara yolu ise ilkel olmakla beraber bilhassa Zara-Erzincan arası onarıma muhtaç bir vaziyette idi. Ulaşım vasıtaları da yetersizdi. Anadolu demir yolunun son istasyonu olan Ulukışla ise Sivas'a yaklaşık 400 kilometre uzaklıktaydı³⁹⁸. Yani Sivas'a gelen mültecilerin demiryolundan istifadesi pek mümkün görünmüyordu. Buna rağmen mültecilerin kolay bir şekilde iskân mıntıkalarına ulaşabilmeleri için eldeki tüm imkânlar seferber edilmiştir.

³⁹⁴ Sivas Valisi Muammer Bey'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 11 Şubat 1331[m.24 Şubat 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 14/45-2.

³⁹⁵ İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyetinden Sivas Valiliğine gönderilen 13 Şubat 1331[m.26 Şubat 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.İ.UM.EK.**, 14/45-1.

³⁹⁶ Tuncay Ögün, **Kafkas Cephesinin Birinci Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 235.

³⁹⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve diğer vilayet/mutasarrıflıklara gönderilen 24 Ağustos 1332[m.6 Eylül 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/205.

³⁹⁸ Tuncay Ögün, **A.g.e.**, s. 291-293.

2.1. Erzurum Mültecilerinin Göçü

1914 yılı Kasım ayından itibaren Kafkas cephesinde Türk-Rus savaşının başlaması, bölge ahalisi için sıkıntılı bir sürecin habercisiydi. Erzurum'un kademe kademe Rus işgaline uğramasıyla birlikte göç yollarına düşen ahali bazen samanlıklarda bazen yol güzergâhındaki köylerde konaklayarak ilerlerken bilhassa ağır kış şartları mültecilerin işini daha da zorlaştırıyordu. Bu gruplardan birisi de Aşağı Pasin ahalisiydi. Bir süre Rus esaretinde yaşayan bölge halkının hemen tamamı önce Erzurum'a, oradan da Bayburt-Kelkit-Alucra-Şebinkarahisar-Suşehri-Zara-Hafik yolunu takip ederek Sivas'a kadar geldi. Bir kısmı ise daha ileriye Kayseri, Niğde, Konya ve Karaman'a kadar gittiler³⁹⁹. Bu uzun ve yorucu göç yolculuğunda ekmek, su gibi en temel ihtiyaçların temininde dahi büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

Kafkas Cephesi'nde III. Ordu'da görevli subaylardan Aziz Samih Bey, 1915 yılının başında karşılaştığı mültecilerin yollarda yaşadığı perişanlığı şu sözlerle anlatıyordu: "15 Ocak 1915 tarihinde Ordu karargâhı Köprüköyü'ne döndü. Yolda kalpleri yıkan hicret manzaraları. Zavallı kadınlar, çocuklar yalınayak, bir kağına veyahut bir öküze kirli birkaç yorgan yüklenmiş, bir iki zayıf inek ve danayı önüne katmış, meçhul bir ufka doğru gidiyorlar. Ordunun her çekilişi bu hicret manzaralarını yeniliyordu"⁴⁰⁰.

Aslında manzara her yerde aynıydı... Sarıkamış bozgununun ardından halkın, perişan bir vaziyette Erzurum istikâmetine doğru gidişine tanıklık eden Aziz Samih Bey, 1915 yılının başında muhacir kabilelerinin genel manzarasını ise şu şekilde tasvir etmişti: "Muhacir akını Erzurum'a doğru gidiyor. Malül, ihtiyar, anasını sırtına almış erkekler. Çocuklarını yorgana sarmış, omuzlamış, kucaklamış kadınlar, kağıların arkasından yürümeğe çalışan yavrular. Sorarsanız nereye gittiklerini onlar da bilmiyor. Rus askerlerinden, Ermeni taarruzlarından canını, namusunu kaçırıyor. Bu zavallıların kim bilir her gün ne kadarı boş köylerin yıkık damları altında can veriyor. Doğrusu sayısını yaratan bilir..."⁴⁰¹.

³⁹⁹ **İki Kardeşten Seferberlik Anıları**, Hazırlayan: Yıldırım Sezen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 41-86 ve 192.

⁴⁰⁰ Aziz Samih, **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları**, Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934, s. 17.

⁴⁰¹ Aziz Samih, **A.g.e.**, s. 18-20.

Kasım 1915 tarihinden itibaren Rus ordu birlikleri Erzurum istikametine ilerleyince Hasankale, Köprüköy ve Azap gibi yerler başta olmak üzere şehrin doğusundan başlamak suretiyle Erzurum halkı Türk ordu birlikleri ile birlikte kabileler halinde batıya doğru göç etmeye başlamıştı. Bu göç hareketi kısa sürede Erzurum merkezini de içine aldı. Çünkü Rus Kafkas Ordusu'nun Ocak 1916 tarihinde Erzurum taarruzuna başlamasıyla 3. Ordu Kumandanı Mahmut Kâmil Paşa şehrin tamamen boşaltılması emrini vermişti⁴⁰². İlerleyen günlerde durum daha da vahim bir hal alınca 10. Kolordu birliklerinden alınan rapor üzerine 13 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'un tahliyesi zorunlu hale gelmişti. Bu kararı, "Bu sevgili şehrin bırakılması mecburiyetinin verdiği elem tarif olunamaz, müdafaası deruhte olunan vatandaşları düşmanın ulüvv-ü cenabına bırakarak çekilmenin hicabı çok büyük azaptır. Ordu karargâhı bu elem ve azabı çok derin duydu"⁴⁰³ şeklindeki acıklı sözleriyle dile getiren Aziz Samih Bey, 13 Şubat 1916 gününü 14 Şubat'a bağlayan gece Ordu karargâhının Vali Tahsin Bey⁴⁰⁴ ile birlikte Ilıca'ya hareket ettiğini bildiriyordu. Tahliye kararının duyulması üzerine Ordu karargâhının şehirden çıkışını engellemek isteyen ahalinin belli mıntikalarda toplandığına işaret eden 3. Ordunun karargâh subaylarından Aziz Samih Bey, "İmkân-ı mukavemet olsa ölüm pahasına bile kendilerini bırakmayacağımızı vatanperver Erzurumlular da pekâlâ bilirlerdi. Fakat yeis ve nevmidi bu tedbirde bir amildi. Bırakıp uzaklaştığımız meskenlerin kapılarında, pencerelerinde görülen ızdıraplı bakışlı gözlerden otomobilin en karanlık köşesine

⁴⁰² Mevlüt Yüksel, **A.g.m.**, s. 261. Halkın göçü işgal tehlikesinin hissedildiği andan itibaren başlamıştı. Ancak Erzurum'daki devlet dairelerinin taşınma işlemi, birkaç istisna dışında, şehrin işgale uğradığı 15 Şubat 1916 tarihine kadar ertelenmiştir. Taşınma bu tarihte Vali Tahsin Bey'in öncülüğünde başlayacaktır.

⁴⁰³ Aziz Samih, **A.g.e.**, s. 93.

⁴⁰⁴ **Hasan Tahsin (Uzer) Bey:** 1878 yılında Selanik'te doğmuştur. İbrahim Ağa'nın oğludur. 1897 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra çeşitli kazalarda kaymakamlık yaptı. 1909'da Drama 1912 yılında Beyoğlu sancaklarında mutasarrıf olarak görev yaptıktan sonra 1913 yılında Van valiliğine atandı. 1914 yılında Erzurum, 1916 yılında ise Suriye valiliğinde görevlendirildi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin gözde valilerinden olan Tahsin Bey, Mütareke Dönemi'nin ilk kabinesi olan Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey tarafından İzmir valiliğine getirildi. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmir'i temsilen yer alan Tahsin Bey, İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Malta'ya sürüldü. Dönüşünde 1935 yılına kadar milletvekilliği yaptı. Bu tarihten sonra idarecilik mesleğine geri dönerek genel müfettiş oldu ve bu görevde iken 1939 yılında vefat etti. Uzer soyadı kendisine Atatürk tarafından verilmiştir. Kâmil Erdeha, **Milli Mücadele Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 374-376. Ayrıca bkz: Ender Korkmaz, **Tahsin Uzer'in Yaşamı ve Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011; Mustafa Şahin, **Hasan Tahsin Uzer'in Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, ATAM Yayınları, Ankara 2015.

sığındım”⁴⁰⁵ derken Erzurum’un tahliyesinin kolay verilmiş bir karar olmadığına vurgu yapıyordu.

Nitekim Erzurum Valisi Tahsin Bey de Erzurum’dan başlayan göç hareketini başlangıçta engellemek istemişti. 16 Şubat 1916 tarihinde Talat Paşa’ya gönderdiği telgrafında bu tavrının sebebini, “...Muhacereti de men için çok çalıştım. Çünkü bir metre kar ve tahtes sıfır 20 derece nisvan ve etfalın yollarda helâk olacağını, Hasankale muhaceretinde görmüş, kanlı yaşlar dökmüş idim...” şeklindeki sözlerle ortaya koyan Tahsin Bey, buna rağmen halkın, Ermeni saldırılarından dolayı zapt edilemediğini, yollarda izdiham ve sefaletin arttığını dile getirerek mültecilerin en az zayıatla Erzincan’a nakledileceğini bildirmişti⁴⁰⁶.

Erzurum ahalisinin işgal günlerinde yaşadığı acılar, dönemin hatıralarında canlı bir şekilde resmedilmiştir. Emekli bir Osmanlı Paşası olan Mehmet Ali Paşa’nın oğlu Şeref Tipi de bunlardan birisidir. Şehrin düşüşünü 12 yaşında gören Şeref Tipi’nin o günlerde yaşadıkları ve gözlemleri, aslında tüm mültecilerin hislerini yansıtmaktaydı: “Bütün geçmişi ve geleceğiyle bir şehrin artık düşmana terk edilmesinin nasıl bir acı olduğunu ancak ona tanık olanlar bilebilir. Şehrin her gün biraz daha boşalması, sahipsiz, ıssız, sessiz kalması, son giden atlılara, arabalara, askerlere acı acı bakılması... Şurada burada düşmana kalmasın diye depoların, cephaneliklerin yakılması... Son gün... Son gece... Son şafak... Ve sonra ölüm sessizliği... Son gece gelmişti. Moskof’un ertesi gün şehre gireceği söyleniyordu. Öldürücü bir susum vardı kentte. Evimizin selamlık, harem ve bahçe kapıları küskülenmişti. Korkup bize kaçan kimi komşular, tanıdıklar, tanımadıklar, kadınlar, kızlar üst ve alt bahçe odalarında toplanmışlardı. 16 Şubat 1916 günü Erzurum düştü... O gün tanık olduğum görüntü on iki yaşına çöreklenmiş bir onulmaz acı oldu. Ne kadar küçük olursam olayım, sezindim ki yurdumuzdan bir yürek kopuyor, bir kent, ünlü bir kent düşüyor, bir tarih siliniyor. Bir kara dönem başlıyordu. O gün belki böyle bir anlatım bulamıyordum ama o seziyi acı bir zehir içer gibi içiyordum. Babamla beraber dama çıkmıştık. Dürbünüyle etrafı seyrediyordu. Ara sıra çevremizden bir kurşun vızlayıp geçtiğinden babam beni bacanın arkasına yollamıştı. Kendisi de diğer

⁴⁰⁵ Aziz Samih, **A.g.e.**, s. 93.

⁴⁰⁶ Mevlüt Yüksel, **A.g.m.**, s. 265.

bacanın arkasındaydı. Karşıda Topdağı, Uzunahmet ve Aziziye tabyaları, ölmüş Türk kahramanları gibi, alabildiğine somurtkan bir susuşla tarihe bakıyor. Solda Ilıca ovasına dökülmüş son Türk artçı birlikleri savaşa savaşa, ağır ağır Erzurum'dan uzaklaşıyor. Patlayan cephaneliklerin kara dumanları alevlerle birlikte göklere tırmanıyordu. Yine de Yağmayı sürdüren Ermeni çocukları Rejinin sigara sandıklarını sürükleyerek evlerine götürmekten vazgeçmiyorlardı... Mavi gökte silik bir mırıltı çıkaran kâğıttan bir kayık yüzüyordu”:

– “Pışıbba(Paşababa) bakın bu?...” dedim.

– “Rus uçağı...”. dedi.

Tek konuşmamız bu oldu o sabah babamla, Kutsal Evin toprak damının üst katında. Dürbünle uzun uzun bakan Pışıbba sessizdi⁴⁰⁷.

Böyle dramatik sahnelerin yaşandığı Erzurum'un Rus işgaline düşmesiyle birlikte, Erzurumluların tarihte yaşadığı 1829 ve 1877 göçlerinden sonra üçüncü büyük göç olayı meydana geldi. Ruslar geliyor haberlerini duyan yaşlı, genç, kız, kadın, çocuk olmak üzere Erzurumlular, dondurucu soğuya rağmen Erzincan ve Bayburt istikametine doğru hicrete başladılar⁴⁰⁸. Hükümet, Erzurum'dan batıya doğru ilerlemekte olan felaketzedeleri önce Sivas, Tokat, Çorum gibi vilayet ve sancaklara yerleştirme kararı aldı. Fakat göç edenlerin sayısı kısa zamanda yüz binleri bulunca Kayseri, Konya, Diyarbakır, Urfa, Adana, Maraş, Antep, Samsun, Yozgat, Kırşehir ve Niğde gibi yerler de iskân mıntıkası olarak belirlendi⁴⁰⁹. Böylece mülteciler daha geniş bir sahada iskân edilecekti. Ancak mevcut koşullar düşünüldüğünde mültecileri uzun ve meşakkatli bir yolculuk bekliyordu. Hava soğuk, iâşe ve ulaşım imkânları kısıtlıydı. Tarihin kaydettiği en hüznü günleri yaşamak zorunda kalan Şark mültecileri yollarda çok büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır.

Erzurum'u tahliye eden 3. Ordu karargâhı, 16 Şubat 1916 tarihi itibarıyla Ilıca'dan saat 11'de Yeniköy'e hareket etmişti. Yol tamamen muhacirlerle doluydu. Kadın, çocuk, ihtiyar, kağnılı, atlı, yaya bu müthiş soğukta yollara dökülmüştü. Sefalet

⁴⁰⁷ Şeref Tipi, **Pışıbba**, Yayına Hazırlayan: Canerhan Tipi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 185-186.

⁴⁰⁸ Erol Kaya, **I. Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları**, Atatürk Üniversitesi SBE Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993, s. 31.

⁴⁰⁹ Tuncay Ögün, **A.g.e.**, s. 314-316.

manzaraları çok acıklıydı. Perişan durumdaki halkın hicret etmeyerek yerlerinde kalmaları halinde daha az zayıat verecekleri subaylar arasında konuşuluyordu⁴¹⁰. Ordu karargâhı 19 Şubat 1916 günü öğleden sonra 4'te Tercan'a ulaştığında manzara değişmemişti. Her tarafta muhaceret, yolların etrafı hayvan leşleriyle dolu, aralarında insan cesetleri de görülüyordu⁴¹¹. Mültecilerin perişanlığına bir türlü çözüm bulunamıyordu.

Diğer taraftan yolların vaziyeti de mültecilerin naklini zorlaştırmaktaydı. Nitekim 24 Şubat 1916 tarihinde Mamahatun'dan hareket edildiğinde; güzergâhtaki yolların perişan durumda olduğunu, otomobillerin sürekli çamura saplandığını, köy yollarının daha fena bir vaziyette bulunduğunu ve köylerin “bilâ mübâlağa çamur denizini” andırdığını ve sokaklarda dize kadar çamura batmadan gezmenin imkânsız olduğunu kaydeden Aziz Samih Bey, Nafia Mühendisi ve Erzincan Mutasarrıfının işe el koymasıyla amele taburlarının marifetiyle kısa sürede Fırat kenarında bir yol açıldığını, askerin ve mültecilerin birçoğunun hayatının bu sayede kurtulduğunu⁴¹² dile getiriyordu.

Sansa mevkiine gelindiğinde meydana gelen bir çukur nedeniyle yol arızalanmış ve mültecilerin gayretiyle yol düzeltilmişti. 27 Şubat'ta Sansa'da kalınmış ve ertesi gün Petriç köyüne gelinmişti. Burada da yollar muhacirlerle doluydu. Mültecilerin öküzlerinin ve beygirlerinin de kendileri gibi mecalsiz, kuvvetsiz olduğunu dile getiren; mültecileri “korkunç bir rüyanın dalgın yolcuları” olarak nitelendiren Aziz Samih Bey, hepsinin de nereye gittikleri konusunda “bîhaber ve bîşuur” olduklarını ifade ediyordu. 29 Şubat 1916 tarihinde Ordu karargâhı Kargın'a geldiğinde ise yolda muhacir miktarı azalmış; leş ve ceset miktarı çoğalmıştı. Öyle ki muhtelif cinsteki leşler tahammül olunamaz kokular saçıyordu⁴¹³.

⁴¹⁰ Aziz Samih, **A.g.e.**, s. 95.

⁴¹¹ Aziz Samih, **A.g.e.**, s. 96.

⁴¹² Aziz Samih, **A.g.e.**, s. 105-106.

⁴¹³ Aziz Samih, **A.g.e.**, s. 97-104.

2.2. Bayburt Mültecilerinin Göçü

Bayburt'un işgalinden yaklaşık bir ay önce halkın bir kısmı, göç hazırlıklarını tamamlayarak Bayburt'u terk etmek üzere yola koyulmuştu. Şehrin Ruslar tarafından ele geçirilmesi üzerine halkın geri kalanı da Bayburt'u boşaltmıştır. Yükte hafif pahada ağır olan eşyalar gizli yerlerde saklanmış, yolda yemek üzere birkaç günlük yiyecekler paketlenerek kağı arabalarına yüklenmişti. Bazı kabileler yanlarına koyun, keçi, inek gibi hayvanları alarak yolculuk sırasında et ve süt ihtiyacını karşılamayı düşünmüşlerdi⁴¹⁴. Bu arada askeri birlikler de geri çekiliyordu. Mültecilerin tamamen kapladığı bu yoldan askerlerin çekilmesi güçlüğüle oluyor ve süratle yetişip ileride tutacakları mevzilere ulaşmaları gecikiyordu. Bu nedenle birlik komutanlarının kabileleri sık sık uyardıkları görülüyordu. Yolculuk esnasında ölenler, yol kenarlarında hazırlanan mezarlara konuyor ve başlarında ancak bir Fatiha okunarak yola devam ediliyordu. Kalabalık mülteci grupları, Mutlu-Sünür-Köse-Kelkit yolunu takiple⁴¹⁵ Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Kayseri taraflarına göç etmiştir⁴¹⁶. Mevsimin yaz olması, Bayburt mültecilerinin işini biraz olsun kolaylaştırıyordu. Buna rağmen iskân mıntıkalarına ulaşana kadar pek çok sorunla karşılaştıkları anlaşılmaktadır.

Bu göçe tanık olanların anlattıkları, konuyu daha anlaşılır hale getirmektedir. Mesela Bayburt mültecilerinden Ahmet Hasbi o günlere dair gözlemlerini şu sözlerle ifade ediyordu: “Yola çıkalı 5-6 gün olmuştu. Küçük bir topluluk sağa sola koşarak: ‘Ne oyalanıyorsunuz düşman yetişmek üzere’ diye bağıyor, etraftaki insanları paniğe sevk ediyordu. Bizim kabile de bundan etkilenerek öküzlerle beraber arabamızı ve tüm gerekli malzemeleri bırakarak şuursuzca kaçmaya başladık. Öyle ki birbirimizi dahi kaybederek saatlerce aradık. Bir müddet sonra ortam sakinleşince aynı adamların bizim arabaları sahiplenip önümüzden geçişini seyretmiş; müdahale edememiştik. Bunun bir oyun olduğunu geç anlamıştık. Kalan yolu artık arabasız kat edecektik. Bu olaydan birkaç gün sonra önümüze çıkan silahlı iki eşkıyadan ise kabileden Çakırbağlı

⁴¹⁴ Sadri Karakoyunlu, **Bayburt Tarihi**, Kültür Ofset, Ankara 1990, s. 273.

⁴¹⁵ **Kültürün Kale Kenti Bayburt**, Editör: Dursun Ali Emir-Mutlu Adak, Bekder Yayınları, Bayburt 2011, s.11.; Mehmet Okur-Serdar Gökteş, **A.g.m.**, s. 179.

⁴¹⁶ Sadri Karakoyunlu, **A.g.e.**, s. 272.

Mecit'in gayretiyle kurtulduk..."⁴¹⁷. Görüldüğü üzere göç yollarında ortaya çıkan fırsatçı gruplar ve eşkıyalar mültecilerin çilesini daha da artırmıştır.

Memleketlerini terk ederek yollara düşen Bayburtlu mülteciler, mevsimin yaz olmasından istifade ederek gece geç saatlere kadar yürüyebiliyorlardı. Ancak beslenme önemli bir sorundu. Arazide rastladıkları yemlik, evelik, madımak gibi yenebilen otlar tüm mülteciler için vazgeçilmez besin kaynakları arasındaydı. Yollarda ölmüş at, katır gibi hayvanların etlerini yemek zorunda kalan insanlar da yok değildi. Geceleri her kafileden bir kişi nöbet tutuyor, diğerleri rahatça uyuyordu. Yol boyunca açlıktan, hastalıktan ölenlere, çaresiz kalmış insanlara rastlamaları morallerini iyice bozuyordu..."⁴¹⁸. Böylece Bayburtlu mülteciler, türlü zorlukları göğüsleyerek aylar sonra Sivas'a ulaştılar.

2.3. Erzincan Mültecilerinin Göçü

Kafkas Cephesi'nde subay olarak görev yapan Vasfi Şensözen'in Erzincan'daki gözlemleri, muhaceret hazırlıklarına ve mültecilerin çaresizliğine ışık tutmaktadır: "Erzincan'a kötü haberler geliyordu. O arada Bayburt'un düştüğü söylentileri halk arasında yayılınca bütün Erzincan halkı muhacir olmaya kalkışmıştı. Hatta askeri teşkilat dahi hazırlık üzerindeydi. Şehrin meydanlarında muhacirlikte kullanılmak üzere at, eşek, araba gibi araçlar satılıyor, ortalıkta geniş bir telaş hüküm sürüyordu. Dükkânlar da kapanıyor gibiydi. Meydanlara bahçe mahsulü olan meyveler, yığınlar halinde getirilmişti; fakat bunları alanlar da az bulunuyordu. O sırada, ayağımdaki fotinin bir teki giyilemeyecek gibi bozulmuştu. Ne yapacağımı şaşırdım. Şehrin bir kapalı çarşısı vardı. Orada araştırarak bir eskici buldum. Adamcağız tamir yapamayacağını, kendilerinin de muhacir olmak üzere bulunduklarını söyledi. Bu işi yapacak başka bir kimse de yoktu. Adama pek çok yalvardım. Gerçekten de yalın ayak duruma düşüyor gibiydim. Adamın hamiyet duygularını gıcıklayarak ve eline ayağına sarılırcasına konuşarak tamiri yapmaya razı

⁴¹⁷ Uygun Ahmet Aker, **Seferberlik Hikâyeleri**, Ötügen Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2012, s. 24. Bayburt'un Kabaçayır köyünden Abdullah Çavuşun benzer bir anısı için bkz.: **Aynı eser**, s. 25-26.

⁴¹⁸ Uygun Ahmet Aker, **A.g.e.**, s. 24-25.

ettim. O iş görürken, dolgun vücutlu bir delikanlı geldi. Eskici, “işte bu da bizim eşeğimiz buna ne yükleyebilirsek onunla gideceğiz”⁴¹⁹.

Muhacereti büyüklerinden dinleyen 1919 Erzincan doğumlu Arif Sağır, şark vilayetlerinin işgali sonucu yaşanan mülteci yoğunluğunun Erzincan’da izdiham boyutuna ulaştığına dikkati çekerken mültecilerin yollarda yaşadığı perişanlığı, ölümün nasıl sıradanlaştığını gözler önüne seriyordu: “Şimdi halk giderken bu yollar dolu[p] daş[ıyor]. Kars’tan tut buraya kadar yolda yer yok ki yürüyesin, muhacir gidesen... Kars’tan başlayanda Ruslar, vatandaş söküldü gitti. 1915 harbinde söküldü. Bu yollarda, yolların kenarında yolda öleni gömi gidiler. Ölenin üstüne biraz toprak ati gidiler. Bizim en büyük handa, şehrin çıkışında Çardaklı Deresi’nin önünde Yerhan diye bir yer var. O zaman jandarma varmış orada. Şimdi, Erzincan’da halka ilan ediler ki; Rus işgaline giriyoruz. Ordu çekili. Üçüncü Ordu çekili, Dördüncü Ordu çekili... Fakat bir tene ineğini yedekleyen, bir tene sırtına minder bağlayan yola çığı. Evini açık koyi gidiler. Bizim burdan da başlamışlar gitmeye, benim büyük annemgilde demişler, hep komşular birarada olsunlar. Zaten erkekler hep askere alınmış. Birbirlerine yardımcı olalar diye köylüler hep gruplar halinde çıki yola. Bizim Silbıs Köyü, Ekmekli köyü dağdan aşıyor... Burada kağnilerle giderken grup halinde toplaniler, kırk elli kişi, konu komşu hareket halinde Çardaklı Deresi’nin Yerhan’ın oraya gidiler ki yol tıkanmış gitmi. Yol çalışmi. Durdurmuşlar. Orda bir gece yatiler... Jandarma yolu kesmiş. Yav niye bırakmışız? Bayburt üzeri Ruslar gelmiş yolu kesmiş... Ruslar inmiş, gideni öldüriler. Geri çekilin. Bunlar da iki gün kaldıktan sonra geri dönüp geliler köylerine...”⁴²⁰.

Netice itibarıyla Van, Bitlis, Muş, Erzurum, Trabzon, Gümüşhane ve Erzincan işgal sahası olmuştu. İşgal altındaki şark vilayetlerinde Ermeni çeteleri bir milyonu aşkın Müslümanı katletti. Katliamdan kurtulmayı başarabilenler ırz namus ve can güvenliğini sağlamak amacıyla iç bölgelere iltica ettiler⁴²¹. Sivil halkla birlikte Üçüncü Ordu da çekile çekile 11 Temmuz 1916’da Suşehri merkezini karargâh kıldı.

⁴¹⁹ Vasfi Şensözen, **I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları**, Yayına Hazırlayan: Saro Dadyan, Okyanus Yayınları, İstanbul 2013, s. 65-66.

⁴²⁰ Erol Kaya, **Şehre Tanıklık Edenler Erzincan Sözlü Tarih Çalışması**, Erzincan Üniversitesi Yayınları, Pasifik Ofset, İstanbul 2012, C. I, s. 124-125.

⁴²¹ Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 130.

Sonbahara kadar bütün köylerde mevzilenecek yerler askerle doldu taşıdı. Enver Paşa, Vehip Paşa, Avusturya ve Alman Erkân-ı Harbiyesi Suşehri'ne geldiler. İlçe adeta Osmanlı Paşalarının karargâhı olmuştu. Böylelikle Hürriyet İlkokulu binasındaki Üçüncü Ordu karargâhı, 1918 yılı yaz sonuna kadar ilçede kalmıştır⁴²². Bu süre içerisinde Suşehri, doğudan gelen yoğun bir göç akınına da sahne olacaktır.

Dönemin tanıklarından Şevket Süreyya Aydemir, o günlerden bahsederken mevsim kışa yaklaşırken Suşehri'nden geçtiklerini ve “Suşehri’ni bir mahşer karışıklığı içinde bulduklarını” ifade etmektedir. Aydemir, kasabadaki mülteci yoğunluğuna şu sözlerle dikkat çekiyordu: “...karargâhlar, menziller, hastaneler, geriden ileriye ve ileriden geriye akan, birbirine karışan hareketler, buradaki havayı teneffüs edilmez bir hale getirmişti. Sokakları, bahçeleri, dere içlerini de sıkışık bir göçmen kalabalığı dolduruyordu. Herkes, istediği yere ilişmişti.”⁴²³.

Bu yoğunluk içinde kendilerinin de geceyi kasabanın arkasındaki dereye doğru kademe kademe inen meyve bahçelerinden birinde geçirmek istediklerini dile getiren Aydemir, gecenin karanlığı içinde boş bir yer ararken karşılaştıkları bir mülteci aileden bahsetmektedir. Erzurum taraflarından gelen, çocuklarını ve yakınlarını kaybeden bu ailenin nereye gideceklerini dahi bilmediklerine vurgu yapan Aydemir’in gözlemleri, muhaceretin sosyolojik boyutuna işaret ederken mültecilerin yaşadığı perişanlığın yürekleri nasıl sızlattığını da gözler önüne seriyordu: “...yandaki bahçe çitinin arkasından yanık bir şarkı sesi duyduk. Bu perişanlık içinde bu ses inanılmaz bir şeydi. Bunu söyleyenin her halde yaşlı bir kadın olması lazım gelirdi. Çiti dolaştık. Büyük dut ağacının altına bir göçmen ailesi tünemişti. Öküzler bir tarafa çekilmişti. Oku havaya kalkan kağının bir tarafına keçeler, kilimler serilmişti. Ortada hafif bir ateş yanıyordu. Bu ateşin aydınlatabildiği çevre içinde yanık, sert, mihnetli iki insan yüzü canlanıyordu. Biri bitkin bir ihtiyardı. Şarkı söyleyen de yanındaki nineydi. Nine, gözleri kapalı, ellerini tempo tutar gibi dizlerine vurarak, başı ve bütün vücudu sağa

⁴²² Hasan Eroğlu-Ergün Şimşek, **Suşehri'nin Şehir Tarihçesi**, Göksu Matbaası, İstanbul 2009, s. 87. Üçüncü Ordu karargâhında tellallık ve cenazelere su dökme vazifesiyle meşgul olan Kasım Selçuk'un anlattıklarından hareketle yazar, ordu karargâhı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Baştabiplik, cephanelikler, fırın, hastane, postane, müfettişlik, divan-ı harp vs. binalar hakkında detaylı bilgiler ve Suşehri'nde yaşanan dikkat çekici olaylar için bkz. **Aynı eser**, s. 97-121. Yazar ayrıca gelen bir emirle Suşehri halkının Tokat, Amasya, Güzin vs. yerlere gönderildiği ve Suşehri'nde Üçüncü Ordu karargâhında bulunan ordu mensubu ve amme hizmeti görenlerden sırf 120 ev kaldığını ifade etmektedir.

⁴²³ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Yayınları, İstanbul 1987, s. 90.

sola sallana sallana kendisini o garip şarkısının ahengine vermişti. Ağlıyordu. Gözlerinden yuvarlanan yaşlar göğsünü ıslatmıştı. Söylediği de şarkı değildi. Doğu Anadolu’da kadınların makamla ve şarkı söyler gibi ağladıklarını o gece orada ilk defa, ama sonraları çok gördüm. Üç arkadaş sessizce ateşin etrafına ilıştik. Erkek bizi yadırgamadı. Nine ise ya gördü, ya görmedi. Fakat acayip musikisine devam etti. Keçeleşmiş saçları alnının terlerine yapışmıştı. Yüzünün buruşuklukları alevlerin akisleri içinde, olduklarından daha derin, daha çileli görünüyordu. Makamla anlattığı şey, kendilerinin acıklı macerasıydı. Arkada kalan yurt, aşılın mesafeler, tükenmez yollar, kaybolan çocuklar, hastalanan inek, ölen keçiler, tükenen azık, yalnızlık, ümitsizlik, her şey bu seste dile geliyordu. Köyler, şehirler, insanlar, hayvanlar hep isimleriyle anlatılıyordu. Sanki ilkçağın, sokaklarda ilahi okur gibi tarihi efsaneler anlatan bir ozanıydı. Konuşuyormuş gibi serbestçe sıralanan, fakat dertli ninenin içinden dilediği gibi taşın feryatlarla, bir facia musikisi haline gelen bu hikâyenin sadece dinlediğimiz kısmı bile bize onların macerasını anlatmaya kâfi geldi... Ninenin dertler, ıstıraplar haykıran sesi yavaş yavaş hafifledi. Musikisinin sonu, gittikçe sönen hıçkırıklar oldu. Başı göğsüne düştü. Sonra yüzünü elleriyle kapadı. Ve sessiz sarsıntılar daha bir süre devam etti.”⁴²⁴.

2.4. Karadeniz Mültecilerinin Göçü

Trabzon ve havalisinin Rus işgaline uğramasından sonra yöre halkı özellikle Karadeniz sahil şeridinden batıya doğru göç etmeye başlamış ve bunun sonucu olarak Haziran 1916 itibarıyla Samsun muhacirlerle dolup taşmıştı. Bu arada Karadeniz’de işleyen gemiler ordunun erzak sevkiyatına tahsis edildiğinden dolayı mültecilerin deniz yoluyla Kastamonu taraflarına gönderilmeleri mümkün olmuyordu. Mülteci yoğunluğundan dolayı Samsun’da salgın hastalık riski de artmıştı. Bu nedenle Samsun Mutasarrıf Vekili Kemal Bey, mültecilerin Amasya ve Çorum’a sevk edilmelerinin zaruri olduğunu Dâhiliye Nezaretine bildirdi⁴²⁵. Bunun üzerine Aşair ve Muhacirîn Müdür-i Umumisi Hamdi Bey, Sivas ve Ankara vilayetlerine tebligatta⁴²⁶ bulunarak

⁴²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **A.g.e.**, s. 90-92.

⁴²⁵ Samsun Mutasarrıf Vekili Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 16 Haziran 1332[m.29 Haziran 1916] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/8-16-1-2.

⁴²⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve Ankara vilayetlerine gönderilen 21 Haziran 1332[m.4 Temmuz 1916] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/8-16-1-1.

Samsun tarafından gelecek mültecilerin kabulünü istedi. Ayrıca Ordu kasabasıyla civarından çıkarılacak mültecilerin Terme ve Çarşamba'ya gönderilmeyerek Niksar yoluyla Sivas'a sevkleri istendi⁴²⁷.

2.5. Göç Yollarında Barınma ve Beslenme Sorunlarının Çözümü

Mültecilerin göç yollarında karşılaştıkları en önemli sorun barınma ve beslenme meselesi olmuştur. Bu ihtiyaçlarını güzergâh üzerindeki köylerden karşılayan mülteciler, kimi zaman yanlarında götürdükleri hayvanlarını kesip köylüden temin ettikleri kazanda pişirmek suretiyle iâşe sorununu çözerken bazen de köylülerin ikram ettiği yemekleri yiyerek hayatta kalmışlardır. Misafir oldukları köylerde çamaşırlarını yıkayıp temizlik sorununu da çözen muhacirler, havanın daha müsait olduğu aylarda ise çadır kurarak dinlenmişlerdir⁴²⁸.

Bu göç esnasında kendine has bazı geleneklerin de oluştuğunu görmekteyiz. Bunlardan biri de konaklama yeri bulmak için öncüler gönderilmesidir. Mülteciler arasında bu öncülere “konakçı”, uygulamaya ise “konak yeri hazırlama” denilirdi. Bilhassa mevsimin kış, çeteler nedeniyle yolların güvensiz olduğu dönemde mülteciler güzergâh üzerindeki köylerde kalmayı usul haline getirmişti. Buna göre kafileden 2-3 kişi önceden ileri gönderiliyordu. Bunların görevi, gittikleri köylerde önce kalacak bir yer, ekmek ve diğer gıda maddelerini hazırlamaktı⁴²⁹. Mülteciler aylar süren göç yolculuğunda temel ihtiyaçlarını bu sayede karşılamak suretiyle hayatta kalmışlardır.

Bununla birlikte devletin de bu konuda yardımları olmuştur. Bu manada mültecilerin iâşe ve barınma ihtiyaçları, göç yollarındaki konak mahallerinde devlet tarafından karşılanmıştır. Şark mültecilerinden Erzurumlu İbrahim Erturan, Suşehri'ndeki gözlemleri bu konuya açıklık getiriyor: “Beklemeli yolculuktan sonra Suşehri'ne indik... Hükûmet bizim birkaç gün orada kalmamızı istedi. Biz de kaldık.

⁴²⁷ Dâhiliye Nezaretinden Trabzon vilayetine gönderilen 19 Eylül 1332[m.2 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 68/160.

⁴²⁸ **İki Kardeşten Seferberlik Anıları**, s. 119.

⁴²⁹ **İki Kardeşten Seferberlik Anıları**, s. 117-118 ve 123-124.

Suşehri'nde H k met bize erzak verdi. Birkaç gün sonra buradan ayrılarak Zara'ya geldik. Birkaç konaklamadan sonra Sivas'a ula tık''⁴³⁰.

Diğer taraftan göç yollarında mülteci­leri  a ırtan olaylar da ya anmı tır. İlk defa otomobille kar ıla an  ark mülteci­lerinden Erzurumlu Halit Sezen bu deneyimi  u sözlerle anlatıyor: Sivas'tan Kayseri'ye gitmek üzere yola devam ettik.  arkı la'nın Lisanlı köyünde birkaç gün kaldık. Buradan yola devam ederken yolda istirahat molası verildi. Arabalar[ka nı arabaları] yolun kenarına çekildi. Hayvanlar otlayıp dinlenmeleri için salıverildi. Tam bu sırada, o güne kadar hiç g rmedi imiz    farklı şeyin geldiğini gördük. Me er bunlar Enver Paşa'yı  ark Cephesi'ne götüren otomobillermi . Otomobili ilk defa orada gördük...⁴³¹.

2.6. Mülteci Miktarı

Osmanlı H k metinin mülteci hareketine hazırlıksız yakalanması, esasen hazırlık yapabilecek kudrette olmaması nedeniyle, cephe gerisindeki vilayetlere akın eden mülteci­lerin sevkleri kontrollü bir şekilde yapılamamıştır. Hal böyle olunca mülteci­ler kendi imkânlarıyla memleketin çeşitli yerlerine dağılmaya ba lamı tır. Yetkililerin bilgisi dışında hareket edenlerin, düzenlenmekte olan mülteci istatistiklerine kaydedilmeleri de mümkün olamamı tır⁴³². Bu nedenle Anadolu'daki mülteci miktarını kesin olarak ortaya koymak mümkün değildir. Yine de mevcut istatistiklere bakmakta yarar vardır. Mesela Mart 1915 tarihi itibarıyla Muhacirîn İdaresi'ne 278 bin göçmen kaydedilmi ti. Kasım 1916 tarihine gelindiğinde ise mülteci miktarı 800 bini bulmu tu⁴³³. Takip eden yıllarda kayda geçen mülteci sayısının bir miktar daha arttığı görülmektedir. Nitekim Maliye Nezaretinin Ekim 1917 tarihli kayıtlarında, savaş nedeniyle iltica eden mülteci­lerin 850 bin kişiye ulaştığı ifade edilmekteydi⁴³⁴. Bu veriler, devletten iaşe alan mülteci­leri göstermesi bakımından önemlidir. 1918 yılı başında ise mülteci miktarı, Muhacirîn Müdür-i Um m si Hamdi Bey tarafından 825.991 kişi olarak açıklanmıştı. Hamdi Bey,

⁴³⁰ İki Karde ten Seferberlik Anıları, s. 121.

⁴³¹ İki Karde ten Seferberlik Anıları, s. 123.

⁴³² Tuncay    n, *Vilâyet-i  arkıye Mülteci­leri Unutulmu  Bir G   Trajedisi(1915-1923)*, Ebabil Yay, Ankara 2004, s. 38-39.

⁴³³ Nedim İpek, *A.g.e.*, s. 142.

⁴³⁴ Tuncay    n, *A.g.e.*, s. 39.

kayıtlara geçirilemeyenlerin de hesaba katılması durumunda toplam mülteci sayısının 1.500.000 kişiye ulaştığını ifade ediyordu⁴³⁵. Öte yandan İstanbul basını da mültecilerin bulundukları mıntikalara özel muhabirler göndererek meseleyi yakından takip ediyordu. Mesela Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 4 Kânûn-ı Sâni 1919 tarihli sayısında hangi vilayet ve sancakta ne kadar mülteci olduğunu okuyucularına duyurmuştu⁴³⁶:

Tablo 13: 1919 Yılı Başında Mültecilerin Vilayet ve Sancaklara Göre Dağılımı

Vilayet ve Sancaklar	Mülteci Miktarı	Vilayet ve Sancaklar	Mülteci Miktarı
Adana Vilayeti	7.432	Urfa Sancağı	48.728
Ankara Vilayeti	122.228	İzmit Sancağı	2.728
Halep Vilayeti	26.740	Eskişehir Sancağı	20
Bursa Vilayeti	1.006	Bolu Sancağı	5.732
Diyarbakır Vilayeti	35.940	Samsun Sancağı	116.672
Suriye Vilayeti	279	Balıkesir Sancağı	16.520
Sivas Vilayeti	94.163	Kayseri Sancağı	25.107
Kastamonu Vilayeti	14.749	Maraş Sancağı	14.811
Konya Vilayeti	28.824	Niğde Sancağı	4.635
Mamuratülaziz Vilayeti	23.538	Toplam	657.752
Musul Vilayeti	67.900		

Geri dönüş çalışmalarının hızlanmasıyla birlikte Şark mültecilerinin miktarında 1920 yılından itibaren azalma meydana gelmiştir. İleri gazetesinin 3 Şubat 1920 tarihli sayısına göre çeşitli vilayetlerde bulunan mülteci sayısı 800.000 idi⁴³⁷. Ancak bunların tamamı Şark mültecisi değildi. Nitekim Dâhiliye Nezaretinin tespitine göre 31 Temmuz 1920 itibarıyla İç Anadolu'da bulunan 800.000 mültecinin 407.000'ini doğu vilayetlerinden gelenler oluşturuyordu⁴³⁸.

Netice itibarıyla, Birinci Dünya Savaşı öncesinde 2 ila 2,5 milyon⁴³⁹ Müslüman halkın yaşadığı Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon vilayetleriyle Erzincan sancağından

⁴³⁵ **Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi**, Devre: III, İçtima Senesi: IV, C. II, s. 217.

⁴³⁶ Erol Kaya, **Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mültecileri Vilâyât-ı Şarkîye ve Aydın Vilayeti Mültecileri(1915-1923)**, Ebabil Yayınları, Ankara 2007, s. 25-26.

⁴³⁷ Erol Kaya, **A.g.e.**, s. 28.

⁴³⁸ Söz konusu 800.000 mültecinin geri kalan kısmı, Rumeli göçmenleriyle İzmir ve havalisinin işgale uğraması üzerine mülteci durumuna düşen Batı Anadolu ahalisinden oluşmaktaydı. Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren: Fatma Sarıkaya, TTK Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 348.

⁴³⁹ Bu konuda verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. 1914 tarihli resmi nüfus istatistiğine göre söz konusu bölgede 2.083.804 Müslüman yaşamaktaydı (Kemal Karpat, **A.g.e.**, s. 396). Bir başka kaynakta savaş öncesi bölge nüfusu 2.300.000 olarak verilmektedir (Justin McCarthy, **A.g.e.**, s. 257). İleri gazetesinin 10 Nisan 1920 tarihli nüshasında ise Rus işgali ve Ermeni katliamı nedeniyle boşaltılan vilayetlerin toplam nüfusu 2.623.484 olarak verilmiştir (Erol Kaya, **I. Dünya Savaşında Erzurum ve**

mülteci olarak iç bölgelere giden ve kayıt altına alınan Müslümanların miktarı 902.865, göç esnasında verilen kayıp ise 701.166 kişidir. Bu rakama, göç esnasında hayatlarını kaybederek ölen ama kayıt dışı kalan 300.000 kişinin eklenmesi gerekmektedir. Böylece hayatını kaybeden Şark mültecilerinin miktarı takriben 1.000.000’u bulmaktadır⁴⁴⁰. Özetle ifade etmek gerekirse, tüm bu istatistikler değerlendirildiğinde Rus işgali sonrası mülteci durumuna düşen bölge ahalisinin yarısından fazlasının Ermeni çetelerinin saldırıları, ağır kış koşulları ve iâşe sıkıntısı nedeniyle hayatını kaybettiğini söyleyebiliriz. Hayatta kalmayı başarabilenler ise ağırlıklı olarak Ankara, Samsun, Sivas, Diyarbakır, Urfa, Musul gibi vilayetlere sığınmıştır. Bunların önemli bir kısmı 1920 yılından itibaren memleketlerine geri dönerken kalmak isteyenler imkânlar ölçüsünde bu vilayetlerde iskân edilmiştir.

3. Mülteci İşlerinin İdaresi

3.1. Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin Kuruluşu

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce göç ve göçmen işleri, İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti tarafından idare edilmekteydi. Ancak bu dönemde yaşanan kitlesel göç hareketleri, işlerin daha etraflıca ele alınmasını gerekli kıldığı için kurumun genel müdürlüğe dönüştürülmesi gündeme gelmiştir. Bu amaçla hazırlanan kanun tasarısı Ayan Meclisinde ve Mebusan Meclisinde ele alınarak tartışıldı⁴⁴¹. Nihayet Mebusan Meclisinin 12 Şubat 1916 tarihli oturumunda Dâhiliye Nezaretine bağlı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi kuruldu, merkez ve taşra teşkilatlarının yapısı belirlendi⁴⁴². Böylece hem aşiretlerin hem de Şark mültecilerinin iskân, iâşe ve sevk işlemlerinin daha planlı ve programlı yürütülmesi için önemli bir adım atılmıştır.

Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları, Atatürk Üniversitesi SBE Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993, s. 44)

⁴⁴⁰ Erol Kaya, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk Mültecileri Vilâyât-ı Şarkiye ve Aydın Vilayeti Mültecileri(1915-1923)*, Ebabil Yayınları, Ankara 2007, s. 28-29.

⁴⁴¹ Bu tartışmalar için bkz: Ufuk Erdem, *A.g.t.*, s. 154-157.

⁴⁴² *Meclis-i Mebusan ZC*, D. III, İS. II, C. I, s. 575-576.

3.2. Merkez Teşkilatı

1916 yılından itibaren faaliyete başlayan Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin ilk genel müdürü Şükrü (Kaya) Bey⁴⁴³ olmuştur. Mülteci işlerinin en yoğun olduğu dönemde yaklaşık bir yıl bu vazifede kalan Şükrü Bey'den sonra 8 Şubat 1917 tarihinde, o sırada yardımcı konumunda bulunan Hamdi (Arpağ) Bey⁴⁴⁴ genel müdür olarak atanmış ve devletin sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Kurumun teşkilat yapısı ana hatlarıyla şöyledir: Genel Müdür, doğrudan doğruya Dâhiliye Nazırı tarafından atanır. Genel Müdürlükte bulunan Genel Müdür Yardımcısı ile Şube Müdürleri, Müfettişler ve Taşra Müdürleri, Genel Müdürün teklifi ve Nezaretin oluru üzerine Padişah iradesi ile tayin olunur. Şube müdür yardımcıları, merkez ve taşra memurları gibi görevliler merkezde bulunan şube müdürlerinden oluşan bir “encümen-i mahsus” tarafından seçilir ve Genel Müdür tarafından tayin edilir. Genel Müdür, Dâhiliye Nazırı adına işleri yürütür. Kurum; Sevkiyat, İhsâiyyât ve Me'mûrîn, Hey'et-i Teftişkiye, Hey'et-i Fenniyye, Muhâsebe, Evrâk, Aşâir, İskân olmak üzere 8 şubeden oluşmaktadır⁴⁴⁵.

⁴⁴³ **Mehmet Şükrü Kaya:** 1883 yılında Müftüzade Ahmet Rüştü Bey ve Hatice Bisan Hanım'ın çocukları olarak İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini sırasıyla İstanbul, Midilli ve İstanbul'da tamamlamış; Paris'te hukuk eğitimi almıştır. Osmanlı'nın son döneminde İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdürlüğü ve Genel Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. 1923'te İkinci TBMM'ye Muğla milletvekili olarak seçilmiştir. Ziraat ve Hariciye Vekilliklerinin yanı sıra TBMM Hariciye Komisyonu Başkanlığında da bulunan Şükrü Kaya, 1927-1938 yılları arasında Dâhiliye Vekilliği yapmıştır. Ayrıca 1936-1938 yılları arasında CHP Genel Sekreterliğini de yürüterek devlet ve parti içindeki konumunu güçlendirmiştir. Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından olan ve otoriter kimliğiyle tanınan Şükrü Kaya, Türk İnkılabının uygulayıcı önder kadrosu içerisinde yer almıştır. 1938'de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, aralarındaki politik rekabetten dolayı siyaset dışı bırakılan Şükrü Kaya, 1959'da İstanbul'da vefat etmiştir. Yakup Kaya, **Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya**, Erciyes Üniversitesi, SBE Tarih ABD Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı Doktora Tezi, Kayseri 2012.

⁴⁴⁴ **Mehmet Hamdi Arpağ:** 1880 yılında Hasan Asım Bey ve Münevver Hanımın çocukları olarak Erzincan Kemah'ta doğmuştur. Darülfünun Tabii İlimler ve Hukuk Mektebi mezunudur. Dâhiliye Vekâleti Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü, Mübâdele Komisyon Üyeliği, Nâfia Hey'et-i Tahririye Müdürlüğü, Nâfia Müdür Yardımcılığı, Londra Konferansı Heyeti Dâhiliye Müşavirliği, Dava Vekilliği ve TBMM İkinci Dönem Erzincan Milletvekilliği yapmıştır. Bu görevde iken Viyana Elçiliğine atandığından 26.10.1925 tarihinde istifa etmiştir. Hamdi Bey ayrıca Berlin Büyükelçiliği (12.5.1934-31.7.1939) görevinde bulunmuştur. 2 Haziran 1955 tarihinde vefat etmiştir. **TBMM Albümü(1920-2010)**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010, C. 1, s. 94.; <http://berlin.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>.

⁴⁴⁵ Volkan Martin, **A.g.t.**, s. 32, 78-148. Bu şubelere ilave olarak teşkilat kanununda yer almayan ama ihtiyaca binaen kurulduğu düşünülen Mübâyâât ve Emvâl-i Metrûke Şubeleri de bulunmaktadır. Bkz: **Aynı eser**, s. 178.

3.3. Taşra Teşkilatı

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi adı altında yeni bir yapıya geçilince teşkilatın taşra örgütlenmesi de süratle tamamlandı. Yeni düzenlemeye göre kurumun taşra teşkilatı birinci ve ikinci sınıf müdüriyetler ile birinci ve ikinci sınıf memuriyetlerden oluşmaktaydı. Muhacirîn müdür ve memurları, muhacir ve mültecilerin sevk, iskân ve iâşesinden sorumlu tutuldu. Bununla beraber muhacir ve mültecilerin sevk, iskân, iâşe ve geçimini temin edebilmesi hususunda asıl sorumlular; vali, müstakil mutasarrıf ve mülkiye memurlarıydı. Ayrıca mülkiye müfettişleri de işlerin yolunda gidip gitmediğini denetleyeceklerdi. İskân ve iâşe hususunda meydana gelebilecek zaruri hallerde mülki amirlerin göstereceği lüzum üzerine yeter sayıda geçici memur istihdam edilebilecekti. Geçici memurlar mümkün mertebe muhacir ve mülteciler arasından seçilecek, ücretleri ise genel iskân masrafları faslından ödenecekti⁴⁴⁶. 5 Haziran 1921 tarihli nizamname gereğince kurumun vilayet teşkilatı ilga olunarak görevleri sıhhiye memurlarına tevdi edildi⁴⁴⁷.

3.4. Sivas Vilayet Teşkilatının Kurulması

1916 yılından itibaren tatbik edilen teşkilat kanununa göre Sivas'ta teşkil olunan Muhacirîn Müdürlüğüne ise ilk olarak Sivas Belediyesi Başkan Yardımcısı Halis Turgut Bey'in tayini uygun görülmüş ve tercüme-i hâl evrakının gönderilmesi talep edilmiştir⁴⁴⁸. Ancak kısa bir süre sonra bu göreve Ankara Muhacirîn Memuru Yusuf Ziya Bey tayin olunduğunu görüyoruz⁴⁴⁹. Yaklaşık 7 ay bu görevde kalan Yusuf Ziya Bey'den sonra yerine Niksar Kaymakamı Hamdi Bey 2.000 kuruş maaşla atanmıştır⁴⁵⁰. 1917 yılının başında ise bu göreve, Keşan Kaymakamı iken hakkındaki

⁴⁴⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 21 Eylül 1332[m.4 Ekim 1916] tarihli şifreli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 68/175.

⁴⁴⁷ Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 147.

⁴⁴⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 3 Mart 1332[m.16 Mart 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 62/41.

⁴⁴⁹ 30 Mart 1332 [m.12 Nisan 1916] tarihli İrade-i Seniyye: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İrade Tasnifi (BOA, İ. DUİT)**, 41/3-1.; Sadareten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Nisan 1332[m.15 Nisan 1916] tarihli tezkire: **BOA, BEO**, 4408/330586-1-2.

⁴⁵⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete sunulan 6 Teşrin-i Evvel 1332[m.19 Ekim 1916] tarihli tezkire: **BOA, İ. DUİT**, 41/16-2.; 9 Teşrin-i Evvel 1332[m. 22 Ekim 1916] tarihli İrade-i Seniyye: **BOA, İ. DUİT**, 41/16-1.

suçlamalar nedeniyle görevinden alınan ancak mahkeme edilerek beraat eden Hamdi Bey, 2.000 kuruş maaşla tayin edilmiştir⁴⁵¹. Bu görevde 3 ay kalan Hamdi Bey'den sonra 14 Haziran 1917 tarihinde Ürgüp Kaymakamı Mustafa Fevzi Bey, Sivas vilayetinin yeni Muhacirîn Müdürü olmuştur⁴⁵². Yaklaşık bir yıl sonra ise Canik sancağı Muhacirîn Memuru İsmail Hakkı Bey, 2.000 kuruş maaşla bu göreve atanmıştır⁴⁵³. O da selefi gibi bir yıl hizmet ettikten sonra yerine Urfa Muhacirîn Memuru Rıfat Bey tayin edilmiştir⁴⁵⁴.

Tablo 14: Sivas Vilayeti Muhacirîn Müdürleri

Görevli Müdürler	Atama Tarihi	Eski Görevi
Yusuf Ziya Bey	30 Mart 1916	Ankara Muhacirîn Memuru
Hamdi Bey	19 Ekim 1916	Niksar Kaymakamı
Hamdi Bey	15 Mart 1917	Keşan Kaymakamı
Mustafa Fevzi Bey	14 Haziran 1917	Ürgüp Kaymakamı
İsmail Hakkı Bey	27 Haziran 1918	Canik Muhacirîn memuru
Rıfat Bey	20 Haziran 1919	Urfa Muhacirîn memuru

3.5. İskân Faaliyetlerine Yönelik Yasal Düzenlemeler

Şark vilayetlerinin Rus işgaline uğraması üzerine ahalinin cephe gerisine göç etmeye başlaması üzerine mültecilerin sevk, iskân, iâşe ve sair ihtiyaçlarının karşılanması için özel bir talimatname hazırlanmıştır. Dâhiliye Nezaretine bağlı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından hazırlanan talimatnameye göre mültecilerin iskânı için belirlenen mıntikalar, sevk işlemleri ve takip edilecek yollar, iâşe ve sağlık tedbirleri, kimsesiz çocuk ve kadınların bakımı gibi hususlar açıklığa kavuşturulmuştur. Toplam 41 maddeden oluşan bu talimatnameyi şu başlıklar altında ele alabiliriz⁴⁵⁵:

⁴⁵¹ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete sunulan 15 Mart 1333[m.15 Mart 1917] tarihli tezkire: **BOA, İ.DUİT**,41/20-2.; 17 Mart 1333[m.17 Mart 1917] tarihli İrade-i Seniyye: **BOA, İ. DUİT**, 41/20-1.

⁴⁵² 14 Haziran 1333[m.14 Haziran 1917] tarihli İrade-i Seniyye: **BOA, İ. DUİT**. 45/80.

⁴⁵³ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 27 Haziran 1334[m.27 Haziran 1918] tarihli tezkire: **BOA, İ. DUİT**. 41/30-2.; 7 Temmuz 1334[m.7 Temmuz 1918] tarihli İrade-i Seniyye: **BOA, İ. DUİT**. 41/30-1.

⁴⁵⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 20 Haziran 1335[m.20 Haziran 1919] tarihli tezkire: **BOA, İ. DUİT**. 41/35-2.; 23 Ramazan 1337[m.22 Haziran 1919] tarihli İrade-i Seniyye: **BOA, İ. DUİT**. 41/35-1.

⁴⁵⁵ **Menatik-ı Harbiyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İâşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname[Mülteci Talimatnamesi]**, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1332, s. 1-8.

3.5.1. İskân Mıntıkalarının Tespiti

Talimatnamede “harp mıntıkalarından iltica eden Müslüman Osmanlı tebaası” olarak tanımlanan mültecilerin (madde 1)⁴⁵⁶ Kafkas Cephesinin gerisindeki vilayet ve sancaklarda iskânlarına karar verilmişti. Öte yandan Kürt aşiretlerine mensup mülteciler ile Türk mültecilerin iskân planları farklılık arz ediyordu. Mesela Türk mülteciler harbin sona ermesini müteakip memleketlerine iade olunacaktı. Buna göre Türk mültecilerin Sivas vilayetinin de aralarında bulunduğu şu mıntikalarda iskânlarına karar verilmişti(madde 2 ve 4):

Tablo 15: Türk Mülteciler İçin Belirlenen Geçici İskân Mıntıkları

İskân Mıntıkası		İskân Mıntıkası	
Vilayet	Sancak	Vilayet	Sancak
Adana	Merkez, Mersin, Cebel-i Bereket(Osmaniye), Kozan	Mamuretülaziz	Merkez, Malatya
Halep	Merkez, Ayıntab	Musul	Merkez, Kerkük, Süleymaniye
Diyarbakır	Merkez, Mardin, Siverek, Ergani Madeni	Van	Hakkâri (güney ve batı tarafları)
Sivas	Merkez, Karahisar-ı Şarki	Müstakil Livalar	Urfa, Canik, Zor, Maraş

Görüldüğü üzere bilahare memleketlerine iade edilecek olan Türk mülteciler, memleketlerine yakın yerlerde iskân edilecekti. Bununla birlikte söz konusu mıntikalarda iskâna müsait yer kalmaması durumunda geri kalan mülteciler, belirlenen güzergâhlar üzerinden iç bölgelere sevk edilecekti. Buna göre Mamuratülaziz vilayetindeki fazla mülteciler Ergani üzerinden Diyarbakır’a, Diyarbakır vilayetindeki fazla mülteciler ise Siverek ve Urfa taraflarına sevk edilecekti. Sivas vilayetinde toplanan mülteciler iki kol halinde diğer mahallere sevk edilecekti. Birinci grup Sivas – Şarkışla yolundan Kayseri, Haçin, Sis ve Adana dolaylarına, ikinci grup ise Sivas – Aziziye üzerinden Sarız – Elbistan – Maraş taraflarına sevk edilecekti. Musul

⁴⁵⁶ Talimatnamenin birinci maddesine göre ayrıca; Balkan Harbi’ni müteakip imzalanan anlaşmalar ve daha evvelki anlaşmalar uyarınca terk olunan vilayetlerden Osmanlı Devleti’ne sığınanlar “muhacir”, Almanya’dan celp edilen Müslüman esirler “üsera-yı muhacir” olarak adlandırılmıştır. Yine siyasi gerekçelerle bir mahalden diğer mahale nakl olunan şahıs ve ailelerin, mensup oldukları milletlerin ismiyle (Kürt, Arap, Ermeni gibi) yâd edileceği ifade edilmiştir.

vilayetindeki fazla mülteciler ise vilayet dâhilinde ve Hakkâri sancağının münasip mahallerinde iskân edilecekti(madde 3).

Diğer taraftan Kürt aşiretlerine mensup mülteciler ise muharebeden sonra memleketlerine iade edilmeyecekti. Bu bakımdan aşiret mensupları, kendileri için tayin edilen mıntikalarda nüfusa kaydedilecek ve hiçbir vesile ile başka tarafa gitmelerine müsaade edilmeyecekti(Madde 8). Bunlar için tahsis olunan iskân mıntıkları ise şu şekilde tespit edilmişti(Madde 9):

Tablo 16: Kürt Aşiretlerine Mensup Mülteciler İçin Belirlenen İskân Mıntıkları

İskân Mıntıkları	
Vilayet	Sancak
Ankara	Merkez sancağı(Haymana kazası hariçtir), Yozgat, Kırşehir, Çorum
Konya	Merkez, Burdur, Hamidabad
Sivas	Amasya, Tokat
Müstakil Livalar	İçel, Teke, Karahisar-ı Sahip, Kayseri, Niğde

Talimatnamede ayrıca Kürt mültecilerin sevk güzergâhları da belirlenmişti. Buna göre Diyarbakır vilayetindeki mülteciler Siverek – Urfa – Halep – Adana yolunu kullanacaktı. Mamuretülaziz vilayetindeki mülteciler iki yoldan sevk edilecekti. Birincisi Malatya – Sivas – Tokat ve ikincisi Malatya – Darende – Aziziye – Kayseri yoluydu. Sivas vilayetindeki mülteciler ise üç farklı güzergâhtan sevk edilecekti. Birinci grup Tokat – Amasya – Çorum yolunu, ikinci grup Tokat – Canik yolunu, üçüncü grup Yenihan – Akdağ – Yozgat – Ankara yolunu kullanacaktı. Musul vilayetindeki mülteciler ise Rasulayn – Urfa – Halep – Adana yolunu kullanarak iskân mıntıklarına nakledilecekti(Madde 10).

Kürt mülteciler, miktarı 300’ü geçmeyecek ufak kabileler halinde ve silahsız olarak sevk edilecekti. Öte yandan her aşirete mensup mülteciler parça parça muhtelif mıntıklara gönderilecek ve oralarda genel nüfusun % 5’ini geçmemek üzere ayrı ayrı iskân edilecekti(Madde 12).

Aşiret reisleri, şeyh ve molla gibi nüfuz sahibi şahıslar iskân mıntıklarına ahaliyle birlikte sevk edilecekti. İskân mıntıklarında ahaliden ayrılacak olan aşiret reisleri, ahali ile tekrar münasebette bulunamayacak şekilde ayrı ayrı ve aşiret

ahalisinden uzak yerlerde iskân olunacaktı. Söz konusu nüfuz sahibi şahıslar tercihen vilayet merkezlerinde ve kasabalarda yerleştirilip hükûmetin nezaretinde bulundurulacaktı(Madde 13). Ayrıca Kürt mültecilere verilecek vesikada “geçici” ibaresi yer almayacaktı(Madde 14).

Öte yandan askerî hizmetlerde kendilerinden istifade edilecek olan Kürt aşiret reisleri ile şahısların nüfusa kayıtları yapılamayacak ve bunlar geçici olarak iskân ve iâşe edilecekti (Madde 16).

Ancak kendilerinden beklenen askerî hizmeti ifa etmeyenler, Ordu kumandanlığıyla muhabere edilmek suretiyle, muayyen mıntikalara sevk olunacaktır. Söz konusu aşiret reisleri ve şahıslardan olup kendilerinden beklenen hizmeti yerine getirenler hakkında yapılacak muamele harpten sonra belirlenecektir(Madde 17).

Kürt mülteciler memleketlerine iade olunmayacağından geçimlerini temin etmeleri için münasip işlerde istihdam edilmeleri ve kendilerine emlak ve arazi verilmesi kararlaştırılmıştır(Madde 15).

Diğer taraftan İran tebaasından olup da Osmanlı topraklarına iltica edenler de diğer mülteciler gibi muamele görecekler ve Türk olanlar Türklere, Kürt olanlar Kürtlere tahsis edilen mıntikalarda iskân edilecekti(Madde 18).

3.5.2. İskân ve İaşe Faaliyetleri

Mültecilerin sevk, iskân, iâşe ve geçimlerinin sağlanması hususu, vali ve mutasarrıflar ile mülkiye memurlarının mesuliyetinde olacaktı(Madde 40). Ayrıca mülkiye müfettişleri de talimatname hükümlerinin tatbikine yardım ve nezaret edecekti(Madde 41). Vilayetlerdeki muhacirîn teşkilatlarında görevli müdür ve memurların yanı sıra ihtiyaç halinde mülkî amirler tarafından yeterli miktarda geçici memur istihdam edilebilecekti. Mümkün mertebe mülteciler arasından seçilecek olan geçici memurların tüm masrafları muhacirîn tahsisatından karşılanacaktı. Söz konusu geçici memurlara hizmetlerine göre 5 kuruştan 1 meciidiyeye kadar yevmiye verilebilecekti. Ayrıca genel bütçeden maaş alan memur mülteciler, iskan ve iâşe işlerinde fahrî olarak istihdam edilecekti(Madde 33).

Mülteciler iskan mıntıkalarına ulaşınca hususi memurlar tarafından derhal boş mahallere yerleştirilecek; iskan ve iaşeleri temin olunacaktı. Ancak bütün mülteciler devlet bütçesinden iaşe edilmeyip yalnızca muhtaç durumdaki aciz, kimsesiz ve fukara mültecilere, maaşı 400 yüz [kuruştan] aşağı olup ailesinin nüfusu kalabalık olan memurlara ve vilayetlerin hususi bütçelerinden maaş alıp da iltica münasebetiyle maaşını alamayan memurlara iaşe tahsis edilecekti. Bu doğrultuda iaşe ve tedavi edilenlerin miktarıyla sevk, iaşe, iskân ve tedavi masrafları hususi defterlere kaydedilerek aylık cetveller halinde Nezarete bilgi verilecekti. Yine Müdafaa-yı Milliye, Donanma, Hilal-i Ahmer ve sair cemiyetler de iskân, iaşe ve tedavi hususunda mümkün mertebe yardımda bulunacaktı. Ayrıca bu cemiyetler yardımın kimlere yapıldığını, miktarını ve çeşidini gösteren bir defter tutarak hükümete gönderecekti(Madde 30, 31, 32 ve 36).

Mültecilerin iaşesi, mahallî hükümetin takdirine göre erzak veya yevmiye olarak verilecekti. Yevmiye verilmesi halinde -o yerdeki fiyatlar dikkate alınarak- nüfus başına verilmesi kararlaştırılan meblağ, aile reisine haftalık olarak verilecek ve verilen miktar hususi deftere kayıt olunacağı gibi aile reisinden veya verilen şahıstan her hafta ödenen meblağ veya erzak mukabilinde bir ilmühaber alınacaktır(Madde 34).

Öte yandan mültecilerin iskânı için emval-i metrukeden emlak ve arazi ayrılacaktı. Ayrıca mültecilerin iaşe ve giyecek ihtiyaçlarının yanı sıra geçimlerini temin edebilmeleri için gereken malzemeler emval-i metruke arasında var ise ileride muhacirîn tahsisatından mahsup edilmek üzere kıymetleri Vilayet Meclisleri tarafından takdir ettirilerek mültecilere dağıtılacaktı(Madde 35).

İskân olunan her aile veya şahsın hicret tarihi, ikamet yeri, yaşı ve sanatı, aile fertlerinin isimleri hususi defterlere kaydedildikten sonra aile reislerine [.....vilayetinin sancağının kazasının köyü ahalisinden adlı kimse kişiden mürekkep aile fertleriyle vilayetinin sancağının kazasının köyünde geçici olarak iskân edilmiştir] tarzında bir vesika verilecekti(Madde 6).

3.5.3. Mültecilerin Nakil Talepleri

İskân edildikleri yerlerden başka bir tarafa nakil isteğinde bulunanların talepleri, kendilerine tahsis edilen mıntıka dâhilinde olmak şartıyla kabul edilecekti. Bu kişiler, gidecekleri yerlerde kendilerine yardım edebilecek akrabaları bulunduğunu veya orada çalışabileceklerini veyahut sıhhi problemleri olduğunu ispat etmek zorundaydı. Gidecekleri mahallin mülki amirleriyle muhabere edilerek, yapılacak tahkikat neticesine göre gitmeleri uygun görülür ise söz konusu mültecilere alamet-i farika, hüviyet ve aile fertlerinin miktarını gösteren vesika verilerek gitmelerine müsaade edilecektir. Öte yandan bu kişiler sevkiate tabii olmayıp kendi para ve vasıtalarıyla gidecekti(Madde 5).

3.5.4. Mülteci Sevkinde Dikkat Edilecek Hususlar

Belirlenen mıntıkalar ile gösterilen istikametler haricinde hiçbir tarafa sevkiate yapılmayacaktı. Ancak kafilelerin mürettep oldukları mahaller ile güzergah arasında daha kısa bir yol mevcut ise bu yollardan da sevkiate yapılabilecekti(Madde 11).

Harp mıntıklarından gelen zabıtlar, memurlar ve asker ailelerine mülteciler gibi yardım edilecek ve bunların istedikleri mahallere gitmelerine müsaade edilecekti(Madde 19).

Mülteci kafilelerinin sevklerinin düzenli yapılması, iaşe ve muhafazalarının sağlanması mülkiye memurları ile inzibat kuvvetlerinin sorumluluğu altında olacaktı(Madde 20). Ayrıca her kafileye mülteci miktarı nispetinde muhafız ve memur tahsis edilecekti. Görevli sevk memurlarına kafilenin nüfus miktarını ve mültecilerin iskân mıntikasını gösteren bir cetvel verilecekti. Sevk memuru bu cetvele seyahat esnasında meydana gelen vefat ve kayıpların miktarını ve sebeplerini yazarak kafilayı teslim ettiği mahallin en büyük mülkî memurundan kafilenin miktarını ve teslim suretini gösteren bir belge alacaktı(Madde 21).

Kafileler bir mahalden diğer mahale sevk olunduğu zaman gidecekleri mahallin uzaklığına ve orada erzak tedariki müşkülâtına göre en azından 2 günlük

erzak ve levazım kabile memuruna tevdi olunacak, mezkûr erzak ve levazımın muhafazasından kabile memurları mesul olacaktı(Madde 22).

Mülteciler konak mahallerinde dinlenebilmesi ve iaşelerin temin edilmesi için gereken hazırlıklar yapılacaktı. Buna göre her mahallin yöneticisi sorumluluk alanındaki konak mahallerinde 2.000 mülteciyi 2 gün iaşe edecek miktarda erzak ve levazım depolayacak ve icap ederse bu miktar artırılacaktı. Bunun için ayrıca sevk memurları, kabilenin hareketinden önce güzergâhtaki konak mahallerine kabilenin miktarını ve hareket vaktini bildirecekti. Diğer taraftan mülkî amirler de icap eden mahallere malumat verecekti(Madde 23 ve 24).

Kabileler arasında bulunan ihtiyar, kadın, çocuk vs. aceze için nakil vasıtası tedarik edilecekti. Mültecilerin kendilerine ait olan erzak, eşya ve nakil vasıtalarına müdahale olunmayacaktı(Madde 25).

Görevliler mümkün mertebe sevkıyatın tehir edilmemesi için gayret gösterecekti. Ancak kar, yağmur, sel ve fırtına nedeniyle yoluna devam edemeyen kabileler en yakın köylerde muhafaza altına alınacaktı(Madde 26). Diğer taraftan kabileler evvela hareket noktalarında, seyahat esnasında ise güzergâhtaki şehir ve kasabalarda sıhhiye memurları tarafından muayene edilecekti. Salgın ve sair hastalık tespiti halinde bu kimseler kabileden tecrit edilerek hastanelerde tedavi altına alınacaktı(Madde 27). Ayrıca seyahat esnasında yola devam edemeyecek kadar hasta olanlar, muhafız jandarmalar marifetiyle civar köylerden tedarik edilecek hayvan ile en yakın kasabaya nakledilecek ve mahallî hükümet tarafından tedavi ve iaşeleri icra edilecekti. Bu gibi hastalara hizmet etmek üzere akraba veya hizmetçilerinden bir veya ikisi refakatçi olarak kalabilecekti(Madde 28). Netice itibarıyla muhtelif engeller nedeniyle kabileden ayrılan mülteciler bilahare iskân mıntıklarına sevk olunacaktır(Madde 29). Sevk olunan her kabilenin miktarı, milliyeti, sevk tarihi ve sevk yolu ile iskân mıntıkası Nezarete şifre ile bildirilecekti. Ayrıca iskân mıntıklarındaki mülkî amirler de gelen kabileler hakkında Nezarete bilgi verecekti(Madde 39).

3.5.5. Sahipsiz Kadın ve Çocukların Bakımı

Mülteci kafileleri arasında sahipsiz çocuklar da mevcuttu. Bunların Darüleytamlara yerleştirilmesine karar verildi. Kapasitenin yetmemesi durumunda ise söz konusu çocuklar daha sonra Darüleytamlara tevzi edilmek üzere eşraf ve zengin ailelere teslim edilecekti. Diğer taraftan mekâtib-i umumiyelerde öğrenim gören talebelerin, yatılı mekteplerde istihdam edilememesi halinde masrafları muhacirîn tahsisatından karşılanmak üzere mekteplere devamları sağlanacaktı(Madde 37).

Öte yandan, mülteciler arasındaki kimsesiz kızlar ve dul kadınların hayat ve namuslarının muhafazasına itina gösterilmesi hususunda mülkî amirler ikaz edilmiştir. Bu çerçevede dul kadınların ve kızların geçimleri hayır kurumları, memurlar ve eşraf marifetiyle temin edilecekti(Madde 38).

3.5.6. Mültecilerin Üretici Konuma Getirilmesi

Mültecilerin memleketlerine geri dönünceye kadar geçimlerini temin edebilmeleri için sanat ve ehliyetleriyle uygun surette kendilerine alet ve edevat, hayvan, çift aleti ve arazi verilecekti. Bir kısmı ise yol veya resmî binaların inşası gibi kamu işlerinde istihdam edilecekti(Madde 7). Böylece kısa sürede üretici konuma gelecek olan mültecilerin kendi iaşelerini temin etmeleri düşünülmüştü.

4. Sivas'ta İskân Edilen Şark Mültecileri

Coğrafi konumu itibarıyla Kafkas cephesinin hemen gerisinde bulunan Sivas vilayeti, Şark mültecileri için hem iskân mıntıkası hem de sevk merkezi olmuştur. Nitekim toprakları işgale uğrayan Ağrı, Pasinler ve Erzurum'dan kopan kitleler önce Erzincan ve Bayburt'a doğru göç etmeye başlamışlar, buradan da Sivas, Tokat, Amasya istikametine yönelmişlerdi. Suşehri-Zara-Hafik yolunu takip edenler Sivas'a; Suşehri-Koyulhisar-Niksar yolunu takip edenler aylar sonra Tokat'a ulaştılar. Tokat'taki mültecilerin bir kısmı ise Amasya'ya sevk edildi. Sivas'a ayrıca Trabzon ve Batum'dan da mülteci geldi⁴⁵⁷. Mülteciler imkânlar ölçüsünde Sivas vilâyeti dâhilinde iskân edildi. Yerleştirilemeyenler ise iskâna müsait diğer mıntikalara sevk edildiler.

Kayıt dışı mültecileri bir kenara bırakırsak, 1915 yılından itibaren Sivas'a gelen mültecilerin resmî iskân işlemleri 1930'lara kadar devam etmiştir. Bu çerçevede vilayette iskân edilen şark mültecilerinin miktarı, geldikleri ve iskân edildikleri mıntikalar, meslekleri ve mültecilere yapılan yardımlar konusunda şunları söyleyebiliriz:

4.1. Sivas Merkez ve Köylerinde İskân Edilen Şark Mültecileri

4.1.1. Mülteci Miktarı

İskân-kayıt defterlerine göre Sivas merkez mahalle ve köylerinde iskân edilen mülteci miktarı 417 hanede 1470 nüfustan ibarettir. Mülteci hanelerinin nüfusları incelendiğinde 147 hanede sadece 1'er kişinin yaşadığını görüyoruz⁴⁵⁸. Bu miktar toplam hane sayısının % 34'üne karşılık gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, her 3 mülteci hanesinden 1'i yakınlarını Kafkas cephesindeki muharebelerde, göç yollarında ya da türlü badireleri atlattıktan sonra ulaştıkları Sivas'ta kaybetmiştir.

Merkeze bağlı köylere sevk edilen muhacirlerin iskân işlemleri 1920 yılının başında tamamlanmıştı. Sivas Muhacirîn Müdüriyetinin 11 Ocak 1920 tarihli raporuna

⁴⁵⁷ Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 139.

⁴⁵⁸ **BCA, 34 Numaralı Sivas Merkez Şark Mültecileri Kayıt ve Tahsis Defteri**. Defterin ilk 24 sayfası kayıptır. 25. Sayfadan başlayan deftere 29. sayfadan itibaren yeni bir numaralandırma yapılmıştır. Aralıklı olarak toplam 17 sayfalık boşlukları da sayarsak defter 93 sayfadan ibarettir.

göre 11 Ocak 1920 tarihi itibarıyla merkeze bağlı 8 köyde iskân edilen muhacir/mülteci sayısı, 120 hanede 601 nüfustan ibaretti⁴⁵⁹. Burada bir hususun altını çizmekte yarar vardır. Yukarıda bahsettiğimiz ve bir kısmı eksik olan iskân-kayıt defteri incelendiğinde 3 köyün ismi geçmektedir. Dolayısıyla defterdeki eksik olan 24 sayfalık kısım, geriye kalan 5 köye yerleştirilenlere ait olmalıdır. Eldeki bilgilere göre Pirkinik, Tutmaç ve İşhanı köylerine 93 hane iskân edilmiştir.

Diğer taraftan Sivas’a Cumhuriyet döneminde doğu vilayetlerinden mülteci gelmeye devam etmiştir. Mesela 27/29 Ekim 1926 tarihlerinde 22 hanede 148 nüfus mülteci Kars’tan Sivas’a sevk edilmişti⁴⁶⁰. Söz konusu mültecilerin nakliye ve iâşe masrafları için İskân Müdüriyetinden 500 liralık tahsisat gönderilmiş⁴⁶¹ ve mültecilerin iskân mıntıklarına sevkleri sağlanmıştır.

4.1.2. Mültecilerin Memleketleri

Vilayet merkezinde iskân edilen mültecilerin memleketlerine bakıldığında 417 hanenin 298’sinin Erzurum, Hasankale (Pasin), Eleşkirt, Bayburt, Ağrı’dan geldiği görülmektedir. Yani Sivas vilayetinin merkez mahallelerinde ve köylerinde iskân edilen mültecilerin takriben % 70’i bu mıntıklardan gelmiştir.

Tablo 17: Sivas Merkez Mahalle ve Köylerinde İskân Edilen Mültecilerin Memleketleri

Geldikleri Yer	Hane Sayısı	Geldikleri Yer	Hane Sayısı	Geldikleri Yer	Hane Sayısı	Geldikleri Yer	Hane Sayısı
Erzurum	82	Refahiye	7	Mamahatun	2	Köprüçay	1
Hasankale	67	Karabağ	7	Oltu	1	Nahçıvan	1
Eleşkirt	55	Tercan	4	Kelkit	1	Dağıstan	1
Bayburt	40	Hınıs	4	Ardanuş	1	Batum	1
Karaköse	32	Ardahan	3	Şiran	1	Kazanşehir	1
Pasin	22	Kağızman	3	Gümüşhane	1	Bağdat	1
Narman	13	Kars	2	Trabzon	1	Merzifon	1
Tutak	13	Aşkale	2	Kemah	1	Suriye	1
Erzincan	13	Ahıska	2	Kiğı	1	Musul	1
Van	13	Bitlis	2	Muş	1	Toplam	417
Ayıntap Tutak]*	8	Artvin	2	Diyadin	1		

⁴⁵⁹ Sivas Muhacirîn Müdüriyetinden Aşair ve Muhairîn Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 11 Kânûn-ı Sâni 1336[m.11 Ocak 1920] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/15-55-3-1.

⁴⁶⁰ Sivas Valisi Hilmi Bey’den Dâhiliye Vekâletine 7 Kasım 1926 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/50-105-24-1.

⁴⁶¹ İskân Müdüriyet-i Umumiyesinden Dâhiliye Vekiline 16 Kasım 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/50-105-24-2.

* Ayıntap, Tutak havalisine verilen bir isimdir: <http://www.tutak.gov.tr/tarihcesi>, Erişim Tarihi: 26/08/2019.

Burada, mültecilerin memleketleri konusunda bir noktaya işaret etmek gerekiyor. Ağrı'nın Tutak kazasından gelerek Tutmaç köyüne yerleşen mülteciler, kendileriyle yaptığımız görüşmede, aslen Karabağlı ve Karapapak boyundan olduklarını dile getirmişlerdir. Yusuf Murat ve Tekin Murat kardeşlerin ifadesine göre dedeleri Şamil Bey, artan Şii ve Rus baskısı nedeniyle köy halkıyla beraber 1904 yılında Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Bu tarihte toplam 36 hane olarak Ağrı'nın Tutak kazasına bağlı Sevik köyünde iskân edilen Karabağlı mülteciler, 1915 yılında Tutak'ın Rus işgaline uğraması üzerine 15 hane olarak Sivas'a göç etmişler ve Tutmaç köyünde iskân edilmişlerdir⁴⁶².

4.1.3. Mültecilerin İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler

Vilayet merkezine gelen mülteciler önce geçici olarak müsait binalara yerleştiriliyordu. Bunlardan birisi de o dönemde yetimhane olarak kullanılan Cizvit Mektebi binasıdır. Harabe durumdaki bu bina tamir ettirilerek mültecilere tahsis edilmişti. Bünyesindeki talebelerin çoğunluğu muhacir olmasından dolayı iâşe masrafları Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti bütçesinden karşılanıyordu⁴⁶³. Mülteciler daha sonra kalıcı iskân mntıkalarına sevk edilmiştir.

İskân defterlerine göre mülteciler, merkeze bağlı 41 mahalle ve 3 köye yerleştirilmiştir. En fazla mültecinin iskân edildiği yerler 42 hane ile Uryan-ı Zımmi Mahallesi ve 47 hane ile Pirkinik (Çayboyu) köyüdür. Mültecilerin iskân edildikleri yerler genellikle Ermenilerin ve Rumların boşalttığı mahalle ve köylerdir⁴⁶⁴. Bunların haricinde saha çalışmasında tespit ettiğimiz köylere de mülteci iskân edilmiştir. Mesela Tekin Şener'in ifadesine göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kars Rus işgaline uğrayınca Kelkit'in Kelahpur köyüne yerleşen ailesi, Birinci Dünya Savaşı'nda Kelkit'in işgale uğraması üzerine Naim Beg önderliğinde Sivas'a göç ederek önce merkez Sularbaşı Mahallesi'ne, 2 yıl sonra ise Şark mültecilerinin iskân

⁴⁶² İkinci kuşak Şark mültecilerinden Yusuf Murat (d.1 Mayıs 1927) ve Tekin Murat (d.1 Temmuz 1935) ile 28 Ağustos 2019 tarihinde Tutmaç köyünde yapılan röportaj.

⁴⁶³ Maliye Vekâletinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 14 Kânûn-ı evvel 1336[m.14 Aralık 1920] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/15-59-4-1.

⁴⁶⁴ Tehcir öncesinde Sivas'ta Ermenilerin ve Rumların yaşadığı kasaba ve köylerin nüfus ve genel durumları için bkz.: Sivas merkez ve kazalarının nüfus cetvelleri: **BOA, DH.EUM.2.Şb.**, 73/31; Sivas'ta Ermenilerin yaşadığı köyler için ayrıca bkz: Boğos Natanyan, **Sivas 1877**, Yayına Hazırlayan: Arsen Yarman, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 308-314 ve 373-374.

edildiği Kızılkavraz köyüne yerleşmiştir⁴⁶⁵. Yine Horsana (Dikmencik)⁴⁶⁶ ve Bingöl köyüne⁴⁶⁷ de Şark mültecileri iskân edilmiştir.

Mültecilerin Sivas merkezde iskân edildikleri mahalle ve köyler ile hane sayıları aşağıda tablo 18’de, mültecilerin Sivas merkezde iskân edildikleri mahalleler ise harita 2’de gösterilmiştir.

Tablo 18: Mültecilerin Sivas Merkezde İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler

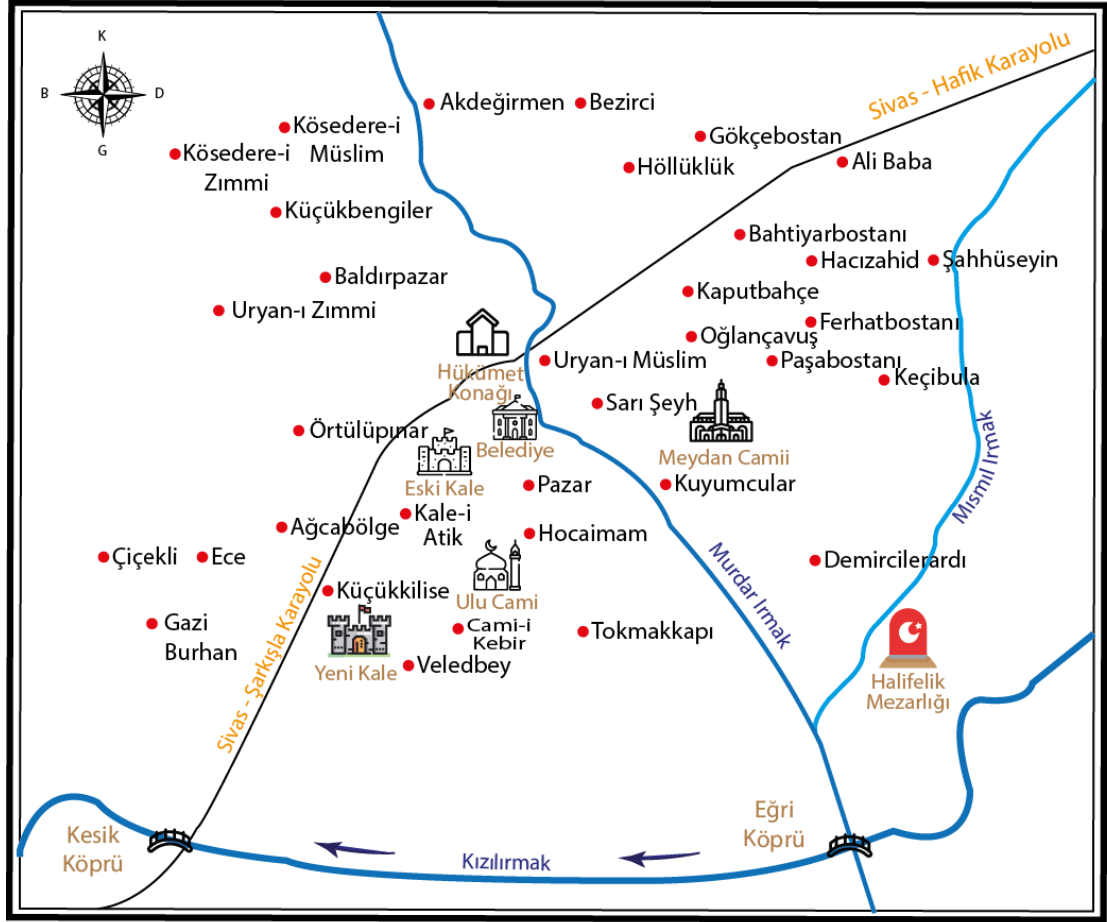
İskân Mıntıkası	Hane	İskân Mıntıkası	Hane
Uryan-ı Zımmi	42	Uryan-ı Müslim	4
Muradiye	28	İcadiye	3
Cedid-i Sagır	25	İbtidaiye	3
Akdeğirmen	20	Bezirci	3
Kösedere-i Zımmi	17	Tokmakkapı	3
Gökçebostan	16	Mescidli	3
Hanlı	15	Küçükbengiler	2
Hoca İmam	13	Ferhatbostanı	2
Cedid-i Kebir	13	Baldırpazar	2
Keçibula	13	Höllüklük	2
Alibaba	11	Sarışeyh	1
Hacı Zahid	9	Ece	1
Küçük Kilise	9	Veledbey	1
Paşabostanı	7	Kale-i Atik	1
Cami-i Kebir	7	Ağcabölge	1
Demirciler/ Demircilerardı	7	Kaputbahçe	1
Bahtiyarbostanı	6	Kuyumcular	1
Şah Hüseyin	6	Oğlançavuş	1
Pazar	5	Pirkinik köyü	47
Gazi Burhan	5	İşhanı köyü	19
Kösedere-i Müslim	4	Tutmaç köyü	27
Örtülüpınar	4	Toplam	417
Çiçekli	4		

⁴⁶⁵ Dördüncü kuşak Şark mültecisi Tekin Şener (d.21 Temmuz 1972) ile 13 Ağustos 2018 tarihinde yapılan röportaj.

⁴⁶⁶ Aynı röportaj.

⁴⁶⁷ Bu köye özellikle Erzurumlu ve Tercanlı aileler iskân edilmiştir. Bize bu bilgiyi veren İl Kültür Müdürü Kadir Pürlü, kendisiyle yaptığımız 20 Ağustos 2018 tarihli görüşmede, kayınvalidesinin köyü olan Bingöl köyünün 1980’lerde 75 hanelik bir köy olduğunu ifade etmiştir.

Harita 2: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayeti'nin Merkezinde İskân Edildikleri Mahalleler
(1915-1935)

4.1.4. Mültecilerin Meslekleri

Merkeze bağılı mahallelerde iskân edilen mültecilerin kaydedildiğı 36 numaralı defterde yalnızca 70 hane reisinin mesleğı belirtilmiştir⁴⁶⁸. Merkeze bağılı Pirkinik, İşhanı ve Tutmaç köylerinde iskân edilen 93 hane rençber mülteciyi⁴⁶⁹ de ilave ettiğimizde Sivas merkez ve köylerinde iskân edilen 417 haneden 163'inin mesleğini kesin olarak tespit etmiş oluyoruz. Bu miktar toplam hane sayısının takriben % 40'ına denk gelir ki mültecilerin meslekleri hakkında genel bir fikir verecektir. Rençber mültecilerin tamamına yakını köylerde iskân edilirken diğere meslek grupları vilayet merkezinde iskân edilmiştir.

Burada dikkat çeken bir nokta ise hane sahipleri arasında kadınların oranıdır. Zira 417 hane sahibinden 85'i kadındır. Bu miktar toplam hane sayısının takriben % 20'sine denk gelmektedir. Diğere muhacir gruplarında görmediğimiz bu tablonun ana nedeni savaştır. Zira şark vilayetlerinden gelen bu kadınların eşleri muhtemelen Kafkas cephesinde veya başka bir cephede savaşmaktadır. Savaşın ağır yükünü omuzlarında taşıyan bu cefakâr kadınlar, hayatta kalan yakın akrabalarıyla birlikte göç etmek zorunda kalmışlardır. Bununla beraber, vilayetteki Şark mültecilerinin sosyal ve ekonomik durumlarını gösteren 20 Şubat 1927 tarihli bir arşiv vesikası da: "...vilâyât-ı şarkiye mültecilerinin heman nısfı denilecek derecede kısm-ı mühimi kadın, hamal ve amele gibi ancak mesai-i zâtiyeleriyle maişet-i yevmiyelerini te'min edebilen eşhas ve aceze olup..."⁴⁷⁰ bu tespitimizi desteklemektedir.

⁴⁶⁸ BCA, 36 Numaralı Sivas Merkez Muhacir Kayıt Defteri. Muhacirlerin isim ve meslekleriyle beraber muhtelif bilgiler ihtiva eden defter 60 sayfadan ibarettir.

⁴⁶⁹ BCA, 34 Numaralı Sivas Merkez Şark Mültecileri Kayıt ve Tahsis Defteri, s. 60-89.

⁴⁷⁰ Sivas Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 20 Şubat 1927 tarihli yazı: BCA, 272-12/52-122-18-1.

Tablo 19: Sivas Merkez Mahalle ve Köylerinde İskân Edilen Mültecilerin Meslekleri

Meslek	Adet	Meslek	Adet	Meslek	Adet
Rençber	99	Bakkal	2	Ekmekçi ustası	1
Hamal	10	Kahveci	2	Nalbant	1
Çerçilik	14	Tenekeci	2	Hırdavatçı	1
Tüccar kâtibi	4	Esnaf	2	Duyun-u Umumiye Kâtibi	1
Arabacı	4	Berber	1	Askeriyeden emekli	1
Amele	4	Dellal	1	Ma'lûl	1
İşsiz	4	Eskici	1	Asker	1
Hademe	3	Okuryazar	1	Aşçı çırağı	1
Kalaycı	3	Helvacı	1	Toplam	169
Kasap	2	Gardiyan	1		

4.1.5. Mültecilere Yapılan Yardımlar

Yetkililer, bir taraftan mültecilerin iskân ve iâşe işleriyle uğraşırken diğer taraftan onları üretici konuma getirmek istiyordu. Bu amaçla Sivas merkeze bağlı 8 köyde iskân edilen 120 hanede 601 nüfustan ibaret olan muhacir/mülteciye ithalat yoluyla Amerika'dan temin edilen 168 çift öküz dağıtılmıştır. Bununla birlikte 1.861 dönüm arazi tevzi edilmiş ve tarlalarını ilkbaharda ekebilmeleri için toplam 56.000 kilo tohumluk zahire tahsis edilmiştir⁴⁷¹. Diğer taraftan dağıtılacak zahirenin hasat mevsiminde kefalet-i müteselsile yoluyla tahsil edilmesine karar verilmiştir⁴⁷².

4.2. Şarkışla İlçesinde İskân Edilen Şark Mültecileri

4.2.1. Mülteci Miktarı

İskân-kayıt defterlerine göre Sivas'ın Şarkışla ilçesinin Gemerek nahiyesinde ve köylerinde 399 hanede 1936 nüfus mülteci iskân edilmiştir. Hane nüfusları incelendiğinde ise 13 hanenin 1'er kişiden ibaret olduğu görülmektedir. Bu sayı toplam hane sayısının % 4'üne denk gelmektedir.

⁴⁷¹ Sivas Muhacirîn Müdüriyetinden Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 11 Kânûn-ı Sâni 1336[m.11 Ocak 1920] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/15-55-3-1.

⁴⁷² Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti-i Umumiyesinden Sivas Muhacirîn Müdüriyetine gönderilen 20 Kânûn-ı Sâni 1336[m.20 Ocak 1920] tarihli cevabi telgraf: **BCA**, 272-11/15-55-3-2.

Gemerek merkezinde yerleştirilen mültecilerin kesin iskân işlemleri, 20 Eylül 1926 tarihinde yapılırken Tekmen ve Burhan köylerinde 9-10 Ekim 1926 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Yapaltun[Gümüštepe], Kayapınar ve Dendil köylerine yerleştirilenlerin işlemleri ise Ekim/Kasım 1927 tarihinde yapılmıştır. İskân işlemleri Topaç, Çepni ve Lisanlı köylerinde ise 1928 yılının Mart-Nisan-Mayıs aylarında tamamlanabilmiştir⁴⁷³.

4.2.2. Mültecilerin Memleketleri

Şarkışla’da iskân edilen mültecilerin memleketleri incelendiğinde, 399 hanenin 190’nın Hasankale’den geldiği görülmektedir⁴⁷⁴. Yani Şarkışla’da iskân edilenlerin takriben % 45’inin memleketi Hasankale’dir. Şarkışla kazasına ayrıca Eleşkirt, Narman, Tutak ve sair mıntikalardan mülteci gelmiştir.

İskân-tahsis defterlerinde “vilâyât-ı şarkiye mültecisi” olarak kaydedilen muhacirler arasında Ahıska kökenli aileler de vardır. Mesela Yapaltun köyünde iskân edilen Ali oğlu Mevlüd’ün torunu Muhsin İlyas Subaşı’nın ifadesine göre bu köyde yerleşenler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle göç ederek Eleşkirt’e gelen Ahıska Türkleridir: “Asıl memleketimiz Dağıstan’ın Borçalı bölgesiymiş. Osmanlı Devleti’nin Ahıska’yı fethetmesiyle dedelerimiz Borçalı’dan Ahıska’ya göç etmişler ve orada yerleşik düzene geçmişler. Tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Türk-Rus savaşından sonra, Doğu sınırımıza 15. km mesafede olan Ahıska ve 35 km. mesafedeki Ahılkelek’in de içinde bulunduğu Doğu Anadolu’nun önemli bir kısmı Ruslara bırakılınca, bizimkiler, o yıllarda; muhtemelen 1878 sonlarında bölgenin Subaşısı olan Ali dedemin organizasyonu ile Türkiye’ye göçmüşlerdir. Osmanlı Devleti bizi sınırın hemen bitişiğindeki Posof’a yerleştirir. Posof’un Yeniköy’ü, bizim yeni yurdumuz olur. Ancak burada da devamlı kalamazlar; 1877 yılında Kars’ı işgal eden Ruslar burada yaşayan insanlara iyi davranarak onları kazanmak istemişlerdir. 1918 yılında Kars, Rus işgalinden kurtulmuş ancak bu defa da Rusların desteğiyle başlayan Ermeni saldırılarına maruz kalmıştır. Bizim sülalemiz, Ermenilerin bu acımasız saldırıları yüzünden 40 yılı bulan bir süredir oturdukları Posof’tan ayrılarak daha içkilere doğru

⁴⁷³ BCA, 33 Numaralı Sivas Tahsis Defteri(1924-1928), s. 215-337.

⁴⁷⁴ Aynı defter, s. 215-337.

çekilmeye başladılar. Ailemizle birlikte göçe katılanlar, Rusların Kars'tan çekilmesiyle birlikte, muhtemelen 1918 yılında, bu defa Rusların tahrikiyle başlatılan Ermeni saldırıları üzerine Ağrı'nın Eleşkirt ilçesinin Ramikan ismiyle bilinen, daha sonra adı Süzgeçli olan köye yerleştirilmiştir. Buraya iskân edilen 35 aileye daha sonra Bayburt'tan gelen Ahıskalı 4 aile de katılmıştır. Bunların eli silah tutanları 2. Abdülhamit'in Rus saldırılarına karşı doğuda güvenlik şeridi oluşturma düşüncesiyle kurduğu Hamidiye Alaylarının Eleşkirt bölümünde görev almışlar. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki iktidara gelince bu alayların sayısını azaltarak yeniden düzenlemiş ve bildiğimiz kadarıyla Birinci Dünya Savaşı'nda bunlar Ruslara karşı mücadele etmiştir. Bu arada dedelerimiz, Ramikan'da 8-9 yıl kadar yaşamışlar. Yerli halkla yaşadıkları arazi anlaşmazlıkları nedeniyle 1927 yazında bugünkü yerlerine, yani Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Yapaltın (Gümüştepe) köyüne iskân edilmişler⁴⁷⁵.

Tablo 20: Şarkışla'da İskân Edilen Mültecilerin Memleketleri

Geldikleri Yer	Hane Sayısı	Geldikleri Yer	Hane Sayısı	Geldikleri Yer	Hane Sayısı
Hasankale	190	Kağızman	5	Sürmene	1
Eleşkirt	35	Tercan	4	Bulgaristan	1
Narman	27	Bayburt	4	Bağdat	1
Tutak	10	Karaköse (Ağrı)	2	Rusya	1
Malazgirt	9	Pasin	2	Revan	1
Erzurum	7	Hınıs	2	Diğer*	74
Kelkit	6	Tortum	2	Toplam	399
Bulanık	6	Bitlis	2		
Kars	5	Erciş	1		

⁴⁷⁵ İkinci kuşak Şark mültecisi Muhsin İlyas Subaşı (d.25 Temmuz 1942) ile 23 Ocak 2020 tarihinde yapılan röportaj.

* Memleketleri belirtilmeyen mülteciler.

4.2.3. Mültecilerin İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler

İskân ve tahsis defterlerine göre Şarkışla ilçesine gelen 423 hanede 1.936 nüfus mülteci, Gemerek nahiye merkezinin yanı sıra ilçeye bağlı 10 köyde iskân edilmiştir⁴⁷⁶.

Tablo 21: Mültecilerin Şarkışla’da İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler

İskân Mıntıkası	Hane Sayısı	Nüfus	İskân Mıntıkası	Hane Sayısı	Nüfus
Gemerek merkez*	68	330	Topaç Köyü	22	115
Karagöl Köyü	38	189	Kayapınar Köyü	15	70
Lisanlı Köyü	35	171	Yapaltun Köyü	42	168
Burhan Köyü	69	344	Kantarız Köyü	6	30
Dendil Köyü	39	200	Toplam	399	1.936
Çepni Köyü	19	81			

Bunların dışında Deliilyas nahiyesine bağlı Paşa köyüne (günümüzde Altınyayla ilçesine bağlı) de 40-50 hane Tutak mültecisi yerleştirilmiştir⁴⁷⁷.

4.2.4. Mültecilerin Meslekleri

Şarkışla’nın Gemerek nahiyesinde ve yukarıda adı geçen köylerde iskân edilen mültecilerin tamamının mesleği “rençber” olarak kaydedilmiştir. 399 mülteci hanesinden sadece 3 tanesinin aile reisi kadındır. Bunlar Burhan, Dendil ve Çepni köylerinde iskân edilmişlerdir⁴⁷⁸.

4.2.5. Mültecilere Yapılan Yardımlar

Şarkışla’da iskân edilen mültecilere hane ve arazi tahsis edilmiştir. İskân defterlerindeki kayıtlara göre mültecilere verilen mallar, diğer muhacirlerle birlikte 1941 yılında tescil edilmiştir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁶ 33 Numaralı Sivas Tahsis Defteri(1924-1928), s. 215-337.

* Bulgaristan’dan gelen 3 nüfuslu bir aile ve Bağdad’ın Şehriban kazasından gelen bir kişi “mülteci” sıfatıyla Gemerek’te iskân edilmiştir. A.g.e., s. 229.

⁴⁷⁷ Tutak mültecisi Mehmet Altıntaş (d.1902-ö.1995) ile 1994 yılında Kadir Pürlü tarafından yapılan röportaj.

⁴⁷⁸ 33 Numaralı Sivas Tahsis Defteri(1924-1928), s. 215-337.

⁴⁷⁹ Aynı defter, 215-337.

4.3. Suşehri İlçesinde İskân Edilen Şark Mültecileri

4.3.1. Mülteci Miktarı

Şark mültecilerinin yoğun olarak iskân edildiği yerlerden biri de Suşehri ilçesidir. Burası, Erzurum-Erzincan-Sivas yolu üzerinde yer aldığı için önemli bir sevk ve iskân noktası olmuştur. Diğer taraftan bölgede Ermeni ve Rumların boşalttığı köylerin çok olması da ilçeyi iskâna müsait hale getirmiştir.

Bir dönem Suşehri’nde kaymakamlık yapan ve daha sonra Sivas vali vekilliği görevini de yürüten Mehmet Fahreddin Başel’in tespitine göre Suşehri’nde 1.772 nüfus Şark mültecisi iskân edilmiştir⁴⁸⁰. Bunların haricinde ilçede geçici olarak barınan ve sonradan memleketlerine giden mülteciler de bulunmaktadır. Nitekim Suşehri’ndeki mültecilerin önemli bir bölümü, memleketlerinin işgalden kurtulmasını müteakip geri dönmüştür. Bununla birlikte Suşehri’ne iskân edilen mülteciler, memleketlerinde kalan akrabalarını sonraki yıllarda yanlarına getirtmeyi sürdürmüşlerdir⁴⁸¹.

4.3.2. Mültecilerin Memleketleri

Suşehri’ne daha çok Erzurum (Narman, Tortum, Hasankale), Kars (Selim), Gümüşhane, Artvin (Ardanuç)⁴⁸² ve Karadeniz sahil şeridinden mülteci gelmiştir. Rusların Trabzon ve havalisini işgal etmesi üzerine bölge ahalisi Orta Kelkit ve Yeşilirmak’ın iç kesimlerine doğru göç ederken Suşehri de bu göçlerden nasibini almıştır. Suşehri’nde hâlâ “Laz Yusuf, Laz Osman” diye isimlerin yâd edilmesi bunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Zira 1916’da 3. Ordu’nun geri çekilmesiyle Doğu Karadeniz’den gelip Suşehri’nde yerleşenler arasında Trabzonlu Hafız Tüccar, Reşit Bey ve Hami Bey gibi eşraftan zatlar da bulunmaktaydı⁴⁸³. Halk arasında saygınlığı olan bu kişiler zaman içerisinde yerli ahaliyle kaynaşmıştır.

Suşehri havalisinde saha araştırması yapan Hasan Eroğlu, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rumların yaşadığı Şarköy’e ilk yerleşen mültecilerin köyü

⁴⁸⁰ M. Fahreddin Başel, **Sivas Bülteni**, Kamil Kitap ve Basımevi, Sivas 1935, s. 145.

⁴⁸¹ İlyas Ege, **Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 35.

⁴⁸² İlyas Ege, **A.g.e.**, s. 35.

⁴⁸³ Hasan Eroğlu-Ergül Şimşek, **Suşehri’nin Şehir Tarihçesi**, Göksu Matbaası, İstanbul 2009, s. 93.

beğenmeyerek çevre köylere gittiğini dile getirmektedir. Bunun üzerine 15 haneden ibaret kalan köye sonraki yıllarda yakın köylerden 52 hane aşiret mensubu gelmiştir. Fiziki özellikleri bakımından farklı bir yapıya sahip olan bu köyün ahalisinin bir kısmının radyolardan Azerbaycan, İran ve Irak türkleri dinlediklerini tespit eden Hasan Eroğlu, bu muhacirlerin, bahsedilen havaliden gelen Türkmenler olduğunu ifade etmektedir⁴⁸⁴.

Suşehri merkez Karaağaç köyüne de farklı yerlerden muhacirler gelmiştir. Şebinkarahisar'dan gelme Çorbacıoğulları, Malatya'dan gelme Silahlıoğlu, Erzincan'dan gelme Badıloğulları, Bayburt'tan gelme Cumaogulları, Naipli'den gelme Kırvatoğulları akrabalarıyla birlikte bu köyde yerleşmiştir. Ayrıca Erzurum'dan önce Şerefiye'ye, daha sonra buraya gelmiş bir hane daha vardır⁴⁸⁵. Karaağaç köyü, farklı kültürlerle sahip muhacirlerin birlikte yaşadığı bir yer olarak dikkat çekmektedir.

4.3.3. Mültecilerin İskân Edildikleri Mahalle ve Köyler

Suşehri'ne Erzurum'dan gelen mülteciler ilçe merkezinde ve Bostancık köyünde; Artvin'den gelenler Yoncalı ve Taklak köylerinde; Kars'tan gelenler Karacaören ve Kavşut köylerinde; Gümüşhane'den gelenler Solak ve Esenyaka köylerinde iskân edilmiştir⁴⁸⁶. Ayrıca muhtelif yerlerden gelen mülteciler, Akıncılar nahiyesi ile Yeşilyayla, Karacaören, Camili, Şarköy, Karaağaç, Zövker ve Eskişar köylerine yerleştirilmiştir⁴⁸⁷.

Bostancık köyü, Suşehri ilçesinin en dikkat çeken muhacir/mülteci köylerinden birisidir. Buraya 1915-1921 yılları arasında Ardahan'a bağlı Posof'un Arile (Süngülü) köyünden mülteciler gelmiştir. Süngülü köyünden gelen şark mültecileri aslen Ahıskalıdır. Mesela üçüncü kuşak muhacirlerden Ali Rıza Demircan, ailesinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle Posof'un Arile (Süngülü) köyüne yerleşen Ahıska Türklerinden olduğunu ifade etmektedir: “Köken olarak ailemiz Ahıskalıdır. Mülazım dedemin dedesinin babası Kahrıman dede, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ahıska'nın Çağısman köyünden Posof'un Arile (Süngülü) köyüne gelmiştir. Ailemiz

⁴⁸⁴ Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 500.

⁴⁸⁵ Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 486-508.

⁴⁸⁶ İlyas Ege, **A.g.e.**, s. 35.

⁴⁸⁷ Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 486-508.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar burada yaşamış ve Mülazım dedem de Süngülü köyünde doğmuş. Daha sonra harp çıkınca Süngülü köyünde yaşam zorlaşmış tabii. Bu nedenle göç etmek zorunda kalan Mülazım dedem, Süngülü köyündeki Ahıskalıların bir kısmıyla birlikte 1915-1916 yılında Suşehri'ne gelerek Bostancık köyüne yerleşmiştir⁴⁸⁸.

Süngülü köyünün tarihi hakkında araştırma yapan Hafız Aksel'in tespitine göre Türkiye'nin dört bir tarafına göç veren Süngülü köyünden 12 hane Sivas'a göç etmiştir. Toplam 44 sülaleden oluşan Süngülü köyünden Suşehri'ne (Rağıpgil, Medetgil, Kokogil, Balcıgil, Durakgil, Tırısgil ve Karasalahgil sülalesine mensup) 10 hane gelmiştir. Ayrıca 1923'te Ardahan'a gelen Totoşgil sülalesine mensup bir aile 1943'te Suşehri ilçesinin Bostancık köyüne sonra Hafik ilçesinin Göydün köyüne yerleşmiştir. 1923 yılında Hançargil sülalesine mensup bir aile ise Zara ilçesinde iskân edilmiştir⁴⁸⁹. 1921 yılında yaşanan Koçgiri isyanı nedeniyle de Suşehri ilçesine göçmenler gelmiş⁴⁹⁰ olup bunlar ilçenin farklı köylerinde iskân edilmiştir.

4.3.4. Mültecilerin Meslekleri

Suşehri merkezinde ve köylerinde iskân edilen Şark mültecilerinin iskân edildikleri mıntıkalar dikkate alındığında büyük bir kısmının rençper olduğunu söyleyebiliriz.

4.3.5. Mültecilere Yapılan Yardımlar

Daha önce de belirtildiği gibi Suşehri ilçesine ait iskân-tahsis defterleri elimizde olmadığı için bu konuda ayrıntılı bilgi veremiyoruz. Ancak Şebinkarahisar Valiliğinin 8 Kasım 1926 tarihli raporu bu eksikliği büyük oranda gidermektedir. Söz konusu rapora göre Suşehri kazasında iskân edilen Şark mültecilerine 43 hane ve 43.315 dönüm arazi ve 600 dönüm bahçe tahsis edilmişti. Öte yandan bu tarih

⁴⁸⁸ Üçüncü kuşak Şark mültecisi Ali Rıza Demircan (d.01 Ocak 1957) ile 4 Haziran 2017 tarihinde yapılan röportaj.

⁴⁸⁹ Hafız Aksel, **Nesilden Nesile Saklanacak Bir Belge Dededen Toruna Her Yönüyle Süngülü(Arile) Köyü Posof**, Cantekin Matbaası, Ankara 2006. s. 24, 51-52 ve 126. Yazar, Türkiye'nin dört bir tarafını gezip derleme yaparak elde ettiği bilgilerden oluşan eserini 250 yılı aşkın bir tarihi olan köyüne olan derin bağlılığından ilham alarak kaleme aldığını dile getirmektedir. Eserde, Süngülü köyündeki sülale isimleri, bunlara bağlı aile sayısı ve mevcut nüfusları, genel hususiyetleri ve köy halkının 2006 yılı itibarıyla hangi vilayetlerde yaşadıkları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

⁴⁹⁰ Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 93.

itibarıyla arazi tevzi işlemleri devam etmekte olup ihtiyaç sahibi 41 haneye henüz ev verilememiştir⁴⁹¹. Suşehri kazasında birkaç yıl daha devam eden iskân işlemleri Temmuz 1929 tarihinde tamamlanmıştır⁴⁹².

4.4. Diğer İlçelerde İskân Edilen Şark Mültecileri

İskân-tahsis defterlerine göre tespit ettiğimiz mülteciler dışında, Sivas'ın diğer ilçelerinde iskân edilen mülteciler de bulunmaktadır. Mesela Gürün'e 15 Mayıs 1916 tarihinden 31 Aralık 1918 tarihine kadar gelmiş olan muhtaç durumdaki 69 hanede 281 nüfus mülteci, memleketlerine geri dönmekten vazgeçerek Gürün'de iskân talebinde bulunmuştu⁴⁹³. Yine Gürün'e 1 Mayıs 1916 ve 15 Mayıs 1917 tarihleri arasında yabancı memleketlerden 19 hanede 105 nüfus Karapapak gelmişti⁴⁹⁴. Gürün'de iskân edilen mültecilerin ekseriyeti Kars, Erzurum, Ardahan ve Eleşkirt dolaylarından gelmişti⁴⁹⁵. Gürün'deki Eleşkirt mültecileri, Fatmaderviş ve Karahisar köylerinde iskân edilmişti⁴⁹⁶.

Divriği kazasının Odur (Karaburun) köyüne ise 1919 yılında Kars'ın Ahılkelek kazasından bir grup mülteci gelmişti⁴⁹⁷.

Kangal kazasının Mancılık köyünde Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan ve Malatya'dan gelen mülteciler iskân edilmiştir⁴⁹⁸.

⁴⁹¹ Karahisar-ı Şarki Vali Vekili Orhan İmzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Kasım 1926 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/51-114-8, 23 ve 24.

⁴⁹² Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen 6 Temmuz 1929 tarihli teftiş raporu: **BCA**, 30-10/64-432-8, s. 1 ve 5.

⁴⁹³ Gürün kazasında iskân durumunu gösteren 23 Ağustos 1340[m.23 Ağustos 1924] tarihli cetvel: **BCA**, 272-11/19-95-8. Gürün'de iskân talebinde bulunan 281 kişiden 149'u Türk, 132'si Kürt'tü.

⁴⁹⁴ **Aynı belge.**

⁴⁹⁵ Mehmet Ali Öz, **Bütün Yönleriyle Gürün**, Seyhan Grafik ve Matbaa, İstanbul 1999, s. 186-187.

⁴⁹⁶ Karahisar köyünde meskün yirmi hane nüfus adına muhtar Hüseyin oğlu Kasım imzasıyla Gürün'den İskân-ı Muhacirin Müdüriyetine çekilen 18 Ocak 1929 tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/24-126-16.

⁴⁹⁷ Kars muhacirlerinden Mustafa ve Ali Abbas imzasıyla Divriği'den Cumhurbaşkanı Gazi Kemal Paşa'ya çekilen 15 Haziran 1925 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/45-74-6-1-2.

⁴⁹⁸ <https://www.haberler.com/kardeslik-ve-birlikte-yasamin-guzel-bir-ornegi-4497298-haberi/>, Erişim Tarihi: 4 Aralık 2018. Kangal ilçesine 25 kilometre uzaklıktaki Mancılık köyünün muhtarı Cemal Cılga, Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada, köyün tarihinin çok eskiye dayandığını söylemektedir. Köyde önce Rumların, sonra da Ermenilerin yaşadığını anlatan muhtar, 1915 yılından sonra ise Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan ve Malatya'dan Türk, Kürt ve Azeri muhacirlerin köye yerleştiğini belirtmiştir. Muhtar ayrıca günümüzdeki nüfusunun yüzde 60'ı Türk, yüzde 20'si Kürt olan köyde Tatar ve Azerilerin yanı sıra bir Ermeni ailenin yaşadığını kaydetmektedir.

Hafik kazasının Hanzar köyünde Erzurum taraflarından gelen mülteciler⁴⁹⁹; Tuzhisar köyünde Muş, Kars, Erzurum, Erzincan, Tunceli'den gelen mülteciler⁵⁰⁰; Alçıören köyünde ise Narman ve Tunceli'den gelen mülteciler iskân edilmiştir⁵⁰¹.

Sivas Sağlık Müdürü Dr. Hasan Tahsin Bey'in tespitine göre ise 1932 yılı itibarıyla Gürün, Yıldızeli, Hafik, Kangal, Divriği ve Darende kazalarında toplam 383 hanede 1.876 nüfus mülteci yerleştirilmiş⁵⁰² olup aşağıda tablo 22'de gösterilmiştir. Buralarda iskân edilen mültecilere de kanunlar çerçevesinde hane ve arazi tahsis edilerek üretici hale gelmeleri sağlanmıştır.

Tablo 22: Gürün, Yıldızeli, Hafik, Kangal ve Darende İlçelerinde İskân Edilen Şark Mültecileri

İskân edildikleri Yer	Hane	Nüfus	İskân edildikleri Yer	Hane	Nüfus
Gürün	84	419	Divriği	32	249
Yenihan(Yıldızeli)	89	360	Darende	10	46
Hafik	160	735	Toplam	383	1.876
Kangal	8	67			

4.5. Sivas Vilayetinde Kesin İskânı Yapılan Şark Mültecilerine Genel Bakış

Sivas Sağlık Müdürü Dr. Hasan Tahsin öncülüğünde hazırlanan ve 1932 yılında basılan “Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimâî Coğrafyası” adlı esere göre Sivas merkez ve kazalarında iskân edilen mülteci miktarı 1.457 hanede 6.506 nüfustan ibarettir⁵⁰³.

⁴⁹⁹ Hanzar köyünden Erzurumlu Fethullah ve Şamil oğlu İlyas imzasıyla Sivas'tan Maliye Vekâletine gönderilen 3 Nisan 1340[m.3 Nisan 1924] tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/41-47-16.

⁵⁰⁰ Üçüncü kuşak Şark mültecisi Sadettin Doğan (d.15 Mart 1952) ile 11 Aralık 2020 tarihinde yapılan görüşme. Sadettin Doğan, anne tarafının Hasankaleli, baba tarafının Azerbaycan kökenli olduğunu ve 1916 yılında Sivas'a geldiklerini ifade etmektedir. Ayrıca muhacerette ailenin başında bulunan anne tarafından dedesi Aziz Bey'in nüfuzlu bir kişi olduğunu, aşiretiyle birlikte Sivas'a geldiğini ve o dönemde Sivas'ta Muhacir Komisyonunda görev yaptığını, Sivas Kongresi günlerinde ise Atatürk'ü misafir ettiğini ifade etmektedir.

⁵⁰¹ Üçüncü kuşak Şark mültecisi İrfan Taştan (d.14 Nisan 1975) ile 25 Temmuz 2020 tarihinde yapılan röportaj. İrfan Taştan, dedesi Mevlüt Taştan'ın 1884 Narman doğumlu olduğunu ve ailesinin 1916 yılında Sivas'a geldiğini ifade etmektedir.

⁵⁰² Hasan Tahsin, **Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimâî Coğrafyası**, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti Neşriyatından No: 32, Hilal Matbaası, İstanbul 1932, s. 71-72.

⁵⁰³ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 71-72.

Tablo 23: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler ve Hane/Nüfus Miktarı(1932)

İskân Yeri	Hane	Nüfus	İskân Yeri	Hane	Nüfus
Sivas Merkez	326	1.190	Divriği	32	249
Sivas Merkez Köyleri	280	1.230	Darende	10	46
Şarkışla	448	2.310	Zara	-	-
Yenihan	89	360	Gürün	84	419
Hafik	160	735	Toplam	1.457	6.506
Kangal	8	67			

Sivas Vali Vekilli Mehmet Fahreddin Başel ise 1935 yılı itibarıyla vilayette iskân edilen şarktan gelen mülteci/muhacir nüfusunu 14.083 olarak tespit etmişti⁵⁰⁴. Mülteci miktarındaki bu artışın elbette bazı nedenleri vardır. Öncelikli olarak 1933 yılında Sivas’a bağlanan Suşehri kazasının bu artışta önemli bir etkisi olmuştur. Öte yandan mültecilerin iskân işlemleri tamamlandıkça kayıt altına alındıklarını göz önünde bulundurmalıyız. Nitekim Dr. Hasan Tahsin Bey’in verdiği bilgiden hareketle 1932 yılı itibarıyla Zara kazasında henüz iskân işlemlerinin tamamlanamadığını söylemek mümkündür. Ayrıca mülteciler memleketlerinde kalan akrabalarını sonraki yıllarda yanlarına getirmeyi sürdürmüşlerdir. Özetlemek gerekirse, 1935 yılı itibarıyla Sivas vilayeti dâhilinde iskân edilen mültecilerin ilçelere göre dağılımı şu şekildedir:

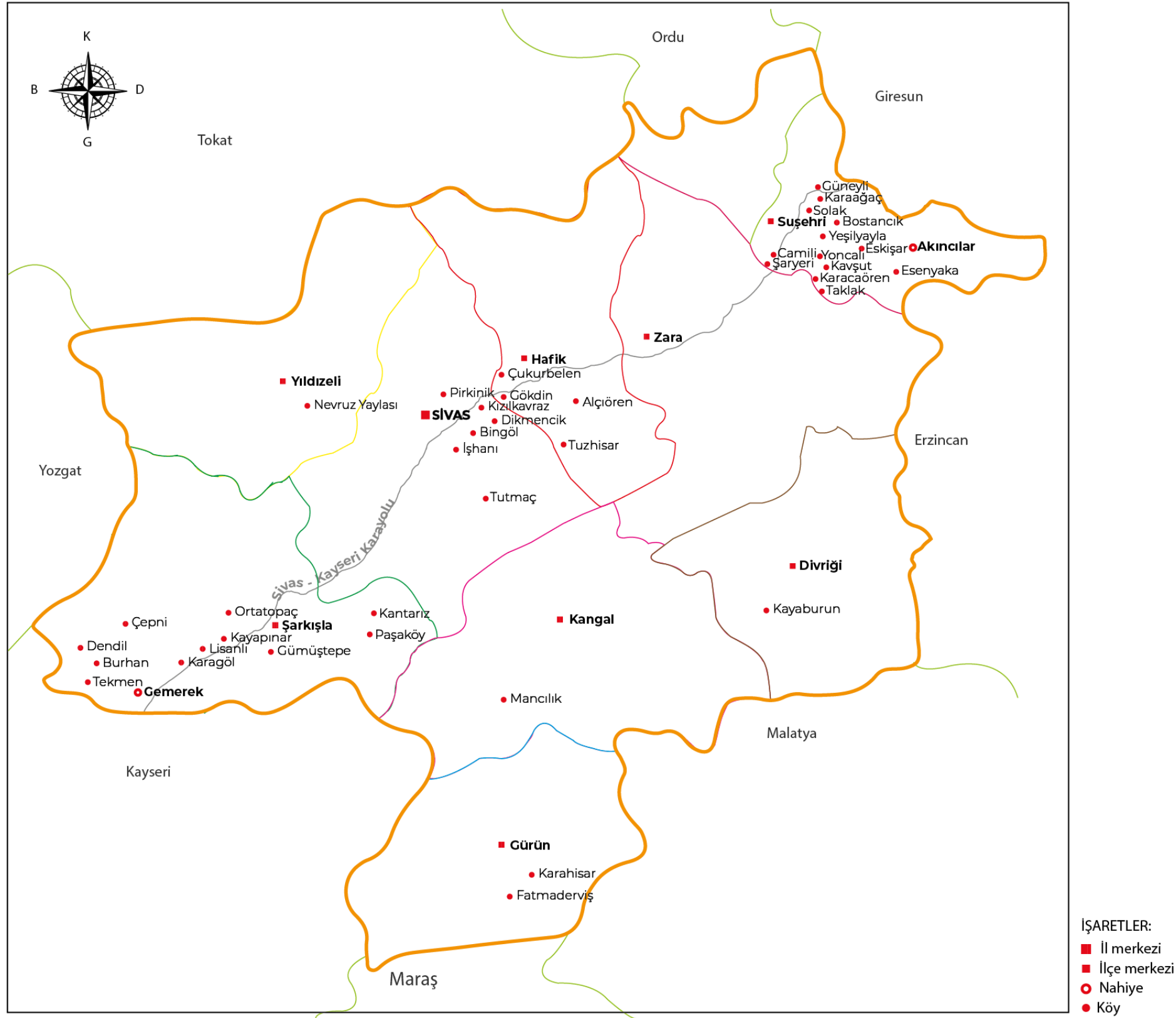
Tablo 24: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler ve Nüfus Miktarı (1935)

İskân yeri	Nüfus	İskân yeri	Nüfus
Sivas merkez	9.004	Suşehri	1.772
Hafik	1.005	Yıldızeli	434
Gürün	434	Divriği	150
Şarkışla	904	Zara	144
Kangal	236	Toplam	14.083

Bu başlık altında verdiğimiz bilgilerden hareketle, vilayet genelinde Şark mültecilerinin ağırlıklı olarak Sivas merkezine bağlı mahalle ve köyler ile birlikte Suşehri, Hafik ve Şarkışla kazalarında iskân edildiklerini söyleyebiliriz. Mültecilerin Sivas vilayetinde iskân edildikleri ilçe ve köylerin konumu aşağıda harita 3’te gösterilmiştir.

⁵⁰⁴ M. Fahreddin Başel, **A.g.e.**, s. 145.

Harita 3: Şark Mültecilerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler (1915-1935)

5. İskân Faaliyetleri

5.1. İskân İçin Yapılan Hazırlıklar

Sivas'a ilk mülteci kafilesi 1915 yılının başında gelmişti. Göç hareketlerini yakından takip eden Dâhiliye Nezareti, bir taraftan mevcut mültecilerin iskân ve iâşe sorunlarıyla ilgilenirken diğer taraftan yeni göç dalgalarına karşı gereken tedbirleri aldı. Bu doğrultuda, 17 Mayıs 1915 tarihi itibarıyla vilayette ne kadar mülteci bulunduğu ve bunlar için gereken masraf Sivas vilayetine sorularak muhtaç durumda olanların ihtiyaçları karşılandı⁵⁰⁵. Daha sonra iskân konusu ele alındı. Mültecilerin, tahliyesine karar verilen Ermenilerin yaşadığı köy ve kasabalarda iskânı planlandı. Bu amaçla, boşaltılan Ermeni yerleşimlerinin isim ve mevkileriyle birlikte nüfusları hakkında 24 Haziran 1915 tarihinde Sivas vilayetinden bilgi istendi⁵⁰⁶. Ardından ne kadar Ermeni vatandaşın hangi tarihlerde hangi mevkilere sevk ve iskân edildiği, kısmen veya tamamen tahliye edilen köy ve kasaba olup olmadığı, varsa bunların nereler olduğu ve buralara muhacir iskân edilip edilmediği bilgisi vilayetten soruldu⁵⁰⁷.

Bu arada savaşın ilk aylarında Sivas'a 5.000 hane mülteci gelmişti. Bu ailelerin bir defada başka vilâyetlere sevkî mümkün değildi. Bu nedenle peyderpey sevk edilmeleri vilayetten istendi⁵⁰⁸. Sevk edilemeyip Sivas'ta kalanlar ise metruk köylerde iskân edileceklerdi. Zira Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde vilayet genelinde takriben 136 bin⁵⁰⁹ Ermeni vatandaş tahliye edilmiş olup bilhassa köyler ve kasabalar iskâna elverişli durumdaydı.

Harp sahasının hemen gerisinde yer alan Sivas vilayeti, mülteci sevkının yapıldığı mıntıkaların başında geliyordu. Nitekim Dâhiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla

⁵⁰⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen 4 Mayıs 1331[m.17 Mayıs 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 53/26.

⁵⁰⁶ Dâhiliye Nezaretinden Mamuretülaziz, Trabzon ve Sivas vilayetlerine ve Canik mutasarrıflığına çekilen 11 Haziran 1331[m.24 Haziran 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 54/136.

⁵⁰⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 29 Haziran 1331[m.12 Temmuz 1915] tarihli şifreli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 54/412.

⁵⁰⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 22 Temmuz 1331[m.4 Ağustos 1915] tarihli cevabi şifreli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 54-A/266.

⁵⁰⁹ 25 Eylül 1915 tarihi itibarıyla Sivas'tan sevk edilen Ermeni nüfus 136.054 kişiydi. Kalanların miktarı ise 6.055 olarak kaydedilmişti: Sivas vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 16 Zilkade 1333[m.25 Eylül 1915] tarihli cetvel: **BOA, DH.EUM.2.Şb.**, 68/84.; Ayrıca bkz.: **BOA, DH.EUM.2.Şb.**, 73/31 ve **BOA, DH.EUM.2.Şb.**, 73/44.

Trabzon vilayetine çekilen 26 Şubat 1916 tarihli şifreli telgrafta, harp bölgesinden gelecek mülteciler için Sivas, Canik ve Çorum'un iskân mıntıkası olarak tespit edildiği bildirilmişti. Mülteci miktarına göre civar vilâyetlere de sevkiyat yapılacaktı. Ayrıca Trabzon ve havalisinde yaşayan ahalinin muhtemel Rus işgaline karşı güvenli bölgelere nakli istenirken mültecilerin iskânı için emvâl-i metrukeden istifade edilebilecekti⁵¹⁰.

Ancak yaşanan mülteci yoğunluğundan dolayı Hükûmet, iskân mıntıkalarını genişletmek zorunda kaldı. Bu yeni kararlar birlikte Kayseri, Niğde, Maraş, Urfa ve Diyarbakır vilâyetleri de sancak ve kazalarıyla birlikte iskân alanı olarak belirlendi. Ayrıca gerek ahalinin gerekse mültecilerin iâşe konusunda sıkıntı yaşamaması için mültecilerin belirlenen iskân mıntıkalarının dışına gitmeleri yasaklandı. Bu konuda yetkililere kesin talimat verildi⁵¹¹.

1916 yılının ilk aylarından itibaren mülteci nüfusunun artması üzerine daha sıkı tedbirler alındı. Dâhiliye Nezareti, harp bölgelerinden iskân mıntıkalarına gelen ve gelecek olan mültecilerin sayıları, sevk ve iskân mahalleri hakkında Heyet-i Teftişîye Müdüriyetinden 8 Nisan 1916 tarihinde bilgi istedi⁵¹². Aralarında Sivas vilayetinin de bulunduğu mıntikalara çekilen 6 Mayıs 1916 tarihli şifre telgrafta ise iskân mıntıkalarına sevk edilen mültecilerin miktarıyla beraber milliyetlerinin de bildirilmesi isteniyordu⁵¹³. İskân mıntıkalarının belirlenmesinde mültecilerin memleketlerine ve milliyetlerine özellikle dikkat edilmesini isteyen Başkumandan Vekili Enver Paşa, mültecilerin zirai ihtiyaçlarının te'min edilebilmesi için mülteci nüfusunun ve tahliye edilen arazinin yüzölçümünün tespit edilerek⁵¹⁴ sevkiyatın ona göre yapılmasını istemiştir.

⁵¹⁰ Dâhiliye Nezaretinden Trabzon vilayetine çekilen 13 Şubat 1331[m.26 Şubat 1916] tarihli mahrem şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/122.

⁵¹¹ Dâhiliye Nezaretinden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 27 Şubat 1331[m.11 Mart 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/267.

⁵¹² Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine ve Tokat'ta Heyet-i Teftişîye Müdüriyetine gönderilen 26 Mart 1332 [m.8 Nisan 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 62/268.

⁵¹³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayetlere çekilen 23 Nisan 1332[m.6 Mayıs 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 63/226.

⁵¹⁴ Başkumandanlık Vekâletinden Altıncı Ordu Kumandanlığına gönderilen 31/3/1332[m.13 Haziran 1916] tarihli tahrirat: **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi Kataloğu (ATESE, BDH)**, 3650-218-1.

5.2. Sivas Emvâl-i Metrûke Komisyonunun Çalışmaları

Sevk edilen Ermenilerin geride kalan mallarının talimatnameye göre muhafaza ve idaresi için ihtiyaç duyulan vilayetlerde Emvâl-i Metrûke Komisyonları kurulmuştu. Bu çerçevede Sivas vilayetinde de bir komisyon oluşturularak çalışmalara başlandı. Vilayet dâhilinde tahliye olunan yerlere muhacir iskân etme işiyle de sorumlu olan komisyonun başkanlığına emekli valilerden Mazhar Bey, azalığa ise daha evvel azledilmiş olan defterdar Hüsnü Bey tayin edildi⁵¹⁵.

Dâhiliye Nezaretinden Sivas Emval-i Metrûke komisyonuna verilen 3 Ekim 1915 tarihli talimata göre vilayetin ihtiyacı kadar malın ayrılarak kalan kısmın askerî birimlere mazbata karşılığında teslim edilmesi istenmişti⁵¹⁶. Mal sandıklarına emanet olarak verilen emvâl-i metrûke gelirlerinin ise doğrudan harcanmasının mümkün olmadığı Sivas Valiliğine bildirildi⁵¹⁷. Ayrıca harp mıntıklarından gelen muhacirlerin iskân ve iaşelerinin sağlanması için tasfiye komisyonlarına gereken talimat verildi⁵¹⁸.

Bu arada işgal tehdidi altındaki Erzurum ve havalisinden gelebilecek mülteciler için özel bir tedbir alınmıştı. Buna göre bu bölgeden geldiklerini beyan eden ahalinin “muhâcir tanınması ve kendilerine muavenet-i lâzımede bulunulması” hususu Dâhiliye Nezaretinden Sivas Emval-i Metrûke Komisyonuna 2 Kasım 1915 tarihli şifre ile bildirilmişti⁵¹⁹. Gerçekten de Ruslara karşı kahramanca mücadele eden Erzurum halkı, şehrin 1916 yılı başında Rus işgaline girmesine mani olamayınca batıya doğru göç etmek zorunda kalmıştı. Önemli bir kısmı Sivas’a sığınan Erzurumlu mültecilerin mağdur edilmemesini isteyen Dâhiliye Nezareti, harbin sert cereyan ettiği esnada en çok meşakkat ve sıkıntıyı çeken, her türlü fedakârlığı göstermiş olan Erzurum ahalisinden Sivas’a hicret etmiş olanların “suret-i muntazırada iâşe ve iskân ve terfihleri[nin] akdem-i vazâifden bilinerek mahrumiyet ve sefâletlerine kat’iyen

⁵¹⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine ve Canik mutasarrıflığına gönderilen 24 Haziran 1331[m.7 Temmuz 1915] tarihli şifreli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 54/332.

⁵¹⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Emval-i Metrûke Komisyonuna yazılan 20 Eylül 1331[m.3 Ekim 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 56/268.

⁵¹⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 23 Eylül 1331[m.6 Ekim 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 56/307.

⁵¹⁸ Dâhiliye Nezaretinden Trabzon vilayetine çekilen 13 Şubat 1331[m.26 Şubat 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/122.

⁵¹⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Emval-i Metrûke Komisyonu Riyasetine gönderilen 20 Teşrin-i Evvel 1331[m.2 Kasım 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 57-2/260.

meydan verilmemesi” gerektiğini 29 Mart 1916 tarihinde Sivas vilayetine bildirmiştir⁵²⁰.

Benzer şekilde, her türlü zorluğu fedakârlıkla göğüsleyen ancak askerî sebeplerden dolayı tahliye edilen Gümüşhane ahalisine de aynı hassasiyet gösterilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 19 Temmuz 1916 tarihli telgrafta, önemli bir kısmı Sivas'a sevk edilen Gümüşhane mültecilerinin metruk evlerde iskânı ve muhacir tahsisatından gönderilen 8 bin lirayla iaşelerinin karşılanması yönünde talimat verilmişti⁵²¹.

Öte yandan sevkiyatın bilhassa emvâl-i metrûkenin olduğu mıntıkalara yapılması hususu, aralarında Sivas'ın da bulunduğu vilayetlere ayrıca bildirildi⁵²². Alınan bu tedbirler sayesinde işler belirli bir düzene girmişti. Ancak 1916 yılının ortalarına doğru mülteci sayısında görülen artış, yetkilileri yeni tedbirler almak zorunda bırakmıştır.

Bu çerçevede mültecilerin Karahisar-ı Şarki sancağında meydana getireceği izdiham düşünülerek iskâna müsait durumda olan emvâl-i metrûkeye ait bahçelerin satış veya kiralama suretiyle elden çıkarılmamasına karar verildi. Dâhiliye Nezareti, ilerleyen günlerde Karahisar-ı Şarki mıntıkasına “peyderpey gönderilmesi mukarrer olan muhacir ve mültecilere tahsis ve tevzi’ edilmek üzere mezkûr bahçelerin şimdilik hüsn-i halde muhafazası hususuna ihtimam gösterilmesi”⁵²³ için Sivas Valisi Muammer Bey’e gereken hazırlıkların yapılması talimatını verdi. Ayrıca emvâl-i metrukeye ait olup memurlara ve ahaliye kiralan⁵²⁴ evlerin de hiçbir mazerete bakılmadan hemen tahliye edilerek muhacir ve mültecilere tahsis edilmesi istendi⁵²⁵.

⁵²⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 16 Mart 1332[m.29 Mart 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 62/164.

⁵²¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 6 Temmuz 1332[m.19 Temmuz 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/25.

⁵²² Dâhiliye Nezaretinden Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa’ya gönderilen 3 Nisan 1332[m.16 Nisan 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 63/11.

⁵²³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valisi Muammer Bey’e çekilen 19 Haziran 1332[m.2 Temmuz 1916] tarihli cevâbi şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 65/142.

⁵²⁴ Suşehri kazasındaki terk edilen Ermeni bahçeleri de kiralık olarak işletilmekteydi: Vasfi Şensözen, **A.g.e.**, s. 63.

⁵²⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 1 Teşrin-i Evvel 1332[m.14 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 69/148.

5.3. Mültecilerin Geçici İkametgâhı

İşgale uğrayan yerlerden Sivas'a gelen mülteciler öncelikle hanlarda geçici olarak misafir ediliyordu. Vilayet merkezindeki Cami Hanı, Yıldız Hanı, Tuzla Hanı, Ulaş Hanı, Kayadibi Hanı bu mekânların başında geliyordu. Bu hanlarda iskân edilenlerin iâşe işleri de geçici olarak istihdam edilen memurlar tarafından yürütülmekteydi⁵²⁶. Mültecilerin bir kısmı ise kiralık hanlara iskân edilmişti⁵²⁷. Yine mültecilerin en önemli sevk ve iskân mıntıklarından biri olan Suşehri kazasına sığınanlar da öncelikle kasabadaki hanlara⁵²⁸ yerleştirildiler. Kesin iskân işlemleri tamamlanana kadar mültecilerin barınma ihtiyacını karşılayan bu mekânların dönemin koşullarında önemli bir işlev gördüğünü ifade etmeliyiz.

Diğer taraftan, bilhassa aceze kadınlar ve işe güce muktedir olmayan mâlûl erkeklerin bir kısmı köylerde kışlak ya da geçici olarak iskân edilmişlerdir⁵²⁹.

5.4. Mülteci Yoğunluğu

5.4.1. Sivas'taki Mülteci Yoğunluğuna Çözüm Arayışı

Şark vilayetlerinin Rus işgaline uğraması ve Ermeni çetelerinin saldırıları üzerine bölgede yaşayan Müslüman ahali, güvenli bölgelere doğru göç etmeye başlamıştı. İşgal sahası genişledikçe buna paralel olarak mülteci miktarı da artıyordu. Bu zor dönemde Sivas, mülteciler için adeta bir toplanma merkezi konumundaydı. Cephe gerisinde olması ve ulaşım güzergâhında bulunması dolayısıyla Sivas'ta toplanan mültecilerin miktarı 1916 yılının Ağustos ayı sonunda 250 bine ulaşmıştı.

Hal böyle olunca mültecilerin sevk ve idaresinde yaşanabilecek aksaklıkların önüne geçmek üzere bazı tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda Erzurum Valiliği,

⁵²⁶ Sivas vilayeti iskân işlerinde görevli personele ait 21 Ekim 1916 tarihli avans-mahsup cetveli: **BCA**, 272-74/64-8-8, s. 2.

⁵²⁷ Sivas Sıhhiye Müdürü imzasıyla Sıhhiye Vekâletine gönderilen 21/01/[1]338[m.21 Ocak 1922] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/39-37-2-2.

⁵²⁸ İlyas Ege, **A.ge.**, s. 171-172. İlyas Ege, Suşehri'ndeki hanlar hakkında Hancı Kemal Efendi'nin oğlu Hüseyin Görücü ile yaptığı mülakattan hareketle şu bilgiyi vermektedir: Görücü Hanı, Koçak Hanı, Güleç Hanı ile daha sonra inşa edilen Hürrem Bey Hanı ile birlikte Demirciler Çarşısının bitişiğinde olup Birinci Dünya Savaşı yıllarında ordunun hayvanlarının konulduğu bir han faaliyet göstermekteydi.

⁵²⁹ Sıhhiye Vekâletinden Sivas Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 22 Kânun-ı evvel [1]337[m.22 Aralık 1921] tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/39-37-2-4; Sivas Sıhhiye Müdürü imzasıyla Sıhhiye Vekâletine gönderilen 19 Kânun-ı evvel [13]37[m.19 Aralık 1921] tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/39-37-2-5.

sevkiyatın düzenli yapılabilmesi için “İstanbul’dan bir heyet gönderilmesini” talep etmişti. Bu talebe karşılık Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti, istilaya uğrayan vilayetlerdeki bütün memurların mülteci işlerinde istihdam edilebileceğine dikkati çekerek özel bir heyete gerek olmadığını bildirdi⁵³⁰. Bununla birlikte Sivas’taki memurların yeterli gelmeyeceği düşünülerek Erzurum’dan Sivas’a iki heyet gönderildi. Ayrıca işgal bölgesinden gelen memurlar da mülteci işlerinde istihdam edilebilecekti. Buna ilave olarak Muhacirîn Müfettişi Abdulahad Nuri Bey de bu işte görevlendirildi⁵³¹.

Erzurum’un işgali nedeniyle şehri boşaltarak Sivas’a gelen ve mültecilerin yaşadığı sıkıntılara bizzat tanıklık eden Vali Tahsin Bey, 3 Ağustos 1916 tarihli telgrafında “Sivas’ta pek ziyade izdiham olduğuna” işaret ederek “muhacirînden vesâit-i nakliyesi olanların Konya cihetine sevki halinde” refahlarının daha kolay temin edilebileceğini bildiriyordu. Sivas’tan ayrılırken yolda tahminen 100.000 civarında mülteci olduğunu dile getiren Tahsin Bey, “meskensiz ve iaşesiz” durumdaki Erzurum mültecilerinin “şayan-ı teessür” bir halde olduğunu söylerken Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey başkanlığında bir heyetin önemli miktarda parayla Sivas’a teşrifleri halinde Erzurum, Erzincan felaketzedelerinin hayat bulacağını ifade etmişti⁵³².

Benzer şekilde Sivas Valisi Muammer Bey de Dâhiliye Nazırı Talat Bey’e gönderdiği 2 Ağustos 1916 tarihli telgrafta mülteci yoğunluğuna işaret etmişti. Vilayet dâhilinde bilhassa Karahisar-ı Şarki sancağında yoğunluk yaşandığını dile getiren Muammer Bey, “Üç gündür ordu karargâhında⁵³³ bulunuyorum. Yoldaki muhacirînin sefalet ve perişânisini tavsif eyleyemeyeceğim. Bunu anlamak için görmek lazımdır. Vilayetçe, vesâit-i iskâniye müsaid olduğu derecede muhacirînin te’min-i maişet ve

⁵³⁰ Dâhiliye Nezaretinden Erzurum vilayetine çekilen 7 Temmuz 1332[m.20 Temmuz 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/37.

⁵³¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 7 Temmuz 1332[m.20 Temmuz 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/36.

⁵³² Vali Tahsin imzasıyla Dahiliye Nazırı Talat Bey’e gönderilen 21 Temmuz 1332[m.3 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 527/34.

⁵³³ Yaşanan toprak kayıpları nedeniyle bu tarihlerde 3. Ordunun karargâhı Suşehri kazasına taşınmıştı. Bu konuda bkz.: İlyas Ege, “Birinci Dünya Savaşı’nın Son Yıllarında Kurtuluş Savaşı’nın Başlangıcında Suşehri’nin Konumu ve Önemi (1916-1919)”, **Sivas Kongresinin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu**, Editör: Ahmet Yüksel, Cilt I/II, Sivas 2019, s. 517-530.

tehvin-i zaruretime çalışılmaktadır”⁵³⁴ diyerek durumu özetlemişti. Hakikaten vilayetin kendi imkânlarıyla bu meselenin üstesinden gelmesi mümkün değildi. Nitekim Vali Muammer Bey, bölgede yaşanan sorunları yerinde görmesi için Dâhiliye Nazırı Talat Bey’i Sivas’a davet etti. Şayet gelemiyorsa “sözü geçen birinin gönderilmesi” ricasında bulundu⁵³⁵. Bu teklif üzerine Sivas’ta mültecilerin sevk ve idaresiyle ilgilenecek özel bir heyetin kurulmasına karar verildi. Söz konusu heyetin çalışmaları hakkında aşağıda bilgi verilecektir. Ancak burada öncelikli olarak Erzurum vilayetinin işgale uğramamış kazalarının idaresi hususunda yaşanan yetki karmaşasını kısaca aktarmak faydalı olacaktır.

a. 1. Yetki Karmaşasına Çözüm Arayışı

Erzurum vilayet merkezinin 16 Şubat 1916 tarihinde Rus işgaline uğraması ve vilayete bağlı kazaların birer birer elden çıkması, Erzurum Valisi Tahsin Bey’in büyük üzüntü yaşamasına neden olmuştu. Bayburt’un kaybedildiği haberini alan Tahsin Bey, vilayetin Erzincan dışında kalan her yerinin işgale uğradığını, Erzincan ahalisinin dahi hicret ettiğini ve gördüğü facialar karşısında ruhiyatının bozulduğunu dile getirerek başka bir vazifeye atanma isteğini 17 Temmuz 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirmişti⁵³⁶. Birkaç gün sonra, Erzincan’ın da işgale uğrama ihtimali ortaya çıkınca 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa’nın emriyle Refahiye’ye çekilme kararı alındı⁵³⁷. Böylece Erzurum vilayetinin idari merkezi Refahiye’ye taşındı. Bu arada Erzurum valiliğine Van Valisi Midhat Bey atandı. Tayin emri 27 Temmuz 1916 tarihli telgrafla kendisine bildirilen Midhat Bey⁵³⁸, 13 Ağustos 1916 tarihinde Refahiye’ye gelerek görevine başladı⁵³⁹. Bu günlerde Erzincan’ın da Rus işgaline uğraması üzerine

⁵³⁴ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Dahiliye Nazırı Talat Bey’e gönderilen 20 Temmuz 1332[m.2 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 527/31.

⁵³⁵ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Dahiliye Nezaretine çekilen 27 Temmuz 1332[m.9 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 528/25.

⁵³⁶ Erzurum Valisi Tahsin Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 4 Temmuz 1332[m.17 Temmuz 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 525/91.

⁵³⁷ Erzurum Valisi Tahsin Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Temmuz 1332[m.20 Temmuz 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 526/8.

⁵³⁸ Dâhiliye Nazırı Talat imzasıyla Van Valisi Midhat Bey’e gönderilen 14 Temmuz 1332[m.27 Temmuz 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/85. Midhat Bey’in tayininin 1 Ağustos 1916 tarihli padişah iradesi üzerine yapıldığına dair Bkz: Sadarettin Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Temmuz 1332[m.3 Ağustos 1916] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 4424/331756.

⁵³⁹ Erzurum Valisi Ahmet Midhat imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 31 Temmuz 1332[m.13 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 667/82.

Refahiye mültecilerle dolup taşmıştı. Midhat Bey, kasabadaki mültecileri Suşehri'ne sevk ettikten sonra Sivas'a geldi. Bu tarihten itibaren Midhat Bey, Erzurum vilayetinin resmi işlerini Sivas'tan idare etmiştir. Nitekim Dâhiliye Nezaretinden gönderilen yazılarda "Sivas'ta Erzurum Valisi Midhat Bey" ifadesinin kullanılması bunun bir göstergesidir.

Ancak Midhat Bey'in bu uzaktan yönetim uygulamasını kabullenemediği görülmektedir. Zira 22 Ağustos 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta, (Erzurum'un büyük bir kısmının işgale uğraması nedeniyle) şehrin valisi olarak işsiz kaldığını hatta memurların dahi boşta kaldıklarını, dolayısıyla uygun görüldüğü takdirde mevcut muhacirîn memurlarının kendisine bağlanmasını, onların nezaret ve teftiş işlerinin de kendisine verilmesini talep etti⁵⁴⁰. Bu talep Nezaret tarafından kabul görmedi. Zira sevk ve idarede kargaşaya mahal vermek istemeyen Dâhiliye Nezareti, vilayetlerde muhacir işlerinden sorumlu memurların mülkî yöneticilere tabi olduklarını hatırlattı. Bununla birlikte Midhat Bey, Sivas Valisi Muammer Bey ve Müfettiş-i Umumi Hamid Bey ile beraber Sivas'taki mülteci işlerini istişare ederek gereken tedbirlerin alınması hususunda görevlendirildi⁵⁴¹.

Olağanüstü koşulların yaşandığı bu günlerde Erzurum vilayetinin işgale uğramayan Kiğı, Kemah, Kuruçay ve Refahiye kazalarının idaresi güçleşince Dâhiliye Nezareti, Kiğı ve Kemah kazalarını coğrafi yakınlıktan dolayı geçici olarak Elazığ'a bağladı. Kuruçay ve Refahiye kazalarının ise Erzurum'a bağlı olarak Midhat Bey tarafından idare olunmasına karar verildi⁵⁴². Daha sonra görülen lüzum üzerine Kuruçay ve Refahiye kazaları da Sivas'a bağlandı. Ancak Erzurum Valisi Midhat Bey'in ve Vali Vekilinin bu kazalardaki memur atamalarına ve resmî işlere müdahale etmeleri idari bakımdan karışıklığa sebep oluyordu⁵⁴³. Valiler arasında yetki karmaşasına neden olan bu durum karşısında Dâhiliye Nezareti olaya el koydu ve Midhat Bey'i söz konusu kazaların muamelatına müdahalede bulunmaması konusunda

⁵⁴⁰ Erzurum Valisi Ahmet Midhat imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 9 Ağustos 1332[m.22 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 529/64.

⁵⁴¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas'ta Erzurum Valisi Midhat Bey'e çekilen 14 Ağustos 1332[m.27 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/110.

⁵⁴² Dâhiliye Nezaretinden Sivas'ta Erzurum Valisi Midhat Bey'e gönderilen 30 Ağustos 1332[m.12 Eylül 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/260.

⁵⁴³ Sivas Valisi Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Kânûn-ı Evvel 1332[m.18 Aralık 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 540/81.

ikaz etti⁵⁴⁴. Böylelikle Erzurum vilayetinin işgale uğramayan kazalarının idaresinde yaşanan yetki karmaşası son bulmuştur.

a. 2. Sivas'ta Özel Bir Heyet Teşkili ve Faaliyetleri

Yukarıda ifade edildiği üzere mültecilerin Sivas'ta meydana getirdiği izdiham karşısında Dâhiliye Nezareti, sorunları yerinde tespit ederek hızlı çözüm üretmek ve sevk işlemlerini koordine etmek üzere özel bir heyet teşkil etmiştir.

Söz konusu bu heyetin faaliyete geçmesinden önce Muhacirîn Müdür-i Umumî Şükrü Bey, Ağustos 1916 tarihinde mülteci yoğunluğunun yaşandığı vilayet ve sancakları teftişle görevlendirilmişti. Şükrü Bey'e gereken kolaylığın ve yardımın sağlanması için Halep, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Sivas, Trabzon, Urfa ve Canik'in mülki amirleri 8 Ağustos 1916 tarihinde bilgilendirildi⁵⁴⁵. Bölgede çalışmalarına başlayan Şükrü Bey, ay sonu itibarıyla Diyarbakır'a gelmişti. Bu günlerde kalabalık mülteci kabilelerine ev sahipliği yapan Sivas, kritik bir öneme sahipti. Öyle ki Müfettiş-i Umumi Hamid Bey de Sivas'ta bulunuyordu. Kışın yaklaşması mülteci işlerini daha nazik bir hale sokacaktı. Bu nedenle gereken tedbirlerin acilen alınması; mültecilerin sevk, iaşe ve iskân işlemlerinin tamamlanması için Şükrü Bey, Sivas Valisi Muammer Bey, Erzurum Valisi Midhat Bey ve Sivas'ta bulunan Müfettiş-i Umumi Hamid Bey ile müzakerede bulunmak üzere, 28 Ağustos 1916 tarihli şifre telgrafla, acilen Sivas'a davet edildi⁵⁴⁶. Aynı gün, Muhacirîn Müfettiş-i Umumisi Hamid Bey de durumdan haberdar edildi⁵⁴⁷. Ertesi gün Şükrü Bey'in Sivas'a gitmesini öngören emir yenilendi⁵⁴⁸. Bu arada Erzurum Valisi Midhat Bey'e de görevi hatırlatılmıştı⁵⁴⁹. Sivas'taki mülteci işlerini istişare ederek gereken tedbirlerin alınması amacıyla oluşturulan özel heyetin çalışmaları Eylül ayının başından Ekim ayının

⁵⁴⁴ Dâhiliye Nezaretinden Yozgat'ta Erzurum Valisi Midhat Bey'e gönderilen 7 Kânûn-ı Evvel 1332[m.20 Aralık 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 71/43.

⁵⁴⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 26 Temmuz 1332[m.8 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/181.

⁵⁴⁶ Dâhiliye Nezaretinden Diyarbakır'da bulunan Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey'e gönderilen 15 Ağustos 1332[m.28 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/120.

⁵⁴⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas'ta bulunan Müfettiş-i Umumisi Hamid Bey'e gönderilen 15 Ağustos 1332[m.28 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/124.

⁵⁴⁸ Dâhiliye Nezareti tarafından Diyarbakır'da Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Beyefendiye gönderilen 16 Ağustos 1332[m.29 Ağustos 1916] tarihli cevabi telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/139.

⁵⁴⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas'ta Erzurum Valisi Midhat Bey'e çekilen 14 Ağustos 1332[m.27 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/110.

ortasına kadar takriben 1,5 ay devam etmiştir. Muhacirîn Umum Müdürü Şükrü Bey'in bu süre zarfında Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifre telgraflar heyetin faaliyetlerine ışık tutmaktadır.

Bu çerçevede yapılan çalışmalar neticesinde mültecilerin iaşe, iskân ve sevk işlemleriyle alakalı önemli kararlar alınmıştır. Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey imzasını taşıyan 18 Eylül 1916 tarihli rapora göre; Bitlis ve Muş havalisinden gelip Diyarbakır vilayetinde bulunan mülteciler, Mardin-Resulayn ve Siverek-Urfa yollarından Antep, Maraş ve Adana'ya sevk edilecekti. Harput'ta bulunanlar merkez sancağın yanı sıra Malatya, Adıyaman ve Besni'de iskân edilecekti. Sivas'taki mültecilerin bir kısmı merkezde tutulacak, diğerleri Tokat, Amasya, Yozgat, Çorum, Niğde ve Kayseri taraflarına sevk edilecekti. Trabzon ve Canik'te bulunanlar ise Kastamonu'ya sevk ve iskân edilecekti⁵⁵⁰. Böylece iskân mıntıkaları ana hatlarıyla belirlenmiş ve mültecilerin ulaşım güzergâhları tespit edilmiştir.

Toplantıda ayrıca vilayet ve sancaklara taksim edilen mültecilerin, genel özellikleri dikkate alınarak iskân edilmesi yönünde bir karar alınmıştı. Buna göre esnaflar, dul kadınlar, kimsesiz kızlar ve çocuklar tercihen vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde; ziraat erbabı mülteciler ise köylerde yerleştirilecekti. Ayrıca öksüz ve kimsesiz çocuklar şehirlerdeki müesseselerde veya muhacirîn tahsisatıyla tesis edilen ve edilecek olan dâr-ül iaşelerde iskân edilecekti. Dul kadınlar ve kimsesiz kızların iaşeleri ise dâr-ül sınıillerde sağlanacaktı⁵⁵¹.

Ödenek konusu da toplantının gündem maddelerindendi. Mültecilerin hemen üretici konuma getirilmeleri zor olduğundan acil ihtiyaçlarının karşılanması için Sivas vilayetine 70 bin lira ve Çorum, Yozgat, Kayseri ve Niğde'ye 25 bin lira tahsisat talep edilmiştir. Ayrıca “şimdiden zahire tedarikine başlanılmasının”⁵⁵² önemine dikkat çekilerek ilerleyen aylarda ve kışın yaşanabilecek iaşe sıkıntısına karşı vilayet ve sancakların gerekli hazırlıkları yapmaları istenmiştir.

⁵⁵⁰ Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Eylül 1332[m.18 Eylül 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 532/76-1.

⁵⁵¹ Aynı rapor, s. 2.

⁵⁵² Aynı rapor, s. 3.

Bu arada, mülteci yoğunluğunu artıran nedenlerden birisi de tahliye işlemlerinin belirli bir sistem dâhilinde yapılamaması olmuştur. Bu konuda daha önce alınan bir karar uyarınca⁵⁵³ sadece ordu kumandanlıklarınca tahliyesi yazılı olarak bildirilen mahaller ahalisinin nakline müsaade ediliyordu. Ayrıca tahliye işlemine başlamadan önce Dâhiliye Nezaretine bilgi verilmesi ve alınacak cevaba göre hareket edilmesi istenirken tahliye edilen halk mülteciler gibi sevk ve iâşe edilecekti. Buna rağmen istilaya uğramayan bazı memleketlerin boşaltıldığı yönünde haberler alınması üzerine Dâhiliye Nezareti, “ordu kumandanlıklarının müsaade-i mahsûsası olmadıkça hiçbir karye ve kasabanın tahliyesine ve ahalisinin firarlarına meydan verilmemesi” için 2 Ekim 1916 tarihinde Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz valiliklerini uyardı⁵⁵⁴.

Öte yandan, havaların soğumaya başlaması üzerine Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey, mültecilerin kış mevsiminden evvel iskânları, sıhhatlerinin muhafazası ve iâşelerinin temini için gerekli tedbirlerin alınması hususunda, valilik ve mutasarrıflıklara iletilmek üzere, Sivas’tan 3 Ekim 1916 tarihinde Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesine bir yazı gönderdi. Söz konusu yazıda şu sorulara cevap verilmesi isteniyordu⁵⁵⁵:

- 1- Vilayet dâhilinde ne kadar mülteci iskân edilmiştir? Kaza itibarıyla miktarının tespit edilerek iskân mahallerinin bildirilmesi.
- 2- Henüz iskâna muhtaç ne kadar mülteci vardır ve bunların nerelere sevk ve iskânı düşünülmektedir?
- 3- İskân edilen ve edilecek olan mültecilerin iâşesi nasıl temin edilecektir?
- 4- İskân edilen ve edilecek olanlardan iâşeye muhtaç olanların miktarı nedir ve her birine ne kadar yevmiye verilmektedir?

⁵⁵³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 7 Mayıs 1332[m.20 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 64/81.

⁵⁵⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vs. vilayetlere gönderilen 19 Eylül 1332[m.2 Ekim 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 68/161.

⁵⁵⁵ Sivas’ta Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey imzasıyla Dâhiliye Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 20 Eylül 1332[m.3 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534/30.

5- Mültecilere mahsus olmak üzere hastane, darüleytam ve dârül-mesai[atölye] gibi müesseseler nerelerde ve kaçar mevcutlu olmak üzere açılmıştır? Bunların aylık idarî masraflarının toplamı kaç guruştur? Bu müesseselerden ortalama ne miktarda gelir elde edilmektedir? (Maarif Nezareti tarafından idare edilen darüleytamlara tercihan mülteci çocuklarının kabulleri tabii olduğundan bu hesaptan hariç tutulmalıdır).

9- İlkbaharda yerleştirilen mülteciler ziraat etmiş ve kendilerini kurtarabilmiş midir? Bunlardan hükümetin yardımına muhtaç olanlar var ise miktarı nedir?

10- Mültecilerin iskân, iaşe ve sıhhiye işlerine dair tatbiki mümkün daha ne gibi tedbirler düşünülmektedir?

11- Mültecilerin iskân mahalleriyle bahsi geçen müesseselerin iaşe durumunu ve mevkilerini gösteren bir kroki tanzim edilerek Ekim ayı sonuna kadar Nezarete bildiriniz.

Sivas Vilayetinin bu sorulara nasıl bir cevap verdiği hakkında arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Sivas'ta izdihamı neden olan mültecilerin büyük çoğunluğunun iskâna müsait vilayetlere sevk edildiğini söyleyebiliriz. Öyle ki 28 Ağustos 1916 tarihi itibarıyla Sivas'taki mülteci mevcudu 250.000⁵⁵⁶ iken 1 Ekim 1916 tarihine gelindiğinde bu miktar 50.000'e kadar düşmüştü⁵⁵⁷. Bu itibarla heyetin, çalışmalarını Ekim ayının ortalarında tamamladığını söyleyebiliriz. Nitekim Muhacirîn Umum Müdürü Şükrü Bey Sivas'taki vazifesini 13 Ekim 1916 tarihinde tamamlamıştı⁵⁵⁸. Müfettiş-i Umumi Hamid Bey ise 18 Ekim 1916

⁵⁵⁶ Muhacirîn Müdürü Şükrü imzasıyla Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Ağustos 1332[m.28 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 530/34.

⁵⁵⁷ Muhacirîn Müdür-i Umumi Şükrü imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Eylül 1332[m.1 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534/11.

⁵⁵⁸ Sivas'ta Muhacirîn Müdür-i Umumi Şükrü Bey imzasıyla Dâhiliye Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 30 Eylül 1332[m.13 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534/119-3.

tarıhli telgrafında İstanbul'a döneceğini bildiriyordu⁵⁵⁹. Erzurum Valisi Mithat Bey ise bir müddet sonra müfettiş-i umumî olarak görevlendirilmiştir⁵⁶⁰.

a. 3. Karadeniz Bölgesinde Yaşanan Mülteci Yoğunluğuna Çözüm Arayışı

1915 yılının Ocak-Şubat aylarında Trabzon'un bombalanması üzerine ahali sahil şeridinden batıya doğru göç etmeye başlamıştı. Erzurum'un düşmesi bu süreci hızlandırdı. Adeta Trabzon tahliye ediliyordu. Mülteciler gidecekleri yeri düşünmeksizin, yalnız düşmana esir düşmemek, ırz ve namusunu korumak amacıyla çıktıkları göç yollarında en feci ölümü bile göze almışlardı⁵⁶¹. Bu arada Trabzon'un işgali üzerine vilayet merkezi Ordu'ya taşınmış ve Vali Cemal Azmi Bey, vilayet işlerini buradan idare etmeye başlamıştı. Valinin şahsi gayretleri ve teşebbüsleri sonucu Ordu kazasındaki mültecilerin iâşe ve iskân işleri düzene girdi. Ancak kısa bir müddet içinde Ordu-Ünye arası mültecilerle dolmuş ve hatta izdiham meydana gelmişti. Öte yandan Rusların Harşit deresine kadar ilerlemeleri üzerine Giresun ve Ordu işgal tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine yöredeki mülteciler ve yerli ahali yeni bir felâketle karşılaşmamak düşüncesiyle deniz ve kara yoluyla Samsun'a kadar çekilmeyi tercih etti⁵⁶². Aralık 1916 tarihi itibarıyla Samsun ve havalisinde 85.000'den fazla mülteci bulunmaktaydı. Muhtaç durumdaki mültecilerin iâşelerinin temini, hastaların muayene ve tedavisi için Fatsa, Ünye, Terme ve Çarşamba'da birer muayene ve iâşe merkezi tesis edildi. Bu tesislerde aşılari yapılan mültecilere ayrıca sıcak yemek ikram edildi⁵⁶³. Böylece mültecilerin Samsun'da imkânlar ölçüsünde iskân ve iâşeleri sağlandı. Ancak takip eden dönemde Samsun'da iskâna elverişli yer kalmadığı gibi iâşe konusunda da sıkıntılar baş göstermiştir.

⁵⁵⁹ Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umumi Hamid Bey'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Teşrin-i evvel 1332[m.18 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. İ. UM. EK.**, 22/30-1.; Dâhiliye Nezaretinden Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umumi Hamid Bey'e gönderilen 6 Teşrin-i evvel 1332[m.19 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. İ. UM. EK.**, 22/30-2.

⁵⁶⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 13 Teşrin-i Sâni 1332[m.26 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 70/113. Bu atamaya göre Mithat Bey; Sivas, Ankara, Trabzon, Konya, Kastamonu Vilayetleriyle Kayseri, Niğde, Canik, Bolu livalarından sorumlu olacaktı.

⁵⁶¹ Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 133-134.

⁵⁶² Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 134-135.

⁵⁶³ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, 100. Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 127.

Sivas Valisi Muammer Bey'in 18 Ocak 1917 tarihli raporuna göre; yaşanan izdiham ve yiyecek sıkıntısı nedeniyle Samsun ve halisindeki mülteciler, buradan Amasya sancağına akın etmeye başlamıştı. Hatta oradan da Çorum'a gidiyorlardı⁵⁶⁴.

Canik Mutasarrıfı Müştak Bey ise Karadeniz sahil kentlerinde yaşanan mülteci yoğunluğuna işaret ederken mültecilerin iç bölgelere sevkinden başka çare olmadığını savunuyordu: "Trabzon vilayetinde ekmek bulunmadığı cihetle birçok muhacirîn açlıktan livaya akın akın hicret ediyorlar. Livada bunları iskân edecek mahal ve iâşe edecek zahire yoktur. Aynı zamanda Trabzon vilayetini de ma'dur görüyorum. Çünkü orada zahire heman hiç yok gibidir. Bu kabileleri ileriye Amasya'ya sevk ettiğim halde oradan da iade ediyorlar. Bîçareler yollarda kırılıp gidecekler. Ünye ve Çarşamba'da muhacirînin hali pek elimdir. Yapılacak hiçbir şey yok. Binaenaleyh Trabzon'dan gelenlerin dâhile sevkine müsaade ve iade edilmemeleri için de Sivas ve Ankara vilayetlerine icrâ-yı tebligat buyurulması"⁵⁶⁵.

Müştak Bey'in bu talebi üzerine Dâhiliye Nezareti, Trabzon'dan Samsun'a mülteci sevk edilmemesi hususunda daha önce alınan karara atıfta bulunarak⁵⁶⁶ bundan sonra bu istikamette izinsiz olarak mülteci sevkîyatının durdurulması emrini verdi⁵⁶⁷. Diğer taraftan Trabzon Valisi Cemal Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 27 Haziran 1917 tarihli telgrafta, Ordu kazasında mültecilerin meydana getirdiği "izdiham ve kolera salgınına" işaret ederek Tirebolu kazasından gelen mültecilerin Sivas veya Canik taraflarına sevklerine müsaade buyurulmasını istiyordu⁵⁶⁸. Ancak harp nedeniyle nakil vasıtalarının ordu emrinde bulunması mültecilerin ulaşımını zorlaştırıyordu. Bu sorun çözülsede dahi Merzifon, Çorum ve Yozgat gibi iç bölgelerde mültecileri barındıracak yer kalmamıştı. Ayrıca buralarda baş gösteren iâşe sıkıntısı

⁵⁶⁴ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Kânûn-ı sâni 1332[m.18 Ocak 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 543/65.

⁵⁶⁵ Mutasarrıf Müştak imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 9 Mayıs 1333[m.9 Mayıs 1917] tarihli telgraf: **BCA**, 272-14/73-5-8.

⁵⁶⁶ Dâhiliye Nezaretinden Mutasarrıf Müştak Bey'e gönderilen 12 Mayıs 1333[m.12 Mayıs 1917] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-14/73-5-10.

⁵⁶⁷ Dâhiliye Nezaretinden Mutasarrıf Müştak Bey'e gönderilen 12 Mayıs 1333[m.12 Mayıs 1917] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-14/73-5-8.

⁵⁶⁸ Vali Cemal [Trabzon] imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 27 Haziran 1333[m.27 Haziran 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 558/4, s. 4-5.

nedeniyle Samsun mıntıkasındaki mültecilerin dâhile çekilmesi mümkün görünmüyordu.

Bu şartlar altında sevkıyat olması durumunda hem mültecilerin yollarda perişan olacağı hem de “... tarik-i askeriye üzerinde vücuda getirilecek izdiham ve sefaletin daha büyük mehâzir-i sıhhiyeyi[sağlık sorunlarını] tevlid edeceği...”⁵⁶⁹ ikazında bulunan Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 3. Ordu Kumandanlığına gönderdiği 13 Temmuz 1917 tarihli telgrafta; sevkıyatın her yerde durdurulduğunu belirterek mültecilerin iskân mahallerini terk etmemeleri hususunda gereken tedbirlerin alınmasını istemiştir.

Tüm bu gelişmeler üzerine Trabzon ve Samsun’daki mültecilerin ya Sivas vilayetinde iskân edilmesi ya da iaşelerinin Sivas vilayetinden gönderilecek zahire ile temin edilerek iskân mıntıkalarında kalmaları yönünde bir karar alındı. Dâhiliye Nezareti, bu iki şıktan hangisinin münasip olacağını Sivas vilayetine sordu⁵⁷⁰. Sivas Valisi Süleyman Necmi Bey, sıkıntıları yerinde görmek ve teftiş maksadıyla Samsun’a gitti. Samsun, Amasya ve Tokat mutasarrıflarıyla mahallerinde ve Çorum mutasarrıfıyla Merzifon’da görüşen Vali Necmi Bey, 9 Ağustos 1917 tarihli telgrafında, Samsun’daki mültecilerin şimdilik bulundukları yerlerde bırakılmasının daha münasip olacağını bildirdi. Hatta mültecilerin iaşelerinin temini için Amasya sancağının yeni mahsulünden Samsun’a yüz ton zahire ayrıldı ve zahire hemen sevk edilmeye başlandı⁵⁷¹. Alınan bu tedbirler sayesinde Samsun’dan iç bölgelere doğru yaşanan mülteci hareketlerinin bir ölçüde kontrol altına alındığını söyleyebiliriz.

b. Mülteci Yoğunluğu Nedeniyle Ordu İaşesinde Yaşanan Sorunlar ve Hal Çareleri

Birinci Dünya Savaşı’nda bir taraftan mültecilerin iskân ve iaşe sorunlarıyla uğraşan hükûmet, diğer taraftan ordunun lojistik sıkıntısıyla mücadele etmek durumunda kalmıştı. Söz konusu dönemde ordunun iaşe mıntıkalarından biri olan

⁵⁶⁹ Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’dan 3. Ordu Kumandanlığı Vekili Fevzi Paşa’ya çekilen 13/5/1333[m.13 Temmuz 1917] tarihli şifre telgraf: **ATESE, BDH-2990-118-1-7**.

⁵⁷⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 29 Temmuz 1333[m.29 Temmuz 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR., 78/235**.

⁵⁷¹ [Sivas] Vali[si] Necmi Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 9 Ağustos 1333[m.9 Ağustos 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR., 562/18**.

Sivas, yoğun bir muhacir akınına uğrayınca yaşanan zorluk bir kat daha artmıştı. Zira Sivas vilayeti, harp sahasına yakınlığı sebebiyle mültecilerin toplanma merkezi konumundaydı. Yüz binlerce insanın kısa bir süre içerisinde dar bir alanda toplanması, her türlü imkânı sınırlı hale getirmiş; yetkilileri yeni arayışlara sevk etmiştir.

Sivas, Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Ordunun en önemli sevkiyat noktalarından biriydi. 5 Kasım 1914 tarihinde Ordu İaşe Bölgesine dâhil edildikten sonra Şiran, Refahiye, Niksar ve Havza'daki iaşe ambarlarına yapılacak sevkiyatı organize etmek için vilayet yetkilileri, bütün kazalarda, Sivas'a özgü Teşkilât-ı Hususiye Heyetleri oluşturdu. İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Sivas vilayetinde de asıl sorun ulaşım vasıtalarının yetersiz olmasıydı. Kısmen insan sırtında olmak üzere eldeki tüm nakil vasıtaları kullanılarak ordunun ihtiyacı olan muhtelif erzaklar cephe hattına taşınmıştır. Ancak 1916 yılı baharında ordunun Kemah-Tirebolu hattına çekilmesi ve iaşe bölgelerinin önemli bölümünün düşman işgaline uğraması sonucu 3. Ordu yaklaşık olarak 1,5 yıl boyunca Sivas vilayetinin kaynaklarından beslenmek zorunda kalmıştır. Ancak gerek taşıma araçlarının yetersizliği, gerekse savaşla birlikte üretimin düşmesi nedeniyle 3. Ordu, iaşe bölgesinin en verimli yerlerinden biri olan Sivas vilayetinden bile gereği gibi beslenememiştir⁵⁷². Bu durumun bir diğer sebebi ise 1916 yılında Sivas vilayetine sığınan mültecilerin meydana getirdiği yoğunluktur. Özellikle 1916 yılının ilk günlerinde Rus ordusunun Erzurum yönünde ileri harekâta geçerek Osmanlı vilayetlerini işgal etmesi, Şubat ayı ortalarından itibaren iç bölgelere doğru yoğun bir göç hareketine neden olmuştu. Sadece bu dönemde Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin kayıtlarına göre 707.504 mülteci topraklarını terk ederek 20 farklı sancak ve vilayete sığınmıştı. Bunlardan 116.000'i Sivas'a sığınmış olup iaşeleri için 24.200.000 kıyye erzak tahsis edilmişti⁵⁷³.

Sivas, bahsedilen dönemde adeta mülteci akınına uğramış ve 1916 yılının Mayıs ayında vilayette iskâna müsait yer kalmamıştı. Sivas'a gelen mültecilerin bir kısmı vilayet dâhilinde iskân edilirken bir kısmı ise Batı Anadolu'da belirlenen

⁵⁷² Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin Birinci Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Dergâh Yay., İstanbul 2015, s. 244-249.

⁵⁷³ Tuncay Ögün, *Vilâyet-i Şarkiye Mültecileri Unutulmuş Bir Göç Trajedisi (1915-1923)*, Ebabel Yayınevi, Ankara 2004, s. 38-39.

mahallere sevk edilmiştir⁵⁷⁴. Birkaç ay sonra yoğunluğun daha da artmasıyla yaşanan iâşe sıkıntısına çözüm arayan Dâhiliye Nezareti, Sivas'ta bulunan iskân fazlası Türk mültecilerin Kastamonu, Ankara, Konya ve Mamüretülaziz vilayetleriyle Niğde sancağına sevklerini istemiş⁵⁷⁵ ve Sivas'tan gönderilecek mültecilerin kabul ve iskânları hususunda mülki amirlere gereken emri vermiştir⁵⁷⁶. Mesela 3 Ağustos 1916 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Ankara vilayetine şu talimatı vermişti: "...hal ve vaz'iyet-i iâşe nokta-ı nazarından Sivas'tan daha müsait bir mevki'de bulunan vilâyette mahal-i mezkûrdan gönderilecek mültecilerin kemâ-kân kabul ve iskânları zaruri bulunmaktadır"⁵⁷⁷.

Üçüncü Ordu'nun kuzey istikametinden Canik ve Sivas'a gitmekte olan mültecilerin, ordunun iâşesini zora sokacağını düşünen Harbiye Nezareti de bunların Ankara ve çevresine sevk ve iskânlarını talep ediyordu. Dâhiliye Nezaretinin 14 Ağustos 1916 tarihli telgrafıyla Ankara valiliğine iletilen bu talep⁵⁷⁸ doğrultusunda söz konusu bölgeden Sivas'a ve Canik'e gelen mültecilerin Ankara ve çevresine sevk edilmeleri istenmişti⁵⁷⁹.

Cephenin hemen gerisinde yer alan Sivas ilk günlerden itibaren yoğun bir mülteci akınına uğramış ve bu sayı her geçen gün artmıştır. Bilhassa 1916 yılının Temmuz-Ağustos-Eylül aylarında yoğunluğun daha da arttığını görmekteyiz. Öyle ki Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey'in ifadesine göre 28 Ağustos 1916 tarihi itibarıyla Sivas vilayetinde iskâna muhtaç 250.000 mülteci bulunuyordu⁵⁸⁰. Bundan dolayı vilayetteki mülteciler ordunun erzakını tazyik edecek bir noktaya gelmişti. Nitekim bu dönemde Üçüncü Ordunun ekmeklik ihtiyacı için Sivas'tan satın alma yoluyla tedarik edilmesi

⁵⁷⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas, Mamuretülaziz vilayetlerine gönderilen 21 Nisan 1332[m.4 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 64/5.

⁵⁷⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 13 Temmuz 1332[m.26 Temmuz 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/74.

⁵⁷⁶ Dâhiliye Nezaretinden Kastamonu vs. vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 13 Temmuz 1332[m.26 Temmuz 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/75.

⁵⁷⁷ Dâhiliye Nezaretinden Ankara vilayetine gönderilen 21 Temmuz 1332[m.3 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/129.

⁵⁷⁸ Dâhiliye Nezaretinden Ankara vilayetine çekilen 1 Ağustos 1332[m.14 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/3.

⁵⁷⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine ve Canik mutasarrıflığına çekilen 1 Ağustos 1332[m.14 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/6.

⁵⁸⁰ Muhacirîn Müdürü Şükrü imzasıyla Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Ağustos 1332[m.28 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 530/34.

kararlaştırılan 17 milyon kilo buğdayın 13,5 milyon kiloluk kısmının vilayette iskân edilen mültecilerin iâşesi için ayrılması, ordu iâşesini sıkıntıya sokmuştu. Bu nedenle Üçüncü Ordu ihtiyacının civar vilayetlerden karşılanması gündeme gelmiş ancak bunun vasıta yetersizliğinden dolayı zor olacağı, Harbiye Nezareti tarafından 25 Eylül 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Bu bakımdan Sivas vilayetindeki mültecilerin, Ankara vilayetinin doğusundaki yeterli iâşeye sahip olan mıntıkalara sevki düşünülmüş Sivas dâhilindeki iâşenin Üçüncü Ordu'ya tahsisinin daha isabetli olacağı bildirilmiştir⁵⁸¹. Bu karar üzerine Dâhiliye Nezareti, konuyu 28 Eylül 1916 tarihinde Sivas Valisi Muammer Bey'e iletmış ve askerî bakımdan bir felaket yaşanmaması için “mülteciler için alınacak zahireyi başka yerlerden celb etmek yahud mültecileri Ankara, Konya gibi vilâyâta sevk etmek” gerektiğine işaret ederek Erzurum Valisi Midhad Bey, Heyet-i Teftişîye Reisi Hamid Bey ve Muhacirin Müdür-i Umumisi Şükrü Beylerle konunun müzakere edilmesini istemiştir⁵⁸². Ancak kışın yaklaşmakta olduğuna dikkati çeken Vali Muammer Bey, mültecilerin Sivas'tan nakillerinin şu an için mahzurlu olacağını bildirmiş ve iâşe meselesinin Ordu Kumandanı Vehip Paşa ile müzakere edilerek halledildiğini ifade etmiştir⁵⁸³. Buna karşın Başkumandan Vekili Enver Paşa, mültecilerin Sivas'ta iskânlarına devam edilmesi durumunda ordunun aç kalacağı uyarısında bulunarak buradaki mültecilerin, Ankara vilayetinin doğusuna veya münasip bir yere hızlı bir şekilde nakledilmesi⁵⁸⁴ hususunda ısrarcı olmuştur.

Bu doğrultuda mültecilerin önemli bir miktarı civar vilayetlere sevk edilmiş ve 1 Ekim 1916 tarihi itibarıyla Sivas vilayetinde takriben 50 bin mülteci kalmıştı. Bunların da büyük bir kısmı vilayetin batısında iskân edilmiş olup ihtiyaçları yerli halkın erzakından karşılanıyordu. Yani ordunun erzak ihtiyacını tazyik edecek mahiyette ve mevkiye bulunmuyorlardı. Diğer taraftan vasıta yetersizliği de önemli

⁵⁸¹ Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Eylül 1332[m.25 Eylül 1916] tarihli yazı: **BCA**, 272-11/8-11-16-1.

⁵⁸² Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valisi Muammer Bey'e gönderilen 15 Eylül 1332[m.28 Eylül 1916] tarihli şifre telgraf: **BCA**, 272-11/8-11-16-2.; Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 15 Eylül 1332[m.28 Eylül 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 68/132.

⁵⁸³ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 15 Eylül 1332[m.28 Eylül 1916] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/8-11-22-1.

⁵⁸⁴ Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Eylül 1332[m.1 Ekim 1916] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/8-11-22-2.

bir sorun teşkil ediyordu. Bu nedenle “zaten sefil ve hasta [vaziyette] bulunan mültecilerin” sevk edilmeleri halinde yarısından fazlasının telef olacağı uyarısında bulunan Muhacirîn Umum Müdürü Şükrü Bey, Sivas’taki mültecilerin bulundukları mahallerde iskân edilerek bundan sonra geleceklerin Çankırı, Yozgat ve Kırşehir cihetlerine sevk edilmelerinin daha isabetli bir karar olacağını bildirmiştir⁵⁸⁵. Böylece Üçüncü Ordu’nun iaşe sıkıntısı Sivas’taki mültecilerin söz konusu yerlere sevkiyle halledilmiştir.

Ancak Rusların Kafkas cephesini boşaltmasıyla birlikte mültecilerin memleketlerine geri dönmek üzere yeniden yollara düşmesi, Ordunun bir kez daha iaşe sıkıntısına girmesine neden olacaktır. Nitekim Harbiye Nazırı Enver Paşa imzasıyla İaşe Müdüriyet-i Umumiyesinden Sivas vilayetine gönderilen 12 Mayıs 1918 tarihli telgrafta, ordunun iaşe durumunun “pek fena” olduğu bildiriliyordu. Bunun üzerine “mevcud zehâirin süratle mahallî vesâit-i nakliyesiyle orduya yetiştirilmesi” talimatını veren Enver Paşa, yerli halkın ve muhacirlerin iaşesinin ise gerekirse mıntika haricinden satın alma yoluyla karşılanabileceğini ifade etmekteydi⁵⁸⁶. Tüm bu yazışmalardan ve alınan kararlardan anlaşılabileceği üzere bir taraftan askerin erzakı diğer taraftan ardı arkası kesilmeyen mültecilerin iaşesi, Birinci Dünya Savaşı’nın en önemli konularından biri olarak Hükûmeti uzunca bir süre uğraştırmıştır.

c. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde Sivas’ta Asayiş Sorunları

Birinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle askerin toplanma merkezi olan Sivas vilayeti, aynı zamanda birçok muhacir ve mülteciye de ev sahipliği yapmıştır. Öte yandan Suriye ve Beyrut’tan siyasi sebeplerle sürgün edilenlerin⁵⁸⁷ bir kısmı da Sivas’a gönderilmişti. Böylece artan nüfus yoğunluğu vilayetteki asayiş ve güvenliğin bozulmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemde vilayette görevli polis

⁵⁸⁵ Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 18 Eylül 1332[m.1 Ekim 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534//11.

⁵⁸⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 12 Mayıs 1334[m.12 Mayıs 1918] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 87/142.

⁵⁸⁷ Arap tehciri hakkında bkz: Şaban Ortak, **Osmanlının Son Manevralarından Suriye ve Garbî Arabistan Tehcîri**, Pegem Yayınevi, Ankara 2011.; Süleyman Beyoğlu, “Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek, Tehcir Kanunu ve Birinci Dünya Savaşı’nda Arap Tehciri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul 2004, s. 31-52.

ve jandarma personelinin nicelik ve nitelik bakımından yetersiz oluşu, yaşanan güvenlik zafiyetinin en önemli sebebiydi. Ayrıca bilhassa Mütareke dönemindeki eşkıyalık faaliyetleri de vilayette asayiş sorunlarına neden oluyordu.

c. 1. Polis Kadrosunun Yetersizliği

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sivas vilayetinin polis teşkilatındaki personel miktarının yetersizliği, güvenlik zafiyetinin nedenlerinden birisiydi. Bu konu, özellikle mültecilerin vilayette toplanmaya başladığı 1916 yılından itibaren daha belirgin bir hale gelmişti. Sivas Valisi Muammer Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 15 Mart 1916 tarihli yazıda, vilayet polis kadrosunun piyade kısmının % 25 oranında arttırılmasını, ayrıca teşkilata 10 nefer süvari polis memurunun ve birinci sınıftan 1, ikinci sınıftan 2 polis komiserinin ilavesini talep etmiştir⁵⁸⁸. Vilayetin bu talebine karşılık Emniyet Genel Müdürlüğü, ihtiyacın vilayet imkânlarıyla karşılanmasını istemiştir. Ancak Vali Muammer Bey'in 27 Ağustos 1916 tarihli telgrafına göre Sivas Polis teşkilatında boş bulunan 22 piyade ve 6 süvari polis memurluğundan yalnızca süvari polisliği için bir talep olmuş, piyade polislik için talep olmamıştı⁵⁸⁹. Kısacası polis kadrosundaki personel sıkıntısı vilayet imkânlarıyla giderilemedi.

Bu şekilde ihtiyacın karşılanamaması ve 1916 yılının sonlarında Sivas'ta muhacir yoğunluğunun izdiham boyutuna ulaşması, şehrin emniyet ve güvenliğinde yaşanan sorunları içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Hal böyle olunca Sivas Polis Müdüriyeti, teşkilata takviye yapılmasını bir kez daha istemiştir. Vilayette vazifeli polislerin iş yükünün fazla olduğunu, geçici olarak vilayette istihdam edilen Erzurum polis teşkilatının da muhtelif vilayetlere dağıtılması nedeniyle polise olan ihtiyacın ziyadesiyle arttığını dile getiren Sivas Polis Müdürü, bozulan asayiş ve güvenliğin sağlanabilmesi için İstanbul'dan acilen 32 nefer güvenlik görevlisi talep etmiştir⁵⁹⁰. Ancak vilayetin bu talebi de Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından doğrudan karşılanamadı. Bunun yerine, Sivas'ta istihdam edilmek üzere 3. Ordudan 29 neferin

⁵⁸⁸ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Mart 1332[m.15 Mart 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH. EUM. MEM.**, 74/60.

⁵⁸⁹ Vali Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Ağustos 1332[m.27 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. EUM. MEM.**, 78/36.

⁵⁹⁰ Sivas Polis Müdüriyetinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 23 Teşrin-i sâni 1332[m.6 Aralık 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH. EUM. MEM.**, 84/34-2.

seçilerek Vilayet polis teşkilatında istihdamının daha uygun olacağı bildirildi⁵⁹¹. Esasında Genel müdürlüğün her iki önerisi de personel temininde sıkıntı yaşandığını göstermektedir. Bu durumu harbin olağanüstü koşullarıyla izah etmek yerinde olacaktır. Nitekim devletin tüm imkânlarıyla cepheye asker sevk ettiği bir dönemde ne bu talepleri karşılamak ne de vazifeye uygun personel bulabilmek kolay bir iş değildir.

c. 2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Sivas'ta Jandarma Teşkilatının Durumu

Birinci Dünya Savaşında çeşitli cephelerde savaşan jandarma birlikleri, ülke savunmasında mücadele ederken mevcudunun yarısından fazlasını şehit vermişti. Asayişten doğrudan sorumlu olan jandarmanın sayıca yetersiz kalması nedeniyle asker kaçaklarının ve eşkıyalık faaliyetlerinin sayısı hızla arttı. Bunun üzerine Hükümet, şehit düşen jandarma personelinin yerine askerliğini yapmış ve 45 yaşlarında olanları silâh altına alarak jandarma birliklerini bunlarla takviye etti. Hükümet diğer bir tedbir olarak ordudan personel isteğinde bulunmuştu. Ancak cephede işe yaramayan Arap askerlerinin gönderildiği bu kıtalar da kadroyu doldurmaktan başka bir işe yaramadı⁵⁹². Gerçekten de vazifenin gerektirdiği niteliklere sahip olmayan kişilerle sorunun çözülemeyeceği aşikârdı. Bunun da ötesinde Sivas Jandarma teşkilatında görevli yönetici ve zabıtlar arasında görevini kötüye kullanan ve ahlaki zaaf içinde bulunanların olduğu, Sivas Valiliği tarafından Dâhiliye Nezaretine rapor edilmişti.

Teşkilat bünyesindeki Jandarma Alay zabıtları arasında “bir takım ahlaksız adamların” olduğunu ve bu kişilerin vazifelerini unutarak şahsi menfaat peşinde koştuklarını dile getiren Vali Vekili Kemal Bey, bunların, halkın emniyet ve huzurunu temine çalışmak yerine halka zulmettikleri uyarısında bulunuyordu. Söz konusu zabıtların, asker firarilerini menfaat karşılığında serbest bıraktıklarını, bu firarilerin de halka zulmettiğini söyleyen Kemal Bey'e göre zabıtlar de buna göz yumuyorlardı. Bunların en zalim ve ahlak düşkünlerinin Tokat bölük kumandanı Mülazım Osman, Yıldızeli bölük kumandanı Mülazım Mehmed, Zara bölük kumandanı Mülazım

⁵⁹¹ Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Sivas Vilayeti Polis Müdüriyetine gönderilen 7 Şubat 1332[m.20 Şubat 1917] tarihli cevabi tahrirat: **BOA, DH. EUM. MEM.**, 84/34-1.

⁵⁹² Necdet Koparan, **Türk Jandarma Teşkilatı(1908-1923)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 62-63.

İlhami, merkez taburunda Mülazım Cemal Efendiler olduğunu ve bunları bilhassa Alay Kumandan Vekili Hasan Efendinin himaye ettiğini ifade eden Vali Vekili, bunların Sivas genelinde faaliyet gösteren eşkıyaların yakalanmasında da gevşeklik gösterdiklerini hatırlatarak bu zabitlerin “namus-ı vatan ve selamet-i ibâd namına vazifelerinden [el] çektirilmesinin” zaruri olduğunun altını çiziyordu⁵⁹³. Öte yandan, Sivas Jandarma Alay kumandanı Kazım Beyin bir takım usulsüzlüklerinden dolayı jandarma muamelatının şirazesinden çıktığına dikkat çeken Vali Vekili Kemal Bey, vilayete dürüst ve muktedir bir alay kumandanının acilen atanmasını istiyordu⁵⁹⁴. Anlaşılan o ki halkın can, mal, namus güvenliğini korumakla görevli Sivas Jandarma Teşkilatının görüntüsü, toplumsal huzur bakımından endişe vericidir. Böyle bir teşkilatın, vilayetin asayiş ve güvenlik sorunlarına çözüm üretmesi mümkün görünmemekle beraber yeni problemlere de zemin hazırlaması kaçınılmazdır.

c. 3. Mütareke Döneminde Jandarma Teşkilatının Durumu ve Sivas'ta Eşkıya Çetelerinin Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin taşıdığı ağır hükümler, Osmanlı Devleti'nin otoritesini tamamen kaybetmesine neden olmuş ve meydana gelen kargaşa ortamı ülkeyi eşkıya çetelerinin faaliyet sahası haline getirmişti. Öte yandan Mondros Mütarekesi'nin 5. maddesi uyarınca ordunun terhis edilmesi (Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askerî birliklerin dışında kalanların derhal terhisi)⁵⁹⁵, jandarma kadrosunun azalmasına ve bunun doğal bir sonucu olarak bilhassa taşrada asayiş ve güvenliğin bozulmasına neden olmuştu.

Asayiş ve güvenlik sorunlarının yaşandığı yerlerden birisi de Sivas vilayeti idi. Mesela Amasya sancağına bağlı Lâdik kazası havalisinde 85 mevcutlu bir Rum Çetesi faaliyet gösteriyordu. Vilayetin jandarma kadrosu yetersiz olduğu için Dâhiliye

⁵⁹³ Sivas Vali Vekili Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 20 Teşrîn-i evvel 1334[m.20 Ekim 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. DH.ŞFR.**, 599/20.

⁵⁹⁴ Sivas Vali Vekili Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 31 Teşrîn-i evvel 1334[m.31 Ekim 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. DH.ŞFR.**, 600/95.

⁵⁹⁵ Mütareke'nin tam metni için bkz.: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, TTK Basımevi, Ankara 1953, C. I, s. 519-524. Mütareke öncesi ve sonrası gelişmelere dair etraflı bir değerlendirme için ayrıca bkz.: Selahaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yayınları, İstanbul 1991, C. I.

Nezaretinin 16 Kasım 1918 tarihli emri doğrultusunda firarilerden ve münasip olanlardan jandarma kaydı yapılarak söz konusu çeteyle mücadele edilmeye çalışıldı⁵⁹⁶. Ancak jandarma kadrosundaki noksanlık bu şekilde tamamlanamadı. Vilayetin personel talebine rağmen Dâhiliye Nezareti, “gönüllü kaydına ihtimam edilmek” suretiyle eksik kadroların tamamlanmasını istiyordu⁵⁹⁷. Esasında bu durumu, uzun süren savaşlar nedeniyle elde yeterli miktarda nitelikli jandarma bulunmadığını göstermektedir.

Bu arada Mütareke döneminin şartları, Hükûmetin jandarmaya bakışını da değiştirmişti. Damat Ferit Paşa Hükümeti, Osmanlı askerî kadrolarının hızlı bir şekilde kendisine karşı teşkilatlandığını görüyor ve buna çözüm yolları arıyordu. Damat Ferit Paşa, jandarmayı kendi kontrolüne almak amacıyla 15 Mart 1919 yılında yayınladığı “Jandarma’nın Dâhiliye Nezareti’ne Raptı Hakkındaki Kararname” ile jandarmayı tarihinde ilk kez İçişleri Bakanlığı’na bağlamıştı⁵⁹⁸. Buna paralel olarak Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, 2 Mayıs 1919 tarihinde, 20.000 olan jandarma sayısının 27.000’e yükseltildiğini, daha sonra ise 35.000’e yükseltileceğini ve jandarmanın maddi durumunun da iyileştirileceğini söylüyordu⁵⁹⁹. Dâhiliye Nazırının vadettiği maaş zammı, 26 Temmuz 1919 tarihinde resmiyete dökülmüş, yüzbaşı rütbesine kadar olan jandarmalara % 20 zam yapılmıştı. Doğu Anadolu’da subaylara ve memurlara beş-altı aydan beri para bulunamazken Dâhiliye Nezareti’nin böyle bir karar alması hükûmetin jandarma teşkilatına ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından önemlidir⁶⁰⁰. Böylece İstanbul Hükümeti, askerî bakımdan elini kuvvetlendirecek bir hamle yapmış ve Jandarma Teşkilatının kontrolünü tamamen eline almıştır.

⁵⁹⁶ Sivas Valisi Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 9 Kânûn-ı evvel 1334[m.9 Aralık 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. DH.ŞFR.**, 605/43.

⁵⁹⁷ Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas vilayetine gönderilen 19 Kânûn-ı evvel 1334[m.19 Aralık 1918] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 94/180.

⁵⁹⁸ Necdet Koparan, **A.g.t.**, s. 70.

⁵⁹⁹ Haluk Selvi, “İstanbul Hükümetinin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa’nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları”, **ATAM Dergisi**, Ankara 1999, S. 44, s. 549.

⁶⁰⁰ Jandarma Teşkilatıyla ilgili diğer önemli bir gelişme de Jandarma Umum Kumandanı Kemal Bey’in rütbesinin miralaylıktan mirlivalığa yükseltilmesiydi. Bu terfi ile Batı Anadolu’ya önemli bir göreve gönderilecek olan Kemal Bey’in konumunu sağlamlaştırılması amaçlanmış olabilirdi. Haluk Selvi, **A.g.m.**, s. 550.

Bununla birlikte, Dâhiliye Nezaretinin aldığı kararın taşradaki jandarma teşkilatlarına tam manasıyla yansıdığı söylenemez. Zira Sivas Jandarma Teşkilatındaki kadro noksanının tamamlanması için Sivas vilayetine 3 Nisan 1919 tarihinde talimat verilmesine⁶⁰¹ rağmen çok geçmeden verilen başka bir talimatta, “tahsisat bulunmamasından dolayı” jandarma kuvvetinin artırılmayacağı belirtilmiş, asayişin “gönüllü kaydedilmek suretiyle” sağlanması istenmişti⁶⁰². Ancak bu sistemle jandarma teşkilatının ihyası mümkün değildi. Nitekim artan eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı vilayetlerin güvenliğinde zafiyetlerin olduğu bir dönemde jandarma ihtiyacının karşılanamadığı görülmekteydi.

Mütareke Döneminde Sivas valiliğine getirilen Reşit Paşa, göreve başladığı günlerde “ilin eşkıya karargâhına çevrilmiş olduğu” tespitinde bulunurken vilayet genelindeki manzarayı şöyle anlatıyordu: Amasya’da; Daray[doğrusu Varay olmalı]⁶⁰³ nahiyesinde Çerkes İbrahim’in 5, Fındıklı’da Rum Atanaş’ın 20, Karaağaç köyünde Kosti’nin 20 ve Abacı Lefter’in 20 kişilik çeteleri, Lâdik kazasında; %20’si İslâm, geri kalanı Rum olmak üzere 300 kişilik çeteler, Erbaa kazasında; Hacıbey köyünden Lefter’in, Kozlucaalan köyünden İstil’in, Kırkharman köylü Anastaş’ın ve Karlok köyünden Pavlos’un 40 kişilik çeteleri, Merzifon’da Gürcü Ahmed’in Gürcü ve Türk karışımı 6 kişilik çetesi, Gümüşhacıköy kazasında; Maden mıntıkasında Hampo ve küçük Hampo ile Kadıköylü Angilos’un idare ettiği 40 kişilik Rum Çetesi, Havza’da; Adrian’ın 15 kişilik çetesi, Köprü kazasında Arsadoklu İlya ve Mina’nın 18, Çakır ve İkipınarlı Anastaş’ın 20 ila 40 kişilik çeteleri, Sivas sancağında Çerkes Mustafa’nın 5 kişilik çetesi, Hafik kazasında 30 kişilik bir Ermeni çetesi, Darende kazasında ufak mikyasta çarık hırsızları, Tonos[Şarkışla] kazasında Boğazlıyan dağlarından inerek köy basan ve yine o köylere dönen 50 kişilik Ermeni çetesi ve Divriği kazasında Kasım oğlu İsmail, Süleyman oğlu İzzet, Hamuçlu Ali, Zurnacı Hüseyin’in yol kesen çeteleri

⁶⁰¹ Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas vilayetine gönderilen 3 Nisan 1335[m.3 Nisan 1919] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 98/24.

⁶⁰² Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas vilayetine gönderilen 16 Nisan 1335[m.16 Nisan 1919] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 98/188.; Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas vilayetine gönderilen 21 Nisan 1335[m.21 Nisan 1919] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 98/251.

⁶⁰³ Bu nahiyenin ismi Varay olmalıdır. Günümüzde Amasya’ya bağlı Gediksaray köyünün eski adıdır. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Md., Ankara 2017, s. 281.

mevcuttu⁶⁰⁴. Yani, vilayet dâhilinde güvelliği tehdit eden ve asayışı bozan takriben 600 eşkıya mevcuttu.

Her taraf Rum, Ermeni siyasi çeteleri ve eşkıyalık yapan serserilerin elindeydi. Halk can, mal ve namusundan emin değildi. Elde yeterli miktarda jandarma mevcut değildi. Öyle ki bir milyona yakın nüfusu olan Sivas vilayetinin Jandarma Alay kadrosu esas itibarıyla 1.452 piyade ve 480 süvariden oluşması gerekirken sadece 936 piyade ve 350 atlı askerden ibaretti. Bunların çoğu bakaya, firari ve kısmen gönüllülerden müteşekkildi. Bu mevcuttan hapisane ve posta muhafızlığı, emir erleri ve yazı işleri gibi muhtelif hizmetlere ayrılanlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 523 piyade ve 205 atlı askerle vilayetin güvenliği sağlanmaya çalışılıyordu⁶⁰⁵. Bununla birlikte vilayetin emniyetini sağlamakla görevli teşkilat, nitelik bakımından da oldukça bozuk bir durumdaydı⁶⁰⁶. Kısacası her bakımdan yetersiz durumda olan mevcut jandarma teşkilatıyla toplumun huzurunu sağlamak pek mümkün görünmüyordu.

Sorunu bu şekilde tespit eden Vali Reşit Paşa, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e gönderdiği telgraflarda vilayetin asayışı için acilen yeterli bütçe ve jandarma tahsis edilmesi gerektiğini, halkın can ve mal güvenliğinin başka türlü sağlanamayacağını bildirmiş, ancak hiçbir cevap alamamıştı. Öyle ki Vali Reşit Paşa, son telgrafında; "devlet mefhumile âsâyışsizlik mefhumu yan yana gelemmez. Eğer bir devletimiz ve onun bir hükûmeti varsa vilayetlerin asayışı mutlaka düzelmelidir. Yoksa halkı aldatmaktan vazgeçip hakikati ilan etmelidir. Tâ ki ahali, şekâvete karşı kendi kuvvetiyle kendi müdafaa imkânlarını arayabilsin"⁶⁰⁷ diyerek talepler karşısında sessiz kalan İstanbul Hükûmetini göreve davet etmiştir.

İstanbul Hükûmetinin asayiş gibi son derece önemli bir konuya bu denli kayıtsız kalmasının nedenini ise Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği bir yazıdan ve Amasya Genelgesinin metninin eline ulaşmasından sonra anlayabildiğini ifade eden Reşit Paşa, "Bu, birkaç gün sonra anlaşıldı ki, Mustafa Kemal Paşa meselesi

⁶⁰⁴ **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, Hazırlayan: Cevdet R. Yularkıran, Sivas Hizmet Vakfı, Sivas 2009, s. 16-17.

⁶⁰⁵ **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s. 18.

⁶⁰⁶ **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk(1916-1922)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003, s. 70-71.

⁶⁰⁷ **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s. 19-20.

diye İstanbul’da büyük bir dağdağa baş göstermesinden imiş. Malum olduğu üzere [bu dönemde] Mustafa Kemal Paşa, üçüncü ordu müfettişi yapılmıştı... Samsun’a ayak basar basmaz bütün Anadolu’yu, devlet mukadderatını kara bulutlar altına sürükleyen vâkıaları tahlil etmek suretiyle tenvire başlamış... ve halkın ruhuna umumî bir hamle istidadını aşlamaya koyulmuştu. Benim Dâhiliye Nazırına sesimi duyurmak, vilâyet asayîşi hakkında Babîâli’yi tenvir etmek için didindiğim, çırpındığım günlerde meğer o nazır[Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey] ve arkadaşları Mustafa Kemal’in kendileri için tehlike teşkil ettiğini sezmişler ve ondan kurtulmak çarelerini aramaya germi[sûrat] vermişler imiş. Ârâya post düşüncesi, mevki endişesi, ikbal sedirinden düşmek korkusu girince, o devletlilerin Sivas vilayetini değil, bütün yurdu unutuverdikleri anlaşıyordu⁶⁰⁸” şeklindeki sözleriyle bu duruma açıklık getirecektir.

Reşit Paşa’nın söz konusu telgraflarına ulaşamamıştır. Ancak Dâhiliye Nezareti tarafından vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 5 Temmuz 1919 tarihli şifre telgraf, vilayetlerden, inzibat ve asayişin sağlanması maksadıyla jandarma kuvvetinin ve bütçesinin arttırılması ve mevcut jandarmalardan bir kısmının “evsaf-ı istihdâmiyeyi haiz olanlarla tebdili” hususunda bazı taleplerin geldiğini doğrulamaktadır. Ayrıca bu telgraf, İstanbul Hükûmetinin meseleye yaklaşımını ortaya koyması bakımından da önemli bir belgedir.

Söz konusu talepler karşısında Dâhiliye Nezareti, “vaziyet-i hazırardan mütevellit bazı esbab ve avamilden dolayı” merkezden toplu bir kuvvet sevkinin mümkün olmadığına işaret ederken, esasında Mondros Mütarekesi’nin asker kısıtlamasına üstü kapalı bir vurgu yapmaktaydı. Yine bu kısıtlamalardan dolayı, her vilayetin kendi asayişini kendi imkânlarıyla sağlaması gerekiyordu. Yani diğer vilayet ve livalardan da bu konuda yardım talebinde bulunmak imkân dâhilinde değildi. Ayrıca daha önce karar verilmesine rağmen “efrad muhassasatının artırılmasına da artık imkân yoktur” denilerek jandarma maaşlarına zam yapılamayacağı ifade edilmiştir ki bu durum, malî bakımdan yaşanan sıkıntının açık bir göstergesidir. Peki, bütün bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda, vilayetlerin asayîşi nasıl sağlanacaktı? Dâhiliye Nezareti, bu soruya cevap olarak; “işbu ahval karşısında bütün

⁶⁰⁸ Reşit Paşa’nın Hatıraları, s. 20-22.

memurların ceht ve gayretlerini son hadde kadar iblağ ile beraber mevcut kuvve-i inzibatiyeden azami derecede istifade”⁶⁰⁹ edilmesi gerektiğine işaret ederek, vilayetlerin asayiş konusunda valilerin sırtına ağır bir sorumluluk yüklemiştir. Öyle ki işin gerektirdiği niteliklere haiz olmayan bir jandarma teşkilatına dayanarak vilayetlerin asayişini sağlamak; halkın mal, can ve namus emniyetini temin etmek kolay bir iş değildir.

Nitekim 6 Temmuz 1919 tarihinde Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas Valiliğine gönderilen şifre telgrafta, Sivas alayında münhal(boş) durumdaki 500 kişilik jandarma kadrosunun, daha önceki talimatlarda olduğu gibi, öncelikle “gönüllü kaydedilerek” tamamlanması isteniyordu. Hatta kadro sayısının aşılması durumunda dahi “gönüllü kaydına devam edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması hususunda Kolordu Kumandanlığına müracaat edilmesi talimatı verilmişti⁶¹⁰. Kısa bir süre sonra ise geçici olmak kaydıyla bekçilere büyük çaplı silah verilmesi karara bağlanarak⁶¹¹ vilayetlerin asayişinde onlardan da yararlanma yoluna gidilmiştir. Netice itibarıyla Mütareke döneminin sıkıntıları arasında Hükûmet, vilayetlerin jandarma ihtiyacının giderilmesi konusunda gereken adımları atamamış ve vilayetlerin asayiş ve güvenlik zafiyeti giderilemediği için gerek yerli ahali gerekse mülteciler bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

5.5. Sivas’ta İskân Talebinde Bulunan Mülteciler

5.5.1. Geçici İskân Talepleri

Hükûmet, çeşitli sebeplerle iskân mıntıklarını değiştirmek isteyen mültecilerin taleplerini de imkânlar ölçüsünde karşılıyordu. Bu çerçevede Maraş’ın Göksun kazasında bulunan 64 hane Muş mültecisi, Sivas’a nakillerini istemişlerdir. Göksun’un “Ab-ı havasıyla imtizac edememekle” beraber geçim sıkıntısından dolayı aile fertlerinden birçoğunu kaybettiklerini, böyle giderse geride kalanları da kaybedebileceklerini dile getiren mülteciler, daha sonra memleketleri olan Muş’a

⁶⁰⁹ Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 5 Temmuz 1335[m.5 Temmuz 1919] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 101/6.

⁶¹⁰ Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas vilayetine gönderilen 6 Temmuz 1335[m.6 Temmuz 1919] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 101/19.

⁶¹¹ Umum Jandarma Kumandanlığından Sivas vilayetine gönderilen 24 Ağustos 1335[m.24 Ağustos 1919] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 102/234.

dönmek üzere şimdilik “Sivas vilayetinin Kangal kazası dâhilinde emvâl-i metrûkeden olan Mancılık karyesine” nakil taleplerini⁶¹² Ankara Muhacirîn Komisyonuna bildirmişlerdir. Mültecilerin bu talebini olumlu karşılayan komisyon yetkilileri 14 Haziran 1921 tarihinde mültecilerin Maraş’tan sevkine karar vermiştir⁶¹³. Alınan bu karar aynı gün Sivas Muhacirîn Müdüriyetine de bildirilmiş ve mültecilerin yakında yola çıkarılacağı hatırlatılarak Kangal’a geldiklerinde emvâl-i metrûke hanelerinde iskân edilmeleri için şimdiden gereken tedbirlerin alınması istenmiştir⁶¹⁴.

5.5.2. Kesin İskân Talepleri

İskân mıntıklarında belirli bir düzen kuran ve buraya alışan mülteciler ise memleketlerine geri dönmek istemediklerinden dolayı Sivas vilayetinde kesin iskânlarının yapılması için yetkililere müracaat ediyorlardı. Bu taleplerin artmasıyla birlikte bilhassa muhtaç durumda olanların memleketlerine nakil ve iskânının meydana getireceği sıkıntıyı göz önünde bulunduran Hükûmet, mültecilerin bulundukları yerlerde iskânına karar verdi.

Mesela 1916 yılından beri Kangal’ın Mancılık köyünde ikamet eden 30 haneden müteşekkil Şark mültecilerinin talebi buna örnek olarak verilebilir. Yedigâr imzasıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya çekilen 19 Mart 1926 tarihli telgrafta⁶¹⁵: Aslî memleketlerinin “istilaya maruz kalması üzerine on bir seneden beri Mancılık karyesindeki emlak-ı metrukede ikamet etmekte” olduklarını ve o tarihten itibaren Kangal kazası nüfusuna kayıtlı olup “yerli bir ahali gibi her derlû tekâlifle mükellef” bulunduklarını dile getiren mülteciler, düşman tarafından tahrip edilen memleketlerine geri dönerek “yeniden mesken inşasına gayr-ı müsaid” bulunduklarını, kendi imkânlarıyla da buralarda emlak ve arazi tedarik edemediklerini ifade etmişlerdir.

Tüm müracaatlarına rağmen iskân taleplerinin karşılanmadığını söyleyen mülteciler, yaşamlarını sürdürdükleri Mancılık köyünün “çayır, emlak ve arazisi”nin ağalar tarafından müzayede suretiyle satın alındığı ve geçim kaynakları olan

⁶¹² Maraş’ın Göksun kazasından Ankara Muhacirîn Komisyonuna gönderilen arıza: **BCA**, 272-12/38-32-9-3.

⁶¹³ Maraş Muhacirîn Memurluğuna yazılan 14 Haziran 1921 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/38-32-9-2.

⁶¹⁴ Sivas Muhacirîn Memurluğuna yazılan 14 Haziran 1921 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/38-32-9-1.

⁶¹⁵ Kangal Mancılık köyü muhacirleri namına Yedigâr imzasıyla Cumhurbaşkanı Gazi Kemal Paşa’ya gönderilen 19 Mart 1926 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/48-95-1-1-3.

hayvancılık ve ziraattan mahrum kaldıkları gerekçesiyle yerel yöneticiler hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Üstelik “geçmiş yıllara dair bazı mükellefiyetlerle karşılaştıklarını” dile getiren mülteciler, yaşadıkları sefaletin ancak iskânlarının teminiyle sona ereceğini düşünerek bu hususta yetkililerden yardım istemişlerdir.

Bu talep karşısında yerel yöneticilerden malumat isteyen Dâhiliye Vekâletine cevaben yazılan tahriratta Sivas Valiliği, bahsi geçen mültecilerin iskân hakkına sahip olmadıklarını belirtmiştir. Dilekçe sahibi mültecilerin aslı maksadının; “muvakkaten yed-i ziraat ve işgallerindeki emlak ve araziye zabt eylemek ve istenilen ecr-i misli i’ta etmemek” olduğunu savunan vilayet yetkilileri, bu konuda mültecilere tebligat yapıldığını da belirtmekteydi⁶¹⁶. Ancak Dâhiliye Nezareti, “Vilâyet-i şarkiye mültecilerinin memleketlerine iade edilmeyeceği” esasına dayanan kararı hatırlatarak yardıma muhtaç olan mültecilerin 5870 numaralı umumi tebliğ doğrultusunda iskân edilmelerini ve 9 Ağustos 1925 tarih ve 16422 numaralı umumi tebliğe göre ise iskân talebinde bulunan Yadigâr ve arkadaşlarından, varsa, memleketlerine geri dönenler hakkında malumat istemiştir⁶¹⁷. Böylece Kangal’ın Mancılık köyünde yaşanan iskân sorunu çözüme kavuşturulmuştur.

Yine Dâhiliye Nezareti Erzurum, Bitlis ve Van taraflarından gelen Mehmet oğlu Abbas ve arkadaşları ile iskân hakkına sahip diğer Şark mültecilerinin, 10 Mart 1924 tarih ve 15243/321 numaralı genelgeye göre, kira bedeli alınmaksızın Sivas’ta iskân edilmelerini istemiştir⁶¹⁸.

Şark mültecilerinden olup Kars’ın Ahılkelek kazasından 1919 yılında Sivas’ın Divriği Kazasına gelerek Odur (Karaburun) köyünde yerleştirilen Mustafa ve Ali Abbas, kendilerine emvâl-i metrûkeden bir hane verilmiş olmasına rağmen henüz kesin iskân işlemlerinin yapılmadığı için vaziyetlerinin sürüncemede kaldığını ve zor durumda olduklarını dile getirerek iskan talebinde bulunmuşlardır⁶¹⁹. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, konunun incelenerek gereğinin yapılmasını Sivas vilayetine

⁶¹⁶ Sivas vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 5 Nisan 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/48-95-1-5.

⁶¹⁷ Dâhiliye Vekâletinden Sivas vilayetine gönderilen 29 Nisan 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/48-95-1-6.

⁶¹⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine yazılan 14 Ocak 1925 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/43-62-14-1.

⁶¹⁹ Kars muhacirlerinden Mustafa ve Ali Abbas imzasıyla Divriği’den Cumhurbaşkanı Gazi Kemal Paşa’ya çekilen 15 Haziran 1925 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/45-74-6-1-2.

bildirmiştir⁶²⁰. Görüldüğü üzere başta muhtaç durumdakiler olmak üzere memleketlerine geri dönmek istemeyen mültecilerin bulundukları yerlerde iskânı için hükûmet gereken kolaylığı sağlamıştır.

5.6. İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar

Mültecilerin iskân işlerinde bazı aksaklıkların yaşandığı da görülmüştür. Sivas vilayeti dâhilinde meydana gelen aksaklıkları iki grupta toplayabiliriz.

5.6.1. Mültecilerin İskân Mıntıklarını Terk Etmelerinden Kaynaklı Aksaklıklar

Bazı mültecilerin, yetkililere haber dahi vermeden, yerleştirildikleri mintıkları terk etmesi iskân işlerini aksatan sebeplerin başında geliyordu. Hükümeti maddi ve manevi olarak zarara uğratan bu yer değiştirmeler, mültecilerin de çeşitli sıkıntılara maruz kalmasına neden olmaktaydı.

Mesela Erzurum eşrafından Salim Bey, Sivas'ın Şarkışla kazasının Burhan köyünde iskân edilmesine rağmen kendisine tahsis edilen haneleri tahrip ederek Kayseri taraflarına gitmişti⁶²¹. Yine Sivas'ın Pirkinik(Çayboyu) köyünde iskân edilen Şark mültecilerinden 7 hanede 50 nüfus Kürt mülteci, 1928 yılı yaz aylarında firar etmişti. Konu hakkında gerekli tahkikatı yaptıran Valilik, firarilerin Refahiye'de tutuklandıklarını tespit etmiş ve iade edilip edilmemeleri hususunda nasıl bir yol izleneceğini 16 Haziran 1928 ve 8 Temmuz 1928 tarihlerinde Dâhiliye Vekâletine sormuştu. Ancak cevap gelmemesi üzerine Sivas Valisi Süleyman Sami Bey, bu durumdaki mültecilere mani olunup olunmayacağını 29 Eylül 1928 tarihinde bir kez daha Dâhiliye Nezaretine sormuştur⁶²². Bunun üzerine Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine gönderilen 24 Kasım 1928 tarihli cevap yazısında, bahsi geçen mültecilerin iskân mahallerine iade edilmeleri istenmiştir⁶²³.

⁶²⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 22 Haziran 1925 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/45-74-6-3.

⁶²¹ Sivas Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 30 Mayıs 1333[m. 30 Mayıs 1917] tarihli yazı: **BCA**, 272-74/65-15-7.

⁶²² Sivas Valisi Süleyman Sami Bey'den Dâhiliye Vekâletine gönderilen 29 Eylül 1928 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/60-170-16.; Sivas Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Kasım 1928 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/61-173-14.

⁶²³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 24 Kasım 1928 tarihli cevabi telgraf: **BCA**, 272-12/61-173-14.

5.6.2. Vilayet Teşkilatından Kaynaklanan Aksaklıklar

Göç ve göçmen işlerinde görevli personelin nicelik/nitelik bakımından yetersiz oluşu, mevcut memurların ilgisizliği, iskân ve iâşe işlerinde bazı aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur.

Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa'nın sahadan aktardığı malumat, mültecilerin yaşadığı sıkıntıyı ve meydana gelen aksaklıkları açıkça ortaya koymaktadır: "...mülteciler ahvalini maa-t-teessüf yine pek elim bir halde" gördüğünü dile getiren Vehip Paşa, "her yerde muhâcirîn komisyonları[nın] mültecilerin iskân ve iâşelerine karşı lâ-kayd kaldıklarını" Dâhiliye Nezaretine rapor etmişti. Bundan sonra konu Sivas Valiliğine havale edilmiş ve mülteci işlerinde ilgisizliği görülen memurlar hakkında gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir⁶²⁴.

Nezaretin bu talebi üzerine gerekli incelemeyi yapan Sivas Muhacirîn Müdüriyeti, sancak ve kazalarda iskân edilen muhacirlerin sevk ve iâşe işlerinde düzensizlikler olduğunu, talimata aykırı şekilde harcama yapıldığını ve yapılan harcamalara dair aylık cetvellerin düzenlenmediğini 25 Ağustos 1919 tarihinde Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesine bildirmiştir⁶²⁵. Bunun üzerine Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi, muhacirlerin iâşe, iskân ve sevk işlemlerinin muntazam olarak yürütülmesi için öncelikle vilayet teşkilatında gerekli düzenlemelerin yapılmasını, daha sonra kazalarda yapılacak teftişle buralardaki faaliyetlerin düzene sokulmasını istemiştir⁶²⁶.

İskân işlerinde yaşanan aksaklıklara çözüm arayan Sivas Valiliği ise mıntıkalara teftiş heyetleri göndererek sorunları tespit etmeye çalışmıştır. Mesela tahliye edilen Ermeni ve Rum köylerinde iskân edilen Müslüman muhacir ve mültecilerin durumlarını yerinde görmek için jandarma zabitlerinden Yüzbaşı Hüseyin Lütü Efendi Mayıs 1919 tarihinde bu amaçla görevlendirilmişti⁶²⁷. Bu teftişe dair

⁶²⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 30 Temmuz 1333[m.30 Temmuz 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 78/242.

⁶²⁵ Muhacirîn müfettişi tarafından Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesine gönderilen 25 Ağustos 1335[m.25 Ağustos 1919] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/14-51-14-1 ve 2.

⁶²⁶ Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesinden Sivas Muhacirîn Müdüriyetine gönderilen 30 Ağustos 1335 [m.30 Ağustos 1919] tarihli cevabi telgraf: **BCA**, 272-11/14-51-14-3.

⁶²⁷ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Mayıs 1335[m. 3 Mayıs 1919] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-74/68-41-9, 21/7/1919, s. 1.

herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız için söz konusu köylerde yaşanan sorunlar hakkında somut veriler ortaya koymak mümkün olmamıştır. Ancak muhacir işlerinden sorumlu personelin gerekli vasıfları taşımamasının yanında bu tarihlerde Sivas'ta görülen muhacir yoğunluğunun da sorunları arttırdığını söyleyebiliriz.

5.7. Kürt Aşiretlerin İskânı

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Ermeni isyanları nedeniyle ciddi sorunlarla karşı karşıya kalan Hükûmet, yaşanması muhtemel yeni problemler nedeniyle harp bölgelerinden memleketin iç kısımlarına doğru iltica eden mültecilerin iskânında daha tedbirli hareket etmiştir. Bu kapsamda bazı Kürt aşiretlerine mensup mültecilerin farklı mıntikalara sevk edilerek dağınık vaziyette iskânlarına karar verilmiştir. Söz konusu aşiret mensuplarından bir kısmı da Sivas'ta iskân edilmiştir.

Bu anlamda 13 Mart 1916 tarihi itibarıyla Diyarbakır vilayetinde sevk edilmeyi bekleyen 150 bin mülteci bulunmaktaydı. Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umumisi Hamid Bey, söz konusu mültecilerin büyük çoğunluğunun “Van'ın, Bitlis'in haşin kürdler[in]den ibaret olduğundan” bahisle bunların Diyarbakır ve hatta Urfa mıntikasında iskân edilmelerinin “emniyet ve asayiş hususundaki müşkilât-ı mahallîyi tazyikten başka bir netice vermeyeceği” tespitinde bulunmuştu. Bu nedenle bu mültecilerin Sivas vilayetinin iskâna müsait livaları ile Yozgat, Niğde, Kayseri ve Çorum taraflarında iskânlarının daha münasip olduğunu dile getiren Hamid Bey, konunun ilgililere tebliğ edildiğini ancak şimdilik vasıta yetersizliğinden dolayı nakillerinin mümkün olmadığını, havalar müsait olunca sevklerin başlayacağını bildirmiştir⁶²⁸.

Kürt aşiretlerine mensup mültecilerin bir kısmının ise Batı Anadolu'ya sevkleri düşünülmüştü. Dâhiliye Nezareti, ilgili vilayetlere gönderdiği 26 Ocak 1916 tarihli telgrafta; öncelikle sevk işleminin yapılacağı mıntikalardaki Kürt köylerinin nüfus miktarıyla birlikte ahalinin meşguliyetlerinin, yöredeki Türklerle olan münasebetlerinin, lisan⁶²⁹ ve kültürlerini muhafaza edip etmediklerinin tespit

⁶²⁸ Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umumisi Hamid Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Şubat 1331[m.13 Mart 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 512/117.

⁶²⁹ Sivas Valisi Muammer Bey'in raporuna göre Sivas'ta iskân edilen Kürt mültecilerin önemli bir kısmı Türkçe bilmiyordu. Bilhassa çocukların tahsil ve maarifle tenvir edilebilmesi için iskân edildikleri yerlerde mektepler açılmasının gerekli olduğunu düşünen Muammer Bey, vilayet dâhilinde faaliyet gösteren Öksüz Yurtlarının

edilmesini istemiştir⁶³⁰. Bu itibarla Dâhiliye Nezareti, harbin cereyan ettiği bölgelerden Sivas'a ne kadar ve hangi aşiretlere mensup Kürt mültecinin geldiği, bunlardan ne kadarının hangi taraflara sevk edildiği, yerli ahali ile münasebetlerin nasıl yürüdüğü ve Türkçeye aşinalıklarının ne ölçekte olduğu⁶³¹ hususunda vilayetten bilgi istemiştir.

Öte yandan Dâhiliye Nezareti, Sivas, Mamuretülaziz ve Erzurum vilayetlerine gönderdiği 4 Mayıs 1916 tarihli şifre telgrafta; Harp mıntıklarından gelen Kürt aşiretlerine mensup mültecilerin “Arap ve Kürdlerle meskûn havalide iskân” edilmeleri halinde bunların, oralarda aşiret geleneklerini sürdüreceklerini ve yine “gayr-ı mukayyed bir anasır halinde kalmalarına imkân bırakılmış” olacağı öngörülyordu. Bu durumun meydana getireceği sakıncalara vurgu yaparak Türk ve Kürt mültecilerin iskânıyla alakalı dikkat edilmesi gereken hususlar şu esaslar dâhilinde belirlenmiştir:

1. Türk mülteciler ve Türkleşmiş olan ahali vilayet dâhilinde veya münasip civar mahallerde iskân olunacaktır.
2. Kürt aşiretlerine mensup mültecilerin gittikleri yerlerde kabile hayatı yaşamamaları için aşiret reislerini behemehâl efrattan ayırmak lazımdır. Bu sebeple bunlar arasında ne kadar nüfuz sahibi şahıs ve rüesa var ise efrattan ayrılarak vilayette Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerler ile Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerine ve Kayseri, Niğde, Kütahya, Eskişehir livalarına ayrı ayrı sevk edilmeleri gerekmektedir.
3. Yolculuğun zorluklarına tahammülü olmayan hasta, sakat, ihtiyarlar ile kimsesiz fakir kadın ve çocuklar vilayet dâhilinde ve Türk köylerinde ayrı ayrı iskân edilecektir.

masrafları Maarif Nezaretince temin edilirse, muhacir köylerinde açılacak mekteplerin masraflarının vilayet bütçesinden karşılanabileceğini bildirmişti: Vali Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Kânûn-ı evvel 1331[m.3 Ocak 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 504/4.

⁶³⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilâyetlere gönderilen 13 Kânûn-ı Sâni 1331[m.26 Ocak 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 60/140.

⁶³¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 19 Mart 1332[m.1 Nisan 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 62/187; Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 13 Nisan 1332[m.26 Nisan 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 63/105.

4. Sevk edilen mahallerle muhabere edilmekle beraber ne miktar mültecinin hangi tarihte nerelere sevk edildiğinin bilgisi Nezarete bildirilecektir⁶³².

Yapılan plan doğrultusunda Sivas'a gelen Türk mültecilerin vilayet civarında iskânları sağlanırken Kürt aşiret mensupları, Batı Anadolu'da belirlenen mahallere sevk edilmiştir⁶³³. Ancak Kürt aşiretlerinden şeyh, reis, molla ve nüfuzlu şahısların ayrı olarak sevkleri, bazı sebeplere binaen münasip görülmemiş olacak ki, "tefrik keyfiyeti mahallinde icra edilmek üzere mahal-i iskânlarına müctemian sevkleri" ve her kafilenin sevkinde Nezarete malumat verilmesi istenmiştir⁶³⁴. Bu sayede sevk esnasında meydana gelebilecek bir takım olumsuzlukların önüne geçilmek istenmiş olmalıdır.

Öte yandan Sivas'ta bulunan 109 Kürt mültecisi ise 11 Mayıs 1916 tarihinde Malatya'ya sevk edilmiştir⁶³⁵.

Bir diğer konu ise askerî birliklerde görevlendirilecek aşiret mensuplarının durumudur. Ordu Kumandanlıkları, Kürt aşiretlerine mensup olup askerî birliklerde hizmet vereceği düşünülen şahısların kabilelerden ayrılarak cepheye yakın yerlerde geçici olarak iskânlarına karar vermiştir. Bu maksatla, Ordu Kumandanlıklarınca oluşturulan heyet tarafından belirlenecek şahısların miktar ve isimlerinin 15 gün zarfında tespit edilmesi gerekiyordu⁶³⁶.

Burada, coğrafi konumu dolayısıyla Sivas'ın, mültecilerin sevk işlemlerinde önemli bir yere sahip olduğunu tekrar edelim. Nitekim Dâhiliye Nezareti, 21 Mayıs 1916 tarihinde, Mamuretülaziz vilayetinden hareketle Malatya-Sivas-Tokat ve Malatya-Darende-Aziziye güzergâhıyla Amasya, Canik, Yozgat, Kayseri, Ankara

⁶³² Dâhiliye Nezaretinden Sivas, Mamuretülaziz ve Erzurum vilayetlerine gönderilen 21 Nisan 1332[m.4 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 63/189.

⁶³³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas, Mamuretülaziz vilayetlerine gönderilen 21 Nisan 1332[m.4 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 64/5.

⁶³⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vs. vilayetlere gönderilen 7 Mayıs 1332[m.20 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 64/77.

⁶³⁵ Diyarbakır Valisi Süleyman Rahmi Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 4 Mayıs 1332[m.17 Mayıs 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 520/22.

⁶³⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vs. vilayetlere gönderilen 7 Mayıs 1332[m.20 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 64/80.

taraflarına gönderilecek Kürt mültecilerin kabulüyle iskân mahallerine sevklerini Sivas Valiliğinden istemiştir⁶³⁷.

Kürt aşiret mensuplarının bir kısmı Sivas'tan diğer vilayetlere sevk edilirken bir kısmının ise Sivas vilayeti dâhilinde iskân edildiklerini görmekteyiz. Mesela Amasya ve Tokat sancaklarında iskân edilmek üzere Diyarbakır'dan sevk edilen 7 hanede 47 nüfus Kürt aşiret mensubunun Sivas'a sevkî 1 Haziran 1916 tarihinde yapılmıştı⁶³⁸. Bundan sonraki süreçte iskâna müsait yer bulundukça Kürt aşiretler Sivas'ın muhtelif yerlerinde iskân edilmiştir. Bu konuda Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğünün 12 Ağustos 1933 tarihli raporuna göre Sivas vilayetinde Dericanlı aşiretine mensup 1.082 nüfus Kürt yaşamaktaydı. Tokat'ta Döllü, Hemşin, Bazitli ve Mahanlı aşiretlerine mensup 3.904 nüfus Kürt vatandaş iskân edilmişti. Amasya'da ise Şeyhler aşiretine mensup 100 nüfus Kürt mevcuttu⁶³⁹.

6. İaşe Faaliyetleri

Mültecilerin iskânları kadar iaşe edilmeleri de önemliydi. Zira 7 Aralık 1914 tarihi itibarıyla Erzurum'dan Sivas'a ilk mülteciler gelmeye başlamıştı. İlerleyen günlerde yaşanabilecek yoğunluğu göz önünde bulunduran Sivas Valisi Muammer Bey, “mültecilerin cihet-i askeriyeden mi yoksa cihet-i mülkiyeden mi iaşe” edilmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine sordu⁶⁴⁰. Sarıkamış yenilgisinden sonra Erzurum ve havalisinin Rusya tarafından işgal edileceği endişesi, halkı paniğe sevk etmişti. Bu durum yetkilileri harekete geçirdi. Öyle ki Erzurum vilayetinden Sivas vilayetine yazılan 20 Mayıs 1915 tarihli bir yazıda Erzurum'dan Sivas'a 20 bin mülteci gönderileceği bildiriliyordu. Hatta bu tarih itibarıyla Sivas'a 100 nüfustan oluşan bir kafiye gelmişti. Gerek bunların gerekse daha sonra gelecek mültecilerin “iaşelerinin tekâlif-i harbiye usulüyle temini halinde fazla masraf ihtiyarına hacet kalmayacağını” dile getiren Vali Muammer Bey, gerekli görülmesi halinde muhtaç durumdaki

⁶³⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 8 Mayıs 1332[m.21 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 64/95.

⁶³⁸ Sivas Valisi Süleyman Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Mayıs 1332[m.1 Haziran 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 521/76.

⁶³⁹ Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan 12/8/1933 tarihli cetvel: **BCA**, 30.10/124.885.4, s. 16.

⁶⁴⁰ Vali Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 24 Teşrin-i sani 1330[m.7 Aralık 1914] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 452/72.

mülteciler için tahsisat talep edileceğini Dâhiliye Nezaretine bildirdi⁶⁴¹. Gönderilen tahsisatın yetersiz kalması üzerine Muammer Bey, ihtiyacın “tekâlif-i harbiye ambarlarından” veya “Çorum'daki zahireden” karşılanabileceğini bildirdi⁶⁴². Buna karşılık, ordunun günlük ihtiyaçlarının dahi güçlkle karşılandığına dikkati çeken Dâhiliye Nezareti, hakikaten yardıma muhtaç bulunan ahali ihtiyaçlarının; “tekâlif-i harbiye vermeyen tüccardan nakden mubayaa suretiyle temini”⁶⁴³ yoluna gidilerek gereken tedbirlerin alınması talimatını verdi.

Mültecilerin bir kısmı ise yanlarında getirdikleri hayvanlarını pazarda satarak iâşelerini bir müddet bu yolla temin etmeye çalıştılar. Ancak bu konuda bazı sıkıntılarla karşılaştıkları görülmekteydi. Şöyle ki; mülteciler, hayvan alım-satımlarında satıcıdan talep edilen ilmühaberî görevlilere ibraz edemiyorlardı. Hırsızlık şüphesinden dolayı şikâyetlerin artması üzerine Sivas Valiliği konuyla alakalı tahkikat yaptırdı. Buna göre mültecilerin sattıkları hayvanların çalıntı mal olmadığı tespit edilmekle birlikte kanun gereğince satış esnasında kendilerinden talep edilen ilmühaberî, “mülteci olduklarından dolayı köy ihtiyar heyetleri bulunmadığı” gerekçesiyle ibraz edemedikleri ortaya çıktı. Zira mülteciler, geçici olarak iskân edildikleri için henüz nüfus kayıt işlemleri yapılmamıştı. Bunun üzerine yetkililer ilmühabsiz alım-satımı yasakladı. Ancak bu sefer de mülteciler, sattıkları hayvanları pazar dışında alıcıya teslim etmeye başladılar. Bu durum karşısında ilmühabsiz alım-satım önlenemediğinden belediye vergi kaybına uğrayınca yapılması gereken muamele 16 Eylül 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine soruldu⁶⁴⁴. Dâhiliye Nezaretinin 1 Kasım 1916 tarihli cevap yazısına göre mülteciler, şu anda sakin oldukları köy veya mahalle muhtarlarından alacakları ilmühaberlerle pazar yerlerinde hayvan alım satımı yapabileceklerdi. Nezaret ayrıca hayvan hırsızlığının önlenmesi hakkındaki kanunun

⁶⁴¹ Vali Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 7 Mayıs 1331[m.20 Mayıs 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 471/144.

⁶⁴² Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 30 Mayıs 1331[m.12 Haziran 1915] tarihli telgraf sureti: **BOA, DH. İ. UM.**, 79/17-1.

⁶⁴³ Dâhiliye Nezaretinden İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetine gönderilen 4 Haziran 1331[m.17 Haziran 1915] tarihli tezkire: **BOA, DH. İ. UM.**, 79/17-3.

⁶⁴⁴ Sivas valisi Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Eylül 1332[m.16 Eylül 1916] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilâyet Müdüriyeti (BOA, DH. UMVM.)**, 110/27-1.

mümkün mertebe tatbik edilmesi gerektiğine⁶⁴⁵ işaret ederek hem hırsızlığın önlenmesi hem de belediyelerin hayvan alım satımlarından elde ettiği gelirden mahrum bırakılmaması yönünde bir düzenleme yapmıştır.

Miktarı her geçen gün artan muhacir ve mültecilerin iâşesini karşılamak için büyük çaba sarf eden Dâhiliye Nezareti, ihtiyaçları yerinde tespit etmek üzere Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü Bey’i Haziran 1916 tarihinde Sivas’a göndermişti. Yapılan çalışmalardan sonra Şükrü Bey, aralarında Sivas’ın da bulunduğu 11 vilayet ve mutasarrıflıktaki muhacir ve mülteciler için toplam 50 bin liralık tahsisat talep etti. Bunun 5 bin lirası da Sivas vilayetine ayrılmıştı⁶⁴⁶. Ancak merkezden gönderilen tahsisatlar Sivas’taki mültecilerin iâşesi için yeterli değildi.

Nitekim gerek Üçüncü Ordunun gerekse miktarı pek büyük bir yekûn tutan muhacir ve mültecilerin çeşitli ihtiyaçları önemli ölçüde vilayetin imkânları ile karşılanıyordu. Ancak savaş nedeniyle üretimin azalması ve mülteci yoğunluğunun artması, vilayetin imkânlarını zorlamaya başlamıştı. Bunun üzerine Sivas Valisi Muammer Bey, mültecilerin hayatta kalabilmesi için “hariçten hiç olmazda yüz milyon kilo buğdayın şimdiden satın alınarak depolanması”⁶⁴⁷ için Dâhiliye Nezaretinden tahsisat istemiştir.

Öte yandan İaşe Nizamnamesine göre mültecilere 3’er guruş yevmiye veriliyordu. Lakin zaman içerisinde ekmek ve sair gıdalardaki fiyat artışı nedeniyle mültecilerin 3 guruş yevmiye ile geçimlerini temin edemedikleri görülmüştür. Bu konuda iskân mıntıklarından gelen şikâyetler üzerine Sivas Valiliği durumu, 6 Şubat 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirerek yevmiyelerin arttırılmasını istemiştir⁶⁴⁸. Ancak Dâhiliye Nezareti yetkilileri, “...eşhas-ı mezkûrenin kesreti hasebiyle ta’yin olunan miktarın i’tasında bile el-yevm büyük müşkilât çekilmekte bulunulmuş olmasına nazaran... hiçbir sebep ve suretle miktar-ı mezkûrun tezyidi cihetine

⁶⁴⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 18 Eylül 1332[m.1 Ekim 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 110/27-2.

⁶⁴⁶ Dâhiliye Nazırı Talat Bey’den Maliye Nazırı Vekiline gönderilen 1 Teşrîn-i Evvel 1332[m.14 Ekim 1916] tarihli tezkere: **BCA**, 272-74/64-8-3, s. 2.; Şükrü Bey imzasıyla Muhacirîn Müdür-i Umumiliğine gönderilen 17 Haziran 1332[m.17 Haziran 1916] tarihli telgraf: **BCA**, 272-74/64-8-3, s. 1.

⁶⁴⁷ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Teşrîn-i evvel 1332[m.28 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 536/27.

⁶⁴⁸ Sivas Vali Vekili Ahmet imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 24/11/1928[m.6 Şubat 1917] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/9-22-2-1.

gidilemeyeceğine”⁶⁴⁹ dikkati çekerek mevcut mali koşullar nedeniyle yevmiyelerin arttırılamayacağını bildirmiştir.

Ancak gerek İaşe Kanunu’nun 3. Ordu mıntıkasında tatbik edilmemesinden gerekse Merzifon, Amasya ve Zile gibi mahallerde ekmek fiyatlarının yüksek olmasından dolayı Sivas’taki mültecilerin birçoğunun mevkilerini terk ederek vilayet haricindeki mıntikalara gittikleri görüldü. Bu yerlerden birisi de Çorum sancağı idi. Yaşanan bu gelişme nedeniyle 60 bini aşkın mülteciye ev sahipliği yapan Çorum da iaşe bakımından zor durumda kalmıştı. Artan şikâyetler⁶⁵⁰ üzerine Dâhiliye Nezaretî, hem gerekli tedbirin alınması hem de mevkilerini terk eden mültecilerin iaşelerinin karşılanması hususunda Aşair ve Muhacirîn Müdüriyetine ve İdare-i Umumiye-i Vilâyet Müdüriyetine 29 Nisan 1917 tarihinde talimat vermiştir⁶⁵¹.

Diğer taraftan Samsun’daki mülteciler de Merzifon ve Çorum’a doğru akın etmekteydi. Dâhiliye Nezaretinin 12 Mayıs 1917 tarihli şifre telgrafına göre mülteciler, “hüsn-ü iaşe edilememelerinden” dolayı yerlerini terk ediyorlardı. Bunun sebebi ise Amasya Mutasarrıflığının Samsun’a zahire satışını engellemesiydi. Prensip olarak mültecilerin mümkün mertebe iskân mıntikalarında iaşe edilmesi esasını benimseyen Nezaret yetkilileri, uzun süredir kapasitesinin üstünde mülteci ağırlayan Merzifon ve Çorum’a yeni mülteci gönderilmemesi, hatta firar suretiyle gidenlerin dahi engellenmesi hususunu Samsun livasına bildirmişti. Ayrıca Amasya’dan Samsun’a zahire satışına kolaylık sağlanması konusunda Sivas Valiliğinden yardım istemiştir⁶⁵².

İskân ve iaşe işlerinde yaşanan sorunların salgın hastalık riskini de artırdığı görülmekteydi. Mesela Amasya sancağındaki mültecilerin yeterince iskân ve iaşe edilemedikleri için “başiboş, rabt ve zabıtasız olarak pek sefil bir halde ötede beride dolaşarak bu yüzden aralarında tevsi’ eden hastalığı her tarafa yaydıkları” görülmüştü.

⁶⁴⁹ Dâhiliye Nezaretî Aşair ve Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine gönderilen 31 Kânûn-ı Sâni 1332[m.13 Şubat 1917] tarihli cevabi telgraf: **BCA**, 272-11/9-22-2-2.

⁶⁵⁰ Ankara vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 15 Nisan 1333[m.15 Nisan 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.UMEK.**, 32/46-2.

⁶⁵¹ İdare-i Umumiye Dahiliye Müdüriyetinden ilgili kurumlara gönderilen 29 Nisan 1333[m.29 Nisan 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.UMEK.**, 32/46-1.

⁶⁵² Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 12 Mayıs 1333[m.12 Mayıs 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 76/102.

Durumu 25 Mayıs 1917 tarihli telgrafla Sivas Valiliğine bildiren Üçüncü Ordu Kumandanlığı, bazı salgın hastalıkların yayılma tehlikesine işaret ederek; “Ordunun da şiraze-i sıhhiyesini ihlal eden şu şayan-ı esef hale nihayet verilmek üzere” yetkililere gerekli tebligatın yapılarak bu durumdaki muhacirlerin iskân ve iaşelerinin sağlanmasını, eğer sevk olunacaklarsa düzenli olarak ve topluca sevk edilmelerini istemiştir⁶⁵³.

Mevcut ihtiyaçları kıt kanaat karşılayan hükûmet gelecek yılı da düşünmek zorundaydı. Zira mültecilerin memleketlerine ne zaman dönecekleri belli değildi. Bu nedenle hükûmet, emvâl-i metrûke tarlalarını mültecilere tahsis etti⁶⁵⁴. Bu sayede mültecilerin kendi iaşelerini temin etmeleri sağlandı.

Yine iaşe sorununu çözmek için 3. Ordu mıntıkasında muhacir ve mültecilere yevmiye yerine zahire verilmesi uygulamasına geçildi. Aşair ve Muhacirîn Müdürü Hamdi Bey’in mülki amirlerle müzakere ederek ortaya koyduğu söz konusu teklif⁶⁵⁵ doğrultusunda diğer mıntikalarda da imkânlar ölçüsünde bu usule geçilmesine karar verildi⁶⁵⁶.

Alınan tüm önlemlere rağmen yeni gelen mültecilerin iaşelerinin karşılanmasında güçlük çekilmekteydi. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, mümkün olduğunca düşük fiyatlarla alım yapılmasını ve bundan sonra gelecek mültecilerden ancak çok muhtaç olanlara iaşe verilmesini istedi⁶⁵⁷. Buna rağmen 1917 yılının son günlerinde iaşe ve iskân konusunda sıkıntılar yaşandığına dair haberler alınmaktaydı. Nitekim 6. Mıntika Sertabibi Selahattin Bey, Amasya’da 5-6 aydır açıkta bulunan muhacirleri “bir yere toplattım ve bir günlük iaşeleri zorla te’min edildi ise de ikinci

⁶⁵³ Üçüncü Ordu Kumandanlığından Sivas vilayetine çekilen 25/3/1333[m.25 Mayıs 1917] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2990-118-1-4**.

⁶⁵⁴ Muhacirîn Müdürü Mustafa [Fevzi] imzasıyla Muhacir ve Aşair Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 4 Teşrîn-i evvel 1333[m.4 Ekim 1917] tarihli telgraf: **BCA, 272-11/11-31-9-2**.

⁶⁵⁵ Aşair ve Muhacirîn Müdürü Hamdi Bey, mülteci ve muhacirlere şu esaslara göre zahire dağıtılmasını teklif ediyordu: Büyükler için 400 gram, küçükler için 300 gram dakik veya büyükler için 440 gram, küçükler için 330 gram buğday veya büyüklere 600 küçüklere 450 gram ekmek verilmesi. Mısır, arpa verildiği takdirde bu miktara % 10 ilave yapılması: Aşair ve Muhacirîn Müdür-i Umumisi Hamdi Bey imzasıyla İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyetine gönderilen 23 Teşrîn-i Evvel 1333[m.23 Ekim 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İUM., 98-4/1-48-2**.

⁶⁵⁶ Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’dan Harbiye Nazırı Enver Paşa’ya gönderilen 24 Teşrîn-i Evvel 1333[m.24 Ekim 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İUM., 98-4/1-49-1**.

⁶⁵⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 2 Mart 1334[1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR., 85/9**.

günü yine bir şey yoktur” diyerek durumu özetlemiş; muhacirlerin sefil ve perişan hallerini 3. Ordu Sıhhiye Riyasetine ve Sivas vilayetine bildirmişti⁶⁵⁸.

Tüm bunlarla birlikte mültecilere tahsis edilen yevmiyelerin düzenli olarak verilememesi ve mültecilerin aldıkları para ile yaşelerini sağlayamamaları, Sivas Valiliğini yeni arayışlara itmiştir. Sivas Valisi Ahmet Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 28 Nisan 1918 tarihli telgrafta, vilayet dâhilinde ikamet etmekte olan hiç olmazsa Trabzon mültecilerinin memleketlerinde iâşe edilmesi teklifini iletmişti⁶⁵⁹. Kabul edilen bu teklifle birlikte Sivas'taki Trabzon mültecilerinden “erbab-ı ziraat ve ticaretle, ale-l umûm kayık ve motor ashabının iadelerine”⁶⁶⁰ karar verilerek Sivas vilayetinin iâşe yükü bir nebze hafifletilmiştir.

Mültecilerin memleketlerine geri dönüşü, vilayetlerdeki mülteci miktarını sürekli olarak değiştirdiğinden dolayı mülteci ihtiyaçlarının karşılanması için vilayetlere tahsis edilen bütçenin de güncel tutulması gerekiyordu. Bu amaçla Dâhiliye Nezareti, vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği 11 Mayıs 1918 tarihli telgrafla, mültecilerin/muhacirlerin iâşe, sevk ve iskân işlemleri için sene sonuna kadar ihtiyaç duyulan tahsisatın kaç nüfus için ne miktarda olacağının ayrı ayrı bildirilmesini istedi⁶⁶¹. Sivas Valiliğinden gönderilen cevap yazısına göre vilayet dâhilinde bulunan ve Ankara'dan gelmekte olan mülteciler ile muhacir yetimhanelerinin yevmiye ve diğer masrafları için toplam 6,5 milyon gurus paraya ihtiyaç vardı⁶⁶².

Birinci Dünya Savaşı esnasında işgale uğrayan vilayetlerin daha sonra geri alınması üzerine mülteciler memleketlerine dönmeye başlamışlardı. Savaş esnasında mülteciler için en önemli sevk mıntıkası olan Sivas, geri dönüşlerin de merkezi konumundaydı. Bu dönemde artmaya başlayan mülteci miktarı, iâşe sorununu yeniden gündeme getirdi.

⁶⁵⁸ Altıncı Mıntika Sertabipliğinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine gönderilen 23/12/1333[m.23 Aralık 1917] tarihli tahrirat: **ATESE, BDH**-2990-118-1-32.

⁶⁵⁹ Sivas Valisi Ahmet imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 28 Nisan 1334[1918] tarihli telgraf: **BCA**, 272-14/74-15-27, s. 1.

⁶⁶⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 5 Mayıs 1334[1918] tarihli telgraf: **BCA**, 272-14/74-15-27, s. 2.

⁶⁶¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayetlere gönderilen 11 Mayıs 1334[m.11 Mayıs 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 87/89.

⁶⁶² Sivas Vali Vekili Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 20 Teşrin-i evvel 1334[m.20 Ekim 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 592/140.

Ekim 1918 tarihi itibarıyla Sivas dâhilindeki mültecilerin çoğunluğu köylerde iskân edilmişti. Başka mahallere gitmek isteyen mültecilere ise imkânlar dâhilinde yardım ediliyordu. Bununla birlikte, diğer vilayetlerden Sivas'a gelen mültecilere de iaşe yardımı yapılıyordu. Ancak bu mültecilerin uzun süre vilayette alıkonulmaları iaşe sorununu arttıracak için hâriçten gelenlerin memleketlerine iade edilmeleri gerekiyordu. Sivas Valiliğinin bu talebi⁶⁶³ üzerine Dâhiliye Nezareti, sadece “çalışmaya iktidarı olmayacak ve muhtaç-ı muavenet oldukları tahakkuk edeceklerin iaşe” edilmesini istedi⁶⁶⁴.

Şark mültecilerinin memleketlerine geri dönüş sürecinin başladığı bu dönemde, Kasım 1918 tarihi itibarıyla, Sivas vilayeti dâhilinde 26.046 nüfus mülteci ve 3.008 nüfus muhacir bulunmaktaydı. Bunlardan 22.155'ü devlet tarafından iaşe edilmekteydi⁶⁶⁵. Bu veriler bize Sivas'taki mültecilerin takriben % 75'inin muhtaç durumda olduğunu göstermektedir. Öte yandan, memleketlerine sevk edilen ve Sivas'a yeni gelen mülteciler, vilayetteki mülteci miktarını sürekli olarak değiştirmekteydi. Zira batıdan ve güneyden gelen mülteciler, Sivas üzerinden memleketlerine sevk ediliyordu. Mesela 1919 yılı sonlarında Adana taraflarından 300 haneyi aşan mülteci kafilesi Aziziye kazasına gelmiş, mevsim şartlarından dolayı orada iskân edilmişlerdi. Yine Konya ve Kayseri vilayetlerinden sevk edilip Sivas vilayetine gelen 500 kişilik bir mülteci kafilesi, bahara kadar barınmak üzere vilayet merkezine ve kazalara yerleştirilmişti. 18 Ocak 1920 tarihi itibarıyla vilayet dâhilinde iaşeye muhtaç mülteci sayısının 15.000'i aştığını dile getiren Sivas Muhacirîn Müdürü Rıfat Bey, buna karşılık verilen tahsisatın yetersizliğine işaret ederek, mültecilerin iaşesi için 3,5 milyon gurusluk havaleye ihtiyaç olduğunu bildirmişti. Mültecilere verilmekte olan 3 kuruş yevmiyenin dahi tedarik ve temin edilemediğini, sancak ve kazalardan da benzer müracaat ve feryatların geldiğini dile getiren Rıfat Bey, iaşe konusunda yardım edilemezse mültecilerin hayatlarının tehlikeye gireceğine dikkat çekerek yetkililerden

⁶⁶³ Sivas Vali Vekili namına Fazlı imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 9 Teşrîn-i evvel 1334 [m.9 Ekim 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 597/120.

⁶⁶⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 17 Teşrîn-i evvel 1334[m.17 Ekim 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 92/163. Nezaretin cevap yazısında ayrıca, vilayete yeni gelen mültecilerin daha müsait olan hangi mıntikalara iade olunabileceği konusunun, Anadolu'da mülteci işlerini tetkik etmekte olan heyetlerden alınacak cevaba göre kesinleşeceği bildiriliyordu.

⁶⁶⁵ Sivas Vali Vekili Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Teşrîn-i sâni 1334[m.21 Kasım 1918] tarihli tahrirat: **BOA, DH.ŞFR.**, 596/19.

yardım talebinde bulunmuştur⁶⁶⁶. Vilayetin bu talebine karşılık Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi, Sivas'taki mülteci ve muhacirlerin iskân ve iâşeleri için 21.000 liraya ilave olarak Maliye Nezaretince 50.000 lira daha gönderildiğini ancak mevcut malî koşullar nedeniyle her talebi karşılayacak durumda olmadıklarını bildirmişti. Bu sebeple, Sivas eşrafının zor durumdaki muhacir ve mültecilere aynî ve nakdî yardım konusunda teşvik edilmesi istendi⁶⁶⁷. Böylece muhtaç durumdaki muhacir ve mülteciler, yardımsever Sivas halkının da desteğiyle elbirliğiyle iâşe edilmiştir.

7. Mültecilerin Talep ve Şikâyetlerine Karşı Hükûmetin Tavrı

7.1. İâşe Konusu

Bir taraftan hayatta kalma mücadelesi veren ve en buhranlı dönemlerinden birini yaşayan devlet diğer taraftan yerinden ve yurdundan olmuş ahalisinin en küçük talep, ihbar ve şikâyetini değerlendirerek onların derdine merhem olmaya gayret etmiştir. İâşe konusunda sıkıntı yaşayan mülteciler, şikâyetlerini kimi zaman doğrudan Dâhiliye Nezaretine iletmışler, kimi zaman ise milletvekilleri aracılığıyla yardım talebinde bulunmuşlardır.

Mesela Merzifon'da Trabzon tacirlerinden Çakmakçızadelerden Hacı Hayri Efendi nezdinde ikamet eden Trabzon mültecilerinden Ahmet Baba'nın hanımı, yardıma muhtaç olduğundan bahisle Dâhiliye Nezaretine müracaat etmişti. Bu talep üzerine dilekçe sahibi kadına iâşe ve iskân yardımında bulunulması için Sivas Valiliğine gereken talimat verilmiştir⁶⁶⁸. Yine Merzifon'da ikamet eden Trabzon mültecilerinden İskenderzâde Ahmet Efendi ve arkadaşları, 3 aydan beri yevmiye alamadıklarından bahisle vaziyetlerini Trabzon milletvekillerine bildirmişlerdi. Mültecilerin perişanlığından bu şekilde haberdar olan Dâhiliye Nezareti, Sivas Valiliğine gönderdiği 25 Ağustos 1917 tarihli telgrafla, iskân masrafları için vilayet bütçesine 22 milyon 500 bin guruş tahsis edilmiş olmasına rağmen bu kişilere 3 aydan

⁶⁶⁶ Sivas Muhacirîn Müdürü Rıfat Bey imzasıyla Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 18 Kânûn-ı Sâni 1336[m.18 Ocak 1920] tarihli telgraf: **BCA**, 272-74/69-48-7, s. 2-3.

⁶⁶⁷ Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinden Sivas Vilayetine gönderilen 4 Şubat 1336[m.4 Şubat 1920] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-74/69-48-7, s. 1.

⁶⁶⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valisi Muammer Bey'e gönderilen 12 Teşrin-i Sâni 1332[m.25 Kasım 1916] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/9-14-10-1 ve 2.

beri neden yevmiye verilmediği konusunda tahkikat yapılmasını ve gerekiyorsa Merzifon'a ilave tahsisat⁶⁶⁹ gönderilerek sorunun acilen çözüme kavuşturulmasını istemiştir.

Bir başka yardım talebi ise Gürün'den gelmişti. Dâhiliye Nezareti, iâşe ve iskân konusunda sıkıntı yaşayan Kemahlı Saraczade Tahir ve Osman Efendi'nin isteklerinin karşılanmasını, 3 Mart 1917 tarihinde Sivas Valiliğinden istemiştir⁶⁷⁰.

İâşe konusunda yaşanan sıkıntıların giderilmesi için çaba gösteren Dâhiliye Nezareti, aralarında Sivas'ın da bulunduğu vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği şifre telgrafta, "muhacir ve mülteciler arasındaki yardıma muhtaç aile miktarının bildirilmesini" istemişti⁶⁷¹. Ancak buna rağmen iâşe problemi çözülememiş ve şikâyetler devam etmiştir. Nitekim Merzifon'da iskân edilen Trabzon mültecilerinden Bekarzâde Ahmet ve arkadaşları, altı buçuk aydan beri "yevmiyelerinin verilmediği" gerekçesiyle 27 Kasım 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretine şikâyetinde bulunmuştur. Muhtaç durumdaki mültecilerin mağdur edilmemesini isteyen Nezaret, yetkilileri bu konuda ikaz etmiştir⁶⁷².

Bu sırada Tokat sancağından da benzer şikâyetler alınmaktaydı. Dâhiliye Nezareti, Tokat'ta iskân edilen mültecilerden fakir, ihtiyaç sahibi ve memurların "ebvâb-ı hükûmete [müracaat ile] açlıktan şikâyet etmekte oldukları" yönünde haberler alındığından bahisle iâşe konusunda aksaklığa meydan verilmemesi ve mevcut zahirenin muhtaç olanlara dağıtılması için Sivas vilayetine talimat vermiştir⁶⁷³.

Kimi zaman da iskân ve iâşe işlerinden sorumlu yerel memurların kanunsuz uygulamaları, mültecilerin şikâyetine neden oluyordu. Bu anlamda bir şikâyet Tokat'tan gelmiştir. Erzurum mültecilerinden Mahmud ve arkadaşları; yevmiye ve yakacak yardımından mahrum kaldıklarını, kendilerinden 5'er lira nakliye ücreti

⁶⁶⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 25 Ağustos 1333[m.25 Ağustos 1917] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 79/210.

⁶⁷⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 3 Mart 1333[m.3 Mart 1917] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/10-23-3.

⁶⁷¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayetlere gönderilen 9 Teşrîn-i Evvel 1333[m.9 Ekim 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 80/71.

⁶⁷² Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Meclis-i Mebusan Riyasetine gönderilen 20 Kânûn-ı Evvel 1333[m.20 Aralık 1917] tarihli tezkere: **BCA**, 272-74 / 65-20-2.

⁶⁷³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 22 Teşrîn-i Sâni 1333[m.22 Kasım 1917] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 81/210.

istendiğini, vermeyenlerin ise “tazyik, darp ve tevkif” edildiğini iddia ederek Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi ve Erzincan Mebusu Halet Bey’den yardım istemişlerdir. Mebuslar tarafından dikkate değer bulunan ve Dâhiliye Nezaretine taşınan konu, hem Sivas Valiliğinden hem de Harbiye Nezaretinden sorulmuştur⁶⁷⁴. Harbiye Nezareti, Üçüncü Ordu Kumandanlığı vasıtasıyla meseleyi tahkik ettirmiş ve şu neticeye varmıştı: Yevmiyelerine karşılık olarak mültecilere zahire dağıtımına devam edilmektedir. Dağıtılan zahirenin taşınması için mülteciler tarafından bir komisyon oluşturulmuştu. Nakliye için gerekli vasıtalar ise hali vakti yerinde olan mültecilerin verdikleri parayla temin edilmiş, bu amaçla sadece Şamil Efendi 150 guruş ve Keçecizade Hüseyin Ağa 100 guruş vermiştir. Ahaliye darp ve hapis gibi kanuna aykırı bir muamelede bulunulmamıştır. Ayrıca Sivas Valiliği, bu şekilde nakliyat icrasından sakınılması hususunda Tokat sancağına gerekli emri vermiştir⁶⁷⁵.

İaşe konusunda Divriği kazasından da benzer şikâyetler gelmekteydi. Harp nedeniyle Kemah merkez ve köylerinden Divriği kazasına gelen mültecilerin iskân edilmediğini ve iaşeden de mahrum bırakıldıklarını dile getiren Dava Vekili Bahri Efendi, mevcut zahirenin ve diğer malların yerel memurlar tarafından yağmalandığı iddiasıyla Dâhiliye Nezaretine şikâyetle bulunmuştu. Bunun üzerine iaşe sorunun halledilmesi için konu Sivas Valisi Süleyman Hilmi Bey’e iletilmiştir⁶⁷⁶. Yine Divriği’de iskân edilen Kemah mültecilerinden Behcet ve arkadaşları, iaşe sıkıntısı yaşadıklarını ve mahallî hükûmetin haksız uygulamalarına maruz kaldıklarını dile getirerek şikâyetlerini 1 Mayıs 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine iletmışlerdi. Muhacirler için sekiz aylık tahsisat verildiği halde “hükûmet-i mahalliye’nin muhacirine pek ziyade lakaydane hareket” ettiğini, “kazada iki yüz bin kilo raddesinde iaşe hububat bakayası varken” muhacir ve mültecilere dağıtılmadığını ve bu yüzden sayıları yüzleri aşan ölüm vakalarının görüldüğünü, pek çok muhacirin çaresiz durumda “hükûmet ve çarşı arasındaki köprü ortasında” can çekiştiklerini iddia eden

⁶⁷⁴ Erzurum mültecilerinden Mahmud ve arkadaşları tarafından Erzurum Mebusu Seyfullah Hüseyin Efendi ve Erzincan Mebusu Halet Bey’e gönderilen 10 Şubat 1334[m.10 Şubat 1918] tarihli telgraf: **BOA, DH.İ.U.M.E.K.**, 110/75-2.

⁶⁷⁵ Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Mart 1334[m.14 Mart 1918] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.U.M.E.K.**, 110/75-1.

⁶⁷⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valisi Süleyman Hilmi Bey’e gönderilen 22 Mayıs 1333[m.22 Mayıs 1917] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/10-25-20-1.

Kemahlı mülteciler, vatanı uğrunda kanlarını akıtan şüheda ailelerinin, muhtaç ve muhacirlerin iâşelerinin temin edilmesi için yetkililerden yardım istemişlerdir⁶⁷⁷. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Kemahlı mültecilerin şikâyetlerinin tetkik edilmesini ve gereğinin yapılmasını Sivas vilayetinden istemiştir⁶⁷⁸.

Benzer şekilde Sivas'ta bulunan İran mültecilerine de yardım edilmiştir. 26 Mart 1918 tarihli bir arşiv kaydına göre 2 hanede 15 nüfustan ibaret olan İranlı mülteciler, valilikten yardım talebinde bulunmuştu. Sivas Muhacirîn Müdürü Mustafa Bey, yapılan inceleme neticesinde söz konusu mülteciler için aylık 1.500 guruş yevmiyeye ihtiyaç olduğunu tespit etmişti⁶⁷⁹. Dâhiliye Nezareti, “hakikaten muhtac-ı muavenet ve çalışamayacak bir halde iseler” onlara da diğer mülteciler gibi yevmiye verilmesinin zaruri olduğunu bildirerek⁶⁸⁰ insanî bir tavır ortaya koymuştur.

Bu sırada Gürün'den de kötü haberler geliyordu. Erzurum mültecilerinden sabık polis memuru Ali Rıza, Gürün kazasındaki memurların, iâşe dağıtımını kafalarına göre yaptıklarını, bu nedenle mültecilerin bir kısmının açlıktan hayatlarını kaybettiklerini, yevmiye ve iâşe alamadıkları için kendi hayatlarının da tehlikede olduğunu⁶⁸¹ dile getirerek yardım istemiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, gereken tahkikatın yapılarak mültecilerin mağduriyetinin giderilmesini istemiştir⁶⁸².

İâşe konusundaki sıkıntıların sonraki dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Nitekim devlet dairelerinde görevli memurların yanı sıra Müslüman ve gayr-ı Müslim muhacir ve mültecilerin yaşanan mali sıkıntılardan dolayı zor durumda kaldıklarını ifade eden Sivas Valisi Kemal Bey, ihtiyaçların giderilebilmesi için 7 Nisan 1919 tarihinde Maliye Nezaretinden ödenek talep etmiştir⁶⁸³.

⁶⁷⁷ Kemahlı mültecilerinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 1 Mayıs 1334[m.1 Mayıs 1918] tarihli tel.: **BCA**, 272-74/66-26-18.

⁶⁷⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 8 Mayıs 1334[m.8 Mayıs 1918] tarihli telgraf: **BCA**, 272-74/66-26-18.

⁶⁷⁹ Sivas Muhacirîn Müdürü Mustafa Bey'den Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 26 Mart 1334[m.26 Mart 1918] tarihli telgraf: **BCA**, 272-74 / 66-23-12.

⁶⁸⁰ Aşair ve Muhacirîn Müdür-i Umumisi Hamdi Bey tarafından Sivas Muhacirîn Müdürü Mustafa Bey'e gönderilen 30 Mart 1334[m.30 Mart 1918] tarihli telgraf: **BCA**, 272-74 / 66-23-12.

⁶⁸¹ Erzurum polisliğinden müsta'fi Ali Rıza imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 19 Nisan 1334[m.19 Nisan 1918] tarihli telgraf: **BCA**, 272-60/5-1-11.

⁶⁸² Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 24 Nisan 1334[m.24 Nisan 1918] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-60/5-1-11.

⁶⁸³ Sivas Valisi Kemal imzasıyla Maliye Nezaretine gönderilen 7 Nisan 1335[m.7 Nisan 1919] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 624/77.

Mülteciler bir taraftan da soğuk havayla mücadele etmek zorunda kalıyordu. Öyle ki kaza ve köylerden alınan haberlere göre “şiddet-i şita ve açlık tesiriyle terk-i hayat eden mülteciler” olmuştu. Öte yandan Sivas Valiliği, iâşe masrafları için 50 bin lira talep etmiş ancak bunun % 10’u dahi gönderilmemişti. Bu nedenle 9 Şubat 1920 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden bir kez daha para istendi⁶⁸⁴. Mültecilerin acil ihtiyaçlarının karşılanmasını isteyen Dâhiliye Nezareti, konuyu Maliye Nezaretine iletmıştır⁶⁸⁵. Ancak mültecilerin iâşe sıkıntısı tam manasıyla çözülememiştir. Zira yaşanan mali sorunlar 1921 yılında da devam etmiştir. Bu durum iâşe konusunda mümkün olduğunca tasarruflu hareket edilmesini zorunlu kılıyordu. Nitekim köylerde kışlak ya da geçici olarak iskân edilen mültecilerden⁶⁸⁶ yalnızca aceze kadınların, işe güce muktedir olmayan malûl erkeklerin geçici olarak iâşelerinin temini uygun görülmüştü⁶⁸⁷. Ayrıca kimsesiz muhacirler iskân mıntıklarındaki hastane gibi müesseselerde istihdam edilmeye çalışılmış; çocuklar darüleytamlara, malûl olanlar ise darülacezeye yerleştirilmiştir⁶⁸⁸.

Mültecilerin bir kısmı ise kiralık hanlarda iskân edilmişlerdi. Ancak burada da işler yolunda gitmiyordu. Zira kiralarını tahsil edemeyen han sahipleri Sıhhiye Müdürlüğünün kapısını aşındırıyor ama ödenek yetersizliğinden dolayı alacaklarını tahsil edemiyorlardı. Bu nedenle Sivas Sıhhiye Müdüriyeti, daha önce birkaç defa talep edilen ama gönderilmeyen havalenin süratle gönderilmesini 21 Ocak 1922 tarihinde bir kez daha talep etmiş⁶⁸⁹ ve 31 Ocak 1922 tarihinde Sivas’a 10.000 guruh gönderilmiştir⁶⁹⁰. Böylece hanlarda ikamet etmekte olan mülteciler rahat bir nefes almıştır.

⁶⁸⁴ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 9 Şubat 1336[m.9 Şubat 1920] tarihli telgraf: **BCA**, 272-74/69-48-11.

⁶⁸⁵ Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 22 Şubat 1336[m.22 Şubat 1920] tarihli tezkire: **BCA**, 272-74/69-48-11.

⁶⁸⁶ Sivas Sıhhiye Müdürü imzasıyla Sıhhiye Vekâletine gönderilen 19 Kânun-ı evvel [13]37[m.19 Aralık 1921] tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/39-37-2.

⁶⁸⁷ Sıhhiye Vekâletinden Sivas Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 22 Kânun-ı evvel [1]337[m.22 Aralık 1921] tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/39-37-2.

⁶⁸⁸ **TBMM ZC.**, D. II, İS. II, C. 8/1, s. 1102.

⁶⁸⁹ Sivas Sıhhiye Müdürü imzasıyla Sıhhiye Vekâletine gönderilen 21/01/[1]338[m.21 Ocak 1922] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/39-37-2.

⁶⁹⁰ Sıhhiye Vekâletinden Sivas Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 31 Kânûn-ı sâni [1]338[m.31 Ocak 1922] tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/39-37-2.

Özetlemek gerekirse, her ne kadar mültecilerin şikâyet dilekçelerinde abartılı ifadeler yer verilmiş olsa da, iskân mıntıkasındaki memurların suiistimalleri ve talep edilen ödeneğin zamanında gelmemesi gibi nedenlerle iaşe konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bununla beraber Hükûmetin mültecilerden gelen tüm şikâyetleri dikkate alarak mahallî idarecilere gereken uyarıyı yaptığını ifade etmeliyiz.

7.2. İskân Konusu

Mülteci ve muhacirlerin iskân konusunda da şikâyetleri oluyordu. Bu konuda da yerel memurların haksız uygulamalarına maruz kalan mülteciler, bilhassa emvâl-i metrukenin dağıtımında yaşanan suiistimaller nedeniyle mağduriyet yaşamışlardır.

Hafik kazasının Hanzar köyünde iskân edilen Şark mültecilerinden Erzurumlu Fethullah ve Şâmil oğlu İlyas, Maliye Nezaretine yazdıkları 3 Nisan 1924 tarihli telgrafta, Hafik Mal Müdürünün, Kaymakam Vekili bulunduğu bir zamanda Hanzar’da birçok Ermeni emlak ve arazisini uhdesine aldığını bildirmişlerdir. Mal Müdürünün, kazaya yeni gelen Kaymakamı da etkisi altına aldığını söyleyen mülteciler, “memur-ı mahsusla hudud-u milli haricine çıkarılmak [şeklinde] bir tarz ve surette bugün biz şark mültecilerine tebliğ buyurulan resmî emirde on güne kadar harekete hazır olunuz, zer’iyat etmeyiniz, tüm işinizi tamamlayınız. Hükûmetten size yardım yoktur. Bundan sonra vuku bulacak istirhamınız dikkate alınmayacaktır” diye tehdit edildiklerini dile getirmişlerdi. Hatta kendilerine, söz konusu “bu emrin İmar ve İskân Vekâleti ile makam-ı vilayetten verildiği” şeklinde bir açıklama yapıldığından bahseden mülteciler, böyle bir emrin bu makamlardan verilmeyeceğini bildiklerini ve vilayetin hiçbir kazasında mültecilere böyle bir tebligatın yapılmadığını ifade etmişlerdi⁶⁹¹. Kendilerine yapılan bu kötü muamelenin bir önce son bulmasını isteyen mültecilerin bu talebi, Maliye Vekâleti tarafından Mübadele İmar ve İskân Vekâletine iletilmiş, oradan da Sivas vilayetine gereken emir verilerek⁶⁹² bahse konu olan mültecilerin mağduriyetlerinin giderilmesi istenmiştir.

Sivas’ta ikamet etmekte olan Bayburt mültecilerinden Kasap Bekir ise 10 seneden beri ikamet ettiği ve tamirine 20.000 guruş sarf ettiği emvâl-i metrûke

⁶⁹¹ Hanzar köyünden Erzurumlu Fethullah ve Şamil oğlu İlyas imzasıyla Sivas’tan Maliye Vekâletine gönderilen 3 Nisan 1340[m.3 Nisan 1924] tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/41-47-16.

⁶⁹² Aynı belge.

hanesinden zorla tahliye edilmek istendiğini iddia ediyordu. Bu uygulamanın “keyfi ve kasdi” olduğunu düşünen mülteci Bekir, 27 Ekim 1926 tarihli dilekçeyle, İskân Genel Müdürü Lutfi Bey’den yardım istemiştir⁶⁹³. Bunun üzerine İskân Genel Müdürlüğü, Kasap Bekir’in evinden neden çıkarıldığını Sivas vilayetine sorarak⁶⁹⁴ şikâyetle konu olan sorunun çözümünü istemiştir.

Yine Zara’da ikamet eden Şark mültecilerinden Tevfik ve arkadaşları, 13 Haziran 1926 tarihli dilekçe ile iskân konusunda yaşadıkları sıkıntıyı Başvekâlete iletmışlerdi. İskânlarına engel bir durum olmadığı halde üç senedir mahallî hükûmete yaptıkları müracaatlardan olumlu bir netice alamadıklarını dile getiren mülteciler, “Barınacak bir yuva, geçinecek arazi”⁶⁹⁵ talebinde bulunarak devletin merhametine sığınmışlardı. Dilekçeyi inceleyen Dâhiliye Vekâleti, söz konusu mültecilerin “şimdiye kadar neden iskân edilmediklerini”⁶⁹⁶ Sivas Valiliğine sorarak meselenin acilen çözüme kavuşturulmasını istemiştir.

Ulaş Nahiyesinde iskân edilen mülteciler ise yıllardır ekip biçtikleri tarlalarından kira istendiği için zor durumda kalmışlar ve milletvekillerinden yardım istemişlerdir. TBMM’nin 25 Mart 1925 tarihli oturumunda söz alan Van milletvekili Hakkı Bey; “İskân Müdüriyet-i Umumiyesinden ricam; buralarda yerleştirilenlerden icar alınmamasını emretmişlerdir. Fakat memurlardan birisine bir ev lâzım olduğu vakit, filân mülteciyi çıkarın diyor. Bu, Mersin’de, Adana’da vaki olduğu gibi, Sivas’ta da vaki oldu. Hatta Sivas’ta tahsildarın birisi, (Ulaş) nahiyesinde - kendisine belki lâzım imiş - oraya yerleştirilen Erzurumlu, Hasankaleli mültecilere gidiyor, siz ekip biçtiğiniz tarlalara 15 lira 30 lira icar vereceksiniz diyor. Bize ve arkadaşlarımıza birçok telgraflar geldi. Bereket versin İskân Müdüriyet-i Umumiyesine teşekkür ederiz, hepsinden ziyade oraya iyi bakıyor. Maliye Vekâleti de emir verdi ve bu surette yakaları kurtuldu”⁶⁹⁷ şeklindeki sözleriyle durumu özetlemişti.

⁶⁹³ Bayburt muhacirlerinden Kasap Bekir imzasıyla Sivas’tan İskân Müdür-i Umumi Lutfi Bey Efendi’ye çekilen 27 Ekim 1926 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/50-106-10-2.

⁶⁹⁴ Dâhiliye Vekâletinden Sivas vilayetine gönderilen 20 Kasım 1926 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/50-106-10-1.

⁶⁹⁵ Şark mültecilerinden Tevfik ve arkadaşlarının imzasıyla Başvekâlete çekilen 13 Haziran 1926 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/48-96-17-1. Dilekçede imzası bulunan Şark mültecileri; Tevfik, Rüştü, Veli, Ali, Necip, Hamid, Mehmed, Süleyman ve Ali’dir.

⁶⁹⁶ Dâhiliye Vekâletinden Sivas vilayetine gönderilen 28 Haziran 1926 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/48-96-17-2.

⁶⁹⁷ **TBMM ZC**, D. II, İS. II, C. XVI, s. 201.

İskân edildikleri arazilerin verimli olmamasından dolayı geçim sıkıntısı çeken mülteciler de vardı. Mesela Gürün kazasının Karahisar ve Fatmaderviş köylerinde iskân edilen Eleşkirt mültecilerine borçlanma kanunuyla taksitli olarak emval-i metrûkeden arazi tahsis edilmişti. Ancak iskân edildikleri tarihten beri kendilerini idare edecek kadar dahi ziraat yapamadıklarından yakınan mülteciler, takdir edilen taksitleri ödeyemediklerini ve memleketlerine gidecek güce de sahip bulunmadıklarını ifade ederek İskân Müdürlüğünden kendilerine kolaylık sağlanmasını istemişlerdir⁶⁹⁸. Konu Sivas Valiliğine iletilerek gereğinin yapılması için emir verilmiştir⁶⁹⁹.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere mültecilerin iskân konusundaki sıkıntıları uzun yıllar devam etmiştir. Bununla birlikte Hükûmet, gelen tüm şikâyetleri dikkate alarak valilik kanalıyla mültecilerin iskân sorunlarını çözmek için uğraşmıştır.

7.3. Memleketlerine Geri Dönmek İsteyen Mültecilerin Şikâyetleri

Şark vilayetlerinin işgalden kurtulması üzerine mültecilerin geri dönüşleri gündeme gelmişti. Geçici iskân mıntıkalarında son derece zor şartlar altında yaşamak zorunda kalan mültecilerin geri dönüşleri Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar aralıklarla devam edecektir. Bir taraftan iaşe sıkıntılarıyla uğraşan diğer taraftan sevk işlemlerinde yaşanan gecikme nedeniyle memleketlerine geri dönemeyen mültecilerin şikâyetleri, bu dönemde hükûmeti uğraştıran konuların başında geliyordu. Öyle ki 1921 yılına gelindiğinde Sivas'ta hâlâ memleketlerine sevk edilemeyen Şark mültecileri mevcuttu. Perişan bir vaziyette olan mülteciler, devletin çeşitli kurumlarına yazdıkları şikâyet telgrafları ile yetkililerden yardım istiyorlardı. Mesela Yıldızeli kazasından mülteci Osman, memleketlerinde geçimlerini rahatça temin edecek miktarda araziye sahip oldukları halde Yıldızeli'nde sefalet içinde bulunduklarını, bu nedenle memleketlerine gitmek istediklerini ancak vasıta yokluğundan dolayı gidemedikleri için perişan olduklarını⁷⁰⁰ Büyük Millet Meclisi'ne arz etmişti. Bunun

⁶⁹⁸ Karahisar köyünde meskûn 20 hane ahalisi adına muhtar Hüseyin oğlu Kasım imzasıyla Gürün'den İskân-ı Muhacirîn Müdüriyetine çekilen 18 Ocak 1929 tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/24-126-16.

⁶⁹⁹ Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyetinden Sivas vilayetine gönderilen 22 Ocak 1929 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/24-126-16.

⁷⁰⁰ Yenihan Muhacirleri Adına Osman imzasıyla Büyük Millet Meclisi Riyasetine çekilen 4 Mayıs 1921 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/38-31-4-3.

üzerine hükûmet, söz konusu mültecilerin mağdur edilmemesi ve sevklerine kadar iaşelerinin teminini Sivas vilayetine bildirmiştir⁷⁰¹. Yine vasıta yetersizliğinden dolayı memleketlerine geri dönemeyen ve geçici iskân mıntıklarında iâşe yardımı da alamayan bazı mülteciler, “sefil ve perişan bir halde” olduklarından bahisle Sıhhiye Vekâletine şikâyetle bulunmuşlardı. Bu gelişme üzerine Sıhhiye Vekâleti, muhtaç durumdaki mültecilere yardım yapılması için Hilal-i Ahmer Cemiyetine talimat vermiştir⁷⁰². Gerek Sivas Valiliğine gerekse Hilal-i Ahmer Cemiyetine verilen talimatların yerine getirilip getirilmediği hususunda bilgi sahibi değiliz. Ancak bundan sonraki süreçte şikâyetler devam etmediğine göre mültecilere imkânlar ölçüsünde gereken yardımın yapıldığını söyleyebiliriz.

8. Sivas'a Gelen Mültecilerin Diğer Mıntıklara Sevki

Rus işgaline uğrayan vilayetlerden gelen mülteciler için belirlenen iskân mıntıklarından biri olan Sivas vilayeti, aynı zamanda mültecilerin iskâna müsait bölgelere dağıtımının yapıldığı bir sevk istasyonuydu. Yüz binlerce mültecinin sevk işlemlerinin belirli bir plan dâhilinde yapılması için bilhassa 1916 yılının ikinci yarısında yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Diğer taraftan, aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız çeşitli sebeplerden dolayı sevk konusunda bazı aksaklıklar da yaşanmıştır.

8.1. Sevk Konusunda Yapılan Çalışmalar

1916 yılı başında Van ve Erzurum'un işgale uğraması üzerine yüz binlerce insan güvenli bölgelere doğru göç etmeye başlamıştı. Harp sahasının hemen gerisinde bulunan Sivas, bu dönemde mülteciler için adeta bir toplanma merkezi olmuştur. Göçün başlamasıyla birlikte yığılma ve izdiham yaşanmaması için vilayete gelen mültecilerin peyderpey iskâna müsait alanlara sevk edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Hükûmet, Umur-ı Mülkiye Heyet-i Teftişîye Müdürü Hamid Bey'i, alınacak tedbirleri Sivas Valisiyle istişare etmek üzere bölgeye gönderdi⁷⁰³. Bu sırada Erzincan'da

⁷⁰¹ Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından Sivas vilayetine gönderilen 6 Haziran 1921 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/38-31-4-1.

⁷⁰² Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinden Hilal-i Ahmer Murahhaslığı Canib-i Alisine gönderilen 29 Eylül 1337[m.29 Eylül 1921] tarihli tahrirat: **Kızılay Arşivi** (Bundan sonra **KA** şeklinde kısaltılacaktır), Kutu No: 850, Belge No: 221.

⁷⁰³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 13 Şubat 1331[m.26 Şubat 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/124.

bulunan Erzurum Valisi Tahsin Bey de konu hakkında bilgilendirildi⁷⁰⁴. Sivas'a gelen mültecilerin Kayseri, Yozgat, Niğde, Kırşehir ve vilayetin iskâna müsait yerlerine sevk edilmeleri için 26 Şubat 1916 tarihinde valiliğe emir verildi. Ayrıca iskân ve sevk işlemleri için vilayete 5 bin liralık havale gönderildi. Emvâl-i metrûke arasında mevcut zahire, elbise ve eşya bulunması halinde kullanılabileceği belirtildi⁷⁰⁵. Diğer taraftan, iskân mıntıkası olarak belirlenen merkezlere de bilgi verilerek mültecilerin iaşelerinin temini istendi⁷⁰⁶. Öte yandan Maraş'tan gönderilecek mültecilerin Diyarbakır-Elazığ üzerinden Amasya ve Tokat sancaklarına sevkine karar verildi⁷⁰⁷.

Bununla birlikte, sevk edilecek mültecilerin sağlıklarının korunması için alınacak tedbirler konusunda 2 Mayıs 1916 tarihinde Sivas Valiliğine gereken talimat verildi⁷⁰⁸. Ertesi gün Sıhhiye Nezareti de bu konuda bilgilendirildi⁷⁰⁹.

Söz konusu çalışmaların yapıldığı günlerde Sivas vilayetinde ciddi bir yoğunluk yaşanmaktaydı. Nitekim vilayete bağlı Tokat sancağı adeta mültecilerle dolup taşmıştı. Öyle ki Nakliye Komisyonu Reisi Nafiz Bey'in ifadesine göre Trabzon, Erzurum ve diğer mıntikalardan gelen mülteci, muhacir ve askerler hastane ve talimgâha; ümera ve zabitan ise metruk hane ve bahçelere yerleştirilmiş; 24 Mayıs 1916 tarihi itibarıyla Tokat'ta boş yer kalmamıştı⁷¹⁰. Kısa süre içinde civar vilayetler de doldu. Mesela Kayseri'de bulunan muhacir ve mülteci miktarı kapasiteyi aşmıştı. Sivas vilayetinin ise zaten daha evvel dolduğunu rapor eden Vali Muammer Bey, bundan sonraki sevkியatın nerelere yapılacağını 22 Temmuz 1916 tarihinde Dâhiliye Nezaretine sordu⁷¹¹.

⁷⁰⁴ Dâhiliye Nazırı Talat imzasıyla Erzurum Valisi Tahsin Bey'e çekilen 13 Şubat 1331[m.26 Şubat 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/112.

⁷⁰⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 13 Şubat 1331[m.26 Şubat 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/124.

⁷⁰⁶ Dâhiliye Nezareti'nden Kayseri, Niğde ve Yozgat Mutasarrıflıklarına gönderilen 13 Şubat 1331[m.26 Şubat 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/114.

⁷⁰⁷ Dâhiliye Nezaretinden Maraş Mutasarrıflığına çekilen 3 Temmuz 1332[m.15 Temmuz 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/8.

⁷⁰⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 19 Nisan 1332[m.2 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 63/161.

⁷⁰⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sıhhiye Nazırı Talat Bey Efendiye gönderilen 20 Nisan 1332[m. 3 Mayıs 1916] tarihli tezkire: **BCA**, 272-79/72-1-1.

⁷¹⁰ Nakliye Komisyonu Reisi Nafiz imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 11 Mayıs 1332[m.24 Mayıs 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 520/92.

⁷¹¹ Vali Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 9 Temmuz 1332[m.22 Temmuz 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 526/25.

Bölgede yaşanan bu yoğunluk nedeniyle mültecilerin Ankara'ya sevki gündeme geldi. Ancak Ankara Valisi Reşid Bey, Çorum ve Yozgat sancaklarının mülteciler ve sürgünlerle dolduğunu ve nerelere sevkiyat yapılabileceği hakkında diğer sancak ve kazalardan cevap gelinceye kadar Sivas'tan mülteci gönderilmemesini talep etti⁷¹². Lakin harp sahasına yakınlığından dolayı Sivas'a her taraftan fazla miktarda mülteci gelmişti. Gelenlerin tamamı vilayet dâhilinde iskân ve iâşe edilemeyeceği için Dâhiliye Nezareti, "...hal ve vaz'iyet-i iâşe nokta-ı nazarından Sivas'tan daha müsait bir mevki'de bulunan vilâyette mahal-i mezkûrdan gönderilecek mültecilerin kemâ-kân kabul ve iskânları[nın] zarurî"⁷¹³ olduğunu Ankara vilayetine bildirdi.

Nezaret ayrıca ödenek konusunda sıkıntı yaşanmaması için önlem aldı. Buna göre muhâcirîn tahsisatından harcama yapılarak sevkiyatın ivedilikle gerçekleştirilmesi, 23 Ağustos 1916 tarihinde Hamid Bey'e iletildi⁷¹⁴. Öte yandan mültecilerin sevklerinden evvel, iskân mıntıklarındaki idarecilerin bilgilendirilmesi hususu⁷¹⁵ bir kez daha hatırlatılarak iskân işlemlerinin kargaşaya meydan vermeden planlı bir şekilde yürütülmesi için gerekli tüm önlemler alındı.

Gerçekten de mevcut koşullarda Sivas vilayetindeki mültecilerin biran evvel diğer vilayetlere nakli zaruri bir hal almıştı. Zira 28 Ağustos 1916 tarihi itibarıyla Sivas'ta iskâna muhtaç 250.000 mülteci bulunmaktaydı. Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey, mevcut mültecilerin ve sevk olunanların iâşeleri temin edilmediği takdirde perişan olacaklarına dikkat çekerek kış gelmeden iskân ve iâşe işlemlerinin tamamlanması ve sevk meselesinin şu esaslar dâhilinde gerçekleştirilmesi gerektiğini bildirdi:

- 1- Kürt mülteciler Konya, Ankara, Afyonkarahisar, Kütahya, Hüdavendigar, İçel ve Adana'nın Kürt bulunmayan köylerine sevk edilecektir.

⁷¹² Vali Reşid imzasıyla Dâhiliye Nezaretine çekilen 14 Temmuz 1332[m.27 Temmuz 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 526/82.

⁷¹³ Dâhiliye Nezaretinden Ankara vilayetine çekilen 21 Temmuz 1332[m.3 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/129.

⁷¹⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas'ta Heyet-i Teftişye Müdür-i Umumisi Hamid Bey'e 10 Ağustos 1332[m.23 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/76.

⁷¹⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Valiliğine ve Kayseri Mutasarrıflığına çekilen 13 Ağustos 1332[m.26 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/103.

2- Sivas ve o civardaki Türk mültecilerin 120.000'i Sivas, Tokat, Merzifon, Kayseri, Niğde, Konya, Karahisar, Bilecik, Hüdavendigar ve Adana'da mevcut bulunan 25.000 haneye iskân edilecektir.

3- 100.000 mülteci, bahsi geçen mıntıkaların kaza ve kasabalarında, asli nüfusun 1/8'i hesabıyla, kiralanacak hanelere dağıtılması icap ediyor ise hususi bir kanun düzenlenecektir.

4- Kalan 30.000'in ise Ayıntap, Maraş ve Halep'e gönderilecektir.

5- Konya'da Muhacirîn İdaresince iâşe olunan Ermenilerin sevkine imkân yoksa sevk mahallinin yakınlığı sebebiyle Halep'in tahliyesi, 40-50 bin nüfusluk bir mahallin şimdiden hazırlanması, hem 3. maddedeki teklifin kolayca tatbik edilmesini ve hem de Türk mıntıkasına dâhil olan Halep'in biran evvel boşaltılmasını temin edecektir.

6- Karadeniz mültecileri Samsun, Sinop, Kastamonu, Bolu ve İzmit'e sevk edilecektir.

İskân ve sevk işlerini Sivas'tan idare eden Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey, her ihtimale karşı iskân mıntıkalarındaki mevcut han, hamam, mektep ve resmî dairelerin kışın mülteci barındıracak bir hale getirilmesi, mevcut nüfuslarının çeyreği miktarında mülteciyi iâşe edebilmek üzere henüz üreticilerin elinde bulunan zahirenin satın alınarak depolanması için iskân mıntıklarının mülkî amirlerine emir verilmesini Dâhiliye Nezaretine iletti⁷¹⁶. Yine subay ailelerinden muhacir ve mülteci konumunda olanlara da nakliye ücreti verilerek sevklerinin yapılması istendi⁷¹⁷.

Alınan bu kararlar doğrultusunda Eylül 1916 tarihinde sevkıyatlar başladı ve mültecilerin önemli bir kısmı iskân mıntıklarına gönderildi. Ancak Ekim ayına gelindiğinde bilhassa kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle ulaşımın zor olacağı düşünülerek Sivas'tan yapılan sevkıyatın ertelenmesi gündeme geldi. Nitekim Şükrü Bey'in tespitine göre Sivas'ta hal-i hazırda bulunan 50.000 mültecinin büyük bir kısmı

⁷¹⁶ Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey imzasıyla Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 15 Ağustos 1332[m.28 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 530/34.

⁷¹⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas'ta Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umumisi Hamid Bey'e 18 Ağustos 1332[m.31 Ağustos 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 67/66.

vilayetin batısında iskân edilmiş olup ihtiyaçları da mahallî imkânlarla karşılanmaktaydı. Vilayet dâhilindeki mültecilerin ordunun erzak ihtiyacını tazyik edecek durumda bulunmadığını da hatırlatan Şükrü Bey, “zaten sefil ve hasta olan mültecilerin tekrar sevkini” sakıncalı olacağını ve ulaşım vasıtalarının da yetersiz olmasından dolayı iskân edildikleri yerlerde bırakılarak bundan sonra geleceklerin Çankırı, Yozgat ve Kırşehir taraflarına sevkini uygun görmüştü⁷¹⁸.

Sivas Valisi Muammer Bey de benzer bir teklifte bulundu. Her ne kadar Sivas’ta biriken mültecilerin iskâna müsait mıntıkalara sevk planı da kışın yaklaşması sebebiyle mültecilerin Sivas’tan tekrar nakillerinin her bakımdan mahzurlu olacağını düşünen Vali Muammer Bey, iâşe meselesini ordu kumandanı Vehib Paşa ile müzakere ederek hallettiklerini ve mültecilerin şu an için Sivas’ta kalmalarının daha munasip olduğunu Dâhiliye Nezaretine bildirdi⁷¹⁹. Buna rağmen mültecileri Sivas’ta tutmak mümkün olmadı. Zira yeni mülteciler geldikçe vilayetin yükü daha da ağırlaşıyordu.

Ancak Kasım 1916 tarihine gelindiğinde Adana’da da boş yer kalmamıştı. Bu nedenle “mahalliyle muhabere edilmeksizin” oraya mülteci gönderilmemesi Sivas ve sair mıntıkalara bildirildi⁷²⁰. Ancak Sivas vilayeti de artan mülteci kabilelerini iskânda zorlanıyordu. Zira Dâhiliye Nezaretince mülteci iskânına tahsis edilen Konya, Kayseri, Yozgat, Çorum, Maraş sancaklarının kapasiteleri dolduğu için buralara mülteci gönderilemiyordu. Halep ve Adana ise Diyarbakır vilayetinden gönderileceklerle ayrıldığından o cihetlere sevkıyat yapılmaması Muhacirîn Müdürlüğünden bildiriliyordu. Bu sıkıntılı durumda Sivas Valisi Muammer Bey, “Sivas Vilayeti dâhilinde de mülteci iskânına müsait mahal kalmadığından” bahisle yoğun bir şekilde gelmeye devam eden mültecilerin nerelere sevk edilmesi gerektiğini 11 Kasım 1916 tarihinde Nezarete sordu⁷²¹. Öte yandan mevcut iklim ve yol şartları

⁷¹⁸ Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Eylül 1332[m.1 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534/11.

⁷¹⁹ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Eylül 1332[m.1 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534/7.

⁷²⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayetlere çekilen 20 Teşrin-i evvel 1332[m.2 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 69/162.

⁷²¹ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Teşrin-i evvel 1332[m.11 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 537/31.

dolayısıyla mültecilerin Sivas'tan tekrar nakillerinin sakıncalı olacağı daha evvel bildirilmişti⁷²². Buna rağmen mültecilerin tamamının Sivas'ta iskân ve iâşe edilmeleri de mümkün olmadığından, vilayette biriken mültecilerin bir kısmının Kayseri, Yozgat, Çorum ve Kırşehir taraflarına gönderilmesine karar verilmiştir⁷²³.

Bu arada, Trabzon ve havalisinin işgale uğraması nedeniyle yurtlarını terk eden mülteciler Sinop ve İnebolu havalisini doldurunca bundan sonra gelenler iç bölgelere doğru hareket etmeye başladılar. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Samsun, Çarşamba ve Fatsa'dan peyderpey Sivas vilayetine gelen mültecilerin Vezirköprü cihetlerine sevk ve iskânlarının daha muvafık olacağını bildirdi⁷²⁴. Ancak son günlerde Trabzon ve havalisinden birçok muhacir zaten Vezirköprü kazasına gelmişti. Ayrıca Bafra ve civarının iâşe maddeleri de Vezirköprü'den temin edildiği için kazada zahire fiyatları yükselmışti. Bu bakımdan Sivas Valisi Muammer Bey, Samsun ve Fatsa'dan gelecek mültecileri Vezirköprü'de iskân etmek için gereken hane ve iâşenin temininin mümkün olmadığını Dâhiliye Nezaretine bildirdi⁷²⁵.

Yine Darende'ye gönderilmiş olan muhacir ve mültecilerin iâşelerinde de sıkıntı yaşanmaktaydı. Ayrıca kazaya civar mıntikalardan yeni mülteciler de geliyordu. Bunun üzerine Darende Kaymakamlığının, “ileride daha ziyade müzayakaya duçar olunmamak üzere mevcut muhacirlerden iâşe edilemeyenlerin Elbistan'a sevk” edilmesi talebi, Sivas Valisi Süleyman Necmi Bey tarafından Nezarete bildirilerek söz konusu mültecilerin sevki için müsaade istendi⁷²⁶. Ancak Nezaretten yapılan açıklamada “Elbistan'da “emraz-ı sâriye hükümrân olduğu gibi ahiren on iki bin asker sevkine de başlanıldığından” dolayı Darende'deki mültecilerin Elbistan'a gönderilmemesi isteniyordu⁷²⁷.

⁷²² Sivas Vali Vekili Ahmed imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 1 Teşrîn-i sâni 1332[m.14 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 537/53.

⁷²³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 30 Teşrîn-i Sâni 1332[m.13 Aralık 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 69/255.

⁷²⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 11 Kânûn-ı sâni 1332[m.24 Ocak 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 72/89.

⁷²⁵ Sivas Valisi Muammer Bey imzasıyla Havza'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Kânûn-ı sâni 1332[m.25 Ocak 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 544/13.

⁷²⁶ Sivas Valisi Süleyman Necmi Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Mart 1333[m.8 Mart 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 547/75.

⁷²⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 25 Mart 1333[m.25 Mart 1917] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 74/246.

Divriği kazasında da mülteci yoğunluğu yaşanmaktaydı. Kaymakamlıktan alınan malumata göre köylerde iskân edilen 7.000 nüfus mülteciden başka kasaba merkezinde dahi 3.000 nüfus bulunmaktaydı ve mültecilerin işleri temin edilemiyordu. Sivas Valisi Necmi Bey, 21 Mart 1917 tarihli telgrafında, vilayetin diğer mıntıklarında dahi yer olmadığını ifade ederek en azından kaza merkezindekilerin vilayet haricinde bir mıntıkaya sevkini Dâhiliye Nezaretine iletmiştir⁷²⁸.

Bu tarihten sonraki yazışmalara bakıldığında vilayetteki yoğunluğun giderek azaldığı ve mevcut mültecilerin vilayet dâhilinde iskân edildikleri anlaşılmaktadır.

8.2. Eşküyaya Silah Satan Mültecilerin Memleketlerine Sevki

Bazı mültecilerin devleti zor durumda bırakan tavırlar içerisinde girdikleri de görülmüştür. Mesela Amasya sancağının Köprü kazasında iskân edilen Laz mültecilerin Samsun ve bazı sahil kasabalarına giderek eşküyaya yüksek fiyatla silah sattıkları⁷²⁹ tespit edilmişti. Bunun üzerine bölgede asayişin bozulmasına neden olan bu şahısların acilen memleketlerine geri gönderilmesine karar verildi.

8.3. Sevkiyatta Yaşanan Aksaklıkların Nedenleri

8.3.1. İzinsiz Mülteci Sevki

İzinsiz mülteci sevki, iş ve iskân noktasında bir takım sıkıntıları beraberinde getiriyordu. Mesela Sivas vilayetinin muhtelif mıntıklarındaki mültecilerin bir kısmı merkezin bilgisi dışında Ankara vilayetinin Çorum sancağına sevk edilmişti. Ancak sevkiyat talimatnamesine göre merkezden izin alınmaksızın mülteci sevki yasaktı. Diğer taraftan bu dönemde Ankara vilayetinde 135.000 muhacir/mülteci bulunmaktaydı ve bunların işlerinde dahi güçlük çekilmekteydi. Böyle bir ortamda yapılan sevkiyat kuşkusuz hem vilayeti hem de mültecileri zor durumda bırakacaktı. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti, 29 Mart 1917 tarihinde Sivas Valiliğini ikaz etmiş; izinsiz sevkiyat yapan memur ve idareciler hakkında tahkikat yapılmasını istemişti⁷³⁰.

⁷²⁸ Sivas Valisi Necmi Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Mart 1333[m.21 Mart 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 548/97.

⁷²⁹ Sivas Valisi Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8.4.1335[m.8 Nisan 1919] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 625/25.

⁷³⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve Kastamonu vilayetlerine gönderilen 29 Mart 1333[m.29 Mart 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.** 74/296-1.

8.3.2. Firari Mülteciler

Hükümeti uğraştıran konulardan birisi de firari mülteciler meselesidir. Mesela Sivas vilayetinde iskânı düşünülen Batum mültecilerinin bir kısmı 1917 yılının başında Sivas'tan Bursa'ya firar etmişti. Dâhiliye Nezaretinin istihbaratına göre söz konusu mülteciler yollarda hiçbir engellemeyle karşılaşmadan firar ederek Bursa'ya geliyorlardı. Bu dönemde Bursa, iskân mıntıkası olmamasının yanı sıra iaşe bakımından da elverişli değildi. Bundan dolayı Dâhiliye Nezareti, Sivas vilayetine; “hiçbir mültecinin firarına meydan verilmemesi” ve bu konuda “müsamaha gösterenlerin şedîden tecziyesi” talimatını verdi⁷³¹.

Öte yandan, Elbistan'da iskân edilen mültecilerin önemli bir kısmı ise Sivas vilayetinin Aziziye kazasına firar etmişlerdi. Kaymakamlık tarafından Valiliğe sunulan rapora göre firari mülteciler, geçiş güzergâhlarındaki köylere ait tarlaları da tahrip etmişlerdi. Bunun üzerine Sivas Valisi Süleyman Necmi Bey, yerli ahalinin şikâyetlerine neden olan firari mültecilerin iskân mıntıkları olan Elbistan'a iade edilmelerini istedi⁷³².

8.3.3. İskân Mıntıklarına Gitmeyen Mülteciler

Bazı mültecilerin iskân mıntıklarına gitmemesi de bir takım sorunlara neden oluyordu. Mesela Sivas'tan Çorum, Yozgat ve sair yerlere sevk edilen mültecilerin önemli bir kısmı iskân mıntıklarına gitmeyerek muhtelif sebeplerle Zile kazasında toplanmıştı. Öyle ki kısa sürede kazadaki mülteci nüfusu 55 bini aşmış ve bu durum izdihama neden olmuştu. Zile'de kapasitenin çok üzerinde nüfusun birikmesi, iskân ve iaşe hususunda sıkıntı yaşanmasına neden olunca Sivas Valisi Necmi Bey, kazadaki mültecilerin bir an evvel iskân mıntıklarına sevki için Dâhiliye Nezaretinden müsaade istemiştir⁷³³.

⁷³¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve Kastamonu vilayetlerine gönderilen 18 Kânûn-ı sâni 1332[m.31 Ocak 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.** 72/131-1.

⁷³² Sivas Valisi Süleyman Necmi Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Mayıs 1333[m.18 Mayıs 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 554/75.

⁷³³ Sivas Valisi [Süleyman] Necmi Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Mayıs 1333[m.6 Mayıs 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 553/57.

8.3.4. Sahte Muhacirlik Meselesi

Savaşın getirdiği kargaşa ortamını fırsata çevirmek isteyen bir takım zümrelerin yer değiştirmek suretiyle devletten hem iâşe yardımı almak hem de mülk sahibi olmak istedikleri görülmüştür. Buna fırsat vermek istemeyen devlet, muhacereti sevk ve idare eden görevlileri dikkatli olmaları konusunda sık sık uyarmıştır.

Bu duruma örnek olacak bir olay Merzifon'da yaşanmıştır. Yapılan istihbarat neticesinde Mehran Kireçyan ve biraderi Bogos'un aileleriyle birlikte Batum muhaciri kıyafetinde Mehmet bin Recep ve Mahir müstear isimleri kullanarak Merzifon kasabasından Adapazarı'na kadar geldikleri anlaşıldığından Dâhiliye Nezareti, Sivas Valiliğine gönderdiği 4 Nisan 1916 tarihli yazıyla; bu isimlerde muhacir bulunup bulunmadığı, bunların Merzifon'dan ayrılış şekilleri, askeri birimlerce kendilerine vesika verilip verilmediği hususlarının tahkik⁷³⁴ edilerek gereğinin yapılmasını istemiştir.

Yine Kazım Karabekir Paşa, Pontus hükûmeti teşkili hülyasıyla Trabzon ve Samsun havalisine “muhacir” sıfatıyla akın akın silahlı Rum çetelerinin çıktığını 30 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine rapor etmişti⁷³⁵.

⁷³⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 22 Mart 1332[ın.4 Nisan 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 62/224.

⁷³⁵ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 107. Karabekir'in bu tespiti, 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi Beyannamesinde de yer almaktadır. Bkz.: **Aynı eser**, s. 115.

9. Salgın Hastalıklar

9.1. Mültecilerin İskân Mıntıkalarına Taşıdığı Salgın Hastalıklar

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bütün Osmanlı ülkesi salgın hastalıklar için adeta açık alan haline gelmişti. Bilhassa 1916 yılında, Erzurum, Bitlis, Muş, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan'ın Rus işgaline uğramasıyla bölgeden kaçan mülteciler sığındıkları yerlere salgın hastalıkları taşımışlardır⁷³⁶. Sivas'ta geçici veya daimi olarak iskân edilen mültecilerin önemli bir kısmı Kafkas Cephesi havalisinden gelmişti. Salgın hastalıkların yoğunlaştığı bu cephede bilhassa Lekeli Humma(Tifüs), Humma-i Racia(Dönek Ateş), Çiçek, Kolera ve Tifo nedeniyle 1915-1918 yılları arasında 3. Orduda toplam 23.165 kişi hastalanmış ve bunların 7.521'i hayatını kaybetmiştir⁷³⁷. Ordu içerisinde görülen bu salgın hastalıklar siviller üzerinde de ciddi tahribata neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, Kafkas cephesinde yoğun bir şekilde görülen salgın hastalıklarla mücadele etmek için sağlık heyetleri görevlendirmiştir. Bu heyetlerden birisi de bakteriyolog Server Kâmil Bey başkanlığında İstanbul'dan Şubat 1915 tarihinde bölgeye gitmiştir. Seyahat esnasında görüştüğü kişilerden “Lekeli humma hastalığının Erzurum ve havalisinde salgın bir tarzda icra-yı tahribat ettiği” yönünde duyumlar aldığını dile getiren Server Kâmil Bey, Mart 1915 tarihinde Sivas'a ulaşmıştır. Sivas'ta “felaketin daha bariz bir şekilde kendini gösterdiğini” ifade eden Kâmil Bey, Vali Muammer Bey'in isteği doğrultusunda, Sivas muhitinde gerek asker gerekse ahali arasında lekeli humma salgınına karşı mücadele maksadıyla 3 haftalık bir çalışma yürütmüş; aldığı tedbirler sayesinde salgının yayılmasını önlemeye muvaffak olmuştur⁷³⁸. Bu tedbirlerden birisi de halkın basın yoluyla bilgilendirilmesidir. Mesela Kızılırmak gazetesinde çıkan bir haberde lekeli humma, “Öldürücü ve girdiği yerlerde birçok canlar yakıcı bir hastalık” olarak tarif edilirken

⁷³⁶ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918)**, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 335-346.

⁷³⁷ Bakteriyolog Server Kâmil, **Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma**, Hazırlayan: Meriç Aybar-İbrahim Caner Türk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016, s. 12-22.

⁷³⁸ Server Kâmil, **A.g.e.**, s. 75.

hastalığın bitler tarafından taşındığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca bitlilerle temas edilmemesi, toz naftalin kullanılması, sık sık banyo yapılması ve saçların kısa kesilmesi gibi önlemlere vurgu yapılmıştır⁷³⁹.

Sivas'taki çalışmalarını tamamladıktan sonra Nisan ayının başında Erzurum istikametine doğru hareket eden Server Kâmil Bey'in yol boyunca gördüğü manzara Sivas'tan farklı değildi. Erzincan'a kadar uğradığı köylerde ve misafir olduğu hanelerde hep dert dinleyen Kâmil Bey, 8 Nisan 1915 tarihinde Erzincan'a ulaşmıştı. Bir hafta kaldığı Erzincan'da başta Doktor Süfyan ve Doktor Recai Beyler olmak üzere birbirini müteakip sekiz kişinin vefatı, yine hemen her gün 50-60 kişinin tifüsten hayatını kaybetmesi ekibin maneviyatını bozmuştu. Erzincan'dan 15 Nisan 1915 tarihinde Erzurum'a hareket eden Kâmil Bey, önce Erzurum'un Mamahatun kazasına uğramış ve 22 Nisan 1915 tarihinde Erzurum'a ulaşmıştır⁷⁴⁰.

Bu sırada Erzurum'da görevli bulunan Alman Konsolosu Bergfeld de vilayet dâhilinde lekeli tifüsün çok yaygınlaştığını ifade etmekteydi. Bergfeld'e göre her gün yaklaşık 200 kişi ölüyordu. Hastalık sadece Erzurum ve Doğu Anadolu ile sınırlı kalmamış, Karadeniz ve Ege Bölgesi'ne de yayılmıştı. Erzurum'dan getirilen hasta askerler nedeniyle Trabzon'da lekeli tifüs yaygınlaşmıştı. Trabzon'daki hemen bütün hastanelerde lekeli tifüs hastalarına rastlamak mümkündü. Hatta buradaki görevli bazı doktor ve hemşireler de hastalanarak ölmüştü⁷⁴¹.

Hastalığın giderek yaygınlaşması nedeniyle sivil halka da bulaşmasından endişe ediliyordu. Kafkas cephesinde subay olarak görev alan Fahri Çakır, cepheye giderken, Mart 1915 tarihinde, Suşehri yakınlarından geçtikleri esnada karşı taraftan gelen kalabalık bir kafilenin sonunda yürüyen yaşlıca bir zatın el işaretiyle kendilerini yanına çağırdığını ve “Evlatlarım, şehirde kalmayınız tifüs vardır. Erlerin tayınlarını, hayvanların yemlerini alarak ileriye güzellere [Büyük ve Küçükgüzeller köyü] kadar gidiniz. Burada kalmanıza razı değilim. Gördüğünüz tabutun içindeki sizlerden

⁷³⁹ **Kızılırmak**, 28 Mart 1915. Bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak önlemlere dair aynı gazetenin sonraki sayılarında da teferruatlı bilgiler verilerek halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

⁷⁴⁰ Server Kâmil, **A.g.e.**, s. 76-79.

⁷⁴¹ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler, **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, S. 16, Konya 2006, s. 207.

biridir”⁷⁴² şeklindeki sözleriyle, kendilerini salgın hastalık konusunda uyardığını ifade etmektedir.

Şarkışla kazası da salgın hastalık riski taşıyan mıntıkalardandı. Tıbbiye talebesi Ahmet imzasıyla Hilal-i Ahmer merkezine gönderilen 30 Mayıs 1915 tarihli rapora⁷⁴³ göre Şarkışla’da bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmekteydi. İlk iş olarak 30 yataklı Hilal-i Ahmer Hastanesinin tüm ihtiyaçları karşılanmıştı. Ayrıca bulaşıcı hastalıklarla daha etkin mücadele etmek için merkezden yardım talep edildi. Sıhhiye Müdüriyetinin gönderdiği ilaçların ancak ahalinin ihtiyaçlarını karşıladığını dile getiren Ahmet Bey, sevkiyat esnasında hastalanan ve menzillerde hasta vaziyette bulunan askerlerin tedavi edilmeleri durumunda hastalığın yayılmasının önleneceğini ve köylerin bulaşıcı hastalıklardan korunmuş olacağını ifade etmekteydi.

Diğer taraftan Erzurum’daki Alman Konsolosu Bergfeld’in 6 Nisan 1916 tarihli raporuna göre Erzurum Valisinin çabasıyla lekeli tifüsten hastalananların miktarında ciddi azalma görülmüştü ancak Trabzon, Erzurum, Erzincan yollarında salgın hastalıklar hâlâ yaygındı⁷⁴⁴. Tam da bu dönemde bahsi geçen bölgeden Sivas’a yoğun bir göç vuku bulduğu için vilayette salgın hastalık riski arttı.

Nitekim alınan tüm önlemlere rağmen 1916 yılının başında Sivas’a gelen mülteciler arasında kolera hastalığına rastlanmıştı. Bu nedenle Sıhhiye Nezareti, 26 Nisan 1916 tarihli telgrafında Sivas’tan Kayseri tarafına mülteci sevk edilmemesini, zaruret halinde ise hiç olmazsa sıhhi tedbirlere riayet olunmasını istedi⁷⁴⁵.

7 Mart 1916 tarihinde mültecilerle Sivas’a taşınan kolera salgını, oradan Kayseri’ye, Tokat’a ve Amasya’ya taşınmıştır. Salgın adeta göç yollarını takip ediyordu. 1916 yılının Ekim ayında ise Merzifon Şifa Yurdunun bir bölümünde küçük bir kolera salgını olmuş ve 12 gün içinde 27 giriş ve 11 vefat vakası yaşanmıştı⁷⁴⁶.

Salgın hastalıklar sadece mültecileri etkilemiyordu. Askerler de bundan muzdaripti. Karahisar-ı Şarkî sancağından Binbaşı Ahmed Hilmi imzasıyla Üçüncü

⁷⁴² Fahri Çakır, **A.g.e.**, s. 39.

⁷⁴³ Şarkışla emraz-ı sâriye mücadelesine memur tıbbiye talebesi Ahmet imzasıyla Hilal-i Ahmer Genel Merkezine gönderilen 17 Mayıs 1331[m.30 Mayıs 1915] tarihli tahrirat: **KA**, 21/35.

⁷⁴⁴ Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, **A.g.m.**, s. 207.

⁷⁴⁵ Sıhhiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 13 Nisan 1332[m.26 Nisan 1916] tarihli yazı: **BCA**, 272-11/9-22-29-2.

⁷⁴⁶ Hikmet Özdemir, **A.g.e.**, s. 263.

Orduya gönderilen 14 Ağustos 1916 tarihli telgrafta; Karahisar ve Alucra’da askerler arasında kolera görüldüğü ve hatta vefat edenler olduğu, Karahisar Hastanesi laboratuvarında icra ettirilen portör araştırmasında müspet bulgulara rastlandığı bildiriliyordu⁷⁴⁷.

Öte yandan salgın hastalıklar konusunda bazı asılsız ihbarlar da görülen bir durumdu. Mesela Diyarbakır Muhacirîn Müfettişliği, “Harran’da mülteciler arasında iki kolera ile üç tifüs vefatının” olduğunu bildirmişti. Bulaşıcı hastalıklara karşı teyakkuzda olan Dâhiliye Nezareti yetkilileri, “otuz kırk bin mülteci kışlattırılan Urfa livasında ve bilhassa şimendifer hattının büyük bir kısmını ihtiva eden Harran kazasında bu hadise-i sıhhiyenin zuhurunun” askeri makamlarca da önemli görüldüğüne işaret ederek gerekli sıhhi tedbirlerin acilen alınması için Sivas Sıhhiye Müfettişliğini 12 Kasım 1916 tarihinde uyarmıştı⁷⁴⁸. Ancak Urfa Mutasarrıflığı, Harran’daki mülteciler arasında kolera, tifüs ve sâir bulaşıcı hastalık ihbarının asılsız olduğunu; yapılan tetkikatta böyle bir duruma rastlanmadığını, 23 Kasım 1916 tarihli telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirmişti⁷⁴⁹.

1917 yılının başında salgın hastalıklarla daha etkin mücadele edebilmek için yeni bir karar alındı. 7 Ocak 1917 tarihli bu karara göre Trabzon, Erzurum vilayetlerinin Rus işgali altında bulunmayan kısımlarıyla Sivas ve Ankara vilayetleri ve Niğde, Kayseri, Canik sancaklarında salgın hastalıklarla mücadele görevi, Sıhhiye Müdiriyyet-i Umumiyesi tarafından 3. Ordu Sıhhiye Riyasetine verildi⁷⁵⁰.

Bu arada Dâhiliye Nezareti, “Elbistan’da “emraz-ı sâriye hükümrân olduğu gibi ahiren on iki bin asker sevkine de başlanıldığından” bahisle Darende’deki mültecilerin Elbistan’a gönderilmemesi hususunda 25 Mart 1917 tarihinde Sivas vilayetini uyarmıştı⁷⁵¹.

⁷⁴⁷ Menzil 3. Hat Sertabibi Binbaşı Ahmet Hilmi tarafından Üçüncü Ordu Sıhhiye Reisliğine gönderilen 1/6/1332[m.14 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-2**.

⁷⁴⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas’ta Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen 30 Teşrîn-i Evvel 1332[m.12 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 69/256.

⁷⁴⁹ Dâhiliye Nezaretinden İkinci ve Dördüncü Ordu Kumandanlıkları ile Sivas’ta Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine gönderilen 10 Teşrîn-i Sâni 1332[m.23 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 70/82.

⁷⁵⁰ Hikmet Özdemir, **A.g.e.**, s. 336.

⁷⁵¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 25 Mart 1333[m.25 Mart 1917] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 74/246.

Halk arasında yayılmaya başlayan koleraya karşı alınması gereken önlemler konusunda Hilal-i Ahmer Hastanelerine gereken talimat verildi. Buna göre ahaliden alınan numuneler laboratuvarlarda incelenecek; müspet çıkan sonuçlar hakkında merkez mıntika baştabipliğine bilgi verilecekti⁷⁵². Diğer taraftan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de bulaşıcı hastalıklara karşı mücadeleyi etkin hale getirmek maksadıyla taşra teşkilatlarından düzenli olarak bilgi istiyordu. Bu doğrultuda, 3 Mayıs 1917 tarihli bir arşiv kaydına göre, Sivas vilayeti dâhilinde ahali arasında görülen bulaşıcı hastalıkların ve kolera vakalarına ait bakteriyoloji muayenelerinin Hilal-i Ahmer Hastanelerinde icra ettirilmesi ve sonuçların her ayın sonunda hazırlanacak cetvellere işlenerek takip eden ayın başında laboratuvar sonuçlarıyla birlikte bildirilmesi emri verilmişti⁷⁵³. Bu arada Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin 19 Mayıs 1917 tarihli raporuna göre muayene edilen ahali arasında karahumma ve lekeli humma hastalığına da rastlanmıştı⁷⁵⁴.

9.2. Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler

Salgın hastalıkların tarihte büyük felaketlere neden olduğu bilinmektedir. Bu konuda son derece duyarlı olan hükûmet, Şark mültecilerini salgın hastalıklara karşı korunmak için bazı önlemler almıştı. Buna göre iskân mıntikalarına gelen mülteciler öncelikle hastanelere yönlendirilecek; burada kontrolleri ve aşıları yapılanlar, herhangi bir sağlık problemi yoksa hemen iskân edilecekti. Daha önce de ifade edildiği üzere toprakları Ruslar tarafından işgale uğrayan Şark vilayetleri ahalisinin önemli bir kısmı Sivas'ta toplanmıştı. Yeterli hijyen koşullarının olmaması, temiz içme suyu bulmadaki zorluklar, beslenme yetersizliği gibi sebepler salgın hastalık riskini arttırmıştı. Özellikle 1916 yılının Temmuz ayından başlamak üzere Sivas vilayetindeki mülteci sayısının belirgin bir şekilde artması üzerine Sivas'taki sağlık kuruluşları salgın hastalıkların yayılmasını önlemek ve hastaları tedavi etmek için adeta seferber oldu.

Mültecilerin sağlık sorunlarıyla yakından ilgilenmek için sevk yolları üzerinde, konak ve iskân mahallerinde sıhhiye istasyonları, muayene mahalleri, muhacir

⁷⁵² Merkez Mıntıkası Sertabip Vekili Binbaşı Sami imzasıyla Hilal-i Ahmer Hastahanesi Sertababetine gönderilen 3 Mayıs 1333[m. 3 Mayıs 1917] tarihli tahrirat: KA, 325/490.

⁷⁵³ Menzil Sertabip vekili Ahmet imzasıyla Sivas'ta Merkez Mıntika Sertababetine gönderilen 3 Mayıs 1333[m.3 Mayıs 1917] tarihli tahrirat: KA, 325/491.

⁷⁵⁴ Sivas Hilal-i Ahmer Hastanesinin 19 Mayıs 1333[m.19 Mayıs 1917] tarihli raporu: KA, 325/569.

tecritaneleri, menzil hastaneleri, hilal-i ahmer hastaneleri gibi sağlık kuruluşları tesis edildi⁷⁵⁵. Erzincan'ın Rusların eline geçmesinden sonra Erzincan ve Karahisar yolundan gelen mülteciler için ilk muhacir istasyonu 27 Temmuz 1916 tarihinde muayene ve tecrit faaliyetlerine başladı⁷⁵⁶. Ayrıca Sivas ve Merzifon'da açılan aşı laboratuvarlarında tifo, kolera ve dizanteri aşıları üretilerek⁷⁵⁷ ihtiyaçlar bu sayede karşılandı.

Sivas Sıhhiye Müdüriyetinin raporları bu dönemde Sivas'ta yapılan koruma, önleme ve tedavi faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Buna göre 1916 yılının Haziran-Temmuz-Ağustos aylarında Sivas'ta salgın hastalıklara yönelik şu çalışmalar yapılmıřtı⁷⁵⁸:

- 1- Halk arsında kolera ve lekeli humma gibi bulaşıcı hastalık vakaları 1916 senesi Haziran ayından itibaren münferit olarak görölmüş ise de çok büyük oranda yapılan kolera aşısı sayesinde hastalığın yaygınlaşmasına fırsat verilmemişti.
- 2- Temmuz ayında ise yoğun bir muhacir akınının başlaması üzerine Erzincan ve Bayburt anayolları üzerinde muhtelif aşı istasyonları kurulmuş; istisnasız tüm muhacirlere kolera ve çiçek aşısı yapılmıştır.
- 3- Sivas vilayet merkezine Kılavuz Mahallesi'nden giriş yapan muhacirler önce muayeneye tabi tutulmuşlardır. Hastalık tespit edilenler yine o mahallede bulunan Karakaş mevkiindeki 20 yataklı Muhacirîn Tecrithanesinde bir doktor ve bir sıhhiye memuru tarafından müşahede altına alınarak tedavi edilmişlerdir.
- 4- Sivas'a gelen muhacirlerin yanlarında getirebildikleri ve temizlenmesi gereken eşyaların vilayetin sabit fırınında (etüv) gerekli temizlikleri yapılmıştır.

⁷⁵⁵ Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti tarafından hazırlanan; mültecilerin sevk, iaşe ve iskân mıntıkları ile muhtelif müesseseleri gösteren 29 Zilhicce 1341[m.12 Ağustos 1923] tarihli harita: **BOA, HRT.**, No: 404.

⁷⁵⁶ Hikmet Özdemir, **A.g.e.**, s. 335.

⁷⁵⁷ İnci Hot, "Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", **Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 141.

⁷⁵⁸ Sivas Sıhhiye Müdüriyetinden Sivas Valiliğine gönderilen 8 Mart 1333[m.8 Mart 1917] tarihli rapor: **BOA, DH.UMVM.**, 147/13-7.

5- Gelen muhacirler arasında, fizyolojik sefalet ve yaşanan izdiham dolayısıyla kolera vakaları görülmüş; yapılan gözlemlere göre % 2 oranında zayıat verilmiştir.

6- Yoğun muhacir akını üzerine mevcut Memleket Hastanesi yeterli gelmeyince civarda uygun bulunan iki bina alınarak 65 yatak daha ilave edilmek suretiyle hastane genişletilmiştir.

7- Hastaneden çıkan hastaların istirahat ve sıhhatlerini temin etmek için de bu civarda çocuklara mahsus 50 yataklık bir nekahethane açılmıştır.

8- Vilayette bulunan merkez tecrithanesi içerisinde bazı tadilatlar yapılmıştır.

Yapılan bu çalışmalar salgın hastalıkların yayılmasını büyük ölçüde engellemiştir. Bununla birlikte Sivas'ta toplanan mültecilerin önemli bir kısmı 1916 yılının Eylül ayından başlamak suretiyle Ekim-Kasım aylarında kendilerine tahsis edilen iskân mıntıkalarına sevk edilmiştir. Böylece vilayet merkezindeki mülteci miktarı azalmıştır. Ayrıca 1916 yılının Eylül-Ekim-Kasım aylarında Sivas'ta salgın hastalıklara karşı yapılan çalışmalar devam etmiştir. Bu çerçevede söz konusu dönemde şu önlemler alınmıştır⁷⁵⁹:

1- Kolera ve çiçek aşılı tatbik edilmiştir. Vilayet merkezinde görülen 6 kolera vakası karşısında fenni tedbirler alınarak hastalığın yayılması önlenmiştir.

2- Memleket Hastanesine ilhak edilen 2 binaya ilave olarak bir bina daha ilave edilerek hastane genişletilmiştir.

3- Tecrithane daha münasip bir yere nakledilmiştir.

4- Hastanede “iâde-i âfiye edenlerin” miktarında artış görülmesi üzerine nekahethanede mevcut çocukların bir kısmı iaşelerinin daha kolay temini için Tokat'a gönderilmiştir.

Uygulanan sıhhi tedbirler arasında aşı çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa mülteci yoğunluğunun yaşandığı 1916 yılının Temmuz-Aralık döneminde

⁷⁵⁹ Sivas Sıhhiye Müdüriyetinden Sivas Valiliğine gönderilen 8 Mart 1333[m.8 Mart 1917] tarihli rapor: **BOA, DH.UMVM.**, 147/13-8.

Sivas vilayetine bağı sancak ve kazalara gelen mülteciler, görevli sağık personeli tarafından aşılanmıştır. Bu konuda yapılan çalışmaları şunlardır:

Temmuz/Ağustos 1916 döneminde Sivas, Suşehri, Zara, Hafik ve Şarkışla hastanelerine toplamda 38.036 mülteci giriş yapmıştır. Bunlardan 11.244 kişiye birinci kolera, 6.066 kişiye ikinci kolera ve 11.999 mülteciye de çiçek aşısı tatbik edilmiştir. Salgın hastalık vakasına rastlanmamıştır⁷⁶⁰.

Tablo 25: Temmuz/Ağustos 1916 Döneminde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşılanan Mülteci Miktarı

Mıntıka	Muhacir Miktarı	Birinci Kolera	İkinci Kolera	Çiçek Aşısı
Suşehri	20.648	1.200	4.903	3.096
Zara	7.710	2.102	1.163	923
Hafik	6.803	5.479		6.800
Sivas	2.427	2.169		1.180
Şarkışla	448	294		
Toplam	38.036	11.244	6.066	11.999

Bu dönemde en fazla mülteci Suşehri'ne gelmiştir. Erzurum-Erzincan ve Trabzon-Gümüşhane-Bayburt hattından gelenlerin ilk uğrak yeri olması itibarıyla Suşehri'nde mülteci yoğunluğu beklenen bir durumdur. Zara kazası da 9 binin üzerinde mülteciyi kabul etmiştir. Zara'ya gelen mültecilerden 60 tanesi salgın hastalık dolayısıyla tecrit edilmiştir⁷⁶¹. Salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için hastalığa yakalanan mülteciler ilk tespit edilen yerde tecrit edilerek tedavi altına alınmıştır.

Tablo 26: Temmuz/Ağustos 1916 Döneminde Zara'ya Gelen, Aşılanan ve Tecrit Edilen Mülteci Miktarı

Mıntıka	Gelen Muhacir	Kolera Aşısı	Çiçek Aşısı	Tecrid Edilen Muhacir
Zara	9.070	3.766	1.124	60

⁷⁶⁰ Sivas, Suşehri, Zara, Hafik, Şarkışla Hastanelerine ait Temmuz 1332[m. Temmuz/Ağustos 1916] tarihli Muhacirîn Kayıt ve Aşı Tablosu: **ATESE, BDH-2982-72-2-2**.

⁷⁶¹ Zara Hastanesine ait 31 Temmuz 1332[m.13 Ağustos 1916] tarihli Muhacirîn Kayıt ve Aşı Tablosu: **ATESE, BDH-2982-72-2-1**.

30 Temmuz/13 Ağustos 1916 döneminde Sivas, Tokad, Niksar, Koyulhisar, Alucra, Suşehri, Zara ve Şerefiye hastaneleri ile Koryaka ve Arpacı istasyonlarına 57.664 mülteci giriş yapmıştır. Bu mültecilerin takriben 45 bini, yani % 77'si Suşehri'ne gelmiştir. Mültecilere 20.642 kolera ve 2.213 çiçek aşısı uygulanmıştır⁷⁶².

Tablo 27: 30 Temmuz/13 Ağustos 1916 Tarihleri Arasında Sivas Vilayetine Gelen ve Aşıl原因an Mülteci Miktarı

Mıntıka	Tarih	Geçen Muhacir	Kolera Aşısı	Çiçek Aşısı
Suşehri	30 Temmuz/13 Ağustos 1916	44.492	13.325	1.296
Koyulhisar	6/13 Ağustos 1916	2.653	2.523	.
Zara	7/12 Ağustos 1916	2.740	19.433	.
Şerefiye	10/12 Ağustos 1916	2.700	1.110	.
Arpacı İstasyonu	10 Ağustos 1916	1.200	.	.
Koryaka	11 Ağustos 1916	183	117	.
Sivas	12/13 Ağustos 1916	2.234	1.331	749
Tokad	12/13 Ağustos 1916	894	150	.
Niksar	12/13 Ağustos 1916	168	.	168
Alucra	13 Ağustos 1916	400	400	.
Toplam		57.664	20.642	2.213

Ağustos/Eylül 1916 döneminde Sivas vilayetine bağlı sancak ve kaza hastanelerinde oldukça yoğun bir aşılama çalışması yapılmıştır. Toplam 94.842 mültecinin iltica ettiği mıntıkalarda 45.449 kişiye kolera aşısı, 36.749 kişiye ise çiçek aşısı uygulanmıştır. Aşağıda tablo 28'de görüleceği üzere bir önceki dönemde mültecilerin % 77'sini karşılayan Suşehri, yoğunluktan dolayı bu dönemde sadece 118 mülteci kabul edebilmiştir. Mültecilerin % 76'sı Sivas ve Tokat'a yönlendirilmiştir⁷⁶³.

⁷⁶² Suşehri, Sivas, Zara, Şerefiye, Koyulhisar ve sair mıntıkalara ait Temmuz 1332[m. Temmuz/Ağustos 1916] tarihli muhacir kayıt ve aşı tablosu: **ATESE, BDH-2982-72-2-9**; **ATESE, BDH-2982-72-2-6**.

⁷⁶³ Sivas, Zara, Şerefiye, Amasya, Merzifon Tokat, Niksar ve sair mıntıkalara ait Ağustos 1332[m. Ağustos/Eylül] tarihli muhacir kayıt ve aşı tablosu: **ATESE, BDH-2982-72-2- 4 ve 5**.

Tablo 28: Ağustos/Eylül 1916 Döneminde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşıl原因an Mülteci Miktarı

Mıntıka	Muhacir Adedi	Kolera Aşısı	Çiçek Aşısı
Tokad	37.119	9.318	11.153
Merzifon	2.226	1.388	254
Zara	4.755	3.007	1.221
Şerefiye	5.058	2.316	646
Koyulhisar	929	929	-
Niksar	4.162	515	3.355
Sivas	35.185	27.094	20.002
Alucra	43	43	-
Karahisar	597	597	-
Amasya	441	69	-
Koryaka	148	-	-
Arpaca	4.018	12	-
Suşehri	118	118	118
Toplam	94.842	45.449	36.749

Eylül/Ekim 1916 tarihinde Sivas, Hafık, Yenihan ve Şarkışla'ya 10.753 mülteci gelmiştir. Bu mültecilerden 4.890'ına birinci kolera, 1.581'ine ikinci kolera ve 4.552'sine çiçek aşısı tatbik edilmiştir. Gelenler arasında Sivas merkezinde 9 kişide çiçek hastalığı tespit edilmişti⁷⁶⁴.

Tablo 29: Eylül/Ekim 1916 Döneminde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşıl原因an Mülteci Miktarı

Mıntıka	Muhacir Adedi	Birinci Kolera	İkinci Kolera	Çiçek	Çiçekten Musab
Sivas	6.949	4.289	1.359	3.875	9
Hafık	638	285	58	489	-
Yenihan(Yıldızeli)	2.462	10	29	29	-
Şarkışla	704	306	135	159	-
Toplam	10.753	4.890	1.581	4.552	9

15 Ekim 1916 tarihli bir belgede ise Eylül/Ekim 1916 zarfında Sivas merkezine gelen mülteciler hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir. Buna göre Sivas'tan sevk edilenlere 5.797 kolera, 3 dizanteri aşısı yapılmıştı. Santralde ve Merkez hastanesinde

⁷⁶⁴ Sertabı ve Müfettiş Mehmet Refi Bey'den 3. Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâletine gönderilen 1/8/1332[m.14 Ekim 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-5**.

2.675 kişiye kolera aşısı uygulanmıştı. Bununla birlikte Hariciye hastanesindeki hastalar, hasta bakıcılar ve hizmetçiler için de 181 kolera, 191 tifo aşısı tatbik edilmişti. Ayrıca Hafik'teki mültecilere de kolera, çiçek ve tifo aşıları uygulanmıştı⁷⁶⁵. Bu dönemde aşılanan toplam mülteci sayısı ise 22.143 olarak kayıtlara geçmiştir.

Tablo 30: Eylül/Ekim 1916 Döneminde Sivas Vilayetinde Uygulanan Aşı Miktarı

Mıntıka	Kolera	Çiçek	Tifo	Dizanteri
Sivas	6.471	4.552	-	-
Sivas Hariciye hastanesi hasta bakıcı ve hizmetçileri	181	-	191	-
Sivas Sevkiyatına	5.797	-	-	3
Merkez Hastanesinde	2.675	-	-	-
Hafik	933	700	700	-
Toplam	15.997	5.252	891	3

12-13 Ekim 1916 tarihinde Sivas, Hafik, Yenihan, Şarkışla, Amasya, Merzifon ve Tokat'a 1.266 mülteci gelmişti. Bunlardan 398'ine birinci kolera, 121'ine ikinci kolera ve 312'sine çiçek aşısı tatbik edilmiştir. Gelenlerde salgın hastalık görülmemekle beraber emrâz-ı adiyeden 9 hasta Tokat'ta hastaneye yatırılmış ve bunlardan birisi vefat etmişti⁷⁶⁶.

Tablo 31: 12-13 Ekim 1916 tarihlerinde Sivas Vilayetine Gelen ve Aşıl原因an Mülteci Miktarı

Mıntıka	Muhacir Adedi	Birinci Kolera	İkinci Kolera	Çiçek
Sivas	95	20	70	85
Hafik	2	2	-	2
Yenihan(Yıldızeli)	93	-	-	-
Şarkışla	7	-	-	-
Amasya	592	41	-	41
Merzifon	127	145	51	148
Tokat	350	190	-	36
Toplam	1.266	398	121	312

⁷⁶⁵ Menzil İkinci Mıntıka Müfettişliğinden Ordu Sıhhiye Riyasetine gönderilen 2/8/1332[m.15 Ekim 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-5-1**.

⁷⁶⁶ Sertabib ve Müfettiş Kaymakam Refi'den Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyâseti'ne gönderilen 1/8/1332[m.14 Ekim 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-5-2**; Amasya Menzil Mıntıka Müfettişliğinden [3.] Ordu Sıhhiye Riyasetine çekilen 5/8/1332[m.18 Ekim 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-7** ve 7a.

14 Ekim-11 Kasım 1916 tarihleri arasında Sivas vilayetinin sancak ve kazalarına 14.719 mülteci gelmiştir. Gelenlerden 7.669’una birinci ve 2.816’sına ikinci kolera aşısı, 5.077 kişiye de çiçek aşısı tatbik edilmiştir. Mülteciler arasında salgın hastalığa rastlanmamıştır⁷⁶⁷.

Tablo 32: 14 Ekim-11 Kasım 1916 Tarihleri Arasında Sivas Vilayetine Gelen ve Aşıl原因 Mülteci Miktarı

Mıntıka	Gelen Muhacir	Birinci Kolera	İkinci Kolera	Çiçek
Sivas	3.281	1.466	1307	2.252
Hafık	1.318	625	297	996
Zara	1.196	686	113	242
Şarkışla	629	25	283	291
Yenihan	1.463	-	-	-
Niksar	2.887	1.468	-	1.173
Amasya	334	90	1	18
Merzifon	286	284	83	105
Erbaa	300	-	-	-
Tokat	732	732	-	732
Suşehri	2.293	2.293	-	-
Toplam	14.719	7.669	2.816	5.077

14 Ekim-13 Kasım 1916 tarihleri arasında Suşehri’ne 2.293 mülteci gelmiş ve tamamına kolera aşısı tatbik edilmiştir. Ayrıca hastalık şüphesi taşıyanlardan alınan kan örneklerinde vibriyon ve spiril* muayenesi yapılmış olup sonuçlar Tablo 21’de gösterilmiştir⁷⁶⁸.

⁷⁶⁷ Sivas’ta Menzil İkinci Mıntıka Müfettişliğinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine çekilen 2-25 Teşrin-i Evvel 1332[m.15 Ekim-7 Kasım 1916] tarihli telgraflar: **ATESE, BDH-2982-72-5-3;5; 7:24.**; Menzil İkinci Mıntıka Müfettişliğinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâletine gönderilen 24/8/1332[m.6 Kasım 1916] tarihli muhacir kayıt ve aşı tablosu: **ATESE, BDH-2982-72-4-8.**; Menzil Sertabipliklerinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine “Muhacirîn Vukuatıdır” başlığıyla çekilen 1-29 Teşrin-i Evvel 1332[m.14 Ekim-11 Kasım 1916] tarihli telgraflar: **ATESE, BDH-2982-72-6-25:47.**; Amasya Menzil Mıntıka Müfettişliğinden [3.] Ordu Sıhhiye Riyasetine çekilen 5/8/1332[m.18 Ekim 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-7a.**; Amasya Menzil Mıntıka Müfettişliğinden 3. Ordu Sıhhiye Riyasetine çekilen 22/8/1332[m.4 Kasım 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-7-5/6**

* **Vibriyon:** Bir ucu virgül biçiminde kıvrık, diğer ucundaki kamçılarla hareket eden çomak şeklinde bakteri.; **Spiril:** Helezon şeklinde kıvrılmış, burğu gibi olmuş iplik biçimindeki bakterilerin ortak adı, <http://www.lugatim.com.>, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020.

⁷⁶⁸ Menzil Sertabipliklerinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine “Muhacirîn Vukuatıdır” başlığıyla çekilen 1-31 Teşrin-i Evvel 1332[m.14 Ekim-13 Kasım 1916] tarihli telgraflar: **ATESE, BDH-2982-72-6-25:48.**

Tablo 33: 14 Ekim-13 Kasım 1916 Tarihlerinde Suşehri Hastanesinde Yapılan Kan Muayene Sonuçları

Mıntıka	Gelen Muhacir	Tatbik Edilen Kolera Aşısı	Vibriyon Müspet	Vibriyon Menfi	Spiril Müspet	Spiril Menfi
Suşehri	2.293	2.293	2	539	115	429

14 Ekim-11 Kasım 1916 tarihleri arasında Tokat, Niksar, Erbaa ve Suşehri hastanelerinde emrâz-ı âdiyeden 7 kişi, emrâz-ı sâriyeden 9 kişi tedavi altındaydı. Çiçekten hastanede gözetim altında olan muhacir sayısı 3'tür. Erbaa'da 2 kronik böbrek iltihabı hastası, 1 tane de kronik karın zarı iltihabı hastası vardı. Hastanelerde yatan 6 hasta şifa bularak taburcu olmuştur. Tokat'ta iki mülteci ölü olarak hastaneye getirilmiştir. Toplam vefat sayısı ise 7 olarak kayıtlara geçmiştir⁷⁶⁹.

Tablo 34: 14 Ekim-11 Kasım 1916 Tarihlerinde Sivas Vilayeti Hastanelerine Gelen Muhacirlerin Durumu⁷⁷⁰:

Hastaların Durumu	Tokat	Niksar	Erbaa	Suşehri	Toplam
Emraz-ı adiyeden hastaneye yatan	6	-	-	1	7
Emraz-ı sâriyeden hastaneye yatan	-	2	-	7	9
Çiçekten hastaneye yatan	-	2	1	-	3
Zat-ül-kilye-i müzmine*	-	-	2	-	2
Zat-üs-sifak-ı müzmine*	-	-	1	-	1
Şifa bularak taburcu olan	1	2	-	3	6
Ölü olarak hastaneye gelen	2	-	-	-	2
Vefat eden	4	1	2	-	7
Toplam	17	7	6	11	37

Hastanelerde salgın hastalıkları önlemeye yönelik her türlü tedbir alınıyordu. Örnek bir belge olması bakımından, aşağıda verdiğimiz, Amasya sancağı ve ona bağlı Merzifon kazasına 17-23 Aralık 1916 tarihleri arasında gelen mültecilere ait vukuât-ı sıhhiye cetvelleri, bize mültecilerin hastanelerde hangi işlemlere tabi tutulduklarına

⁷⁶⁹ Sivas'ta Menzil İkinci Mıntıka Müfettişliğinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine çekilen 2-25 Teşrin-i Evvel 1332[m.15 Ekim-7 Kasım 1916] tarihli telgraflar: **ATESE**, **BDH**-2982-72-5-3:5; 7:24.

⁷⁷⁰ Menzil Sertabipliklerinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine "Muhacirin Vukuatıdır" başlığıyla çekilen 1-29 Teşrin-i Evvel 1332[m.14 Ekim-11 Kasım 1916] tarihli telgraflar: **ATESE**, **BDH**-2982-72-6-27:31-35:37-40:41-45:47.; Amasya Menzil Mıntıka Müfettişliğinden [3.] Ordu Sıhhiye Riyasetine çekilen 5/8/1332[m.18 Ekim 1916] tarihli telgraf: **ATESE**, **BDH**-2982-72-7a.; Amasya Menzil Mıntıka Müfettişliğinden 3. Ordu Sıhhiye Riyasetine çekilen 22/8/1332[m.4 Kasım 1916] tarihli telgraf: **ATESE**, **BDH**-2982-72-7-3:5.

* **Zât-ül-kilye-i müzmine**: Kronik böbrek iltihabı. Ferit Develioğlu, **A.g.s.**, s. 1170.

* **Zât-üs-sifâk-ı müzmine**: Kronik karın zarı iltihabı. Ferit Develioğlu, **A.g.s.**, s. 1171.

dair fikir vermektedir. Buna göre bahsedilen bir haftalık dönemde Amasya ve Merzifon hastanelerine 496 mülteci gelmişti. Bunlardan 133'üne çiçek aşısı, 343'üne kolera aşısı tatbik edilmişti. Çiçek'ten 2 hasta olup 3 kişi tedavi altındaydı. Lekeli tifodan 8 hasta vardı. Dizanteri ve koleraya rastlanmamıştı. Emrâz-ı âdiyeden ise 129 hasta tespit edilmişti. Bunlardan 27'si diğer hastanelere nakledilmiş, 21'i şifa bularak taburcu olmuştu. Tedavi altında yaklaşık 96 hasta vardır. 6 kişi ise vefat etmiştir⁷⁷¹.

Tablo 35: Amasya ve Merzifon Muhacir Tecrithanelerine Ait 17-23 Aralık 1916 Tarihli Vukuat Cetveli

			Amasya	Merzifon	Toplam
		Muhâcirînden duhul	402	94	496
		Çiçek Aşısı Tatbik Edilen	73	60	133
		Birinci Kolera Tatbik Edilen	209	50	259
		İkinci Kolera Tatbik Edilen	77	7	84
		Tifo Tatbik Edilen	-	-	
		Aşıl原因lar Yekûn	359	117	476
Emraz-ı Sâriye	Çiçek	Musab	1	1	2
		Diğer hastahaneye nakil	-	-	
		Şifâ-yâben huruç	-	-	
		Vefat	-	-	
		Taht-ı tedavide kalan	3	-	3
	Lekeli Tifo	Musab	3	5	8
		Diğer hastahaneye nakil	-	-	
		Şifâ-yâben huruç	-	-	
		Vefat	-	-	
		Taht-ı tedavide kalan	-	-	
	Dizanteri	Musab	-	-	
		Diğer hastahaneye nakil	-	-	
		Şifâ-yâben huruç	-	-	
		Vefat	-	-	
		Taht-ı tedavide kalan	-	-	
	Kolera	Musab	-	-	
		Diğer hastahaneye nakil	-	-	
		Şifâ-yâben huruc	-	-	
		Vefat	-	-	
		Taht-ı tedavide kalan	-	-	
Emraz-ı Adiye		Musab	129	-	129
		Diğer hastahaneye nakil	27	-	27
		Şifâ-yâben huruc	11	10	21
		Vefat	3	3	6
		Taht-ı tedavide kalan	~ 29	~ 67	~ 96

⁷⁷¹ Amasya ve Merzifon Muhacir Tecrithanelerinin 4-10 Kânûn-ı Evvel 1332[17-23 Aralık 1916] tarihli Vukuat-ı Sıhhiye Cetvelleri: **ATESE**, **BDH**-2982-72-2-10:16.

Diğer taraftan Ekim ayı içerisinde bir kaç vefat haberi de alınmıştı. Mesela Amasya’da vibriyon nedeniyle bir mülteci vefat etmişti. Tedavi altında bulunan iki kişinin hâmil-i vibriyon oldukları 16 Ekim 1916 tarihinde Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine bildirilmişti⁷⁷². Ekim 1916 tarihinde Erbaa Belediyesi tarafından iskân edilen 50 hanede 300 nüfus mültecinin muayenesinde; 2 tane kronik böbrek iltihabı, 1 tane kronik karın zarı iltihabı ve 1 tane de çiçek olmak üzere 4 hasta tespit edilmişti. Salgın hastalıklardan ölüm vakası olmamakla beraber, birisi kronik böbrek iltihabı diğeri ise kronik karın zarı iltihabı olmak üzere iki muhacir vefat etmiştir⁷⁷³. Suşehri muhacir hastanesinde 29 Ekim 1916 tarihinden kalma 3 hasta olup 30 Ekim 1916 tarihinde gelen 4 hasta ile birlikte hastanede toplam 7 nefer olduğu, hepsinin de sâri(bulaşıcı) hastalığa yakalandıkları bildirilmekteydi⁷⁷⁴.

Bununla birlikte bazı mıntıklarda aksaklıklar da yaşanmıştır. Mesela Divriği kazasından gelen mültecilerde salgın hastalık oranının yüksek çıktığı bildirilmişti. Bu durumun sebeplerini araştıran Üçüncü Ordu Sıhhiye Reis Vekili ve Menzil Sertabibi Fahrettin Bey, Divriği kaymakamlığına gönderdiği 10 Kasım 1916 tarihli telgrafta⁷⁷⁵, yapılan muayenelerde Divriği’den gelen mültecilerin yarısının kolera portörü olduğunun tespit edildiğine dikkati çekiyordu. Salgın hastalıklarla mücadeleyi, “Ordu ve memleketin sıhhat-i umumiyesiyle alaka-ı kat’iyesi olan mühim bir mesele” olarak gören Fahrettin Bey, konuya gereken önem ve ciddiyetin verilmediği kanaatindeydi. Bu konuda yerel yöneticileri de eleştiren Fahreddin Bey, birçok mültecinin “aşılınmadan ve bilâ-muayene gerilere kaçarak hastalığı öteye ber’iye sirayet ettirdikleri” tespitinde bulunmuş, Kaymakamdan işin ehemmiyetini ve nezâketini göz önünde bulundurarak meselenin kontrol altına alınmasını rica etmişti.

Divriği Kaymakamı Ziya Bey ise Kemah ve havalisinden gelmekte olan muhacirlerin sağlık kontrolünden geçirilmesi için kasaba girişinde lüzumu kadar bina tahliye ettirilerek sıhhiye heyetinin emrine verildiğini ve ihtiyaçların karşılandığını

⁷⁷² Sertabib ve Müfettiş Kaymakam Rıfat imzasıyla Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine gönderilen 5 Teşrîn-i Evvel 1332[m.18 Ekim 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-5-6**.

⁷⁷³ Üçüncü Ordu Menzil Sertabipliğinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine gönderilen 17 Teşrîn-i Evvel 1332[m.30 Ekim 1916] tarihli muhacirîn vukuatı: **ATESE, BDH-2982-72-6-36**.

⁷⁷⁴ Üçüncü Ordu Menzil Sertabipliğinden Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine gönderilen 17 Teşrîn-i Evvel 1332[m.30 Ekim 1916] tarihli muhacirîn vukuatı: **ATESE, BDH-2982-72-6-36**.

⁷⁷⁵ Üçüncü Ordu Sıhhiye Reis Vekili ve Menzil Sertabibi Fahrettin imzasıyla Divriği Kaymakamlığına gönderilen 28/8/1332[m.10 Kasım 1916] tarihli telgraf: **ATESE, BDH-2982-72-4-13**.

ifade etmiştir. Mültecilerin muayenesiz olarak kasabaya girmemesi için bütün güvenlik güçlerini seferber ettikleri halde kasabanın genişliği sebebiyle muayeneden kurtulmak isteyen muhacirlerin başka taraflardan kasabaya girdiklerine dikkat çeken Ziya Bey, mülteci miktarının fazlalığı dolayısıyla zor durumda kaldıklarını belirtmişti. Sağlık personelinin sayıca yetersiz olmasından da yakınan Ziya Bey, bundan dolayı muayenelerin yavaş ilerlediğini ve iskân işlemlerinin uzadığını⁷⁷⁶ söylerken yaşanan sıkıntıyı da gözler önüne seriyordu. Kaymakamın raporuna istinaden Divriği kazasında yapılan muayene ve aşılama çalışmalarında bir takım olumsuzlukların görüldüğü anlaşılmaktadır.

Divriği kazasında yaşanan aksaklıkları bir kenara bırakırsak, vilayetin geneli göz önünde bulundurulduğunda; sevk yollarında tesis edilen iâşe ve muayene merkezleri ile askeri sağlık tesisleri sayesinde bu havalide sevkiyat düzenli bir şekilde sürdürülmüştür. Bu kapsamda muhtelif mahallerde oluşturulan aşı merkezlerinde Aralık 1916 tarihine kadar 150.000 kişi aşılanmıştır⁷⁷⁷. Netice itibarıyla Temmuz/Aralık 1916 dönemi incelendiğinde; alınan tedbirler sayesinde mültecilerin önemli bir kısmının aşılmasının yapıldığını, hastaların tedavi edildiğini ve salgın hastalıklarla mücadelede kayda değer bir başarı sağlandığını söyleyebiliriz. Zira bu dönemde Sivas vilayetine gelen ve kayıt altına alınan mülteci miktarı dikkate alındığında salgın hastalıklardan ve diğer hastalıklardan ölenlerin sayısı % 1'in çok altındadır. Öte yandan Sivas vilayetinin işgale uğramaması, sağlık hizmetlerinin daha düzenli yürütülmesine imkân sağlanmıştır.

⁷⁷⁶ Divriği Kaymakamlığından Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyasetine gönderilen 29/8/1332[m.11 Kasım 1916] tarihli telgraf: **ATESE**, **BDH**-2982-72-4-14.

⁷⁷⁷ Azmi Süslü, **A.g.e.**, s. 128.

9.3. Hizmetlerinden Dolayı Taltife Layık Görülen Tabipler

Salgın hastalıklarla mücadelede elde edilen başarıda önemli bir pay da kuşkusuz, kısıtlı imkânlarla ve büyük özveriyle çalışan tabiplerindir. Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Tevfik Rüştü Bey⁷⁷⁸, 3. Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekâletine gönderdiği 12 Ekim 1916 tarihli yazıda, muhacirlerin umur-ı sıhhiyesinde göstermiş oldukları hizmetlerden dolayı taltife hak kazanmış olan askerî tabiplerin listesinin gönderilmesini istemiştir⁷⁷⁹. Bunun üzerine 3. Ordu Sıhhiye Reis Vekili ve Menzil Sertabibi Fahrettin Bey tarafından hazırlanan liste Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine bildirilmiştir. Buna göre Doktor Celal, Bahri, Hüseyin, Teodor, Luiz, Tevfik ve Remzi Efendiler, Hat Sertabiplerinden Hüseyin, Selahaddin, Şükrü ve Refii Beyler ve Menzil Sertabibi Fahreddin Bey⁷⁸⁰ ile Ekrem Efendi⁷⁸¹ taltife layık görülmüştür. Marifetin iltifata tabi olduğu gerçeğinden hareketle savaşın olağanüstü koşullarının getirdiği tüm olumsuzluklara ve yetersizliklere rağmen büyük bir özveriyle çalışan doktorların ödüllendirilmesi, onların motivasyonunu artırması bakımından son derece isabetli olmuştur.

⁷⁷⁸ Tevfik Rüştü (Aras) Bey: 1883 yılında Çanakkale'de doğdu. Beyrut Tıbbiyesini bitiren Tevfik Rüştü Aras, imparatorluğun çeşitli merkezlerinde askerî hekimlik yapmıştır. 1908-1920 yılları arasında sağlık teşkilatında önemli görevler üstlenen Aras, 1 Mart 1916'da Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine atanmıştır. Birinci TBMM'de Menteşe milletvekilidir. Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliği yapmıştır. 1920 yılı sonlarında Komünizmi incelemek üzere Sovyetler Birliği'ne gönderilmiş, döndüğünde Atatürk'ün isteği üzerine resmî Türkiye Komünist Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. İkinci Meclis'e İzmir Milletvekili olarak katılmıştır. 1925'de İsmet Paşa Hükümetinin Dış İşleri Bakanındır. 1925-38 yılları arasında İsmet İnönü ve Celal Bayar hükümetlerinde 13 yıl boyunca bu görevi yürütmüş ve yeni Türk dış politikasının geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Atatürk'ün hastalığı sırasında, İnönü'ye karşı olan grupta yer alan Aras, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile birlikte aktif siyasetten uzaklaştırılarak Londra'ya Büyükelçi olarak atanmıştır. 1943 yılında emekli olarak anılarını kaleme almaya başlayan Aras 1972 yılında vefat etmiştir. Melih Tınal, **Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İlkeleri Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2001.

⁷⁷⁹ Sivas'ta Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Tevfik Rüştü Bey'den Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekili-Menzil Sertabibi Fahrettin Bey'e gönderilen 29/7/1332[m.12 Ekim 1916] tarihli tezkere: **ATESE, BDH-2982-72-4-1**.

⁷⁸⁰ Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekili Fahrettin Bey'den Sivas'ta Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Tevfik Rüştü Bey'e gönderilen 29/7/1332[m.12 Ekim 1916] tarihli tezkere: **ATESE, BDH-2982-72-4**.

⁷⁸¹ Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti Vekili Fahrettin Bey'den Sivas'ta Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Tevfik Rüştü Bey'e gönderilen 29-30/7/1332[m.12/13 Ekim 1916] tarihli tezkere: **ATESE, BDH-2982-72-4-2**.

10. Kimsesiz Çocukların Bakımı

Birinci Dünya Savaşı'nda hayatlarını kaybeden muhacir ve mültecilerin geride kalan yetim ve öksüz çocuklarıyla yakından ilgilenen devlet, bunların bakımı için gerekli tedbirleri almıştır. Kimsesiz çocukların iskân ve iâşesini karşılamak maksadıyla Sivas vilayetinde ihtiyaç nispetinde yurtlar tesis edilmiştir⁷⁸². Bu konuda bilhassa Sivas Valisi Muammer Bey (24 Mart 1913-1 Şubat 1917) büyük çaba sarf etmiştir. Nitekim onun döneminde vilayet genelinde açılan yetimhane sayısı yirmiye bulmuştur⁷⁸³. Ayrıca Hilal-i Ahmer de üzerine düşeni yaparak 500'den fazla kimsesiz çocuğun barındığı bir yetimhane tesis etmiş⁷⁸⁴ ve vilayetteki yetimhanelere erzak, çamaşır ve tıbbi malzeme desteğinde bulunmuştur⁷⁸⁵.

Öte yandan yerli ahali de kimsesiz çocuklara sahip çıkmıştır. Dönemin tanıklarından Rahmi Çetinus'un anlattıkları⁷⁸⁶ buna örnek olarak verilebilir. Seferberliğin başında 15-16 yaşlarında olan Rahmi Çetinus, Sivas'ta annesiyle hastaneye gidip gelirken bir gün yolda 6-7 yaşlarında ağlamaklı bir çocuğa denk geldiklerini anlatmaktadır:

- Anam sordu:
- Niye ağlıyon yavrum?
- (hıçkırıklarla ağlayarak) Anam, babam beni bıraktı! Getti!!
- Peki, yavrum, gel seni evimize götürüyüm.

Aldı anam eve getirdi. Çocuk öyle bir hale gelmiş ki bir saçının kılının dibinde belki on dane kelle!! Anam onun başını gırhdırdı. Entari falan bişeyler temin etti. Anam bir iki ay bu çocuğa baktı. Fakat çocuk alışmış; yerine göçüyor, dışarı çıkıyor.

⁷⁸² Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 7 Temmuz 1331[m.20 Temmuz 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 54-A/54.

⁷⁸³ Neslihan Altuncuoğlu, **Modern Kayseri'nin Mimarlarından Vali Ahmet Muammer Bey(1874-1928)**, Kayseri Valiliği Yayınları, Kayseri 2009, s. 24-25, 44.

⁷⁸⁴ Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 83.

⁷⁸⁵ Mesut Çapa, **A.g.e.**, s. 139.

⁷⁸⁶ Bu bilgi Rahmi Çetinus ile yapılan röportajdan alınmıştır. Söz konusu röportaj Sivas İl Kültür Müdürü Kadir Pürlü Bey tarafından 1994 yılında video kayıt yöntemiyle yapılmıştır. Zaman içinde yıpranan bu videokaseti titiz bir çalışmayla tamir ettiren ve bizimle paylaşan Kadir Bey'e teşekkür ederiz. Biz de bu kıymetli çalışmayı defalarca dinlemek suretiyle ve Rahmi Çetinus'un şivesine sadık kalarak yazıya aktardık ve belli başlıklar altında düzenledik. Röportajda anlatılanlar, şark mültecilerinin Sivas'a geldiklerinde yaşadığı sıkıntılara tanık olan Rahmi Çetinus'un gözlemlerine dayanmaktadır.

Anam da rahmetlik temizliği çok severdi. Götürdü karakola teslim etti. Tabii o çocuğun acı durumunu bilemiyoruk ne oldu? Yine Babam da 12 yaşlarında böyle bir erkek çocuğu yanına aldı. Yani babası, anası bırakmış getmiş. O çocuk da öyle 3-4 ay durdu. Nehayet ben gederim dedi ve bu suretle o da getti.

Bu örneklerde olduğu gibi yerli ahali tarafından koruma altına alınan kimsesiz çocuklar daha sonra yetimhanelere yerleştirilmiştir. Sivas vilayetinde hizmet veren yetimhanelerin 1916-1920 yılları arasında yoğun olarak faaliyet gösterdiklerini söyleyebiliriz. Bu faaliyetleri yıl bazında ele alarak meseleyi daha anlaşılır hale getirebiliriz.

1916 Yılındaki Çalışmalar: 1916 yılının başından itibaren yaşanan mülteci yoğunluğuna paralel olarak kimsesiz çocukların miktarında belirgin bir artış görülünce yeni yurtlara ihtiyaç hâsıl olmuştu. 16 Ocak 1916 tarihi itibarıyla Sivas vilayeti dâhilinde faaliyet gösteren 13 öksüz yurdunda 1.015 talebe mevcuttu. Bu müesseselerin kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda 460 çocuğun daha buralarda iskân edilebileceği öngörülüyordu. Buna ilave olarak vilayetin muhtelif yerlerinde 11 öksüz yurdu daha açılmak üzere binaları ve levazım-ı tesisiyeleri kısmen hazırlanmıştı. Tüm bu yurtlar için Maarif Nezaretinden 20 veya hiç olmazsa 10 muallim ile tahsisat talep edilmişti⁷⁸⁷. Söz konusu müesseseler için gereken eşyaların bir kısmının emvâl-i metrûkeden karşılanmasını teklif eden⁷⁸⁸ Vali Muammer Bey, konunun acilen çözüme kavuşturulması için Tasfiye Komisyonuna emir verilmesini istemiştir⁷⁸⁹. Bu amaçla, bedeli İdare-i Hususiye-i Vilayet bütçesinden karşılanmak üzere emvâl-i metrûkeden 1.127.297 guruş kullanılmıştır⁷⁹⁰.

⁷⁸⁷ Vali Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Kânûn-ı sâni 1331[m.16 Ocak 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 505/77.

⁷⁸⁸ Vali Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 28 Şubat 1331[m.12 Mart 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 512/116.

⁷⁸⁹ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Mart 1332[m.18 Mart 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 513/69.

⁷⁹⁰ Bu meblağın 77.431 guruş 10 paralık kısmı Tokat sancak merkezinde, 320.603 guruşluk kısmı Zile kazasında ve 14.372 guruş 10 paralık kısmı ise Niksar kazasında olmak üzere toplam 411.426,5 guruşluk kısmı Tokat sancağındaki öksüz yurtlarında kullanılmıştır. Geri kalan kısım ise vilayetin diğer mahallerindeki yurtların ihtiyaçları için kullanılmıştır. Dahiliye Nezaretinden Umur-u Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyetine gönderilen 13 Şubat 1334[m.26 Şubat 1918] tarihli tahrirat: **BOA, DH.UMVM.**, 153/15-3. Sivas Tasfiye Komisyonunun ifadesine göre; emvâl-i metrûkeden kullanılan meblağın havalesinde yaşanan gecikmeden dolayı tasfiye işlemlerinde sıkıntılar yaşanmıştı. Bu konudaki Maliye Nezareti tezkireleri için bkz. **Aynı yer**, s.1-2.

Öte yandan çevre vilayetlerdeki yetim çocuklara da kucak açılmıştır. Mesela Samsun'un sokaklarında sahipsiz bir şekilde dolaşmakta olan yetim çocukların bir kısmı Samsun'da iskân edilirken 500 kadarının da Amasya ve Tokat'a sevki uygun görülmüştü⁷⁹¹.

Şark mültecilerinin geçiş güzergâhında bulunan Karahisar-ı Şarkî sancağı da yetim çocuklara ev sahipliği yapmıştır. Alınan tüm önlemlere rağmen sancak dâhilinde açıkta kalan yetim çocuklar için ayrıca bir yetimhane tesis edilmesi kararlaştırılmış, inşaat ve donanım masraflarının da iskân için ayrılan ödenekten yapılabileceği 9 Kasım 1916 tarihli şifre telgrafla Sivas Vilayetine bildirilmiştir⁷⁹².

1917 Yılındaki Çalışmalar: Temmuz 1917 tarihi itibarıyla, vilayet dâhilindeki muhacir ve mülteci yetimleri ile Ermeni ve Rum yetimlerinin toplamı 4.115 nüfusa ulaşmıştı. Bunlardan 2.032 nüfus erkek ve 1.157 nüfus kız olmak üzere 3.189'u Müslüman çocuğuydu. 619 nüfus erkek ve 303 nüfus kız olmak üzere 922'si ise gayr-ı Müslim çocuklardan oluşuyordu. Bu yetimlerden 767 Müslüman erkek ve 370 Müslüman kız çocuğu ile 214 gayr-ı Müslim erkek, 68 gayr-ı Müslim kız çocuğun ikametleri ve iâşeleri darüleytamlarda ve askerî sağlık merkezlerinde sağlanmaktaydı. Bununla birlikte Müslüman yetimlerden 1.265 erkek ve 781 kız, gayr-ı Müslim yetimlerden ise 405 erkek ve 245 kız çocuğunu hayır sahibi vatandaşlar yanlarına almışlardı⁷⁹³.

Alınan tedbirlere rağmen bu konuda bazı aksaklıklar da yaşanmıştır. Nitekim Sivas'ta mültecilerin iskân mıntıkalarını gezen Üçüncü Ordu Kumandanı Vehib Paşa, iskân ve iâşe temininde görevli Muhacirîn Komisyonu memurlarının vazifelerini layıkıyla yerine getirmediklerini tespit etmişti. Vehib Paşa, "Sivas vilayetinde yüzlerce çocuğun aç ve perişan bir halde dolaşmakta ve etrafa hastalık saçmakta olduğu"na dikkat çekerek "mesâib-i harbiyeden en fecîini yüklenen bu zavallılara karşı" mesuliyeti olanların ilgisizliğine son verilmesini istemiştir. Bu tespit ve teşhisleri

⁷⁹¹ Muhacirîn Müdürü Şükrü imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 16 Eylül 1332[m.29 Eylül 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 533/79.

⁷⁹² Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 27 Teşrîn-i Evvel 1332[m.9 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 69/220.

⁷⁹³ [Sivas] Vali[si] Necmi imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 16 Ağustos 1333[m.16 Ağustos 1917] tarihli şifreli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 562/85.

dikkate alan Dâhiliye Nezareti, kimsesiz çocukların durumlarının iyileştirilmesi ve rahatlarının sağlanması konusunda Sivas Valiliğini uyarmıştır⁷⁹⁴.

Bu dönemde yetimhanelerde malî sorunlardan kaynaklı aksaklıklar da yaşanmaktaydı. Öyle ki Sivas vilayetinde Muhacirîn İdaresine bağlı olarak faaliyet gösteren 1.137 nüfuslu 4 yetimhanenin⁷⁹⁵ masraflarının vilayet bütçesinden karşılanması neredeyse imkânsız hale gelmişti⁷⁹⁶. Bu durum yeni tedbirler alınmasını zorunlu kılıyordu. Öncelikli olarak yapısal bir düzenlemeye gidilerek yetimhaneler 1 Ağustos 1917 tarihinde Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesine bağlandı⁷⁹⁷. Bu arada söz konusu kurumların, Mart ayından Ağustos ayına kadar geçen 5 aylık döneminde, idareci ve öğretmenlere maaş verilemediği gibi talebelerin giyecek ve iâşe masraflarından dolayı esnafa da yüklü miktarda borç birikmiş, toplam 650.000 kuruşa ulaşan giderler karşılanamamıştı. Bu kurumlara ait borçların ve işletme giderlerinin ne Maarif Nezareti⁷⁹⁸ ne de Muhacirin İdaresi⁷⁹⁹ tahsisatından temini mümkün olmayınca, Dâhiliye Nezaretinden yardım istenmiştir. Konuyu inceleyen Nezaret yetkilileri, mali sıkıntı yaşayan darüleytamlar hakkında ayrı ayrı malumat istemiş, “imkânın ve bütçenin müsait olduğu nispette muhâcir ve mülteci eytamına muavenette bulunulacağını”⁸⁰⁰ ifade ederek zor durumda kalan yetim çocuklara yardım elini uzatmıştır.

Yine mümkün olduğunca düşük fiyatlarla alım yapılarak yetimlerin iâşelerinin temin edilmesi yoluna gidildi⁸⁰¹. Ayrıca vilayet bütçesinin diğer kalemlerinde indirimle gidilerek yetimhanelerin artan masraflarının karşılanmasına çalışıldı. Buna göre başta

⁷⁹⁴ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 30 Temmuz 1333[m.30 Temmuz 1917] tarihli şifreli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 78/242.

⁷⁹⁵ Dâhiliye Nezaretinden Umur-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyetine yazılan 30 Kânun-ı Evvel 1333[m.30 Aralık 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 70/16-3.

⁷⁹⁶ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 25 Ağustos 1333[m. 25 Ağustos 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 70/16-12.

⁷⁹⁷ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Teşrîn-i Evvel 1333[m.18 Ekim 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 70/16-9.

⁷⁹⁸ Maarif Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Teşrîn-i sâni 1333[m. 19 Kasım 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 70/16-8.

⁷⁹⁹ Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye Vilâyet Müdüriyetinden Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 9 Kânun-ı Evvel 1333[m.9 Aralık 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 70/16-5.

⁸⁰⁰ Dâhiliye Nezaretinden Umur-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyetine yazılan 30 Kânun-ı Evvel 1333[m.30 Aralık 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 70/16-3; Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye Vilâyet Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen 7 Kânun-ı Sâni 1334[m.7 Ocak 1918] tarihli tahrirat: **BOA, DH. UMVM.**, 70/16-4.

⁸⁰¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 2 Mart 1334[m.2 Mart 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 85/9.

vilayetteki eğitim müesseselerine ait bütçelerden olmak üzere hastane, elektrik fabrikası ve menâlık-ı harbiye memurîn-i hususiye kalemlerinden 891.000 gurus indirim yapılarak bu para öksüz yurtlarına aktarıldı⁸⁰². Böylece sağlanan kaynaklar sayesinde muhacir ve mülteci yetimhanelerinin mali sıkıntıları önemli ölçüde giderilmiştir.

1918 Yılındaki Çalışmalar: Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis, Erzincan gibi düşman işgalinden kurtulan vilayet ve mutasarrıflıkların yanı sıra mültecilerin en önemli sığınma merkezlerinden biri haline gelen Sivas vilayetinde de binlerce yetim ve öksüz çocuk mevcuttu. O kadar ki vilayet dâhilinde yeni yetimhanelere ihtiyaç duyulmuştu⁸⁰³. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Sivas vilayeti, yetim çocuklar için adeta bir toplanma merkezi konumundaydı. Nitekim hükûmet, diğer mıntikalardan gelecek yetim çocukları da Sivas'ta iskân etmeyi planlıyordu. Ancak bunun için her şeyden önce paraya ihtiyaç vardı.

Yeni açılacak yetimhaneler için gereken para seferberlik tahsisatından karşılanacaktı. Bu itibarla Maarif Nezareti, vilayet dâhilindeki yetim miktarını, nerede ve ne kadar şube açılacağını, bunlara münasip bina tedarik edilip edilemeyeceğini, tesis ve iâşe masrafları için ne kadar paraya ihtiyaç olduğunu 15 Haziran 1918 tarihinde Sivas Valiliğine sormuştu⁸⁰⁴. Sivas Valisi Ahmed Bey'in verdiği cevaba göre⁸⁰⁵ vilayet genelinde 4.900 erkek ve 1.300 kız olmak üzere toplam 6.200 muhacir/mülteci çocuğu ve 5.300 erkek ve 2.200 kız olmak üzere toplam 7.500 adet de kimsesiz yerli yetim çocuğu mevcuttu. Bunlardan başka askerî ve mülkî

⁸⁰² Sivas vilayetinin 1334[m.1918] senesi bütçesindeki münakaleyi mübeyyen cetvel: **BOA, DH. İ.DUİT.**, 126/46.

⁸⁰³ Sadareten Maarif Nezaretine gönderilen 15 Haziran 1334[m.15 Haziran 1918] tarihli tezkire: **BOA, MF.MKT.**, 1234/107-5.; Başka bir vesikaya göre Sivas, Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon vilayetlerindeki Darüleytamlar için genel bütçeden 3 Haziran 1918 tarihli kararname ile 5 milyon lira tahsisat ayrılmıştı: Maarif-i Umumiye Nezaretinden Sivas, Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis vilayetlerine gönderilen 8 Ağustos 1334[m.8 Ağustos 1918] tarihli tahrirat: **Başkanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektûbî Kalemî (BOA, MF.MKT.)**, 1234/107-31.

⁸⁰⁴ Maarif-i Umumiye Nezaretinden Sivas, Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis vilayetleriyle Erzincan mutasarrıflığına gönderilen 15 Haziran 1334[m.15 Haziran 1918] ve 21 Temmuz 1334[m.21 Temmuz 1918] tarihli tahrirat: **BOA, MF.MKT.**, 1234/107-7.

⁸⁰⁵ Sivas Valisi Ahmed Bey imzasıyla Maarif Nezaretine gönderilen 15 Temmuz 1334[m.15 Temmuz 1918] tarihli telgraf: **BOA, MF.MKT.**, 1234/107-16 ve 17.

darüleytamlarda ise 4.000 kadar yetim barınmaktaydı. Yani Sivas vilayetine bağlı sancak ve kazalardaki yetimlerin toplam miktarı 17.700'ü buluyordu.

Sivas Valisi Ahmed Bey'in tespitine nazaran Sivas, Amasya, Tokat sancaklarıyla Merzifon kazasında her biri 1.500 mevcutlu 4 adet darüleytam açılması ve bunların bina ve sair masraflarının karşılanması halinde 6.000 yetimin iskânları sağlanabilirdi. Ayrıca yetimlerin idare ve iâşelerinin temini için günlük, aylık ve yıllık masraflar da tespit edilmişti. Buna göre her yetim için günlük en azından 10 kuruş hesabıyla aylık 1.800.000 guruş iâşe masrafına ve yine her birine 500 guruş hesabıyla muhtelif masraflar için senelik 3.000.000 guruşa ve bir defaya mahsus olmak üzere her birine 3.000 guruş hesabıyla 18.000.000 guruş da tesis masrafına ihtiyaç vardı. Daha fazlası için bina bulmak, malzeme tedarik etmek ve bunların idaresini temin etmenin mevcut şartlarda mümkün olmadığını dile getiren Vali Bey, bu yetimler ordusu için elbise, tesis malzemesi ve gerekli memurlar İstanbul'dan gönderilmedikçe vilayetin, kendi imkânlarıyla bu işleri iyi bir şekilde idare edemeyeceğini bildirmişti.

Yukarıda ifade edildiği gibi yetim çocukların yatılı mekteplerde talim ve terbiyesi için gereken iâşe ve barınma masrafları seferberlik tahsisatından karşılanacaktı. Ayrıca bu müesseselerde görevli personelin maaşları için de hazine 5 milyon lira ayrılmıştı. Maarif Nezareti, tüm bu giderler için gereken meblağın ayrı ayrı tespit edilerek bildirilmesini istedi⁸⁰⁶. Buna cevaben Sivas Valiliğinden Maarif Nezaretine gönderilen 27 Temmuz 1918 tarihli tahrirata göre; yetim mekteplerinde istihdam edilecek memur ve müstahdemlerin bir senelik maaşları için 1.392.800 guruşa ihtiyaç vardı. Ayrıca bir defaya mahsus olmak üzere 18.000.000 guruş eşya-yı tesisiye masrafiyla 28.720.000 guruş barınma ve iâşe masrafına ihtiyaç vardı⁸⁰⁷. Yani Sivas Valiliği, yeni açılacak yetimhaneler için toplam 48.112.800 guruş para talebinde bulunmuştu. Ancak yaşanan mali sıkıntılardan dolayı talep edilen bu meblağın gönderilmesi mümkün olmadı. Zira bu dönemde, muhacir ve mültecilerin iâşesi için 5

⁸⁰⁶ Maarif-i Umumiye Nezaretinden Sivas, Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis vilayetleriyle Erzincan mutasarrıflığına gönderilen 15 Haziran 1334[m.15 Haziran 1918] ve 21 Temmuz 1334[m.21 Temmuz 1918] tarihli tahrirat: **BOA, MF.MKT.**, 1234/107-15.

⁸⁰⁷ [Sivas] Vali vekili Defterdar Tevfik imzasıyla Maarif Nezaretine gönderilen 27 Temmuz 1334[m.27 Temmuz 1918] tarihli telgraf: **BOA, MF.MKT.**, 1234/107-19.

milyon guruş, sevk masrafları için ise 1 milyon guruş⁸⁰⁸ olmak üzere vilayete toplam 6 milyon guruşluk bir tahsisat ayrılmıştı ki bu para elzem ihtiyaçlar için harcanmıştı. Dolayısıyla hem açılması planlanan yetimhaneler konusunda hem de mevcut yetimhanelerin işletme giderlerinin karşılanması mali sıkıntıların yaşandığını ifade etmeliyiz.

1919 Yılındaki Çalışmalar: 1919 yılı da yetim çocukları için sıkıntılı geçmiştir. Zira Erzincan ve Refahiye’den hareketle Suşehri yoluyla Sivas’a sevk edilen birçok kimsesiz çocuk ve kadın soğuktan ve erzak yokluğundan dolayı maalesef yollarda telef olmuştu. Alınan bu haber üzerine “bu gibi zayıf ve fukaranın katiyen yola çıkarılmaması” hususu Erzincan Mutasarrıflığına bildirildi⁸⁰⁹. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra askerî birliklerin koruması altındaki yetimlerin idare ve iâşesinin mülkiyeye devri gündeme gelmişti. Ancak bu durumun yeni sıkıntılar doğuracağını düşünen Sivas Valisi Kemal Bey, mülkiye idaresinde muhacirîn tahsisatından idare olunan birçok yetim ve acezenin zaten mevcut olduğunu dile getirmiş, miktarı 2.100’e ulaşan askerî tesislerdeki yetimlerin de mülkî idareye devri halinde bunların iskân ve idaresi için gereken bina, hademe, malzeme ve iâşelerinin karşılanamayacağını ifade etmişti⁸¹⁰. Bununla birlikte Kayseri ve civar yerleşim yerlerinden gelenlerle birlikte vilayetteki yetim sayının her geçen gün arttığına işaret eden Sivas Valiliği, yaklaşmakta olan Ramazan ayının sorunu daha da büyüteceğini söyleyerek tahsisat talebinde bulunmuştur⁸¹¹. Durumun hassasiyeti üzerine Dâhiliye Nezareti, “...Bikes ve bîvâye eytâmın muhâfaza-ı hayatı zımnında” Sivas Valiliğinden talep edilen paranın acilen gönderilmesini 11 Haziran 1919 tarihinde Maliye Nezaretine bildirmiş⁸¹² ve Sivas’a 23 Temmuz 1919 tarihinde 2.000 guruşluk⁸¹³ bir havale gönderilmişti. Ancak bu meblağ yetim çocukların ihtiyaçlarını

⁸⁰⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 1 Eylül 1334[m.1 Eylül 1918] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 91/3.

⁸⁰⁹ Sivas Valisi Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 1 Kânûn-ı sâni 1335[m.1 Ocak 1919] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 608/60.

⁸¹⁰ Sivas Valisi Kemal imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Mart 1335[m.18 Mart 1919] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 621/66.

⁸¹¹ Sivas Muhacirîn İdaresinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen Mayıs 1335[m. Mayıs 1919] tarihli telgraf: **BCA**, 272-74/68-41-9, s. 3-4.

⁸¹² Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 11/6/1335[m.11 Haziran 1919] tarihli tezkire: **BCA**, 272-74/68-41-9, s. 8.

⁸¹³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 23 Temmuz 1335[m. 23 Temmuz 1919] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-74/68-42-4.

karşılamaktan uzaktı. Ayrıca vilayetteki mültecilerin sevk ve iâşe masrafları için de paraya ihtiyaç vardı. Bu nedenle Sivas Valisi Reşit Paşa, 1,5 milyon kuruşluk yeni bir ödenek talebinde bulundu⁸¹⁴. Fakat bütçenin müsait olmamasından dolayı Sivas Valiliği hesabına iâşe ve sevk masraflarına karşılık olarak toplam 400.000 guruş havale gönderilebilmişti⁸¹⁵. Anlaşılan o ki yaşanan malî sıkıntılardan dolayı sadece en muhtaç durumdaki mültecilerin ve yetim çocukların barınma ve iâşe masrafları karşılanabilmiştir.

10.1. Sivas Sultanisinin Yetim Kız Çocuklara Tahsisi

Birinci Dünya Savaşı yıllarında askeriye tarafından hastane olarak kullanılan Sivas Sultani Mektebi, harpten sonra mülteci ve muhacirlerin kimsesiz kalan yetim kız çocuklarına tahsis edilmişti⁸¹⁶. Bununla birlikte binanın kullanımı hususunda bir takım sorunlar yaşandığı görülmektedir. Zira Sivas Valiliği, okul binasının yetim çocuklara tahsisini talep ederken⁸¹⁷, İdare-i Umumiye-i Vilâyât Müdüriyeti, civar vilayetlerde yatılı olarak başka bir Sultani mektebi bulunmadığı gerekçesiyle bu isteği reddetmişti⁸¹⁸.

Sivas'ta yetim kız çocukları için bir yetimhane tesisinin zaruri olduğunu düşünen Vali Reşit Bey, “merkez-i vilâyette toplanan muhacir ve şüheda evlâdından mürekkep beş yüzü mütecaviz yetim kız çocuğunun ta’lim ve ibâtası için küşadı mukarrer olan inas dârüleytamı” için Sivas'ta başka müsait binanın mevcut olmadığını ifade ederek söz konusu binanın, Sultani Mektebinin talebe mevcudunun artması durumunda veya yetimler için munasip bir yer tedarik edilmesi halinde tahliye edilmek üzere şimdilik İnâs Darüleytamı olarak kullanılması için Dâhiliye Nezaretinden 28 Eylül 1919 tarihinde müsaade istemiştir. Vali Reşit Bey'in bu çabası sonuç vermiş ve

⁸¹⁴ Sivas Valisi Reşit Paşa imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 23 Temmuz 1335[1919] tarihli şifre telgraf: **BCA**, 272-74/68-42-19.

⁸¹⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 10 Ağustos 1335[m.10 Ağustos 1919] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-74/68-42-19.

⁸¹⁶ Talip Mert, “Sivas İdadisi ve Sivas Sultanisinden Sivas Lisesine”, **Hayat Ağacı**, S. 23, Sivas 2013, s. 47.

⁸¹⁷ Maarif-i Umumiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 28 Ağustos 1335[m.28 Ağustos 1919] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.**, 7-4/1-12-2.

⁸¹⁸ İdare-i Umumiye-i Vilâyât Müdüriyeti tarafından Nazır Adil Bey'e ve Sivas vilayetine gönderilen 1 Eylül 1335[m.1 Eylül 1919] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.**, 7-4/1-12-1.

Sivas Sultani Mektebi binası geçici olarak İnas Darüleytamı olarak hizmet vermeye başlamıştır⁸¹⁹. Böylece yetimlerin mağduriyeti bir süreliğine giderilmiştir.

Nitekim talebelerin velileri, kendi yardımlarıyla inşa edilen binanın Sivas Sultanisine devri için Maarif Nezaretine başvurmuşlardır. Bunun üzerine Maarif Nezareti, darüleytam tarafından geçici olarak kullanılan binanın 1920 yılı başında tekrar Sultani Mektebine devrini istemiş⁸²⁰ ve Sivas Valiliğine tahliye talimatı verilmiştir⁸²¹. Ancak yetimler konusunda son derece hassas olan Sivas Valisi Reşid Bey, 1 Şubat 1920 tarihli cevabi telgrafta “...Mekteb-i Sultânî binasının muvakkaten İnas Darüleytamı ittihazı[nın] gelişigüzel, düşünmeden yapılmış bir iş olmadığını” ifade ederek tahliye talebine karşı çıkmıştır. Göreve başladığı günlerde yaptığı teftişte, 1000’e yakın şehit çocuğu ile bir takım aceze kadını vilayet merkezinden bir saat uzaklıkta bulunan Ermeni cemaatine mahsus bir manastır içine doldurulmuş vaziyette bulunduğunu dile getiren Vali Reşid Bey, bu vesileyle yetimlerin sefaletine tanıklık etmişti. Öte yandan, Ermeni Murahhaslığı da manastırın iadesini talep ediyordu. Vilayette başvurmadık yer bırakılmamasına rağmen yetimlerin iskânı için uygun bir bina bulunamamıştı⁸²².

Bu tartışmalar yaşanırken Vali Reşit Bey’in girişimiyle geçici bir çözüm bulundu. Üçüncü Ordu Sıhhiye Müfettişi Miralay Talip Bey’in delaleti ve Kolordu Kumandanlığının himmet ve müsaadesiyle vilayetteki askerî pavyonlardan üçüne biçare yetimler yerleştirildi⁸²³. Ancak bu binalar barınma ihtiyacını karşılamakla beraber gelişim çağındaki yetimlerin eğitimleri için uygun değildi. Nitekim Sivas Kongresini takip eden günlerde yapılan komutanlar toplantısı için Sivas’ta bulunan ve şehri gezen Kâzım Karabekir Paşa, 400’den fazla yetim çocuğun “darüleytam diye

⁸¹⁹ Sivas Valisi Mehmed Reşid Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 28 Eylül 1335[m.28 Eylül 1919] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.**, 7-4/1-30-2.

⁸²⁰ Maarif-i Umumiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 1 Kânûn-ı sâni 1336[m.1 Ocak 1920] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.**, 7-4/1-70-4.

⁸²¹ Dâhiliye Nezaretinden Nazır Şerif Paşa’ya ve Sivas Vilayetine gönderilen 6 Kânûn-ı sâni 1336[m.6 Ocak 1920] tarihli tahrirat: **BOA, DH.İ.UM.**, 7-4/1-70-3.

⁸²² Sivas Valisi Mehmet Reşid Bey imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 1 Şubat 1336[m.1 Şubat 1920] tarihli rapor: **BOA, DH.İ.UM.**, 7-4/1-70-2, s.1.

⁸²³ **Adı geçen rapor**, s. 2. Vali Reşit Bey, yetimlerin askerî pavyonlara yerleştirilmesinin ardından Ermeni Manastırının da Murahhaslığa iade edildiğini ifade etmektedir.

askerî pavyonlarda perişan bir halde ve boş oturduklarına” şahit olmuştu⁸²⁴. Bu günlerden birinde Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey ile birlikte söz konusu binayı gezdiğini dile getiren Karabekir Paşa, kolordunun, bakımsız çocukların himayesini bir dereceye kadar temin ettiğini ifade ediyordu. Ayrıca Sivas’taki bütün mektepleri ziyaret eden ve ortalıkta perişan bir halde dolaşan yetimlerle meşgul olan Karabekir Paşa, mekteplerin “maddî manevî halî[nin] her yerde berbat” olduğunu görmüş ve durumu Temsil Heyeti üyelerine, mahallin askerî ve mülkî amirlerine ve Mustafa Kemal Paşa’ya aktarmıştı⁸²⁵. Burada Karabekir Paşa’nın yetim çocuklara özel bir ilgi gösterdiğini; onları sefil ve perişan olmaktan kurtardığını, iyi bir eğitim almalarını sağlamak suretiyle topluma kazandırdığını ifade etmeliyiz. Yetiştirdiği çocuklar tarafından “Yetimler Babası” olarak hatırlanması, onun meseleye yaklaşımını ve bu konudaki başarısını göstermesi bakımından altı çizilmesi gereken bir husustur.

Yetim çocuklar konusu, kışın yaklaşması üzerine yeniden ele alındı. Zira ötede beride dağınık vaziyette bulunan askerlerin kışlarına yerleşmeleri zarureti hâsıl olunca yetimlerin barınması için kullanılan kışlaların tahliyesi gündeme gelmişti. Münasip bir bina bulunamayınca erkek çocukların bir kısmı Kolordu Kumandanının delaletiyle Askerî Rüştîyelere verilmiş, diğer bir kısmı da evlatlık olmak üzere eşraf hanelerine dağıtılmış, uzaktan yakından akrabası olanlar ise onlara teslim edilmişti. Netice itibarıyla 500’den fazla kız ve küçük yaştaki erkek çocuklar ile kimsesiz kadınlar açıkta kalmıştı⁸²⁶.

Bilhassa açıkta kalan çocukların bakım ve terbiyesi için acilen çözüm bulunması gerekiyordu. Bunun üzerine Sivas Valisi Reşit Bey, yetim kız çocuklarını yeniden Sultani Mektebine taşımaya karar verdi. Zira bu iş için en uygun yer Sultani binasıydı. Öyle ki binanın kapasitesi 700 talebeyi barındırabilecek durumdaydı. Üstelik kayıtlı öğrenci miktarı 140 olmasına rağmen sadece 70 tanesi okula devam

⁸²⁴ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 427. Sivas Kongresinden sonra 14 Kasım-1 Aralık 1919 tarihleri arasında komutanlar toplantısı için Sivas’ta bulunan ve şehri gezen Kâzım Karabekir, askerî pavyonlara yerleştirilen bu yetimlerin yanı sıra şehrin 8 km dışında bulunan Ziraat Mektebindeki Numune Çiftliğinde ise 8-10 tane yetim çocuğun barındığını tespit etmiştir. Ayrıca Kolordu sanayiine alınan 40-50 kadar kimsesiz çocuğun ise “en bahtiyar bir halde” sanatla uğraştıklarını ifade etmekteydi. Bkz.: **Aynı yer**.

⁸²⁵ Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, Yayına Hazırlayan: Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 16-17.

⁸²⁶ **Adı geçen rapor**, s. 3.

ediyordu ve bu talebelerin geçici olarak barındıkları konağın kapasitesi de yeterliydi. Yani Sultani talebeleri mağdur edilmeyecekti. Yapılan hazırlıkların ardından yetim kız çocukları Sultani Mektebine taşındı ve burada daha önce kurulan İnas Darüleytami faaliyete geçirildi. Bu iş için gereken para ise muhacirîn tahsisatından temin edildi. Ayrıca yetimler için İstanbul'dan bir müdire hanım ile muallimler getirten Vali Reşit Bey, yetimhane bünyesinde bir de darülmesai(atölye) tesis ederek fanila makinaları ve bez tezgâhları satın alınmasını sağladı. Bununla birlikte yetimlerin temel ihtiyaçları da karşılandı. Mesela Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyetine müracaat edilerek yatak, yorgan ve çamaşırlar kısmen oradan tedarik edildi⁸²⁷. Alınan tedbirler sayesinde eski sefil hallerine nazaran yetimleri “intizam-ı hayat ve maişet içinde görerek hazz-ı manevi ile inşirah-ı kalb” duyduğunu ifade eden Vali Reşit Bey⁸²⁸, sulh imzalanıp hayatın normale dönmesine kadar gerek kazalardan gerekse civar vilayetlerden Sultani Mektebine talebe kabulünün mümkün olmadığını belirtirken şayet Sultani Mektebi binasının tahliye edilerek Sultani talebelerine tahsisi yönünde idari bir karar alınacaksa, vilayetdeki 500 yetimi barındırabilecek başka bir bina bulunmadığından dolayı ne yapılması lazım geleceğinin bildirilmesini⁸²⁹ isteyerek bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymuştur. Özetle ifade etmek gerekirse Vali Reşit Bey'in şahsi gayretleri sayesinde, perişan durumdaki yetimlerin barınma ve eğitim ihtiyaçları karşılanmış, hayatları belli bir düzene girmiştir.

10.2. Ermeni Yetimlerinin Durumu

Müslüman yetim çocukları devlet tarafından koruma altına alınırken aynı zamanda Ermeni yetimlerin bakımı için de gereken tedbirler alınmıştır. Bu konuda valiliklere gönderilen 12 Temmuz 1915 tarihli tebligata göre Ermenilerin kimsesiz çocukları, öncelikle Ermeni ve yabancı bulunmayan kasaba ve köylerdeki ileri gelen, güvenilir ailelere dağıtılacaktı. Dağıtımdan arta kalanların bakım ve terbiyelerini üstlenecek ailelerden geçim sıkıntısı çekenlere muhacirîn tahsisatından aylık 30'ar kuruş ödeme yapılacaktı⁸³⁰. Bu plan doğrultusunda kimsesiz Ermeni çocukları,

⁸²⁷ Adı geçen rapor, s. 3-4.

⁸²⁸ Adı geçen rapor, s. 4.

⁸²⁹ Adı geçen rapor, s. 5.

⁸³⁰ Dâhiliye Nezaretinden Sivas ve bazı Vilâyet ve Mutasarrıflıklara gönderilen 29 Haziran sene 1331[m.12 Temmuz 1915] tarihli şifre telgraf: BOA, DH. ŞFR., 54/411.

Müslüman köylerinde iskân edildi⁸³¹. Ancak yetimlerin tamamı yerleştirilemedi. Bunun üzerine Sivas Valisi Muammer Bey, çocuklardan bilhassa küçük yaştakilerin % 5-10 nispetinde öksüz yurtlarına kabul edilebileceğini Dâhiliye Nezaretine bildirdi⁸³². Böylece öksüz yurtlarının kapısı Ermeni yetimlerine de açılmış oldu.

Bu arada Doğu Anadolu'dan Halep'e nakledilen Ermeni kabileleri arasında tifüs başta olmak üzere salgın hastalıklar artmış; ordu ve halk sıkıntılı günler geçirmekteydi. Salgınla mücadele için Cemal Paşa'nın başkanlığında bir sıhhi sıkıyönetim kurulmuş, zorunlu tecrit ve tedavi ile salgına karşı mücadeleye çalışılmıştı. Alınan önlemlere rağmen ölüm vakalarının artması⁸³³ üzerine Hükûmet en azından kimsesiz çocukları, salgın hastalıklar bakımından daha az riskli olan bölgelere nakletmeyi düşünmüştü. Bu çerçevede Halep'te sahipsiz kalan Ermeni yetimlerin Sivas'ta iskânına karar verildi.

Vali Muammer Bey, vilayet bünyesinde yeni açılacak öksüz yurtları için talep edilen muallimler gönderildiği ve tahsisat verildiği takdirde Halep'teki yetimlerden 500 tanesinin yurtlara alınabileceğini Dâhiliye Nezaretine bildirdi. Buna göre çocuklar Halep'ten yola çıkarıldıkça Sivas Valiliğine bilgi verilecek, yetkililer de bunların yerlerini hazırlayacaktı⁸³⁴. Bu doğrultuda Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Halep'teki yetim Ermeni çocukların her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için Sivas'a sevk edilmeleri hususunda 15 Şubat 1916 tarihinde Halep Valiliğine talimat vermişti⁸³⁵. Aynı gün Sivas vilayetine de bilgi verilerek yetim çocukların darüleytamlarda iskân edilmeleri istenmiş⁸³⁶ ve yetimlerin “oradaki heyet-i mevcûde ile terbiye ve temsilleri” için gerektiği takdirde muhacirîn tahsisatından harcama yapılabileceği bildirilmişti⁸³⁷.

⁸³¹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 12 Ağustos 1331[m.25 Ağustos 1915] tarihli şifreli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 55/206.

⁸³² Sivas Valisi Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 16 Ağustos 1331[m.29 Ağustos 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 486/3.

⁸³³ Hikmet Özdemir, **A.g.e.**, s. 247-248.

⁸³⁴ Vali Muammer Bey imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 3 Kânûn-ı sâni 1331[m.16 Ocak 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 505/77.

⁸³⁵ Dâhiliye Nezaretinden Halep vilayetine gönderilen 2 Şubat 1331[m.15 Şubat 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/18.

⁸³⁶ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 2 Şubat 1331[m.15 Şubat 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/20.

⁸³⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 9 Şubat 1331[m.22 Şubat 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 61/79.

Bu karara rağmen Muhacirîn tahsisatından para gelmediği için Halep'teki Ermeni yetimlerin Sivas'a nakli yapılamamıştır. Dolayısıyla yetimlerin bakımını Cemal Paşa'dan aldığı müsaade ile Alman Rahibesi Beatris Ruhze⁸³⁸ ve Halep'te Ermeni kabileler için 4. Ordu tarafından açılan hastanenin baştabibi Dr. Altunyan'ın kızı üstlendi ve bu amaçla Halep'te iki yetimhane açıldı. Ayrıca Lübnan'da Ay Tura'daki Manastır'da 1.000 Ermeni çocuk için bir yetimhane daha açıldı. Yetimhanenin müdürlüğüne Dr. Yüzbaşı Lütfi Kırdar Bey tayin edildi. Suriye'deki 4. Ordu, yetimler ve öksüzlerin bakımını doğrudan üstlendiğinden Şam'da da bir yetimhane açılmıştır⁸³⁹. Bu tarihten sonra bu yolla iskân ve iâşe edilen Ermeni yetimler hakkında Halep Valisi Mustafa Bey'in verdiği bilgiye göre 1 Aralık 1916 tarihi itibarıyla Halep yetimhanesinde bulunan yetimlerin sayısı 1.500'ü aşmıştı. Mevcut askerî koşulların yanı sıra ödenek yokluğundan dolayı yetim çocukların Sivas'a nakli yapılamamıştı. Halep Valisi Mustafa Bey, yetimlerin münasip bir yere sevkini istediye de⁸⁴⁰ imkânsızlıklar nedeniyle bu talep karşılanamamış ve yetimler Halep'te kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermeni yetimleri bu şekilde iskân ve iâşe eden Hükûmet, savaştan sonra yetimlere yönelik politikasını değiştirdi. Nitekim 18 Ocak 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Ermeni yetimlerin "Ermeni cemaati teşkilatı olan yerlerde onlara teslimi, olmayan yerlerde Hükûmetçe taht-ı emniyete" alınmaları için vilayet ve mutasarrıflıklara talimat vermiştir⁸⁴¹. Görüldüğü üzere Ermeni yetimler de diğer yetimler gibi imkânlar ölçüsünde koruma altına alınmış, iskân ve iâşeleri sağlanmıştır.

⁸³⁸ Halep Vilâyetinden Dâhiliye Nezaretine çekilen 21 Mart 1332[m.3 Nisan 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH. EUM. 2. Şb.**, 19/43.

⁸³⁹ Hikmet Özdemir, **A.g.e.**, s. 250.

⁸⁴⁰ Halep Valisi Mustafa imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Teşrîn-i sâni 1332[m.1 Aralık 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 538/114.

⁸⁴¹ Dahiliye Nezaretinden Sivas ve sair vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen 18 Kânûn-ı sâni 1335[m.18 Ocak 1919] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 95/163.

10.3. Darüleytamların Maarif Nezaretine Bağlanması

Yukarıda ifade edildiği üzere darüleytamlar, 1 Ağustos 1917 tarihinde Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyesine bağlanmıştı. TBMM'nin açılışından sonraki süreçte Sıhhiye ve İctimâi Muavenet Vekâletince idare olunan söz konusu kurumlar, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Maarif Vekâletine devredilmiştir. Bu konuda bir kanun teklifi hazırlayan Sivas milletvekili Rahmi Bey, teklifini 26 Eylül 1923 tarihinde TBMM'ye sunmuştur. Darüleytamların Maarif Vekâletine devredilmesini, bu kurumlardaki çocukların terbiye ve tedrisi bakımından zorunlu gören Rahmi Bey, bunun gerekçesini şöyle ifade etmiştir: “Çünkü Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekâletinin maarifi idare etmesi, çocukları talim ve terbiye eylemesi ile tabip olmayan bir şahsın tababet eylemesi arasında bir fark yoktur. Darüleytamlar ne bir hastahanedir ve ne de bir darülacezedir. Bir mekteptir, bir sanat ocağıdır. Bundan başka Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekâletinin, pek mühim olan vezâif-i asliyesini bir yerde kendisini talim ve terbiye itibarıyla münasebeti olmayan binlerce yetimin idaresine tahmil etmek, vezâif-i asliyesini ihmal etmeyi müstelzimdir. Binaenaleyh bütün darüleytamları âgûş-ı millete tevdi' edilmiş olan binlerce şehit yavruları ile eytamın pek karanlık gördüğüm istikballerine bir şuâ-i ümit vermek arzusuyla bütün tesisatları ile birlikte Maarif Vekâletine verilmesini...”⁸⁴². Bu gerekçe ile TBMM genel kuruluna taşınan ve orada kabul edilerek İcra Vekilleri Heyetine gönderilen teklifin onaylanmasıyla birlikte darüleytamlar Maarif Vekâletine bağlanmıştır⁸⁴³. Böylece yetimhaneler aslî görevi eğitim olan bir kuruma bağlanmıştır. Bu sayede iyi bir eğitim alacak yetim çocukların topluma faydalı bireyler olmaları yolunda önemli bir adım atılmıştır.

Yetimhaneler konusunda Sivas vilayetinde yapılan çalışmalar incelendiğinde, dönemin mali koşullarından dolayı bazı sıkıntıların yaşandığını söyleyebiliriz. Ancak bilhassa Vali Muammer Bey ve Vali Reşit Bey'in gayretleriyle açılan yetimhaneler sayesinde hiçbir ayırım gözetmeksizin kimsesiz çocuklar koruma altına alınmış ve iaşeleri sağlanmıştır. Ayrıca savaş mağduru bu yetimlere sahip çıkma konusunda Sivas

⁸⁴² Sivas Mebusu Rahmi imzasıyla TBMM Riyaset-i Celilesine verilen 26 Eylül 1923 tarihli kanun teklifi: **BCA**, 30-10/178-232-15.

⁸⁴³ İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinden Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletlilerine gönderilen 25 Kasım 1923 tarihli tahrirat: **BCA**, 30-10/178-232-15.

halkının da gerektiğinde sorumluluk almaktan geri durmadığını belirtmekte yarar vardır.

11. Mültecilere Yapılan Yardımlar ve Tanınan Muafiyetler

11.1. İaşe ve Konut Yardımı

İskân mıntıkalarına gelen mültecilerin iaşe ihtiyaçlarının karşılanması için Sivas, Yıldızeli, Tokat, Amasya, Merzifon ve Zile’de birer süthane ve mülteci mutfağı tesis edilerek muhtaç durumdaki mültecilere sıcak yemek dağıtılmıştır⁸⁴⁴. Bazı yerlerde ise mültecilere un veya buğday verilmiştir⁸⁴⁵. Beslenme ihtiyaçları bu şekilde karşılanan mülteciler daha sonra konutlarına yerleştirildiler. Vilayet genelinde 1916 yılı sonu itibarıyla mültecilere 8.637 konut tahsis edilmişti. Ayrıca çeşitli kişiler tarafından kiralanmış olan kamuya ait 2.154 hane de sözleşmesi feshedilerek mültecilere tahsis edilmiştir. Mülteciler arasında bulunan dul kadın ve kimsesiz çocuklar ise öksüz yurtlarına yerleştirilmiştir⁸⁴⁶. Böylece mültecilerin temel ihtiyaçları karşılanmıştır.

11.2. Mültecileri Üretici Konuma Getirme Çalışmaları

Barınma ve iaşe ihtiyaçları karşılanan mültecilerin biran evvel üretici hale getirilmesi gerekiyordu. Bu konuda, vilayete ilk gelen kabilelerin daha avantajlı olduklarını söylemek mümkündür. Zira bunlar iskâna müsait durumdaki köylere yerleştikleri için kısa sürede kendi işlerini temin edebilecek hale geliyorlardı. Mesela Şarkışla’nın Paşa köyünde iskân edilen Tutak mültecilerinden Mehmet Altıntaş’ın ilk günlere dair anlattıkları bu tezi desteklemektedir: “...Zabaanan gittik Paşa Köyü’ne. [Arabaları] Kilise’nin önüne koydular; harmanlara dağıldılar. Oriya yerleştik. Ermeniler yeni gittiği için malı, davarı, sığırı hep bütün içindeydi köyün. Efendim, arılar petekte, tavuklar güркüynen köyün içinde... Deli İlyas’tan seksen tene Ermeni bırakmışlar, ekin biçiilar. Neyse oriya yerleştik. Yerleştikten sonra, Deliilyas

⁸⁴⁴ Azmi Süslü, **A.g.e.**, s. 128.

⁸⁴⁵ Tutak mültecisi Mehmet Altıntaş (d.1902-ö.1995) ile 1994 yılında Kadir Pürlü tarafından yapılan röportaj.

⁸⁴⁶ Azmi Süslü, **A.g.e.**, s. 128; Nedim İpek, **A.g.e.**, s. 140.; Justin McCarthy, **A.g.e.**, s. 257.

nahiyesinin Çerkez bi müdürü varıdı, geldi... - Nüfusun kaç? -İşte şu kadar... Ona göre malı, davarı bütün millete dağıttı. Yerleştik kaldık...’’⁸⁴⁷.

Mülteci yoğunluğunun arttığı 1916 yılından itibaren Sivas’a gelen mülteciler ise bu kadar şanslı değildi. Özellikle iâşe ihtiyacını karşılamakta zorlanan valilik, durumu sık sık Nezarete bildirerek tahsisat talebinde bulunuyordu. Diğer taraftan muhacir ve mültecilerin ziraat mevsimi geçmeden tarlalarını ekebilmeleri için yoğun bir çaba sarf eden Sivas Muhacirîn Müdüriyeti, muhacirlere verilecek zahirenin ne suretle ve nereden tedarik edileceğini, 4 Ekim 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretine sormuştu⁸⁴⁸. Konuyu inceleyen Nezaret yetkilileri, muhacirlere verilecek tohumluğun Ziraat Nezaretince temin edileceğini bildirerek meselenin valilik kanalıyla çözülmesini istemiştir⁸⁴⁹. Ancak Sivas Muhacirîn Müdürü Mustafa Bey, tohumluk buğday ve arpanın vilayetten teminine imkân bulunmadığından bahisle gerekli zahirenin, ziraat mevsimi geçmeden evvel, diğer vilayetlerden satın alma yoluyla temin edilmesini önerdi⁸⁵⁰. Yaşanmakta olan kıtlık nedeniyle bunun zor olduğunu düşünen Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi, ihtiyacın karşılanması için Harbiye Nezaretinden yardım istemiş⁸⁵¹ ve Harbiye Nezaretine bağlı İâşe Müdüriyetinin depolarından⁸⁵² muhacirlere tohumluk zahire dağıtımı için yetkililere talimat verilmiştir⁸⁵³. Böylece gelecek yıl iâşe sıkıntısı yaşanmaması için çiftçilikle uğraşan muhacir ve mültecilerin tohumluk ihtiyacı karşılanmıştır.

Mültecileri üretici hale getirebilmek için atılan adımlardan birisi de meslek edindirme çalışmalarıdır. Bu amaçla vilayetin muhtelif yerlerinde tesis edilen müesseselerde kadın ve kız mültecilere halıcılık, dokumacılık, bezcilik, terzilik; erkek

⁸⁴⁷ Tutak mültecisi Mehmet Altıntaş (d.1902-ö.1995) ile 1994 yılında Kadir Pürlü tarafından yapılan röportaj.

⁸⁴⁸ Muhacirin Müdürü Mustafa [Fevzi] imzasıyla Muhacir ve Aşair Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 4 Teşrîn-i evvel 1333[m.4 Ekim 1917] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/11-31-9-2.

⁸⁴⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Muhacirîn Müdüriyetine gönderilen 8 Teşrîn-i evvel 1333[m.8 Ekim 1917] tarihli cevabi telgraf: **BCA**, 272-11/11-31-9-1.

⁸⁵⁰ Muhacirîn Müdürü Mustafa [Fevzi] imzasıyla İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 13 Teşrîn-i Sâni 1333[m.13 Kasım 1917] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/11-34-1-2 ve 3.

⁸⁵¹ Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezareti İâşe-i Umumiye Müdür-i Umumisi İsmail Paşa’ya gönderilen 25 Teşrîn-i Sâni 1333[m.25 Kasım 1917] tarihli tezkere: **BCA**, 272-11/11-34-1-1.

⁸⁵² Harbiye Nezareti İâşe Müdüriyet-i Umumiyesinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Kânûn-ı Evvel 1333 [m.14 Aralık 1917] tarihli tezkere: **BCA**, 272-11/11-34-16-1.

⁸⁵³ Dâhiliye Nezaretinden Sivas Muhacirîn Müdürü Mustafa [Fevzi] Bey’e gönderilen 19 Kânûn-ı Evvel 1333[m.19 Aralık 1917] tarihli cevabi tahrirat: **BCA**, 272-11/11-34-16-3.

mültecilere ise demircilik, marangozluk, terzilik kursları açılmıştır⁸⁵⁴. Bu sayede bilhassa vilayet merkezinde ve kazalarda ikamet eden mültecilerin bir meslek sahibi olarak kendi işlerini temin etmeleri sağlanmıştır.

11.3. Giyim Yardımı

Sivas'ta iskân edilen mültecilere giyim yardımı da yapılmıştır. Yevmiye verilerek işleri sağlanan mültecilerin sefaletlerinin önüne geçildiğini söyleyen Sivas Hilal-i Ahmer Sertabibi Kâmil Bey, Sivas'ta kış mevsiminin çok şiddetli geçtiğini ve mültecilerin “elbise cihetinden pek fakir ve adeta üryan bir halde” bulunduklarını bildiriyordu. Elbise ihtiyacının karşılanamaması durumunda mülteciler için “daha faydalı ve kıymetli bir iş yapılamayacağını” düşünen Kâmil Bey, 5 Ekim 1916 tarihli raporunda mülteciler için acilen çamaşır tedarik edilmesini istemiştir⁸⁵⁵. Benzer şekilde Sivas Valisi Muammer Bey de kıyafet ihtiyacına işaret ediyordu: Muhacir ve mültecilerin iskân ve işlerinin sağlandığını, rahat etmeleri için her türlü tedbirin alındığını ifade eden Vali Muammer Bey, mültecilerin bir kısmının “tamamen çıplak ve muhtac-ı ilbas bir halde” bulunduğu dikkati çekiyordu⁸⁵⁶. Bu durumdaki mültecilerin elbise ihtiyaçları muhacirîn tahsisatından karşılandı⁸⁵⁷. Elbise tedarik etmekte sıkıntı yaşanması halinde ise yerli üretim bez kullanılarak don, gömlek ve pamuklu hırka üretilirdi⁸⁵⁸.

Yine Tokat Mülteci Komisyonu Başkanlığından alınan malumata göre mülteciler giyecek sıkıntısı çekiyorlardı. Kışın şiddetini arttırdığı günlerde mülteciler, Tokat Tasfiye Komisyonundan elbise talebinde bulunmuş ancak müracaatları olumlu karşılık bulmamıştı. Bunun üzerine Aşair ve Muhacirîn Müdür-i Umumisi Hamdi Bey, Maliye Nazırı Vekiline yazdığı 28 Ocak 1917 tarihli yazıda, mültecilere gereken

⁸⁵⁴ Azmi Süslü, **A.g.e.**, s. 128.

⁸⁵⁵ Sivas Hilal-i Ahmer Sertabibi Server Kâmil Bey imzasıyla Hilal-i Ahmer Genel Merkezine gönderilen 22 Eylül 1332[m. 5 Ekim 1916] tarihli tahrirat: **KA**, 315/66.

⁸⁵⁶ Sivas Valisi Muammer [Bey] imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 29 Eylül 1332[m.12 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534/110.

⁸⁵⁷ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 3 Teşrin-i Evvel 1332[m.16 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 69/25.

⁸⁵⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vs. vilayetlere gönderilen 5 Kânûn-ı sâni 1332[m.18 Ocak 1917] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 72/43.

yardımın yapılmasını istemiştir⁸⁵⁹. Ayrıca emvâl-i metrûke arasında bulunan bez vs. ihtiyaç maddelerinin Sivas Müdafaa-i Milliye Şubesinde uygun fiyatlara satın alınarak fakir mültecilere dağıtılmasına karar verildi⁸⁶⁰.

11.4. Mültecilere Yönelik Askerlik Muafiyeti

Mültecilerin yaşadığı en önemli sıkıntılardan birisi de askerlik mükellefiyetiydi. Birinci Dünya Savaşının başlamasından sonra cepheleri takviye etmek ve verilen kayıpları telâfi etmek zorunda kalan Osmanlı Hükümeti, askerliğe elverişli bulunan herkesi mecburen silahlata almaya başlamıştı. Bu amaçla ülkeye geldikleri tarihten itibaren altı yıl süreyle askerlik hizmetinden muaf tutulan⁸⁶¹ muhacirlerin muafiyet süresi 5 Nisan 1915 tarihli bir kararname ile üç aya indirildi⁸⁶². 26 Ağustos 1915 tarihinde ise eskiden beri muhacir muamelesine tabi tutulmakta olan mültecilerin, bundan böyle askerlik konusunda da aynı muameleye tabi tutulacakları bildirildi. Yani mülteciler de iltica ettikleri tarihten üç ay sonra silahlata alınabilecekti⁸⁶³.

Mültecilerin askerliği konusunda 14 Aralık 1915 tarihinde daha kapsamlı bir karar alındı. Buna göre Osmanlı ülkesinde her ne suretle mukim bulunursa bulunsun askerlik çağındaki bütün Müslümanların, muhacirler gibi silahlata alınması kararlaştırıldı. Bununla birlikte açlık ve sefalet içerisinde bulunan mülteci ailelerinin daha fazla perişan olmalarını önlemek için istilaya uğrayan vilâyetlerden gelen askerlik çağındaki mülteciler, bu uygulama kapsamına dâhil edilmediler. Harbiye Nezaretinin 26 Aralık 1915 tarihli bir yazısıyla, savaş dolayısıyla muhaceret ve iltica suretiyle gelmiş olanların silâh atına alınmayacağı, ilgili yerlere bildirildi. Fakat Vilayât-ı Şarkîye mültecilerini kapsayan bu muafiyet kararının fiilen uygulanması

⁸⁵⁹ Dâhiliye Nezaretinden Maliye Nazırı Vekiline gönderilen 15 Kânun-ı Sâni 1332[m.28 Ocak 1917] tarihli tezkire: **BCA**, 272-11/9-20-16.

⁸⁶⁰ Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan Sivas Valisi Ahmet Bey'e gönderilen 6 Temmuz 1918 tarihli yazı: **BCA**, 272-10/1-2-12.

⁸⁶¹ Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinin 940 numaralı mazbata sureti: **BOA, DH. MB. HPS.**, 9/6, 23 Eylül 1329[m.6 Ekim 1913]

⁸⁶² Meclis-i Umumînin Mün'akid Olmadığı Esna Heyet-i Vükelaca Ba İrade-i Seniyye Mevki-i İcraya Konulan Levayih-i Kanuniye (1332) Cüz: 1, Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti Yayını, (yayın yeri ve yılı yok), s. 95.

⁸⁶³ Tuncay Ögün, **Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri (1915-1923)**, Ebabel Yay., Ankara 2004, s. 52.

mümkün olmadı. Zira birliklerinin eksik kadrolarını tamamlamak mecburiyetinde kalan ordu komutanları, Harbiye Nezaretinin emrine rağmen mültecileri eskiden olduğu gibi silâh altına almaya devam etmekteydiler⁸⁶⁴. Nitekim Erzurum ve Van havalisinden peyderpey Elazığ taraflarına gelen mülteciler askere alınıyorlardı. Vilayet yetkilileri, yaşanan sıkıntının giderilmesi için mültecilere “iskân ve yerleşinceye kadar hiç olmazsa iki ay kadar mühlet verilmesini” talep etmişlerdir⁸⁶⁵.

Diğer taraftan bazı mülteciler, askere gitmemek için, kendilerine gösterilen yerlerde durmuyorlardı. Bunlar, تنها yerlerde, özellikle bataklıklarda yatak çarşafından yaptıkları çadırlarda sefilane bir hayat sürmekteydiler. Bu durum söz konusu mültecilerin büyük bir kısmının telef olması sonucunu doğurmuştu. Ayrıca sahte vesikayla mükerrer yevmiye almak suretiyle hazineyi zarara uğrattıkları görülmüyordu⁸⁶⁶.

Her türlü sıkıntıyı göğüsleyen mültecilerin askere alınması halinde aileleri perişan ve sefil olacaktı. Bu bakımdan mültecilere önce iki ay mühlet tanındı. Ancak daha sonra bundan vazgeçildi. Oysa mültecilere tanınan iki ay mühlet kendilerinin iskân ve iâşelerinin temini maksadına dayanıyordu. Bundan vazgeçilmesi mülteci firarına sebebiyet verecek, geride kalan ailelerin de sıkıntısını arttıracaktı. Bundan dolayı mültecilere verilen surenin Mart 1917 tarihine kadar uzatılması talep edildi. Mültecilerin durumunu yerinde müşahede eden Aşair ve Muhacirîn Genel Müdür Vekili Necdet Bey, askerlik mükellefiyetinin tecili halinde birçok kadın ve çocuğun sefaletten korunmuş olacağını ifade ediyordu. Gerçekten de mültecilerin göç esnasında askere sevk edilmeleri halinde, ailelerin sefil ve perişan olacakları aşikârdı. Bu sebeple başında erkeği bulunmayan aileler nezdindeki mükellefiyet çağı gelen bir erkeğe iskân mıntıklarına gidip gelinceye kadar süre verilmesi gerekiyordu. Meskeni olmayan ve nafakalarını teminden aciz bulunan mültecilerin muafiyet talepleri yurt ve ocaklarına dönüşlerinde de sürdü. Milli Mücadele döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti asker ihtiyacını karşılamak üzere muhacirleri de kıtaya sevk etmeye karar verdi. Bununla

⁸⁶⁴ Tuncay Ögün, **A.g.e.**, s. 52-53.

⁸⁶⁵ On birinci Kolordu Ahz-ı Asker Reisi Vehbi imzasıyla Üçüncü Ordu Kumandanlığına gönderilen 13/11/1331[m. 26 Ocak 1916] tarihli telgraf: **ATESE**, **BDH**-2925-530-15-5.

⁸⁶⁶ Nedim İpek, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”, **19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu Kitabı**, 19 Mayıs Üniversitesi Yay., Samsun 1994, s. 204.

beraber muhacir ve mültecilere, ailelerinin gerekli ihtiyaçlarını temin için 8 Ağustos 1921 tarihine kadar süre tanındı. Bu tarihten sonra mülteciler istisnasız askere sevk edilecekti⁸⁶⁷.

Ancak mültecilerin memleketlerine iadesi tamamlanamadığı için askerlik konusu yeniden gündeme gelmişti. Nitekim 10 Kasım 1921 tarihli Meclis oturumunda, Siirt milletvekili Mahmut Bey'in Şark mültecileri hakkındaki sualine cevap veren Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey, mültecilerin yüzde % 30'unun memleketlerine iade edildiklerini ifade etmişti. Hatta bir kısmı da yola çıkmış olmasına rağmen henüz memleketlerine ulaşamamıştı⁸⁶⁸. Meclis'te tartışılan bu konu hakkında söz alan Erzurum Milletvekili Durak Bey, sevk edilen mültecilerin parasızlık, mesafenin uzaklığı ve vasıta yetersizliği dolayısıyla yarı yolda kaldıklarını, kışın gelmesiyle artık memleketlerine gitmek imkânının da bulunmadığını ifade ediyordu. Konuşmasında mültecilerin askerliği meselesine de değinen Durak Bey, "Bunlar askere gönderiliyor. Bunlar askerden kaçsınlar, gitsinler, vazife-i vataniyelerini ifa etmesinler, dediğimiz yoktur. Ancak üç, beş kadının başında bir erkek kalmıştır. Bunlara, memleket kadınları getirip bırakıncaya kadar müsaade edilsin. Memleketlerine gittikten sonra isterse hepsi askere gönderilsin"⁸⁶⁹ diyerek bu konuda mültecilere gereken kolaylığın sağlanmasını istemiştir.

Mültecilerin mevcut durumunu dikkate alan hükûmet, tecil sürelerini bir müddet daha uzatmak zorunda kaldı. Nitekim 11 Aralık 1921 tarihli bir kararnameyle Vilayât-ı Şarkıye mültecilerinin askerlik hizmetleri 1922 yılı Mart ayı ortalarına kadar ertelendi. Yine 3 Mayıs 1922 tarihli başka bir kararnameyle tecil süresi 3 ay daha uzatıldı⁸⁷⁰. Ancak bu kararnameler de meseleyi halletmeye yetmedi. Mültecilerin askerlik sorunuyla ilgili sıkıntıları sonraki yıllarda da devam etti. Hatta mültecilerin bir kısmı ailelerini sahipsiz bırakmamak için firar etmeye bile başlamışlardı. Erzurum Milletvekillerinden Tefik Bey ve arkadaşları, 8 Mart 1923 tarihinde verdikleri bir önerge ile mültecilerin askerlik hizmetlerinin 1 Mart 1923 tarihinden itibaren 4 ay daha

⁸⁶⁷ Nedim İpek, **A.g.m.**, s. 204-205.

⁸⁶⁸ **TBMM ZC.**, D. I, İS. II, C. 14, s. 451.

⁸⁶⁹ **A.g.e.**, s. 452.

⁸⁷⁰ Tuncay Ögün, **A.g.e.**, s. 221. Söz konusu kararnameler için bkz: **Düştur**, Üçüncü Tertip, II, İstanbul 1929, s. 190 ve **Düştur**, Üçüncü Tertip, III, İstanbul 1929, s. 77.

ertelenmesini teklif ettiler. Meclis'ten destek görmeyen bu teklif, temenni mahiyetinde Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderildi⁸⁷¹. Anlaşılan o ki mültecilerin askerlik konusunda yaşadıkları sıkıntılar Birinci Dünya Savaşı'ndan İstiklal Harbi'nin sonuna kadar devam etmiştir.

11.5. Sivas Halkının Mültecilere Yardımı

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Sivas vilayetine, çoğunluğu Erzurum ve havalisinden olmak üzere Trabzon'dan da hatırı sayılır miktarda mülteci gelmişti. Ayrıca mülteciler arasında önemli miktarda kimsesiz çocuk ve kadın da bulunmaktaydı. Bu gruptaki mülteciler, Sivaslı hayırseverlerin desteği ile hayatlarını sürdürmekteydi⁸⁷². Canını Sivas'a atan yoksul mültecilere kucak açan Sivaslı kadınlar, kurdukları Kadın Cemiyeti aracılığıyla şu duyuruyu yaparak Sivas halkından yardım talep etmişlerdir: “Muhacir kardeşlerimizin aç ve açıkta kalmaması için bütün Sivaslıları bu kardeşlerimize yardıma çağırıyoruz. Cihan harbinin zorluklarını, Mütareke şartlarını yaşadığımızın farkındayız. Ancak bu zor günde birbirimize destek olmalıyız”. Bununla birlikte Kurban Bayramında muhacirler için etlerin kavrulup özel kaplara konularak getirilmesi istendi. Bu çağrıya da canla başla katılan⁸⁷³ Sivas halkı, yaşanan bu zor günlerde mültecileri sahiplenerek onlara her türlü desteği vermiştir.

⁸⁷¹ Ögün, **A.g.e.**, s. 221-222.

⁸⁷² Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Kongresi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 2. Baskı, İstanbul 1963, s. 49.

⁸⁷³ Ahmet Necip Günaydın, **Millî Mücadelede Sivas 108 Gün**, Sivas 1000 Temel Eser, Önder Matbaacılık, 2. Baskı, Sivas 2010, s. 258.

11.6. Devletin Varlıklı Mültecilere Karşı Tavrı

Şark mültecileri arasında zengin kimseler de bulunmaktaydı. Aslı memleketlerinde servet sahibi olan bu mülteciler, topraklarının işgale uğraması üzerine, bütün mal varlıklarını geride bırakarak göç edince iskân mıntıklarında muhtaç duruma düşmüşlerdi. Sahadan gelen teklifleri göz önünde bulunduran Hükûmet, bu durumdaki mültecilere de gereken yardımı yapmıştır.

Bu konuyu ilk gündeme getiren Üçüncü Ordu Kumandanı Mirliya Vehip Paşa olmuştur. Harbiye Nezaretine gönderdiği 19 Ekim 1916 tarihli tahriratta Vehip Paşa, istilaya uğrayan memleketlerden dâhil vilâyetlere hicret edenler arasında servet sahipleri, geniş topraklara malik çiftçiler ve itibarlı tacirlerin de bulunduğunu ifade ediyordu. Bu zevatın “münhasıran muhabbet-i milliye ve hissiyât-ı âliye-i İslâmiye te’siratıyla bütün mal [ve] mülklerini terk ederek hükûmetin re’fet ve adaletine iltica ettiklerini” dile getiren Vehip Paşa, böyle kimselere diğer mültecilerden farklı bir muamele gösterilmesi gerektiğine vurgu yapmaktaydı. Sosyo-ekonomik durumuna bakılmaksızın her muhacire 100 para nafakadan başka bir şey verilmediğini hatırlatarak; “Hayat-ı evveliyeleri refah ve vüsât-i maişetle geçen ailelerin kifaf-ı nefis için verilen yevmiyeler ile hiçbir zaman te’mîn-i idareleri[nin] mümkün olamayacağı” tespitinde bulunan Vehip Paşa, sosyal ve iktisadî vaziyetleri herkesçe bilinen varlıklı kimselerin şan ve şereflerinin korunmasının hükûmetin adalet anlayışına tevafuk ettiğinin altını çizerek “vilâyetlerce icra kılınacak tahkikatla müstahak oldukları tebeyyün edeceklerle”⁸⁷⁴ münasip miktarda maaş tahsis edilmesi halinde yaşadıkları sefaletten kurtulabileceklerini ifade etmiştir.

Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, iskân mıntıklarında teftiş vazifesinde olan Müfettiş-i Umumi Midhad Bey’e şu talimatı vermiştir: “Mültecilere verilmekte olan azami üç gurus yevmiye ile memleketlerinde ashâb-ı servetten olup da ilticaları üzerine hiçbir işle ve ticaretle meşgul olamayarak hal-i zarurette kalan bazı ma’ruf ailelerin ihtiyaçlarını tatmin edemediği ve yevmiye şeklinde para i’tası da kesr-i haysiyetlerine bâdi olduğundan bu gibilere vaziyet-i sabıka-ı içtimaiyelerine ve

⁸⁷⁴ Üçüncü Ordu Kumandanı Mirliya Vehip Paşa’dan Harbiye Nezaretine gönderilen 6/8/1332[m.19 Ekim 1916] tarihli tahrirat: **ATESE, BDH**, 2292-30-2-13.

ailelerinin miktar-ı nüfusuna nazaran münasip bir miktarda maaş tahsisi ve bu maaşın miktarının bulunduğu mahallerde zat-ı âlileri ve sair mahallerde hükûmât-ı mahalliye rüesası tarafından takdir ve nezaretçe tahsis ve tasdik olunması tensip edilmiştir⁸⁷⁵. Bununla birlikte Dâhiliye Nezareti, söz konusu mültecilere “vaziyet-i sabıkalarıyla münasip bir surette maaş tahsis” edilmesi kararını Harbiye Nezaretine de bildirerek⁸⁷⁶ bu konuda gereken adımların atılmasını istemiştir.

Bu durumdaki mültecilerden bazıları da Sivas’ta iskân edilmişti. Mesela Erzincan mültecilerinden Tayyar Bey Zade Ahmet Hamdi Bey, memleketinin eşrafından olup yıllık birkaç yüz lira kira gelirine sahip olmakla beraber harp nedeniyle her şeyini geride bırakıp Sivas’a gelince muhtaç duruma düşmüştü. Benzer şekilde Erzurum mültecilerinden İbrahim Ethem oğlu Cevri Efendi zevcesi Tayyibe Hanım da memleketinde emlak ve arazi sahibiydi. Elindeki resmî vesikalara göre 99.292 guruş kıymetinde 1.181 dönüm arazi ile senetleri mevcut olmayan daha bir takım değirmen, han ve çayır gibi malını memleketinde terk etmişti. Eşi ise Divan-ı Harb-i Örfi yazıcılığında vazifeliydi. Erzurum’un Ruslar tarafından işgali üzerine Tayyibe Hanım, 8 yaşındaki oğlunu yanına alarak Sivas’a hicret etmek zorunda kalmıştı. Örnek olarak verdiğimiz bu iki mülteci, yaşadıkları sıkıntıya binaen Vilayet Muhacirîn Komisyonuna birer dilekçeyle başvurarak yardım talep etmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda komisyon, 3 nüfuslu Ahmet Hamdi Bey’e aylık 800 guruş, 2 nüfuslu Tayyibe Hanım’a ise 500 guruş tahsisat verilmesini uygun görerek⁸⁷⁷ Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Konuyu değerlendiren Nezaret yetkilileri muhtaç durumdaki her iki mülteciye de aylık 500’er yüz guruş tahsisat verilmesine karar vererek neticeyi 15 Nisan 1917 tarihinde Sivas Valiliğine bildirmiştir⁸⁷⁸. Bunların dışında Sivas’ta

⁸⁷⁵ Dâhiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Erzurum vilayetine[Müfettiş-i Umumi Midhad Bey’e] gönderilen 19 Teşrin-i Sâni 1332[m.26 Kasım 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 70/115.

⁸⁷⁶ Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 6 Kânûn-ı Evvel 1332[m.19 Aralık 1916] tarihli şifre telgraf: **ATESE, BDH**, 2292-30-2-15.

⁸⁷⁷ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine yazılan 22/24 Mart 1333[m.22/24 Mart 1917] tarihli tahriratlar: **BCA**, 272-74/65-14-12, s. 1-2.

⁸⁷⁸ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 15 Nisan 1333[m.15 Nisan 1917] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-74/65-14-12, s. 3.

iskân edilen Erzurum eşraf ve handanından 4 kişiye daha aylık maaş tahsisi yapılmıştır⁸⁷⁹.

11.7. Kesin İskânı Yapılan Mültecilere Yapılan Yardımlar

Şark vilayetlerinin işgalden kurtarılmasından sonra mülteciler, peyderpey memleketlerine geri dönmeye başlamıştı. Ancak bilhassa muhtaç durumdaki mülteciler, geçici iskân bölgelerinde kalmıştır. Gerçekten de o günün malî koşulları ve ulaşım imkânları dikkate alındığında mültecilerin geri dönüşleri hiç de kolay değildi. Bu nedenle gereken yardımlar yapılarak muhtaç durumdaki mültecilerin bulundukları mıntikalarda iskân edilmeleri sağlanmıştır.

Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte TBMM'nin gündemine gelen bu konu hakkında ilk olarak, aralarında Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa ve Sivas Milletvekili Ahmet Muammer Bey'in de bulunduğu Şark vilâyetleri milletvekilleri, 8 Kasım 1923 tarihinde TBMM Genel Kurulu'na bir teklif sunmuşlardır. Harp nedeniyle evleri tahrip edilen ve "hükümet tarafından hiçbir tazminat verilmediği" için mağdur olan felaketzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesini öngören bu teklif, mübadeleye tâbi olan muhacirlere verilecek emvâl-i metrûkeden geri kalan emlâk ve arazilerin, düşman veya askerî lüzum gereği hükümet tarafından tahrip edilmiş olan emlâk sahiplerine, zayıatlarının miktarı ölçüsünde tahsis edilmesi⁸⁸⁰ esasına dayanıyordu. Benzer bir teklif de Trabzon Milletvekili Rahmi Bey tarafından verilmişti. 13 Şubat 1924 tarihli teklife göre Rus işgali nedeniyle Trabzon'da meskenleri yanan ve tahrip edilen vatandaşların, Mübadele İmar ve İskân Kanunu'na dayanarak biran evvel iskânları isteniyordu⁸⁸¹. Bu tekliflerden sonra konu, 24 Mart 1924 tarihli Meclis oturumunda Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin bütçesi görüşülürken ele alınmıştır. Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, geçici iskân mıntikalarında belirli bir düzen kurmuş olup memleketlerine geri dönmek istemeyen muhtaç mültecilere gereken yardımın yapılarak bunların bulundukları yerlerde iskânlarının uygun olacağını ifade etmişti⁸⁸².

⁸⁷⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 30 Nisan 1333[m.30 Nisan 1917] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-74/65-15-7, s. 2.

⁸⁸⁰ **TBMM ZC**, D. II, İS. I, C. III, s. 303.

⁸⁸¹ **TBMM ZC**, D. II, İS. I, C. V, s. 798.

⁸⁸² **TBMM ZC**, D. II, İS. II, C. VII, s. 1041 ve 1044.

Bu kararın ardından mültecilerin kesin iskân işlemlerine başlanmıştır. Bu amaçla öncelikle vilayet dâhilindeki emvâl-i metrûke miktarı tespit edildi. Buna göre 13 Ağustos 1925 tarihi itibarıyla, mübadiller ile Şark mültecilerinin ellerinde bulunan araziden başka vilayet dâhilindeki kaza ve köylerde emvâl-i metrûke olarak 182.168 dönüm arazi mevcuttu. Söz konusu bu arazilerde, evleri yeni baştan inşa edilmek şartıyla 1.800 hanede 8.805 nüfusun iskân edilebileceği ifade ediliyordu. Bunun haricinde vilâyet genelinde 35.000 dönüm sahipsiz arazi daha vardı. Bu arazilerde ise evleri yapılmak koşuluyla 600 hanede 2.500 nüfus iskân edilebilecekti⁸⁸³. Özetle ifade etmek gerekirse bu tarih itibarıyla Sivas'ta toplam 2.400 hanede 11.305 nüfusun iskânına müsait 217.168 dönüm arazi mevcuttu.

Buna rağmen emvâl-i metrûkenin kullanımı konusunda bazı sıkıntıların yaşandığı görülmektedir. Zira Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanıp İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilen 7 Haziran 1925 tarihli kararname uyarınca; Gürcistan ve Ermenistan'dan Türkiye'ye gelecek olan Türk mültecilerin yanı sıra Rusya ve Kafkasya'nın muhtelif mıntıkalarından hicret ederek Kars, Ardahan ve Artvin'de iskân edilmiş olan ancak “devam-ı ikametleri idareten ve siyaseten mahzurlu görülmesi” sebebiyle Sivas, Erzincan, Bozok, Malatya, Elazığ, Ergani, Diyarbakır, Bitlis ve Muş'ta iskânı düşünülen Gürcü, Kürt ve Çerkes gibi Türk olmayan unsurların iskânları için adı geçen vilayetlerdeki Ermeni emvâl-i metrukesinin satılmaması istenmişti⁸⁸⁴.

Ancak aslî memleketlerindeki evleri ocakları Ermeni çeteleri tarafından yakılıp yıkılan, yıllardır bunca zahmete katlanan Şark mültecilerinin mağdur edilmemesi gerekiyordu. Üstelik yukarıda ifade edildiği üzere Sivas'ta yeterli miktarda emvâl-i metrûke de mevcuttu⁸⁸⁵. Bu nedenle Sivas Valisi Hasan Hilmi Bey, kesin iskân hakkı

⁸⁸³ Sivas Vali Vekili Mehmet Zeki imzasıyla Dâhiliye Vekâleti İskân Şubesine gönderilen 13 Ağustos 1925 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/ 45-76-35. Dâhiliye Vekâletince hazırlandığı anlaşılan başka bir cetvelde(Mübadeleye tabi emvalde iskân olunabilecek muhacirlerin miktarını gösteren 2 Aralık 1927 tarihli cetvel: **BCA**, 272-11/ 23-121-10.) ise 1927 yılı sonu itibarıyla Sivas vilayetinde 1.399 hanede 12.732 nüfusun iskânına müsait emvâl-i metrûke bulunduğu ifade ediliyordu. Bu durum, mübadillerin, muhacirlerin ve mültecilerin iskân işlemlerinin büyük oranda tamamlandığı bir dönemde dahi Sivas'ta boş arazinin kaldığını göstermektedir. 1930'lu yıllarda Balkanlardan gelecek muhacirler bu arazilerde iskân edilecektir

⁸⁸⁴ İcra Vekilleri Heyetinin 7 Haziran [1]341(m. 7 Haziran 1925) tarihli kararnamesi: **BCA**, 30-18-1-1/14-41-2.

⁸⁸⁵ Sivas Valisi Hilmi Bey'den Dâhiliye Vekâletine gönderilen 4 Aralık 1926 tarihli yazı: **BCA**, 272-11/22-115-17.

kazanan Şark mültecilerine emvâl-i metrûkeden yardım yapılabilmesini öngören bir teklifi Dâhiliye Vekâletine ilettili⁸⁸⁶. Kabul edilen bu teklif Maliye Vekâletine şu gerekçeyle sunuldu: “Ermeni emvâl-i metrukesinden, Sivas vilâyeti dâhilinde evvelce bir suretle ind-el ihya tutulmuş olup hakk-ı iskânı muhakkak olan vilâyât-ı şarkiye mültecileri için de lüzumu miktarının tefrik ve tahsisi vekâletçe zaruri görülmüştür”⁸⁸⁷. Böylece emvâl-i metrûkeden Şark mültecilerine de emlâk ve arazi verilmesinin önündeki engel kaldırılmış ve iskân işlemleri hız kazanmıştır. Şark mültecilerine bedeli borçlanma kanunu gereğince ödenmek üzere⁸⁸⁸ vilayet merkezinde ve kazalarda oturanların evlerine mahsus birer hane, köylerde oturanlara da hane ve arazi verilmiştir. Ayrıca yurt dışından iltica etmek suretiyle gelenlere de bu suretle yardımda bulunulmuştur⁸⁸⁹. Bu çerçevede 1933 yılı itibarıyla Sivas vilayetinde kesin iskân işlemleri tamamlanmış 4.694 nüfustan ibaret olan 984 muhacir/mülteci ailesine 854 hane tahsis edilmiş olup 54.162 dönüm arazi verilmişti⁸⁹⁰. Yapılan hesaba göre hane başına yaklaşık 55 dönüm arazi tahsis edilmiştir ki bu miktar bir ailenin geçimi için yeterlidir.

⁸⁸⁶ Dâhiliye Vekâletinden Maliye Vekâletine gönderilen 16 Mart 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-11/22-115-17.

⁸⁸⁷ Dâhiliye Vekâletinden Maliye Vekâletine gönderilen 26 Nisan 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-11/22-115-17.

⁸⁸⁸ Sivas vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 20 Şubat 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/52-122-18-1. Şark mültecilerinin dağıtılan mallarından kaynaklı borçlarını ödeyemedikleri görülmüştü. Zira Sivas’ta iskân edilen mültecilerin yaklaşık yarısı geçimlerini el emeğiyle temin eden kadın, hamal ve amele gibi meslek gruplarından oluşmaktaydı.

⁸⁸⁹ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 70.

⁸⁹⁰ Muhacir ve mültecilere verilen malları gösteren, Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan 12/8/1933 tarihli cetvel: **BCA**, 30.10/124.885.4, s. 9.

12. Mültecilerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları

12.1. Memurlar

Sivas vilayetinde iskân edilen Şark mültecileri arasında çeşitli devlet dairelerinde görevli memurlar da bulunmaktaydı. Bu mülteciler, imkânlar ölçüsünde, geldikleri yerlerdeki memuriyetlerine eşdeğer bir görevde istihdam edilmişlerdir.

Mesela Erzurum Defterdarı Cemal Bey, Karahisar-ı Şarkî sancağı Tasfiye Komisyonu başkanlığına vekâleten atanmıştı⁸⁹¹. Bayburt mültecilerinden Hüsnü Bey ise seferberlik döneminde geldiği Sivas'ta uzun süre postanede memurluk yapmış, Bayburtlu Ahmet Hasbi Efendi ise Sivas Sultanisinde talebelere ders vermişti⁸⁹². Yine Şiran kazasında muhasebe memuru iken memleketinin istilaya uğraması nedeniyle Sivas'a iltica eden Veli Bey, Aziziye kazasında aynı göreve vekâleten atanmıştı⁸⁹³. Rusya'da esir olan subaylardan Erzurumlu Ahmet Refik Efendi'nin biraderi, mülteci olarak geldikleri Tokat'ta maarif memurluğu vazifesinde istihdam edilmişti⁸⁹⁴. Bunların dışında Sivas'a bilhassa Erzurum'dan önemli miktarda memurun hicret ettiği bilinmektedir. Mesela Trabzon ve Erzurum'dan Sivas'a gelen mültecilerin iâşe, iskân ve sevk işlemlerinin temini için Erzurum'dan memur heyetleri gönderilmişti. Ayrıca istila edilen diğer memleketlerden gelen memurlar da mülteci işlerinde istihdam edildiler⁸⁹⁵.

Bu zor günlerde Erzurum Valisi Tahsin Bey de memurlarla birlikte Sivas'a gelmişti. Hem ahalinin hem de memurların yaşadıkları sıkıntılara tanıklık eden Tahsin Bey, muhaceret dolayısıyla Sivas'ta izdihamın arttığına dikkat çekerek Erzurum'dan gelen memurların pahalılıktan dolayı acınacak durumda olduklarını Dâhiliye Nezaretine rapor etmişti. Memurların yaşadıkları bu sıkıntının giderilmesini isteyen Tahsin Bey, “maaşı bin guruşa kadar olanlara, dört beş taksitte mahsub edilmek üzere

⁸⁹¹ Sivas Valisi Muammer Bey'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Eylül 1332[m.2 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 534/13.

⁸⁹² Uygun Ahmet Aker, **A.g.e.**, s. 25-26.

⁸⁹³ Sivas vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 19 Ağustos 1335[m.19 Ağustos 1919] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.UMVM.**, 40/35.

⁸⁹⁴ Harbiye Nezaretinden Hilal-i Ahmer Cemiyeti İkinci Başkanlığına gönderilen 5 Kânûn-ı Evvel 1333[m. 5 Aralık 1917] tarihli cevabî telgraf: **KA**, 907/42.

⁸⁹⁵ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine çekilen 7 Temmuz 1332[m.20 Temmuz 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 66/36.

birer maaşın avans sûretiyle i'tâsı" teklifinde bulunmuş; hatta bu memurların, eğer arzu ederlerse, işlerini Sivas'a nispetle daha kolay temin edebilecekleri yerlere gitmelerine müsaade edilmesini istemiştir⁸⁹⁶. Memur mültecilerin durumlarının iyileştirilmesini öngören bu talep üzerine İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti, hicret eden memurların birikmiş nafakalarının ödenebileceğini ancak bunlara avans verilemeyeceğini, gerek duyulması halinde Sivas Vilayeti Muhacirîn İdaresinde istihdam edilebileceklerini bildirmiştir⁸⁹⁷. Arşivlerde ya da dönemin kaynaklarında bu memurlardan ne kadarının istihdam edildiklerine dair bir bilgiye ulaşamadık. Ancak bu memurlardan bir kısmı Sivas'taki çeşitli dairelerde görevlendirilirken bir kısmının da sevk edildikleri vilayetlerde istihdam edilmiş olmaları muhtemeldir.

Bununla birlikte Sivas'ta iskân edilen memurlardan bazıları, "3 guruhluk yevmiye ile işlerini temin edemediklerinden" bahisle ve maaşlarını alamadıkları iddiasıyla milletvekillerinden yardım istiyorlardı. Bunun üzerine konu Dâhiliye Nezaretine taşınmış ve "halen maaş alamayan me'murîne verilecek yevmiyenin" arttırılması gündeme gelmişti. Nezaret yetkilileri, iskân işlerinin teftişi için Sivas'ta bulunan Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey'e gönderilen 19 Eylül 1916 tarihli şifre telgrafta, kendisinin ve vilayet teşkilatının bu konudaki kanaatini sormuş ve memur mültecilere verilecek yevmiyenin arttırılması için ne kadar para gerektiğinin bildirilmesini istemiştir⁸⁹⁸.

1 Ekim 1916 tarihli cevabi telgrafta, yevmiye miktarının azamî 3 guruh olması gerektiğine işaret eden Şükrü Bey, bununla birlikte hayat şartlarının her yerde farklı olmasından dolayı yevmiye takdir yetkisinin kaza muhacirîn komisyonlarına bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Maaş konusuna da değinen Şükrü Bey, genel bütçeden maaş alan memurların eskiden olduğu gibi maaşlarını aldıklarını, Erzurum hususi memurlarının maaşlarının ise hazine-i maliyeden verildiğini, hariçte kalan ve maaşları ortalama 500 guruh olan belediye memurlarının ise, aile nüfusu beş nefer farz edildiği takdirde, maaşları nispetinde yevmiye aldıklarını, bu nedenle söz konusu

⁸⁹⁶ Sivas'ta Erzurum Valisi Tahsin Bey'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 13 Temmuz 1332[m.26 Temmuz 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.İ.UM.**, 6/2-2.

⁸⁹⁷ İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyetinden Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e ve Sivas'ta Erzurum Valisi Tahsin Bey'e gönderilen 14 Temmuz 1332[m.26 Temmuz 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH.İ.UM.**, 6/2-1.

⁸⁹⁸ Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinden Sivas'ta bulunan Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey'e gönderilen 6 Eylül 1332[m.19 Eylül 1916] tarihli şifre: **BCA**, 272-12/36-14-1-1.

memurlara muhacirîn tahsisatından maaş tahsisinin gereksiz olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca işgal mıntıkalarından gelen memurların, vilayet merkezlerinde alıkonularak içtimai durumlarına göre münasip hanelerde iskân edildiklerini ifade eden Şükrü Bey, sahada yapılan teftişlerde söz konusu memurların “hiçbir şeye malik olmayan fukaradan ziyade temin-i himaye ve muavenete muvaffak olduklarını” tespit etmişti⁸⁹⁹. Anlaşılan o ki mülteci konumundaki memurlar bulundukları mahallerde iskân edilerek imkânlar ölçüsünde iaşeleri temin edilmiştir. Nitekim 5 kişilik bir aileye, nüfus başına günlük 3 guruş hesabıyla, aylık 450 guruş iaşe yardımı yapılmaktadır. Bu miktar yaklaşık olarak belediye memurlarının maaşlarına tekabül etmektedir.

Öte yandan doğu vilayetlerinin 1918 yılının başında işgalden kurtarılması üzerine mülteciler memleketlerine geri dönmeye başlamıştı. Başta Sivas olmak üzere dönüş yolu güzergâhındaki vilayetler yine mülteci akınına uğrayınca sevk, iskân, iaşe ve muhtelif hizmetler için güvenilir ve vasıflı memurlara ihtiyaç hâsıl olmuştu. Mülteci ve muhacirlerin rahat ettirilmeleri hususunda azami gayret gösteren hükûmet, istilaya uğrayan memleketlerde görevli mülteci durumuna düşen memurların münasip bir ücret karşılığında, muhacir ve mülteci işlerinde geçici olarak istihdamına karar verdi⁹⁰⁰. Buna göre memur ihtiyacı olan vilayetler, İade Talimatnamesinin 18. maddesi⁹⁰¹ uyarınca “bilâd-ı müstevliye memurlarından işe yarayan” memurları, mülteci ve muhacir işlerinde geçici olarak yevmiye karşılığında istihdam edebileceklerdi.

Bunların dışında, ulemâ sınıfına mensup mülteciler de iskân mıntıklarında ilmî seviyeleri dikkate alınarak münasip görevlerde istihdam edilmişlerdir. Mesela Tutmaç köyünde iskân edilen İbrahim Efendi, Gulam köyünde imamlık yapmıştır. Ayrıca âşıklık ve şairlik yönü de bulunan İbrahim Efendi daha sonra Sivas Müftülüğüne atanmıştır. Yine Tutmaç köyüne yerleşen mültecilerden Hafız Osman

⁸⁹⁹ Sivas'ta Muhacirîn Müdür-i Umumisi Şükrü imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Eylül 1332[m.1 Ekim 1916] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 534/9, s.1.

⁹⁰⁰ Dahiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Sevkîyat Şubesi tarafından hazırlanan 28 Mart 1334[m.28 Mart 1918] tarihli talimatname: **BOA, DH.MB.HPS.M.**, 33/7-1.

⁹⁰¹ Ahvâl ve zarûret-i harbiye neticesiyle bir müddet işgal altında kalmış olan vilâyât ahalisinden dâhile mecbur-ı iltica olanların suret-i sevk ve iadesi hakkında 15 Cemaziyelahir 1336[25 Mart 1918] tarihli talimatname: **BOA, DH.MB.HPS.M.**, 33/7-2-5.

İslam (Yekeler), hem eski Türkçeye hem de yeni Türkçeye vukufuyla bilinen bir ilim insanı olarak köydeki çocukların eğitiminde önemli katkısı olmuştur⁹⁰². Hafik ilçesinin Tuzhisar köyünde iskân edilen mülteciler arasında da bu sınıfa mensup olanlar vardır. Mesela Mehmet Ali Efendi, Baki Efendi ve Said Kağızman medrese mezunu oldukları için bu köyde imamlık yapmışlardır. Bu kişiler köy odasında sözü dinlenen sohbet ehli insanlardır⁹⁰³. Saha çalışmasında tespit edilen bu örnekler dışında diğer iskân mıntıkalarında da ulema sınıfına mensup mültecilerin olması muhtemeldir.

12.1.1. Harp Mıntıklarından Gelen Emniyet Mensupları

Harp mıntıklarından gelerek Sivas vilayet dâhilinde görevlendirilen memurlar arasında emniyet mensupları da bulunmaktaydı. Bunlar için 1332[1916/1917] senesi zarfında 185.408 gurus, 5 para harcama yapılmıştı. Bu para; vilayet polis müdürü, merkez memurları, komiser, muavinler ve polis memurlarının maaşları ile tahsisat-ı fevkalade ve geçen seneden kalan borç olarak kayda geçmiştir⁹⁰⁴. Buna göre Erzurum Polis Müdürü Hulusi Efendi, Erzurum Serkomiseri Mehmed Cemil Efendi, Erzurum İkinci Komiseri Hasan Efendi, 8 komiser muavini, 1 hesap memuru ve 59 polis memuru olmak üzere toplam 71 emniyet personeli 1916 yılında Sivas vilayetinde istihdam edilmişti. Ayrıca Erzincan'dan ve Tercan'dan birer tane polis memuru da aynı dönemde Sivas polis teşkilatında görevlendirilmişti. Buna ilave olarak Erzurum teşkilatında polis memuru olup esir bulunan Ömer Lütfi Efendi'nin geçen yıldan kalma maaşı da zevcesi Nuriye Hanım'a verilmiştir⁹⁰⁵. Öte yandan Erzurum polis teşkilatına mensup emniyet personelinden bir kısmı ise Sivas'a bağlı kazalarda iskân ve istihdam edilmiştir. Bu çerçevede Yıldızeli kazasında 2 komiser muavini; Kangal, Darende ve Aziziye kazalarında birer tane, Gürün'de 2, Yıldızeli'nde 2 ve Zara'da 11 tane polis memuru istihdam edilmişti⁹⁰⁶. Yani Erzurum ve havalisinden Sivas'a gelen emniyet

⁹⁰² İkinci kuşak Şark mültecilerinden Yusuf Murat (d.1 Mayıs 1927) ve Tekin Murat (d.1 Temmuz 1935) ile 28 Ağustos 2019 tarihinde yapılan röportaj.

⁹⁰³ Üçüncü kuşak Şark mültecisi Sadettin Doğan(d.15 Mart 1952) ile 11 Aralık 2020 tarihinde yapılan görüşme.

⁹⁰⁴ Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Müdürü imzasıyla hazırlanan 5 Mart 1335[m.5 Mart 1919] tarihli tezkire: **BOA, DHEUM.MH.**, 186/6-1.

⁹⁰⁵ Harp mıntıklarından gelerek Sivas'ta istihdam edilen memurların 1332[1916/1917] senesine ait 20 Kânûn-ı sâni 1334[m.20 Ocak 1918] tarihli maaş ve avans cetveli: **BOA, DHEUM.MH.**, 186/6-4.

⁹⁰⁶ Harp mıntıklarından gelerek Sivas vilayetinin kazalarında istihdam edilen memurların 1332[1916/1917] senesine ait 20 Kânûn-ı sâni 1334[m.20 Ocak 1918] tarihli maaş cetveli: **BOA, DHEUM.MH.**, 186/6-6.

mensuplarından 92 tanesi Sivas merkez ve kazalarındaki polis teşkilatında istihdam edilerek mülteci miktarında yoğunluğun yaşandığı 1916 yılından itibaren vilayette asayişin sağlanmasında kendilerinden istifade edilmiştir. Ayrıca bu sayede vilayetin emniyet personeli ihtiyacı da bir ölçüde karşılanmıştır.

1333[1917/1918] senesi zarfında ise söz konusu personel için 21.199 guruş, 15 para harcama yapılmıştır. Bu para; vilayet polis müdürü, merkez memurları, komiserler, muavinler ve polis memurlarının maaşları ile tahsisat-ı fevkalade olarak kayda geçmiştir⁹⁰⁷.

Tablo 36: Sivas Merkez Polis Teşkilatında İskân Edilen Menâtik-ı Harbiye Memurlarının İsim ve Unvanları

Sıra No	Memurun İsmi ve Unvanı	Sıra No	Memurun İsmi ve Unvanı
1	Erzurum İkinci Komiseri Hasan Efendi	37	Erzurum Polis Memuru Rasim Efendi
2	Erzurum Komiser Muavini Sıtkı Efendi	38	Erzurum Polis Memuru Ali Efendi
3	Erzurum Komiser Muavini Şerif Efendi	39	Erzurum Polis Memuru İlyas Efendi
4	Erzurum Komiser Muavini Veli Efendi	40	Erzurum Polis Memuru Muhiddin Efendi
5	Erzurum Komiser Muavini Yusuf Efendi	41	Erzurum Polis Memuru Mahmud Efendi
6	Erzurum Komiser Muavini Faik Efendi	42	Erzurum Polis Memuru Ahmed Efendi
7	Erzurum Komiser Muavini Abdurrahman Efendi	43	Erzurum Polis Memuru Nasreddin Efendi
8	Erzurum Komiser Muavini Cemal Efendi	44	Erzurum Polis Memuru Ahmed Tevfik
9	Erzurum Komiser Muavini Fazlı Efendi	45	Erzurum Polis Memuru Nedim Efendi
10	Erzurum Polis Memuru Zülfikar Efendi	46	Erzurum Polis Memuru Rıfat Efendi
11	Erzurum Polis Memuru Salih Zeki Efendi	47	Erzurum Polis Memuru Mehmed Şükrü Efendi
12	Erzurum Polis Memuru Şaban Efendi	48	Erzurum Polis Memuru İsmail Cemil Efendi
13	Erzurum Polis Memuru Ahmed Efendi	49	Erzurum Polis Memuru Abdullah Efendi
14	Erzurum Polis Memuru Abdülaziz Efendi	50	Erzurum Polis Memuru Mustafa Sabri Efendi

⁹⁰⁷ Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Müdürü imzasıyla hazırlanan 15 Mart 1335[m.15 Mart 1919] tarihli tezkire: **BOA, DHEUM.MH.**, 186/60-2; Harp muntakalarından gelerek Sivas'ta istihdam edilen memurların 1332[1916/1917] senesine ait 20 Kânûn-ı sâni 1334[m.20 Ocak 1918] tarihli maaş ve sair giderlerini gösteren cetvel: **BOA, DHEUM.MH.**, 186/60-5 ve 6.

15	Erzurum Polis Memuru Mehmed Şükrü Efendi	51	Erzurum Polis Memuru Fahri Efendi
16	Erzurum Polis Memuru Ali Rıza Efendi	52	Erzurum Polis Memuru Cemal Efendi
17	Erzurum Polis Memuru Rıza Efendi	53	Erzurum Polis Memuru Ali Rıza Efendi
18	Erzurum Polis Memuru Kiğılı Mehmed Efendi	54	Erzurum Polis Memuru Ömer Lütfi Efendi
19	Erzurum Polis Memuru Mehmed Celal Efendi	55	Erzurum Polis Memuru Mehmed Şerif Efendi
20	Erzurum Polis Memuru Refik Efendi	56	Erzurum Polis Memuru Mahir Efendi
21	Erzurum Polis Memuru Ali Rıza Efendi	57	Erzurum Polis Memuru Ahmed İzzet Efendi
22	Erzurum Polis Memuru Yusuf Efendi	58	Erzurum Polis Memuru Hasan Efendi
23	Erzurum Polis Memuru Nazım Efendi	59	Erzurum Polis Memuru Ahmed Cevdet Efendi
24	Tercan Polis Memuru Mehmed Efendi	60	Erzurum Polis Memuru Şehameddin Efendi
25	Erzurum Polis Memuru Zakir Efendi	61	Erzurum Polis Memuru Mehmed Şükrü Efendi
26	Erzurum Polis Memuru Ahmed Lütfi Efendi	62	Erzurum Polis Memuru Ahmed Nedim Efendi
27	Erzurum Polis Memuru Niyazi Efendi	63	Erzurum Polis Memuru Dursun Efendi
28	Erzurum Polis Memuru Rüşdü Efendi	64	Erzurum Polis Memuru Dede Efendi
29	Erzurum Polis Memuru İbrahim Hakkı Efendi	65	Erzurum Polis Memuru Ömer Ramiz Efendi
30	Erzurum Polis Memuru Mehmed Necati Efendi	66	Erzurum Polis Dairesi Hesap Memuru Sabri Efendi
31	Erzurum Polis Memuru Sıdkı Efendi	67	Erzincan Polis Memuru İsmail Hilmi Efendi
32	Erzurum Polis Memuru Emin Efendi	68	Erzurum Polis Müdürü Hulusi Efendi
33	Erzurum Polis Memuru Mustafa Efendi	69	Erzurum Polis Memuru Şükrü Efendi
34	Erzurum Polis Memuru Şevket Efendi	70	Erzurum Komiser Muavini Arif Efendi
35	Erzurum Polis Memuru Şevki Efendi	71	Erzurum Serkomiser Mehmed Cemil Efendi
36	Erzurum Polis Memuru Rahmi Efendi		

12.1.2. Hususi Memurların Maaş Meselesi

Şark vilayetlerinden gelerek Sivas'ta iskân edilen hususi memurların maaşları da vilayet yönetimini uzunca bir süre uğraştırmıştır. Zira harp mıntıklarından gelen ve genel bütçeden maaş alan memurların ödemeleri Maliye Nezaretince yapılmaktaydı. Ancak maaşlarını vilayet bütçesinden alan memurlara yapılacak ödemelerde sorun yaşanınca bu durumdaki memurlar Sivas Valiliğine başvurarak yardım istemiştir⁹⁰⁸. Konuyu inceleyen Dâhiliye Nezareti, harp mıntikasıdan gelen hususi memurlara, gittikleri vilayetlerin bütçelerinden maaş verilmesi gerektiğine işaret ederek bahsi geçen maaşlar için gereken ilave tahsisat miktarının bildirilmesini istemiştir⁹⁰⁹. Bunun üzerine Sivas Valiliği, yapılan müracaatları incelemiş ve 81.609 guruşluk ilave tahsisata ihtiyaç olduğunu tespit etmişti. Ayrıca bu konuda yeni müracaatlar oldukça gereken tahsisat peyderpey Dâhiliye Nezaretine arz edilecekti. Öte yandan Vali Muammer Bey, "...vilayet varidât-ı hususiye[sinin] esasen mahallî ihtiyacata bile kifayet etmemekte olduğundan" bahisle harp mıntıklarından gelen hususi memurların maaşları için istenilen tahsisatın gecikmeye meydan verilmeden gönderilmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir⁹¹⁰. Mülteci durumundaki memurların mağdur edilmemesini isteyen Dâhiliye Nezareti, maaşların vilayet bütçesinden hemen ödenmesi için talimat vermiş⁹¹¹ ve ihtiyaç duyulan tahsisat vilayet bütçesine ilave etmiştir⁹¹².

Memur maaşlarının bu şekilde ödenmesi üzerine bilhassa yeni gelen memurlar, valiliğin kapısını aşındırmaya başlamıştı. Bu itibarla maaşların ödenmesi için Sivas Valisi Muammer Bey tarafından 26 Mayıs 1916 tarihinde talep edilen 156.715

⁹⁰⁸ Vali Vekili Ahmed imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 16 Mart 1332[m.29 Mart 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH.UMVM.**, 22/15-12.

⁹⁰⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sivas vilayetine gönderilen 30 Mart 1332[m.12 Nisan 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH.UMVM.**, 22/15-14.

⁹¹⁰ Vali Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 18 Nisan 1332[m.1 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH.UMVM.**, 22/15-15.

⁹¹¹ Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen 25 Nisan 1332[m.8 Mayıs 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH.UMVM.**, 138/53-2.

⁹¹² İdare-i Umumiye Dâhiliye Müdüriyetinden Sivas vilayetine ve Sadarete gönderilen 2 Mayıs 1332[m.15 Mayıs 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH.UMVM.**, 22/15-19.; 28 Nisan 1332[m.11 Mayıs 1916] tarihli İrade-i Seniyye sureti: **BOA, DH.UMVM.**, 22/15-17.; Sadareten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 30 Nisan 1332[m.13 Mayıs 1916] tarihli tahrirat: **BOA, BEO**, 4413/330922.

guruşluk ilave tahsisatın⁹¹³ kullanılabilmesi için Sivas Valiliğine izin verilmiştir⁹¹⁴. İlerleyen günlerde artan mülteci yoğunluğu vilayete gelen memur miktarını da arttırmıştır. Bunun üzerine talep edilen 16.984 guruşluk ilave tahsisat⁹¹⁵ Sivas Valiliğinin bütçesine eklenmiştir⁹¹⁶. Böylelikle 1916 yılının ilk yarısında memur maaşları genellikle düzenli olarak ödenmiştir. Ancak bu yılın ikinci yarısında vilayetteki mülteci yoğunluğuna paralel olarak memur miktarının da artması, bu konuda ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.

Zira Sivas Valiliği, harp mıntıkasından gelen hususi memurların maaşları için 1 Ocak 1917 tarihinde 83.796 guruşluk yeni bir ilave tahsisat talep etmiş⁹¹⁷, ancak harp bölgesinden Sivas'a sürekli memur gelmesi nedeniyle tahsisat yetersiz kalmıştır. Öyle ki Sivas Valiliğinin 14 Şubat 1917 tarihli raporuna göre memurların sene sonuna kadar olan alacaklarının karşılanması için gereken tahsisat 300.000 guruşa ulaşmıştı⁹¹⁸. Vilayetin kendi imkânlarıyla bu yükün altından kalkması mümkün değildi. Nitekim Sivas Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Eylül 1917 tarihli telgrafta, harp mıntıkasından gelen hususi memurlar arasında 1917 yılına ait Nisan maaşlarını dahi alamayanlar olduğunu dile getiren Vali Vekili Kadı Hasbi Bey, geçim sıkıntısına düşen memurların perişanlıklarına son verilmesi için daha önce istenen 1.135.360 guruşun ve geçen seneden kalan tahsisatın acilen gönderilmesini talep etmiştir⁹¹⁹. Ancak istenen tahsisatlar gelmediği için⁹²⁰ maaş sıkıntıları 1918 yılında da devam etmiştir. Ancak bu tarihten sonra mültecilerin geri dönüşleri başladığından dolayı memurların

⁹¹³ Vali Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 13 Mayıs 1332[m.26 Mayıs 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH.UVM.**, 22/15-20.

⁹¹⁴ İdâre-i Umumiye Dâhiliye Müdüriyetinden Sivas vilayetine gönderilen 29 Mayıs 1332[m.11 Haziran 1916] tarihli tahrirat: **BOA, DH.UVM.**, 22/15-21.; 25 Mayıs 1332[m.7 Haziran 1916] tarihli İrade-i Seniyye sureti: **BOA, DH.UVM.**, 22/15-23.

⁹¹⁵ Vali Muammer imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 4 Ağustos 1332[m.17 Ağustos 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH.UVM.**, 22/15-26.

⁹¹⁶ Sadarettin Dâhiliye nezaretine gönderilen 17 Ağustos 1332[m.30 Ağustos 1916] tarihli tezkire: **BOA, DH.UVM.**, 22/15-29.; 16 Ağustos 1332[m.29 Ağustos 1916] tarihli İrade-i Seniyye sureti: **BOA, DH.UVM.**, 22/15-28.

⁹¹⁷ Vali Vekili Mektupçu Ahmed imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Kânûn-ı sâni 1332[m.27 Ocak 1917] tarihli telgraf: **BOA, DH.UVM.**, 145/13-3.

⁹¹⁸ Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen 1 Şubat 1332[m.14 Şubat 1917] tarihli tahrirat: **BOA, DH.UVM.**, 145/13-4.

⁹¹⁹ [Sivas] Vali Vekili Kadı Hasbi imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 7 Eylül 1333[m.7 Eylül 1917] tarihli telgraf: **BOA, DH.UVM.**, 149/50-1.

⁹²⁰ Sivas Vali Vekili Kemal Bey imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 22 Ağustos 1334[m.22 Ağustos 1918] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 593/15.; Sivas Vali Vekili Kemal Bey imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 5 Eylül 1334[m.5 Eylül 1918] tarihli telgraf: **BOA, DH.ŞFR.**, 594/111

da önemli bir kısmının memleketlerine dönmesiyle birlikte vilayetin bu konudaki yükünün hafiflediğini söyleyebiliriz.

12.2. Tacirler

Sivas'ta iskân edilen mülteciler arasında ticaretle uğraşan kimseler de vardı. Mesela Seferberlik döneminde Bitlis'ten Sivas'a göç eden Hacı Mehmet Efendi (1851-1955) bunlardan birisidir. Şam ve Halep'teki pazarlarda saygın bir tacir olarak bilinen ve 1910 yılında işlerini 16 yaşındaki oğlu Şevket'e (Erişen) devreden Hacı Mehmet Efendi, Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis'in işgali üzerine aile fertleriyle İstanbul'a gitmek üzere yola koyulmuştu. Hedef İstanbul'du ama Diyarbakır, Urfa, Konya derken 1921 yılında Sivas'a gelip yerleştiler. Artık Sivaslı olmuşlardı. Şevket Bey, Bitlis'te üzerine aldığı sorumluluğu bütün gayretiyle burada da devam ettirdi. Sivas'ın en işlek caddesi olan Atatürk Caddesi'nde "Erişenler Mağazası" adıyla bir dükkân açtı. Kısa sürede işlerini düzene koyarak Sivas'ta da dürüst, güvenilir bir tacir olarak tanındı. Artık lakapları Bitlisli Şevket Bey ve Oğulları olmuştu⁹²¹. Aile daha sonra Ece Mahallesinde "Bitlisli Erişenler Camii" diye anılan bir cami ve yanına bir de çeşme⁹²² inşa ettirerek halkın hizmetine sunmuştur.

Yine Tutmaç köyünde iskân edilen Karabağlı mülteciler de ticaret erbabı kimselerden oluşmaktaydı. Kendileriyle röportaj yapma imkânı bulduğumuz köy ahalisinden Yusuf Murat ve Tekin Murat kardeşler, köylerindeki Karabağlıların ağırlıklı olarak hayvan ticaretiyle meşgul olduklarını ifade etmişlerdir: Bizim Tutmaç'a gelen Karabağlıların en aşağı 8-10 tanesi Ağa idi. Ağa dediğim nasıl? Eli de ağzı da eyi iş yapıyor... Çok iyi hatırlıyorum; sürekle [yani mal toplayıp getirip satma işi] zamanında Erzurum, Ağrı taraflarından mal getirip satıyorlardı burada. Rençberlik o zaman koşu malıyla yapılıyor tabii... Bir yaşındaki, iki yaşındaki malları getiriyorlardı, burada taksidinen satıyorlardı. Sürekli işini Tutmaç'a ilk getiren babam Aşır Ağa idi. Benim dedem de Gence'de bezirgâncılık yaparmış. Bakü'den gazyağını alırlarmış, tenekeleri develere yükleyip satarlarmış oralarda. Babam ticareti orda öğrenmiş. Yine Hacı Müstakim emmi, Hafız İslam, Hacı Resul Efendi, Hacı Nesip ve

⁹²¹ Orhan Sağlamer, "Eski Günlerden İki Sivas Resmi ve Bitlis'te Başlayıp Sivas'ta Yaşanan Bir Aile Hikâyesi", **Hayat Ağacı**, S. 29, Sivas 2015, s. 89-90.

⁹²² Bkz.: Ek 9, s. 459.

gardaşı Hacı İdris hep sürekle işi yaparlardı. Bunlar Tutak'ta 10 yıl kaldıklarından [Tutmaç köyünde iskân edilen Karabağlı mülteciler, 1904 yılında Tutak kazasına yerleşmişler, daha sonra 1915'te bölge Rus işgaline uğrayınca Sivas'a göç etmişlerdir] oraları iyi biliyorlardı. Ağrı'dan, Kars'tan getirdikleri hayvanları satıyorlardı Sivas'ta. Bu Hacı Resul Ağa'nın ayrıca Sivas'ta fırını vardı, ekmekçilik yapıyordu. Tutmaç'a yerleşmiş ama Sivas'a gidip geliyordu. Bu Ağa tayfası, arazilerini ekip biçtiriyor; azap tutuyor, çoban tutuyor, davar yaydırıyor, kuzu yaydırıyor. Herkesin birer sürüsü vardı bizim burada. Mesela bizim yetiştiğimiz zamanda davar çobanımız ayırırdı, kuzu çobanımız ayırırdı. Öbür ailelerin de hep ayrı ayırırdı böyle...⁹²³. Anlatılanlardan yola çıkılarak Karabağ kökenli mültecilerin önemli bir kısmının canlı hayvan ticaretiyle uğraştıklarını söyleyebiliriz. Bir taraftan Tutmaç köyünde kendilerine tahsis edilen arazileri ekip biçen mülteciler diğer taraftan da Tutak taraflarındaki bağlantılarını kullanarak yaptıkları ticaret sayesinde hem geçimlerini temin etmişler hem de yörenin ihtiyacını karşılamışlardır.

13. Göçlerle Birlikte Taşınan Kurumlar

Bu dönemde işgale uğrayan memleketlerdeki okullardan bazıları öğrencileriyle birlikte Sivas'a taşınmıştı. Mesela Erzincan Askeri Lisesi seferberlikten evvel Sivas'a nakledilmiş olup binası daha sonra şehrin Ruslar tarafından istilası esnasında tahrip edilmişti⁹²⁴. Benzer şekilde Erzurum ve Trabzon Sanayi Mekteplerinden gelen 64 erkek talebe de Sivas Sanayi Mektebine alınarak⁹²⁵ hem iskânları sağlanmış hem de eğitimlerine devam etmeleri temin edilmiştir. Yine Rus işgali nedeniyle boşaltılan Erzincan hastanelerinin yaralı ve hastaları da Sivas'a getirilmiş ve Bezirci tarlası mevkiindeki hastanelerde tedavi altına alınmışlardı⁹²⁶. Tespit edebildiğimiz bu örnekler, işgale uğrayan vilayetlerde halka hizmet sunan kurumların da taşındığını ve faaliyetlerini Sivas'ta sürdürdüklerini göstermektedir. Bu uygulama “devlette devamlılık esastır” anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

⁹²³ İkinci kuşak Şark mültecilerinden Yusuf Murat (d.1 Mayıs 1927) ve Tekin Murat (d.1 Temmuz 1935) ile 28 Ağustos 2019 tarihinde yapılan röportaj.

⁹²⁴ Maarif Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 4 Ağustos 1334[m.4 Ağustos 1918] tarihli telgraf: **BOA, MF.MKT.**, 1234/107-23 ve 44 ve 49.

⁹²⁵ Sivas Vali Vekili Mektupçu Ahmed imzasıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen 27 Teşrin-i sâni 1332[m.10 Aralık 1916] tarihli telgraf: **BOA, DH.UMVM.**, 145/13-1.

⁹²⁶ Vasfi Şensözen, **A.g.e.**, s. 58-59.

14. Mültecilerin Sivas'ın Kültürel Birikimine Katkıları

Mülteciler kültürel özelliklerini de yeni vatanlarına taşımışlardır. Mutfak kültüründen dokumacılığa, halk oyunlarından aşıklık geleneğine kadar mültecilerin öz kültürlerine dair hemen her unsurun iskân mintikalarına taşındığını ve bilhassa birinci kuşaklar tarafından uzunca bir süre muhafaza edildiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte mültecilerle yerli ahali arasında kültürel etkileşimin diğer muhacir gruplarına nazaran daha yoğun olduğunu ifade etmeliyiz.

14.1. Mutfak Kültürü

Muhacirlerin bilhassa mutfak kültürünü büyük oranda iskân mintikalarına taşıdıklarını söylemek mümkündür. Ancak Şark mültecilerinin mutfak kültürünün Sivas'ın mutfak kültürüyle büyük oranda benzerlik arz ettiğini görüyoruz. Bununla birlikte yer yer bazı farklılıkların da olduğunu ifade etmeliyiz. Nitekim kendisiyle röportaj yapma imkânı bulduğumuz ikinci kuşak Şark mültecilerinden Şarkışla Gümüštepe doğumlu Muhsin İlyas Subaşı, bu konuda şunları söylüyor: “Yerli ahaliyle aramızda mutfak kültüründe de benzerlikler vardı. Farklı olarak yerli mahallesinde pek kullanılmayan ‘lavaş, kete, hıngel, haşıl’ gibi değişik yemek türlerinden söz edilebilir. Zamanla her iki mahalle de birbirinin tüketim maddelerinden faydalandılar...”⁹²⁷.

Sivas'ın Tutmaç köyünde yaşayan Karabağ kökenli Tekin Murat ise kendi mutfaklarından bahsederken haşıl, hasıda ve Karabağ ketesini örnek olarak veriyor. İskân edildikleri dönemde yerli ahalinin çayı bilmediğini, kendilerinin de kahveyi tanımadıklarını ifade eden Tekin Murat, bu içeceklerin karşılıklı etkileşim sayesinde öğrenildiğini hayli ilginç bir hikâye ile anlatıyor: “Çayı da bizimkiler getirmiş. Burda çayı bilmezlermiş. Bizimkiler de kahveyi bilmezlermiş. Bununla ilgili bir hikâye var, onu anlatayım: Şimdi burda Gulam köyü var. Bizimkilerden bir tanesi ordan biriyle ehbab oluyor. Neyse Tutmaç'a geldiğinde o adama çay ikram ediyorlar. Bu da Sivas'a gittiğinde bi kilo çay, bi kilo şeker alıyor; ben de muhacir ehbabım geldiğinde ikram edeyim diyor. Gulam köyde oluyor bu olay. Bu adam hanımına veriyor çayı, bunu pişir muhacir ehbabım gelecek Tutmaç köyünden diyor. O da, gözünü seveyim,

⁹²⁷ İkinci kuşak Şark mültecisi Muhsin İlyas Subaşı (d.25 Temmuz 1942) ile 23 Ocak 2020'de yapılan röportaj.

muhlamasını yapıyor çayın, üstüne yumurtasını kırıyor. Bunun üzerine adam, hanımına bu böyle olmayacağıdı diye kızıyor tabii. Yerliler uzun bi süre alışamamışlar. Bu ne, ırmak suyu gibi derlerdi. Emme şimdi öğrendiler; onlar bizden daha keyifçi... Bizimkiler de kahveyi bilmiyormuş. Bizim Karabağlılardan birisi Kangal tarafında bir köye gidiyor. Ağa bunları yediriyor, içiriyor. Yemekten sonra acı kahve geliyor neyse. O arada ev sahibini dışarı çağırmışlar. Bizim Tutmaçlı kahveden bir yudum alıyor, yanındakine diyor ki; vaayy bu bizi aguladı[yani zehirledi demek istiyor] ben bunu vuruyum diyor! Bunlar olmuş...”⁹²⁸.

Baba tarafının Azerbaycanlı anne tarafının ise Erzurumlu olduğunu ifade eden Sadettin Doğan’ın ifadeleri de yukarıda anlatılanları desteklemektedir: “Semaverde çay içme kültürünü Sivas’a Şark muhacirleri getirmiş. Bilhassa ağa ve bey takımı yaygın olarak kullanıyor semaveri günlük yaşantılarında. Bizim dedelerimiz Kafkas kökenli olduklarından semaveri Ruslardan öğrenmişler. Hayvancılıkla uğraştıkları için yemeklerde et ve süt ürünlerini çok kullanıyorlardı. Mesela yoğurdun güneşte kurutulmasıyla elde edilen “keş” et yemeklerinde kullanılır bizim köylerde. Yine Kafkas kökenli ‘Sarı burma tatlısı’, yarmadan yapılan ‘haşıl’, ‘hasıda’ ve ‘ayran aşı’ Tuzhisar köyünde hâlâ yapılır”⁹²⁹.

Şark mültecileri ekmek kültürlerini de Sivas’a taşımışlardır. Mesela 1932 yılı itibarıyla Sivas’ın Yıldızeli kasabasında mayalı ekmek, yufka ve kete/işkefe olmak üzere üç tip ekmek imal edilmekteydi. Bunlardan kete denilen ekmek Kars muhacirleri tarafından yapılmakta iken zamanla kasaba halkı tarafından da imal edilmeye başlanmıştır. Şark mültecilerine özgü bir diğer ekmek çeşidi ise lavaştır. Ekşi hamurdan yapılan lavaş, odun ve saman irisi gibi malzemelerin yakılmasıyla ısıtılan tandırda, yapıştırma usulüyle pişirilmektedir⁹³⁰. Lavaş ekmeğinin Kars muhacirleri tarafından Sivas’a tanıtıldığını söyleyen Abdulkadir Sarısözen’e göre vilayet genelinde 31 çeşit ekmek yapılmaktadır⁹³¹. Bu tespitler, göçlerle birlikte Sivas’ın mutfak kültürünün zenginleştiğini göstermektedir. Nitekim yaptığımız saha

⁹²⁸ İkinci kuşak Şark mültecilerinden Yusuf Murat (d.1 Mayıs 1927) ve Tekin Murat (d.1 Temmuz 1935) ile 28 Ağustos 2019 tarihinde yapılan röportaj.

⁹²⁹ Üçüncü kuşak Şark mültecisi Sadettin Doğan(d.15 Mart 1952) ile 25 Temmuz 2020 tarihinde yapılan röportaj.

⁹³⁰ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 212.

⁹³¹ Abdulkadir Sarısözen, “Sivas’ta Ekmek Çeşitleri”, **Sivas Folkloru Dergisi**, Şubat 1975, S. 13, s. 10-15.

çalışmasında; Şark mültecileriyle yerli ahalinin birlikte yaşadığı köylerde bilhassa kete olmak üzere yemek konusunda karşılıklı bir etkileşim yaşandığını tespit ettik. Ayrıca göçün üzerinden takriben 100 yıl geçmesine rağmen Şark mültecilerinin mutfak kültürlerini önemli ölçüde korudukları anlaşılmaktadır.

14.2. Halkoyunları

Mutfak kültürü gibi halk oyunları alanında da mültecilerin etkisi görülmektedir. Mesela “Laz Oyunu” Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon ve havalisinin Ruslar tarafından işgali nedeniyle Karadeniz bölgesinden Suşehri’ne gelen mülteciler tarafından taşınmıştır. Yine Erzurum yöresinden getirildiği düşünülen “Hoş Bilezik” oyunu da zamanla bir Suşehri oyunu haline gelmiştir⁹³². Böylece yörenin halk oyunları kültürü zenginleşmiştir.

14.3. El Sanatları

Cumhuriyet döneminde dokumacılık, yeri ve önemi göz ardı edilmeyen bir sektör olarak faaliyetlerini sürdürmüş ve Sivas’ta iskân edilen mülteciler de bu çalışmalara dâhil edilmiştir. Bu çerçevede İktisat Vekâleti, Türkiye’de dokumacılığın hangi seviyede olduğunu tespit etmek üzere bir çalışma başlatmıştır. Dokuma tezgâhlarının yayılma sahalarının ve dokumacı sayısının belirlenmesi için vilayetlerden bilgi istenmiştir. Bu çerçevede Sivas Valiliği de gerekli malumatı İktisat Vekâletine göndermiştir. Yine Ticaret ve Nafia Bakanlığı 1937’de dokumacılıkla alakalı bir yarışma düzenlenmiştir. Bunu 1939’da düzenlenen ve toplam ödülü 10 bin lira olan daha kapsamlı bir başka yarışma takip etmiştir. 1940 yılında itibaren köylerde dokumacılık kurslarına önem verilmiş olup yeni dokuma tezgâhları muhacir köylerine de gönderilmiştir. Dokumacılıkla uğraşanlara başta iplik olmak üzere her türlü yardımı yapan İktisat Vekâleti, Sivas’ta Halil Dayıoğlu’nun idare edeceği ilk kursu Pirkinik köyünde açmıştır⁹³³. İsmi Cumhuriyet döneminde Çayboyu olarak değiştirilen bu köy daha sonra Sivas’a bağlı bir mahalle olacaktır. Buraya 1916 yılında ağırlıklı olarak

⁹³² Hasan Eroğlu vd., **A.g.e.**, s. 463.

⁹³³ Faruk Aburşu, “Giyim Kuşamın Üç Ana Unsuruna Sivas Özelinde Bir Bakış: Pamuklu-Yünlü Dokuma, Şal, Çorap”, **Hayat Ağacı Dergisi**, S. 25, Sivas 2014, s. 61. Marshall yardımı sonrası, 1950 yılından itibaren, kumaşta ithalatın artmasıyla kumaş dokumacılığı önemini kaybetmiştir. Tüm yerli dokuma sanatı ile uğraşanlar zamanla el tezgâhlarını kaldırmıştır. Bkz.: **Aynı yer.**

Erzurum, Hasankale ve Eleşkirt dolaylarından gelen Şark mültecileri iskân edilmiştir. Yöre halkına iş imkânı sağlayan bu kurslar, ayrıca dokumacılık sektörüne de canlılık kazandırmıştır.

14.4. Âşıklık Geleneği

Sivas’a göç eden muhacirler arasında âşıklar da vardı. Muhaceretle beraber bu kültürün de taşındığını söyleyebiliriz. Mesela aslen Dağıstanlı bir ailenin çocuğu olup 1895 yılında Sivas’ta doğan Feryâdî Hafız Hakkı bunlardan biridir. Güçlü bir sese sahip olan Feryâdî’nin “Göç göç oldu, göçler yola dizildi” adlı eseri bir yayla havası olmakla birlikte sonradan seferberlik havasına dönüşmüştür. Feryâdî’nin “Anne Benim Babam Yok Mu” adlı çalışması da seferberlik türküsü olarak kabul edilmektedir: Ağlama sen nazlı oğlum ben eyleyim figanı/ Milletime vatanıma kurban verdim babanı/ Seferberlik yaktı bizi ağlatıyor cihanı/ Hep esirler geldi ama benim babam gelmedi/ Hep anneler güldü ama benim annem gülmedi...⁹³⁴.

Yine 5 Mayıs 1931 tarihinde Sivas’ta yapılan Sivas Halk Şairleri Bayramına katılanlar arasında Karslı Mehmet isimli bir aşığın da olduğunu görüyoruz⁹³⁵. İkinci kuşak mültecilerden 1928 doğumlu Âşık Tabibî ise Karabağ’dan gelip Sivas’ın Tutmaç köyünde iskân edilen Nasip Ağa’nın (Abay) oğludur. Asıl ismi Bekir’dir. Hayat hikâyesinden bahsederken; “Ben bu köyde doğdum. Buna rağmen içim, ruhum hep Kafkasya hikâyeleriyle doludur. Bu hikâyelerden bir kısmı beni üzer; bir kısmı da gururlandırır. Beni üzen; yakınlarımızın, dedelerimizin Rusya’da akla hayale gelmedik baskı ve işkence görmeleridir... Bu zulüm ve baskıların hikâyelerini çocukluğumdan beri dinlemekteyim.”⁹³⁶ diyen Tabibî’nin anlattıkları, ailesinin Karabağ’dan Sivas’a göçünün, âşıklık yolunda kendisine ilham kaynağı olduğunu göstermektedir.

Vatan, millet, hak, hürriyet kavramlarını daha çocukluğunda sezen ve bu kutsal duyguları yaşayarak büyüyen Tabibî, “Atam” adlı şiirinde vatan sevgisini söyle dile

⁹³⁴ İhsan Öztürk-Salih Turhan vd., **Sivas Türküleri ve Oyun Havaları**, Editör: Kadir Pürlü, Sivas 1000 Temel Eser, İstanbul 2017, s. 66-67 ve 398.

⁹³⁵ Ahmet Kutsi Tecer, **Sivas Halk Şairleri Bayramı**, Kamil Matbaası, Sivas 1932, s. 3.; Doğan Kaya, “VI. Sivas Halk Şairleri Bayramı ve Geride Bıraktıkları”, **Kültür Çağlayanı Dergisi**, S. 15, Temmuz/Ağustos 2012, s. 7.

⁹³⁶ Alparslan Ayrıl, **Sivashlı Âşık Tabibî**, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994, s. 8 ve 13.

getirmekteydi⁹³⁷: Düşman saldırdı güzel vatana/ Hazır ol bu cenge gir dedi Atam/ İnan kalbindeki nurlu imana/ Göğsünü çarparak yar dedi Atam...

Sivaslı âşıklardan Erkânî ise aslen Erzurumludur. Dedesi Hamza Altay, Birinci Dünya Savaşında Erzurum'un işgali üzerine Sivas'a göç ederek Pirkinik köyünde iskân edilmiştir. 12 Aralık 1960 tarihinde Sivas'ın Çayboyu(Pirkinik) köyünde dünyaya gelen Âşık Erkânî, dedesinin, muhacirlikte yaşadığı sıkıntıları ve başından geçen olayları sürekli anlattığını; Erzurum yöresinin türkülerini dedesinden dinleyerek büyüdüğünü ve âşık olarak ilham kaynağının Hamza dedesi olduğunu söylemektedir. Âşık Erkânî, Sivas Âşıklar Kültür Derneğinde yaptığımız 24 Ağustos 2019 tarihli röportajda kendisini şöyle tanıtmıştı: "Şu ömrüm tükendi derdi çekerken, saçıma ak düştü sabrederken, ismim Sivas'ımda Yavuz Altay iken, şimdi ise Erkânî derler". Âşıklığa ilgi duymasından sonra takriben 10-12 sene ustası Âşık Gülşâdî'nin dizinin dibinden ayrılmadığını ve onun çırağı olduğunu, 28 yıldır da ustasından aldığı "Erkânî" mahlasıyla âşıklık geleneğini yaşatmaya çalıştığını ifade eden Âşık Erkânî, kendisini hala bu işin çırağı olarak gördüğünü ifade etmektedir: "Usta görmeyen âşığı, âşık saymıyorum. Ustalık esasında oturması, kalkması, sazı çalması, sözü söylemesiyle de ustalıktır" diyen Erkânî, kendisinin de 2 çırak yetiştirdiğini⁹³⁸ belirtirken aslında âşıklığın kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenek olduğunu ortaya koymaktadır.

Âşık Erkânî'nin "hem ustam hem de amcam" dediği Âşık Gülşâdî ise bu kültürün en önemli temsilcilerinden birisidir. Yukarıda bahsedildiği üzere Gülşâdî de Erzurum mültecilerinden olan bir ailenin çocuğudur. İlham kaynağı olan babası Hamza ile ağabeyi Recep, çevrede iyi hikâye anlatan kişiler olarak isim yapmışlardır. Gülşâdî 1950 yılında Sivas'ın Çayboyu Mahallesi'nde⁹³⁹ doğmuştur. Asıl ismi Yılmaz Altay'dır. Sazı ve irticâli* olan Gülşâdî, ilk şiirlerinde mahlas olarak adını kullanmıştır. Saz çalmada ustadır ve şiir tekniği sağlamdır. Hurşit ile Mahmihi hikâyesini

⁹³⁷ Alparslan Ayrıl, **A.g.e.**, s. 14 ve 34.

⁹³⁸ Üçüncü kuşak Şark mültecisi Âşık Erkânî (d.12 Aralık 1960) ile 24 Ağustos 2019 tarihinde Sivas Âşıklar Kültür Derneğinde yapılan röportaj.; Doğan Kaya, **Sivas Halk Şairleri**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Önder Matbaacılık, Sivas 2009, C. 2, s. 247.

⁹³⁹ Doğan Kaya, **Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1994, s. 98.

* İrticâl/İrticâlen: Düşünmeden söz veya şiir söyleme yeteneğini ifade eder. Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2005, s. 87.

anlatabilmektedir. Başta oğulları Servet, Bülent ve yeğeni Erkânî olmak üzere çevresinde birçok kişinin âşıklığa yönelmesinde rolü olmuştur. Konuya bu açıdan baktığımızda Gülşadî'yi odak şahıs hüviyetinde görürüz. Nusret Sümmanî, Fuat Çerkezoğlu, Ağrılı Firganî ve daha pek çok âşıkla karşılaşmalar yapan Gülşadî'nin 300'den fazla şiiri vardır⁹⁴⁰.

14.5. Ağıtlara Yansıyan Muhaceret

Muhacirlerin seferberlik döneminde yaşadıkları sıkıntılar, ağıtlara da yansımıştır. Sözlü kültürün en önemli unsurlarından olan ağıtlardaki ifadeler bize göçün hangi koşullarda gerçekleştiğini açıkça göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Erzurum dolaylarından Sivas'a göç eden mültecilerin ağıtları göçün sosyal yönüne ışık tutmaktadır. Mesela seferberlik konulu bir ağıtın "...Erzurum'un minaresi/ Yıkılsın Hasan kalesi/ Sağ yanımı top götürdü/ Sol yanım süngü yarası"⁹⁴¹ şeklindeki dizelerinde, memleketlerini can havliyle terk eden mültecilerin yaşadıkları acılar dile getirilmektedir.

Bir diğer ağıtta ise Rus işgali nedeniyle memleketlerini terk etmek zorunda kalan Erzurumluların yaşadıkları duygular farklı yönleriyle ifade edilmektedir: "Naçarım da deli gönül naçarım/ Kara kütük gibi yanar içerim/ Ölmeyince senden vaz mı geçerim/ Eli göçüp kendi kalan Erzurum" şeklindeki dizelerde memlekete duyulan derin özleme vurgu yapılırken Rus işgali, Ermeni çetelerinin baskınları ve kadınların düşmana esir düşmesi yaşanan dramın boyutlarını gözler önüne seren şu dizelerde dile getirilmekteydi: "Yine mi doğdu da ay ile yıldız/ Kavgalar oldu geceli gündüz/ Deftere kaydoldu üçbinaltı kız/ Eli göçüp kendi kalan Erzurum/ Erzurum'un önü düz ova yazı/ Yazı da yayılır ördeği kazı/ Kapı altına aldılar gelini kızı/ Eli göçüp kendi kalan Erzurum".

İşgal öncesi Erzurum'da yaşanan mesut günler, aynı ağıtta; "Sofralar gelirdi gümüş kaşıklı/ Odalar var idi altın eşikli" sözleriyle anlatılırken işgal sonrası günlerin acıklı manzarası şöyle resmedilmiştir: "Ağlaşır gelinler yanı beşikli/ Eli göçüp kendi

⁹⁴⁰ Doğan Kaya, **Sivas Halk Şairleri**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Önder Matbaacılık, C. 2, s. 481.

⁹⁴¹ Ahmet Türk, 1932 Sivas merkez Çongar köyü doğumlu, Derleyen: Kadir Pürlü, **Sivas'ta İlbeyli Türkmenleri**, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2002, C. 1, s. 448.

kalan Erzurum". On binlerce insanın yerinden yurdundan olmasına neden olan hadiselerden dönemin idarecileri de sorumlu tutularak eleştirilerden nasiplerini almışlardır: "Erzurum'da koca vali yatıyor/ Kumandanlar Erzurum'u satıyor/ İslam durdu kâfir gülle atıyor/ Eli göçüp kendi kalan Erzurum"⁹⁴².

Âşık Feryadi ise bir muhacir kızına yazdığı ağıtta muhacirliğin toplumsal etkilerini ortaya koymaktadır: "Göçmen kızı acıyorum/ Hallerine yavru senin/ Bir kötü er bağcı olmuş/ Güllerine yavru senin/ ... Feryadi'yim aklım aldın/ Ok ile bağrımı deldin/ Sözün şeker, bal mı çaldın/ Dillerine yavru senin"⁹⁴³.

⁹⁴² Ümmet Avşar, 1929 Sivas Şarkışla Yaprıcak köyü doğumlu, Derleyen: Kadir Pürlü, **Sivas'ta İlbeyli Türkmenleri**, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2002, C. 1, s. 451.

⁹⁴³ Kadir Pürlü-Kutlu Özen, **Âşık Feryadi**, Dilek Matbaacılık, Birinci Baskı, Sivas 1996, s. 101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜBADİLLERİN VE BOŞNAK MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNI

A. MÜBADİLLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNI

1. Mübadele Antlaşması'nın İmzalanması

Lozan Barış Konferansı, Türkiye ile Batı ülkeleri arasında yıllardan beri süren savaş ortamına son vermek amacıyla toplanmıştı. Bu konferansta, tarafları savaşa sürükleyen pek çok etkenin bir arada ele alınması, örneğin siyasi sınırları yeniden belirleme çabalarının yanında ekonomik, siyasi ve hukuki sorunların da çözülmesi gerekiyordu. Savaş yıllarında ortaya çıkan nüfus hareketleri, bu aşamada, tarafları gerçekten de endişeye sürükleyecek ölçüde büyüktü⁹⁴⁴. Bu kapsamda, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan savaşın bir neticesi olarak ortaya çıkan nüfus mübadelesi sorunu, çözüm bekleyen konuların başında geliyordu. Yapılan görüşmeler neticesinde iki ülke arasında 30 Ocak 1923'te Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol imzalanarak sorun bir bakıma çözüldü⁹⁴⁵. Anlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve bundan çıkacak uyuşmazlıkları halletmek üzere bir Muhtelit Mübadele Komisyonu (Karma Komisyon) kurulmasına karar verildi. Söz konusu komisyonun görev, yetki ve sorumlulukları belirlendi. Buna göre gerekli gördüğü durumlarda tâli komisyonlar kurma yetkisine sahip olan Karma Komisyonun ayrıca göçü denetleme, mübadillere ait taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirme, taşınır mallara değer biçme ve bulunduğu ülkenin hükûmetine bıraktığı mallara karşılık borç tutarını gösteren bir belgeyi mübadile verme yetkisi vardı⁹⁴⁶.

⁹⁴⁴ Kemal Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 26.

⁹⁴⁵ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih(1789-2014)*, Der Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2015, s. 797-798.

⁹⁴⁶ Ercan Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, Erzincan 2006, s. 108.

30 Ocak 1923'te İsviçre'nin Lozan şehrinde imzalanan ve 19 maddeden oluşan mübadele anlaşmasının esasları şunlardı⁹⁴⁷:

Türk topraklarında yaşayan Rum Ortodokslar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren mübadeleye tabi tutulacaktı. Bununla birlikte 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da yerleşmiş olan Rumlar ile 1913 Bükreş Antlaşması'nın belirlediği sınır esas olmak üzere Batı Trakya'daki Müslümanlar bu antlaşmanın dışında tutulacaktı(madde 1-2).

Sözleşmede geçen “göçmen” terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ve tüzel kişileri kapsıyordu. Yani mübadelenin geçerli olduğu toprakları 18 Ekim 1912'den sonra terk eden Rumlar ve Müslümanlar mübadelenin kapsamına dâhildi(madde 3). Kısacası Balkan Harbi'nde Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği tarih⁹⁴⁸ mübadele için milat olarak kabul edilmiştir.

Yunanistan'a gönderilecek ilk kafiye, aileleri Türkiye'yi daha önce bırakıp gitmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonulan Rum halkından vücutça sağlam erkekler oluşturacaktı(madde 4).

Mübadele nedeniyle Türkiye'deki Rumların, Yunanistan'daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecekti(madde 5).

Mübadillerin gidişine, herhangi bir nedenle olursa olsun, hiçbir engel çıkartılmayacaktı. Buna göre bir göçmenin; kesinleşmiş bir hapis cezası bulunduğu, henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı ya da kendisine karşı ceza soruşturması yürütüldüğü durumlarda, söz konusu olan göçmen, cezasını çekmek ya da yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamlarınca, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecekti(madde 6).

Mübadiller, bırakıp gidecekleri ülkenin vatandaşlığını yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin vatandaşı sayılacaklardı. Ayrıca Türkiye'yi veya Yunanistan'ı daha önce bırakıp giden ve henüz yeni bir vatandaşlık

⁹⁴⁷ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)**, TTK Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 185-191.; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı; Tutanaklar, Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, Takım: II, C. 2, Ankara 1973, s. 89-95.

⁹⁴⁸ Rifat Uçarol, **A.g.e.**, s. 545.

hakkı kazanmamış olan göçmenler, sözleşmenin imza tarihinde vatandaşlık hakkı kazanmış olacaktı(madde 7).

Mübadiller, herhangi bir vergiye tabi olmaksızın her türlü taşınır mallarını yanlarında götürebilecekti. Cami, kilise, medrese, hastane, dernek vs. kurumların malları da bu kapsamda değerlendirilecekti. Taşıma konusunda her iki ülke makamları en geniş kolaylıkları sağlayacaktı. Öte yandan taşınır mallarını yanlarında götüremeyecek olanlar, bunları oldukları yerde bırakabilecekti. Bu durumda, yerel makamlar, söz konusu taşınır malların dökümünü yaparak değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaktı. Mübadilin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar, dört nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi tasfiye işlemine esas alınmak üzere Karma Komisyona sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin hükûmetine, dördüncüsü de göçmene verilecekti. Ayrıca mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş toplulukların zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan ve din ya da hayır kurumlarına ait olan mallar da aynı şartlarda tasfiye edilecekti(madde 8-9).

Ülkelerini daha önceden terk eden ve mübadele kapsamında sayılan kimselerin taşınır/taşınmaz mallarının tasfiyesi ise şu esasa göre yapılacaktı: Söz konusu kişilere ait taşınır/taşınmaz mallar, mülkiyet hakkını kısıtlayıcı nitelikte hiçbir önleme(Türkiye ve Yunanistan'da 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana yürürlüğe konulmuş yasalara, her çeşit yönetmeliğe ya da başka herhangi bir müsadere, zorla satın alma gibi uygulamalar) konu olmaksızın tasfiye edilecekti. Bununla birlikte Karma Komisyon, mübadele kapsamına girecek kişilere ait olup da mübadele uygulanacak topraklarda bulunan ve 18 Ekim 1912'den sonra kamulaştırılmış olan mallara yeniden değer biçecekti. Komisyon, bir zarar verilmiş olduğunu görürse, bu zararı mal sahibinin yararına onarmak için bir tazminat belirleyecek ve bu tazminat, mal sahibinin alacak hesabına ve kamulaştıran ülke hükûmetinin borç hesabına kaydedilecekti. Yine mübadillerin, herhangi bir sebeple yararlanmaktan mahrum bırakıldıkları mallarının gelirleri de kendilerine verilecekti. Bu tutar, savaş öncesi ortalama gelir temel alınarak Karma Komisyon tarafından hesaplanacaktı(madde 10).

Ayrıca ele alınan konulardan birisi de vakıf mallarının tasfiyesidir. Karma Komisyon, Yunanistan'daki vakıf mallarının ve bunlardan doğan hak ve çıkarların ve

Türkiye’de Rumların benzer tesislerinin tasfiyesine girişirken, bu tesislerin ve ilgili bulunan özel kişilerin haklarını ve çıkarlarını bütünüyle korumak amacıyla, daha önce yapılmış antlaşmalarda kabul edilen ilkelerden esinlenecekti(madde 10). Bu konuda, Manastır vilayetinin Kozana livasının Kayalar kazasının Öğelemez köyünden gelip Sivas vilayetinin Hafik kazasının Kötnü(Alçıören) köyünde iskân edilen mübadillerin Öğelemez köyündeki vakıf mallarını tasfiye etmek üzere Kerim ve Paşa Hasan Ağalar tarafından müşterek olarak verilen tasfiye talepnameesi⁹⁴⁹ örnek teşkil etmektedir.

Antlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve bundan çıkacak uyuşmazlıkları çözmek, göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve mübadillere ait taşınır/taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek için Muhtelit Mübadele Komisyonu(Karma Komisyon) adıyla bir komisyon kurulacaktı. Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir aylık süre içinde kurulacak komisyon, Türkiye ve Yunanistan’dan dörder ve I. Dünya Savaşı’na katılmamış devletlerin vatandaşları arasından Milletler Cemiyeti Konseyinin seçeceği üç üyeden oluşacaktı. Türkiye’de ya da Yunanistan’da toplanacak olan Karma Komisyonun başkanlığını tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktı. Karma Komisyon, gerekli göreceği yerlerde, bir Türk ve bir Yunanlı üye ile Karma Komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşacak ve Karma Komisyonca bağlı kalarak çalışacak alt komisyonlar kurmaya yetkili olacaktı. Alt komisyonların yetkileri Karma Komisyon tarafından saptanacaktı. Oy çokluğu ile karar alacak olan Karma Komisyon, sözleşmenin uygulanmasında gerekli önlemleri almak ve ortaya çıkabilecek bütün sorunları karara bağlamakta tam yetkili olacaktı. Ayrıca bütün itirazlar Karma Komisyonca kesin olarak karara bağlanacaktı. Karma Komisyon, ilgilileri dinledikten ya da dinlemeğe çağırdıktan sonra, tasfiye edilmesi gereken taşınmaz mallara değer biçme konusunda tam yetkili olacaktı. Tasfiye olunacak malların değeri altın para üzerinden hesaplanacaktı(madde 11-13).

Mübadillerin geride kalan mallarından dolayı alacaklı oldukları para da önemli konulardan birisiydi. Buna göre komisyon, mal sahibine, elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükûmeti emrinde kalacak olan mallardan dolayı borç miktarını gösteren bir belge verecekti. Bu belgedeki paranın miktarı, tasfiyenin yapılacağı ülkenin, göçmenin

⁹⁴⁹ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnemeleri: **BCA**, Fon Kodu: 130..16.13.2, Yer No: 309.1020.13, Tarih: 24.7.1925.

mensup olduğu ÷lkeye ödeyeceği borç olacaktı. İlke olarak, göçmenin göç ettiği ÷lkede, kendisine borçlu bulunulan paraların karşılığında, ayrıldığı ÷lkede bırakmış olacağı mallarla aynı değerde ve aynı nitelikte mal alması gerekecekti. Bunun için her altı ayda bir, söz konusu belgelere dayanılarak her iki hükümetçe ödenmesi gereken paranın hesabı çıkartılacaktı. Tasfiye işlemi tamamlandığında karşılıklı borçlar birbirine eşit çıkarsa hesap kapatılacak, şayet hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa bu borç peşin para ile ödenecekti. Borçlu hükümetin talep etmesi halinde Komisyon, borcun yıllık en çok 3 taksitte ödenmesi koşuluyla, bu süreyi ona tanıyabilecekti. Ayrıca ödenmesi gereken faizler de hesaplanacaktı. Ödenecek para, miktar olarak daha uzun sürelerin tanınmasını gerektiriyorsa, borçlu hükümet, borçlu olduğu paranın % 20'sine kadar, Karma Komisyonca saptanacak bir parayı peşin olarak ödeyecekti. Geri kalan borç için Karma Komisyon tarafından saptanacak oranda faizli ve yirmi yıllık sürede ödenmesi gereken borç senetleri çıkarılacaktı. Borçlu hükümet, bu borç için, Komisyonca kabul edilecek teminat gösterecekti. Bu teminat, Yunanistan'da Uluslararası Komisyon tarafından, İstanbul'da ise Devlet Borcu Meclisince işletilecek ve bunların gelirleri toplanacaktı. Bu teminatlar konusunda anlaşmaya varılamazsa, Milletler Cemiyeti Konseyi, bunların neler olacağını saptayacaktı(madde 14).

Göçü kolaylaştırmak için ilgili devletler tarafından, Karma Komisyonun saptayacağı koşullarla, komisyona peşin ödeme yapacaktı(madde 15).

Mübadillere ve mübadillerin sevk edilecekleri limanlara yapılacak bildiriler konusunda Türkiye ve Yunanistan, Karma Komisyon ile birlikte hareket edecekti. Ayrıca taraflar, mübadillere, belirlenmiş hareket tarihinden önce yurtlarını bırakıp gitmeleri için ya da mallarını ellerinden çıkartmak üzere doğrudan ya da dolaylı hiçbir baskıda bulunmamayı, ÷lkeyi bırakıp giden ya da gidecek olan göçmenleri hiçbir vergiye bağlamamayı karşılıklı olarak taahhüt ediyorlardı. Diğer taraftan mübadele dışı bırakılacak bölgelerde ikamet edenlerin bu bölgelerde kalmak ya da oralara yeniden dönmek hakları korunacak, özgürlüklerinden ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiçbir engel çıkartılmayacaktı. Ayrıca söz konusu bölgelerde oturanlar, mallarını başkalarına serbestçe devretme, Türkiye'yi ya da Yunanistan'ı kendi istekleriyle bırakıp gitme hakkına da sahipti(madde 16).

Karma Komisyonun giderleri, komisyonca belirlenecek orana göre ilgili hükûmetlerce karşılanacaktı. Türkiye ve Yunanistan, sözleşmenin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalarında gerekli değişiklikleri yapmakla yükümlü olacaktı. Bu sözleşme, Lozan Antlaşması'nın Türkiye ve Yunanistan tarafından onaylanmasını müteakip yürürlüğe girecekti(madde 17-19).

Antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye, ahali mübadelesi ile ilgili çalışmalarını tamamlayarak 17 Temmuz 1923 tarihinde bir talimatname yayınlamıştı. Bundan sonra sıra Muhtelit Mübadele Komisyonuna seçilecek Türk temsilcilerin belirlenmesine geldi. İcra Vekilleri Heyetinin 8 Ağustos 1923 tarihli toplantısında Dâhiliye Vekâleti adına ve başkan sıfatıyla İzmir Milletvekili Tevfik Rüştü Bey, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti adına ise Erzincan Milletvekili Hamdi Bey seçilmiştir. Daha sonra bu kişilere müsterek başkanlık verilecektir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ise komisyonda Dr. Ömer Lütfi Bey tarafından temsil edilecekti⁹⁵⁰.

1.1. Mübadelenin Genel Sonuçları

Bu esaslar dâhilinde imzalanan Mübadele Antlaşması'nın Türkiye açısından son derece önemli siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçları olmuştur. Her şeyden önce mübadele, Orta Asya'dan sonra tarihte ikinci kez bir başka toprak; Anadolu'nun, bütün yabancı unsurlardan temizlenmiş bir Türk yurdu olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. İstanbul Rumlarının mübadeleden istisna tutulmaları bir kenara bırakılırsa, Türkiye'nin, millî bir sosyal yapı oluşturmaya yönelik önemli bir adım attığı söylenebilir. Nüfus mübadelesi, yeni millî sınırlar içindeki Türk yurdunun, her yönden homojen bir nüfus yapısına kavuşma sürecinin en önemli aşamasını oluşturmuştur⁹⁵¹.

Öte yandan, imzalanan Nüfus Mübadelesi Antlaşması, XIX. yüzyıl başında ortaya çıkan ve Jön Türk Devrimi sonrasında daha karmaşık hale gelen ve “Doğu Sorunu” başlığı altında toplanan uluslararası gelişmelere büyük bir darbe vurmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'ni içeriden parçalamayı amaçlayan ve bu yolda başarılı da

⁹⁵⁰ Mehmet Çanlı, “Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Eylül 1994, S. 129, s. 58.

⁹⁵¹ Kemal Arı, “Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele İmar ve İskân İşleri ve Mustafa Necati”, **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Kastamonu 1991, s. 44-45.

olan Doğu Sorunu bu anlaşma sayesinde tarih olmuştur⁹⁵². Hatta Türkler, anlaşmanın uygulanmasından sonra sanat ve ticarete eğilmişler; Türkiye’de millî ekonomi gelişmeye başlamıştır. Ayrıca ahali değişimi ile Yunanistan’da bulunan Türklere karşı uygulanan mezalim ve imha siyaseti son bulmuş, onların Türkiye’ye getirilerek, çalışkan ve üretici bir unsur olmaları sağlanmıştır. Bununla birlikte 1923’ten bu yana göç anlaşmasının kapsamı dışında bırakılan İstanbul, Gökçeada, Bozcaada Rumları ile Batı Trakya Türklerinin yaşadığı sıkıntılar yüzünden Türkiye ve Yunanistan’ın birbirini sık sık suçlamalarına bakılırsa; Mübadele Sözleşmesi kapsamında göç edenlerin, gelecekteki benzer sıkıntılardan kurtulmuş oldukları anlaşılmaktadır⁹⁵³.

Nitekim bu durum mübadiller tarafından da açıkça ifade edilmiştir. Mesela Suşehri kazasında iskân edilen Mübadil Şefik Kırca’nın anlatımına göre, Türkiye’ye gelmek üzere Selanik Limanı’nda gemiye binen mübadillerin, “Biz bu günleri gördük, çok şükür” diyerek silahlarını çıkartıp ateşlemeleri, nasıl bir eziyetten ve zulümden kurtulduklarını açıkça gösteriyordu⁹⁵⁴. Diğer taraftan mübadiller arasında, yapılan antlaşmayı şaşkınlıkla karşılayanlar da vardı. Mesela Gürün’de iskân edilen Murtaza Kölemezli, mübadele haberini aldığı anda hissettiği duyguyu şöyle dile getirmişti: “Bugüne kadar sadece bir söylentiden ibaret olan mübadele, böylece gerçek oluyordu. Akıl alacak şey değildi. Abe insan, beş yüz elli yıllık yurdundan yuvasından nasıl ayrılmış? Hiç et tırnaktan ayrılır mı? Nasıl olur da onlar bu topraklardan sökülüp atılırdı?”⁹⁵⁵.

Hiç kuşkusuz mübadele anlaşması, Yunanistan açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Yunanlılar, mağlubiyetin ardından yaşanan kitlesel göçü, “Küçük Asya Felaketi” olarak adlandırmışlardı. Hatta Yunan kamuoyunda mübadele, Anadolu’daki binlerce yıllık Helen varlığına kesin şekilde son verdiği için, İstanbul’un Türklerin eline geçmesinden bile daha büyük bir felaket⁹⁵⁶ olarak değerlendirilmişti.

⁹⁵² Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç, Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 137.

⁹⁵³ Ercan Çelebi, **Mübadele İmar ve İskân Vekâleti(kuruluşu Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Samsun 2005, s. 39-40.

⁹⁵⁴ İhsan Tevfik Kırca, “Suşehri’nde Son Mübadiller”, **Sivas Kültür Dergisi**, S. 9, Şubat 2011, s. 26.

⁹⁵⁵ Murtaza Kölemezli, **Elveda Rumeli**, Ege Üniversitesi Ege Yüksek Okulu Basımevi, İzmir 2002, s. 67.

⁹⁵⁶ Renée Hirschon, **Mübadele Çocukları**, Çeviri: Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 7. Mübadelenin Yunanistan’daki yankıları için bkz.: Aynı eser.

Gerçekten de göçmenlerin hayatlarını kökten değiştirerek travmatik sonuçlara yol açması bir yana, hem Türkiye hem de Yunanistan milyonlarca kişinin göçünden toplumsal, siyasi ve ekonomik olarak büyük zararlar görmüştür. Diğer taraftan Türk-Yunan mübadelesi, zorunlu göç uygulamasını hukuken meşru bir politika aracı haline getirerek diğer devletlerin de uygulayacağı bir örnek teşkil etmiştir. Öyle ki 1944 yılında Polonya ve Sovyetler Birliği, 1946 yılında da Çekoslovakya ve Macaristan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadeleleri, Türk-Yunan mübadelesini örnek almıştır⁹⁵⁷. Diğer taraftan, “azınlıklardan mübadele yolu ile kurtulma” yöntemi, Uluslararası Hukuk literatüründe köklü bir emsal teşkil edecektir⁹⁵⁸.

2. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kuruluşu

Türkiye ile Yunanistan arasında Nüfus Mübadelesi Antlaşması’nın imzalanmasından sonra sıra mübadillerin sevk, iâşe ve iskân işlerine gelmişti. Bilindiği üzere muhacir işleri, Kurtuluş Savaşı yıllarında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı olan Muhacirîn Müdüriyeti tarafından, sonrasında ise Nafia, Maliye, Dâhiliye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletlerine bağlı alt kuruluşlar tarafından yürütülmüştü. Fakat tüm bu işlemler tek merkezden ve koordineli olarak yürütülmediği için verim alınamamış, sürekli olarak kargaşa ve aksaklıklar yaşanmıştı⁹⁵⁹. Geline nokta mübadil sayısının fazla olmasından dolayı müstakil bir teşkilata ihtiyaç duyulacağı açıktı. Nitekim kamuoyunda mevcut teşkilatlar ile mübadele işinin üstesinden gelinemeyeceği konusunda bir kanaat hâsıl olmuştu. Dönemin basını geçmişte yaşanan acı tecrübeleri göz önüne alarak bu konuda hükûmeti zaman zaman uyarıyordu⁹⁶⁰. Buna rağmen konu ancak Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra hükûmetin ve TBMM’nin gündemine gelebildi.

5 Eylül 1923 tarihinde Fethi Bey başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti, mübadilleri “birçok mahrumiyet ve ıstıraplardan korumak” ve mübadele işleriyle

⁹⁵⁷ Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Mübadele Özel Sayısı: 3, Ocak 2014, s. 30. Mübadelenin hem Türkiye hem de Yunanistan için olumlu/olumsuz neticeleri için bkz.: Aynı makale.

⁹⁵⁸ Serab Sezer, **Lozan ve Mübadele**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 28.

⁹⁵⁹ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 35.

⁹⁶⁰ Ercan Çelebi, **Mübadele İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)**, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019, s. 55-57.

ilgilenmek üzere bir genel müdürlüğün kurulmasına karar vermişti⁹⁶¹. Ancak Milli Mücadele'nin ardından Yunanlılar, özellikle Batı Anadolu'yu yakıp yıkmışlar ve buraları oturulamaz hale getirmişlerdi. Bu nedenle iskân faaliyetleri iki aşamalı olarak hayata geçirilecekti. Yani bir taraftan memleket imar edilirken diğer taraftan mübadiller iskân edilecekti⁹⁶². Hal böyle olunca son derece zor ve zaman isteyen bu çalışmalar için müstakil bir teşkilata ihtiyaç duyuldu.

TBMM'nin kanaati de bu yöndeydi. Konunun Meclis'te ele alındığı dönemde ilk olarak Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, 5 Eylül 1923 tarihli oturumda, yeni kurulacak teşkilatın İmar Vekâleti adıyla kurulması yönünde bir kanun teklifi verdi⁹⁶³. Kabul edilmeyen bu teklifin ardından 9 Eylül 1923 tarihinde Aydın Milletvekili Dr. Mazhar Bey ile Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey ve 45 arkadaşı konuyla alakalı başka bir öneri sundu⁹⁶⁴. Bu şekilde Meclis gündemine gelen kanun tasarıları birleştirilerek ilgi komisyonlara havale olundu. Netice itibarıyla Manisa Milletvekili Reşad Bey ve 133 arkadaşı tarafından son şekli verilen kanun teklifi, 13 Ekim 1923 tarihli Meclis oturumunda etraflıca görüşüldükten sonra Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu⁹⁶⁵. Böylece Mübadele Antlaşması'nın imzalanmasından uzun bir süre sonra mübadeleyi uygulayacak müstakil bir teşkilat kurulmuştur.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasından sonra 20 Ekim 1923 tarihinde yapılan Meclis oturumunda İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey vekil olarak seçilmiş ve 6 Mart 1924 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Yaklaşık beş aylık görev döneminde; Vekâletin merkezde ve taşrada örgütlenmesinde, mübadele, imar ve iskân işlerinin organizasyonunun hazırlanması ve gerçekleştirilmesi süreçlerinde oldukça yoğun çalışmış ve etkili olmuştur. Ondan sonra bu göreve İzmir Milletvekili Mahmut Celal (Bayar) Bey getirilmiştir⁹⁶⁶. 6 Mart 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân

⁹⁶¹ Ercan Çelebi, **A.g.e.**, s. 58.

⁹⁶² Muhammed Sarı, **Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskân Faaliyetleri**, ATAM Yayınları, Ankara 2015, s. 16.

⁹⁶³ **TBMM ZC**, D.II, İ.S.I, C.I, s. 419.

⁹⁶⁴ **TBMM ZC**, D.II, İ.S.I, C.II, s. 16.

⁹⁶⁵ **Aynı eser**, s. 621-664.; **İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 13.

⁹⁶⁶ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 23.; Mesut Çapa, "Cumhuriyet'in İlk Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Kastamonu 1991, s. 69.

Vekilliğine getirilen Celal Bayar'dan⁹⁶⁷ sonra bu göreve 17 Temmuz 1924'te Bursa milletvekili Refet Bey atanmıştır.

4 Kasım 1924 tarihine kadar bu görevde kalan Refet Bey'in istifasının ardından Dahiliye Vekili Recep Bey, 5 Kasım 1924-11 Aralık 1924 tarihleri arasında vekâleten bu görevi ifa etmiştir. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, 11 Aralık 1924'te kaldırılmış ve tüm yetkileri Dâhiliye Vekâletine devredilince İmar ve İskân Vekâleti Müsteşarı Ömer Lütfi Bey, kurulan Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin başına getirilmiştir⁹⁶⁸. Mübadillerin taşınması işleminin büyük oranda tamamlandığı ve kurumun genel müdürlüğe dönüştürülerek Dâhiliye Vekâletine bağlandığı bu tarihten sonra Vekâlet bünyesindeki iskân memurları da kaymakamlık emrine verilmiştir⁹⁶⁹.

2.1. Mübadele İmar ve İskân Kanunu'nun Kabulü

Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasından sonra sıra kurumun çalışma sisteminin esaslı bir programa bağlanmasına gelmişti. Meclisin ilgili komisyonlarında yapılan çalışmalar neticesinde kabul edilen 8 Kasım 1923 tarihli kanunla⁹⁷⁰ Vekâletin yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. Aynı zamanda başta mübadiller olmak üzere tüm muhacirlerin iâşe, barınma, sevk ve iskân faaliyetleri ile memleketin imarı için yapılacak çalışmaların programı oluşturulmuştur.

Buna göre; mübadeleye tabi ahalinin Türkiye'ye nakli, muhtaç mübadillerin konaklama yerlerinde, iskele ve yollarda geçim, barınma ve iskân mıntıklarına sevkleri Vekâletin en temel görevleri arasındaydı. Muhtaç muhacirlerin, iskânlarından itibaren 2 ay süreyle iâşeleri temin edilecekti. Ayrıca düşman istilasını nedeniyle harap olan yerlerin imarı da Vekâletin sorumluluğunda olacaktı.

Öte yandan mübadele harici gelen muhacirlerin ve memleketleri savaş alanı haline gelen ahalinin durumu da düşünülmüştü. Buna göre 1912 senesinden beri iskân muamelesi görmemiş olan muhacirlerin yanı sıra mültecilerin, aşiretlerin, bundan

⁹⁶⁷ Mehmet Akif Tural, **Atatürk Döneminde İktisâdi Yapılaşma ve Celâl Bayar(1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 90.

⁹⁶⁸ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadele ve Kamuoymu**, 2. Baskı, Bengi Yayınları, İstanbul 2007, s. 99. Çelebi, **A.g.e.**, s. 66-68.

⁹⁶⁹ Fikret Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 137.

⁹⁷⁰ **Düştur**, Üçüncü Tertip, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1948, Cilt V, s. 165-167.; **TBMM ZC**, D.II, İ.S.I, C.III, s. 307.; Çelebi, **A.g.e.**, s. 77-81.; **İskân Tarihçesi**, s. 13-15.

sonra Hükümetçe kabul edilecek muhacirlerin ve tahrip edilmiş mahaller ahalisinden olup meskenleri yanmış ve yıkılmış olanların iskân mıntikalarının tayininde, iskânlarında ve harap olan mahallerin imarında Mübadele İmar ve İskân Vekâleti sorumlu olacaktı. Ayrıca Vekâlet, 1912 yılından itibaren yerleştirilmiş olan muhacirleri iki yıl içinde hal ve mesleklerine göre nakil ve iskâna yetkiliydi.

Tüm bunlar dikkate alındığında, Vekâletin son derece ağır bir sorumluluk üstlendiği görülmektedir. Her şeyden önce, bu sorumluluğun üstesinden gelebilmek için tecrübeli memurlardan oluşan bir kadroya ihtiyaç vardı. Bu nedenle Vekâlete mülkî ve askerî birimlerden azamî surette istifade edebilme yetkisi verildi. Gerektiğinde tâli heyetler de oluşturabilecek olan Vekâlet, işin mahiyetine göre mütehassıs, hususi memur ve geçici memur istihdam edebilecekti. Mübadele ve iskân konularının önem ve aciliyetinden dolayı bütün devlet memurları, Vekâlet emirlerini her işe tercihen ve öncelikli olarak yapmaya mecbur olacaktı. Bu konuda gevşeklik gösteren veya mazeret üretenler cezalandırılacaktı. Ayrıca şimdiye kadar iskân işlerini yürüten İskân Müdüriyeti ile daha önce kapatılan Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin bütün çalışanları ve araç-gereçleri Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine devredilecekti.

Bu kanunda ayrıca mali konulara da yer verildi. Bu kapsamda Sıhhi ve İçtimai Muavenet Vekâletinin mevcut bütçesi Vekâlete devredilecek, kanunun kabul edildiği tarihteki borçları da söz konusu bütçeden karşılanacaktı. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, bütçesinden mahsup edilmek üzere 3 milyon liraya kadar avans kullanabilecekti. Ayrıca mübadele, imar ve iskân işlerinde özel olarak görevlendirilecek memurlar ve uzman kişilerin ücretleri Vekâlet bütçesinden karşılanacaktı.

Bir diğer konu ise mübadil ve muhacirlerin iskânı için son derece hayati öneme sahip olan konut sorununun çözümüdür. Bu konuda yapılan düzenlemeyle birlikte Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, emvâl-i metrukeyi, bilumum muhacirler ile düşman tarafından meskenleri tahrip edilen ve yakılan muhtaç durumdaki ahaliye tahsis edebilecekti. Ancak emvâl-i metruke taşınmazları(bilhassa evler); harpte meskenleri yanan felâketzedeler, memurlar, zabitan ve hatta resmî kurumlar tarafından işgal edilmiş olduğu için pek kısa aralıklarla büyük kitleler halinde gelen mübadillerin bu

hanelerde iskân edilmeleri büyük bir sıkıntıya neden olmuştu. Zira söz konusu evlerin tahliyesi oldukça zordu. Öte yandan uzun tetkiklerle belirlenmesi gereken iskân mıntıkaları, vaziyetten doğan zaruret dolayısıyla birdenbire tespit edilmişti. Metruk arazisi çok olan yerlerin binaları tahribe uğramış, mevcut olan binalar da Balkan muhacirleri, harikzedeler, memurlar ve zabitler tarafından işgal olunmuştu. Balkan Harbi'ni müteakip hicret edenler, mübadele suretiyle gelen köylüsünden hatta ailesinden uzak düşünce bir araya gelmek ihtiyacını duyarak iskân mıntıklarını terk ediyorlardı. Bu itibarla, memleketin müdafaasını amaçlayan mıntika tertibatı, tatbikatta muvaffakiyeti teminden uzak kalmıştı. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nun ihtiva ettiği hükümler iskân işlerini aksatıyordu⁹⁷¹. Bu bakımdan, yıllardır işgal altında bulunan bu malları tahliye yetkisi Vekâlete verildi. Bu mallar üzerinde kiracı konumunda bulunanların bu tahliyeden dolayı uğrayacakları zarar, mahkemeye müracaata gerek kalmaksızın Maliye Vekâleti tarafından tespit edilerek ödenecekti. Söz konusu zararın takdiri mahallin en büyük idare memurunun başkanlığında Mübadele, İmar ve İskân Vekâletince tayin olunacak iki ve belediyece tayin edilecek iki uzman kişiden oluşacak komisyona ait olacak ve bu komisyonun kararlarına mahkeme yolu kapalı olacaktı.

Vekâlet, tahrip edilen yerleri ve iskân mıntıklarını imar etmek için devletçe verilecek teminat karşılığında bir İmar Bankası kurulması konusunda da yetkilendirilmişti. Ayrıca düşman tarafından tahrip edilen yerlerdeki emlâk ve arazi sahipleri, kanunun yayımlanmasından itibaren iki sene içinde başvurdukları takdirde bir defaya mahsus olmak üzere kendilerine bir tasarruf senedi verilecekti. Yine 1922 senesinden beri yeniden inşa edilmiş binalar 1933 mali yılı sonuna kadar emlâk vergisinden muaf olacaktı. Söz konusu bu muafiyet, savaş nedeniyle harap olan yerlerde 1918 senesinden itibaren yeniden inşa edilen binaları da kapsıyordu. Düşman tarafından tahrip edilen yerlerde yakılan fabrika ve tezgâhların yeniden kurulması için satın alınacak makine ve araç gereçler de gümrük vergisinden muaf tutulacaktı.

Kabul edilen bu kanunla birlikte Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin görev ve yetkilerinin çerçevesi çizilmiştir. Buna göre Vekâlet; mübadil, muhacir ve mültecilerin

⁹⁷¹ İskân Tarihçesi, s. 15-16.

sevk, iaşe ve iskânlarının yanı sıra savaşlarda harap olan ülkenin kısa sürede imarı konusunda görevlendirilmiştir. Ancak son derece kapsamlı bir faaliyet sahasına işaret eden bu işlerin layıkıyla yerine getirilebilmesi için yeni talimatlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakımdan kanuna ilave olarak sırasıyla iaşe talimatnamesi, misafirhaneler talimatnamesi, imar ve iskân komisyonları talimatnamesi ile muhacirlerin kabul-iaşe-sevk ve iskânları hakkında talimatname kabul edilerek imar ve iskân işlerinin esasları belirlenmiştir.

2.1.1. İaşe Talimatnamesi

Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin yetki ve sorumluluklarının tespit edildiği 8 Kasım 1923 tarihli kanun; muhtaç muhacirlerin konaklama yerlerinde, iskelelerde, yollarda ve iskân mıntıkalarında iskânı müteakip 2 ay süreyle iaşelerini temin etmeyi karara bağlanmıştı. Ancak söz konusu kanun, muhacirlerin geçici beslenme sorununu ayrıntılı bir biçimde ele almadığı için bu konuda kapsamlı bir plana ihtiyaç duyulmuştur. Bu eksiği gidermek üzere 25 Kasım 1923 tarihinde İaşe Talimatnamesi⁹⁷² kabul edilmiştir. Buna göre Türkiye'ye gelecek muhtaç muhacirlere karantina yerlerinde ekmek ve çay, akşamları sıcak yemek; karantina yerlerinden ihraç iskelelerine kadar yolda ekmek ile katık; ihraç iskelelerindeki misafirhanelerde sabah ekmek ve çay, akşam etli yemek; yollarda ekmek ile katık verilecekti. İhraç iskelelerinde ve iskân tarihinden itibaren 2 ay süreyle yalnız ekmek veya un, gerektiğinde ise bunların bedelleri verilecekti.

Söz konusu talimatnameyle birlikte muhacirlere verilecek gıdaların cinsi ve miktarı şu şekilde belirlenmişti: Ekmek, yemeksiz ve katıksız olarak verildiğinde büyükler için 900 gram, 10 yaşından küçükler için 450 gram; sıcak yemek ile birlikte çay ve katık verildiği zaman büyükler için 500 gram, küçükler için 250 gram olacaktır. Katık olarak nüfus başına 160 gram zeytin verilecekti. Sıcak yemek olarak, nüfus başına 100 gr. et, 100 gr. fasulye vesaire kurusu, 5 gr. sadeyağ, 8 gr. tuz, 10 gr. şeker verilecekti. Ayrıca yemek yapmak üzere kullanılacak 700 gr. odun tahsis edilecekti. Aydınlanma ve yakacak olarak ise yalnızca misafirhanelerde kalanlara nüfus başına

⁹⁷² **İskân Mevzuatı**, Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1936, s. 97.; **İskân Tarihçesi**, s. 17-18.

30 gr. gaz ve 1000 gr. odun dağıtılacaktı. Öte yandan emzikli anneler ve üç yaşına kadar çocuklara iki günde bir kutu teksif edilmiş şekerli süt verilecekti. Hasta olan mübadillerin tedavileri ise doktorların tavsiyesine göre sağlanacaktı.

Mübadelenin başlamasıyla birlikte mübadiller talimatnameye göre iâşe edilmekle beraber zamanla yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Zira muhacirler arasında zürra, bağcı, zeytinci gibi sınıfın geliş ve iskân tarihleri itibarıyla hasat mevsimi geçtiği için zor durumda kaldıkları görülmüştü. Sanatkâr olanların da yabancı bir muhit dâhilinde 2 ay zarfında yerleşip iş yapmaları zor olmuştur. Aciz ve kimsesiz muhacirler ise tamamen tüketici durumdaydı. Hal böyleyken iskânlarından itibaren 2 ay geçince iâşeleri kesilen muhacirler vilâyetlerdeki iskân müdürlüklerine müracaat ederek durumlarına bir çare bulunmasını istiyorlardı.

Bu konudaki şikâyetlerin artması ve muhacirlerin büyük bir sefaletle maruz kalması üzerine Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nun 1. maddesi yeniden düzenlendi. Hazırlanan teklif, Başvekil İsmet Paşa imzasıyla 22 Nisan 1924 tarihinde TBMM'ye sunularak kabul edildi: Mübadeleye tabi ahali arasında yardıma muhtaç olanların iskân mahallerinde mahsullerini üretene kadar iâşelerine devam edilir. Bunlardan yetim, dul ve kimsesiz kadınlar ile kimsesiz acezenin iâşe süresi; yetimlerin darüleytamlara, dul ve kimsesiz kadınların kendilerini iâşe edebilecek müesseselere ve acezenin de darülaceze sevklerine kadardır⁹⁷³. Böylece yardıma muhtaç durumda olan muhacirlerin üretici konuma gelene kadar iâşe edilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır. Bununla birlikte Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, talimatnameye aykırı hareket eden memur ve yöneticiler hakkında taviz verilmeyeceğini bildirmişti. Buna rağmen iâşe konusunda sıkıntıların devam ettiği görülmektedir. Mesela “muhacirlerin günlük ekmek istihkakı 900 gram iken Sivas'ta muhacirlere 600 gramlık ekmek verildiği” yönünde istihbarat alınması üzerine Vekâlet yetkilileri, durumun tetkik ettirilerek varsa sorumluların acilen bildirilmesini istemiştir⁹⁷⁴.

⁹⁷³ TBMM ZC., D.II, İS.II, C.8/1, s. 1099-1102.

⁹⁷⁴ Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 16 Teşrîn-i Evvel 1340[m.16 Ekim 1924] tarihli telgraf: BCA, 272-11/19-97-20.

2.1.2. Misafirhaneler Talimatnamesi

Muhacirlerin barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için 28 Kasım 1923 tarihinde Misafirhaneler Talimatnamesi⁹⁷⁵ yayımlanmıştır. Buna göre; ihraç iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân mıntıklarında açılacak misafirhanelerde muhacirlerin temel ihtiyaçları karşılanacaktı. Misafirhanelerin tesisinde öncelikli olarak kamuya ait binalardan ve hayır kurumlarından istifade edilecekti. Ayrıca metruk binalardan elverişli olanlar tahliye edilecek veya zaruret halinde kiralama yoluna gidilecekti. Yatak, yorgan gibi ihtiyaçlar, emvâl-i metrûkeden ve askeriye tedarik edilerek hiç kimsenin taş ve toprak üzerinde kalmasına meydan verilmeyecekti. İhraç iskelelerindeki büyük misafirhanelerde hastaların tedavisi için Hilâl-i Ahmer tarafından 10'ar yataklı birer revir açılacak, buralarda ilaç ve sair tıbbi malzeme bulundurulacaktı. Muhacirler misafirhanelerde azamî 3 gün kalacaktı. Bu müddet zarfında Hilâl-i Ahmer ve hamiyet sahibi kişiler tarafından çay, sıcak yemek ve saire verilecekti. Buna imkân bulunamayan yerlerde iaşeler hükümetçe karşılanacaktı.

2.1.3. İskân ve İmar Komisyonlarının Kuruluşuna Dair Talimatname

Vilayet ve kazalara sevk edilen muhacirlerin iskân, iaşe ve sair ihtiyaçlarının karşılanması için 29 Kasım 1923 tarihinde “İskân ve İmar Komisyonlarının Kuruluşu ve Görevlerine Ait Talimatname”⁹⁷⁶ yayımlanmıştır. Buna göre ihtiyaç görülen vilayet ve kaza merkezlerinde vali ve kaymakamların başkanlığında birer iskân ve imar komisyonu kurulacaktı. Kurulacak olan vilayet komisyonları Vekâlete, kaza komisyonları ise valiliklere bağlanacaktı. Komisyonların aldığı kararlar; mıntika müdürlerinin yetkisi dâhilinde ise hemen, şayet Vekâletin iznini gerektiriyorsa izin alındıktan sonra yürürlüğe konulacaktı. Söz konusu komisyonlar, iskân müfettişlerinin yanı sıra mülkiye, maliye ve sıhhiye müfettişleri tarafından denetlenecekti.

⁹⁷⁵ **İskân Tarihçesi**, s. 19-20.

⁹⁷⁶ **İskân Tarihçesi**, s. 20-21. Bu kararname ile ihdas edilen imar ve iskân komisyonları Aralık 1925 tarihine kadar faaliyet sahasında kalarak bilumum iskân meseleleri hakkında kararlar ittihaz etmiş; 20 Ocak 1925 tarihli kararname ile lağv olunmuştur.

2.1.4. Muhacirlerin Kabul, İaşe, Sevk ve İskânları Hakkında Talimatname

Türkiye'ye gelen muhacirlerin kabul, iaşe, sevk ve iskânlarında görevlilerin dikkat etmesi gereken hususlar, 9 Aralık 1923 tarihli “Muhacirlerin Kabul, İaşe, Sevk ve İskânları Hakkında Talimatname”⁹⁷⁷ ile belirlenmiştir. Buna göre:

Öncelikli olarak muhacirlerin sıhhi temizliklerini yapacak sağlık kuruluşları tespit edilecek ve hastalar tedavi altına alınıp muhtaçlar iaşeye tâbi tutulacaktı.

Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından muhacirlere verilmiş olan hüviyet varakaları tetkik edilerek bunların arasında; anarşist, canî ve casuslar, harekât-ı milliyede Yunanlılarla teşrik-i mesai edip Yunanistan'a firar etmiş bulunanlar ile ırkan ve hissen Türkiye'de iskânları uygun görülmeyenler iade edilecekti. Bu güvenlik soruşturmasını geçen muhacirler ülkeye kabul edilerek sanat, meslek ve coğrafi mevkilerine göre Vekâletçe belirlenen mıntıkalarda iskân edilecekti.

Muhacirler ihraç iskelelerinden iskân mıntıklarına sevk edilirken konak noktalarında ahali hanelerinde misafir edilecekti.

Muhacirlerin sevk edildikleri kasaba ve köylerdeki metruk binalara derhal iskânları elzem olduğundan bunlardan tamire muhtaç olanlar, talimatname çerçevesinde ve acilen iskâna uygun bir hale getirilecekti. Kira ve sair sebeplerle meşgul bulunan binaların ihtiyaç nispetinde tahliyesi, boş binaların bekçi tutulmak suretiyle muhafaza edilerek muhacirler için ayrılacak emlâk, arazi, bağ, bahçe ve zeytinliklerin talimatname dairesinde tevzi edilerek iskân muamelelerini müteakip muhacirlerin tohumluk, çift hayvanı ve zirai alet ihtiyaçları hakkında Vekâlete malûmat verilecekti.

⁹⁷⁷ İskân Tarihçesi, s. 21-22.

3. Mübadelenin Uygulanması

3.1. İskân Bölgelerinin Tespiti

Mübadelenin başarılı bir şekilde uygulanması için iskân bölgelerinin doğru tespiti son derece önemliydi. Bu nedenle mübadillerin geldikleri bölgelerin iklim ve coğrafi özellikleri ile mesleklerinin göz önünde bulundurularak kapsamlı bir çalışma yapılması gerekiyordu.

Bu amaçla yapılan hazırlıklar çerçevesinde iskân bölgelerini tespit ve bu işleri organize etmek üzere 17 Haziran 1923 tarihinde bir komisyon oluşturulmuş; başına da İstatistik Genel Müdürü Cemal Hüsnü Bey⁹⁷⁸ getirilmiştir. Biri reis ve dördü aza olmak üzere toplam beş üyeden oluşan komisyonun çalışmaları neticesinde⁹⁷⁹ mübadillerin Türkiye’de iskânı için öncelikli olarak sekiz bölge belirlenmiştir. İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanan 17 Temmuz 1923 tarihli kararnameye göre mübadillerin memleketleri, meslekleri, nüfus miktarı ve planlanan iskân mntıkaları şu şekilde tespit edilmiştir⁹⁸⁰:

⁹⁷⁸ **Cemal Hüsnü (Taray) Bey:** Aslen Gümüşhanelidir. Babasının hâkimlik yaptığı Ahlat’ta 1893 yılında doğmuştur. Üsküp’te başladığı lise eğitimini İstanbul Lisesinde tamamlamıştır. Lozan Üniversitesi İktisat Fakültesinin Bankacılık ve Ticaret Şubesinden mezun olmuştur. Çeşitli memuriyetlerde bulunduktan sonra Milli Mücadele’nin ardından İstatistik Genel Müdürü olarak atanmıştır. Bu vazifesi sırasında mübadillerin iskan bölgelerinin tespiti için kurulan komisyona başkanlık yapmıştır. Mübadele ile ilgili olarak Türk Yunan delegeleri arasında çıkan anlaşmazlık Lahey Adalet Divanına havele edilmiş, mahkemede Cemal Hüsnü Bey’in savunmasıyla Türk tarafı haklı bulunmuştur. Daha sonra Lozan görüşmelerine katılmıştır. İkinci TBMM’de Gümüşhane milletvekili olarak seçilmiştir. 10 Nisan 1929 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığına atanmış ve harf inkılabının kökleşmesi için çalışmıştır. Ardından Bem elçiliğine tayin edilmiştir. Türkiye’nin Milletler Cemiyetindeki ilk daimi temsilcisi olarak çok önemli toplantılara katılmıştır. 1930-1962 yılları arasında farklı ülkelerde uzun yıllar büyükelçilik yaparak Türkiye’yi yurt dışında temsil etmiş ve birçok uluslararası antlaşmaya Türkiye adına imza atmıştır. Uzun süren yurt dışı görevlerinden sonra Türkiye’ye dönen Cemal Hüsnü Bey, 11 Şubat 1975 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir. Muzaffer Başkaya, “Atatürk’ün Genç Diplomatu ve Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ndeki İlk Daimi Temsilcisi: Cemal Hüsnü Taray’ın Hayatı ve Diplomatik Faaliyetleri”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 34, Haziran 2018, s. 667-685.

⁹⁷⁹ Kürşat Kurtulgan, **Balkan Muhacirlerinin Konya Vilayetinde İskânı(1923-1933)**, Selçuk Üniversitesi SBE Tarih ABD Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya 2010, s. 58.

⁹⁸⁰ **İskân Tarihçesi**, s. 17. Başka bir vesikada Sivas, Amasya, Tokat havalisine gönderilecek tütüncü miktarı 3.500 ve toplam miktar 395 bin olarak gösterilmiştir: Mübadeleye tabi olarak Rumeli’den gelecek Müslümanların miktarını gösteren 2 Kânûn-ı Evvel[Aralık] 1927 tarihli cetvel: **BCA**, 272-11/23-121-10.

Tablo 37: İcra Vekilleri Heyetinin Oluşturduğu Özel Komisyon Tarafından Belirlenen İskân Mıntıkları

Mübadillerin Memleketleri	Tütüncü	Çiftçi	Bağcı-Zeytinci	Yekûn	İskân Mıntıkası
Drama-Kavala	30.000	-	-	30.000	Samsun ve havalisi
Siroz	20.000	15.000	5.000	40.000	Adana ve havalisi
Kozana, Grebene, Naslıç ve Kesriye	2.500	15.000	5.000	22.500	Malatya ve havalisi
Kayalar, Karaferye, Vodina, Alasonya, Langaza, Katerin, Demirhisar, Gevgili'nin Yunanistan'a kalan köyleri, Yenice-i Vardar, Karacaabat	3.000	25.000	15.000	43.000	Sivas, Amasya, Tokat
Zeytinci, Drama, Kavala, Selanik	4.000	20.000	40.000	64.000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli havalisi
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ, Karaman ve Niğde havalisi
Preveze, Yanya	15.000	40.000	-	55.000	Antalya, Silifke ve havalisi
Midilli, Girit ve sair adalar	-	30.000	20.000	50.000	Ayvalık, Edremit, Mersin ve havalisi
Toplam	94.500	200.000	100.000	394,500	

Tarımla uğraşanlara yönelik hazırlanan bu taksimata göre Sivas, Amasya ve Tokat havalisine 43.000 mübadilin iskânı düşünülmekteydi. Bu miktarın % 58'i çiftçi, % 35'i zeytinci/bağcı ve % 7'si tütüncü grubundandır. Söz konusu bölgede iskânları planlanan Kayalar, Karaferye, Vodina, Alasonya, Langaza, Katerin, Demirhisar, Gevgili'nin Yunanistan'a kalan köyleri, Yenice-i Vardar ve Karacaabat mübadilleri, toplam miktarın takriben % 11'ine tekabül etmektedir.

Diğer taraftan yapılan bu çalışma itirazlara da konu olmuştur. Başta İskân Teavün Cemiyeti olmak üzere Makedonya Cemiyeti ve diğer cemiyetlerin yetkilileri, yukarıdaki cetvelde yer alan rakamsal ifadelerin gerçeği yansıtmadığını ve tespit edilen iskân mıntıklarının, mübadillerin meslekleriyle ve yaşadıkları bölgelerin iklim özellikleriyle örtüşmediğini ifade ederek hükûmete tavsiye mahiyetinde raporlar

sunmuşlardır⁹⁸¹. Bu nedenle Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasından sonra iskân mıntıkaları yeniden belirlenerek bazı değişikliklere gidilmiştir.

Bu çerçevede Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, valiliklere gönderdiği yazılarda, “Bölgenizde hangi tür tarım ile uğraşılmaktadır? Ne kadar emvâl-i metruke vardır? Kaç emvâl-i metruke hanesi boştur? Ne kadarı boşaltılabilir? Emvâl-i metruke arazisinin miktarı nedir?” gibi sorulara ivedilikle cevap verilmesini istemiştir. Bu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda yeni iskân planı hazırlanmış; mübadillerin yerleştirileceği bölge sayısı on olarak tespit edilmiştir⁹⁸².

Tablo 38: Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Tarafından Belirlenen İskân Mıntıkaları

Bölge	Mıntika Merkezi	İskân Mıntıkaları
1. Bölge	Samsun	Sinop, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum
2. Bölge	Tekirdağ	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Çanakkale
3. Bölge	Balıkesir	Balıkesir
4. Bölge	İzmir	İzmir, Manisa, Aydın, Afyon, Menteşe
5. Bölge	Bursa	Bursa
6. Bölge	İstanbul	İstanbul, Çatalca, Zonguldak
7. Bölge	İzmit	İzmit, Bolu, Eskişehir, Kütahya
8. Bölge	Antalya	Antalya, Isparta, Burdur
9. Bölge	Konya	Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir
10. Bölge	Adana	Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Osmaniye, Ayıntap, Maraş

Bu bölgelerin dışında kalan Ankara, Çankırı, Yozgat, Sivas, Malatya ve Kastamonu mıntıkaları ise merkezden idare olunacaktı⁹⁸³.

Yapılan bu çalışmalardan anlaşılacağı üzere Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi konusu, Yeni Türk Devleti’nin kuruluş sürecindeki en önemli meselelerden birisidir. Bu bakımdan Başbakan Fethi Okyar, 5 Eylül 1923 tarihli Meclis oturumunda hükümet programını okurken bu konuya da temas ederek “Mübadelenin, Lozan’da imza edilen mukavele mucibince ahali-i İslamiyenin emvâl-i menkule ve gayr-ı menkulesi üzerindeki hukukuna hâlel vermeyecek şekilde icrasına

⁹⁸¹ Mehmet Çanlı, **A.g.m.**, s. 60.

⁹⁸² Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 65.; Ercan Çelebi, **A.g.t.**, s. 141-142.

⁹⁸³ Mesut Çapa, **Kızılây (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılây Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 180.

son derece ihtimam” göstereceklerini belirtmişti. Konuşmasında mübadeleyi “pek mudil bir mesele-i milliye” olarak değerlendiren Fethi Bey, Türkiye’ye gelecek olanlara “bütçeden muavenet edileceği gibi ekseri tütüncü ve müstahsil olan bu ahaliye mahsullerine mukabil avans tedarikine” çalışacaklarını⁹⁸⁴ ifade ederken mübadillerin karşılaşması muhtemel sorunlara karşı hükümetin hazırlıklı olduğuna işaret ediyordu.

Genel olarak mübadillerin tahliye edilen mıntıklarda iskân edilmeleri ilke olarak benimsenmişti. Nitekim iskân mıntıkları da buna göre tespit edilmişti. Yapılan antlaşma gereğince bir taraftan Anadolu’daki Rum ahali Yunanistan’a nakledilirken Yunanistan’dan gelen Türkler ise mübadil Rumların boşalttığı yerlerde iskân edilecekti. Ancak Sivas’taki Rum emvâl-i metrukesi, Sivas’ta iskânı planlanan mübadiller için yeterli değildi. Zira Sivas’ta mübadeleye tabi Rum miktarı 479’u erkek, 544’ü kadın olmak üzere toplam 1.023 nüfustan ibaretti⁹⁸⁵. Bu nüfusun 150-200 hanesi vilayet merkezinde yaşarken, Rumların geri kalanı Zara kazasının Ays nahiyesinin 7-8 köyünde ve Yıldızeli kazasının 2 köyünde yaşıyordu. Diğer taraftan vilayet dâhilinde Ermeni emvâl-i metrukesi olarak 7-8 bin emlâk ve 70-80 bin dönüm arazi mevcuttu⁹⁸⁶. Yine Suşehri’nde Rumların yaşadığı Şar ve Konak köyleri de isyanlar nedeniyle boşaltılmıştı. Yani buralar da iskâna müsaitti⁹⁸⁷. Bu itibarla, Sivas vilâyetinde iskân edilecek mübadiller için iskâna müsait durumdaki Rum emvâl-i metrukesinin yanı sıra ağırlıklı olarak Ermeni emvâl-i metrukesi ile boş ve sahipsiz araziler kullanılacaktır.

⁹⁸⁴ **TBMM ZC**, D.II, İS.I, C.I, s. 427.; İsmail Arar, **Hükümet Programları(1920-1965)**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 35.

⁹⁸⁵ Muhammed Sarı, **A.g.e.**, s. 43.

⁹⁸⁶ **TBMM ZC**, D.II, İS.II, C.X, s. 34.; Osmanlı dönemi nüfus kayıtlarına göre Ağustos 1915 tarihi itibarıyla Sivas merkez kasabasında 613 nüfus Rum bulunmaktaydı. Yıldızeli kazasının Rûm Mahallesi ile Altunoğlu ve Akviran-ı Rûm köylerinde ise 568 Rum yaşamaktaydı. Aziziye kazasının Cami-i Cedid mahallesinde ise 8 nüfus Rum bulunmaktaydı: Sivas Valiliği ile Yıldızeli ve Aziziye kazalarının Nüfus Müdürlüklerince hazırlanan Temmuz/Ağustos 1331[m. Temmuz/Ağustos 1915] tarihli nüfus cetvelleri: **BOA, DH.EUM.2. Şb.**, 73/31, s. 7-9, 12-15 ve 18-19.

⁹⁸⁷ İcra Vekilleri Heyetinin 14 Teşrin-i Sâni 1336[m.14 Kasım 1920] tarihli kararnamesi: **BCA**, 30-18-1-1/1-19-6; Dâhiliye Nezaretinden İcra Vekilleri Heyetine gönderilen 7 Teşrin-i Sâni 1336[m.7 Kasım 1920] tarihli tahrirat: **BCA**, 30-18-1-1/1-19-6. Bu köylerin boşaltılma gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir: Sivas vilayetinden alınan bilgiye göre bu köylerdeki Rum ahali, Seferberlik Dönemi’nde Erzurum’dan gelen 12 askeri “suret-i feciada itlaf eyledikleri” için başka mahallere geçici olarak nakl edilmişti. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra köylerine geri dönen Rumların benzer şekilde “yine bir maksad-ı siyasi ile icra-yı harekât ve cinâyâta” teşebbüs etmeleri üzerine Vilayet yetkilileri, Şar ve Konak köylerinin tekrar boşaltılmasını istedi. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, meseleyi 7 Kasım 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyetine iletmış ve söz konusu köyler boşaltılmıştır.

Nitekim vilayet bünyesinde mübadillerin iskân edilecekleri mıntıkalar tespit edilirken bu nokta göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre merkez kazaya bağlı Ulaş, Hızırbeyli, İlbeyle; Aziziye kazasına bağlı Viranşehir, Marbekir, Tuğlar, Pazarören; Tonus(Şarkışla) kazasına bağlı Gemerek, Deliilyas, Emlâk; Yıldızeli kazasına bağlı Çırçır, Direkli, Belcik; Hafik kazasına bağlı; Kayalı, Mamuğa, Tozanlı; Zara kazasına bağlı İmranlı, Karacaviran, Ays, Beypınarı ve Bolucan; Divriği kazasına bağlı Pingan, Kesme, Sepuper, Hamo; Darende kazasına bağlı Ayvalık, Balaban; Kangal kazasına bağlı Kavak, Yellice, Deliktaş ve Alacahan; Gürün kazasına bağlı Göksuviran, Karadoruk iskân mıntıkası olarak tespit edilmişti. Ayrıca Suşehri kazasının Ezbider ve Ağvanis nahiyeleri ile Koyulhisar kazasının Naibler, Sis ve Orta nahiyeleri iskân yeri olarak belirlenmişti⁹⁸⁸. Ancak bu plan, uygulama aşamasında bazı değişikliklere uğrayacaktır. Zira mübadillerin bir kısmı söz konusu mıntikalarda yerleştirilirken iskâna müsait başka mıntikalara da mübadil yerleştirilecekti. Bu konu, “Mübadillerin Sivas Vilayetinde İskânları” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.2. Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle Yapılan İşbirliği

Mübadillerin taşınması ve iskânı konusunda devlet maddi ve manevi her türlü imkânını seferber etmiştir. Ancak dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda miktarı yüz binleri bulan muhacirlerin sevk ve idaresi hiç de kolay değildi. Bu nedenle bilhassa iaşe, sağlık ve taşıma konularında Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında büyük yararlılıkları görülen Hilal-i Ahmer Cemiyetinin(Kızılay)⁹⁸⁹ tecrübe ve yardımlarından istifade edilmiştir.

Bu amaçla İcra Vekilleri Heyeti ile Kızılay arasında yapılan görüşmeler neticesinde 5 Eylül 1923 tarihinde mutabakata varıldı. Buna göre Kızılay, “mübadele-i ahaliye hidmet ve muâveneti, vezâifinin en mukaddesi addettiği, bu hususda memleketimiz ve memâlik-i İslâmiyyeden celbine beyannamelerle teşebbüs edeceği

⁹⁸⁸ Mübadillerin iskân mıntıklarını gösteren 31/12/1924 tarihli cetvel: **BCA**, 272.11/20.102.17, s. 3. Bu belge daha önce şu kaynakta kullanılmış ancak bazı yer isimleri hatalı okunmuştur: Muhammed Sarı, **A.g.e.**, s. 16-17.

⁹⁸⁹ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adıyla 14 Nisan 1877’de faaliyetlerine başlayan kurumun ismi 1935 yılında Türkiye Kızılay Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Mesut Çapa, “Kızılay”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara 2002, s. 544-546.

iânâtın kâffesini bu hizmete hasreyleyeceği” taahhüdünde bulunuyordu. Bu taahhüt çerçevesinde Yunanistan’daki ihraç kapılarının (bindirme iskelesi) her birinde tam teçhizatlı birer sağlık heyeti bulundurulacaktı. Yolculuk esnasında gemilerdeki hastaların tedavi ve iaşeleri Kızılay heyetleri tarafından yerine getirilecekti. İskân mıntika iskelelerinde (indirme iskeleleri) 10’ar yataklı dispanserler açılacak ve yardıma muhtaç olanlara çamaşır, fanila, çorap ve ayakkabı dağıtılacaktı. Hasta, ihtiyar, çocuk ve malûlleri indirme iskelelerinden iskân mıntikalarına taşımak için her iskelede 2-5 adet arasında her türlü levazım ve masrafı Kızılay’a ait olacak şekilde kamyonlar tahsis edilecekti. Ahalinin geçici iskânı için Kızılay’ın İngilizlerden satın aldığı baraka ve çadırlardan istifade edilecekti. Ayrıca Çanakkale’deki barakalar Hükûmet emrine verilecekti⁹⁹⁰.

Kızılay öncelikle Yunanistan’ın muhacir bakımından yoğun olan bölgeleriyle Türkiye’deki liman ve iskân mıntikalarına İmdâd-ı Sıhhi Heyetleri gönderdi. Bunlardan 27. Selanik Heyeti⁹⁹¹ bütün eşya ve levazımıyla birlikte 18 Ekim 1923’te özel bir vapurla Selanik’e gitti. Dr. Mahir Bey’in başkanlığındaki bu heyette 3 tabip ve eczacı ile 12 memur bulunuyordu. 41. Heyet Kayalara ve 42. Heyet ise Kozana livasına gönderildi⁹⁹². Ayrıca mübadillerin can ve mal güvenliğinin korunması ve nakillerinin sağlanması için Yunanistan’da 8 farklı mıntıkada Tali Komisyonlar oluşturuldu. Bu doğrultuda Kozana, Kayalar ve Selanik’te de birer Tali Komisyon kurulmuştur⁹⁹³. Bahsi geçen bu üç heyetin ve Tali Komisyonların konumuz için ayrı bir öneme sahip olduğunun altını çizmekte yarar vardır. Zira Sivas’ta iskânı düşünülen Kozana ve Kayalar mıntikasından gelen mübadiller, Selanik limanından Türkiye’ye sevk edilmiştir.

⁹⁹⁰ Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 165-166.

⁹⁹¹ Bu heyetin çalışmaları için bkz.: Hüseyin Çavdar, “Türk-Yunan Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdad-ı Sıhhi Heyeti’nin Selanik’teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924)”, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2018, C. 3, S. 1, s. 113 ve 118.

⁹⁹² Mesut Çapa, **Ag.e.**, s. 166.

⁹⁹³ Ercan Çelebi, **Ag.e.**, s. 108-109. Ayrıca Samsun, İstanbul, İzmir, Mersin ve Şarkî Trakya’da Rumların sevklerine nezaret etmek üzere birer Tâli Komisyon kurulmuştu. Samsun’daki komisyon Sivas, Kastamonu, Erzurum, Samsun ve Trabzon’daki Rumların sevklerine nezaret edecekti.

3.3. Mübadillerin Taşınması

Mübadele uygulamasının en önemli aşamalarından birisi de hiç kuşkusuz mübadillerin taşınmasıydı. Zira Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan anlaşma uyarınca takriben 500 bin insan Türkiye'ye taşınacaktı. Bu işte ağırlıklı olarak deniz yolu kullanılacaktı. Yapılan programa göre öncelikli olarak yaşadıkları köy ve kasabalardan bindirme iskelelerine taşınacak olan mübadiller, gemilerle Türkiye'ye nakledilecekti. Mübadiller, Türkiye'deki ihraç iskelelerinde sağlık kontrolünden geçirildikten sonra bir müddet misafirhanelerde konaklayacaklar ve buradan da belirlenen iskân mıntıklarına sevk edileceklerdi.

3.3.1. Selanik'te Toplanan Mübadillerin Durumu

Yunanistan, Anadolu'da uğradığı yenilgiden dolayı büyük bir iç karışıklığa sürüklenmişti. Öte yandan ülkenin savaş sonrası uğradığı büyük göç seli, Yunanistan'ı tam bir felce uğratmıştı. Tüm bunların meydana getirdiği sosyo-ekonomik buhran, Türkler üzerindeki Yunan baskı ve zulmünü dayanılmaz boyutlara ulaştırdı. Türk köylerine yapılan baskınlar, katliamlar ve bizzat Yunan hükûmeti tarafından uygulanan müsadere uygulamaları⁹⁹⁴ nedeniyle mübadiller Makedonya'dan Selânik'e doğru akın etmeye başlamışlardı. Bu süreçte bilhassa Serfiçe, Kozana ve Karaferye ahalisi büyük bir baskı görüyordu. Öyle ki bölge halkı yalınayak denilecek bir vaziyette Selânik'e doğru mütemadiyen yürüyorlar ve yollarda soyguncuların saldırısına uğramaktan kurtulamıyorlardı⁹⁹⁵. Hal böyle olunca 1923 yılının son aylarında Selanik'te izdiham vukua geldi. 10 binlerce kişinin dar bir alanda toplanması, başta konut ve iâşe olmak üzere pek çok sorunu beraberinde getirdi. Mevsimin kış olması mübadillerin durumunu daha da zorlaştırıyordu. Bunun üzerine hükûmet, Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla en azından temel ihtiyaçların karşılanması için harekete geçti.

Öncelikli olarak mübadillerin konut sorunu ele alındı. Bu amaçla Selanik Sağlık Müdürü Mösyö Kopanaris'in odasında Hamdi Bey ve Mösyö Kananginis'in

⁹⁹⁴ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerinin Türkiye'ye Taşınma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", **Suyun İki Yanı: Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 105-108.

⁹⁹⁵ **TBMM ZC**, D.II, İS.I, C.IX, s. 58.

katılımıyla bir toplantı düzenlendi. Bu görüşmede alınan karar doğrultusunda Şeyhpınar mevki civarından başlayarak Harman köyü ötelere kadar saha çalışması yapıldı. Ancak bütün bu muhit içerisinde, değil 30.000 hatta 10.000 kişinin dahi iskânına müsait bir yer bulunamadı. Mübadiller için munasip bir mahal tedariki mecburiyetinde olduklarını ifade eden Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti Başkanı Mahir Bey, Harman köyün ilerisinde Yenice'ye giden şosenin yanında müsait bir arazi bulunduğunu ancak bölgenin şehre uzak olmasından dolayı bu kadar insanın iâşe ve temel ihtiyaçlarını karşılamının zor olacağını bildiriyordu. Ayrıca bölgede içme suyunun olmaması da o civarda çadırlı ikametgâh tesisi kurmayı imkânsız hale getiriyordu. Yunanlıların baskısı nedeniyle vakitsiz olarak köylerini terk etmek zorunda kalan mübadiller perişan durumdaydı. Mahir Bey, mübadillerin içler acısı durumunu şu sözlerle dile getirmişti: “Yağmurlar başladı, beylerle halk açıktadır. Bunlar içinde ikişer, altışar aylık yavrucuklar bulunmakta olup sıtma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Vaziyet bu acınacak şekilde kaldıkça biz ancak bunların ölümüne şahit olacağız.... ve cenazelerinin defninden başka şeyle iştigale imkân bulamayacağız...”. Gördüğü bu manzarayı, “insaniyet namına bir kabahat” olarak tanımlayan Mahir Bey, açıkta kalan muhacirlerin vakit kaybetmeden Hamzabey Camii'ne yerleştirilmesini teklif etti⁹⁹⁶. Böylece zor durumdaki mübadiller için en azından geçici bir çözüm bulunmuştu.

Ancak Selanik'teki muhacir yoğunluğu düşünüldüğünde daha fazlasına ihtiyaç vardı. Zira Türkiye'den gelen Rum mübadillerin Selanik'te toplanması şehirdeki konut kiralalarının artmasına neden olmuştu. Öyle ki adeta ahır görünümündeki konutlara bile normalin çok üzerinde kira vermeye mecbur kalan mübadiller arasında salgın hastalıklar görülmeye başladı. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Selanik yakınlarındaki Kireç köyü istikametinde yer alan Kara Hüseyin mevkiinde 5.000 nüfusun barınabileceği “şerâit-i sıhhiyeyi haiz çadırlı bir misafîrhane” tesis etti. Ayrıca 4.500 drahmi harcanarak misafîrhanenin su ihtiyacı karşılandı⁹⁹⁷. Mevki ve havası bakımında şehrin en müsait yerinde kurulan misafîrhanede mübadillere sağlık, yiyecek

⁹⁹⁶ Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyeti reisi Mahir Bey imzasıyla Hilal-i Ahmer delegesi Ömer Lütfi Bey'e gönderilen 8 Kânûn-ı Evvel[Aralık] 1923 tarihli tahrirat: **KA**, 1297/204-8.

⁹⁹⁷ Hilal-i Ahmer Murahhasından İstanbul Hilal-i Ahmer Başkanlığına yazılan 27 Ocak 1924 tarihli rapor: **KA**, 1296/157.

ve giyecek yardımı yapılıyordu. Ayrıca her gün kişi başı yarım okka ekmek ve yarım okka un veriliyordu⁹⁹⁸. Bununla birlikte mübadiller için bir hastane ve bir de aşhane açıldı. Yapılan bu çalışmalar sayesinde, Selanik’e peyderpey gelecek olan 200 bine yakın muhacir mesken kirasından kurtulacaktı. Temiz su içme imkânına kavuşan muhacirler dizanteri, tifo, sıtma gibi salgın hastalıklardan korunacak ve hastalar en müsait şartlar altında tedavi edilecekti. Ayrıca şehre 1-2 km. mesafede olan misafirhanenin güvenliği de rahat bir şekilde sağlanacaktı⁹⁹⁹.

Misafirhanenin her türlü ihtiyacı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılandı. Mesela 27 Ocak 1924 tarihinde; misafirhanenin aydınlatılması için 10 adet “löküs” lamba, su ihtiyacının karşılanması için 300 adet su kovası, ayrıca kamptaki memurlar için nakliye hayvanları, koşum takımları, bir adet fayton arabası, on iki karyola, yatak, çatal, kaşık, bıçak ve tabak takımlarıyla 10 top Amerikan bezi talebinde bulunulmuştu¹⁰⁰⁰.

Bu arada muhtaç durumdaki mübadillerin temel ihtiyaçlarının karşılanması için kampanyalar yoluyla halkın desteği de sağlandı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu konuda faal bir rol üstlendi. Mesela Cemiyetin İkinci Başkanı Hikmet Bey, halkın yardım konusunda teşvik edilmesi için “her gün gazetelere havadis verme” kararı alındığından bahisle sahadaki sağlık heyetlerinden, muhacirlerin genel durumuna dair malumat ve istatistiklerin yanı sıra yapılan faaliyetleri gösteren fotoğrafların gönderilmesini istemişti¹⁰⁰¹. Bu konuda gayret sarf edenlerden biri de Ömer Lütfi Bey olmuştur. Karma Komisyonun Hilal-i Ahmer temsilcisi olan Ömer Lütfi Bey, Selanik, Kavala ve Drama’da yaşayan varlıklı kişilerle bizzat görüşerek onlardan, “birer heyet teşkili suretiyle otuz kırk bin lira kadar para toplanmasının mümkün olabileceği” yönünde teminat aldığını ifade ederek genel merkezden müsaade istemişti¹⁰⁰².

⁹⁹⁸ Murtaza Kölemezli, **A.g.e.**, s. 77.

⁹⁹⁹ Mübadele komisyonunda görevli Türk heyetine Atina’dan gönderilen 23 Kânûn-ı Sâni[Ocak] 1924 tarihli tahrirat: **KA**, 1297/97.; **TBMM ZC**, D.II, İS.I, C.IX, s. 58.

¹⁰⁰⁰ Selanik 27. İmdâd-ı Sıhhiye Heyeti Reis Vekili imzasıyla Hilal-i Ahmer Başkanlığına gönderilen 21 Kânûn-ı Sâni[Ocak] 1924 tarihli tahrirat: **KA**, 1296/128.; Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi imzasıyla [Hilal-i Ahmer] genel merkezine yazılan 27 Kânûn-ı Sâni[Ocak] 1924 tarihli tahrirat: **KA**, 1297/87.

¹⁰⁰¹ Hilal-i Ahmer reis-i sâni Hikmet Bey imzasıyla Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyetine gönderilen 21 Teşrîn-i Sâni [Kasım] 1923 tarihli tahrirat: **KA**, 1297/204-9.

¹⁰⁰² Muhtelit Mübadele Komisyonunda Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi imzasıyla Atina’dan Hilal-i Ahmer genel merkezine gönderilen 15 Teşrîn-i Sâni[Kasım] 1923 tarihli rapor: **KA**, 1296/183-3.

Yardımlar, halkın güvenini kazanmış kişilerden müteşekkil heyetler vasıtasıyla toplanarak İmdâd-ı Sıhhi Heyetlerine verilecek; onlar da toplanan yardımlarla alakalı makbuzları her ayın sonunda genel merkeze rapor edeceklerdi¹⁰⁰³. Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin bu yardım kampanyasına TBMM de duyarsız kalmadı. İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey ve arkadaşları, hazırladıkları önerge ile “bu büyük muhaceret karşısında Meclis azasının alâkasını göstermek için muayyen bir teşebbüste ve teberruda bulunmayı” teklif ettiler¹⁰⁰⁴ ve bu amaçla Meclis’te bir yardım kutusu açıldı¹⁰⁰⁵. Böylece, yaşanan bu sıkıntılı süreçte eldeki tüm imkânlar seferber edilerek muhtaç durumdaki mübadillere yardım edilmiştir.

3.3.2. Mübadillerin Türkiye’ye Taşınması

Mübadillerin Türkiye’ye taşınması konusunda kara ve denizyolu olmak üzere iki seçenek vardı. Ancak taşımayı deniz araçlarıyla yapmak her yönden daha avantajlı görünüyordu. Çünkü halk zaten liman kentlerine yığılmış durumdaydı. Üstelik deniz ulaşımı daha kolay ve ucuzdu¹⁰⁰⁶. Buna karar verildikten sonra Sevkiyat Müdüriyeti, mübadilleri taşımak için yabancı vapur şirketlerinin de katılabileceği bir ihale açtı. İhalenin şartnamesine göre Selanik’ten yola çıkacak mübadiller için Tekirdağ, Kalikratya, İstanbul ve Mudanya; Kavala’dan hareket edecek mübadiller için İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye; Girit ve Kandiye’den gelecekler için Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökçeabad, Güllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek indirme iskelesi olarak belirlenmişti. İhaleye katılmak isteyen vapur şirketlerinin bir teminat mektubu sunmaları gerekiyordu. Teklifin hükûmet tarafından kabul edilmesinden sonra ilgili şirket, bir hafta içinde belirtilen iskelelere dört vapur gönderecekti. Mübadiller, yol masraflarını kendileri karşılayacak, durumu iyi olmayanların yol masrafları ise hükûmet tarafından ödenecekti. Ayrıca nakil esnasında mübadillerin rahat ettirilmeleri istenirken su ihtiyacının karşılanması için vapurlarda su depolarının bulundurulması, sekiz yaşından küçük çocuklardan ve 100 kg’a kadar eşyalardan ücret alınmaması ve

¹⁰⁰³ Muhtelit Mübadele Komisyonunda Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi imzasıyla Atina’dan Hilal-i Ahmer genel merkezine gönderilen 11 Kânûn-ı Evvel [Aralık] 1923 tarihli rapor: **KA**, 1296/183.

¹⁰⁰⁴ **TBMM ZC**, D.II, İS.I, C.IV, s. 6.

¹⁰⁰⁵ **Aynı eser**, s. 110-111.

¹⁰⁰⁶ Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerinin Türkiye’ye Taşınma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, **Suyun İki Yanı: Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 115.

elde edilecek gelirin % 20'sinin Hilal-i Ahmer'e bağışlanması; liman, fener, taşınma, karantina ve yolcu vergisi gibi vergileri hükûmetin kabul etmeyeceği, ihalenin şartları arasındaydı¹⁰⁰⁷.

Bu şartlarla açılan ihaleyi, en uygun koşulları sunan Lloyd Tristino Company adlı İtalyan şirketi kazandı. İhalenin yabancı bir şirket tarafından kazanılması tartışmaları da beraberinde getirdi. Konuyu Meclise taşıyan Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, bu durumun Türk ulusunun çıkarlarına aykırı olduğunu savundu ve taşıma işinin yabancı bir şirkete verilmesinin, ülkenin kıt kaynaklarının bu şekilde yurt dışına çıkmasına neden olacağını savundu¹⁰⁰⁸. Netice itibarıyla milliyetçi söylem galip geldi ve kamuoyu baskısı da dikkate alınarak ihale iptal edildi. Taşıma işinin Seyr-i Sefâin İdaresi ile diğer ulusal şirketler tarafından yapılması için Vekâlet bütçesinden 600 bin lira ayırtan Mustafa Necati Bey, bu parayı vapur alımında kullanabilmek için bütçeyi Meclisin onayına sundu. Muvâzene-i Maliye Encümeninin teklifiyle Meclise gelen tasarı kabul edilerek¹⁰⁰⁹ mübadillerin nakliyesine sarf edilecek önemli bir meblağın memlekette kalması sağlanarak millî ekonominin güçlenmesine yönelik bir tavır ortaya konmuştur.

Söz konusu ihalenin iptalinin ardından yapılan görüşmeler neticesinde Hükûmet, mübadillerin taşınması için Seyri Sefain İdaresi şirketleri ile bir mukavele imzaladı. Buna göre, taşımayı yapacak vapurların sayısını ve kapasitelerini belirlemek üzere İstanbul Liman İdaresi görevlendirildi. Bu idare, her vapur için sıhhi durum raporu vermekteydi. Liman İdaresinden rapor alan vapurlarda gereken hazırlıklar yapıldı. Kamaralar; hastalar, hamile kadınlar ve yaşlı insanlara ayrılmaktaydı. Ayrıca vapurlardaki sağlık ve beslenme işlerinden Hilal-i Ahmer sorumlu olacaktı. Her gemide en az iki sağlık memuru ve bir doktor bulundurulacaktı¹⁰¹⁰.

Salgın hastalıklar konusunda son derece hassas olan İskân Vekâleti, mübadelenin kış mevsimine denk gelmesi ve Selanik'te meydana gelen muhacir

¹⁰⁰⁷ Ercan Çelebi, **A.g.e.**, s. 115-116.

¹⁰⁰⁸ Onur Yıldırım, **A.g.e.**, s. 217.; Cahide Zengin Aghatabay, **A.g.e.**, s. 127-129.

¹⁰⁰⁹ İbrahim Erdal, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları İle Yapılan Nakil Sözleşmesi", **Atatürk Yolu**, Ankara 2013, C. 8, S. 31-32, s. 320. Kanun metni için ayrıca bkz.: **Düştur**, 3. Tertip, C. 5, Ankara 1948, s. 194.

¹⁰¹⁰ Kemal Arı, **A.g.m.**, s. 116.

yoğunluğu nedeniyle misafirhanelerde, iskelelerde ve vapurlarda alınan sağlık tedbirlerini artırdı. Bu kapsamda, İskân Vekâletinden, Atina’da bulunan Hilal-i Ahmer temsilcisi Ömer Lütfi Bey’e gönderilen 28 Kasım 1923 tarihli yazıda, salgın hastalıklara karşı alınan önlemlerin ve muhacirlere tatbik edilen aşılardan konaklama yerlerindeki görevlilere iletilmesi isteniyordu¹⁰¹¹. Bunun üzerine Ömer Lütfi Bey, 4 Aralık 1923 tarihli genelge ile bölgedeki İmdâd-ı Sıhhi Heyetlerine salgın hastalıklarla mücadele kapsamında dikkat edilmesi gereken hususları bildirdi. Buna göre¹⁰¹²:

- 1- Mübadeleye tabi ahali arasında salgın hastalık tespit edilmesi durumunda Yunan sıhhiye memurlarıyla iletişime geçilerek hasta hemen tecrit edilecek ve telgrafla bilgi verilecekti.
- 2- Türkiye’ye sevk edilecek ahaliye mutlaka çiçek aşısı tatbik edilecek; çiçek aşısı tatbik edilemeyen muhacirlerin aşısı vapurda yapılacaktı.
- 3- Kolera veya hummâ-yı şibh-i tifo ve dizanteri zuhurunda hemen bu hastalıklara mahsus aşı tatbik edilecekti. Bunun için İmdâd-ı Sıhhi Heyetlerinin eczanesinde aşı ve şırınga mevcudu azaldıkça genel merkezden talep edilecekti.
- 4- Salgın hastalık zuhurunda fennî temizlik yapılması elzem olduğundan Tali Komisyon ve Yunan sıhhiye memurlarıyla görüşülerek gerekli önlemler alınacaktı.
- 5- Salgın hastalığa yakalanmış olan muhacirler kesinlikle vapura bindirilmeyecekti. Vapurlara bindirilen ahali ise daima muayeneden geçirilecekti.
- 6- Tali Komisyonun karar ve vesikasıyla vapurlara bindirilen ahali için hazırlanan rapor, imzalı ve mühürlü olarak vapur tabibine verilecekti. Bu rapor iki nüsha tanzim edilecek; birincisi, Türkiye’de tahaffuzhane veya ihraç

¹⁰¹¹ İskân Vekâletinden Atina’daki Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi Bey’e gönderilen 28 Teşrin-i Sâni 1339[m. 28 Kasım 1923] tarihli tahrirat: **KA**, 1296/186-1.

¹⁰¹² Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi Bey imzasıyla Selanik İmdad-ı Sıhhi Heyetlerine gönderilen 4 Kânûn-ı Evvel[Aralık] 1923 tarihli tamim: **KA**, 1296/272,272-1 ve 272-2.

iskelesindeki en büyük sıhhiye memuruna verilecekti. İkincisi ise İmdâd-ı Sıhhi Heyetlerine iade edilerek saklanacaktı.

7- Mübadeleye tabi olup Türkiye'ye sevk edilen ahalinin miktarı, sevk tarihleri ve vapurların isimleri her haftanın sonunda cetvel halinde gönderilecekti.

8- Vapur tabibi, seyahat esnasında yolcuların sağlık durumlarını daima teftiş ve denetim altında bulunduracak; salgın bir hastalık zuhuru hastayı hemen tecrit ederek tahaffuzhane veya ihraç iskelesindeki sıhhiye memurunu haberdar edecekti.

Bununla birlikte aşı stoklarındaki azalma nedeniyle Ömer Lütfi Bey, 7 Aralık 1923 tarihinde Selanik'teki muhacirler için 60 bin, Kavala muhacirleri için de 40 bin çiçek aşısı talebinde bulundu¹⁰¹³. Esasında Ömer Lütfi Bey'in talep ettiği aşı miktarı, Selanik'teki muhacir yoğunluğunun bir göstergesiydi. Zira 10 Aralık 1923 tarihi itibarıyla Selanik'e ulaşan Türklerin sayısı 30 bini geçmişti. Yaşanan bu yoğunluktan dolayı mübadillerin “pek fena vaziyette oldukları[nı] ve bir kısmının sağlık durumları[nın] günden güne kötüye gittiğini” ifade eden Ömer Lütfi Bey, muhacirlere çiçek aşısı tatbikine devam edildiğini bildiriyordu. Bu kapsamda Selanik'ten son hareket eden iki vapurun yolcuları aşılanmıştı. Ayrıca limanlarda sevkiyat işleriyle uğraşmak üzere birer heyet görevlendirilmişti. Alınan bu tedbirler sayesinde Selanik sevkiyatı düzenli bir şekilde gerçekleşmiş; 10 Aralık 1923 tarihi itibarıyla Türk muhacirler arasında salgın hastalık vakasına rastlanmamıştı¹⁰¹⁴.

Mübadiller genellikle deniz yoluyla taşındığı için vapurlarda alınması gereken önlemler hakkında ayrıntılı bir talimatname yayımlandı. Buna göre, öncelikle Mübadele ve İskân Vekâleti ile görüşülerek mübadilleri taşıyacak vapurların isimleri belirlenecekti. Her vapurda daimi surette hizmet etmek üzere bir tabip ve vapurun büyüklüğüne ve nakledeceği nüfusa göre 2 ila 4 hasta bakıcı tayin edilecekti. Hastalara verilecek çorba, çay ve sair yemekler, vapur mutfağında hazırlanacağı için bu mesele vapur sahipleriyle müzakere edilecekti. Vapurda hastaların, tabip ve hastabakıcıların

¹⁰¹³ Muhtelit Mübadele Komisyonunda Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi imzasıyla Atina'dan Hilal-i Ahmer genel merkezine yazılan 7 Kânûn-ı Evvel [Aralık] 1923 tarihli rapor: **KA**, 1296/186.

¹⁰¹⁴ Muhtelit Mübadele Komisyonunda Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi imzasıyla Atina'dan Hilal-i Ahmer genel merkezine yazılan 10 Kânûn-ı Evvel [Aralık] 1923 tarihli rapor: **KA**, 1296/184.

ikametine ve eczane için hususi mahaller tahsis edilecekti. Vapur tabiplerinin hangi gemiye tayin edildiği, bağlı olduğu İmdâd-ı Sıhhi Heyetinin başkanına telgrafla bildirilecekti¹⁰¹⁵.

Mübadilleri taşıyacak olan vapurlarda görevli tabiplerin vazifeleri ve salgın hastalıklara karşı alınacak önlemler de ayrıntılı bir şekilde tespit edilerek Ömer Lütfi Bey tarafından Hilal-i Ahmer Heyetlerine bildirildi. Buna göre¹⁰¹⁶:

- 1- Vapurun Yunanistan'da görevli olduğu limana ulaşmasını müteakip Hilal-i Ahmer İmdâd-ı Sıhhi Heyeti Reisi veya tabibi ile temasa geçilerek nakledilecek ahalinin miktarı ve bunlar arasında salgın hastalık olup olmadığı ve bindirme limanının genel sağlık durumu hakkında bilgi istenecekti.
- 2- Vapura bindirilen herkes muayeneye tabi tutulacak ve içlerinde hasta olanlar ayrılacaktı. Hastalar için hususi bir alan yaptırılacak ve seyahat esnasında hastaların tedavi ve iaşelerine özen gösterilecekti.
- 3- Vapurun hareketinden evvel heyet riyaseti veya tabip ile görüşülerek gerekli rapor yazılacaktı. Söz konusu raporda tabip, müşahede ve mütalaasını yazarak imzalamak suretiyle Türkiye'deki ihraç iskelesinde bulunan en büyük sıhhi memura verecekti. Aynı rapordan bir nüsha da heyet reisine teslim edilecekti.
- 4- Vapura bindirilen ahali arasında çiçek aşısı tatbik edilmeyen varsa vapurda tamamlanacaktı.
- 5- Kolera, lekeli humma, humma-i racia ve sair salgın hastalık zuhurunda hasta derhal tecrit edilecekti. Bu gibi şüpheli hastaların tecridi için vapurda hususi bir yer tespit edilecekti. Hastanın tecridini müteakip şüphe edilen hastalığa mahsus aşı mevcut ise öncelikle hastanın etrafındakilerden başlamak üzere bütün yolcular aşılanarak gereken sağlık tedbirleri alınacaktı.
- 6- İlaç, tıbbi malzeme, aşı ve iaşe ihtiyacı doğrudan genel merkezden; acil durumlarda ise heyet reislerinden makbuz karşılığında talep edilecekti.

¹⁰¹⁵ Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi imzasıyla Hilal-i Ahmer Merkezine gönderilen 16 Kânûn-ı Evvel[Aralık] 1923 tarihli tahriratlar: **KA**, 1296/179 ve **KA**, 1297/56-1 ve **KA**, 1297/57.

¹⁰¹⁶ Mübadele-i Ahali Muhtelit Komisyonunda Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfi Bey imzasıyla Atina'dan ilgililere gönderilen 4 Kânûn-ı Sâni[Ocak] 1924 tarihli talimatname: **KA**, 1296/273.

Bu hususlara ilave olarak Ömer Lütfi Bey, salgın bir hastalık zuhurunda vapurun Türkiye'ye ulaşmasını müteakip kendisi ile birlikte en büyük sıhhiye memuruna ve bindirme limanındaki İmdad-ı Sıhhi reisine bilgi verilmesini isteyerek daima iletişim halinde olunması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Benzer şekilde Sıhhiye Vekâleti, Türkiye'deki ihraç iskelelerinde ve iskân mıntıkalarında da gereken tedbirleri aldı. Muhacirlerin ıstırabını hafifletmenin “en mühim ve insani vazife” olduğunu söyleyen Sıhhiye Vekili Refik Bey, Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderdiği 21 Ocak 1924 tarihli telgrafında, bölgedeki muhacirlerin durumlarının sık sık teftiş edilerek gereken tedbirlerin alınmasını ve bütün sağlık personelinin muhacirlerin sağlık sorunlarıyla yakından alakadar olmalarını istemişti¹⁰¹⁷.

Bir taraftan bu tedbirler alınırken diğer taraftan sevk işlemleri başlamıştı. Öyle ki resmî kayıtlara göre ilk mübadil kafilesi, 1923 yılının Kasım ayında Yunanistan'dan Türkiye'ye sevk edilmişti¹⁰¹⁸. Hatta Yunanistan'da bulunan Türklerin bir kısmı, Yunan baskısı sonucu, sahte pasaportlarla İspanya gibi mübadele meselesiyle ilgisi olmayan devletler vasıtasıyla sevk tarihlerinden önce yola çıkmışlardı¹⁰¹⁹. Gerçekten de İstikbal gazetesinin verdiği habere göre 1923 yılı Eylül ayı sonlarında Makedonya'dan 225 mübadil İzmir'e gelmiş, bunu diğer gemiler takip etmişti¹⁰²⁰. Bununla beraber Sivas'a sevk edilecek olan Kozana ve Kayalar havalisindeki mübadillerin taşınması 1924 yılında gerçekleşmiştir. Nitekim Muhtelit Komisyonun raporuna göre Kozana mıntıkasından muhacir nakliyatı, 5 Mart 1924 tarihinde başlayıp 20 günde tamamlanacaktı. Yapılan planlamaya göre Kozana mıntıkasındaki 8.500 muhacir, öncelikle Karaferya tren istasyonuna ulaştırılacaktı. Bunun için de 40 ila 65 kilometrelik zorlu bir kara yolculuğu onları bekliyordu. Bu zorlu yolculukta onlara Hilal-i Ahmer yetkilileri nezaret edecekti. Muhtaç durumda olanlara çorba ve yemek ikramında bulunulacak, hastalar tedavi edilecekti. Benzer şekilde Kayalar mıntıkasından 10.000, Vodina ve Karacaova mıntıklarından da 10.000 muhacir

¹⁰¹⁷ Sıhhiye Vekili Refik imzasıyla Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 21 Kânûn- Sâni 1340[m.21 Ocak 1924] tarihli telgraf: **KA**, 639/2-7.

¹⁰¹⁸ Mehmet Çanlı, “Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Eylül 1994, S. 130, s. 52.

¹⁰¹⁹ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 48.

¹⁰²⁰ Ercan Çelebi, **A.g.e.**, s. 128-130.

Türkiye'ye nakledilecekti. Ayrıca Kayalar muhacirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere birer misafirhane ve aşhane tesis edilmesi için Şubat 1924 tarihi itibarıyla çalışmalara başlanmıştı¹⁰²¹. Böylece başlayan nakliye işi, 1924 yılının ilk altı ayında yoğun olmak üzere bu yılın sonlarına kadar devam etmiş ve Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin lağvedildiği 11 Aralık 1924 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır. Mübadillerin % 80'lik bir kısmı deniz yoluyla % 20'lik kısmı ise demir yoluyla taşınmıştı¹⁰²². Diğer taraftan Sivas'a gelen mübadillerin tamamı deniz yoluyla taşınmıştır.

3.3.3. Mübadillerin Samsun'dan Sivas'a Taşınması

Selanik'ten vapurlarla İstanbul taşınan mübadiller, Anadolu Kavağı'nda sıhhi temizlikleri ve aşları yapıldıktan sonra askerî kışlalarda bir müddet misafir ediliyordu¹⁰²³. Ardından yine deniz yoluyla Samsun Limanı'na sevk edilen mübadiller, buradan kara yoluyla Sivas'a taşınacaktır. İlk kafilelerin Samsun'a gelmesiyle birlikte mübadillerin 6 Ocak 1924 tarihi itibarıyla Sivas'a sevklerine başlanmış¹⁰²⁴, iskân ve iâşe masrafları için vilayet bütçesine gönderilen 2 bin liralık tahsisata 8 bin liralık ilave yapılmıştı¹⁰²⁵. Samsun'dan hareket eden mübadiller Amasya-Tokat yolunu takip ederek Sivas'a gönderiliyordu¹⁰²⁶. Ancak ağır kış koşullarından dolayı sevk işlemlerinde aksamalar yaşandığı görüldü. Nitekim Ocak 1924 tarihinde Samsun'dan yola çıkan bir mübadil kafilesi, hastalık nedeniyle Tokat'ta kalmıştı. Üstelik mübadillerden ikisi Amasya'da biri de Tokat'ta vefat etmişti. Bu şartlar altında söz konusu kafileden 32 nüfus Sivas'a ulaşabilmiş ve misafirhaneye yerleştirilmişti¹⁰²⁷. Bunun üzerine Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, kış mevsimi geçinceye kadar Sivas'a muhacir gönderilmemesine karar verdi. Alınan bu karar, 2 Şubat 1924 tarihinde

¹⁰²¹ Selanik'te toplanan muhacirlerin muhtelif ihtiyaçlarının karşılanması ve Türkiye'ye sevklerine dair 28 Şubat 1924 tarihli rapor: **KA**, 1297/97-1 ve 2.

¹⁰²² Ercan Çelebi, **A.g.e.**, s. 130-135.

¹⁰²³ İhsan Tevfik, **İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014, s. 91.

¹⁰²⁴ Vali Mümtaz imzasıyla Sivas'tan Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen 6 Kânûn-ı Sâni 1340[m.6 Ocak 1924] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/17-72-5-1.

¹⁰²⁵ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 12 Kânûn-ı Sâni 1340[m.12 Ocak 1924] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/17-72-5-2.

¹⁰²⁶ Vali Mümtaz imzasıyla Sivas'tan Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen 30 Kânûn-ı Sâni 1340[m.30 Ocak 1924] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/17-75-1-2 ve 3.

¹⁰²⁷ Vali Mümtaz imzasıyla Sivas'tan Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen 30 Kânûn-ı sâni 1340[m.30 Ocak 1924] tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/17-75-1-2 ve 3.

Samsun Valiliğine bildirildi¹⁰²⁸. Aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere, yaşanan bu aksaklıklardan dolayı 25 Nisan 1924 tarihine kadar Samsun'dan Sivas'a mübadil sevk edilmemiştir.

Bu noktada, Samsun limanına indirilen muhacirler hakkında tutulan Sevk ve Jurnal Defterlerinin çalışmamıza katkısına işaret etmekte yarar vardır. Zira bu defterler sayesinde mübadillerin Samsun'a ne zaman ve hangi vapurlarla geldiklerini; yaş, cinsiyet, sağlık durumu gibi özellikleri ile Samsun'dan iskân mıntıkalarına sevk edilen mübadil miktarını tespit etmek mümkündür.

İklim koşullarının normale dönmesinden sonra İstanbul'dan yola çıkan ilk mübadil kafilesi, Ankara vapuruyla 7 Nisan 1924 tarihinde Samsun'a ulaşmıştır. Bu kafiilede yer alan Selanik vilayetinin Kozana sancağının Kayalar kazasının Şeyh Mahallesi'nden gelen çiftçilerden oluşan 28 hanede 104 nüfusluk bir grup, 26 Nisan 1924 tarihinde Sivas'a sevk edilmiştir¹⁰²⁹. İstanbul'dan Türkiye vapuruyla yola çıkan bir başka kafiile ise 19 Nisan 1924 tarihinde Samsun'a ulaşmıştır. Kayalar kazasına bağlı Şeyh ve Yunuslar Mahallelerinin yanı sıra Gramatik, Ögelemez, Tirepeşte, Kolarca ve Katranca köylerinden gelen 352 hanede 1.392 nüfustan oluşan mübadiller; 25 Nisan, 7 Mayıs ve 9 Mayıs 1924 tarihlerinde 3 ayrı grup halinde Sivas'a sevk edilmiştir. Bu gruptaki mübadillerin çoğunluğu çiftçi olup aralarında 26 kalburcu, 2 muallim/imam, 1 muallim/çiftçi, 1 muallim, 1 imam ve 1 bakkal da bulunmaktadır¹⁰³⁰.

İstanbul'dan Altay vapuruyla hareket eden diğer bir kafiile ise 27 Nisan 1924 tarihinde Samsun'a gelmiştir. Ağırlıklı olarak Kolarca, Gramatik ve Katranca köylerinden gelen çiftçi mübadiller arasında İğneli, Karacaova, Köşeler ve Çor köylerinden de birer hane vardır. Kolarca köyünden gelenler 10 Mayıs 1924 tarihinde; Gramatik köyünden gelenler 11 Mayıs 1924 tarihinde; Katranca ve diğer köylerden gelenler ise 18 Mayıs 1924 tarihinde Sivas'a sevk edilmiş olup toplam 330 hanede 1.166 nüfustan ibarettir¹⁰³¹.

¹⁰²⁸ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Samsun İskân ve İmar Müdüriyetine gönderilen 2 Şubat 1340[m.2 Şubat 192] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/17-75-1-1.

¹⁰²⁹ **BCA**, **Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri**, Defter No: 35, 1923-1924, s. 62-64.

¹⁰³⁰ **Aynı defter**, s. 122-161.

¹⁰³¹ **Aynı defter**, s. 203-234.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, 25 Nisan-18 Mayıs tarihleri arasında Sivas’a sevk edilen mübadillerin cinsiyet, yaş ve sağlık durumları dikkate alınarak bir analiz yapıldığında şu tespitleri yapmak mümkündür: Toplam 725 hanede 2.739 kişi sevk edilmiş olup bu nüfusun % 49,5’i kadın, % 50,5’i erkektir. Mübadillerin % 68’i 12 yaşından büyük, % 32’si 12 yaşından küçüktür¹⁰³². Dolayısıyla Sivas’a sevk edilen mübadillerin en azından yarısı üretici grupta yer almaktadır.

Hane reisleri cinsiyet bakımından incelendiğinde ise 35 hanenin başında kadınların olduğunu görmekteyiz. Bu rakam toplam hane sayısının % 5’ine karşılık gelmektedir. Yanlarında eşleri bulunmadığı halde hiç bilmedikleri topraklara göç etmek zorunda kalan bu kadınları son derece zor bir sürecin beklediği aşıkârdır. Diğer taraftan kayıtlarda, bu kadınların eşleri hakkında ilginç bilgiler yer almaktadır. Mesela 2 oğlu 1 kızıyla birlikte Samsun’a gelen Akif zevcesi Fatıma’nın “zevci[nin] Selanik’te mahpus” olduğunu öğreniyoruz. Yine kayınvalidesi Havva ile birlikte Samsun’a gelen Hamdi zevcesi Feride’nin “kocasının Balkan Harbinden beri Hilal-i Ahmer aşâir memuru olduğu” belirtilmişti. Yine kızı ile birlikte seyahat eden Salih zevcesi Saliha, yetkililere: “kocasının Yunanistan’da mahpus olduğunu” beyan etmişti¹⁰³³.

Mübadillerin yaşadığı sosyal problemleri açıkça ortaya koyan bu örneklerin yanı sıra mübadillerin sağlık durumları da görevliler tarafından tespit edilmişti. Vücudundaki arızaya göre “sakat”, “dilsiz”, “sol/sağ kolu sakat”, “ayakları sakat” gibi ifadelerle tasnif edilen mübadiller 6 kişiden ibaretti¹⁰³⁴. Bu miktar, toplam mübadil nüfusunun takriben % 0,25’ine tekabül etmektedir. Buradan hareketle, mübadillerin iskân mıntıkalarına sevklerinden önce Samsun’da genel sağlık taramasından geçirildiği söylenebilir.

Bir taraftan sevk işlemleri devam ederken diğer taraftan Samsun limanına mübadilleri taşıyan yeni gemiler yanaşıyordu. Yaşanan yoğunluk nedeniyle, bilhassa barınma ve sevkiyat konusunda bazı sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz hale gelmişti. Nitekim bu günlerde Mübadele İmar ve İskân Vekili sıfatıyla Samsun’a giden ve

¹⁰³² Aynı defter, s. 62-64, 122-161 ve 203-234.

¹⁰³³ Aynı defter, s. 144, 153 ve 213.

¹⁰³⁴ Aynı defter, s. 129, 134, 138, 139, 207.

mübadillerin perişan hallerine tanık olan Celal Bayar, iç bölgelere sevk edilmek üzere liman bölgesinde bekletilen mübadillerin vaziyetini Meclis kürsüsünden şu sözlerle aktarmıştı: “Evet efendiler! Muhacirler orada balık istifi idi. Bendeniz de gözümle gördüm ve hatta diyeceğim ki, limana bir gün evvel gelmiş bir vapur vardı. İçindekiler derakap[çabucak] misafirhane ittihaz edilen bir yere yerleştirilmişlerdi. Apdesthaneleri bile yoktu ve fakat ertesi günü iki vapur birden limana girmiş bulunuyordu ve bunlar yalnız Samsun için değil, dâhile sevk olunacak muhacirlerdi. Adedini bilmiyorum. Belki yedi, belki sekiz yer misafirhane ittihaz edilmiş ve bunlar hakikaten çalışılarak meydana getirilmişti. Bunların bir kısmını derakap ve bizzat meşgul olmak suretiyle ayırıp boş olan yerlere götürmek istedim. Hayır dediler, “Biz, buradan ayrılıp da başka yere gidemeyiz. Apdesthanesi de yoktur, fakat biz çocuklarımızla buradan ayrılıp da üç gün için başka yere gidemeyiz”¹⁰³⁵. Benzer şekilde Canik Milletvekili Cavit Paşa da mübadillerin Samsun’dan iç bölgelere sevkine dair tanık olduğu bir olayı şöyle anlatıyordu: “Samsun’da bir müteahhit vasıtasıyla Mıntıka Müdürünün tedarik etmiş olduğu arabalarla 12-14 muhacirin eşyasıyla yüklü olarak Sivas, Yozgat, Çorum taraflarına gönderildiklerini gördüm. Bunun için refiki muhteremlerim Canik Mebusu Necmi Beyefendi ve Ordu Mebusu Faik Beyefendi ile birlikte Mıntıka Müdüriyetine gittik. Tembihatta bulunduk, sevkியatta bunların başlarında birer memur bulunsun bunlara nezaret etsin!”¹⁰³⁶.

Bu şekilde Samsun Mıntıka Müdürlüğünün tedarik ettiği arabalarla yollara düşen mübadillerin bu göç yolunda neler yaşadıklarını bu günlere tanık olan büyüklerinden dinleyen Murtaza Kölemezli şöyle anlatıyor: “Samsun’dan hareket eden yüzlerce kağından geriye, on beş kağından oluşan küçük bir kafiye kalmıştı. Bu kafiye, Sivas üzerinden Gürün’e gitmek üzere yola koyuldu. Yaklaşık beş yüz kilometrelik yol kağınılarla aşılacaktı. Mübadiller yollarda çok sıkıntı çektiler. Gündüzleri yavaş yavaş giden kağınıların sesini dinleyerek yol aldılar. Geceleri, köylere yakın yerlerde konakladılar. Hava biraz düzelmiş olsa da Nisan yağmurları yağdı, ıslandılar ve biraz üşüdüler. Ancak arabaları çeken öküzler yem sıkıntısı çekmediği gibi kendileri de yiyecek ve su sıkıntısı çekmediler. Bazı köy ve

¹⁰³⁵ TBMM ZC, D.2, İS.2, C.10, s. 56-57.

¹⁰³⁶ Aynı eser, s. 36.

kasabalarda onlara yiyecek yardımı yapanlar bile oldu. Nihayet 1924 yılının Mart ayı ortalarında Makedonya'dan başlayan göç yolculuğu yaklaşık altmış gün sonra 1924 yılının Mayıs ayı ortalarında Gürün'de bitti ve herkes hele şükür deyip, derinden bir oh çekti. Gürün'den Keten çayırı denilen yerde göçmenler için çadırlar kurulmuştu. Akşam kaymakamlık tarafından verilen çorbalar içildikten sonra on beş mübadil aile geceyi bu çadırlarda geçirdi. Ertesi sabah iskân memurları geldi, birer torba erzak dağıttı ve her aileyi, eşyaları yüklü kağnılarla birlikte, kendilerine verilen evlere götürdüler. Bir iki gün içinde bahçelerini de gösterip birer kâğıt verdiler..."¹⁰³⁷.

Özetlemek gerekirse, Samsun'dan Sivas'a sevk edilen ilk kabileler, ağır kış koşullarından dolayı yollarda çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalınca sevkîyata ara verilmiş ve Nisan ayının sonlarında yeniden başlayan sevk işlemleri Mayıs ayı boyunca devam etmiştir. Böylece Sivas'a ulaşan mübadiller, buradan iskân mntıklarına sevk edilmişlerdir.

3.3.4. Mübadillerin Giresun'dan Suşehri'ne Taşınması

Suşehri ilçesinde iskân edilen mübadillerin büyük bir kısmını, Manastır vilayetine bağlı Kozana sancağının Kayalar kazasından gelenler oluşturmaktadır. Söz konusu mübadillerin Suşehri'ne nasıl ve ne şekilde geldikleri, hangi yolları kullandıkları, birinci kuşak mübadillerin anılarında ayrıntılarıyla birlikte yer almaktadır. Bu mübadillerden birisi de Kayaların Haydarlı köyünden Suşehri'ne gelen 1912 doğumlu Şefik Kırca'dır. Mübadelede 12 yaşında olan Şefik Kırca yaşanan göç sürecini şu şekilde anlatmaktadır: "... Bütün muameleler yapıldı. 1924 yılının Mayıs ayında köyümüzü terk ediyorduk. Büyük bir kamyonla Karaferye'ye geldik. Birkaç gün çadırlarda kaldıktan sonra Selanik'e geldik, Kireç köyündeki çadırlarda yetmiş gün kaldık. Bir gün 'Vapurunuz geldi' dediler... Küçük, yandan çarklı eski bir vapurdu. Bu 'Sürat' adlı vapura bindik. Babam ve amcam kamara salonu kiralamışlardı. Hiç unutmam, Selanik'in daha hemen önlerinde vapurdan bir yaylım ateşi boşaldı. Gemi kaptanının ikazı boşuna idi. 'Biz bu günü gördük' diyen bastı mermiyi. Nereden de çabucak o kadar tabanca ve tüfeği çıkardılar... Karaburun açıklarını gece geçtik. Çanakkale'de batmış gemi enkazlarını gördük. Vapurumuzun

¹⁰³⁷ Murtaza Kölemezli, **A.g.e.**, s. 85-86.

kazanı Marmara Denizi'nde patlamış kimsenin haberi yok... Güç bela İstanbul'a geldik. Anadolu Kavağı'na hamam için indirdiler. Tifo, aşı, hamam yapıldı. Askerî kışlalara yerleştirildik... Bu defa 'Bozkurt' isminde şilepten dönme bir vapur ayrılmış muhacirlere. Artık adımız muhacirdi. Bu sıfat kolay kolay silinmeyecekti bizden. Eşyalarımız vapurdan vapura devroldu. Sabaha karşı kalktık iskeleden. Denizimiz oldukça sakindi. Büyük balıkları vapurla yarış ederken seyrettik. Ne yarışı, hayvanlar kısmetlerini arıyorlar. Ya ekmek veya bir ölü. Birkaç ölü de atıldı denize... Giresun'a akşama yakın indik. O gece bizi büyük bir misafirhaneye yerleştirdiler. Bu bina çarşı içindeydi... [Daha sonra] Boş Rum evlerinden kalabalık nüfuslu ailelere müstakil birer ev verdiler. Bize verilen ev Gogora'da denizin kenarındaydı. Artık evimizde sıcak yemek yapılmaya başlandı. Ayrıca her akşam karavana da getiriyorduk... Giresun'da bir aydan fazla oturduk. Anamla babamdan gayrısı hastalandık... Şebinkarahisar'a doğru yol alıyoruz. Eşyalar yüklendi... Geç çıktığımız için o gece Darköy'de yattık... Otura, yata kalka Kulakkaya'ya geldik, orada bir parça bir şeyler yedik... Kulakkaya'dan iniş aşağı yola koyulduk ve kabilemizden ayrılmadık. O gece Süllü hanlarında konakladık... Ertesi gün sabahında yola revan olduk. Kürtün hanları, Gücese, Karınca, İkisü ise sağdan soldan gelen iki ırmağın kesiştiği bir yerdi. Tamdere de güzel bir yaylaydı. Tamdere'den Şebinkarahisar'a varacaktık. Buradan Eğribel, Asarcık, Tamzara nihayet akşam namazı Şebinkarahisar misafirhanelerindeyiz. Burada ablamızı toprağa verdik... Bugün dört gün oldu Giresun'dan çıkalı... Suşehri'ne doğru yolculuk başladı. Bu defa hep atlıydık. Düşe kalka Suşehri'ni bulduk... Burada birkaç gün misafirhanede kaldık... [Daha sonra] bize bir ev tahsis olundu. O gün evimize göçtük. Akşam bir tavuk kesildi. Aylardan beri ilk defa sıcak yemek pişiyordu evimizde, kendi isteğimize göre... Temizlik, yıkama hepsi tamam oldu. O kışı avara geçirdik. Bahara tarla, bahçe dağıttılar. Suşehri'ne gelişimiz 1924 yılı sonbaharıydı...¹⁰³⁸.

Suşehri'nde görüştüğümüz mübadillerden benzerlerini dinlediğimiz bu anlatıdan yola çıkılarak şu tespitleri yapmak mümkündür: Mevsimin bahar ve yaz olması koşulları bir nebze iyileştirse de mübadiller göç yollarında; beslenmeden barınmaya, temizlikten sağlığa kadar pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalmışlardır.

¹⁰³⁸ İhsan Tevfik, **A.g.e.**, s. 90-94.

Nitekim Mayıs 1924 tarihinde Selanik'ten vapurla yola çıkan Kayalar mübadilleri, önce İstanbul'a, ardından da Giresun'a gelmişler, buradan da Şebinkarahisar üzerinden Suşehri'ne ulaşmışlardır. Konaklamalarla birlikte takriben 5-6 ay süren zorlu bir yolculuktan sonra geldikleri Suşehri'nde bir süre misafirhanelerde barınan mübadiller, daha sonra kendilerine tahsis edilen emvâl-i metrûke hanelerine yerleşerek aylar sonra rahat bir nefes almışlardır.

4. Mübadillerin Sivas Vilayetinde İskânları

Samsun ve Giresun limanlarından peyderpey sevk edilen mübadiller, Sivas'a geldiklerinde kendileri için ayrılan mıntikalara gönderilerek buralarda iskân ediliyordu. Bu amaçla vilayet merkezi ile birlikte 10 iskân mıntıkası belirlenmişti. Elimizdeki iskân kayıt ve tahsis defterleri sayesinde mübadillerin nerelerde ve ne zaman iskân edildiklerini, mübadillere yapılan yardımları ve mıntikalarda yaşanan iskân problemlerini tespit etmek mümkündür. Söz konusu defterlerin yanı sıra tasfiye talepnameleri de bize bu konuda ışık tutmaktadır. Ancak iskân kayıt ve bilhassa tevzi defterlerinin tamamı araştırmaya açık olmadığı için söz konusu defterlerin tasfiye talepnameleriyle bire bir mukayesesini mümkün olmamıştır. Hal böyle olunca her iki kaynak ayrı ayrı incelenerek kendi içinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

4.1. Tasfiye Talepnamelerine Göre İskân Edilen Mübadiller

Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesine göre mübadillerin terk edeceği ya da yanlarında götürebileceği malların tasfiyesi ve kıymetlerinin belirlenmesi gerekiyordu. Bunun için hazırlanan tasfiye talepnameleri¹⁰³⁹ mübadillerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en önemli belge niteliğindedir. Bu sayede mübadiller Türkiye'ye gelmeden önce, Yunanistan'da bulunan mallarını kaydettirecek ve buna dair bir mal bildirim belgesini tanzim ettirmiş olacaktı¹⁰⁴⁰. Zira bu talepnameler, mübadillerin iskân mıntikalarında kendilerine tahsis olunacak malların tür ve miktarı için de referans teşkil edecekti.

Mübadele Antlaşması uyarınca Sivas vilâyetinde iskân edilen mübadillerden 246'sı tasfiye talepnamesi vermişti¹⁰⁴¹. Tamamını incelediğimiz bu talepnameler genellikle 6-8 sayfadan ibaret matbu evrak şeklinde düzenlenmiştir. Mübadillerin sosyo-ekonomik durumları hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bu talepnamelerden

¹⁰³⁹ Mübadeleyi konu alan çalışmalar için vazgeçilmez bir kaynak mahiyetindeki tasfiye talepnameler hakkında etraflı bir değerlendirme için bkz: Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 12, 2006.

¹⁰⁴⁰ Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 72.

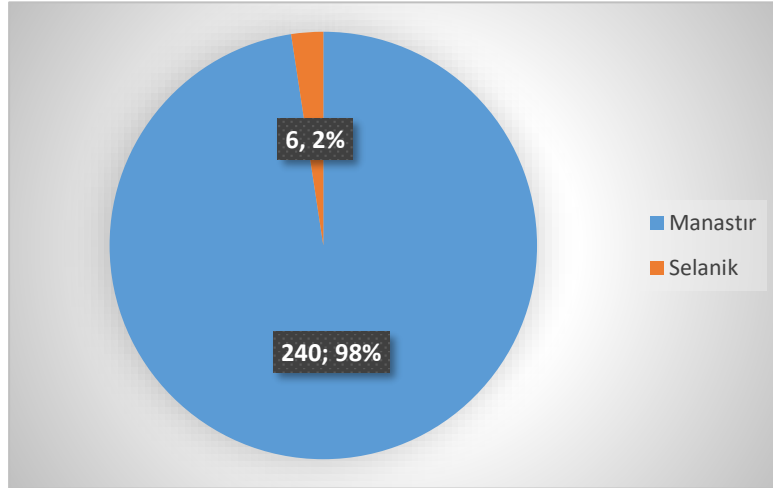
¹⁰⁴¹ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnameleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet). Bütün tasfiye talepnamelerinin referanslarını ayrı ayrı vermek oldukça fazla yer kaplayacağı için sadece Fon Kodu belirtilmiştir.

hareketle mübadillerin kimlik bilgileri, memleketleri, meslekleri ve iskân mntıkları tespit edilebilmektedir. Yine mübadillerin memleketlerindeki emlak ve arazilerinin bulunduğu mahal(mevki, sokağın ismi ve numarası) ve çeşidi(hane, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mera ve saire); tapu senetlerindeki/ komisyon tarafından tespit edilen kıymetleri ve arazinin dönüm olarak miktarıyla arazide yetiştirilen ürünler tespit edilebilmektedir. Ayrıca mübadillerin terk ettiği taşınabilir mallar ve hayvanları ile bunların kıymeti, müsadere ve istimlâk edilen mallar ile müsadere tarihini öğrenmek mümkündür.

4.1.1. Mübadillerin Geldikleri Bölgeler

Tasfiye taleplerine göre mübadillerin büyük çoğunluğu Manastır vilayetinden, çok az bir kısmı da Selanik vilayetinden gelmiştir. Buna göre talepname verenlerin % 98'i yani 240 mübadil Manastır vilayetinden, % 2'si yani 6 mübadil ise Selanik vilayetinden gelerek Sivas vilayeti dâhilinde iskân edilmiştir¹⁰⁴².

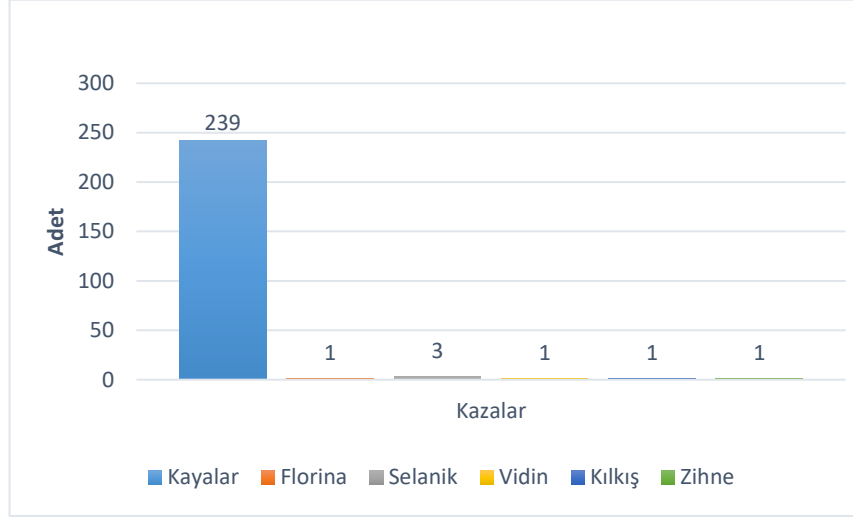
Grafik 1: Mübadillerin Geldikleri Vilayetlere Göre Dağılımı

Mübadillerin geldikleri kazalara bakıldığında ise 239 mübadilin Manastır vilayetinin Kozana livasının Kayalar kazasına, 1'inin Manastır'ın Florina kazasına, 3'ünün Selanik merkez kazasına, diğer 3 mübadilin ise Vidin, Kılıkış ve Zihne kazasına mensup oldukları görülmektedir.

¹⁰⁴² Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnemeleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet).

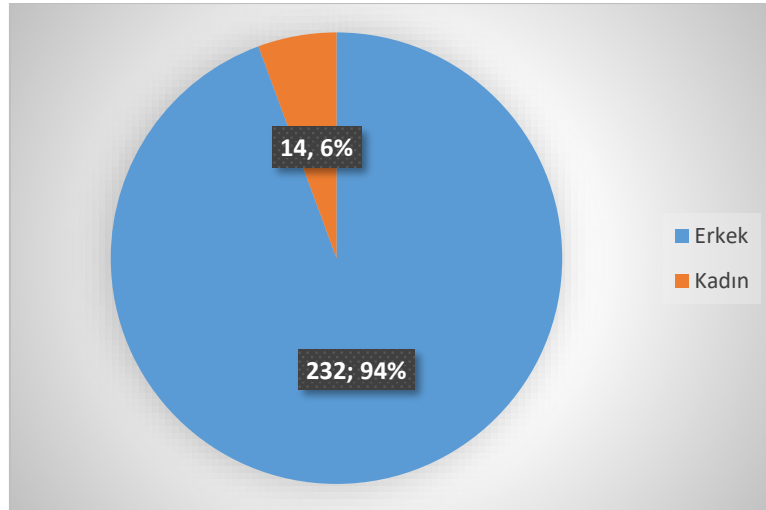
Grafik 2: Mübadillerin Geldikleri Kazalara Göre Dağılımı

4.1.2. Mübadillerin Cinsiyet Dağılımı

Tasfiye talepnamesi veren mübadillerin büyük bir kısmı erkek olmakla beraber aralarında kadınlar da bulunmaktadır. Buna göre mübadil hane reislerinin 232'si erkek, 14'ü kadındır. Buradan hareketle talepname verenlerin % 94'ünün erkek, % 6'sının kadın olduğunu söyleyebiliriz¹⁰⁴³.

Grafik 3: Talepname Veren Mübadillerin Cinsiyet Dağılımı

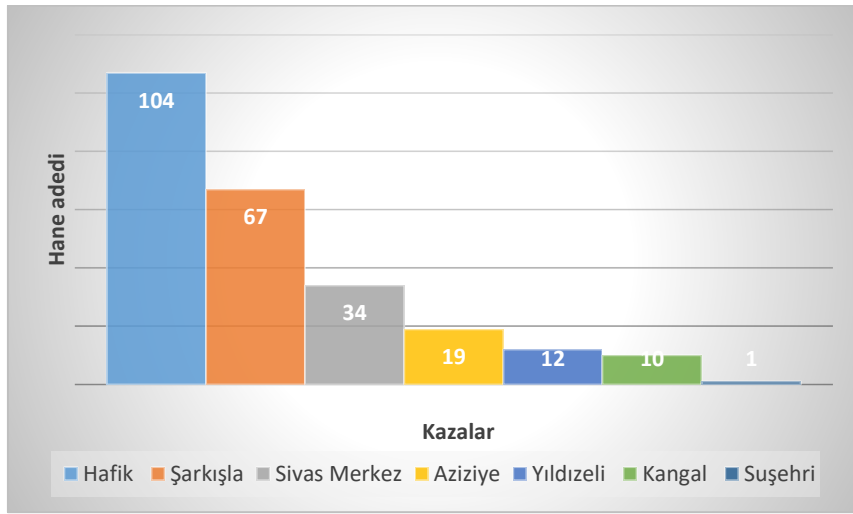

¹⁰⁴³ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnameleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet).

4.1.3. Mübadillerin İskân Mıntıkları

Tasfiye talepnemeleri, mübadillerin Türkiye’de ilk olarak nerede iskân edildiklerini göstermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Buna göre Sivas merkezinde 34 hane, Hafik kazasında 104 hane, Şarkışla kazasında 67 hane, Yıldızeli kazasında 12 hane, Kangal kazasında 10 hane, Aziziye kazasında 19 hane ve Suşehri kazasında 1 hane iskân edilmiştir¹⁰⁴⁴.

Grafik 4: Mübadillerin İskân Edildikleri Kazalara Göre Dağılımı

Kazalara dağıtımı yapılan mübadillerin iskân edildikleri mahalle ve köyleri¹⁰⁴⁵ tespit etmek de mümkündür. Buna göre en fazla mübadil Hafik kazasında iskân edilmiştir. Hafik kazasının merkez mahallelerinin yanı sıra Günyamaç(Pirepürt), Tuzhisar, Alçıören(Kötnü), Çimenyenice, Yarhisar, Çaygören, Tavşanlı, Dışkapı(Kemis), Koçhisar, Koşutdere(Çaykürt), Düzyayla(Horohon) ve Altınoluk köylerinde toplam 104 hane mübadil iskân edilmiştir. Yoğunluk olarak ikinci sırada yer alan Şarkışla kazasında ise 67 hane mübadil yerleştirilmiştir. Mübadiller, kaza merkeziyle birlikte Lisanlı, Dendil köylerinde ve Gemerek nahiyesinde iskân edilmiştir. Sivas’a gelen mübadillerden 12 tanesinin iskân mıntıkası ise “Sivas” olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bunların iskân mıntıklarının kesin olarak tespit etmemiz

¹⁰⁴⁴ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnemeleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet).

¹⁰⁴⁵ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnemeleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet). Köy isimlerinin tespitinde ayrıca şu kaynaktan yararlanılmıştır: **Köylerimiz**, Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., İstanbul 1933.

mümkün değildir. Ancak kaza veya köy belirtilmediği için söz konusu mübadillerin vilayet merkezinde iskân edilmiş olmaları muhtemeldir. Bunun dışındaki 22 hane mübadil ise merkeze bağlı Paşabostanı, Pazar, Şah Hüseyin, Sarıseyh, Cami-i Kebir, Uryan-ı Zımmi ve Uryan-ı Müslim mahallelerinde iskân edilmiştir.

Aziziye kazasının merkezinde ve Pazarviran nahiyesinin Saçlı köyünde toplam 19 hane mübadil iskân edilmiştir. Ayrıca Yıldızeli kazasının Altınoluk köyünde 12 hane, Kangal kazasının Reşadiye ve Osmanbey mahallelerinde 10 hane, Suşehri kaza merkezinde ise 1 hane mübadil iskân edilmiştir.

Mevcut tasfiye taleplerine göre mübadillerin iskân mntıkları, Tablo 39’da gösterilmiştir:

Tablo 39: Mübadillerin İskân Edildikleri İlçe, Mahalle ve Köyler

İl/İlçe	Mahalle/Köy	Hane Sayısı	İl/İlçe	Mahalle/Köy	Hane Sayısı
Sivas Merkez	Sivas Merkez	14	Hafik	Merkez/Koçhisar	17
	Paşabostanı Mh.	1		Pirepürt(Günyamaç)	12
	Pazar Mh.	1		Tuzhisar	3
	Şah Hüseyin Mh.	1		Kötnü(Alçıören)	22
	Sarıseyh Mh.	1		Çimenyenice	20
	Cami-i Kebir	1		Yarhisar	8
	Uryan-ı Zımmi Mh.	12		Çaygören	1
	Uryan-ı Müslim Mh.	3		Tavşanlı	5
				Kemis(Dışkapı)	5
Şarkışla (Tenos)	Merkez	1		Çaykürt(Koşutdere)	7
	Lisanlı(Kömürkaya)	25		Horohon(Düzyayla)	2
	Gemerek	35		Altınoluk	1
	Dendil	6			
Kangal	Reşadiye Mh.	8	Aziziye ¹⁰⁴⁶	Merkez	7
	Osmanbey Mh.	2		Pazarviran nahiyesi Saçlı köyü	12
Yıldızeli	Altınoluk	12	Toplam	246	
Suşehri ¹⁰⁴⁷	Merkez	1			

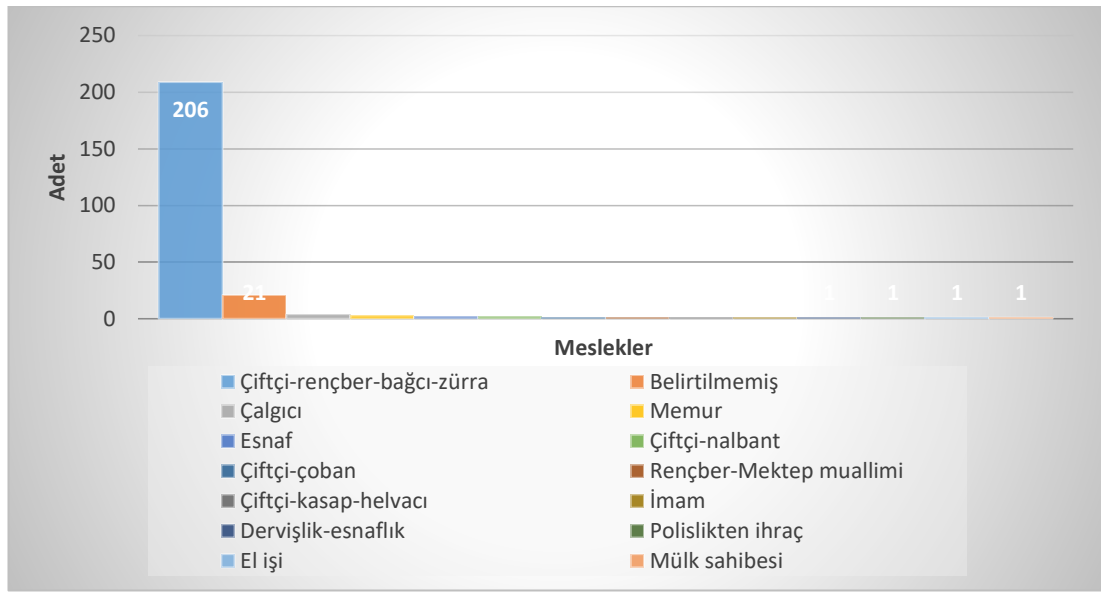
¹⁰⁴⁶ Aziziye ilçesi 1926 yılına kadar Sivas’a bağlı iken bu tarihte Kayseri’ye bağlanmış ve adı Pınarbaşı olarak değiştirilmiştir.

¹⁰⁴⁷ Suşehri ilçesinde 3.053 mübadil iskân edilmesine rağmen Cumhuriyet Arşivinde sadece bir mübadile ait tasfiye taleplerine ulaşabildik. Tasnif işlemlerinin tamamlanmasıyla diğer taleplere ulaşılması halinde Suşehri’nde iskân edilen mübadillere dair daha isabetli tespitler yapılabilecektir.

4.1.4. Mübadillerin Meslekleri

Tasfiye talepnamelerine göre Sivas vilayetinde iskân edilen mübadillerin büyük çoğunluğu çiftçi/rençber/zürra/bağcı grubundandır. Öyle ki bu meslekleri icra edenlerin oranı % 84'e tekabül etmektedir. Bunun dışında memur, muallim, imam, esnaf, çalgıcı, çoban, nalbant, kasap gibi farklı meslek gruplarına mensup mübadiller de bulunmaktadır. Ayrıca 21 mübadilin mesleği belirtilmemiştir¹⁰⁴⁸.

Grafik 5: Mübadillerin Meslekleri

4.1.5. Tasfiye İşlemleri ve Mübadillere Tahsis Edilen Mallar

Tasfiye talepnameleri sayesinde mübadillerin Yunanistan'daki taşınır ve taşınmaz mallarının miktar ve kıymetlerini tespit etmek de mümkündür. Buna göre tasfiye talepnamesi vererek Sivas'ta iskân edilen 246 mübadil, Türkiye'ye gelmeden önce 10.598 dönüm araziye tasfiye etmişlerdi. Bunun yanı sıra ev, arsa gibi taşınmaz malların toplam kıymeti 202.962 altın liradan ibaretti. Diğer taraftan tasfiyesi gerçekleşen koyun, keçi, at, eşek, öküz gibi hayvanların yanı sıra ev eşyası, yiyecek ve diğer taşınır malların kıymeti ise 8.521 altın lira olarak hesaplanmıştı¹⁰⁴⁹. Görüldüğü üzere mübadiller Yunanistan'da hane başına ortalama 43 dönüm araziye

¹⁰⁴⁸ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnameleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet).

¹⁰⁴⁹ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnameleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet).

sahiptir. Taşınmaz malların hane başına ortalama kıymeti 825 altın lira olup yine bir haneye düşen ortalama taşınır mal kıymeti ise 34 lira olarak kaydedilmiştir. Yani bu hesaba göre hane başına taşınır/taşınmaz mal olarak yaklaşık 860 altın lira düşmektedir.

Esasında tasfiye taleplerleri mübadillere Türkiye’de dağıtılacak malların miktar ve kıymet bakımından adaletli bir şekilde tespiti için önemliydi. Bununla birlikte, tasarruf senetlerinde kayıtlı malın cins ve değerine göre, mübadillerin yerleştirileceği iskân alanında, uygun değerlere sahip terk edilmiş mal bulunması, işleri kolaylaştırıcaktı. Ancak vakıfname, mülkname, ilâm, temessük gibi tasarruf belgeleri, Yunanistan’dan bir an önce Türkiye’ye gelmek için yola düşmüş mübadillerin elinde bolca bulunuyordu. Bunların hemen hemen hepsi değersiz ve iskân işlemlerini karıştıracak nitelikteydi. Çünkü mübadillerin tasarrufundaki atadan/dededen kalma emlak ve arazilerinin çoğu ilk işlem tarihinin değerini taşıyordu. Üstelik bazı mübadiller tasarruflarındaki mallarla ilgili olarak tapu edinme gereği bile görmediklerinden kayıtlı olan mallar bile intikal işlemi görmemişti. İşlem tarihleri olmadığı için de genel kayıtlardan kayıt suretini ve değerini tespit etmek zordu¹⁰⁵⁰. Dolayısıyla mübadillere mal dağıtımı yapılırken sadece tasfiye taleplerleri dikkate alınmamıştır. Nitekim söz konusu belgelerdeki mal varlıkları ile Sivas’ta mübadillere dağıtılan mallar, miktar ve kıymet bakımından mukayese edildiğinde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Gerçekten de Sivas’ta iskân edilen mübadillere, hane nüfusları ve iskân mıntıklarındaki imkânlar göz önünde bulundurularak mal tahsis edildiğini söyleyebiliriz. Bir fikir vermesi bakımından küçük bir mübadil grubunun tasfiye taleplerlerindeki beyanları ile kendilerine tahsis edilen taşınır/taşınmaz mallar aşağıda tablo 40’da gösterilmiştir.

¹⁰⁵⁰ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı: Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 78-79.

Tablo 40: Mübadillerin Tasfiye Talepnamelerindeki Mal Beyanları¹⁰⁵¹ ve İskân KayıtDefterlerine Göre Kendilerine Tahsis Edilen¹⁰⁵² Taşınır/Taşınmaz Mallar ve

Bunların Kıymetleri

Sıra No	Hane Reisi	Nü-fus	Geldiği Yer	İskân Edildiği Yer	Arazi Miktarı (dönüm)	Arazi, hane vs. taşınmaz kıymeti (lira)	Taşınır Mal Kıymeti (lira)	Toplam Kıymet (lira)
					Beyan / Tahsis Edilen	Beyan / Tahsis Edilen	Beyan / Tahsis Edilen	Beyan Tahsis Edilen
1	Abdi oğlu İbrahim	5	Kayalar	Sivas Çiçekli Mh	41,5	1201	55,59	1256,59
					80,1	322,5	231,48	553,98
2	Kerim oğlu Şevki	7	Kayalar	Sivas Uryan-ı Zımmi Mh.	36,75	1123	66,68	1189,68
					84	454,5	193,5	648
3	Ali oğlu Veli	5	Kayalar	Sivas Çiçekli Mh.	41	1288	51,5	1339,5
					85	346	193,5	539,5
4	Muhtar oğlu Hasan	3	Kayalar	Sivas Ece Mh.	99,5	2942	142,87	3084,87
					85,1	369,5	140,76	510,26
5	Veli oğlu Halil	10	Kayalar	Sivas Uryan-ı Zımmi Mh.	15,5	452	-	452
					86,5	455,5	193,5	849
6	İsmail oğlu Ruşen	2	Kayalar	Sivas Çiçekli Mh	9	256	-	256
					42	350	116,45	466,45
7	Faik kızı Necibe	2	Kayalar	Sivas	4	240	-	240
					31	195	1,45	196,45
8	Zekeriya oğlu İsmail	3	Kayalar	Hafik Tavşanlı Köyü	25,5	465,5	21,04	486,54
					30	548	83,5	631,5
9	Süleyman oğlu Yusuf	3	Kayalar	Hafik Çimenyenice Köyü	82,5	1117	31	1148
					28	335	62,47	397,47
10	İslam oğlu Veli	4	Kayalar	Kangal Reşadiye Mh	23	376	14,75	390,75
					82	345	-	345
Toplam		Beyan edilen			378,25	9.460,5	383,43	9.843,93
		Tahsis edilen			633,7	3721	1.216,61	5.137,61

¹⁰⁵¹ Sivas Tasfiye Talepnameleri: **BCA**, [Fon Kodu: 130/16/13/2], Tarih ve Yer Numaraları [sırasıyla]: 01.06.1925/ 354.1283.6; 27.03.1925/ 354.1282.17; 27.05.1925/ 323.1109.10; 27.5.1925/ 354.1283.1.; 27.5.1925/ 311.1030.9.; 27.5.1925/ 311.1030.20.; 6.6.1925/ 340.1204.1.; 3.6.1925/ 354.1281.17.; 4.6.1925/ 341.1210.13.; 2.6.1925/ 348.1245.46.

¹⁰⁵² İlk dört haneye ait bilgiler: **BCA**, 34 Numaralı Sivas İskân Kayıt Defteri, s. 91-96.; Diğerleri: **BCA**, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 4-5, 58-59, 63.

4.2. İskân-Tahsis Defterlerine Göre Mübadillerin İskân

4.2.1. Sivas Merkez

Manastır vilayetinin Kayalar kazasından gelen 37 hanede 143 nüfus mübadil, 1 Nisan 1925 tarihinde Sivas merkezinde iskân edilmiştir. Ayrıca Selanik’e bağlı Kılıkış kazasından gelen 4 nüfuslu 1 hanenin iskân işlemi ise 5 Şubat 1928 tarihinde tamamlanmıştır. Böylelikle toplamda 38 hanede 147 nüfus mübadil Sivas merkezinde yerleştirilmiştir.

Mübadiller Sivas’ın muhtelif mahallelerinde iskân edilmiştir. Buna göre 36 hane; Üryan-ı Zımmi, Üryan-ı Müslim, Çiçekli, Ece, Pazar, Küçük Bengiler, Kaput Bahçe mahallelerinde yerleştirilirken 2 hanenin iskân yeri “merkez kasaba” olarak verilmiştir.

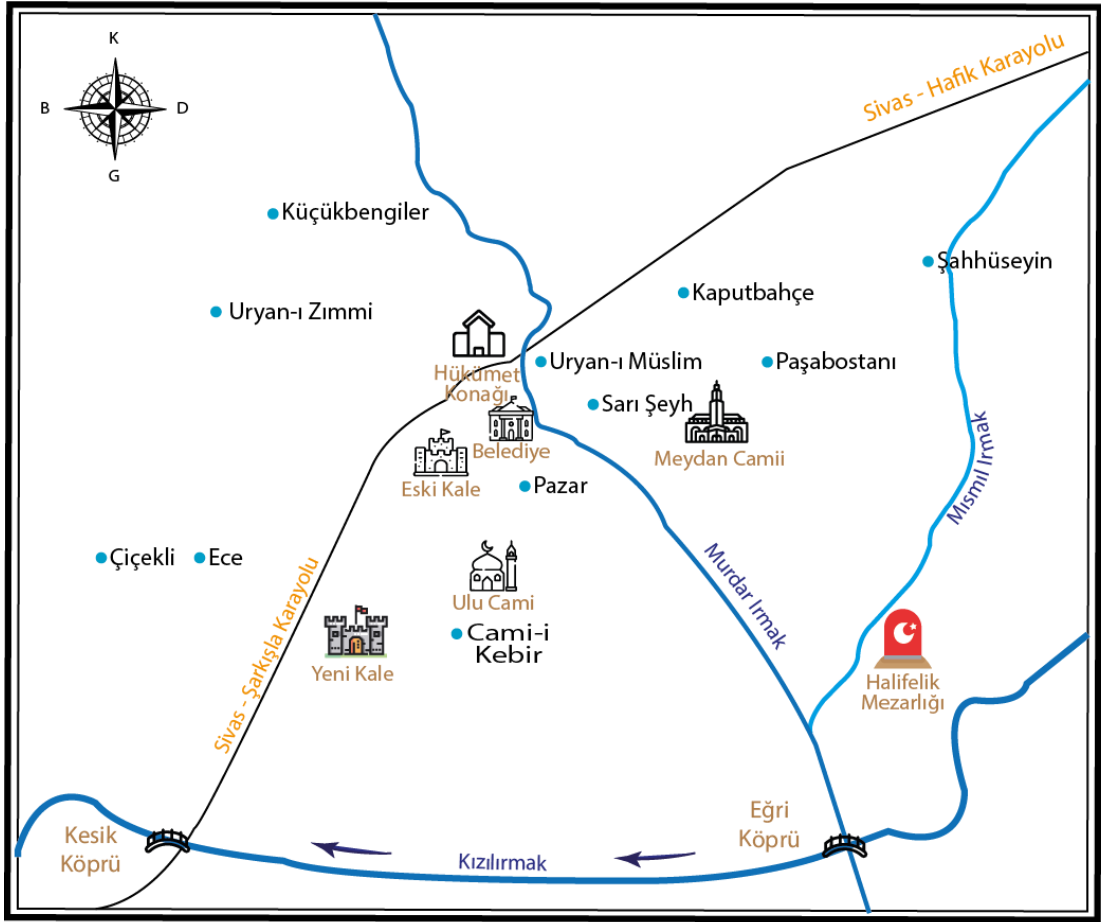
İskân kayıt defterlerine göre mübadillerin yaşlarını da tespit edebiliriz. Buna göre 12 yaşın altındaki muhacir sayısı 52 iken 12 yaşın üstündekilerin sayısı 95’tir. Yani muhacirlerin takriben % 35’i 12 yaşının altındadır. % 65’lik kısım ise 12 yaş üstündedir. Yaşlı nüfusu da dikkate alırsak, Sivas merkezde iskân edilen mübadillerin en azından yarısının faal olarak çalışabilecek durumda olduklarını söyleyebiliriz. Burada bir noktanın altını çizmekte yarar vardır: İlçelerde iskân edilen mübadillerin yaşları defterlere kaydedilmediği için ilçe merkezlerinde ve köylerinde iskân edilenlerin yaşları tespit edilememiştir.

Merkezde iskân edilen mübadillerin mesleklerine bakıldığında 10’unun ticaretle, 28’inin ise çiftçilikle uğraştığı anlaşılmaktadır. Ticaretle uğraşanlara hane ve sermaye yardımı yapılırken çiftçilere ise hane, arazi, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk buğday ve arpa tahsis edilmiştir. Bu çerçevede 10 kişilik tüccar grubuna toplam 650 lira sermaye desteği sağlanmıştır. 38 mübadil ailesine tahsis edilen hanelerin bedeli 8.516 liradır. Dağıtılan 1980 dönüm arazinin karşılığı ise 5.674,5 lira olarak kayda geçmiştir. Zirai alet olarak mübadil ailelere pulluk, tırpan, sapan, kağrı arabası tahsis edilmiş olup karşılığı 1.147,95 liradır. Çift hayvanı olarak verilen 50 adet öküzün karşılığı 3.400 lira olmuştur. Tohumluk olarak ise 3.126 kıyye buğday ve

2.040 kıyye arpa karşılığı olarak 425,44 lira yardım yapılmıştır. Böylece vilayet merkezinde iskân edilen 38 haneye toplam 19.813 lira 89 kuruş yardım yapılmıştır¹⁰⁵³.

Tasfiye taleplerinden ve iskân kayıt defterlerinden hareketle mübadillerin Sivas merkezde iskân edildikleri mahalleler harita 4'te gösterilmiştir.

Harita 4: Mübadillerin Sivas Vilayetine Merkezinde İskân Edildikleri Mahalleler
(1924)

¹⁰⁵³ BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 4-5.; BCA, 34 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 90-92. Tasnif edilmemiş 32 numaralı defterin ilk 3 sayfası yoktur. Noksan olan bu kısmın 34 numaralı Sivas Merkez Şark Mültecileri defterinin sonunda olduğu tespit edilmiştir.

4.2.2. Şarkışla

Şarkışla'ya Manastır vilayetinden 291 hanede 1.105 nüfus mübadil gelmiştir. Kayalardan gelen ve 1 Haziran 1924 tarihinde iskân edilen ilk mübadil kafilesinin ardından ikinci büyük kafile Kesriye'den gelmiş olup iskân işlemleri 15 Ekim 1925 tarihinde tamamlanmıştır. Kayalar kazasından gelen 95 hanede 371 kişilik mübadil grubu, Şarkışla'nın Gemerek nahiyenin yanı sıra Lisanlı ve Dendil köylerinde iskân edilmişlerdir. Kesriye kazasının Korisos ve Kumaniç köylerinden gelen 196 hanede 734 kişilik mübadil kafilesinin iskân yeri ise Gemerek olmuştur.

İskân edilen mübadillerin tamamı çiftçi olduğu için yardım olarak arazi, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk buğday ve arpa tahsisi yapılmıştır. Şarkışla'da iskân edilen mübadillere toplam 16.998 dönüm arazi tahsis edilmiştir. Zirai alet olarak mübadil ailelere pulluk, tırpan, sapan, kağrı arabası tahsis edilmiş olup karşılığı 2.471,98 liradır. Çift hayvanı olarak verilen 204 öküzün karşılığı 12.195,13 liradır. Tohumluk olarak ise 27.520,5 kıyye buğday ve 27.760 kıyye arpa karşılığı olarak 4.354,62 lira yardım yapılmıştır. Netice olarak Şarkışla'da iskân edilen 291 haneye yapılan yardım toplamda 19.021 lira 73 kuruştur¹⁰⁵⁴.

4.2.3. Yıldızeli

Yıldızeli kazasına Manastır vilayetinden gelen 36 hanede 170 nüfus mübadil iskân edilmiştir¹⁰⁵⁵. İskân-Kayıt defterinde ilçede yerleştirilen mübadillerin kesin iskân mıntıkası belirtilmemiştir. Ancak bunların arasında tasfiye talepnamesi veren 12 hane bulunmaktadır ki bu sayede söz konusu hanelerin Altunoluk köyünde iskân edildiklerini tespit edebildik. Bu köyde yerleştirilenler Manastır vilayetinin Kozana livasının Kayalar kazasına bağlı Şeyh Mahallesi'nden gelmişlerdir¹⁰⁵⁶. Ayrıca Gemerek'te iskân edilen Mersin oğlu Timur Ali, 22 Temmuz 1924 tarihinde hanesini

¹⁰⁵⁴ BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 6-41.; BCA, 33 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 1-33.

¹⁰⁵⁵ BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 42-46.

¹⁰⁵⁶ İskân kayıt defterinde ilçede yerleştirilen mübadillerin kesin iskân mıntıkası belirtilmemiştir. Ancak tasfiye talepnameleri üzerinden Yıldızeli kazasının Altunoluk köyünde iskân edilen mübadiller tespit edilebilmektedir. Bkz: Yıldızeli kazasında iskân edilen mübadillere ait tasfiye talepnameleri: BCA, Fon Kodu-Yer Numarası: 130-16-13-2/318-1073-4; 130-16-13-2/354-1281-32; 130-16-13-2/346-1243-41; 130-16-13-2/346-1243-26; 130-16-13-2/346-1243-27; 130-16-13-2/346-1243-28; 130-16-13-2/346-1243-29; 130-16-13-2/341-1215-21; 130-16-13-2/341-1215-22; 130-16-13-2/341-1215-23; 130-16-13-2/318-1073-4.

buraya taşımıştır. Yine Gemerek'te iskân edilen Zemin oğlu Bekir ise 1 Temmuz 1928 tarihinde firar ederek Yıldızeli kazasına gelmiştir¹⁰⁵⁷. Bu iskân mıntıkasına yerleştirilen mübadillere yapılan yardımlar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

4.2.4. Aziziye

Aziziye kazasında Manastır vilayetinden gelen 25 hanede 93 nüfus mübadil iskân edilmiştir¹⁰⁵⁸. Bu mıntıkada yerleştirilen mübadillere yapılan yardımlara dair iskân-kayıt defterinde herhangi bir bilgi verilmemiştir.

4.2.5. Hafik

1924 yılında Hafik'e Manastır vilayetinin Kayalar kazasından 94 hanede 404 nüfus mübadil gelmiştir. Mübadiller kasaba merkezinin yanı sıra Kötnü(Alçıören), Pirepürt(Günyamaç), Çaykürt(Koşutdere), Kemis(Dışkapı), Tavşanlı, Yarhisar ve Çimenyenice köylerinde iskân edilmişlerdir.

Mübadillerin tamamı çiftçi olup yapılan yardımlar şu şekildedir: Kasabada iskân edilen dört haneye ev ve 305 lira nakdî yardımda bulunulmuştur. Rençberlere ise hane, arazi, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk buğday ve arpa tahsis edilmiştir. Bu çerçevede mübadil ailelere tahsis edilen hanelerin bedeli 7.555 liradır. Dağıtılan 2.335 dönüm arazinin karşılığı ise 18.511 lira olarak kayda geçmiştir. Zirai alet olarak mübadil ailelere pulluk ve kağnı arabası tahsis edilmiş olup karşılığı 1.125,75 liradır. Çift hayvanı olarak verilen 50 adet öküzün karşılığı 1.801,75 lira olmuştur. Tohumluk olarak ise 5.300 kıyye buğday ve 5.300 kıyye arpa karşılığı olarak 772,74 lira yardım yapılmıştır. Sonuç olarak Hafik'te iskân edilen 94 haneye toplamda 30.071 lira 24 kuruş yardım yapılmıştır¹⁰⁵⁹.

¹⁰⁵⁷ BCA, 33 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 11.

¹⁰⁵⁸ BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 46-49.

¹⁰⁵⁹ Aynı defter, s. 49-62.

4.2.6. Kangal

Kangal'a Manastır vilayetinin Kayalar kazasından gelen 20 hanede 71 nüfus mübadil iskân edilmiştir. 1924 yılında Kangal'a gelen mübadiller muhtelif iskân birimlerine yerleştirilmiştir.

Mübadillerden bir kısmı çiftçi olup zanaat ve ticaretle uğraşanlar da vardır. Mübadillere tahsis edilen 9 dükkânın yanı sıra hane bedeli olarak 2.500 lira verilmiştir. Dağıtılan 1.067 dönüm arazinin karşılığı ise 3.174 liradır. Bu durumda Kangal'da iskân edilen 20 haneye yapılan yardım toplamda 5.674 lirayı bulmaktadır¹⁰⁶⁰.

4.2.7. Divriği

Divriği kazasında iskân edilen mübadillerin ekseriyeti Manastır vilayetinin Kayalar kazasından olup sadece 25 hane Kolarca köyünden gelmiştir. İlk kafil 1 Ekim 1924 tarihinde iskân edilmiştir. Daha kalabalık bir kafilenin de 17 Ekim 1924 tarihinde iskân edildiği görülmektedir. Aynı yılın Kasım ayında da mübadil iskân edilen Divriği kazasına son olarak 14 Aralık 1924 tarihinde mübadil yerleştirilmiştir. Toplamda 195 hanede 747 nüfus mübadil Divriği kazasının Zımara, Armutak, Hornavil, Güresin, Kesme, Erşun köylerinde iskân edilmiştir.

İskân edilen mübadillerin tamamı rençber olduğu için yardım olarak hane, arazi, bahçe, arsa, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk buğday ve arpa tahsisi yapılmıştır. Mübadillere tahsis edilen hanelerin toplam bedeli 86.090 liradır. Dağıtılan 2.477 dönüm arazi, bahçe ve arsaların karşılığı ise 33.246,29 liradır. Çift hayvanı olarak verilen 145 adet öküzün karşılığı 4.589 lira olmuştur. Tohumluk olarak ise 17.100 kıyye buğday ve 17.100 kıyye arpa karşılığı olarak da 4.146,75 lira yardım yapılmıştır. Netice itibarıyla Divriği'de iskân edilen 195 haneye yapılan yardım toplamda 128.072 lira 4 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir¹⁰⁶¹.

¹⁰⁶⁰ Aynı defter, s. 63-65.

¹⁰⁶¹ Aynı defter, s. 66-90.

4.2.8. Darende

Darende'ye Manastır vilayetinin Kayalar kazasından gelen 23 hanede 76 nüfus mübadil iskân edilmiştir. Darende kazasının Palanga köyünde 1924 yılında iskân edilen mübadillerin tamamı çiftçidir. Kaza dâhilinde iskân edilen mübadillere zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk buğday ve arpa tahsis edilmiştir. Zirai alet olarak mübadil ailelere boyunduruk tahsis edilmiş olup toplam karşılığı 29,75 liradır. Çift hayvanı olarak verilen 17 adet öküzün karşılığı 452,90 lira olmuştur. Tohumluk olarak ise 805 kıyye buğdayın karşılığı olarak 62,55 lira yardım yapılmıştır. Sonuç olarak Darende'de iskân edilen 23 haneye yapılan yardım toplamda 545 lira 20 kuruştan ibarettir¹⁰⁶².

4.2.9. Zara

Zara kazasına Manastır vilayetinin Kayalar kazasından gelen 208 hanede 796 nüfus mübadil iskân edilmiştir. Mübadiller Zara'nın merkez Çarşıbaşı, Kilise, Bezzaz, Hatip mahallelerinin yanı sıra Piredede, Devekse, Dereköy, Tödürge köyünde 1924 yılında iskân edilmiştir.

Kaza dâhilinde iskân edilen mübadillere hane, arazi, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk buğday ve arpa tahsis edilmiştir. Bu çerçevede 5.207 dönüm arazi dağıtılan mübadillere zirai alet olarak pulluk ve kağrı arabası tahsis edilmiş olup karşılığı 300 liradır. Çift hayvanı olarak verilen 60 adet öküz karşılığı 1.801 lira olmuştur. Tohumluk olarak ise 5.310 kıyye buğday ve 5.162,5 kıyye arpa karşılığı olarak da 734,55 lira yardım yapılmıştır. Böylece Zara'da iskân edilen 208 haneye yapılan yardım toplamda 2.835 lira 55 kuruşa ulaşmaktadır¹⁰⁶³.

¹⁰⁶² Aynı defter, s. 91-93.

¹⁰⁶³ Aynı defter, s. 94-118.

4.2.10. Gürün

Gürün kazasına, Manastır vilayetinin Kayalar kazasından gelen 234 hanede 883 nüfus mübadil iskân edilmiştir. İlk kafiye 21 Mayıs 1924 tarihinde iskân edilirken ikinci kafilenin iskân işlemleri 23 Mayıs 1924'te tamamlanmıştır. Mübadiller, Gürün'ün Reşid Efendi, Fazlı Ağa, Hamidiye, Karatepe, İhsaniye, Fettah Ağa, Çakşur ve Çakşur-ı Zir mahalleleri ile Saraydere mevkiinde iskân edilmişlerdir.

Kaza dâhilinde iskân edilen çiftçi mübadillere hane, arazi, bahçe, kavaklık, üzüm bağı, zirai alet, çift hayvanı ve tohumluk için nakden para verilmiştir. Bu çerçevede mübadil ailelere tahsis edilen hanelerin bedeli 73.071 liradır. Dağıtılan 1.143 dönüm arazinin karşılığı ise 138.980 liradır. Zirai alet olarak mübadil ailelere pulluk tahsis edilmiş olup karşılığı 889,20 liradır. Diğer iskân mahallerinden farklı olarak bazı mübadillere hane başı 700 kuruş olmak üzere toplam 553 lira tohumluk yardımında bulunulmuştur. Bu durumda Gürün'de iskân edilen 234 haneye toplam 213.493 lira 20 kuruş yardım yapıldığını söyleyebiliriz¹⁰⁶⁴.

4.2.11. Suşehri

Mübadillerin yoğun olarak iskân edildiği yerlerden birisi de Suşehri¹⁰⁶⁵ kazası olmuştur. Bir dönem Suşehri'nde kaymakamlık yapan Mehmet Fahreddin Başel'in tespitine göre Suşehri kazasında 3.053 mübadil iskân edilmiştir¹⁰⁶⁶.

Manastır vilayetine bağlı Kayalar kazasının Karaağaç, Katransa, Kırımşa, Haydarlı, Cuma, Çalıcılar(Çalzılar), Erdoğmuş, Nalbantköy, Koçana, Terepişte, Labanova, Topçular, Kozluköy, Voyvadina ve Uçana köylerinden gelen mübadiller Suşehri ilçe merkezinde Kemal Paşa Mahallesi ile birlikte Çataloluk, Gözköy, Şaryeri, Yeşilyayla, Eskişar, Bostancık, Esenyaka köylerinde; Akıncılar merkez ve

¹⁰⁶⁴ Aynı defter, s. 119-147.; Bir başka kaynakta Kayalar'a bağlı Gramatik köyünden gelen 70-80 hane mübadilin Gürün'de iskan edildiği belirtilmektedir. Gürün'de mübadil olarak İsmail Sülçe, Raif Bölükbaşı, Yunus Uzman, Tahir Vardar, Akif Bortlakkaya, Şaban Arınç, Mehmet Uçarcı isimleri zikredilmektedir: Mehmet Ali Öz, **Bütün Yönleriyle Gürün**, Seyhan Grafik ve Matbaa, İstanbul 1999, s. 187.

¹⁰⁶⁵ Suşehri, 1923-1933 yılları arasında Karahisar-ı Şarkî vilayetine bağlı bir ilçedir. Öncesinde ve sonrasında Sivas'a bağlı olduğu için bütünlüğü bozmamak maksadıyla çalışmamıza dâhil edilmiştir.

¹⁰⁶⁶ M. Fahreddin Başel, **Sivas Bülteni**, Kamil Kitap ve Basımevi, Sivas 1935, s. 145.

Geyikpınar, Çiçekli, Sevindik köylerine; Gölova merkez ve Uluçukur köyünde iskân edilmişlerdir¹⁰⁶⁷.

Suşehri’nde iskân edilen mübadillere 651 hane, 55.215 dönüm tarla ve 600 dönüm bahçe tahsis edilmiştir¹⁰⁶⁸. Bu taksimata göre, hane başına takriben 85 dönüm tarla ve 1 dönüme yakın bahçe düşmektedir. Bölgenin iklimi ve vilayetin diğer mıntıkalarında yerleştirilen mübadillere tahsis edilen arazi miktarı göz önünde bulundurulduğunda, Suşehri’nde iskân edilen mübadillerin geçimlerini temin edebilecek kadar araziye sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Bu başlık altında verdiğimiz bilgilerden hareketle Sivas vilayetinde iskân edilen mübadillere konut, arazi ve mali destek olarak toplam 419 bin 526 lira harcama yapıldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte Suşehri ilçesine ait iskân kayıt ve tahsis defterlerine ulaşamadığı için burada iskân edilen mübadillere ne kadar harcama yapıldığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla verilen bu rakam, Sivas vilayetinin merkeziyle birlikte 8 ilçesinde iskân edilen mübadillere yapılan yardımı kapsamaktadır.

4.3. Vilayet Dâhilinde İskân Edilen Mübadillere Genel Bakış

Sivas vilayetinin de içerisinde bulunduğu İç Anadolu Bölgesi¹⁰⁶⁹ mübadil iskânına tahsis edilen sahalardan biriydi. Bu çerçevede 1923 yılı sonu itibarıyla Sivas vilayetinde 2.823 mübadil iskân edilmişti¹⁰⁷⁰. Mübadillerin iskânına 1924 yılında da devam edildi. Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey’in verdiği bilgiye göre, 5 Kasım 1924 tarihi itibarıyla Sivas’a gelen mübadil miktarı takriben 5.000 nüfusa ulaşmıştı. Bunların eşyaları da tahta arabalarla iskân mıntıklarına kadar taşınmıştı. Mübadiller

¹⁰⁶⁷ İlyas Ege, **Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri**, Sivas Valiliği Kültür ve Turizm Md. Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 35-36.; İhsan Tefvik Kırca, “Türk Yunan Nüfus Mübadelesinde Sivas’a ve Suşehri’ne Türklerin Göçü”, **Hayat Ağacı Dergisi**, S. 22, Sivas 2013, s. 57.; İhsan Tefvik Kırca, “Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Mübadele, Tanıklıklar ve Gözlemler”, **Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri**, C. 2, Sivas 2009, s. 675.

¹⁰⁶⁸ İhsan Tefvik, **İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014, s. 64.

¹⁰⁶⁹ İç Anadolu’da hangi vilayetlere ne kadar mübadil iskân edildiği ve iskân faaliyetleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz.: Muhammed Sarı, **Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi’nde İmar-İskân Faaliyetleri**, ATAM Yay., Ankara 2015, s. 34-89.

¹⁰⁷⁰ Muhtelif iskân mıntıklarından gönderilen bilgiler ışığında hazırlanan ve iskân edilen/edilebilecek muhacirleri gösteren cetveller: **BCA**, 272-12/40-43-16, s. 5. Belgenin sonunda Sivas’ta iskân edilebilecek muhacirler için ne kadar yer olduğunu gösteren “kabiliyet-i iskân cetvellerinin olmadığı” notu düşülmüştür.

Sivas'ın dokuz kazasına tevzi olundular¹⁰⁷¹. Ancak mübadillerin çeşitli gerekçelerle iskân mıntikalarını terk etmelerinden dolayı iskân işlemleri takip eden yıllarda da devam etmiştir. Bu nedenle yetkililer, hangi vilayette ne kadar mübadilin iskân edilebileceği hususunda valiliklerden çalışma yapmalarını istemiştir.

Bu doğrultuda Sivas Valiliğince yapılan çalışmalar neticesinde vilayet dâhilinde muhacir iskânına müsait olan emvâl-i metruke ve boş arazi miktarı yeniden tespit edilerek 13 Ağustos 1925 tarihinde Dâhiliye vekâletine bildirilmiştir. Buna göre;

1- İskânı yapılan mübadiller ile vilâyet-i şarkiye mültecilerine tahsis edilen araziden başka vilayet genelinde emvâl-i metrûke olarak 182.168 dönüm arazi bulunmaktaydı. Söz konusu bu arazide, evleri yeniden inşa edilmek koşuluyla 1.800 hanede 8.805 nüfus iskân edilebilecekti.

2- Bununla birlikte ayrıca boş ve sahipsiz arazi olarak vilayet dâhilinde ve muhtelif köylerde 35.000 dönüm arazi vardı. Haneleri yapılmak şartıyla 600 hanede 2.500 nüfus muhacir de bu arazilerde yerleştirilebilirdi¹⁰⁷².

Yetkililer tarafından yapılan çalışmalar neticesinde ortaya konulan bu rakamlar, henüz iskânları tamamlanmamış ya da bundan sonra gelecek olan muhacirler için vilayet dâhilinde hâlâ yeterli miktarda arazi olduğunu göstermektedir.

Sivas'ta iskân edilen mübadil miktarı konusunda kaynaklar birbirinden farklı rakamlar vermektedir. Mesela İç Anadolu Bölgesinde en çok mübadil sevk edilen yerlerden biri olarak Sivas'ı gösteren İhsan Tefik Kırcı "İstatistik Yıllığı III(1928-1929)" adlı esere dayanarak Sivas'ta 7.539 nüfus mübadilin iskân edildiğini ifade etmektedir¹⁰⁷³. Muhammed Sarı da Kırcı'nın verdiği rakamı yine aynı kaynağa dayanarak vermektedir. Ancak Muhammed Sarı, 1924-1928 yılları arasında Sivas'ta iskân edilen muhacirler (muhtemelen mübadele harici gelenler de dâhil) başlığı altında bu rakamı vermektedir¹⁰⁷⁴. Mübadele İmar ve İskân Vekili Refet Bey, 27 Ekim 1924

¹⁰⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, İS.2, C.10, s. 34.

¹⁰⁷² Sivas Vali Vekili Mehmet Zeki imzasıyla Dâhiliye Vekâletine gönderilen 17 Ağustos 1925 tarihli cevabi telgraf: BCA, 272-12/45-76-35.

¹⁰⁷³ İhsan Tefik Kırcı, "Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Mübadele, Tanıklıklar ve Gözlemler", Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, Sivas 2009, s.677.; İstatistik Yıllığı III (1929-1930), T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1930, s. 99.

¹⁰⁷⁴ Muhammed Sarı, A.g.e, s. 50.

tarıhli Meclis oturumunda mübadillerin iskân mıntıkaları ve miktarı hakkında malumat verirken Sivas'ta 4.121 mübadilin iskân edildiğini ifade etmiştir¹⁰⁷⁵. Justin McCarthy, 1921-1927 yılları arasında Sivas'a 4.892 mübadilin geldiğini belirlemiştir¹⁰⁷⁶. Mesut Çapa ise Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Mecmuasına dayandırdığı ve 1 Ocak 1924 - 12 Ocak 1925 tarihleri arasında Samsun'da görev yapan Kızılay heyetinin sevk, iâşe ve tedavi ettiğı 58.486 muhacirden 4.404'ünün Sivas'ta iskân edildiğini dile getirmektedir¹⁰⁷⁷. Esasında değışik kaynakların farklı sayılar vermesinin iki nedeni vardır. Birincisi, göçün sürüyor olmasından dolayı mübadil miktarının sürekli değışmesidir. Diğer neden ise 1923 yılında Sivas'tan ayrılarak Karahisar-ı Şarkî vilayetine bağlanan Suşehri kazasının, 1933 yılında tekrar Sivas'a bağlanması nedeniyle Sivas vilayetinde iskân edilen mübadil miktarının artmasıdır.

Özetlemek gerekirse, vilayet dâhilinde toplam 1.774 hanede 7.545 nüfus mübadilin iskân edildiğini söyleyebiliriz. Ancak mübadillerin tamamı, iskân edildikleri yerlerde kalmadıkları için bu sayıların uzun vadede değışkenlik gösterebileceğini belirtmek gerekir. Zira çeşitli sebeplerle iskân yerini terk edip kayıt dışı olarak başka yerlere gidenler olmuştur. İskân işlerinin aksamasına neden olan bu konu hakkında "İskân İşlerinde Meydana Gelen Aksaklıklar" başlığı altında bilgi verilecektir.

Yukarıda ayrıntılı olarak belirtildiğı üzere, memleketlerinde terk ettikleri mallarına karşılık Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından kendilerine verilen tasdikli tasfiye taleplerini Muhacirîn Komisyonlarına ibraz etmeleri halinde mübadillere gereken yardım yapılmıştır. Buna göre çiftçi olanlara hane, arazi, zirai

¹⁰⁷⁵ **TBMM ZC**, D.2, İS.2, C.9, s. 60. Mübadele İmar ve İskân Vekili Refet Bey'in 27 Ekim 1924 tarihli meclis oturumunda verdiği malumata göre devlet tarafından tedarik edilen ulaşım vasıtalarıyla Türkiye'ye gelen toplam mübadil sayısı 380 bin kişiden ibaret olup bunun 4.121'i Sivas'ta iskân edilmiştir. Balkan Savaşlarından sonra herhangi bir şekilde gelip de mübadil olarak kabul edilenler de bu rakama ilave edildiğinde Türkiye'ye gelen mübadillerin miktarı 400 bini geçmektedir.

¹⁰⁷⁶ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, Çeviren: Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998, s. 195.

¹⁰⁷⁷ **THAM**, no: 43, (15 Mart 1925)'den nakleden Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneğı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 181. Buna göre 1 Ocak 1924 - 12 Ocak 1925 tarihleri arasında Drama, Kavala, Selanik ve köylerinden gelen 58.486 göçmenin 18.410 u Samsun ve çevresine, 5.440'ı Amasya, 6.800'ü Tokat, 2.318'i Çorum, 1.679'u Ordu, 748'i Giresun, 8.788'i Karahisar-ı Şarkî, 1.328'i Trabzon, 1.157'si Erzincan, 1.594'ü Sinop, 5.277'si Yozgat, 4.404'ü Sivas ve 543 kişi ise Gümüşhane ve çevresine yerleştirildi.

alet, tohumluk ve çift hayvanı; sanat ve ticaret erbabına ise dükkân ve ticaret yapabilmeleri için gereken sermaye verilmiştir¹⁰⁷⁸.

Vilayet dâhilinde iskân edilen mübadillerin mıntikalara göre dağılımı ise şöyledir¹⁰⁷⁹:

Tablo 41: Sivas Vilayetinde İskân Edilen Mübadiller

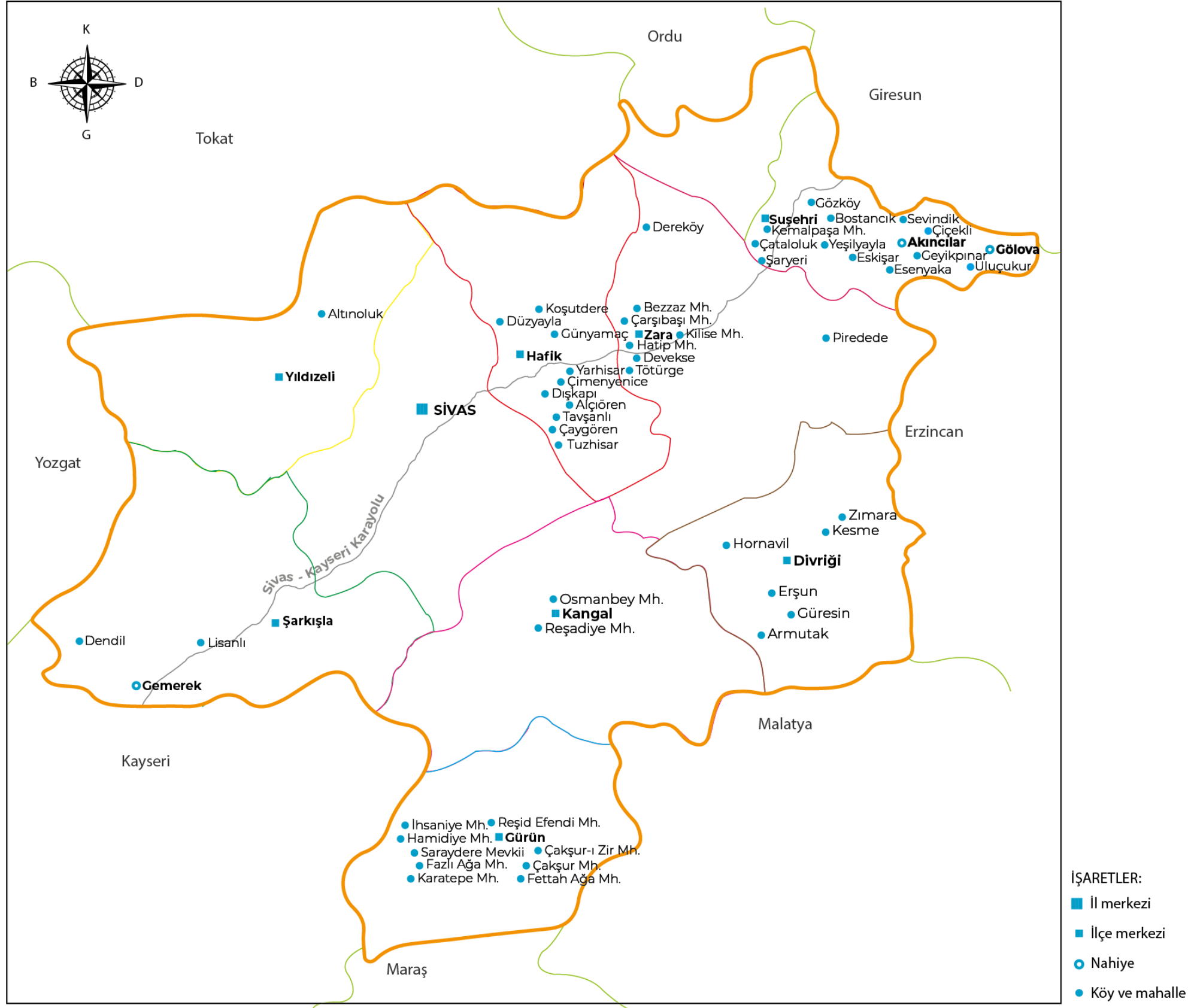
İskân Mıntıkası	Hane	Nüfus
Merkez	38	147
Şarkışla	291	1.105
Yıldızeli	36	170
Aziziye	25	93
Hafik	94	404
Kangal	20	71
Divriği	195	747
Darende	23	76
Zara	208	796
Gürün	234	883
Suşehri*	610	3.053
Toplam	1.774	7.545

¹⁰⁷⁸ Hasan Tahsin, **Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimâî Coğrafyası**, Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti Yayını No: 32, Hilal Matbaası, İstanbul 1932, s. 70.

¹⁰⁷⁹ Bu tablo şu kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmıştır: **BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri; BCA 33 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri; BCA, 34 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri**; M. Fahreddin Başel, **Sivas Bülteni**, Kamil Kitap ve Basımevi, Sivas 1935, s. 145.; Hasan Tahsin, **Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimâî Coğrafyası**, Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti Yayını No: 32, Hilal Matbaası, İstanbul 1932, s. 71-72.; Sivas'ta iskan edilen mübadil sayısı hakkında Mübadele İmar ve İskan Vekili Refet Bey, 27 Ekim 1924 tarihli meclis oturumunda 4.121 mübadilin iskan edildiğini ifade etmektedir. Ancak bu sayıya Suşehri kazasında iskân edilenler dâhil değildir. Dolayısıyla Suşehri'nde iskân edilenler de ilave edildiğinde Hasan Tahsin Bey'in tespitine yakın bir sayıya ulaşılmaktadır: **TBMM ZC, D.II, İ.S.I, C.9, s. 60.**

* Suşehri'nde iskân edilen mübadillerin kayıt defterlerine ulaşılammıştır. Bu nedenle mübadil sayısı, yukarıda gösterilen M. Fahreddin Başel'in "Sivas Bülteni" adlı eserinden alınmış olup, orada da hane sayısı belirtilmediğinden hane başına 5 nüfus prensibinden hareketle hane miktarı 610 olarak kabul edilmiştir.

Harita 5: Mübadillerin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler (1924)

5. İskân Çalışmaları

İskân çalışmaları ana hatlarıyla iki aşamadan oluşuyordu. Öncelikli olarak gelen mübadillere hane tahsis edilerek barınma sorunu çözülecekti. Daha sonra arazi, tohumluk zahire ve zirai alet dağıtılmak suretiyle onları kısa sürede üretici hale getirmek gerekiyordu. Dönemin sosyal ve ekonomik koşulları dikkate alındığında iskân faaliyetlerini yürüten merkez ve taşra teşkilatlarının işi hiç de kolay değildi.

5.1. Konut Sorununun Çözümü

Mübadil Rumların Türkiye’den ayrılmalarını müteakip burada evsiz kalanlar, Şark mültecileri ve memurlar Rumların evlerine yerleşmişlerdi. Önceden tedbiri alınmayan bu durum bazı mübadillerin açıkta kalmasına sebep oldu. Mübadelenin ilk başta Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından yürütülmesi, mübadelenin başlayacağı sırada ise yeni bir vekâletin kurulması, bu işe gereken önemin verilmesini geciktirmiştir¹⁰⁸⁰. Bu nedenle konut sorunu, Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin öncelikli olarak halletmesi gereken bir mesele halini almıştır.

Konut sorununu çözmek için yapılan çalışmaların ardından TBMM’nin 4 Kasım 1923 tarihli oturumunda alınan bir karar uyarınca emvâl-i metrûke taşınmazlarının tasarruf hakkı, Mübadele İmar ve İskân Vekâletine devredildi. Buna göre ihtiyaç görülmesi halinde her türlü emvâl-i metruke taşınmazı Vekâlet emrine verilecekti. Vekâlet de söz konusu malları muhacirler ile meskenleri düşman tarafından tahrip edilen ve yakılan muhtaç kimselere tahsis edebilecekti. Ayrıca Vekâlet, üçüncü şahıslar tarafından kiralanın veya işgal edilen malları tahliye yetkili olacaktı. Bu tahliye işleminde kira sözleşmesinin feshi dolayısıyla zarara uğrayanlar olursa, Maliye Vekâleti, takdir olunacak zararı mahkemeye müracaata gerek kalmadan ödeyecekti. Bahsedilen zararın takdiri, mahallin en büyük idare memurunun başkanlığı altında Vekâletçe belirlenecek iki ve belediyece belirlenecek iki bilirkişiden oluşan komisyona aitti. Bu komisyonun kararları kesin olup yargı yolu kapalı olacaktı¹⁰⁸¹. Böylece çeşitli sebeplerle işgal altında bulunan hane, dükkân, mağaza, bağ, bahçe,

¹⁰⁸⁰ Muhammed Sarı, **A.g.e.**, s. 89.

¹⁰⁸¹ **TBMM ZC.**, D.II, İS.I, C.III, s. 239-240.

tarla vs. emvâl-i metrûkenin denetim altına alınarak mübadil ve muhacirlere tahsisinin önü açılmıştır.

Bir taraftan bu hazırlıklar yapılırken diğer taraftan mübadiller gelmeye başlamıştı. 11 Kasım 1923 tarihi itibarıyla 20 bin mübadil ülkeye giriş yapmıştı. Mayıs 1924 tarihine kadar 150 bin nüfusun nakledilmesi öngörülüyordu. Mevsimin kış olması sebebiyle mübadillerin bir an evvel evlerine yerleştirilmesi gerekiyordu. Ancak ülke genelinde emvâl-i metruke hanelerinin önemli bir kısmı iskâna elverişli değildi. Kalan kısmı ise harap ve yıkılmaya yüz tutmuş bir haldeydi. Hatta tamire muhtaç haneler, bu kışın da tamir edilmedikleri takdirde kullanılamaz hale gelecekti. Bu nedenle harap vaziyetteki hanelerin yapı malzemeleri kullanılarak daha müsait durumda olanların tamir edilmesine karar verildi¹⁰⁸². Bu sayede hem daha az masraf yapılacak ve zamandan tasarruf edilecek, hem de evlerine kavuşan mübadillerin barınma ihtiyaçları karşılanmış olacaktı.

Bundan sonra yapılacak işlerle alakalı vilayetlerde valilerin başkanlığında bir komisyon teşkiline karar verildi. Bu komisyonda; mahallî Mübadele, İmar ve İskân memurlarıyla beraber valiliklerde görevli memurlar da yer alacaktı. Komisyon, yıkılacak hanelerin mevcut durumlarını, yıkım masrafını ve ortaya çıkacak enkazın kıymetini tespit edecek; tamire muhtaç hanelerin mevcut durumlarını belirleyerek tamir için mevki ve hudut kıymetleri ve mutasarrıflarının hüviyetleri hakkında gerekli malumatı ayrıntılı olarak rapor edecekti. Bu doğrultuda, tamiri mümkün olmayan hanelerin enkazından gerek aynen gerekse bedeli ile istifade edilmesi, tamiri mümkün olan binaların ise acilen tamirleri için İmar Vekâleti tarafından 2 memur görevlendirilecekti. Bunun yanı sıra iskân mıntıklarındaki emvâl-i metrûke haneleri kesinlikle satılmayacaktı¹⁰⁸³. Böylelikle vilâyetlerde emvâl-i metrûke hanelerinin nasıl ve ne şekilde kullanıma hazır hale getirileceği belirlenmiş, sıra mübadillerin üretici hale getirilmesi için atılacak adımlara gelmiştir.

¹⁰⁸² İcra Vekilleri Heyetinin 11 Kasım 1923 tarihli kararname: **BCA**, 272-11/16-68-11.

¹⁰⁸³ **Aynı yer**, Kararnameye göre ayrıca yangından zarar görenlerden olup İmar Vekâletince yapılacak incelemede muhtaç oldukları tespit edilenlerden kira bedeli alınmaması kararlaştırılmıştır.

5.2. Mübadillerin Üretici Hale Getirilmesi

Mübadillerin memlekete gelişiyle birlikte derhal üretici hale getirilmesi gerekiyordu. Zira sürecin uzaması devlete ilave mali yük getirecekti. Bu sebeple iskân mıntıkalarına ulaşan mübadillere arazi, tohumluk zahire, zirai araç ve gereç dağıtıldı. Hatta mübadillerin tarlalarını ekebilmeleri için ilave tedbirler alındı. İlk kafilelerin gelmesinden sonra bu konuda yapılan çalışmalar hakkında 24 Mart 1924 tarihli Meclis oturumunda konuşan Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, “Bundan sonra, gelecek muhacirlerin ve mübadeleye tâbi kardeşlerimizin müstahsil hale gelmesi için azami gayret sarf etmemiz lâzımdır. Bunları lalettayin bıraktığımız takdirde verdiğimiz tohumların muhacirîn tarafından sarf edildiğini, istihlâk edildiğini gördük ve şimdiye kadar maalesef hep böyle olmuştur. Onun için her mıntıkaya bir ziraat memuru koyduk. Doğrudan doğruya Vekâletin bu muhacirlere vermiş olduğumuz hayvanatı, tohumları, alet ve edevatı istihlâk etmeyerek müsmir bir surette kullanmalarını temin içindir”¹⁰⁸⁴ diyerek mübadillerin kendi başlarına bırakılmayacaklarını açıkça ortaya koymuştu. Gerçekten de ülkedeki 14 iskân mıntikasına gönderilen ziraat memurları sayesinde ekim işleri denetlenerek söz konusu süreç takip edilmiştir.

Mübadillerin üretici konuma getirilmesine büyük önem veren Hükûmet, onlara tahsis edilecek arazi, emlak ve meyve ağaçları hakkında 6 Temmuz 1924 tarihli bir kararname çıkarmıştır. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından hazırlanan 19 maddelik kararnameye göre vilayet merkezlerinde valilerin, kaza merkezlerinde kaymakamların başkanlığında bir komisyon kurulacaktı. Bu komisyon, mıntika müdürlüğü memurlarından bir, tasarruf işleri memurlarından bir, maliye memurlarından bir üyenin yanı sıra ziraat fen memuru, ölçme memuru ve kâtipten oluşacaktı. Ayrıca komisyona miktarı üçü geçmemek üzere muhacir ve yerli ahaliden ehl-i vukuf kişiler dâhil edilebilecekti. Bununla beraber arazisi taksim olunacak köyün muhacirlerden oluşan ihtiyar heyeti dahi komisyonun yardımcı ve fahri üyesi olacaktı¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸⁴ TBMM ZC, D.II, İS.II, C.VII, s. 1041.

¹⁰⁸⁵ İcra Vekilleri Heyetinin 6 Temmuz 1924 tarihli kararnamesi ile kabul edilen, terkedilmiş gayrimenkulün, iskân edilme hakkını haiz göçmenler ve aşiretlere dağıtılması hakkındaki yönetmelik. BCA, 30-18-1-1/10-33-20.

Söz konusu kararname doğrultusunda diğer vilayetlerde olduğu gibi Sivas'ta da bir Arazi Tevzi Komisyonu oluşturuldu ve Komisyon kısa sürede çalışmalarına başladı¹⁰⁸⁶. Kuruluş amacına uygun olarak öncelikle emvâl-i metrûke bünyesindeki arazileri mübadillere dağıtmak suretiyle onları kısa sürede üretici hale getirmeyi planlayan Komisyonun çalışmaları, arazileri daha evvel sahiplenerek kullanan yerli ahalinin itirazına neden olmuştu. Öyle ki işgalleri altında bulunan arazileri boşaltmak istemeyen ahalinin bu tavrı, bazı mıntikalarda iskân işlerini aksatıyordu.

Konuyla alakalı olarak bilhassa Gemerek'ten gelen şikâyetlerin artması üzerine Dâhiliye Vekâleti, Sivas Valiliğinden bilgi istemiştir. Bunun üzerine Sivas Valisi Hilmi Bey, Gemerek'te terk edilmiş arazilerin muhacirlere tahsisinde nasıl bir yol izlendiğini ve yerli ahalinin genel tavrını ve şikâyet sebebini, 9 Eylül 1926 tarihli raporla¹⁰⁸⁷ Dâhiliye Vekâletine bildirerek konuya açıklık getirmiştir. Gemerek'te Ermenilerden metruk arazinin tapu kayıtlarına nazaran “sulak ve kıraç” olmak üzere iki çeşit olduğunu söyleyen Vali Hilmi Bey, sulak arazinin Gemerek kasabasına iki saatlik mesafede bulunduğunu; kıraç arazinin ise ondan sonra başlayarak dağ eteklerine kadar uzandığını ifade etmektedir. Öte yandan yerli ahalinin “fuzulen işgal ve zer' ettikleri arazi”nin tamamen sulak arazi olduğuna dikkat çeken Vali Hilmi Bey, talimatnameye göre muhacirlere “a'la derecede bulunan subasar araziden dahi arazi verilmesi” gerektiğine işaret etmiştir. Bu bakımdan Arazi Tevzi Heyetinin her haneye 10-15 dönümden ibaret ikişer tarla verdiğini, kalan istihkakın ise kıraç araziden tahsis edildiğini ifade etmiştir. Muhacirlere öncelikle sulak araziden pay verilmesini, devlet hazinesinin menfaatine uygun bir prensip olarak gören Vali Bey, hal-i hazırda iâşe edilmekte olan “mübadillerin her halde bu sene müstahsil olabilmeleri...” için gayret sarf ettiklerini dile getirmekteydi.

Raporunda yerli ahalinin tavrına da değinen Vali Hilmi Bey'in ifadesine göre Gemerek'teki sulak arazileri bedavadan işgal eden ahali, araziler için yapılan müzayede teklifini reddederken müzayedeye katılmak isteyenleri de engelliyordu.

¹⁰⁸⁶ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 17 Haziran 1925 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/45-74-17.

¹⁰⁸⁷ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 9 Eylül 1926 tarihli rapor: **BCA**, 272-12/49-101-23-2, 04/10/1926. Yerli ahalden Said Azmi Efendi, Ağustos 1926 tarihli 2 ayrı telgrafla Dâhiliye Vekâletine şikâyetle bulunmuştur. Bunun üzerine konu Dâhiliye Vekâletince Sivas Vilayetine sorulmuştur.

Muhacirlere tahsis edilen ziraata müsait araziye fuzuli olarak yıllardır işgal eden yerli ahalinin, bu arazilerde “kiracı vaziyetinde olmadıkları” hususunun altını özellikle çizen Vali Hilmi Bey, talimatname hükümlerine göre bu araziler üzerinde, yerli ahali ile muhacirler arasında bir ortaklığın tesisinin de mümkün olmadığına dikkati çekmişti.

Yerli ahalinin iddia ettiği gibi mübadillere talimatlara aykırı arazi tahsis edilmediğini söyleyen Vali Bey, arazilerin yerli ahali tarafından işgaline sessiz kalmanın hazine menfaatine aykırılık teşkil edeceğine vurgu yaparken mübadillerin bu sene üretici olamaması durumunda hükûmetin gelecek seneye kadar bunlara iâşe vermek mecburiyetinde kalacağı tespitinde bulunmuş ve bu nedenle talimatname hükümlerinin tamamen tatbik edildiğini belirtmişti.

Öte yandan, yerli ahali hakkında kanuna ve talimatnameye aykırı bir muamelenin olmadığını belirten Vali Hilmi Bey, aksine, fuzuli olarak senelerden beri işgal ettikleri araziye takdir edilen ecr-i mislin* tahsiline başlandığı için bir takım şikâyetlerin olduğunu dile getirmiş; şikâyetlerdeki asıl maksadın, “kanun dairesinde cereyan eden bir muameleyi gayr-ı kanuni bir mecraya tahvilden başka bir şey” olmadığına altını çizmişti.

Raporun tarihi dikkate alındığında, Gemerek’te iskân işlerinde yaşanan aksaklıkların yaklaşık 2 yıldır devam ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim benzer sebeplerden dolayı Gemerek’teki mübadillerin bir kısmı konut yetersizliği nedeniyle bir süre çadırlarda ikamet etmek zorunda kalmıştı¹⁰⁸⁸. Bu şekilde geçici olarak iskân edilen mübadiller için daha sonra Gemerek’te haneler inşa edildi¹⁰⁸⁹. Netice itibarıyla, Vali Hasan Hilmi Bey’in de gayretleriyle, geç de olsa iskân işlemleri tamamlanmış ve mübadiller üretici hale getirilmiştir. Ancak yerli ahalinin bu tavrının, muhacirlerin uyum sürecini olumsuz etkilediğini söylemeliyiz.

* **Ecr-i misl:** Bir malın kullanımından doğan menfaatin para ölçüleriyle takdiri. Kira bedeliyle tayin edilmeden bir yerin kiralanması halinde vasıf, mevki ve kullanma tarzı bakımından kiralanana yere benzeyen yerlerin kira bedelleri o yerin de ecr-i mislidir: Ferit Devellioğlu, **A.g.s.**, s. 202.

¹⁰⁸⁸ Manastır Vilayeti Kozana Livası Piçilli Köyünden gelip Sivas Vilayeti Gemerek Kazasında iskân edilen çiftçi Kerim oğlu Ali’ye ait tasfiye talepname: **BCA**, Fon: 130/16/13-2, Yer No: 234-552-19, Tarih: 3.4.1924.

¹⁰⁸⁹ İcra Vekilleri Heyetinin 18 Ağustos 1926 tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/20-52-9.

Önemli iskân mıntıkalarından birisi de Suşehri kazasıydı. Karahisar-ı Şarkî İmar ve İskân Müdürü, 12 - 26 Ekim 1924 tarihleri arasında Suşehri kazasını ve köylerini teftiş ederek mübadillerin durumları hakkında bir rapor hazırlamıştı. Muhacirlerin genel sağlık durumlarının iyi olduğunu ve tamir edilen hanelerde iskân edildiklerini söyleyen İskân Müdürü, ayrıca “mesken inşasına lüzum kalmadığını” ifade ediyordu¹⁰⁹⁰. Öte yandan ülke genelinde mübadillerin konut sorununu çözmek için İktisadi hanelerin¹⁰⁹¹ inşasına başlanmıştı. Bu haneler Numune köylerde¹⁰⁹² inşa edilen evlerden daha düşük maliyetli olduğu için tercih ediliyordu. Bu çerçevede Suşehri’nde de 10 adet İktisadi hanenin yapımına başlanmış, inşaatın tamamlanması için 2 Ekim 1927 tarihinde talep edilen 1.268 lira 30 kuruşluk havale¹⁰⁹³ 10 Aralık 1927 tarihinde vilayete gönderilmişti¹⁰⁹⁴. Anlaşılan o ki yeterli miktarda emvâl-i metrûke hanesi bulunan Suşehri’nde barınma konusunda önemli bir sıkıntı yaşanmamıştır. Bu süreçte mübadillerin de katkısıyla onarıma muhtaç durumdaki haneler tamir edilerek kullanıma hazır hale getirilirken ihtiyaç halinde yeni konutlar da inşa edilmiştir.

Barınma konusunda ciddi bir sıkıntı yaşanmamakla beraber Suşehri kazasındaki mübadillerin üretici hale getirilmesi zaman almıştır. Mübadiller, üretici duruma gelene kadar devlet tarafından iâşe edilmiştir. Bununla birlikte, vilayet dâhilindeki mübadillere 1925 yılı Mart ayı sonuna kadar iâşe verilmesi planlanıyordu. Zira mübadillerin 1925 yılı Mayıs ayından itibaren üretici duruma geleceklerini düşünen Karahisar-ı Şarkî İskân Müdürü, behemehâl Mart ayına kadar

¹⁰⁹⁰ Karahisar-ı Şarkî İmar ve İskân Müdürü imzasıyla İmar Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 4 Ocak 1925 tarihli teftiş raporu: **BCA**, 272-12/43-60-26.

¹⁰⁹¹ Konut sorununu çözmek için inşa edilen iktisadî haneler, bir çatı altında dört haneden oluşuyordu. Her birinin kapısı ayrı köşelere açılan ve önünde bir bahçesi bulunan bu hanelerin yapımı daha kolay ve maliyeti daha düşüktü. Dâhiliye Vekili Cemil Bey, 25 Mart 1925 tarihli Meclis oturumunda, maliyeti 600-800 lira arasında değişen bu hanelerin inşasına başlandığını ve 5.600 ailenin ihtiyacını karşılayacak miktarda yapılacağını ifade ediyordu: **TBMM ZC**, D.II, İS.II, C.XVI, s. 204.

¹⁰⁹² Mübadillerin konut ihtiyaçlarının karşılanması için Türkiye genelinde 69 adet Numune köy kurulmuştur. İç Anadolu bölgesinde kurulan Ankara’daki Etimesut ve Samutlu köyleri bu uygulamaya örnekler. Sivas’ta ise bu dönemde Numune köy kurulmamıştır. Çünkü Sivas vilayetinde iskâna müsait yeterli miktarda emvâl-i metrûke hanesi mevcuttu. Muhacirler için kurulan numune köyler hakkında bkz: Muhammed Sarı, **Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi’nde İmar-İskân Faaliyetleri**, ATAM Yayınları, Ankara 2015.

¹⁰⁹³ Şebinkarahisar Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 2 Ekim 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-80/4-12-9.

¹⁰⁹⁴ Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyet-i Umumiyesinden Şebinkarahisar Valiliğine gönderilen 10 Aralık 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-80/4-12-9.

mübadillerin/muhacirlerin çift hayvanı ve tohumluk zahire ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini ifade ediyordu¹⁰⁹⁵. Böylece mübadiller tarlalarını ekerek kendi iâşelerini temin edecekler, dolayısıyla devlet önemli bir yükten kurtulacaktı. Ancak işler her yerde planlandığı gibi gitmedi. Suşehri kazasının bazı köylerinde arazi dağıtım işlerinde yaşanan gecikme, iskân işlerinin aksamasına ve mübadillerin zor durumda kalmasına neden olmuştur.

Nitekim iskânlarının üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen Suşehri kazasındaki bir grup mübadil, kendilerine hâlâ arazi verilmediği için üretici hale gelememişti. Bu yüzden perişan durumda olan mübadiller adına Muhtar Süleyman, 23 Ağustos 1927 tarihli dilekçesinde; tüm müracaatlarına rağmen henüz kendilerine arazi tahsis edilmediğinden bahisle Dâhiliye Vekâletinden yardım talep etmiştir¹⁰⁹⁶. Bunun üzerine konu, Dâhiliye Vekâleti tarafından 31 Ağustos 1927 tarihinde Şebinkarahisar Valiliğine iletilmiştir: “İki defada 1.300 liralık tevzi’-i arazi havalenamesi gönderilmiş olduğundan” bahisle başka havaleye ihtiyaç var ise miktarının bildirilmesini¹⁰⁹⁷ isteyen Dâhiliye Vekâleti, mübadillerin mağduriyetlerinin giderilmesini istemiştir.

Bununla birlikte, Suşehri ve havalisinin iskân işleriyle alakalı Dâhiliye Vekâletine başka şikâyetler de gelmekteydi. Sorunun tespiti için görevlendirilen Mülkiye Müfettişi Midhat Bey’in 25 Ağustos 1927 tarihli raporu, Suşehri’nde iskân konusunda bazı aksaklıkların yaşandığını açıkça ortaya koymaktadır. Muhacirlere tahsis edilen haneler ve yapılan yardımlar hakkında önemli bilgiler içeren raporda, tespit edilen aksaklıklar hakkında Suşehri İskân Memuru Hami Efendi’nin, Kaymakam Abdullah Rüşdü Efendi’nin ve Şebinkarahisar Valisi’nin görüşlerine de yer verilmiştir. Toplam 7 bölüm ve 16 maddeden oluşan raporun ayrıntıları şöyledir:

Birinci bölümde muhacirlerin kaydedildiği künye defterinden, sevk jurnallerinden ve iskân emirlerinden bahsedilmektedir. Yapmış olduğu teftişte; muhacirlerin isimlerini, sevk ve iskân tarihlerini gösteren bir künye defterinin

¹⁰⁹⁵ Karahisar-ı Şarkî İmar ve İskân Müdürü imzasıyla İmar Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilen 4 Ocak 1925 tarihli teftiş raporu: **BCA**, 272-12/43-60-26.

¹⁰⁹⁶ Suşehri kasabası muhacirleri adına muhtar Süleyman imzasıyla Suşehri’nden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 23 Ağustos 1927 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/54-133-33.

¹⁰⁹⁷ Dâhiliye Vekâletinden Şebinkarahisar vilayetine gönderilen 31 Ağustos 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/54-133-33.

bulunmadığına dikkati çeken mülkiye müfettişi Midhat Bey, bu nedenle muhacirlerin iskân işlemlerinin ayrı ayrı tetkik edilemediğini belirtmiştir. Bu tenkit karşısında Suşehri iskân memuru Hami Efendi: “Muhacirler vilayet merkezi tarafından kısmen doğrudan kısmen de kazanın tertibi veçhile müteferrik surette muhtelif köylere gönderildiği için, sevk jurnallerindeki sıra numarası üzerine künye defteri tutulamamış ise de köy üzerine tanzim edilmiş aile itibari ile defteri mevcuttur. Binaenaleyh iş bu ailenin iskânlarının kaza sevk jurnaline veya hususi emre müstenit olduğu, isimleri hizasına şerh edilmektedir” diyerek cevap vermiştir. Mithat Bey’in ikinci eleştirisi ise sevk jurnalleri ve iskân emirleri hakkındadır. Mithat Bey’in tespitine göre söz konusu evraklar, “parça parça olmuş, bir tomar halinde muhafaza altına alınmıştır”. Suşehri iskân memuru Hami Efendi ise göreve başladığı zaman “sevk jurnallerinin perakende bir halde olduğu görüldüğünden cümlesi bir araya getirilmiştir” diyerek bu konudaki aksaklığı doğrularken bahse konu olan sevk jurnallerinin numaralandırılarak dosya halinde saklanacağını ifade etmiştir¹⁰⁹⁸.

Söz konusu raporun ikinci bölümünde ise muhacirlere tahsis edilen taşınmazların kıymetleri, hududu ile önceki sahiplerini gösteren; maliye ve tapudan tasdikli emvâl-i gayr-ı menkûle defterinin bulunamadığından söz edilmektedir. İskân memuru Hami Bey, bu durumun sebebini ise “... Çünkü Suşehri hükümet dairesi daha evvel yandığı için Maliye’de ancak vergi hülâsaları, Tapu kaleminde ise yangından sonra işlenmiş zabıt defterleri mevcuttur”¹⁰⁹⁹ diyerek izah etmiştir. Bu yangın nedeniyle defterler yok olduğundan, Arazi Tevzi Komisyonu, muhacirleri bir an önce üretici hale getirmek için bir taraftan arazi tespit etmiş, diğer taraftan tespit edilen bu arazilerin muhacirlere dağıtımını yapmıştır. Yani tespit edilen arazilerin Maliye ve Tapu kayıtlarıyla uygunluğuna bakılamamıştır. Bu durumun, mal dağıtımı konusunda bazı aksaklıkların yaşanmasına ve iskân işlemlerinin uzun sürmesine neden olduğunu söyleyebiliriz.

Burada bir hususun altını çizmekte yarar vardır: Suşehri kazasında iskân edilen mübadillere ait künye defterinin, sevk jurnallerinin ve iskân emirleri ile yangında yok olan emval-i gayr-ı menkule defterinin elimizde olmaması kuşkusuz önemli bir

¹⁰⁹⁸ Suşehri İskân Müdürlüğünde yapılan 25 Ağustos 1927 tarihli teftiş raporu: **BCA**, 272-60/5-3-2, s. 1.

¹⁰⁹⁹ **Aynı rapor**, s. 1.

eksikliktir. Ancak söz konusu teftiş raporu, mübadillere yapılan yardımlar hakkında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu rapora dayanarak Suşehri’nde iskân edilen mübadiller hakkında şunları söylemek mümkündür:

Suşehri kazasında mal dağıtım işleri Ağustos 1927 tarihi itibarıyla devam etmekteydi. Bununla beraber arazi dağıtımında sorunlar da yaşanıyordu. Zira mübadiller beyanname vermek için teşebbüste bulunuyorlar ancak kazada beyannameleri tasdik edecek tefviz uzmanı bulunmadığından muhacirler, kanundan ve talimat hükümlerinden istifade edemiyorlardı. Ayrıca mübadillerin ellerinde müspet bir evrak bulunmaması, yaşanan aksaklığın en önemli sebebiydi. Buna rağmen Suşehri Arazi Tevzi Komisyonu, mübadilleri üretici hale getirmek için emval-i metrûke arazilerini mübadillere dağıtmıştır. Ancak kayıt defterleri yandığı için mübadillere tevzi olunan emlak ve arazinin kıymetleri tespit edilememiştir.

Yine Arazi Tevzi Talimatnamesi uyarınca belirlenen nispetin muhafaza edilemediği ve muhacirlere noksan arazi tahsis edildiği görülmüyordu. Buna sebep olarak “merkez kazada iskân edilen muhacirîn miktarı[nın] [kazanın] kudret-i istiabiyesinden fazla” olmasını gösteren Mülkiye Müfettişi Midhat Bey’e göre Suşehri’ne gönderilen mübadil miktarı da kapasitenin üstündeydi. Diğer taraftan, yerli ahali dahi yeterli araziye sahip olmadığından geçimlerini temin etmekte güçlük çekiyorlardı. Nitekim Mithat Bey, konuyla alakalı olarak şu değerlendirmeyi yapmıştı: “Bununla beraber kaza merkezi ve hatta nahiye merkezleri Ermenilerle meskûn ve bütün emlak ve arazisi Ermenilere ait bulunduğu cihetle ve yerli Türk ahalinin arazi ve emlakının azlığı hasebiyle lüzumundan pek fazla gönderilen muhacirler, mahallî ihtiyacı tazyik etmiştir. Borçlanma kanununa dayanarak arazi almak zaruretinde bulunan yerli ahali, bu kanunun feyzinden istifade edemeyecek bir vaziyete düşmüştür. Muhacirlerin hepsi buradan gitmek istiyor. Bunların bir kısmının terki ile başka mahallere nakilleri kazanın genel durumu itibari ile muvafıktır”¹¹⁰⁰.

Öte yandan, muhtaç durumdaki mübadillerin konut sorununun çözümü için ise evler inşa edilmekteydi. İnşaat işleri, Valilik tarafından müteahhitlere ihale edilmişti. Buna göre 10 evin yapımı tamamlanmış, 20 tanesinin ise devam ediyordu. Ayrıca 29

¹¹⁰⁰ Aynı rapor, s. 1-5.

evin sadece duvarları yapılmıştı. Yeniden yapılması icap eden konut sayısı ise 28 idi. Tüm bu eksikler giderildiğinde toplam 87 konut mübadillere teslim edilmiş olacaktı. Öte yandan konut meselesinde de bazı sorunların yaşandığı görülmektedir. Mülkiye müfettişi Midhat Bey'in raporuna göre Suşehri'nde ve Sis köyünde yapılan evler yıkılmaya yüz tutmuş; icra kılınan keşfe nazaran 10 bin kûsur liralık bir suiistimal iddiası vardı. Ancak Suşehri iskân müdürü Hami Bey, yaptırılan evlerin inşaat komisyonunca emaneten idare suretiyle inşa ettirildiğini, inşaat masrafının da komisyon kararıyla peyderpey hak sahiplerine ödendiğini ve elde bir hayli inşaat malzemesi mevcut olduğu için suiistimal iddiasının söz konusu olamayacağını dile getirmekteydi. Ayrıca inşaat senelerindeki malzeme fiyatı ve yapılan masrafa göre binaların dayanıklı olup olmadığı hakkında mütalaada bulunmaya yetkili olmadığını belirten İskân Memuru, kaza dâhilinde inşaatın fennî kaidelere uygun olarak yapılıp yapılmadığını denetleyecek uzman bir memur olmadığından bu işte istihdam edilemediğini sözlerine eklemiştir¹¹⁰¹. Anlaşılan o ki muhacir hanelerinin inşasında bazı suiistimaller yaşanmıştır. İşin en dikkat çekici tarafı ise ilçe merkezinde, devlet eliyle inşa edilen konutları denetleyecek bir inşaat mühendisinin olmamasıdır. Dönemin en önemli sorunlarından biri olan kadro sıkıntısına işaret eden bu durumun, devleti yönetenlere büyük bir sorumluluk yüklediği de ortadadır.

Diğer bir sorun ise mübadillere tahsis edilen taşınmaz malların kullanımı konusudur. Bazı muhacirlere müşterek olarak ikamet etmek üzere bir hane ve bazı muhacirlere de bilumum taşınmaz mallar müşterek olarak verilmişti. Bunların arasında herhangi bir akrabalık ilişkisi bulunmadığına dikkat çeken mülkiye müfettişi Midhat Bey, daimi bir kavgaya sebep olabilecek bu durumun düzeltilmesi gerektiğini belirtmişti.

Mübadillere nakden ve aynen dağıtılan tohumluk zahirenin miktarı da yetersizdi. Buna göre mali imkânlar dairesinde nüfus başına 40 kilo tohumluk tevzi edilmişti. Mülkiye müfettişi Mithat Bey, "tevzi edilen tohumluk ile verilen arazi nispetinin uygun olmadığı" için mübadillerin derhal üretici hale gelmesinin zor olduğunu düşünüyordu¹¹⁰².

¹¹⁰¹ Aynı rapor, s. 1-3.

¹¹⁰² Aynı rapor, s. 4.

Suşehri kazasına gönderilen 131 pullu a karşılık ancak 34 pulluk tevzi edilebilmiştir. Bu durumu “muhacirler pullu a talip ve istekli değildir” diyerek izah eden Mithat Bey, geri kalan pullukların talip olan yerli ahaliye de verilmesinin daha münasip olduğunu dile getirmektedir. Bunun asıl sebebi ise mübadillere yeterli miktarda çift hayvanı verilememesidir. Zira mübadillere dağıtımı yapılan çift hayvanı miktarı ihtiya ın pek altındadır. Öyle ki her haneye çift hayvanı tahsis edilemediği gibi Mithat Bey’in ifadesine göre “tevzi edilenler bile iki haneye bir öküz vermek suretiyle da ıtılmı tır”. İhtiyacı karşılamaktan öte muhacirler arasında kavgaya sebep olacak bu duruma çözüm bulunması gerekiyordu. İ  n memuru Hami Bey’in bu tenkide verdiği cevap mevcut malî koşulların sorunun çözümünde ne denli yetersiz kaldığını açıkça ortaya koymaktadır: “Kazada mübadil olarak 824 hane mesk ndur. Bunların her birine birer çift öküz verebilmek için ortalama hesapl  85 bin liraya ihtiyaç vardır. Hâlbuki kazaya çift bedeli olarak 3 sene zarfında 21 bin lira gönderilmiştir. Bunun da 7 bin lirası nakit olarak tevzi edilip 14 bin lirasıyla da 248 tane öküz alınmış, bunlar da telakki olunan emre uygun olarak muhacirlerin en fakir olanlarına, iki haneye bir, bazen de bir haneye bir olmak üzere tevzi edilmiştir”¹¹⁰³. İ  n Müdürünün bu ifadeleri, mübadelenin üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen mübadillerin kendilerine dağıtılan arazide ziraat yapabilme im  nına kavu amadı ını göstermesi bakımından önemlidir. Anlaşılan o ki mübadiller, bir müddet daha müşterek bir plan dâhilinde faaliyetlerini sürdürecekler ve yeni vatanlarında yaşadıkları bu zorlukların üstesinden hep birlikte geleceklerdir.

Muhacirlere verilen hanelerin ve çift hayvanlarının, ihtiyaç tamamen kar ılamadı ı açıkça görülmektedir. Bununla beraber Suşehri Kaymakamı Abdullah Zeki Bey, sorunun çözümünün paraya bağlı olduğuna işaret ederek kaza im  nlarıyla söz konusu problemin halledilemeyece ine dikkat çekmiştir. Öte yandan arazi dağıtımı esnasında bazı mahallerde tevzi talimatnamesinin nispetine riayet edilemediği eleştirisini de kabul eden Abdullah Zeki Bey, “muhacirlerin bu araziyi bile i lemedikleri muhakkaktır. Binaenaleyh muhacirler mağdur edilmiş değildir” diyerek başka bir soruna vurgu yapmaktadır¹¹⁰⁴. Şebinkarahisar Valisi Ziya Bey ise

¹¹⁰³ Aynı rapor, s. 4.

¹¹⁰⁴ Aynı rapor, s. 4.

teftiş raporunda görülen noksanların tamamlanması için 15 Eylül 1927 tarihinde Suşehri Kaymakamlığına talimat vermiştir¹¹⁰⁵. Ancak yukarıda bahsi geçen problemlerin çözümü her şeyden önce bütçe meselesiydi. Bu bakımdan Suşehri’nde iskân işlemlerinin tamamlanması için birkaç yıl daha beklemek gerekecekti. Öyle ki Suşehri’nde 1924 yılında başlayan iskân işlemleri, ancak Temmuz 1929 itibarıyla tamamlanabilmiştir. Nitekim bu tarihte bölgeyi ziyaret eden Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, “iskân ve tefviz işlemlerinin bittiğini” kalan emvâl-i metrukenin satılması için Maliye Vekâletine tebligatta bulunulduğunu bildiriyordu¹¹⁰⁶.

6. İskân İşlerinde Yaşanan Aksaklıklar

Mübadillerin iskân işleri her zaman muntazam bir şekilde yürümüyordu. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin Dâhiliye Vekâletine gönderdiği 4 Mayıs 1925 tarihli yazıda da belirtildiği gibi, vilayetlere sevk edilen mübadil miktarı ile vilayetlerde iskân edilen mübadil miktarını gösteren cetveller arasında farklılık vardı. Buna göre 29 Ekim 1923 tarihinden 18 Nisan 1925 tarihine kadar olan süreçte gelen mübadiller tamamen iskân edilememişti¹¹⁰⁷. Çoğu vilayette olduğu gibi Sivas vilayetinde de bu konuda bazı aksaklıklar yaşanmıştır. İskân işlerini yürüten merkez teşkilatı ile taşra teşkilatları arasındaki yazışmaların uzun sürmesi, memurların suiistimalleri, mübadiller için ayrılan hane ve arazilerin yerli ahali tarafından işgali, isabetsiz yer seçimi ve mübadillerin iskân mahallerini terk etmeleri, bu aksaklıkların en temel nedenleri olarak gösterilebilir.

6.1. Mevzuattan Kaynaklı Aksaklıklar

Mevzuat konusundaki eksiklikler iskân işlerinin aksamasının nedenlerinden biriydi. Mesela mübadil Musa oğlu Feyzullah Efendi’nin yaşadığı sorun buna örnek olarak gösterilebilir. Beyannamesinde mesleğini perûkâr(berber) olarak belirten Feyzullah Efendi’ye, talimatname uyarınca sanatını icra edebileceği münasip bir dükkânın tahsis edilmesi gerekiyordu. Ancak Sivas’ta Rum emvâl-i metrûkesinden

¹¹⁰⁵ Aynı rapor, s. 5.

¹¹⁰⁶ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Başvekil İsmet Paşa’ya gönderilen 6 Temmuz 1929 tarihli teftiş raporu: **BCA**, 30-10/64-432-8, s. 1 ve 5. Raporda, başta Şebinkarahisar olmak üzere Kayseri ve Sivas vilayetlerine dair malumat verilmektedir.

¹¹⁰⁷ Erkân-ı Harbiye’den Dâhiliye Vekâletine gönderilen 4 Mayıs 1925 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/46-82-1.

dükkân yoktu. Bu nedenle Sivas Valiliği, mübadil Feyzullah Efendi'ye Ermeni emvâl-i metrûkesinden münasip bir dükkân vererek sorunu çözmek için 17 Ekim 1925 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden müsaade istemiştir¹¹⁰⁸. Ancak Ermeni emvâl-i metrukesi Maliye Nezaretinin tasarrufunda olduğundan dolayı takdir edilen bedelin ödenmesi halinde söz konusu dükkân kullanılabilecekti¹¹⁰⁹. Hal böyle olunca bu konuda yasal bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu sırada başka vilayetlerden de benzer şikâyetler gelmiş olacak ki Ermeni emvâl-i metrûkesinin de tıpkı Rum emvâl-i metrukesi gibi muhacirlere tahsis edilebilmesini öngören bir kanun tasarısı, TBMM'ye sunulurken kabul edildi. Netice itibarıyla Dâhiliye Nezareti, söz konusu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra uygulanabileceğini 21 Ocak 1926 tarihinde Sivas Valiliğine bildirmiştir¹¹¹⁰. Yapılan yasal düzenlemeyle birlikte mübadillerin iskân işlerini aksatan önemli bir problem çözüme kavuşturulmuştur.

6.2. Vekâletten ve Yerel Yöneticilerden Kaynaklı Aksaklıklar

İskân işlerinin aksamasının nedenlerinden birisi de Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ile valilikler arasında sağlıklı bir iletişimin kurulamaması ile devletin kurumları arasında yaşanan yetki karmaşasıdır. Bu konuda, Karacaova mübadillerinden Veyis Bey oğlu Mehmet Bey'in iskân hikâyesini örnek olarak verebiliriz.

Mübadele suretiyle İzmit'te iskân edilen Karacaovalı Veyis Bey oğlu Mehmet Bey, daha sonra 2 Şubat 1926 tarihli sevk jurnalıyla Sivas'a sevk edilmişti. Ticaretle uğraştığı için kendisine emvâl-i metrûkeden bir adet dükkân ve ayrıca bir hane tahsisi yapılmış ve bu işlemlerle alakalı evraklar Sivas Valiliği tarafından 2 Eylül 1926 tarihinde Dâhiliye Vekâletine gönderilerek tahsis edilen mallar için müsaade istenmiştir¹¹¹¹. Diğer taraftan mübadil Mehmet Bey'e tahsis edilen dükkân için Maliye tarafından kira istenmesi, söz konusu mübadilin mağduriyetine neden olmuştur. Bu

¹¹⁰⁸ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 17 Ekim 1925 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/47-87-26-4.

¹¹⁰⁹ Maliye Vekâletinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 6 Ocak 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/47-87-26-1.

¹¹¹⁰ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 21 Ocak 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/47-87-26-7.

¹¹¹¹ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 2 Eylül 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/51-114-1-4.

nedenle konu 28 Aralık 1926 tarihinde Nezarete tekrar iletilmiştir¹¹¹². Mübadil Mehmet Bey'e tahsis edilen dükkân ve haneyle alakalı evrakları inceleyen Dâhiliye Nezareti, evraklar arasında Mehmet Bey'in Yunanistan'daki mallarını tasfiye ettiğine dair tasfiye talepnamesinin olmadığına işaret ederek mübadilin Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından onaylanan tasfiye talepnamesini istemiş; şayet bu yoksa, kendisiyle beraber gelen mübadillerden oluşan 10 kişilik bir heyetin şahitliğine müracaat edilerek konunun açıklığa kavuşturulması talimatını vermiş, aksi takdirde kendisine tahsis yapılamayacağını Sivas Valiliğine bildirmiştir¹¹¹³.

Bu konuda Valilik tarafından bilgisine başvurulmuş Mehmet Veysi Bey, Selanik'te terk ettiği mallarına karşılık olmak üzere Yunan makamlarının 374 liralık kıymet belirlediğini dile getirmiş, ancak bu rakamın mallarının kıymetinin çok altında olduğunu iddia ederek kendisiyle beraber gelen mübadillerden oluşan 10 kişilik bir heyete yeniden kıymet takdir ettirmiştir. Yeniden düzenlenen "takdir-i kıymet şahadetnâmesi" ile tespit edilen rakam 1.272 lira olmakla beraber Dâhiliye Vekâletinin 19 Ocak 1927 tarih ve 22315/2 numaralı emirnamesi uyarınca, şahadetname ile belirlenen rakamın % 40'ı nispetinde mal verilmesi kararlaştırılmıştır. Nihayetinde mübadil Mehmet Veysi Bey'e 508 liralık mal tahsisi uygun görülmüştür. Bu çerçevede Mehmet Veysi Bey'e Atarlar Çarşısında Agop ve İstapan'dan kalma dükkânın tahsisine karar verilmiştir. Bu arada tefviz komisyonu söz konusu dükkâna 600 lira kıymet biçmiştir. Ancak Mehmet Veysi Bey'e tahsisine karar verilen paranın % 40'ı yaklaşık 508 liradır. Aradaki fark dikkate alınarak Tefviz Rehberinin 17. Maddesi uyarınca dükkânın "yüzde on icâre-i müeccele* suretiyle" tahsisi öngörülmüştür. Bu tasarı, Komisyon üyelerinden Vali, Tapu Kadastro Müdürü ve İskân Müdürü tarafından onaylanmıştır. Buna karşın Komisyon üyelerinden Defterdar, istihkak miktarının mübadilin alacağı mala tekabül etmediğine ve % 10 ilave edildiği halde yine eksik kaldığına işaret ederek "işbu malın tefviz cihetine gidilmeyip başkaca emval irâe ve i'tası reyindeyim." diyerek tefviz işlemine şerh düşmüştür.

¹¹¹² Sivas Vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 28 Aralık 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/51-114-1-3.

¹¹¹³ Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen 19 Ocak 1927 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/51-114-1-1-2.

* İcâre-i müeccele: Sonradan alınacak kira. Ferit Develioğlu, **A.g.s.**, s. 406.

Bunun üzerine konu tetkik edilmek üzere tekrar Dâhiliye Nezaretine iletilmiştir¹¹¹⁴. Bu arada Mehmet Bey, kendisine tahsis edilen hanenin ihale komisyonunca 600 lira kıymet takdir edilip satışa çıkarıldığını ve evinden çıkarılmak istendiğini dile getirerek Dâhiliye Vekâletine yapmış olduğu itirazın sonuçlanmasına kadar evine dokunulmamasını istemiştir¹¹¹⁵. Dâhiliye Vekâleti de tahkikat sonuçlanana kadar mübadil Mehmet Bey'in hanesinden çıkarılmaması emrini Sivas Valiliğine bildirmiştir¹¹¹⁶. Diğer taraftan konuyu inceleyen İskân Genel Müdürlüğü, nihai kararını bir raporla 21 Kasım 1928 tarihinde Sivas Valiliğine bildirmiştir. Mübadil Mehmet Bey'e verilen dükkânın takdir kıymeti mazbatasının olmadığına dikkat çekilen raporda ayrıca tahsisi düşünülen dükkânla birlikte mübadile verilen hanenin de göz önünde bulundurulması gerektiğinin altı çizilmiş ve her iki mal için Tasfiye Komisyonunun biçtiği kıymetin 842 lira olduğu hatırlatılarak mübadilin hak edişi ile tahsis edilmesi düşünülen malların kıymeti arasında fark bulunduğu, bu nedenle Temlik Kanunu'nun valiliklere verdiği yetki dairesinde ve mevzuat dâhilinde gereğinin yapılması istenmiştir¹¹¹⁷.

Bundan sonraki süreçte, bahsi geçen dükkânın Mehmet Bey'e tahsis edilmediği anlaşıyor. Zira iskân defterine göre Selanik mübadillerinden Veysi oğlu Mehmet Bey, Sivas'ın Küçük Bengiler Mahallesi'nde 395 numaralı hanede iskân edilmiştir. Ticaretle uğraşan Mehmet Bey'e ayrıca 150 lira sermaye verilmiştir. 1771 sayılı kanuna göre yapılan tahsis işlemleri 19 Mayıs 1931 tarihinde tamamlanmıştır¹¹¹⁸. Görüldüğü üzere 1926 yılının başında Sivas'a gelen mübadil Mehmet Bey'in iskân ve tahsis işlemleri 1931 yılında ancak tamamlanabilmiştir.

¹¹¹⁴ 10 Mart 1928 tarih ve 22 numaralı Sivas Vilayeti Tefviz Komisyonu Kararı: **BCA**, 272-13/83-28-3.

¹¹¹⁵ Mehmet Veysi imzasıyla Dâhiliye Vekâletine çekilen 1 Nisan 1928 tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/23-124-4-1.

¹¹¹⁶ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Vilayetine çekilen 11 Nisan 1928 tarihli telgraf: **BCA**, 272-11/23-124-04-2.

¹¹¹⁷ Dâhiliye Nezareti İskân Müdüriyetinden Sivas Vilayetine gönderilen 15 Kasım 1928 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-13/83-28-3-4.

¹¹¹⁸ **BCA**, 34 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 91.

6.3. Mahallî İskân Memurlarından Kaynaklanan Aksaklıklar

Göç yollarında büyük sıkıntılar yaşadktan sonra geldikleri iskân mntikalarında, mahallî iskân memurlarının mübadillere karşı takındıkları katı tutum ve sorumsuz davranışlar da zaman zaman iskân işlerinin aksamasına neden oluyordu. Zira söz konusu memurların çoğu emekli askerlerden ve diğer vekâletlerden atılmış memurlardan oluşmaktaydı¹¹¹⁹. Nitekim Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey bu durumu şöyle ifade ediyordu: “İmar Vekâleti teessüs ettikten sonra bir Darülaceze oldu. Demin arkadaşlarımızdan birinin buyurdukları gibi ne kadar mütekaid ve mazuller varsa hatta Mücadele-i Milliye’ye iştirak etmediklerinden tard edilenler(uzaklaştırılanlar) istihdam edildi”¹¹²⁰. İskân konusunda ihtisas sahibi, nitelikli memur eksikliğinden dolayı iskân ve iaşe bakımından zor durumda kalan mübadiller, şikâyetlerini üst makamlara ileterek¹¹²¹ yardım talebinde bulunuyorlardı.

Mesela mübadillerden Cafer oğlu Selahattin ve arkadaşları, İskân Genel Müdürlüğünün kat’i emri doğrultusunda vilayet merkezinde iskân edilerek kendilerine birer hane tahsis edilmişti. Ancak daha sonra, kendilerine verilen hanelerin “Ermeni emlâkı olduğu gerekçesiyle müzayede suretiyle satılmak istendiğini” ve hatta “üç beş güne kadar da ihale edileceğini” dile getiren mübadiller, 30 Mayıs 1927 tarihli dilekçeyle, yaşadıkları mağduriyetin giderilmesi için Dâhiliye Vekâletinden yardım talep etmişlerdi¹¹²². Bunun üzerine Dâhiliye Vekâleti İskân Müdürlüğü, 5 Haziran 1927 tarihinde Sivas Valiliğine bir tahrirat göndererek, konunun incelenmesini ve mübadillerin mağduriyetlerinin giderilmesini istemiştir¹¹²³. Nihayetinde söz konusu mübadillerin konut sorunu çözülmüş ancak süreç çok uzamıştır. Öyle ki mesela yukarıda bahsi geçen dilekçeye imza koyan mübadillerden Bayram oğlu Şefik’e,

¹¹¹⁹ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 48.

¹¹²⁰ **TBMM ZC**, D.II, İS.I, C.X, s. 35.

¹¹²¹ Sivas’ın da içerisinde bulunduğu İç Anadolu Bölgesinde görevli mahallî memurların yanlış tutumlarından kaynaklanan aksaklıklar için bkz.: Muhammed Sarı, **A.g.e.**, s. 163-165.

¹¹²² Mübadillerden Cafer oğlu Selahattin ve rüfekaı tarafından Dâhiliye Vekâletine gönderilen 30 Mayıs 1927 tarihli telgraf: **BCA**, 272-12/53-126-10-1. Dilekçe sahipleri: Cafer oğlu Selahaddin, Rıza Oğlu İlyas, Bayram oğlu Emin, Bayram oğlu Şefik, Kazım oğlu Dursun.

¹¹²³ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 5 Haziran 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/53-126-10-2.

Sivas'ın Kaput Bahçe Mahallesi'nde, bedeli 600 lira olan 151/2 numaralı hanenin tahsis işlemi, 19 Mayıs 1931 tarihinde ancak tamamlanabilmiştir¹¹²⁴.

Benzer bir olay da Gürün kazasında yaşanmıştır. Mübadil Salih, 2 Ağustos 1928 tarihli dilekçesinde “dört sene evvel bedel takdir eden hükûmetimizin yedimize vermiş olduğu gayr-ı menkûlât elimizden alınmaktadır”¹¹²⁵ diyerek işlemi yapan mahallî memurlardan şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Vekâleti, mübadil Salih'in mağdur edilmemesi için Sivas Valiliğine talimat vermiştir¹¹²⁶.

Mahallî iskân memurlarının haksız uygulamalarına karşı Aziziye kazasından da şikâyet telgrafları geliyordu. Mesela Kayalar mübadillerinden İsa oğlu Mersin ve arkadaşları, “Ermenilerden kalan virane hanelerde toptan iskân ettirildiklerini”, kendilerine “yalnız bir kuru ekmek verildiğini” ve birçok muhacirin tayınının dahi kesildiğini ifade ederek iskân ve iâşe konusunda yaşadıkları sıkıntıyı 29 Aralık 1925 tarihinde Başvekâlete bildirmişlerdi. Dilekçelerinde Aziziye kazasını, “ticaretgâh olmayan bir yer” olarak tanımlayan ve bu sebeple işsiz güçsüz kaldıklarını ifade eden İsa oğlu Mersin ve arkadaşları, ziraat erbabı oldukları halde şimdiye kadar kendilerine arazi tevzi' edilmediğini, bunun yanı sıra “her iki haneye güya bir öküz verileceği yönünde duyum aldıklarını” ancak bu vadin de yerine getirilmediğini, dolayısıyla bu şartlarda çiftçilik yapamayacaklarını dile getirmişlerdir.

Mübadilleri sıkıntıya sokan bir başka konu da ağır kış şartlarıydı. Öyle ki emaneten ikamet etmekte oldukları hanelerde yaşadıkları hayatın dayanılmaz bir raddeye geldiğini şu acıklı sözlerle dile getirmişlerdi: “...çırıl çıplak tiril tiril titremekte ve iaşemizin adem-i mevcudiyeti yüzünden de her gün bir suretle hayatımız mahv olagelmekte...”. Ağır kış koşullarının hüküm sürdüğü bir zamanda, arazi ve çift hayvanı verilene kadar, kendilerine tahsis edilen iâşenin kesilmemesini isteyen mübadiller, yaşadıklarını şu sözlerle özetlemektedir: “Memleketimizden hareketimiz i'tibarıyla dokuz aydan beri giriftar olduğumuz meskensizlik, mahrûkatsızlık, iâşesizlik, arazisizlik ve hayvanatsız ve hatta sırtı çıplaklık neticesi olarak mahv u

¹¹²⁴ **BCA, 34 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri**, s. 90.

¹¹²⁵ Mübadil Salih imzasıyla Gürün'den Dâhiliye Vekâletine gönderilen 2 Ağustos 1927 tarihli telgraf: **BCA, 272-12/54-133-40-1**.

¹¹²⁶ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 1 Eylül 1927 tarihli tahrirat: **BCA, 272-12/54-133-40-2**.

perişan oluyoruz. Şu düçar olduğumuz ahval-i pûr melâlin, cidden şayan-ı merhamet ahvalden bulunduğunu makam-ı âli-i fehâmetpenâhîlerine arzıyla hiç olmazsa geride kalan bu felaketzedelerin hayatının taht-ı te'mine aldırılması...”¹¹²⁷.

Yaşadıkları sefalet ve perişanlıktan kurtulmak için Başvekâletten yardım isteyen mübadillerin feryadını duyan Hükûmet, meseleyi Dâhiliye Nezaretine havale etmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, mübadillerin şikâyetlerinin incelenerek gereğinin acilen yapılması için Sivas Valiliğini ikaz etmiştir¹¹²⁸. Bu konuda mahallî idarecilerin nasıl bir tedbir aldıklarına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak mübadillerin kaydedildiği iskân ve tahsis defterlerine göre Aziziye'deki mübadillere arazi, zirai alet, tohumluk zahire veya nakdi yardım yapılmadığını¹¹²⁹ söyleyebiliriz. Bu durum bahsi geçen mübadillerin şikâyetlerinde haklı olduklarını göstermektedir.

6.4. Mübadillere Tahsis Edilen Hane ve Arazilerin Yerli Ahali Tarafından İşgalinden Kaynaklı Aksaklıklar

Mübadillere/Muhacirlere tahsisi öngörülen hane ve arazilerin yerli ahali tarafından işgali de iskân işlerinin aksamasına neden oluyordu. Nitekim Gemerek kazasında iskân edilen mübadillere dağıtımı yapılacak arazi ve hanelerin tahsis işlemleri, 3 Ocak 1927 tarihi itibarıyla hâlâ tamamlanamamıştı. Bu gecikmeden dolayı yaşanan mağduriyetler üzerine muhacirlerden Ömer oğlu Süleyman ve arkadaşları bir dilekçe kaleme alarak “Cumhurbaşkanına tevdi olunmak üzere” Dâhiliye Nezaretine göndermişlerdir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, muhacirlere tahsis edildiği halde fuzuli olarak işgal altında bulunan 63 hanenin ve arazilerin hemen tahliye ettirilerek muhacirlere dağıtılması talimatını vermiştir¹¹³⁰.

¹¹²⁷ Kayalar mübadillerinden İsa oğlu Mersin ve arkadaşları tarafından Başvekâlete yazılan 29 Aralık 1925 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/43-64-8-2. Dilekçede imzası olan Katrancı mübadiller: Maksud oğlu Faik, Mustafa oğlu Salih, Hüseyin oğlu Emin, Celaleddin oğlu Celaleddin, Şaban oğlu Gazi, Hüseyin oğlu Bekir, Niyazi oğlu Ethem, Arif oğlu Hayrettin, İsa oğlu Mersin, Osman oğlu Recep, Arif kerimesi Aişe, Hayrettin oğlu Mikâil'dir.

¹¹²⁸ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 29 Ocak 1925 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/43-64-8-1.

¹¹²⁹ **BCA**, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri(1924-1925), s. 46-49.

¹¹³⁰ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 3 Ocak 1927 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/51-112-8.

6.5. İsabetsiz Yer Seçiminden Kaynaklı Aksaklıklar

6.5.1. Meslekî Bakımdan Yanlış Yer Tercihi

İskân faaliyetleri yürütülürken mübadillerin mesleklerinin dikkate alınmaması da iskân işlerinin aksamasına neden oluyordu. Bu anlamda Sivas’a sevk edilen mübadillerin büyük çoğunluğu çiftçi olduğu için buna göre bir iskân politikası takip edilmesi gerekiyordu. Ancak mübadillerin bir kısmının ziraata elverişli olmayan köylerde iskân edildikleri görüldü. Hal böyle olunca bu mübadiller, geçimlerini temin edemeyerek iskân mntıkalarını terk ettiler.

Esasında daha önce gelen muhacirlerin iskânında pek çok hata yapılmıştı. Nitekim Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, bu durumu Meclis kürsüsünden; “Şimdiye kadar muhacirîn tam manasıyla ve istenilen şekilde yerleştirilememiştir. Sanatları, vaziyetleri düşünülmemiştir” şeklindeki sözleriyle eleştirirken bunun hazineye ilave yük getirdiğine vurgu yapıyordu: “Memleketimizde böyle ilelebet iâşe olunur bir muhacirîn sınıfı ihdas olunmuştur. Vekâlet buna mâni olmak arzusundadır”¹¹³¹. Mustafa Necati Bey’in bu eleştirisine rağmen benzer hatalar yine oldu. Esasında, iskân işlerinde görülebilecek aksaklıkların en az düzeyde tutulabilmesi için daha vapurlara binmeden önce muhacirlerin Yunanistan’ın hangi yöresinde, ne tür bir işle uğraştıklarının teker teker belirlenmesi, bu bilgileri kapsayacak düzenli çizelgelerin ve raporların hazırlanması gerekiyordu. Ancak taşıma işinin bir an önce başlatılması zorunluluğu, bu tür bilgilerin derlenmesinde büyük aksaklıklar meydana getirdi. Yapılan şey genel olarak herhangi bir yörenin nüfusunu ve uğraşı türünü belirlemek biçiminde oldu¹¹³². Bu türde bilgi derleme işi, kentli muhacirlere karşı, köylü muhacirler için daha ciddi tutuldu. Hiç olmazsa bunlar için, daha bindirme iskelelerinde sözlü olarak, tarımsal uğraşı türlerinin ne olduğu konusunda bilgiler derlendi, bağlı oldukları “ziraat şubeleri araştırıldı. Ama muhacirler Türkiye’ye geldikten sonra, düzenli ve koordinasyonlu bir yerleştirme politikası

¹¹³¹ TBMM ZC, D.II, İS.I, C.III, s. 172.

¹¹³² Kemal Arı, *Suyun İki Yanı: “Mübadele”*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 122.

uygulanmadığından bu bilgilerden yeterince istifade edilemedi¹¹³³. Bu nedenle pek çok yerde olduğu gibi Sivas'ta da bu konuda aksaklıklar yaşandı.

Mesela, Vilayet dâhilindeki iskân mıntikalarını gezip dolaşan ve 5 Kasım 1924 tarihli Meclis oturumunda gözlemlerini aktaran Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, mübadillerin mesleklerine uygun olmayan muhitlere gönderildikleri için iskân işlerinin aksadığına işaret ediyordu: “Sivas’a sevk edilen muhacirler Kayalar kazasının erbâb-ı ziraatındandır... Kayalar halkı hakikaten kanlı, canlı, Türk ırkının her türlü mezayasını cami ve muhitte tereddi etmemiş[soy özelliklerini kaybetmemiş] kısımlarındandır. Fakat bu zavallılar kazalara tevzi ediliyorken erbab-ı ziraat olanları kasabalara, erbab-ı ticaret ve sanayi olanları da zorla köylere sevk edilmiştir”¹¹³⁴.

Konuşmasının devamında yer seçimindeki yanlışlıklara Gürün ve Zara’dan iki örnek veren Halis Turgut Bey, iskân memurlarının yanlış tutum ve davranışları yüzünden mübadillerin nasıl perişan olduklarını gözler önüne sermişti. Buna göre Sivas’taki Mıntika Müdürü, Gürün’de iskân edilmeyi kabul etmeyen mübadillere karşı kuvve-i cebriyede bulunmuş ancak muhacirler “bar bar bağırarak” bu duruma tepki göstermişti: “Biz ziraatçıyız, Güründe arazi yoktur. Oralar bağ ve bahçeli yerlerdir ve dar bir arazidir. Bizi niçin oraya gönderiyorsunuz?” demişler, fakat aldıkları cevap şu olmuş: “Oraya mürettepsin”. Vilayet buna müdahale etmek istemiş, fakat Mıntika Müdürü, Vali’ye “Ben Vekâletin mümessiliyim. Seni tanımıyorum” diyerek muhacirlere kuvve-i cebriye istimal etmiştir.

Burada mahallî idareciler arasında yaşanan yetki karmaşasının da mübadillerin mağduriyetine neden olduğunun altını çizmek gerekir. Mıntika Müdürünün bu tavrından dolayı mübadiller zor durumda kalmışlar, hatta şikâyetle bulunanların, “emre itaat etmedikleri” gerekçesiyle işeleri kesilmiş ve “Gürün’de eski Hükümet konağına doldurularak aç ve sefil bırakılmışlardı”¹¹³⁵.

Zara kazasındaki mübadillerin durumu da aynıydı. Ays nahiyesine sevk edilen 1.200 ila 1.300 nüfustan ibaret olan mübadiller, Sivas’tan edindikleri malumat üzerine “Orada arazi yoktur. Biz orada geçinemeyeceğiz” diye itirazda bulunmuşlar. Ancak

¹¹³³ Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 122-123.

¹¹³⁴ **TBMM ZC**, D.II, İS.II, C.10, s. 34.

¹¹³⁵ **Aynı eser**, s. 34-35.

yetkililerden, “hayır, oraya mürettepsiniz, binaenaleyh ancak oraya sevk edeceğiz” cevabını almışlardı. Burada, söz konusu bölgenin coğrafi ve ekonomik şartları hakkında Halis Turgut Bey’in verdiği bilgiler, mübadillerin itirazının nedenini açıkça ortaya koymaktadır: “Hâlbuki oradaki Rumların hemen hepsi taşçı idiler. Gümüşhane, Trabzon ve sevâhilinde yaşayanlar bilirler, bu kısımda olan Rumlar hep hariçte çalışırlar, kış zamanları gelir köylerinde barınırlar. Dereköy, Armutluçayı vesaire gibi muhtelif Rum köyleri öyle bir mühittedirler ki, -Sath-ı bahirden olan irtifai bilmiyorum. Fakat vekayi itibarıyla bildiğim bir şeydir- bir kısım-ı kalîlin[az bir kısmının] yalnız işeleri için mevcut araziye ekmiş oldukları mahsuller vaktinde yetişmez. Bazen mahsulât karın altında kalır. Sonbaharda henüz mevrûâtın yeşil olduğu oradan geçen zevatın malumudur”.

Bu şartlar altında istemeyerek de olsa iskân mıntıkalarına ulaşan mübadiller, Halis Turgut Bey’in işaret ettiği sıkıntıları yerinde görünce Sivas Valiliğine, İskân Vekâletine ve Cumhurbaşkanına müracaat ederek başka bir yere nakillerini talep etmişlerdir. Söz konusu müracaatlarında mübadiller: “Efendiler bizi kırılmağa mı gönderiyorsunuz? Filhakika burada oda var, fakat arazi yoktur. Biz ise çiftçiyiz. Zara kazasına merbut birçok köylerde vasi ve münbit arazi vardır. Neden buraya sevk etmiyorsunuz?” diye feryat etmişlerdir. Netice olarak aradan birçok zaman geçtikten sonra Mıntika Müdürlüğüne emir verildiğini ve Valiliğin olaya el koyduğunu ifade eden Halis Turgut Bey, bizzat Zara’ya giderek kaymakama durumu anlatmış ve 7 ilâ 8 köyden ibaret olan Rum köylerine yaşayabilecek miktarda muhacir sevk edilmiş; kalan kısım da diğer köylere gönderilmiştir¹¹³⁶.

Yine Suşehri kazasındaki muhacirlerden bir kısmı kendilerine tahsis edilen Rum köylerinde geçimlerini temin edemeyeceklerini dile getirerek yetkililerden daha münasip bir yer talebinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine mübadillerin durumunu yakından görmek üzere Suşehri’ne gelerek iskân mıntıkalarını teftiş eden Karahisar-ı Şarkî Valisi Abdurrahman Bey, yaşanan aksaklıkların sebeplerini ve bu konuda alınabilecek önlemleri 9 Temmuz 1924 tarihli bir raporla¹¹³⁷ Dâhiliye Nezaretine sunmuştur. Buna göre muhacirlerin bir kısmı büyük ve iskâna elverişli Rum köylerine

¹¹³⁶ Aynı eser, s. 34.

¹¹³⁷ Karahisar-ı Şarkî Valisi Abdurrahman Bey’in Suşehri Kazasından Dâhiliye Vekâletine gönderdiği 9 Temmuz 1340[m.9 Temmuz 1924] tarihli rapor: **BCA**, 272-11/18-88-11-3, 4 ve 5.

yerleştirilirken geri kalan Rum köyleri “küçük, dağlık, arazisi gayet dar olduğundan” muhacirler tarafından talep edilmiyordu. Büyük çoğunluğu bağcı-çiftçi grubundan olan Suşehri’ndeki muhacirler, daha rahat ziraat yapabilecekleri Ermeni köylerine talip olmuşlardı. Vali Abdurrahman Bey’e göre muhacirler “cebren iskân edilseler bile” söz konusu Rum köylerinde üretici hale gelemeyeceklerdi. Öte yandan yerlerini beğenmeyen muhacirler, Valiliğe yaptıkları müracaatlarında, “Ermeni köylerinde tekrar iskân edilmek ümidiyle Rum köylerine gittiklerini” ifade etmişlerdi.

Burada bir hususun altını çizmekte yarar vardır: Esasında gerçek anlamda iskândan kasıt, muhacirleri üretici konuma getirmektir. Zira kendi iâşesini temine muktedir olmayan muhacirlerin devlet tarafından iâşe edilmesi, hazineye ilave bir yük getirecektir. Bu gerçekten hareketle muhacirlerin bir an evvel üretici hale getirilmesi için Ermenilerin terk ettiği köylerde iskân edilmelerini isteyen Vali Abdurrahman Bey, bu adımın, Cumhuriyet Hükûmetinin muhacirler hakkında takip ettiği “adalet ve şefkat” politikasının bir gereği olduğunu ifade ediyordu. Değerlendirmesinde ayrıca, henüz iskân edilemeyen ve Rum köylerinde iskânı mümkün olmayıp misafirhanelerde barınan muhacirlerin Ermeni köylerinde bir an evvel iskânlarını öngören Mübadele İmar ve İskân Kanunu’nun 8. maddesine de vurgu yapan Vali Bey, bu durumdaki muhacirlerin bayramdan evvel Ermeni köylerinde süratle iskân edilmeleri gerektiğini bildirirken söz konusu Ermeni köylerinde iskâna elverişli ve tamire muhtaç hanelerin miktarının vilayet merkezindeki misafirhanelerde barınan ve henüz iskân edilmeyen Çalcılar köyü ahalisi ile Koçana muhacirlerinin iskânı için yeterli olduğunu dile getiriyordu.

Bunun üzerine Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, gereken emri vermiş¹¹³⁸; Vilayet merkezinde ve Suşehri misafirhanelerinde ikamet etmekte olup Rum köylerinde iskânlarını mümkün olamayan 1.947 nüfus muhacirin iskân mntıkaları tespit edilerek 11 Temmuz 1924 tarihinden itibaren Ermeni köylerine sevkine başlanmıştır¹¹³⁹. Böylece Vali Abdurrahman Bey’in girişimleriyle Suşehri’ndeki mübadillerin iskân sorunu önemli ölçüde çözülmüştür.

¹¹³⁸ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Karahisar-ı Şarkî Vilayetine gönderilen 9 Temmuz 1340[m.9 Temmuz 1924] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/18-88-11-1.

¹¹³⁹ Karahisar-ı Şarkî Valisi Abdurrahman imzasıyla Suşehri’nden İmar Vekâletine gönderilen 11 Temmuz 1340 [m.11 Temmuz 1924] tarihli cevabi telgraf: **BCA**, 272-11/18-88-11-2.

6.5.2. Akrabalık İlişkisinin Dikkate Alınmaması

İskân uygulamalarında yapılan yanlışlardan birisi de bazı mübadillerin, akrabalık ilişkileri dikkate alınmadan iskân edilmeleridir. Bu dikkatsizlik nedeniyle akrabaları farklı mahallere sevk edilenlerin, kimi zaman firar ederek kimi zaman da yetkililere müracaat ederek iskân mntıkalarını değıştirdikleri görölmüşür. 5 Kasım 1924 tarihli Meclis oturumunda bu konu hakkında konuşan Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, mübadillerden “kimisinin kardeşı Kastamonu’da, babası İzmir’de, ailesi Antalya’da, oğlu bilmem nerede olanlar var. Fakat biz bu vaziyetleri tetkik ettik, tahkik ettik, neticede bu meselenin Yunanistan’dan çıkarken vaki olduğu kanaatına vasıl olduk”¹¹⁴⁰ diyerek mübadillerin mağduriyetinin giderilmesini istemiştir.

İskân faaliyetlerini aksatan bu gibi olayların artması üzerine Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, İskân işlerinde dikkate alınmak üzere, mübadillerin akrabalık derecelerini belirleyen bir genelge hazırlamıştır. Mntıkalara gönderilen söz konusu genelge, akrabalık münasebetiyle iskân mahallerini değıştirmek isteyen muhacirlere, belirlenen esaslar çerçevesinde izin verilmesini öngörüyordu. Bu esaslar şunlardır¹¹⁴¹:

- 1-Akrabalık, yalnız baba, anne, çocuklar ve kardeşler için geçerlidir.
- 2-Akrabaların birbiriyle birleşmeleri; terk ettikleri memleketlerinde de aynı kasaba veya köyde bulunmuş veyahut daha evvel gelmiş ve diğerleri gibi yardım almaya hak kazanmış olmaları şartıyla geçerli olacaktır.
- 3-Nakil ve iskân talebinde bulunanlar; âdî iskândan, iaşeden, tohumluk zahire, zirai alet, çift hayvanı ve yakacak yardımı gibi çeşitli yardımlardan feragat ettiğine ve yanlarına gidecekleri akrabalarının da kendilerine iskân, iâşe ve her türlü yardımı yapmayı kabul ettiğine dair taahhüt senedi vereceklerdir.
- 4-Nakil edileceği yerde, eski memleketindeki emlakine karşılık, emlak alma hakkı bulunanların bu hakları saklı tutulacak ise de naklolmak istedikleri mahallerde bulunan ve daha önce gelmiş olan esas muhacirlerin daimi iskânları ve yardımları yapıldıktan sonra kalan mallara göre kendilerine emlak verilecek ve buna itiraz edilmeyecektir.

¹¹⁴⁰ TBMM ZC, D.2, İS.2, C.10, s. 34.

¹¹⁴¹ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden vilayetlere gönderilen 30 Aralık 1924 tarihli genelge: BCA, 272-11/20-102-11, s. 2.

5- Nakil talebinde bulunanların meslekî yapıları göz önünde bulundurulacaktır. Mesela iyi bir tütüncü Samsun'dan, bağcılıkla meşhur olan Silivri'ye gidemeyecektir.

6- Bu nakiller yapılırken muhacirlerin geldikleri yerler ve gidecekleri yerlerin iskân durumu göz önünde bulundurulacaktır. Muhacirlerin yoğun olarak iskân edildikleri mıntıkalarda bulunan akrabasının yanına gitmek isteyenler gönderilmeyecek ve bu başvurular valiler tarafından incelendikten sonra herhangi bir mahsur olmaması durumunda nakilleri gerçekleştirilecektir.

7- Sağlık sorunları nedeniyle naklolunmak isteyenler ise mazeretlerini doktor raporuyla ispat etmeleri, hastalığın cinsini ve mahiyetini başvurularına eklemeleri ve bu belgelerin vilayet sıhhiye müdürleri tarafından tasdik edilmesi durumunda dikkate alınacaktır.

Vilayet dâhilinde akrabalarından ayrı olarak iskân edilen mübadillerin iskân mıntıklarında yaşadıkları sıkıntıların da etkisiyle zaman içerisinde firar ederek yakınlarının yanına gittiği görüldü. Buna örnek olarak Sivas'ın Aziziye kazasında iskân edilen Kayalar muhacirlerinden Hasan oğlu Besim'in iskân mıntikasını terk ederek Suşehri kazasının Eskişar köyündeki akrabalarının yanına gitmesini verebiliriz. Suşehri'nde yetkililere bir dilekçe vererek yeniden iskân isteyen Hasan oğlu Besim'in talebi, Dâhiliye Vekâleti İskân Müdürlüğü tarafından “mezkûr karyede tekrar hakkında iskân-ı âdi muamelesinin icrasına imkân yoktur” denilerek reddedilmiştir. Bununla birlikte iaşesinin akrabaları tarafından karşılanması ve kendisinin de “hakk-ı iskândan feragatı mübeyyin bir senedi i'tâ ettiği takdirde hakkında âdiyen bir gûnâ muavenet-i iskâniye i'fâ edilmemek şartıyla” Eskişar karyesinde kalabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Aziziye kasabasında terk ettiği mallarına dair evraklarını ibraz etmesi gerektiği hatırlatılarak Sivas Valiliğine konuyla alakalı bilgi vermesi istenmiştir¹¹⁴². Böylece iskân mıntikasını terk eden mübadilin geride kalan malları hazineye devredilecekti. Örnekten hareketle; akraba olan mübadillerin bir araya getirilmesinin uyum sürecini kolaylaştıracağını belirtelim. Bununla beraber mübadilleri mümkün mertebe iskân mıntıklarında tutmaya çalışan Hükûmetin, ortaya

¹¹⁴² Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyetinden Şebinkarahisar Vilâyetine gönderilen 3 Mart 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/48-91-27.

koyduğu prensipleri uygulama konusunda ısrarcı olduğunun altını çizmekte yarar vardır.

Benzer şekilde Sivas'ın Aziziye kasasında iskân edilen Kayalar muhacirlerinden Şaban oğlu Fahrettin ile Zülfikar oğlu Hamza da firar ederek akrabalarının ikamet ettiği Suşehri'nin Eskişar köyüne gelmişler ve burada iskân talebinde bulunmuşlardır. Hanesini kendisinin inşa edeceğini dile getiren mübadillerden Şaban oğlu Fahrettin, “hükûmetten hane talebinde bulunmayacağına” dair bir senet¹¹⁴³ imzalamıştır. Türkiye'ye ilk hicretlerinde iskân edilmek üzere çoğunlukla Aziziye kazasına kısmen de Darende'ye gönderildiklerini ifade eden Zülfikar oğlu Hamza ise Suşehri'ne gelmelerini iki nedene bağlıyordu¹¹⁴⁴: Öncelikli olarak Aziziye'nin “âb-ı havasıyla imtizaç edemediklerini” söyleyen Zülfikar oğlu Hamza, mübadillerin sıklıkla dile getirdiği ve iskân işlerinde yaşanan aksaklıkların temel sebeplerinden biri olan “isabetsiz yer seçiminden kaynaklanan aksaklıklara” işaret ediyordu. Mübadil Hamza, ayrıca “bütün akraba ve taallukatın vilayet-i celîleleri[Karahisar-ı Şarkî] dâhilinde meskûn olduklarını haber aldıklarından” dolayı iskân mıntikasını terk ettiklerini söylüyordu. Bu gerekçe de mübadillerin yer değiştirme nedenleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Dilekçesinden anlaşılacağı üzere Zülfikar oğlu Hamza, bir buçuk yıl önce ailesiyle birlikte Suşehri kazasına gelerek akrabaları ve köylülerinin[Kayalar'ın Katransa köyü] iskân edildiği Eskişar köyüne yerleşmişti. Ancak resmî iskân muamelesi görmediği için bu süreçte maddi manevi pek çok sıkıntıyı göğüslemek zorunda kalmıştı. Açıklamasında, geçen sene Muhacirîn Genel Müdürü Ömer Lütfi Bey'in Suşehri'ne geldiğini ve iskân muamelesi görmeyen 80 hane muhaciri farklı taraflarda iskân ettiğini ileri süren mübadil Hamza, o gün “keyifsiz ve ma'lûl olduğumdan dışarı çıkıp müracaatta bulunamadım ve bu yüzden bu şereften mahrum bırakıldım. El-yevm altı nüfusu câmi' bulunmaktayım. Şimdiye kadar bütün [ailem perişan] bir haldeyiz. İhtiyacımız günden güne hükümfermadır. Lütfen kendi

¹¹⁴³ Kayalar mübadili Şaban oğlu Fahrettin'in 26 Mayıs 1927 tarihli taahhüt senedi: **BCA**, 272-12/53-129-15, s. 1.

¹¹⁴⁴ Kayalar mübadili Zülfikar oğlu Hamza'nın 17 Nisan 1927 tarihli taahhüt senedi: **BCA**, 272-12/53-129-15,s. 5.

köylülerimizin bulunduğu Suşehri'nin Eskişar karyesine iskânım hususuna müsaade buyurulmasını arz ve istirham ederim”¹¹⁴⁵ diyerek iskân talebini yinelemiştir.

Mübadillerin bu talepleri karşısında Karahisar-ı Şarkî Valiliği, adı geçen mübadillerin “haneleri[ni] kendileri inşa etmek ve hükûmetten yalnız[ca] arazi verilmek suretiyle iskânları[nın] muvafık olup olmayacağı” hususunu 5 Mayıs 1927 tarihli yazıyla¹¹⁴⁶ Dâhiliye Vekâletine sormuştur. Konuyu inceleyen İskân Genel Müdürlüğü, 22 Haziran 1927 tarihli yazısında, “akrabalarının yanına gitmek isteyen muhacirlerin verecekleri taahhüt senedinin” 5870 numaralı umumi tahriratın 11. maddesindeki tarife uygun olması gerektiğine işaret ederek mübadillerin ileri sürdükleri mazeretlerin şu sualler ışığında yeniden araştırılmasını istemiştir:

- 1- Dilekçe sahiplerinin, Aziziye'nin havasına ve suyuna uyum sağlayamadıkları yolundaki iddiaları ne derece gerçektir.
- 2- Eskişar köyüne hangi tarihte gelmişler ve şuanda ne işle meşguldürler.
- 3- Akraba dedikleri insanların kendilerine yakınlıkları nedir? Adı geçenleri yanlarına kabul edip barınma ve iaşelerini temin edecekler mi? ¹¹⁴⁷.

Yaptığımız arşiv çalışmalarında, konunun bundan sonra nasıl neticelendiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Suşehri'nde iskân bekleyip de öne sürdükleri mazeretler yukarıdaki esaslara uyan mübadillerin kesin iskân işlemlerinin yapıldığını söylemek mümkündür.

¹¹⁴⁵ Aynı yer, s. 5.

¹¹⁴⁶ Karahisar-ı Şarkî'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Mayıs 1927 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/53-129-15, s. 3.

¹¹⁴⁷ Dâhiliye Nezaretinden Karahisar-ı Şarkî Vilayetine gönderilen 22 Haziran 1927 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/53-129-15, s. 7.

6.6. Mübadillerin İskân Mahallerini Terk Etmelerinden Kaynaklı Aksaklıklar

İskân işlerinde yaşanan aksaklığın nedenlerinden biri de mübadillerin iskân mıntikalarını terk etmesiydi. Bu durum bir taraftan aylarca süren perişanlıklara sebep olurken diğer taraftan devleti maddi ve manevi bakımdan zarara uğratiyordu. Böyle bir olayla karşılaşıldığında; eğer gittikleri yerlerde iskâna müsait hane ve arazi mevcutsa, mülkî amirlerin göstereceği yeri kabul etmek koşuluyla, mübadillerin burada iskânına onay veriliyordu. Aksi takdirde, firar eden mübadillerin iskân mıntikalarına geri dönmeleri için gereken adımlar atılıyordu.

Daha ilk günlerden itibaren bu konuda sorunlar yaşanması üzerine Sivas Valiliği, bu durumdaki mübadiller hakkında ne yönde muamele yapılması gerektiğini Mübadele İmar ve İskân Vekâletine sordu. Bunun üzerine Vekâlet, 5 Ağustos 1924 tarihli şifre telgrafında, iskân mahallerinin tespitinde iki hususa dikkat edilmesini istedi¹¹⁴⁸:

- 1- İskân mahalleri, muhacirlerin maişetlerini tedarik edebilmelerini sağlayacak koşulları taşımalıdır.
- 2- İskân mahallerinin hava şartları, muhacirlerin yaşantılarına uygun olmalıdır.

Bu iki hususta kanaat hâsıl olduğu takdirde “hükûmetin vazifesini ifa etmiş olacağını” düşünen Vekâlet yetkilileri, “muhacirleri cebren jandarma muhafazası altında mahal-i iskânda tutmanın” zor olacağı gerçeğinden hareketle “usul ve kanunun müsait olduğu derecede muhacirleri mahal-i iskânda tutmaya çalışacaklarını” dile getirirken iskân yerini terk edenler hakkında buna göre muamele yapılmasını istemiştir.

Ülke genelinde bu sorunların yaşandığı dönemde Sivas'a yerleştirilen muhacirlerden bir kısmının iskân mıntikalarını terk ederek Samsun, Tokat ve sair vilayetlere gittikleri tespit edilmişti. Gittikleri yerlerde iskân ve iaşe sorunlarıyla karşılaşan bu muhacirler aynı zamanda salgın hastalıkların yayılmasına da neden

¹¹⁴⁸ Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 5 Ağustos 1340[m.5 Ağustos 1924] tarihli cevabi telgraf: **BCA**, 272-11/19-90-9.

oluyordu. Mesela böyle bir olay Tokat'ta yaşanmıştı. Tokat İskân Mıntıka Müdürü Rıfat Bey, Sivas'ta kendilerine mesken ve arazi verilmesine rağmen Tokat'a gelen muhacirlerle bizzat görüşerek onlara, bu şekilde yaşamlarını sürdüremeyecekleri uyarısında bulunmuştu. Muhacirler hakikaten perişan durumdaydı. Nitekim bazı muhacirler “mıntıka dâhilinde kasaba ve köylerde bulunan akrabaları nezdine sokularak bir müddet sonra iâşe talebinde” bulunuyordu. Sığınacak yer bulamayanlar ise “medrese ve camilerde ihtiyar-ı ikamet” ediyorlar ve bir müddet sonra bunlar arasında salgın hastalıklar baş gösteriyordu. İskân mıntıkalarını terk eden muhacirlerin yaşam koşullarını ve ortaya çıkan tabloyu bu şekilde ortaya koyan Mıntıka Müdürü Rıfat Bey, bu durum karşısında yapılması gerekenleri 15 Ekim 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâletine bildirdi¹¹⁴⁹:

- 1- Mıntıka dâhilinde lekeli hummanın yayılmasını önlemek üzere bunların iskân mahallerini terk etmemesi için Sivas Valiliği gereken tedbirleri almalıdır.
- 2- İskân mahallerini terk eden muhacirler, gittikleri vilayetlerde iskân edilebilir. Bu manada Sivas'tan kaçarak Niksar'a gelen muhacirlerin, Argoslu ve sair köylerdeki fazla hanelerde iskânlarına müsaade edilmelidir.
- 3- Mesken yetersizliğinden dolayı iskân edilemeyenlerin nakliye ücretleri karşılanarak aslî iskân mıntıkalarına iadeleri sağlanmalıdır. Zira bu gibi muhacirlerin sefil ve başıbozuk bir halde kalmamaları şarttır.

Tokat Mıntıka Müdürü Rıfat Bey'in çözüm önerisini isabetli bulan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, mevcut fazla hanelerde iskân edileceklerin ve aslî iskân mıntıkalarına iade edileceklerin miktarının tespit edilerek¹¹⁵⁰ meselenin bu çerçevede halledilmesini istemiştir.

Ancak bir müddet sonra, firari muhacirlerin iskân işlemlerinin tamamlanamadığı görüldü. Zira muhacirlerin “sefil ve perişan bir halde” bulundukları yönünde Tokat'tan yeni haberler alınmaktaydı. Mevsimin kış olması sebebiyle havaların düzelmesine kadar firari muhacirlerin en azından iâşelerinin temini

¹¹⁴⁹ Tokat Mıntıka Müdürü Rıfat Bey imzasıyla Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen 15 Teşrîn-i Evvel 1340[m.15 Ekim 1924] tarihli rapor: **BCA**, 272-11/19-97-21-2.

¹¹⁵⁰ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Samsun İmar Müdüriyetine gönderilen 16 Teşrîn-i Evvel 1340[m.16 Ekim 1924] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/19-97-21-1.

gerekiyordu. Bu amaçla Tokat Valiliği, merkez ve kazalardaki Hilal-i Ahmer şubelerini “müsamere tertibine ve ashab-ı hamiyete müracaat suretiyle erzak ve para toplanması için faaliyete davet” etti. Yapılan çalışmalar oldukça verimli geçmişti. Yeterli miktarda erzak ve para toplanmış¹¹⁵¹ ve toplanan yardımların vilayet yetkililerinin uygun göreceği şekilde muhtaç muhacirlere sarf edilmesine karar verilmişti¹¹⁵². Böylece ağır kış şartlarından dolayı zor günler geçiren firari muhacirler, Hilal-i Ahmer Cemiyetinin girişimi ve yerli ahalinin desteğiyle rahat bir nefes almıştır.

Yine Sivas’ta iskân edilen Kayalar mübadillerinden Yaşar oğlu Kadir ve arkadaşları, firar ederek Erbaa’ya gitmişlerdi. Burada iskân konusunda sıkıntı yaşayan mübadiller, 28 Eylül 1924 tarihli dilekçeyle¹¹⁵³ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’dan yardım talep ettiler. Dilekçelerinde iskân mntıkalarını neden terk ettiklerine dair bir açıklama yapmayan mübadiller, “Erbaa’ya 1,5 ay önce geldiklerini, kış mevsiminin yaklaşmasıyla zor durumda kaldıklarını” ifade ederken; “ellerinde kasabalı olduklarına” dair evraklar bulunduğundan dolayı kendilerine emsalleri gibi emval-i metrûkeden mal verilerek kasabada iskân edilmek istediklerini dile getiriyorlardı.

Bunun üzerine Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, meselenin tetkik edilerek gereğinin yapılması için 20 Ekim 1924 tarihinde Samsun Mıntıka Müdüriyetine tebligatta bulundu. Samsun Mıntıka Müdüriyeti de bahsi geçen muhacirlerin iskân edilerek kendilerine yardım yapılması için Erbaa İskân Şubesine gereken emri verdi¹¹⁵⁴. Bu emir doğrultusunda mübadillerin durumuyla alakalı özel bir komisyon kuran Erbaa Kaymakamlığı, 22 haneden oluşan firari mübadillerin Erbaa kazasının Endikpınar, İşkili, Herizdağı ve Kızöldüren köylerinde iskânına karar verdi. Zira buralarda yeterli miktarda hane ve arazi mevcuttu. Bu köylere yerleşmeyi kabul ettikleri takdirde diğer muhacirler gibi kendilerine kolaylık sağlanarak yardım yapılabilirdi. Kasaba merkezinde mevcut hane ve arazi bulunmadığından merkezde

¹¹⁵¹ Tokat Valiliğinden Dâhiliye Vekâletine yazılan 20 Ocak 1925 tarihli telgraf: **KA**, 1332/54-1.

¹¹⁵² Dâhiliye Vekâletinden Hilal-i Ahmer Merkezine gönderilen 11 Şubat 1925 tarihli tahrirat: **KA**, 1332/54.

¹¹⁵³ Kayalar muhacirlerinden Yaşar oğlu Kadir ve 13 arkadaşı tarafından Erbaa’dan Reis-i Cumhuriyet’e gönderilen 28 Eylül 1924 tarihli dilekçe: **BCA**, 272-11/20-101-2-6.

¹¹⁵⁴ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Samsun Mıntıka Müdüriyetine gönderilen 20 Ekim 1924 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/20-101-2-4.

kalmakta ısrar ettikleri takdirde talimat gereği aileleriyle birlikte Sivas'a iade edileceklerdi¹¹⁵⁵. Böylece komisyon, mevcut imkânları göz önünde bulundurarak mübadillerin adı geçen köylerde iskân edilmelerinin daha uygun olacağına kanaat getirmişti.

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Erbaa'daki bir medresede barınmakta olan söz konusu muhacirler, Kaymakamlığın kararı üzerine emniyet güçleri tarafından 29 Kasım 1924 tarihinde Erbaa İskân Şubesine getirildiler¹¹⁵⁶. Ancak muhacirler, kendilerine gösterilen köylere gidemeyeceklerini beyan ediyorlardı. Bunun üzerine Erbaa Jandarma Bölük Kumandan Vekili, bunların cebren çıkarılmaları uygun ise ona göre muamele yapılabileceğini, 30 Kasım 1924 tarihinde Erbaa Jandarma Kumandanlığına bildirdi¹¹⁵⁷. Kendilerine gösterilen köylere yerleşmeyen ve Sivas'a dönmeyi de kabul etmeyip Erbaa'nın merkezinde kalmakta ısrarcı olan mübadiller hakkında zorlayıcı tedbirler alınıp alınamayacağı, önce Kaymakamlığa¹¹⁵⁸, oradan da 6 Aralık 1924 tarihli yazıyla Samsun Mıntıka Müdüriyetine soruldu. Buna göre Kaymakamlık, Erbaa merkezinde hane ve arazi bulunmadığını kendileri de bildiği halde kasaba merkezinden çıkmamakta ısrar eden ve “ölüme mahkûm bir halde mail-i inhidam(yıkılmaya meyilli) cami ve medreselerde perişan bir halde kalan muhacirlerin” son emir uyarınca iskân mıntıkaları olan Sivas'a cebren iade edilmelerinin mümkün olmadığına dikkat çekerek söz konusu mübadiller hakkında yapılacak muamelenin bildirilmesini istiyordu. Samsun Mıntıka Müdürlüğü ise nihai kararı Mübadele İmar ve İskân Vekâletine sormuştur. Bu yazıya derkenar olarak ilave edilen “Ya köylere giderler yahud Sivas'a mahal-i müretteblerine iade olunurlar”¹¹⁵⁹ ifadesinden anlaşılacağı üzere iskân mıntıkalarından firar ederek Erbaa'ya gelen ve aylardır hükûmeti uğraştıran Kayalar mübadilleri, muhtemelen kendilerine sunulan iki şıktan birisini tercih etmek durumunda kalmışlardır.

¹¹⁵⁵ 24 Kasım 1924 tarihli Komisyon Raporu: **BCA**, 272-11/20-101-2-3.

¹¹⁵⁶ Erbaa Kaymakamlığından Karakol Kumandanlığına gönderilen 24 Kasım 1924 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/20-101-2-5. İsim listesi için bkz.: **Aynı yer**.

¹¹⁵⁷ Erbaa Jandarma Bölük Kumandan Vekili imzasıyla Erbaa Jandarma Kumandanlığına gönderilen 30 Teşrîn-i Sâni 1340[m.30 Kasım 1924] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/20-101-2-2.

¹¹⁵⁸ Erbaa Jandarma Bölük Kumandanı imzasıyla Erbaa Kaymakamlığına gönderilen 30 Teşrîn-i Sâni 1340[m.30 Kasım 1924] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-11/20-101-2-2.

¹¹⁵⁹ Erbaa Kaymakamlığından Samsun Mıntıka Müdüriyetine gönderilen 6 Kânun-ı Evvel 1340[m.6 Aralık 1924] tarihli yazı: **BCA**, 272-11/20-101-2-1.

Bir diğ er firar vakası da Suşehri’nde ya anmı tı. Suşehri kazasından 6 aile firar ederek Havza’ya gitmiş ve burada iskân talebinde bulunmuştu. Firari mübadillerin Havza’da iskân edilip edilemeyeceği Samsun Valiliği tarafından 14 Temmuz 1927 tarihinde Dâhiliye Nezaretine soruldu¹¹⁶⁰. Görüldüğü üzere mübadillerin iskân m ntikalarını terk etmeleri, merkez ve taşra te kilatlarını uzunca bir süre uğra tırmı tır.

6.7. Mübadillerin Reddedilen Nakil Talepleri

Mübadillerin başka vilayetlere nakil talepleri her zaman olumlu kar ılanmıyordu. Bilhassa geçerli mazerete dayanmayan taleplerin reddedildiğini söyleyebiliriz. Mesela, Manastır vilayetine bağlı Kayalar kazasının Karamuk köyünden gelip Sivas’ın Ece Mahallesi’nde iskân edilen Muhtar oğlu Hasan, “...iki buçuk seneden beri buranın ab u havasıyla bir türlü imtizaç edememesini” gerekçe göstererek 26 Ocak 1928 tarihli dilek eyle¹¹⁶¹ Tokat’a naklini istemiştir. Sivas’ta yaşadığı bu süre zarfında 14 nüfustan oluşan ailesinden iki kişinin vefat ettiğini, geri kalan 12 kişinin de tamamen hasta olduğunu ve “hanelerinin adeta bir hastahane halini aldığını” ifade eden mübadil Hasan, ayrıca hiçbir i le meşgul olamadığı için perişan olduklarını dile getiriyordu.

Bu talep üzerine muayene edilmek üzere Sıhhiye Müdüriyetine havale edilen Muhtar oğlu Hasan’a sıtma¹¹⁶² teşhisi konulmuş ve durum Sivas Valiliği tarafından 20  ubat 1928 tarihinde Dâhiliye Nezaretine sorulmuştur. 8 Mart 1928 tarihli cevap yazısında¹¹⁶³ etraflı bir değerlendirme yapan Dâhiliye Nezareti, benzer talepler karşısında vilayet yetkililerinin nasıl bir yol izlemesi gerektiğini de açıkça ortaya koymuştur: Dilek  sahibi Muhtar oğlu Hasan’ın Sivas’ın havasına uyum sağlayamadıkları için tüm ailesinin hasta olduğunu iddia etmesine rağmen neden sadece kendisinin muayene edildiğini soran Nezaret yetkilileri, “sıtma hastalığının yeg ne çaresi[nin] kinin almak” olduğuna işaret ederek “muhâcirîn ile fukara kısmına tevzi’ edilmek üzere Sıhhiye Vekâletince her sene vil y ta k llyetli kinin

¹¹⁶⁰ Samsun vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Temmuz 1927 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/54-131-1.

¹¹⁶¹ Mübadil Muhtar oğlu Hasan imzasıyla Sivas Valiliğine gönderilen 26 Ocak 1928 tarihli dilek : **BCA**, 272-12/58-152-6-4.

¹¹⁶² Doktor Tevfik imzasıyla hazırlanan 31 Ocak 1928 tarihli rapor sureti: **BCA**, 272-12/58-152-6-2.

¹¹⁶³ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Valiliğine gönderilen 8 Mart 1928 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/58-152-6-1.

gönderildiğini” hatırlatmıştı. Bununla birlikte Tokat’ın iskân kabiliyetinin azaldığına vurgu yapan Nezaret yetkilileri, mübadil Hasan’ın oraya naklinin etraflıca düşünülmesi gereken bir husus olduğunu belirtirmiş, dilekçe sahibinin hangi tarihte, ne suretle ve nereye iskân edildiğinin, ne işle meşgul olduğunun araştırılarak Tokat’a nakil isteğinin gerçek maksadının tespit edilmesini istemiştir.

Anlaşılan o ki Muhtar oğlu Hasan’ın bu talebi olumlu karşılanmamıştır. Zira kendisine Sivas’ta bir hane, Sivas’ın Serpincik mevkiinde 85 dönüm arazi, bir adet öküz, zirai alet ve tohumluk zahireden oluşan, toplam 515 liralık yardım yapılmıştır. Söz konusu mübadile tahsis edilen arazi, 1771 numaralı kanuna dayanılarak 20 Mayıs 1931 tarihinde kayda geçirilmiştir¹¹⁶⁴.

Mübadillerin iskân usul ve esaslarına uygun olmayan talepleri de geri çevriliyordu. Mesela Kayalar mübadillerinden Şaban oğlu Tahsin’in talebi buna örnek olarak verilebilir. İskân edildikleri Suşehri’nin Pürk köyünün nemli havasına alışamadıkları için tüm aile fertlerinin hastalandığını ve hatta ailesinden iki kişinin vefat ettiğini dile getiren Şaban oğlu Tahsin, Giresun’a naklini talep etmişti. Hâlihazırda hastalığı sebebiyle Giresun’da tedavi altında bulunan Şaban oğlu Tahsin ayrıca durumunu bir raporla belgelemiştir¹¹⁶⁵. Ancak Giresun Valiliği, yapılan tahkikatta adı geçen mübadillerin “Mecburi İkamet Kanunu’nun neşrinden sonra mahal-i mürettebinden firar ederek Giresun’a geldiğini” ve ellerinde izin belgesinin olmadığını 25 Nisan 1928 tarihli bir yazıyla Dâhiliye Vekâletine iletmış, firari mübadillerin iskân mıntıkaları olan Suşehri’nin Pürk köyüne iade işlemlerini başlatmıştır¹¹⁶⁶.

Yine Suşehri kazasının Ağros köyünde iskân edilen Kayalar mübadillerinden Demir Ahmet, kendisine verilen “araziye zer’ ve harasete muktedir olamayacağından” bahisle Giresun’un Bulancak köyünde iskân edilen akrabasının yanına nakil istemiş, ancak bu isteği kabul edilmemiştir¹¹⁶⁷. Diğer bir nakil talebi de Suşehri kazasının

¹¹⁶⁴ **BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri**, s. 5.

¹¹⁶⁵ Kayalar mübadillerinden Şaban oğlu Tahsin’in Giresun Vilayetine yazdığı 14 Nisan 1928 tarihli tahrirat: **BCA, 272-12/58-152-11**.

¹¹⁶⁶ Giresun vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 25 Nisan 1928 tarihli tahrirat: **BCA, 272-12/58-152-11**.

¹¹⁶⁷ Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyetinden Giresun vilâyetine gönderilen 17 Şubat 1926 tarihli tahrirat: **BCA, 272-12/47-89-28**.

Ezbider nahiyesinde iskân edilen Kayalar mübadillerinden İbrahim oğlu Veli'den gelmiştir. Cumhurbaşkanına yazdığı dilekçeyle Suşehri'nden Tekirdağ'a gitmek isteyen İbrahim Oğlu Veli'nin talebi, İskân Genel Müdürlüğü tarafından 21 Kasım 1926 tarihli yazıda belirtildiği üzere “müsted’inin mahal-i iskânının caiz görülmediği” gerekçesiyle reddedilmiştir¹¹⁶⁸.

Öte yandan, Hükûmetten yardım talebinde bulunmamak koşuluyla Türkiye’ye gelmek isteyenlerin istekleri ise kabul ediliyordu. Böyle bir talep Hafik ilçesinden gelmişti. Buna göre Hafik Sorgu Hâkimi Mehmet Şükrü Efendi, İşkodra'daki oğlunu yanına getirmek için Mübadele İmar ve İskân Vekâletine başvurmuştu. Bunun üzerine Vekâlet yetkilileri, bu durumdaki kişilerin Türkiye’ye geldiği takdirde hükûmete müracaat ederek “muavenet ve iskân talep etmeyeceğine dair” bir senet imzalaması ve “takip edeceği tarik-i seyahatini” bildirmesi şartıyla kabul edileceklerini Sivas Valiliğine bildirmiştir¹¹⁶⁹.

7. Salgın Hastalıklar

7.1. İskân Mıntıkalarında Faaliyet Gösteren Kurum ve Kuruluşları

Muhacirler Türkiye’ye çıkarıldıktan sonra öncelikle karantinaya alınıp, sıhhi temizlik ve tedavileri tamamlanıyordu. Bu doğrultuda Mübadele İmar ve İskân Vekâleti yetkilileriyle Hilâl-i Ahmer temsilcileri iskân bölgelerinde muhacirlere gerekli yardımı yapıyordu¹¹⁷⁰. Sağlık çalışmalarının odak noktasında olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Sivas’ta açtığı 20 yataklı hastanede bir doktor, bir seyyar doktor ve bir hastabakıcı ile sağlık hizmetlerini yürütüyordu¹¹⁷¹. Yine İmdad-ı Sıhhiye Heyeti, 1

¹¹⁶⁸ Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyetinden Şebinkarahisar vilâyetine gönderilen 21 Kasım 1926 tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/50-106-41.

¹¹⁶⁹ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 6 Kânûn-ı Sâni 1341[m.6 Ocak 1925] tarihli tahrirat: **BCA**, 272-12/43-61-16.

¹¹⁷⁰ Mesut Çapa, “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay(Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları”, **Atatürk Yolu**, C. 1, S. 2, Ankara 1988, s. 250.

¹¹⁷¹ “Hilâl-i Ahmer Havadisi”, **THAM**, 15 Mart 1924, S.31, s. 225’ten nakleden Muhammed Sarı, **A.g.e.**, s. 123.; Kürşat Kurtulgan, **A.g.t.**, s. 35.

Ocak 1924 tarihinden 12 Ocak 1925 tarihine kadar Selanik ve Kayalardan Sivas’a gönderilen 4.404 kişiye çeşitli yardımlarda bulunmuştu¹¹⁷².

Hilal-i Ahmer Cemiyetinin yanı sıra Türk Ocağı da bu dönemde sağlık hizmeti yürüten kurumlardan biriydi. Toplum sağlığının korunmasına büyük önem veren Sivas Türk Ocağı yetkilileri, 1923 yılının başında, kurum bünyesinde bir muayenehane tesis etmişti. Kuruluşun amacı, vilayet dâhilinde “tehlikeli bir surette tahribat yapan, içtimâî bünyemizi kemiren hastalıkların sirayet ve tehdidinden halkımızı tahlis edebilmek” şeklinde belirlenmişti. Bu doğrultuda çalışmalarına başlayan muayenehane, hastalara ücretsiz olarak hizmet veriyordu. Ancak zamanla tedavi sürecinde bazı aksaklıkların yaşandığı görüldü. Zira çoğunluğu fakir olan halk, tedavi için gereken ilaçları temin edecek maddi güce sahip değildi. Öte yandan, Mübadele Antlaşması ile Türkiye’ye gelecek olan muhacirlerin imdadına koşma gayesi taşıdıklarını, ancak maddi imkânsızlıklardan dolayı “içtimâî bir vazife” olarak gördükleri sağlık hizmetlerini yerine getiremediklerini dile getiren Sivas Türk Ocağı yetkilileri, Hilal-i Ahmer Cemiyetinden tıbbi malzeme talebinde bulunmuştu¹¹⁷³. Yapılan yardımlar sayesinde tıbbî ihtiyaçları karşılanan Sivas Türk Ocağı Muayenehanesi, mübadillere de sağlık hizmeti verebilmiştir.

1925 yılında, yeniden tıbbi malzemeye ihtiyaç hâsıl olunca kurum yetkilileri, Sivas Milletvekili Doktor Ömer Şevki Bey’e müracaat ettiler. Bunun üzerine Ömer Şevki Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyetine başvurdu. Sivas’ın zaten felaketzede bir muhit olması itibarıyla mevcut imkânlarla biçare muhacirlerin ihtiyaçlarının tamamen karşılanamadığına dikkat çeken Ömer Şevki Bey, “Sivas’a miktar-ı kâfi ecza ve malzeme-i sıhhiyenin muhacirîne muavenet edilmek üzere Sivas Türk Ocağı namına gönderilmesi”¹¹⁷⁴ ricasında bulundu. Bu talep üzerine Sivas Türk Ocağı dispanserine 59 kalem tıbbi malzeme gönderildi¹¹⁷⁵ ve bu sayede kurumun acil ihtiyaçları karşılanarak muhacirlerin tedavileri yapıldı. Öte yandan Türk Ocağı, yerel basına

¹¹⁷² Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 181.; Muhammed Sarı, **A.g.e.**, s. 123-124.

¹¹⁷³ Sivas Türk Ocağından Hilal-i Ahmer Başkanlığına gönderilen 5 Kânûn-ı Sâni 1339[m.5 Ocak 1923] tarihli tahrirat: **KA**, 1332/7.

¹¹⁷⁴ Sivas mebusu Ömer Şevki Bey imzasıyla Hilal-i Ahmer Başkanlığına gönderilen 25 Ağustos 1340[m.25 Ağustos 1924] tarihli tahrirat: **KA**, 1353/260.

¹¹⁷⁵ Sivas’a gönderilen ecza ve tıbbi malzemesi listesi: **KA**, 1353/260-1.

verdiği ilanlar vasıtasıyla¹¹⁷⁶ muhtaç durumdaki ahalinin tedavi ve ilaç ihtiyacını ücretsiz olarak karşılamaya devam etmiştir.

7.2. Salgın Hastalıklar ve Alınan Önlemler

7.2.1. Sıtma

Mübadele İmar ve İskân Vekili Refet Bey, 27 Ekim 1924 tarihli Meclis konuşmasında, gereken tedbirlerin alınması sayesinde mübadiller arasında salgın hastalıklara bağlı vefat vakasının pek az olduğunu ifade ediyordu. Bununla birlikte muhacirler arasında en fazla tahribat yapan hastalığın sıtma olduğunu dile getiren Refet Bey, bu hastalığın sadece muhacirler arasında görülmediğini, bu sene Türkiye'nin ve hatta bütün dünyanın bir meselesi haline geldiğini belirtiyordu. Bu nedenle 800 kilo kinin aldıklarını, kadro haricinde hususi tabipler tayin ettiklerini söyleyen Refet Bey, sıtmaya karşı büyük bir mücadele verildiğini ve bu konuda muvaffak olacaklarını ifade etmişti¹¹⁷⁷. Öte yandan mübadillerin Anadolu'da sıtma görülen yerlerde iskân edilmeleri Meclis'te eleştiri konusu olmuştu. TBMM'nin 30 Ekim 1924 tarihli oturumunda söz alan Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, mübadillerin iskân mıntıkalarında ölmeye başladıklarını, aylar geçtikçe durumun daha feci bir hal alacağını dile getirirken bunun sıtma görülen yerlere muhacir iskân edilmesinden kaynaklandığı uyarısında bulunmuş ve İskân Vekâletini şu sözlerle eleştirmiştir: “Belki de elimizde bu zavallıların pek mühim bir miktarını muhafaza edemeyeceğiz. Bunun sebebi de malaryadır. Efendiler! Sıtma, muhacirleri, her tarafta kırıp geçiriyor, öldürüyor, bitiriyor efendiler! Ben hayret ediyorum. İskân Vekâleti malarya olan yerlere nasıl insan yerleştirmiştir? Nasıl İskân yapmıştır? Aklıma sığdıramıyorum. Heyecanımı mucip olan şey budur. Nasıl olmuştur?”¹¹⁷⁸.

Burada bir noktanın altını çizmek gerekir. Zira iskân mıntıkalarında kaynaklanan ölümlerin ne kadarının sıtmadan kaynaklandığını tespit edecek herhangi bir belge ya da bilgiye sahip değiliz. Ancak sıtmanın Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sivas'ta görülen salgın hastalıkların başında geldiğini söyleyebiliriz.

¹¹⁷⁶ Sivas, 1 Mart 1926.

¹¹⁷⁷ TBMM ZC, D.II, İS.I, C.IX, s. 59.

¹¹⁷⁸ TBMM ZC, D.II, İS.I, C.IX, s. 85-86. Mübadillerin Sinop, Samsun ve Denizli'de sıtma konusunda yaşadığı sıkıntılar hakkındaki gözlemler için bkz: Aynı yer, s. 87-88 ve 100.

Bu konuda Sivas İl Sağlık Müdürlüğü tarafından hazırlanan bir rapora göre sıtmanın sebeplerinden birisi de Rumeli’den gelen muhacirlerdir. Söz konusu raporda Vilayet dâhilinde iskân edilen Rumeli muhacirlerinin “mühim bir kısmı[nın] sıtmalı olduğundan” bahseden İl Sağlık Müdürü Dr. Hasan Tahsin Bey, muhacirlerin iskân edildikleri köylerin ırmak kenarında ve bataklıklara yakın olmasından dolayı sıtmanın bunlar arasında daha fazla görüldüğü tespitinde bulunurken etrafa yayılmasını da buna bağlamıştır. Hasan Bey’in ifadesine göre Gemerek nahiyesinin Kızılırmak kıyısındaki Tekmen köyü ile Kızılırmak vadisine açılan diğer bir vadideki Dendil köyü sıtmanın yaygın görüldüğü yerler arasındaydı¹¹⁷⁹.

Bu dönemde sıtma hastalığının görüldüğü mıntıklardan birisi de Suşehri ilçesidir. Suşehri’nde iskân edilen muhacirlerin sağlık durumları hakkında bilgi veren Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 6 Temmuz 1929 tarihli raporunda: Suşehri ovasında sıtma hastalığının görüldüğünü, halka “kinin” dağıtılarak bu hastalıkla mücadele edildiğini ancak Suşehri’nde “hekim olmamasının” ciddi bir sorun teşkil ettiğini bildirmişti¹¹⁸⁰.

¹¹⁷⁹ Hasan Tahsin, **Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimâî Coğrafyası**, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti Neşriyatından No: 32, Hilal Matbaası, İstanbul 1932, s. 326-327. Sivas’ta 1929 senesine gelinceye kadar münferit vakalar dışında sıtmanın görülmediğine dikkat çeken Hasan Tahsin, bu senenin yaz aylarında sık sık yeni sıtma vakalarına tesadüf edildiğini, yazın sonlarına doğru ise Şarkışla kazasının Gemerek nahiyesinde ve Darende’de salgın halinde sıtma vakalarının görülmeye başladığını ifade etmektedir. Yapılan araştırmada Sivas’ta görülen tropika cinsi sıtmalı bir hastanın Hafik’ten geldiği ve son zamanlarda sıtmalı bir mıntıkaya da gitmemiş olduğu anlaşıncı, araştırma derinleştirilmiş ve Birinci Dünya Savaşı esnasında Sivas’ta yapılan kan muayenelerinde plazmodiler arasında tropika nev’ine de tesadüf edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten de harp dolayısıyla Sivas’tan pek çok sıtmalının gelip geçmiş olmasına nazaran sıtmanın da Sivas ve havalisinde yayılmaya başlaması bu tarihe dayanmaktadır. İl Sağlık Müdürü Dr. Hasan Tahsin, 1929 yılından itibaren yaygınlaşan sıtmanın diğer bir sebebi olarak da Adana ve havalisinden gelerek Kayseri-Sivas demiryolu hattında çalışan ameleleri göstermektedir. Pek çok bataklığın da yer aldığı Kızılırmak vadisi boyunca devam eden hattın inşası sırasında civardaki köylülerin de bu amelelerle beraber çalıştıklarına işaret eden Dr. Hasan Tahsin, Adana’dan gelen ameleleri, sıtmanın taşıyıcısı olarak göstermektedir. Yine her yıl özellikle Darende’den Eylül ayında Adana’ya mevsimlik işçi olarak giden ameleler burada sıtmaya yakalanarak ilkbaharda memleketlerine taşıyordu.

¹¹⁸⁰ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzasıyla Başvekil İsmet Paşa’ya gönderilen 6 Temmuz 1929 tarihli teftiş raporu: **BCA**, 30-10/64-432-8, s. 1 ve 5. Söz konusu raporda, başta Şebinkarahisar olmak üzere Kayseri ve Sivas vilayetlerine dair malumat verilmektedir.

7.2.2. Lekeli Humma

Mübadiller arasında görülen hastalıklardan birisi de lekeli humma idi. İlk olarak Selanik'te rastlanan bu hastalığın yayılmasını önlemek için vapurların hareket etmeden önce ihraç iskelelerinde kontrol edilerek şüphelilerin karantinaya alınmasına karar verildi. Alınan bu karar Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından ihraç iskelelerinin bulunduğu vilayetlerdeki görevlilere de tebliğ edildi. Hastalığın tespit edildiği yerlerden birisi de Samsun vilayeti idi. Bunun üzerine Samsun'daki İmdâd-ı Sıhhi Heyetine gereken önlemlerin alınması için 2 Mayıs 1924 tarihinde talimat verildi¹¹⁸¹. Hastalığın tehlikeli boyutlara ulaşmaması için azami ölçüde çaba gösterilmesini isteyen Sıhhiye Vekili Refik Bey, tatbik edilmesi gereken hususları, 5 Mayıs 1924 tarihli telgrafla Samsun Valiliğine bildirdi¹¹⁸². Buna göre;

- 1- Mevcut muhacirlerin mutlaka sıhhi temizliklerinin yapılarak ateşlerinin düşürülmesi,
- 2- Lekeli humma görülen kabilelerde; hastalarla temas edenler arasında şüpheli olanların ve ateşi yükselenlerin mutlaka tecrit edilerek müşahede altında bulundurulması,
- 3- Bundan sonra vilayetlere sevk edilecek muhacirlerin tıbbi muayeneye tabi bulundurularak iskân mıntıkalarına kadar hastalarla temaslarının kesilmesi isteniyordu.

Tüm bu tedbirlere rağmen Samsun'da lekeli humma vakalarında artış yaşanıyordu. Bunun üzerine Samsun Sıhhiye Müdürü Doktor İsmet Bey, Samsun'da tıbbi muayene yapılması yönünde karar alındığını ifade ederek Samsun'a gelecek muhacirlerin "vapurda ve bilhassa iskele üzerinde" Hilal-i Ahmer tabipleri tarafından teker teker muayene edilerek aşılanmaları, "ateşli hastaların derhal tecrit" edilmesi ve aşılanan muhacirler hakkında Sıhhiye Vekâletine bilgi verilmesi hususunda Samsun Hilal-i Ahmer Emraz-ı Sıhhi Heyeti Başkanlığına 7 Mayıs 1924 tarihinde talimat

¹¹⁸¹ Sıhhiye Vekili Refik imzasıyla Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 2 Mayıs 1340[m.2 Mayıs 1924] tarihli telgraf: **KA**, 639/2-5.

¹¹⁸² Sıhhiye Vekili Refik imzasıyla Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 5 Mayıs 1340[m.5 Mayıs 1924] tarihli telgraf: **KA**, 639/2-4.

verdi¹¹⁸³. Hastalığın yayılmasını önlemek için işi sıkı tutan Sıhhiye Vekâleti, Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderdiği 21 Mayıs 1924 tarihli telgrafta; Samsun limanına gelen her muhacirin kontrol edilmesini ve hummalı olanların tecrit edilerek sıhhi temizliklerinin mutlaka yapılmasını istedi¹¹⁸⁴. Tüm bu uyarılara rağmen Sivas’a gelen muhacirlerin bir kısmının bitli oldukları tespit edilmişti. Samsun Sıhhiye Müdürlüğü tarafından mübadillere verilen vesikalarda “mübadillerin aşılarının yapıldığı yazılı olduğu halde tathir(temizlik) edildiklerine dair bir kayıt olmadığı” görülünce Sıhhiye Vekili Refik Bey, Samsun Sıhhiye Müdürlüğüne “Anadolu’nun emraz-ı sâriyelerle bulaştırılması ağır cezayı müstelzimdir” ikazını yapmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Samsun Sıhhiye Müdürü, Samsun Hilal-i Ahmer İmdâd-ı Sıhhi Heyeti Başkanlığından muhacirlerin sıhhi temizlik kayıtlarının Vekâlete bildirmelerini istemiştir¹¹⁸⁵.

Sivas’ta ilk Lekeli Humma vakası Mayıs 1924 tarihinde görülmüştü. Buna göre 8 ve 18 Mayıs 1924 tarihlerinde Sivas’tan Hafik’e sevk edilen muhacirler arasında 4 lekeli humma vakası tespit edilmişti. Hafik’in Gemis köyünde ise ahaliden bir kişi şüpheli bulunmuştu¹¹⁸⁶. Durumu inceleyen Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, Hafik’teki muhacirlerin muayene edilmesini ve “hastalık mihrakı olan” Sivas’ta gereken tedbirlerin alınmasını istedi¹¹⁸⁷.

Öte yandan muhacirlerin yerlerini terk etmeleri de hastalığın yayılmasına neden oluyordu¹¹⁸⁸. Muhacirlerin iskân edilmeyerek ötede beride dolaştırılmalarının salgın riskini arttırdığına işaret eden Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, Sivas’ta görevli doktorlardan “seyyar tabip” tayin edilerek hastalığın görüldüğü mıntikalarda tedavi

¹¹⁸³ Samsun Sıhhiye Müdürü Doktor İsmet Bey imzasıyla Samsun Hilal-i Ahmer İmdâd-ı Sıhhi Heyeti Başkanlığına gönderilen 7 Mayıs 1340[m.7 Mayıs 1924] tarihli telgraf: **KA**, 639/2-2 ve 3.

¹¹⁸⁴ Sıhhiye Vekili Refik imzasıyla Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 21 Mayıs 1340[m.21 Mayıs 1924] tarihli telgraf: **KA**, 639/2-1.

¹¹⁸⁵ Sıhhiye Vekili Refik imzasıyla Samsun Sıhhiye Müdüriyetine gönderilen 3 Haziran 1340[m.3 Haziran 1924] tarihli telgraf: **KA**, 639/2.

¹¹⁸⁶ Mıntıka Müdürü imzasıyla Sivas’tan Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen 22 Eylül 1340[m.22 Eylül 1924] tarihli telgraf: **BCA**, 272-79/72-3-23, s. 2.

¹¹⁸⁷ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Sivas İmar Müdürlüğüne gönderilen 13 Ekim 1340[m.13 Ekim 1924] tarihli telgraf: **BCA**, 272-79/72-3-23, s. 1.

¹¹⁸⁸ Sivas İmar Müdürü imzasıyla Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen 22/9/1340[m. 22 Eylül 1925] tarihli rapor: **BCA**, 272-79/72-3-28, s. 2-3.

edilmesini istedi¹¹⁸⁹. Alınan bu tedbirler sayesinde Sivas vilayetinde lekeli humma hastalığı tehlikeli boyutlara ulaşmadan kontrol altına alınmıştır.

7.2.3. Frengi

Söz konusu dönemde Sivas'ta görülen salgın hastalıklardan birisi de frengidir. Bu hastalık Sivas'ta çok eski zamanlardan beri var olmakla beraber yaygınlık kazanması 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle meydana gelen hicrete ve Birinci Dünya Savaşı'na dayanmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni takip eden yıllarda Kafkasya'dan Sivas'a gelen muhacirlerin bir kısmının frengiyi de beraber getirmiş olma ihtimali üzerinde duran Sivas Sağlık Müdürü Dr. Hasan Tahsin Bey, Kafkasya'dan gelen muhacirlerin yoğun olarak iskân edildikleri Yenihan(Yıldızeli) kazasında frenginin yaygın olarak bulunmasını da buna bağlamaktadır. Osmanlı-Rus Harbi'nden itibaren başlayıp 20. yüzyılın başlarında da devam eden Kafkas göçlerinin, Sivas'ta frenginin yaygınlaşmasında etkili olduğunu ifade eden Dr. Hasan Tahsin Bey, hastalığın yayılmasının bir diğer sebebini ise şu sözlerle ortaya koymaktadır: “Böyle olmakla beraber frenginin Sivas'ta yayılmasına asıl Birinci Dünya Harbi sebep olmuştur. Umumî harpte Sivas, birçok cepheler arasında geçiş ve toplanma merkezi konumunda olduğundan, o sıralarda pek sık tesadüf edilen zührevi hastalıklar askerin bu bölgede yoğunlaşması hasebiyle bu havalide fazlaca yayılmıştır”¹¹⁹⁰.

Frengi hastalığı, Cumhuriyetin ilk yıllarında da Sivas'ta önemli bir sağlık sorunu olarak dikkati çekmektedir. Mübadillerin vilayete geldiği bu dönemde hastalıkla baş edebilmek için Frengi Mücadele Heyeti oluşturulmuştu. Kısa sürede çalışmalarına başlayan heyetin tarama faaliyetlerine öncelik verdiğini görüyoruz. Bu tarama faaliyetlerinden birisi de esnaflara yönelikti. Buna göre esnaflar, 30 Ocak 1926 tarihine kadar pazar ve perşembe günleri haricinde kalan günlerde sabah saat 9'dan akşam saat 16'ya kadar muayene ve tedavi merkezine müracaat edecekti. Ayrıca söz konusu tarihe kadar müracaat etmeyenler hakkında kanuni işlem yapılacaktı¹¹⁹¹. Yapılan bu çalışmalar neticesinde 18 Şubat 1926 tarihi itibarıyla vilayette 4 bin kişi

¹¹⁸⁹ Mübadele İmar ve İskân Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 25/9/1340[m. 25 Eylül 1925] tarihli telgraf: **BCA**, 272-79/72-3-28, s. 1.

¹¹⁹⁰ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 330.

¹¹⁹¹ **Kızılırmak**, 7 Ocak 1926.

muayene edilmiş; bütün devlet memurları ve belediye çalışanlarının muayenesi tamamlanmıştı. 20 Şubat 1926 tarihinde mekteplerin muayenesine başlanacaktı. Frengi Mücadelesi Başhekimi Kâzım Bey de sabah tedavi, öğleden sonra muayene yaparak çalışmalara katılıyordu. Bu arada mücadelenin daha etkin bir şekilde sürdürülebilmesi için muhtelif laboratuvar malzemeleri de Sivas’a getirtilmiş¹¹⁹² ve Haziran 1926 itibarıyla vilayet merkezinde muayene işlemleri tamamlanmış ve merkeze bağlı köylere geçilmişti. İki koldan yapılan çalışmalar sayesinde 7 Haziran 1926 tarihi itibarıyla 23 köy muayene edilmiş ve hastalar tespit edilerek tedavi altına alınmışlardı¹¹⁹³.

Frenginin vilayet dâhilinde görüldüğü mintikalardan birisi de Hafik kazasıydı. Hastalıkla daha etkin mücadele edebilmek için 17 Haziran 1928 tarihinde ilçede Frengi Mücadele Teşkilatı kurulmuş ve hademe sayısı 7’ye çıkarılmıştı¹¹⁹⁴. Yine 1929 yılında yapılan çalışmalar kapsamında Frengi Mücadelesi Başhekimi Kâzım Bey, Hafik’e bağlı İpsile(Doğanşar) nahiyesinde tarama faaliyetlerine bizzat katılmıştı¹¹⁹⁵.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin 22 Temmuz 1929 tarihli raporuna göre Sivas Frengi Mücadele Teşkilatı, hastalığa karşı ciddi bir mücadele ortaya koymuştur. Öyle ki vilayet genelinde yapılan sağlık taramalarında 100 bin kişi muayene edilmiş ve “devre-i sirayette oldukları anlaşılan dört bin kişi” tedavi altına alınmıştı. Raporda ayrıca Frengi Mücadele Teşkilatının hastalığa karşı ortaya koyduğu muazzam mücadelenin örnek gösterilecek mahiyette olduğuna vurgu yapılırken ülke genelinde frengiyle mücadele teşkilatlarının sayıca arttırılmasının teknik ve bütçeye taalluk eden bir husus olduğu ifade ediliyordu. İmkânsızlıklar nedeniyle mücadeleye, hastalığın en yoğun görüldüğü mintikalardan başlanmış olup “mütehassıs yetiştikçe ve tahsisat alındıkça mevcut teşkilatın tevsi ve tezyit edileceği” ifade edilmekteydi. Bununla birlikte vilayet sıhhiye teşkilatları da frengiyle mücadeleye önemli katkı sağlamıştır. Mesela Sivas Sıhhiye Teşkilatının çalışmaları sayesinde 1.869 kişi tedavi altına alınmıştır¹¹⁹⁶. Ayrıca Sivas’ta 1929 yılında 25 yataklı Emraz-ı Zühreviye Hastanesi

¹¹⁹² **Kızılırmak**, 18 Şubat 1926.

¹¹⁹³ **Kızılırmak**, 7 Haziran 1926.

¹¹⁹⁴ İcra Vekilleri Heyetinin 17 Haziran 1928 tarihli kararname: **BCA**, 30-18-1-1/29-39-5.

¹¹⁹⁵ **Sivas**, 26 Ağustos 1929.

¹¹⁹⁶ Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâletinden Başvekâlete gönderilen 22 Temmuz 1929 tarihli rapor: **BCA**, 30-10/177-220-8, s. 1-2.

açılmıştır. Kadrosu noksan olmasına rağmen bu müessese, bulaşma devresindeki frengililerin tecrit edilmesini¹¹⁹⁷ sağlamak suretiyle hastalığın yayılmasını önlemek için çalışmıştır. Anlaşılan o ki devlet, eldeki kıt imkânları seferber ederek toplum sağlığını tehdit eden bu salgın hastalığa karşı etkin bir mücadele ortaya koymuştur.

Diğer taraftan Sivas dâhilinde frengililerin genel nüfusa oranını tespit etmek için yapılan taramalar, 1932 yılı itibarıyla henüz tamamlanamamıştı. Ancak İl Sağlık Müdürü Dr. Hasan Tahsin Bey, tarama faaliyetleri hemen hemen tamamlanan Sivas, Hafik ve Şarkışla kazalarında takriben 4.500 civarında frengili hasta olduğunu, bunun da nüfusun % 4'üne denk geldiğini belirterek, bütün vilayette tarama yapıldıktan sonra dahi bulunacak oranın buna yakın olacağını ifade etmektedir¹¹⁹⁸. Burada, Hafik ve Şarkışla kazalarının vilayetin en önemli iskân mntıkları olduğunu belirtmekte yarar vardır. Kanaatimizce İl Sağlık Müdürlüğünün frengi tarama çalışmalarına bu mntıklardan başlamasının sebebi de budur.

Bu salgın hastalıkların haricinde vilayet dâhilinde verem, difteri, kızıl, karahumma, dizanteri, trahom gibi salgın hastalıkların yayılmasında ise genel sağlık kaidelerine riayet edilmemesinin sebep teşkil ettiğini ifade eden Dr. Hasan Tahsin Bey, meskenlerin kış aylarında havasız kalması, gıdasızlık, çocukların düzenli olarak aşılanmamış olmaları, içme suyu kaynaklarının kirli olması gibi sebeplerin de etkili olduğunu belirtmektedir¹¹⁹⁹.

¹¹⁹⁷ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 330.

¹¹⁹⁸ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 330. Bu havalide frenginin daha ziyade ağız yoluyla yayıldığını, cinsel yolla sirayetinin ikinci derece olduğunun altını çizen Hasan Tahsin, ekseriyetle çocuklukta intikal eden frenginin ileriki yaşlarda seyrine devam edildiğini ve ırsî frengi dolayısıyla ilk yaşlarda ölenlere de tesadüf olduğunu kaydetmektedir.

¹¹⁹⁹ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 330.

8. Atatürk'ün Sivas'ta Mübadillerle Karşılaşması

Atatürk'ün yurt gezilerinde, mübadillere yakın ilgi gösterdiği bilinmektedir. Mesela 1924 yılı sonbaharında Cumhurbaşkanı sıfatıyla çıktığı yurt gezisinde, Suşehri'nde karşılaştığı mübadillerle uzun uzun sohbet etmiştir. Bu sayede onların sorunlarını birinci ağızdan öğrenme fırsatı bulan Gazi, mübadillerin iskân ve iâşe sorunlarının gecikmeye mahal vermeden çözümlenerek yeni vatanlarına uyum sağlamaları için yerel yöneticilere gereken talimatı vermiştir.

Atatürk'ün Suşehri'nde mübadillerle ilk karşılaşması 28 Eylül 1924 tarihinde gerçekleşmiştir. Çıktığı bir yurt gezisi kapsamında 27 Eylül 1924 tarihinde sabah 5'te Sivas'a gelen ve o günü vilayet merkezinde geçiren Atatürk, ertesi gün Suşehri'ne gitmek üzere sabah saat 9'da Sivas'tan hareket etmiş¹²⁰⁰; maiyeti ve eşi Latife Hanımla beraber 28 Eylül 1924 günü öğleden sonra Suşehri'ne ulaşmıştır. Burada, Vali ve Alay Kumandanı Kazım Bey tarafından, halkın geniş katılımıyla, coşkulu bir tören organize edilmiştir. Mektep talebeleri, halk, muhacir kadınları ve çocuklarının katılımıyla gerçekleşen törende Gazi, muhacirler tarafından “Yaşa, Yaşa Muhacir Babamız. Bizi Muhacirlikten Kurtardın!” nidalarıyla karşılanmıştır¹²⁰¹.

Gazi ve eşi o geceyi Suşehri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı merhum Mehmet Ali Efendi'nin konağında geçirmişti. Yüzbaşı Suphi Bey'in hanımı Zehra Kayaalp bu geceye dair bir anısını şu sözlerle dile getirmektedir: Biz kadınlar Latife Hanımla ayrı bir odada oturuyorduk. Yeni gelen Selanik muhacirlerinden “Rızvan Ağa'nın Nene” dediğimiz Gülce Nene geldi. Hoş geldin Nar kızım, Allah ömürler versin. Paşam bizi Yunan'dan kurtardı. Biz de Selanik'ten geldik. Muhaciriz, diyerek hal hatır sordu. Bu nene Latife Hanım'ın çok hoşuna gitti. Neneden evlatlık yapması için bir kız çocuğu bulmasını istedi. Sizde bir kız çocuğu yok mu? Deyince Gülce Nene, var nar kızım, ama köylü çocuğu var, yok öyle Osmanlı bir yavrucağı, dedi. Latife Hanım hemen, Nene ben de Türk kızı istiyorum, dedi. Nene buna cevap [olarak]

¹²⁰⁰ Reis-i Cumhur Başkâtibi Tevfik imzasıyla Sivas'tan Başvekil İsmet Bey'e gönderilen 27 Eylül 1924 tarihli telgraf: **BCA**, 30-10/2-9-12.

¹²⁰¹ Hasan Eroğlu-Ergün Şimşek, **Suşehri'nin Şehir Tarihçesi**, Göksu Matbaası, İstanbul 2009, s. 308.

bende[ki] Türk ama köylü kızı deyince, Latife Hanım, neneciğim, Türk olsun da köylü kızı olsun, daha iyi ya, demişti...¹²⁰².

Gazi ve heyeti ertesi günün sabahı kaza merkezinde kısa bir gezinti yapmış; halkın da sorunlarını dinlemişti. Bu sorunların büyük bir bölümünü, 5-6 ay önce mübadele yoluyla Selanik'ten gelen muhacirlerin iskân meseleleri oluşturuyordu. Bu çerçevede muhacirleri teker teker dinleyerek çözüm yolları aramış ve ilgililere bu doğrultuda talimatlar vermişti¹²⁰³.

Atatürk aynı gün coşkun bir halk kitlesinin katılımıyla gerçekleşen törenle Suşehri kazasından uğurlanmıştı. Halkın tezahüratları arasında hükûmet konağına kadar yürüyen Gazi, buradan otomobiline binerek bayraklarla donatılmış Erzincan Caddesi'nden geçmiştir. Köylerden gelen süvari birliklerinin ve halkın tezahüratları arasında Koyulhisar yol ayrımına gelindiğinde mübadiller, büyük bir bez üzerine yazılı “Kurtarıcımız Uğurlar Olsun” şeklindeki bir dövizle Gazi'yi uğurlamışlardı¹²⁰⁴.

Atatürk, şark vilayetlerinden dönerken 12 Ekim 1924 tarihinde bir kez daha Suşehri'ne uğramıştır. Bu vesileyle hazırlanan karşılama töreninde yer alanlardan mübadil Necip Kırca, o günkü gözlemlerini şu sözlerle aktarmaktadır: “Bahçelerden ağrı[itibaren] çıkan rampanın bittiği yerde, köy hargının[su kanalı] üstündeki menfezde karşıladık. Durmak istemedi. Mübadillerden birisi, Paşam arabanın tekerlekleri altında can vereceğim, diyerek kendini önüne atınca durdu. İndi. Suşehrililer nasılsınız? Sağol Paşam, sözleri arasında, buralara kadar niye indiniz. Sizin misafirperverliğinizden çok mütehasşısız, dedi. Hal hatır etti. Otomobile bindiler. Coşkun tezahüratla arabalar şehre girdi... Hükûmetin önüne kadar halkı, memuriyni selamlayıp hal hatır ederek yürüdü. Hükûmetin önüne geldi. Hükûmet Konağından içeri girerken halka, güzel Suşehri'mize çok geldim, geçtim. Hayli misafiriniz oldum. Misafirperverliğinizden, nezaketinizden çok memnunum. Cihan harbinde Şark Ordumuzun son muvakkat(geçici) karargâhlığını da yapan bu güzel kasaba Sivas Yaylasının ilk basamağıdır. Bu çok güzel yurt köşesinde çok çalışın, çalışın ki kazamız yurdun en şirin yerlerinden biri olsun” diye sanki biz mübadilleri

¹²⁰² Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 304.

¹²⁰³ Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 300-303.; İlyas Ege, **Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 129-130.

¹²⁰⁴ Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 305.

buraya ısındırmak içinmiş gibi Suşehri'nin çok güzel bir memleket olduğunu bizlere anlattı. İçeri girdiler. Kapının önünde beklenirken yemekler geldi, yendi. Bir iki saat sonra otomobillere binip Sivas istikametine gittiler¹²⁰⁵. Bu karşılama töreninde 7-8 yaşlarında bir çocuk olan birinci kuşak mübadil Ahmet Kurt ise o güne dair gözlemlerini şöyle anlatıyor: Ondan sonra dediler ki Atatürk gelecek. Karşıya, yola çıktı herkes. Biz de babalarımızın yanı sıra gittik. Kalabalık oldu orası, aşerle maşer(mağşer) oldu. Buradan çıktı(yönü işaret ediyor) mübarek adam, yukarıdan aşağıya doğru geldi. Geldi, bir talika arabası var, bir at. Talika arabasına(otomobili kastediyor burada) pinmiş geldi mübarek adam, eğlendi. Herkes ona karşı orda selam durdular. 'Nasılsınız evlatlar, iyi misiniz?' sordu, aradı bizi. 'Memnun musunuz yerinizden? Burasını beğenmezseniz eğer, başka bir yere vereyim sizi,' dedi. 'Yok yok, paşam,' dedi bizim büyükler. 'Biz burada iyiyiz. Bu memleket, burası güzel,' dediler. Biz çiftçiyiz zaten... Babamlar, Eyüp amcamlar herkes ordaydı. Bütün köy, civar herkes... (H)ep büyük adamlar vardı, konuştular yolda Paşa'yla."¹²⁰⁶. Mübadillerle yapılan bu samimi sohbetlerin ardından Suşehri'nden ayrılan Gazi, Zara ve Hafik'te yine halkın sevgi gösterileriyle karşılaştı. Buralarda da muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilenen Gazi, onlarla konuşarak bilgi aldı¹²⁰⁷.

Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi Atatürk'ün, muhacirlerle yakından ilgilenerek onların sorunlarını kendilerinden dinlemesi, devlet-millet bütünleşmesi bakımından altı çizilmesi gereken bir husustur. Esasında O'nun bu tavrı, halkın sorunlarına çözüm bulmakla mükellef olan yöneticilere verilen bir mesaj olarak da okunabilir. Her şeyden önce yöneticilerden, halka karşı samimi olmalarını isteyen Gazi, Cumhuriyet idaresinde yönetici-halk ilişkisinin nasıl olması gerektiğini de bizzat göstermiştir.

¹²⁰⁵ Hasan Eroğlu, **A.g.e.**, s. 306-307.

¹²⁰⁶ İhsan Tevfik, **İnsan ve Mekân Yüzüyle Mücadele**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014, s. 133.

¹²⁰⁷ **Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri**, Sadeleştiren: Nuri Onat, Can Matbaası, İstanbul 1984, s. 134.; <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/ataturkun-sivasi-ziyaretleri-2>, Hüseyin Yıldırım, Erişim Tarihi: 11.01.2016.; İlyas Ege, **A.g.e.**, s. 132.

8.1. Mübadillerin Atatürk'e Bakışı

Kendilerine ikinci bir vatan armağan eden Atatürk'e karşı mübadiller, derin bir sevgi ve saygı duymaktadırlar. Bu konuda bilhassa birinci kuşak mübadillerin tanıklıkları önemlidir. Mesela ailesiyle birlikte Suşehri'nde iskân edilen birinci kuşak mübadil Salih Kırca, kendisiyle yapılan bir röportajda Mustafa Kemal Paşa hakkında şunları söylüyor: “Bazı Rumlar, Mustafa Kemal'e çok kızarlarmış kendilerini Anadolu'dan gönderdi, diye. Ve onun aleyhine türkü söylerlermiş. O türkülerden biri de; ‘A bre kör Kemali..’ diye başlıyordu... Rumlar onu sevmezdi, kendilerini buradan gönderdiği için, ama biz seveceğiz. Bizi kurtarmış o, yoktan bir vatan yapmış. Ona çok şey borçluyuz”¹²⁰⁸. Yine birinci kuşak mübadil Niyazi Araçoğlu, Atatürk'e olan sevgisini şu sözlerle ifade etmektedir: “Mustafa Kemal akıllı adamdı, büyük adamdı, Allah ondan razı olsun. [Düşmanların] hepsini kovaladı, bizi de buralara getirdi. Ne kadar dua etsek azdır.”¹²⁰⁹.

9. Mübadillerin Yerli Ahaliyle İlk Temaslarında Yaşananlar

Mübadillerin iskân mıntıkalarındaki coğrafi, ekonomik ve sosyal koşullara uyum sağlamaları; yerli ahaliyle ilk temasları, üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biridir. Her şeyden önce göçmenlerin geldikleri ülkedeki yerli ahali ile uyum süreci, göç eden grubun yerli grup ile teması, iletişimi ve katılımına bağlı olarak zor ya da kolay olabilmektedir. Bu noktada göç eden grubun sahip olduğu sosyal destekler, göç edilen ülkede kendilerine karşı oluşturulan sosyal tutumlar, yeni yaşamdan beklentiler, yeni yaşam stratejilerinin geliştirilmesi bakımından etkili olmaktadır. Fiziki olarak yeni bir çevre ve mekân, değişen nüfus yoğunluğu; biyolojik olarak yeni beslenme şekilleri ve ortaya çıkan hastalıklar; politik olarak yeni bir politik grubun kontrolü; ekonomik olarak yeni istihdam biçimleri; kültürel olarak maddi ve manevi değişimler; sosyal olarak yeni sosyal ilişkiler hem grup hem birey için yeni, zorlayıcı deneyimlerin yaşanmasına neden olmaktadır¹²¹⁰. Tüm bu hususlar dikkate alındığında, mübadillerin yerli ahaliyle aynı dili konuşuyor olmaları, aynı dine mensup

¹²⁰⁸ İhsan Tevfik Kırca, “Suşehri'nde Son Mübadiller”, **Sivas Kültür Dergisi**, S. 9, Şubat 2011, s. 26.

¹²⁰⁹ İhsan Tevfik, **İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014, s. 102.

¹²¹⁰ Belkıs Kümbetoğlu, “Göçmenlik Mültecilik Yeni Bir Yaşam ve Sonrası”, **Toplum ve Göç 2. Ulusal Sosyoloji Kongresi(20-22 Kasım 1996/Mersin)**, T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 271-272.; Ercan Çelebi, **A.g.e.**, s. 280-281.

olmaları ve ortak bir geçmişe sahip olmaları, uyum sürecinin daha az sancılı geçmesini sağlamıştır. Bu konuda Sivas vilayeti dâhilinde mübadillerin yerli ahaliyle ilk temaslarında olumlu örnekler daha fazla göze çarpmakla beraber olumsuz örneklerle de rastlanmaktadır.

Bu çalışma kapsamında görüşme yaptığımız mübadillerin çoğunluğu, yerlilerle genellikle iyi ilişkiler kurulduğundan bahsetmişlerdir. Mesela Suşehri'nin bilhassa varlıklı aileleri, zor zamanlarında mübadillere sahip çıkarak üzerine düşeni fazlasıyla yapmıştır. Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege, bu konuda şunları anlatmaktadır: “Bizimkiler Suşehri’ne geldiklerinde ilk önce şehrin ileri gelenlerinden Kuva-yı Milliyeci Mehmet Ali Efendi’nin yazlık evine yerleştirilmişler. Diğer muhacirler de geçici olarak başka evlerde misafir edilmişler. Bunun için muhacirlerden herhangi bir para talep edilmemiş. Karşılıklı iyi ilişkiler geliştirilmiş. Yani büyüklerimizle yerli ahali arasında çok güzel dostluklar kurulmuş ve halen de devam ediyor. Haa, bu bizim özelde yaşadıklarımız. Belki başka aileler arasında ufak tefek sorunlar olmuştur. Ancak Suşehri’nde ben öyle yaygın bir husumete rastlamadım. Ensar ve muhacir el ele vermişler, bu kozayı örmüşler. Suşehri kalkındıysa hepsinin ortak gayretleriyle olmuştur”¹²¹¹. Gerçekten de uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra iskân mıntıkalarına gelen mübadiller, belirli bir düzen kurana kadar beslenme ve barınma konusunda yerli halkın desteğiyle hayata tutunmuşlardır. Bu anlamda yerli ahalinin ortaya koyduğu misafirperverliğe dair pek çok örnek verilebilir. Mesela Suşehri'nin Yeşilyayla köyünde iskân edilen İffet Taşdemir, bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Geldiğimizde vardı buralarda millet. Biz geldik oralardan buralarda hep akraba olduk, komşu olduk, onlar bizi idare ettiler... Suşehrililer bizi karşıladılar. Misafir etmişler, yatırmışlar, kaldırmışlar... Bazılarımız bir iki sene sonra evlerine girdiler, komşularla idare edenler oldu. Bizim evler olana kadar bizi idare ettiler. (H)ükümet daha sonra dağıttı ev. Arazi verdi, ev verdi (h)ükümet. Allah devletten razı olsun...”¹²¹².

Diğer taraftan mübadiller, toplu olarak iskân edildikleri mahalle ya da köylerde bilhassa ilk yıllarda içe dönük bir hayat sürmüşlerdir. Hatta kültür farklılığının da etkisiyle birinci kuşak mübadillerle yerli ahali arasında evlilik ilişkisi kurulamamıştır.

¹²¹¹ Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege (d.1 Ocak 1950) ile 17 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²¹² İhsan Tevfik, **İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014, s. 173.

Bu durum taraflar arasında kaynaşmayı geciktiren bir yaklaşım olarak değerlendirebilir. Mesela üçüncü kuşak mübadillerden Ahmet Güven, “Suşehri’nde yerlilerden ilk kızı 1960 yılında bizim aile aldı. Amcam evlenmiş ilk olarak yerli ahaliden bir kızla”¹²¹³ derken, bu konuya işaret etmektedir. Her iki tarafın uzunca bir süre birbiriyle yakınlık kuramadıklarını gösteren bu yaklaşıma dair mübadil Süleyman Matur da benzer şeyler söylüyor: “Mesela benim ablamı Arslanlar tesislerinin sahibi Osman Aslan vardı ona vermiştiler, 1963 yılında. Bu tarihlerden itibaren başlıyor muhacir-yerli evlilikleri. Benim hanımım da yerli bir ailenin kızı...”¹²¹⁴. Burada anlatılanlardan hareketle mübadeleden itibaren yaklaşık 40 yıl yerlilerle muhacirler arasında evlilik yapılmadığını söyleyebiliriz. Yani iki taraf arasındaki evlilikler ancak ikinci hatta üçüncü kuşaktan itibaren başlamıştır. Her ne kadar aralarında dil, din ve tarih birliği olsa da, evlilik konusunda kültür farklılığı belirleyici unsur olmuştur.

Mübadillerle yerlilerin ilk temaslarından sonra aralarında kültür alışverişi söz konusu olmuştur. Mesela Gürün’de iskân edilen mübadillerin, Rumeli’ye özgü “ekmek fırını” ve çerepene denilen sacda yaptıkları “pite” zamanla yerli ahali tarafından da öğrenilmiş ve yapılmıştır. Mübadiller de yerlilere ait tandır ekmeğini öğrenerek mutfaklarına dâhil etmişlerdir: “Rumeli’de her evde bi fırın varmış. O fırınlardan buraya gelince de yapmışlar. Vardı öyle bi fırınımız burda. Annelerimiz hamuru yuğururdu, fırına verirlerdi. 18-20 ekmek alırdı fırın. Bir hafta yedik pişen ekmekleri... Bir de altı ve üstü yanan sacda pite yapardı bizimkiler. İçine kabak, pancar, kıyma, çökelik, fasulye konurdu. Rahmetlikler hep bunları yerlerdi. Orda alışmışlar ya. Burda da devam ettirmişler. Yerliler bunu bilmiyorlardı, onlar da bizden öğrendiler. [Bir de] Yerlilerin kullandığı tandır varmış. Bizimkiler Gürün’e geldiklerinde, tandırı onlardan öğrenmişler. Tandır ekmeğini tandırın içine vururlardı, öyle pişirirlerdi. Yuvarlak, ortası delik olurdu. Sırıklara asarlardı. 40 gün yenirdi o ekmek de. Bayatlamazdı. Hafif şöyle ıslarlardı, getirirlerdi. 40 günlük derlerdi o tandır ekmeğine.”¹²¹⁵.

¹²¹³ Üçüncü kuşak mübadil Ahmet Güven (d.20 Mart 1957) ile 15 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²¹⁴ İkinci kuşak mübadil Süleyman Matur (d.2 Ocak 1959) ile 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²¹⁵ İkinci kuşak mübadil Bayram Bölükbaşı (d.12 Aralık 1937) ile 25 Ağustos 2017 tarihinde yapılan röportaj.

Öte yandan mübadillerle yerli ahalinin ilk temaslarında olumsuz örneklerle de rastlanmaktadır. Mesela Divriği ilçesinin köylerinde iskân edilen Kayalar mübadilleri, yerli ahaliyle çeşitli sorunlar yaşamıştı. Buradaki mübadiller, “Bahçeye hayvan girdi”, “Suyun yönünü bu tarafa çevirdin” gibi son derece basit meselelerden dolayı yerli ahali tarafından taciz edildiklerini anlatıyorlardı¹²¹⁶. Gürün ilçesinde iskân edilen ikinci kuşak mübadil Bayram Bölükbaşı’nın anlattıkları ise taraflar arasındaki problemin, ekonomik kaynaklara sahip olma mücadelesine dayandığını göstermektedir: “Yerli halk elimizdeki her şeyimizi almaya çalışmış. Buradaki ağaçlarımızı gelip kesiyorlarmış. Çok zarar veriyorlarmış. Bir süre iyi geçinememişler. Hala da istemezler. Şöyle bir şey de var. Buranın yerlileri, devlet sanki bize bağış yapmış gibi zannediyorlar. Bunu kafalarına sokmuşlar. Demiyorlar ki ‘ordaki mallarını bırakıp geldiler bu adamlar’ diye. Yerli halk, ‘Buraları biz ekip biçtiydik, buraları işgal ettiler muhacirler’ derlermiş. Hâlbuki buralar onların malı değil! Ermenilerden kalan malları bir süre ekip biçmişler. Biz gelince bu araziler onların ellerinden alınıp bize verilince sanki biz onların elinden almışız gibi söylemeye başlamışlar. Atatürk mübadele etmiş bizi. Ordaki mallarımıza karşılık burda arazi, mal vermiş bize...”¹²¹⁷.

Mübadillerin yerli ahali tarafından dostça karşılanmadığını gösteren bu örneklerle rağmen saha çalışması kapsamında yaptığımız görüşmelerde, taraflar arasındaki sorunların hiçbir zaman kavgaya dönüşmediğini söylemeliyiz. Diğer taraftan bu tür sorunların ortadan kaldırılması için devlet tarafından alınmış özel bir takım tedbirlerin bulunup bulunmadığına dair herhangi bir kayda rastlanılmamakla birlikte, 4 Eylül 1923 tarihli Akşam gazetesinde yer alan bir makalede, gelecek insanları bir yerlere yerleştirmekle her şeyin bitmeyeceği, insan hayatını tabiatın değil bizzat cemiyetin kendisinin oluşturduğu dile getiriliyordu. Makalenin devamında ise “ahlak, adet, örf, an’ane, lisan ve lehçe, düşünce tarzı, hissiyat her şey değişecektir. Hicret edenler arkalarında yalnız tarla, servet, istirahat bırakmıyorlar. Yeni gelecekleri yerde onları, yabana bırakmamak, asıl tabiriyle yerlerini yadırgatmamak, yeni tabii ve içtimaî muhiti alıştırmak fevkalâde müşkil bir iştir”¹²¹⁸ denilerek yaşanması muhtemel

¹²¹⁶ Ali Ezger Özyürek, **Muhacirler**, Alter Yayınları, 2011, s. 147.

¹²¹⁷ İkinci kuşak mübadil Bayram Bölükbaşı (d.12 Aralık 1937) ile 25 Ağustos 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²¹⁸ Akşam, 4 Eylül 1339(1923)’dan nakleden Ercan Çelebi, **A.g.t.**, s. 259.

anlaşmazlıklara karşı gereken önlemlerin alınması hususunda yetkili merciler uyarılmıştı.

Mübadillerin taşınma işleminin büyük oranda tamamlandığı 1924 yılı Ağustos ayında ise mübadiller, karşılaşılan genel sorunların çözümüne dair kendi aralarında bir “Muhacir Kongresi” tertip ederek bazı kararlar almışlardı. Bu kararlardan birinde “mübadiller ile yerli ahali arasında hüsn-i suretle tesis-i münasebat ve içtimâî revabıtın takviyesi ve bilhassa muhacirlerin ahval-i umumiyelerine vukufları itibariyle muhacir münevverlerin hidemat ve vazifelerinde sarf edecekleri mesainin şayan-ı memnuniyet ve müsemmer neticeler tevliid edeceği”¹²¹⁹ ifade edilirken hem muhacir aydınlardan hem de hükümetten destek istenmiştir.

10. Mübadillerin Sivas’ın Çalışma Hayatına Katkıları

10.1. Yöneticiler, Memurlar ve Din Adamları

Mübadele antlaşmasıyla Sivas vilayetine gelen memurlar, imkânlar dâhilinde, geldikleri yerdeki memuriyetlere eşdeğer bir vazifede istihdam edilmişlerdir. Bu sayede mübadillerin meslekî tecrübesinden istifade edilmiştir.

Mesela Manastır vilayetinin Florina kazasından gelerek Sivas merkez Sarışeyh Mahallesi’nde iskân edilen¹²²⁰ Öğretmen Ethem Ruhi Bey¹²²¹ Sivas Lisesi Fransızca öğretmenliğine atanmış olup aynı zamanda bu okulda müdür muavinliği görevini de yürütmüştür¹²²². Yine Manastır vilayetinin Kozana livasına bağlı Kayalar kazasının Şeyh Mahallesi’nden gelerek Gemerek’te iskân edilen Emin oğlu Hafız Eşref Efendi, Numune Mektebine muallim olarak tayin edilmiştir¹²²³.

Mübadillerin yoğun olarak iskân edildiği yerlerden biri olan Suşehri kazası bu konuda ayrı bir öneme sahiptir. İlçe merkezinde mübadillerin iskân edildiği Kemalpaşa (Muhacir Mahallesi de denilmektedir) Mahallesi’nin o dönemdeki muhtarı, mübadeleden önce Kayaların Karaağaç köyünde muhtarlık yapan, mübadil

¹²¹⁹ Vatan, 8 Ağustos 1340(1924)’dan nakleden Ercan Çelebi, **A.g.t.**, s. 259.

¹²²⁰ **BCA**, Tasfiye Talepnamesi, Yer No: 182-205-2, Tarih: 9.2.1925.

¹²²¹ Ethem Ruhi Bey’in fotoğrafı için bkz.: Ek 20, s. 469.

¹²²² **Sivas Lisesi Arşivi, Memur ve Müstahdemlerin Maaş-Tahsisat ve Vukuat Defteri**, s. 5.

¹²²³ **BCA**, Tasfiye Talepnamesi, Yer No: 346-1242-34, Tarih: 3.6.1925. Hafız Eşref Efendi’ye ait tasfiye talepnamesindeki kayıta mübadilin “20 Temmuz 1928 tarihinde Amasya’ya gittiği” yazılıdır.

Süleyman Ağa'dır¹²²⁴. Yine Suşehri Belediyesi'nin 1934 yılı seçim sonuçlarına göre oluşan 13 kişilik şehir kurulunda mübadil Necip Kırca da bulunmaktaydı¹²²⁵.

Suşehri'ne yerleşen mübadiller arasında ulemâ sınıfına mensup olanlar da mevcuttu. Bu gruptaki mübadiller, meslekî unvan ve yeterlilikleri göz önünde bulundurularak ilçe merkezinde ve köylerde görevlendirilmiştir. Mesela Kırçalardan Tevfik Hoca Kayalarda medrese eğitimi almıştı. İbrahim Aydın Gölova'ya bağlı Aşağı Yeniköy'de uzun yıllar hocalık yapmıştı. Yine Suşehri Merkez Balhatun Camii'nde Hafız Recep Kırca imamlık, Hafız Hüseyin Sözen ise uzun yıllar müezzinlik yapmıştı. Bunların haricinde Hafız Rasim Demirelli, Yeşilyayla köyünden Akif Hoca, Çakal Hafız, Yasin Hafız, Hafız Mehmet Emin Bulut, Hafız Hilmi Tutkun, Zeki Özsoy, Heybet Aksoy ve Gölova'da Niyazi Hafız bu alanda uzun yıllar hizmet etmiş mübadillerdir. Çocuklara Kur'an öğreten, dini dersler veren bu hocalar, 1928'den sonra Latin Alfabesinin halka öğretilmesinde de görev almışlardır¹²²⁶. Tespit edebildiğimiz bu örnekler, mübadillerin ilçeye kısa sürede uyum sağladıklarını, eğitim sahasında ve kasabanın yönetiminde belirli ölçüde söz sahibi olduklarını göstermektedir.

10.2. Zanaatkârlar ve Tacirler

Sivas vilayetinde iskân edilen mübadiller arasında memurların yanı sıra zanaat sahipleri ve ticaretle uğraşanlar da bulunmaktaydı. Vilayet merkezinde iskân edilen 10 mübadil, ticaret sınıfına mensuptu. Tahsis defterindeki kayıtlara göre, bu gruptaki mübadillere sermaye yardımı yapılıyordu. Mesela merkeze bağlı Uryan-ı Zimmi Mahallesi'nde iskân edilen Kayalar mübadillerden Musa oğlu Feyzullah, beyannamesinde mesleğini perûkâr(berber) olarak belirtmişti¹²²⁷. Mesleğini sürdürebilmesi için Feyzullah Efendi'ye bir adet dükkân tahsis edilmiş¹²²⁸, ayrıca 50

¹²²⁴ Üçüncü kuşak mübadil Ahmet Güven(d.20 Mart 1957) ile 15 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²²⁵ M. Fahreddin Başel, **A.g.e.**, s. 225.

¹²²⁶ Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege (d.1 Ocak 1950) ile 17 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²²⁷ Sivas Vilayetinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 17 Ekim 1925 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/47-87-26-4.

¹²²⁸ Dâhiliye Vekâletinden Sivas Vilayetine gönderilen 21 Ocak 1926 tarihli yazı: **BCA**, 272-12/47-87-26-7.

lira sermaye katkısı sağlanmıştı¹²²⁹. Yine Kangal kazasında iskân edilen Kayalar mübadillerine 9 adet dükkân tahsis edilmiştir¹²³⁰.

Suşehri’nde iskân edilen Şefik Kırca, uzun yıllar baytarlık yaparak geçimini sağlamıştır¹²³¹. Suşehri’ndeki mübadiller arasında yapı ustaları ve marangozlar da vardı. Hacı Ferhat Fırat, kardeşi Hüsnü Fırat ve oğlu Kâmil Fırat en bilinen yapı ustalarıydı. Mesela mübadil Süleyman Ağa’nın Rumeli mimarisine göre yapılan konağı, bu ustalar tarafından inşa edilmiştir. Söz konusu konak günümüze kadar ulaşmayı başaran ender Rumeli yapılarından. Ayrıca ilçe merkezindeki Balhatun Camii’nin ahşap işleri, Eski Hükümet Konağı’nın baklava dilimli ahşap kapısı ve diğer ahşap işleri, Hüsnü Fırat ve Kâmil Fırat tarafından yapılmıştı. Suşehri’nde iskân edilen mübadiller arasında kasaplıkla uğraşanlar da bulunmaktaydı. Mesela Kazım Kırılmaz, Ramiz Kırılmaz, Kazım Gürkan, Ali Kocademir ve İslam Kocademir ilçe merkezinde dükkân açarak geçimlerini bu yolla temin etmişlerdir. Mübadillerden Sami Perçin ve Hamdi Erol manavlık yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Kemalpaşa Mahallesi Muhtarı Süleyman Güven aynı zamanda bakkal işletmiştir. Necip Kırca, Eşref Tutkun, Sadık Sümer ve Asım Akar manifaturacıdır. Şaban Düzenli ve Hasbi Düzenli kardeşler berber olarak hizmet vermişlerdir. Geleneksel yöntemlerle tabiplik yapan, sünnet ve kırık çıkık işlerine bakan Murat Özen de o günün koşullarında pek çok insanın yarasına merhem olmuştur. Yine Suşehri’nde iskân edilen mübadiller arasında taşımacılık sektöründe faaliyet gösterenler de olmuştur. Otobüsüyle Mekke’ye hacı kafilesi götüren Nizam Güner, şoför Nurettin ve Suşehri Belediyesi’nin ilk şoförlerinden olan şoför Akif bu sektörde çalışan mübadillerdendir¹²³².

Mübadiller arasında yaygın olan mesleklerden birisi de dokumacılıktı. Sadece Suşehri ilçesinin Kemalpaşa Mahallesi’ndeki Selanik mübadillerinin evlerinde - 1980’li yıllara kadar işler durumda- yaklaşık 15 kadar dokuma el tezgâhı mevcuttu. Selanik’ten getirilen bu tezgâhlarda dokumacılık yapan kadınlar, bu sayede evlerinin ekonomisine katkı sağlamışlardır. Suşehri’nde bu mesleği icra eden kadınlar şunlardı: Hayriye Kara, Pakize Kazan, Hayrullah Kazan, Elmasiye Kazan, Safiye Fırat, Rakibe

¹²²⁹ BCA, 34 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 91.

¹²³⁰ BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, s. 63-65.

¹²³¹ İhsan Tevfik, İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014, s. 88.

¹²³² Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege (d.1 Ocak 1950) ile 17 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

Aydın, Hafize Sümer, Samiye Uslu, Kâmile Uslu, Rakibe Uslu, Senem Uslu, Sabır Bulut, Hasne Perçin, Rüzbiye Bedir ve Esmâ Koç¹²³³. Bunların haricinde, köylerde iskân edilen mübadil kadınların da el tezgâhı dokumacılığı yaparak bu sektörü uzun yıllar ayakta tuttuklarını söyleyebiliriz.

Görüldüğü üzere Suşehri'nde iskân edilen zanaatkâr mübadiller, ilçenin çalışma hayatına son derece önemli katkılar sunmuşlardır. Mübadele Antlaşması ile gönderilen Rumların ve daha önce ilçeyi terk eden Ermenilerin meydana getirdiği iş gücü açığının, bu sayede giderildiğini söyleyebiliriz.

Tüm bu anlatılanların dışında, Mübadele Antlaşması haricinde Rumeli'den Sivas'a gelen muhacirler arasında geçimini berberlik yaparak sağlayanlar da vardı. Bunlardan birisi de Zıstovi'den gelerek 1925 yılında Sivas'ın Cami-i Kebir Mahallesi'nde iskân edilen Süleyman oğlu Mehmet Efendi idi. Berber Mehmet Efendi'ye mesleğini sürdürebilmesi için emvâl-i metrûkeden bir dükkân tahsis edilmiştir¹²³⁴.

10.3. Tarım ve Hayvancılıkla Uğraşanlar

Sivas vilayeti dâhilinde iskân edilen mübadillerin büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Nitekim tasfiye talepnamesi veren mübadiller dikkate alındığında çiftçi/rençber/zürra/bağcı grubundan olanların oranı % 84'e tekabül etmektedir¹²³⁵. İskân kayıt defterleri esas alındığında ise bu oran takriben % 90'ı buluyordu¹²³⁶.

¹²³³ İlyas Ege, **Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri**, Sivas Valiliği Kültür ve Turizm Md. Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 304.

¹²³⁴ **BCA, 34 Numaralı Sivas Merkez İskân ve Tahsis Defteri**, s. 8.

¹²³⁵ Sivas Vilayeti Tasfiye Talepnameleri: **BCA**, Fon kodu: 130.16.13.2 (246 adet).

¹²³⁶ **BCA, 32 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri; BCA, 33 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri, BCA, 34 Numaralı Sivas İskân-Kayıt-Tahsis Defteri.**

11. Mübadillerin Anadolu'ya Taşıdıkları Rumeli Kültürü

Mübadile yoluyla Rumeli'den gelerek Anadolu'nun farklı vilayetlerinde iskân edilen muhacirler, kendi kültürlerini yeni vatanlarına taşımışlardır. Mübadillerin yaşantı biçimleri yerli kültürle mukayese edildiğinde, benzerlikler olduğu kadar bazı farklı uygulamalar da göze çarpmaktadır. Biz burada sadece mübadillerin Rumeli'den Anadolu'ya taşıdıkları zengin kültürel birikimlerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu anlamda mübadiller, başta Suşehri, Divriği, Gürün, Gemerek olmak üzere iskân edildikleri yerlere, Rumeli'den getirdikleri bambaşka bir renk ve koku taşıyan kültürü taşımışlardır¹²³⁷.

11.1. Mutfak Kültürü

Mübadillerin zengin bir mutfak kültürleri vardır. Mübadil kadınların marifetli elleriyle hazırladıkları “kaplı pide”, “soğan pidesi”, “sütlü kabak pidesi”, “hamurlu pide”, yufkanın içine çökelek konularak tepside yapılan “manti”, sabah kahvaltılarının vazgeçilmezi “kaçamak”, sütlü veya soğanlı olarak pişirilen ve sabahları yenilen “tarhana” çorbası, kuzu veya piliç etinden yapılan “kapama(büryan)”, mısır unundan yapılan “toparлак tatlı”¹²³⁸ bu mutfağın özgün ve vazgeçilmez örneklerindendir.

Söz konusu kültürün en önemli unsurlarından birisi de hiç kuşkusuz ekmektir. Geleneksel yöntemlerle hazırlanıp sunulan farklı türdeki Rumeli ekmekleri, Sivas'ın mübadil köylerinde hâlâ pişirilmektedir. Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege, “Rumeli göçmenleri kadına yaptığı ekmeğin kalitesine göre değer verirler” derken, aslında, ekmeğin mübadil kültüründeki önemine işaret etmektedir. Bu kültüre göre Rumeli kadınının pişirdiği ekmek, onun mutfaktaki becerisinin en önemli kanıtıdır. Söz konusu kültürde bir kadın, normal zamanlarda günün yarısını, hasat mevsimlerinde ise gecesinin bir kısmını ekmek yapımına ayırmaktadır. Bu anlamda ekmeğin taze tüketilmesi de önemlidir. Bu bakımdan her mübadil evinin avlusuna küçük bir “muhacir fırını” yapılması adeta zorunluluk halini almıştır¹²³⁹.

¹²³⁷ İlyas Ege, “Suşehri Folklorunun Yapısı ve Kadın Halaylarından Örnekler”, **Sivas Folkloru**, S. 19, Ağustos 1974, s. 9.

¹²³⁸ Mübadillerin mutfak kültürü ve yemeklerin yapılışı için bkz: İlyas Ege, **Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri**, Sivas Valiliği Kültür ve Turizm Md. Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 335-345.

¹²³⁹ İlyas Ege, “Suşehri'nde Rumeli Ekmekleri”, **Sivas Folkloru Dergisi**, S. 26, Mart 1975, s. 15.

Kendisiyle bu konuda sohbet etme imkânı bulduğumuz İlyas Ege, “Bu fırınlar nedeniyle Rumeli göçmenlerinin oturdukları semtleri veya köyleri bulmak kolaydır” diyor ve ekliyor: Gemerek’in Yeniçubuk kasabası, Suşehri’nin Kemalpaşa Mahallesi, Eskişar, Gözköy, Bostancık, Yeşilyayla köyleri ve Akıncılar bucağı, bu görünüme güzel bir örnektir¹²⁴⁰. Gerçekten de Suşehri’nde, Divriği’de ve Gürün’de mübadillerle yaptığımız röportajlarda, hem Rumeli’de hem de mübadil olarak geldikleri Sivas’ta evlerinin avlusunda birer ekmek fırını inşa ettiklerini gördük. Mübadillerin alamet-i farikası diyebileceğimiz muhacir fırınları Sivas’ın mübadil köylerinde hâlâ kullanılmakta ve bu gelenek yaşatılmaktadır.

Muhacir geleneğinde ekmeğin temelde “günlük tüketim için” yapıldığını ifade eden İlyas Ege, bunun dışında “hediye olarak da pişirildiğini” belirtmektedir. Nitekim mübadillerde “Doğum, sünnet gibi törenlerin yanı sıra düğün kutlamaya, askerden ve hacdan gelenlere, işlemeli bir bohça içinde tatlı(baklava, mısır veya irmik tatlısı) ve ekmek götürmek adettendir”¹²⁴¹. Bu yaklaşım, ekmeğin, muhacir kültürünün önemli ve işlevsel bir parçası olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu arada mübadillerin yaptıkları ekmeği tek tip olarak düşünmemek gerektiğini hatırlatalım. Zira muhacir ekmekleri, özelliklerine göre dörde ayrılmaktadır: Fırın ekmeği(muhacir somunu), ev ekmeği, nohutlu ekmek ve puaçalar¹²⁴².

Hamurun hazırlanışı, pişirilmesi, dağıtımı törensel bir anlam taşıyan ve mübadil kültürünün önemli bir parçası olarak kabul edilen bu ekmekleri yakından tanıyalım:

Muhacir somunu da denilen fırın ekmeğinin hamuru, diğer ekmeklere göre daha katı olarak yoğurulur, tadının ve renginin güzel olması için süzölmüş patates veya peynir suyu katılır. Mayalanan hamur, ortalama somun iriliğinde koparılarak tahtalara yayılır. Tahtalar omuzlara alınıp fırınlara¹²⁴³ götürülür. Fırın silinerek hamurlar içine yerleştirilir. Fırının ağzı kapatılıp sıvanır. Ekmek fırında yarım saat ya da kırk beş

¹²⁴⁰ İlyas Ege, **A.g.m.**, s. 15.

¹²⁴¹ İlyas Ege, **A.g.m.**, s. 15.

¹²⁴² İlyas Ege, **A.g.m.**, s. 15-17.

¹²⁴³ Saha çalışması kapsamında 12 Ağustos 2018 tarihinde Suşehri Bostancık köyünde fotoğrafladığımız ikinci kuşak mübadillerden Mehmet Kurt’a ait muhacir fırını için bkz.: Ek 19, s. 468.

dakika kadar pişirilir. Bu süre zarfında kendi buharıyla pişmiş olur. Bir fırın ortalama 15-20 somun alabilir. Pişen somunun karşılığı için fırıncıya bir somun hak verilir. Yarım somun da fırının yakınında oynayan çocuklara ve o köydeki emzikli kadınlara dağıtılır¹²⁴⁴. Ekmeğin pişirilmesini gören ve kokusunu hisseden çocuklarla birlikte emzikli kadınların da unutulmaması, kültürümüzde yer alan “göz hakkı” ve komşuluk hukukuna güzel bir örnektir.

Ev ekmeği ise somuna göre daha geniş (40 cm çapında) ancak ondan daha ince olup yapılışı farklıdır. Hamur, somunda olduğu gibi yoğurulur. Ancak hamur daha suludur. Bu tip ekmekte hamurlar daha iri koparılır, yassılaştırılarak dastara* alınır. Daha sonra hamur kabarmaya bırakılır. Diğer tarafta, mutfakın bir yanında geniş bir ocağın içinde, iki ayrı ateş yanmakta; ateşin üzerine kapatılmış durumda olan sac¹²⁴⁵ ve çerepene* kızdırılmaktadır. Hamur çerepeneye alındıktan sonra saman çöpü ile birkaç yerinden delinir. Hamurun içindeki hava, su buharı pişme anında bu delikten boşalacak, ekmeğin kabuğu kalkmayacaktır. Kızgın sac çerepeneye konulan hamurun üzerine kapatılarak ekmeğin pişirilir. Pişen ekmeğin kenara alınarak gevrekliğinin gitmesi için üzeri sarılır. Eğer sabırsız çocuklar bu sıcak ekmekten yemek isterse verilmez. Ekmeğin “canı tarlaya gitmedi” denir. Küçükler çaresiz; ekmeğin canının en yakın tarlaya gitmesini beklerler!. Aksi halde bet bereket olmayacağına inanılır...

Mübadillere ait ekmekler arasında özel bir yeri olan nohutlu ekmeğin ise törensel yapılış tarzıyla dikkati çekmektedir. Bunu defalarca tecrübe eden biri olarak İlyas Ege'den dinleyelim¹²⁴⁶: Akşamdan bir tabak nohut, temiz iki taşla ufaltılmadan ezilir. Orta boy bir çömleğe konularak üzerine sıcak su ilave edilir. Kaşıkla iyice karıştırıldıktan sonra, dudakla tuhaf bir ses çıkarılır. Kaşık fırlatılıp atılır. “Aş eren kadınlar var çabuk yetiş” denilir. Çömlek unun içine gömülür, üzeri örtülerek loş bir

¹²⁴⁴ İlyas Ege, **A.g.m.**, s. 16. Muhacir fırını, avlunun bir kenarında iki metre yükseklikte, kubbe görünümündedir. Daha çok kadınlar tarafından kiremit, çömlek kırıkları ve tuğla çamuru ile yapılır. Yabani burçak, keven, çalı veya odunla kızdırılır.

* **Dastar**: Yünden dokunmuş ekmeğin kabı/ Ekmeklik hamuru ya da ekmeği korumak için örtülen örtü: www.tdk.org.tr.

¹²⁴⁵ **Sac**: Çerepene denilen çanağın içindeki hamuru örtmeye yarar. Çerepeneden daha büyük olup kulpludur. Kızgınlığını belli derecede koruyabilmesi amacıyla üzeri küllenir. 1970'lerde halen kullanılmakta olan ekmeğin saclarının hemen hepsinin mübadele sırasında Rumeli'den getirilmiş olduğunu söyleyen Ege, bu yüzden değerli olduklarını ve itina ile kullanıldığını ifade etmektedir: Ege, **a.g.m.**, s. 16.

* **Çerepene**: Tuğla çamurundan yapılmış, ekmeğin içinde pişeceği toprak çanak. Ege, **a.g.m.**, s. 16.

¹²⁴⁶ Ege, **A.g.m.**, s. 17.

köşeye konulur. Sabah ezanı vakti çömlek merakla yerinden çıkarılır. Acaba nohutlu gelmiş, kabarmış, köpürmüş müdür? Şayet maya olmadıysa işler uzayacak, çömleğin içine kızgın taş ve maşa sokulması gerekecektir.

Nohuttan yapılan bu değişik, kokulu ve ekşi olmayan hamur mayası, içine un katılarak çoğaltılır. Önceden haberli olan nohutlu ekmek yapacak komşulara, bu mayadan götürülür. Karşılığında sıcak nohutlu ekmek getirilir. Bu özel mayayı her kadın yapamaz. İşin ehli olmuş kadınlar vardır. Hemen her mahallenin mayası bir evden dağıtılır.

Nohutlu maya ile yoğurulan hamur evde ya da fırında pişirilebilir. Bu çeşit ekmeğin içinde fıstık görünümünde nohut taneleri olur. Kendine has kokusu, rengi ve tadı ile pek sevilir. Daha çok düğün, bayram ve Hıdırellez günlerinin ekmeğidir.

Puaçaların yapılışı ise şu şekildedir: Hamuruna yağ, süt, yoğurt, yumurta, kuyruk yağının yağı alındıktan sonra kalan ve kıtırmak denilen kısmı ve karbonat katılarak yapılır. Çerepenede yapılıncı üzeri kızgın külle kapatılarak pişirilir. Puaçalar da nohutlu ekmek gibi hediyelik veya özel günler içindir¹²⁴⁷.

Tüm bu örnekler, Rumeli'den gelen mübadillerin ilçenin mutfak kültürünü zenginleştirdiğini açıkça göstermektedir. Nitekim 2017-2018 yıllarında Suşehri'nde yaptığımız saha çalışmasında, ilçede bilhassa muhacir pidesi ve muhacir somununun yerli ahali tarafından da bilinip tüketildiğini tespit ettik.

¹²⁴⁷ Ege, **A.g.m.**, s. 17.

11.2. El Sanatları

Geleneksel olarak bütün Osmanlı coğrafyasında dokunan, imal edilen kumaşların önemli bir kısmı Sivas'ta el tezgâhlarında dokunurdu. Esas itibarıyla yünlü ve pamuklu olarak iki sınıfa ayrılan kumaşlar, çok geniş Sivas coğrafyasında, iklim ve hammadde şartlarına bağlı olarak üretilirdi¹²⁴⁸. Sivas'ın köylü ahalisi, kendi giyim eşyalarını üretmek üzere kendi yetiştirdikleri koyunların yününü kullanarak dokuma yapmışlardır. Bu amaçla kullandıkları, mekik tertibatı elle çalışan ensiz, eski tip tezgâhların randımanlı olmaması nedeniyle Cumhuriyet döneminde gerekli çalışmalar yapılarak kamçılı mekik tertibatına sahip dokuma tezgâhlarına geçilmiştir. Bununla birlikte özellikle şayak* dokumacılığında mahir olan muhacirler desteklenmiştir¹²⁴⁹.

Muhacirlerin dokuma sahasındaki etkinliğini pamuklu dokumacılıkta da görmektediriz. Bilhassa Sivas Merkez, Hafik ve Şarkışla kazalarına bağlı köylerde iskân edilen muhacirler, dokuma tezgâhlarında yatak çarşafı ve havlu gibi pamuklu ürünler imal etmişlerdir. Önceleri pamuk iplikleri Kayseri ve Adana'daki pamuklu mensucat fabrikalarından tedarik edilirken¹²⁵⁰ daha sonra, hammaddenin çevre illerden satın alınması yerine, dokumacılıkla uğraşan muhacirler pamuk yetiştirmeye teşvik edilmiştir. Bu amaçla Suşehri kazasına iskân edilen Rumeli muhacirlerine Ziraat Bakanlığı tarafından pamuk tohumları dağıtılmış ve Suşehri'nde pamuk üretimi tecrübe edilmiştir¹²⁵¹. Cumhuriyetin ilk yıllarında Sivas'ta valilik görevinde bulunan Akif Eyidoğan, hazırlamış olduğu raporda: yünlü dokumaların üretimi için Sivas'ta su kaynaklarının yeterli olduğunu, vilayetin bazı kazalarında dokumacılık yeteneğinde sanatkârların mevcut olduğunu belirtmiş; vilayet bünyesinde açılacak kurslara kaza ve nahiyelerden katılacak sanatkârlar sayesinde dokumacılığın gelişeceğine işaret etmiştir¹²⁵².

¹²⁴⁸ Faruk Aburşu, "Giyim Kuşamın Üç Ana Unsuruna Sivas Özelinde Bir Bakış: Pamuklu-Yünlü Dokuma, Şal, Çorap", **Hayat Ağacı**, S. 25, s. 59-61.

* Şayak: Atkısı ve çözgüsü yün olan, el tezgâhlarında dokunan kumaştır. Şayaklar genellikle siyah, kahverengi ve lacivert olurdu. Ceket ve pantolon dikilirdi. Sıcak tutması nedeniyle köylülerin tercih ettiği bir kumaştı: Faruk Aburşu, **A.g.m.**, s. 59.

¹²⁴⁹ Aburşu, **A.g.m.**, s. 59-61.

¹²⁵⁰ Aburşu, **A.g.m.**, s. 60.

¹²⁵¹ Aburşu, **A.g.m.**, s. 60.

¹²⁵² Aburşu, **A.g.m.**, s. 60.

Sivas Valisinin işaret ettiği sanatkârlar arasında, dokumacılık alanındaki tecrübelerini Sivas'a taşıyan mübadiller de bulunmaktaydı. Özellikle Suşehri bu anlamda canlı bir örnektir. Dokumacılıkta kullanılan yünler, yörenin yaylalarında beslenen koyun ve keçilerden elde edilirdi. 20. yüzyılın başında Suşehri'nde pamuk tarımı denenmişse de sürekli ekimi yapılamadığı için bu maksatla dışarıdan getirilen pamuk kullanılmıştır. Yine bölgede yetiştirilen mısırın yaprağı, hasır dokumacılığını canlı tutmuştur. Köylerde tarlaların bir köşesine ekilen kenevir de bu amaçla kullanılmıştır¹²⁵³.

Mübadillerin Selanik'ten getirdikleri ve dokumacılıkta yaygın olarak kullandıkları dokuma tezgâhına “düzen”, dokumacılığa ise “düzen dokumacılığı” adı verilmektedir. Dört ağaç ayak üzerine kurulan tezgâhta dokumacı en geride uzatılan bir tahta üzerinde oturarak işini yapardı¹²⁵⁴. Yıllar önce, dokuma fabrikaları yokken ihtiyaçlar bu tezgâhlar sayesinde karşılanmaktaydı. Dokunanlar arasında motif, desen ve renk zenginliği bakımından ilk sırayı alan; özel günlerde elbisenin üzerine, bele bağlanan nakışlı aksesuar “uçkur”, el-yüz havlusu olarak işlev gören “peşkir”, kadınların önlük ihtiyacını karşılayan “peştamal” ve “yatak çarşafı” özel olarak çirişlenmiş keten ipliğinden yapıldığı için günümüze kadar ulaşabilmiştir. Koyunyününden imal edilen pantolonluk ve ceketlik kumaş olan “şal”, “rengârenk kilimler”, misafir odasının duvarına gerilen ve “cecim” adı verilen ince dokunmuş, renkli, nakışlı özel kilimler, “heybeler” ve yine Rumeli'ye özgü “çultar” adı verilen özel bir halı çeşidi de¹²⁵⁵ mübadillerin dokuma kültüre ait en dikkat çeken örneklerdir. Ancak dokumacılığı sadece folklorik bir unsur olarak düşünmemek gerekiyor. Zira bu ürünler, mübadillerin evlerinde bulunan el tezgâhlarında, yaşlı muhacir kadınlar tarafından, belirli bir ücret karşılığında ve sipariş usulüyle imal ediliyordu. Yani mübadiller, kendi ihtiyaçlarını karşılamının da ötesinde yerli halkın talebine de cevap vermekteydi¹²⁵⁶. Anlaşılan o ki bu dokuma tezgâhlarının her biri küçük birer işletme gibi faaliyet göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında tekstil üretiminin

¹²⁵³ İlyas Ege, “Suşehri'nde Dokumacılık”, *Sivas Folkloru Dergisi*, S. 38, Mart 1976, s. 17.

¹²⁵⁴ İlyas Ege, *A.g.m.*, s. 17-18.

¹²⁵⁵ İlyas Ege, *Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri*, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 304-306; İlyas Ege, *A.g.m.*, s. 18-19.

¹²⁵⁶ Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege (d.1 Ocak 1950) ile 17 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

istenilen düzeyde olmadığı hesaba katılırsa, bu sektörde çalışan mübadillerin, önemli bir ihtiyacı karşıladıklarını söyleyebiliriz.

Dokumacılık konusunda Sivas vilayetinin önemli merkezlerinden birisi de özellikle şal ve şayak dokumasıyla meşhur olan Gürün'dür. Öyle ki 20. yüzyılın başında ilçede 3.000 adet dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Çoğunluğu Ermenilere ait olan bu tezgâhlarda dokunan ürünler Halep ve Şam üzerinden ABD, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerine ihraç edilirdi. Gürün aynı zamanda kervan ticaretinin de merkezi konumundaydı. Gürün'e gelip giden kervanların birincisi Antep ve Halep'e giderken ikincisi Diyarbakır tarafına, üçüncüsü Kayseri'ye dördüncüsü de Sivas üzerinden Samsun ve Trabzon'a ulaşırdı. Şal dokumacılığı için gereken iplikler ve diğer malzemeler İngiltere'nin Manchester şehrindeki Ermeni tüccarlardan temin edilirdi. Bu sayede Gürün'deki Ermeniler hatırı sayılır bir ekonomik refaha kavuşmuşlardı¹²⁵⁷. Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin, isyan neticesinde tehcir edilmeleri Gürün'deki dokumacılığı da sekteye uğratmıştır. Zira tehcir hadisesinden sonra İngiltere'den hammadde akışı kesilmiş, Gürün'deki Esnaf Derneğinin bu konudaki çabaları da sonuçsuz kalmıştır¹²⁵⁸. Dokuma kültürü bakımından dikkat çeken bir zenginliğe sahip olan Gürün ilçesinde¹²⁵⁹ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra nicelik bakımından azalma eğilimi gösteren dokumacılık sektörü, 1924 yılında Gürün'de iskân edilen mübadiller sayesinde tekrar canlanmıştır. İkinci kuşak mübadil Bayram Bölükbaşı, bu konu hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Gürün'de dokumacılıkla uğraşan muhacirler vardı. Erkeklerin giydiği şayak dediğimiz dar pantolonlar, yelekler, ceketler; kadınları giydiği çetre vardı, arasına köpüme yaparlardı, pamuk koyarlardı, giyerlerdi. Bunları el tezgâhlarında dokurlardı. Gürün'de yerliler de şayak işi yapardı. Hatta buranın Belediye Reisi Şevket Kapuz'un [dokuma] fabrikası vardı. Orda şayak dokunurdu. Yerliler, muhacirler orda çalışırlardı. Anne dedem vardı, Abdullah Avunduk. Muhacir değildi o dedem. Çok bilgili, kafası çalışan bir adamdı. Şayak işiyle uğraşırdı. Yerlilerin, muhacirlerin Gürün'de dokudukları şayakları

¹²⁵⁷ Mehmet Ali Öz, **Bütün Yönleriyle Gürün**, Seyhan Grafik ve Matbaa, İstanbul 1999, s. 183-184.

¹²⁵⁸ Mehmet Ali Öz, **A.g.e.**, s. 184.

¹²⁵⁹ Gürün'ün zengin dokuma kültürü hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Ali Öz, **Bütün Yönleriyle Gürün**, Seyhan Grafik ve Matbaa, İstanbul 1999, s. 448-492.

katırlara yükleyip Halep'e götürürdü, orada satardı...¹²⁶⁰. Bayram Bölükbaşı'nın anlattıklarına bakılarak Gürün'de iskân edilen mübadillerin, yerli dokuma ustalarıyla el ele vererek bu sektörü en azından belirli bir süre daha ayakta tuttuklarını söyleyebiliriz.

11.3. Düğün Gelenekleri

Mübadillerin düğün gelenekleri¹²⁶¹ yerli kültüre benzemekle birlikte bilhassa isimlendirme konusunda farklılıklar göze çarpmaktadır. Erkek tarafı, yakınlarından 6-7 kişiyi “yük götürme” denilen etkinliğe davet eder. Yine erkek tarafı, evinde misafir ağırlayabilecek komşularını öğle yemeğine çağırır. Bu yemeğe katılanlar, gelin almaya gidecek olanlardan bir grup kadın veya erkeğe evlerinde yemek ikram ederler. Şayet misafirler uzaktan gelmişse evlerinde yatırırlar. Buna da “konak alma” denir.

Rumeli muhacirlerinde düğün sırasında erkeklerin yaptığı eğlenceler¹²⁶² de kendine özgü bir mahiyettedir: Eğlenceye katılacak grubun lideri “hâkim” olarak görevlendirilir. Hâkimin çeşitli yetkileri ve emrinde jandarmaları vardır. Eğlence sırasında disiplini sağlar. Oyunda muhtelif suçlar ve karşılığında uygulanacak cezalar vardır. Düğüne gelmeyen veya geç gelen akrabalar, jandarmalar tarafından yatağından kaldırılarak o zamanın tabiriyle “don-gömlek” düğüne, eğlencenin yapıldığı yere, getirilerek hâkim karşısına çıkarılır. Getirilen suçlu sorgulanır. Eğlence sofrasında oturanlar, kendisine yol kesme ya da soygun gibi komik suçlar isnat ederler. Suçlu, kabahatinin büyüklüğüne göre eğlence sofrasındakilere horoz, kuzu, dana kesip ikram etmekle cezalandırılır. Cezalar arasında ayağından asmak, mahalle çeşmesinde ıslatmak ya da sembolik falaka uygulaması da vardır.

Bir diğer düğün geleneği de erkek evinden kız evine gönderilen haberci uygulamasıdır. Yerli kültürde de görülen bu gelenekte haberciye Rumeli muhacirleri tarafından testembelci¹²⁶³ adı verilmektedir. Testembelcinin vazifesi, erkek tarafının gelin almaya gelmekte olduğunu, gelenlerin mevcudunu ve sair bilgileri kız tarafına

¹²⁶⁰ İkinci kuşak mübadil Bayram Bölükbaşı (d.12 Aralık 1937) ile 25 Ağustos 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²⁶¹ İlyas Ege, *Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Susehri*, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017, s. 276.

¹²⁶² İlyas Ege, *A.g.e.*, s. 278.

¹²⁶³ Ege, *A.g.e.*, s. 279-280.

bildirir. Uyanık, atik ve iyi at binen gençlerden seçilen testembelci, içinde kızarmış tavuk, çerez, sigara, av fişegi bulunan heybesini alır, atına biner ve yola koyulur. Kız tarafının gençlerine yakalanmadan kız evine ulaşabilen testembelci, heybedekilerin sahibi olur. Yakalanması durumunda ise heybeyi vererek cezadan kurtulur.

Yine Rumeli muhacirlerinde, erkek tarafının gelinin indiğı günün akşamı yakın akrabalarını ve komşularını yemeğe davet etme geleneğı vardır. Buna “güveyi sofrası”¹²⁶⁴ denir. Yemekten sonra mevlit okunur ve dini nikâh kıyılır.

Rumeli muhacirlerinde gelin ve damat ikinci akşamdan başlayarak ev halkı ile birlikte yemek davetlerine giderler. “gelini ziyafete alma”¹²⁶⁵ denilen bu adette ilk daveti en yakın akraba yapar. Gelinin bu davetlerde çeyizine koyduğu hediyelerden götürmesi adettendir. Bu davetlerden birisi de gelinin baba evine olanıdır. Gelinin ziyafete çağrıldığı ev halkı ile arasında kaç-göç olmaz. Yani gelin, ev halkından biri gibi karşılanır.

Rumeli muhacirlerinin ilginç bir geleneğı de “gelinin yeni isim vermesi”¹²⁶⁶ uygulamasıdır. Bu geleneğe göre yeni evlenen genç kız, gelin olduğu ilk günden itibaren hane halkını, yakın akrabalarını ve komşularını hangi adla çağıracağını belirler. Yeni gelin; kayınbiraderlerine, görümcelerine, onların çocuklarına, yaşlarına göre Küçük Paşa, Biricik Ağa, Serbest Ağa, Gül Hanım, Biricik Hanım, Şeker Hanım vs. isimler koyar, bundan sonra bu kişilere yeni isimleriyle hitap eder ve bu durum ömür boyu sürerdi.

Kültürümüzün en önemli motiflerinden birisi de Hıdırellez’dir. Mübadillerin “eğrilce”¹²⁶⁷ olarak adlandırdıkları bayram, mayıs ayının altıncı günü yurdumuzun pek çok yerinde olduğu gibi Suşehri’nde de kutlanmaktadır. Eğrilce ile birlikte artık kışın bitip baharın başladığına inanılır. Bir bakıma, halk takviminde baharın başlangıcı olarak kabul edilen bu günde yapılan şenlik ve eğlencelerde bahar sevinci sezilir.

¹²⁶⁴ Ege, **A.g.e.**, s. 282.

¹²⁶⁵ Ege, **A.g.e.**, s. 282.

¹²⁶⁶ Ege, **A.g.e.**, s. 283.

¹²⁶⁷ Ege, **A.g.e.**, s. 288-89.

Mübadillerde yerli ahaliden farklı olarak hazırlıklar bir gün önceden başlar. Ayrıca bu güne özel nohutlu ekmek yapılır.

Suşehri’nde yerliler arasında pek rastlanmayan; genellikle Rumeli muhacirleri arasında yaygın olan bir gelenek de mantıfar çıkartma¹²⁶⁸ âdetidir: Genç kız ve gelinlerin kendi aralarında düzenledikleri bir çeşit niyet çekme oyunudur. Bir çömleğin içine su doldurulur. Mantıfara katılacaklar kendilerini temsil edecek objeyi (yüzük, küpe, boncuk, düğme vs.) bir çömleğin içine atarlar. Çömlek akşam vakti bir gülfidanının altına konur. Eğrilce eğlenceleri başlayınca çömlek orta yere getirilir. Mantıfara katılanlar, çömleğin etrafına halka olup otururlar. Beş altı yaşlarında bir kız çocuğunun başına bir yazma örtülür, çömleğin başına oturtulur. Genç kızlardan biri şu maniyi söyler:

Mantıfar başında mısın?

Cevahir taşı mısın?

Bir mektup versem sana,

Koynunda taşır mısın?

Küçük kız elini çömlekteki suya daldırır. Bir obje çıkarır. Simge kime ait ise mani onun şansına sayılır. “Bir mani-bir simge” şeklinde çömlekteki objeler bitinceye kadar oyun devam eder. Mantıfara katılanlar, şanslarına çıkan maniyi gülerek yorumlamaya çalışırlar.

Rumeli muhacirlerinin Suşehri kültürüne bir diğer katkısı da düğünlerdeki çalgıcılarıdır. Suşehri düğünlerinde “ince çalgı” denilen def(kabran), klarnet(gırnata) ve darbuka Rumeli muhacirleri tarafından yöreye taşınmıştır. Bunları icra eden çalgıcılar arasında Klarnetçi Şükrü Kargılı(Kara Şeker) ve def çalan eşi Güllü, Suşehri’nde hala hatırlanmaktadır. Rumelili klarnetçi Kara Şeker ile [yerlilerden] kemancı Kadir Şengül’ün uyumlu bir klarnet-keman ikilisi olduğu bilinmektedir¹²⁶⁹. Bu ekip çalışması, yerli-muhacir kaynaşmasına güzel bir örnektir.

¹²⁶⁸ Ege, **A.g.e.**, s. 290.

¹²⁶⁹ Ege, **A.g.e.**, s. 302.

11.4. Dil

Mübadillerin Anadolu'ya taşıdıkları kültürün önemli bir parçası da Rumeli'ye özgü kelimelerdir. Suşehri folkloru konusunda araştırmalar yapan İlyas Ege, Rumeli muhacirlerinin Suşehri'ne getirdikleri kelimelerden bazılarının unutulmuş kullanılmaz olduğunu(yakıtmak, talambaz, enser gibi), bazılarının da yıllar sonra dirilik kazanarak Türk Dil Kurumunun öz Türkçe sözcükleri arasında yer aldığını ifade etmektedir. Bu kelimeler arasında Rumcadan geçme seslerin de olabileceğini, fakat kelimelerin çoğunluğunun Türkçe(sayvan, şılamak, urmak) nitelikler taşıdığını belirten Ege, bu kelimelere Dede Korkut Kitabında rastladığını söylemektedir¹²⁷⁰. Mübadillerin çocukları ve torunları tarafından hâlâ kullanılan bu kelimelere; “Mimari Kültür” başlığında ele aldığımız “koliba” ve “Tarım Kültürü” başlığında ele aldığımız “topka” kelimesi örnek verilebilir.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikası kapsamında Rumeli'ye yerleştirilen ve asırlarca Rumlarla birlikte yaşayan Türklerin, dil bakımından onlardan etkilenmeleri ve onları etkilemeleri doğal bir neticedir. Ancak Anadolu'dan Rumeli'ye taşıdıkları kelimeleri asırlarca muhafaza eden Rumeli Türklerinin burada, sözlüklerine yeni kelimeler katarak Türkçenin zenginleşmesine katkıda bulunduklarının altını çizmekte yarar vardır.

11.5. Tarım Kültürü

Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasındaki tarım teknikleri ve kültürü mübadeleyle Anadolu'ya taşınmıştır. Mesela Suşehri ilçesinin Bostancık köyünde yaşayan ikinci kuşak mübadil Mehmet Kurt'un verdiği bilgiler bunun en açık örneğidir: “Anneannem Rumeli'den gelirken küçük bohçaların içinde fasulye domates, biber, mısır, kavun(topka) gibi ürünlerin tohumlarını getirmiş Suşehri'ne. Daha sonra onları ekmişler buradaki arazilerine. Yerliler de mübadillerden

¹²⁷⁰ Ege, **A.g.e.**, s. 181-184.; İlyas Ege, “Suşehri'nde Rumeli Kökenli Kelimeler”, **Sivas Folkloru-Aylık Folklor Dergisi**, Sayı: 35, Aralık 1975, s. 16-17. Ege'nin, mübadillerden derlediği ve alfabetik sıra ile verdiği 300 kelimelik “lûgatçe” içinden birkaç örnek vermek gerekirse: **Alva**: Eve yakın olan bahçe, **Bukla**: Ağaçtan yapılmış su kabı, **Cece**: Yenge, **Çultar**: Halı görünümünde uzun tüylü bir çeşit kilim, **Dolak**: Boyunbağı, kaşkol, **Gündek**: Kuyruksuz tavuk, **Kaçamak**: Undan yapılan bir çeşit yemek, **Kapina**: Böğürtlen, **Koz**: Ceviz, **Manca**: Ispanak, pırasa gibi yapraklı sebzelerin yemeği, **Maten**: Ayran, **Pin**: Kümes, **Şarba**: Eşarp, İpek başörtü, **Şapşak**: Su taşı, **Topan**: Yığın, öbek, **Topçukal**: Dünür.

öğrenmişler bunların tarımını. Ben 58 yaşındayım ve kendimi bildim bileli bu tohumları kullanıyoruz”¹²⁷¹. Mehmet Kurt’un anlatımında geçen fasulyenin Suşehri’nde “Selanik fasulyesi” olarak adlandırılması bu tezi güçlendirmektedir. Yine üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege’nin anlattıkları, yörede tarımın gelişmesinde mübadillerin etkin bir rol oynadıklarını göstermektedir: “Karık usulü sebze ekmeyi muhacirler getirmiştir Suşehri’ne. Sonra sebze çeşitlerinden patlıcan, bamya, domates, biber, vs. muhacirlerin öncülüğünde bu havalide üretilmeye başlanmış. Akıncılar buna en güzel örnek. Çok güzel sebze yetiştiren muhacirler var. Mesela Akıncılarda Salih Kuzu vardır. Sebzecilik yapılır, çok lezzetli kavun yetiştirilir orada”¹²⁷².

11.6. Mimari Kültür

Mübadiller, yeni vatanlarına Rumeli’nin mimari kültürünü de taşımışlardır. Bu kültürün en dikkat çeken unsurlarından biri olan Rumeli konağı, bilhassa Suşehri ilçesinin Kemalpaşa Mahallesi’nde iskân edilen mübadiller tarafından inşa edilmiş ve uzun yıllar kullanılmıştır. Eski bir Ermeni yerleşim alanı olan mahalle, mübadillerin iskânıyla birlikte “muhacir mahallesi” diye anılmaya başlanmış, daha sonra ismi resmiyette Kemalpaşa Mahallesi olmuştur. Halen bu isimle anılmaktadır. Mübadil ailelerle gerçekleştirdiğimiz sohbetlerde¹²⁷³, mübadillerin Rumeli’deki evlerinin benzerlerini burada inşa ettiklerini öğreniyoruz. Yakın zamana kadar pek çok örneğine rastlanan bu Rumeli konaklarının¹²⁷⁴ bugün ayakta kalan örneklerinden birisi de mübadilenin ilk yıllarında Kemalpaşa Mahallesi’nde muhtarlık yapan Süleyman Güven’in yaptırdığı konaktır. Bu konak, birinci kuşak mübadillerden yapı ustası Kâmil Fırat ve Hüsnü Fırat tarafından 1948 yılında inşa edilmiştir.

Söz konusu konakların genel mimari özelliklerine bakıldığında bir ailenin günlük ihtiyaçlarını karşılayacak mahiyette inşa edildiğini ve son derece işlevsel olduklarını söyleyebiliriz. Üçüncü kuşak mübadillerden İlyas Ege, bu konuda şunları anlatmaktadır: Rumeli’deki evler bir avlunun içerisinde. Etrafında bizimkilerin

¹²⁷¹ İkinci kuşak mübadil Mehmet Kurt (d. 1 Şubat 1961) ile 12 Ağustos 2018 tarihinde Bostancık köyünde yapılan röportaj.

¹²⁷² Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege (d.1 Ocak 1950) ile 17 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²⁷³ İkinci kuşak mübadil Halit Yazıcı(d. 2 Şubat 1934) ile 14 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj; İkinci kuşak mübadil Recai Kırılmaz(d. 20 Şubat 1938) ile 16 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²⁷⁴ Suşehri’nin Kemalpaşa Mahallesi’nde muhtarlık yapan birinci kuşak mübadil Süleyman Güven’in bu mahallede inşa ettirdiği Rumeli tarzı konak için bkz: Ek 18, s. 467.

deyimiyle “mabeyn duvarı” vardır. Bu duvarın üstünde diken vardır. O zaman tel yok tabii. Bu duvarın iki tane kapısı var, avluya açılan. Birisi insanların kullandığı “piyade kapısı” diğeri at arabalarının, öküz arabalarının girip çıktığı “kanatlı kapı”. Kanatlı kapının da üzeri kapalıdır. Çünkü yağıştan korunması gerekiyor. Avlunun içinde evin müstemilatı var. Burada ne var? Bir tane mutfak var: Oturulan evden ayrı, orada ekmek yapılıyor. Çünkü muhacir kadınlarının en ağır işi ekmek yapmak. Ekmek taze tüketilir bizde. Hemen her gün ekmek yapılabilir. O mutfağa aslında “hizmet evi” deniyor. Yine avluda bağlı, cevval, iri bir köpek vardır. Çünkü gece baskın olabilir. Yine avlunun bir tarafında hela vardır. Ve bu avluda harman da yapılıyor. Samanlık ve ahır da vardır. Yerleşim planı bu şekilde. Şimdi, buraya gelince muhacirler burada da aynı geleneği devam ettiriyorlar. Mesela bizim Suşehri’ndeki eski evimizin olduğu mahallede binalar sıralanmış, böyle etrafı kapalı duvarla. Muhacirlerin çoğunun evi böyle duvarla çevriliydi. İçerisinde de harmanı, samanlığı, ahırını vs. her şeyi var. Tıpkı Rumeli’deki gibi...¹²⁷⁵.

Suşehri ilçesinin Bostancık köyünde iskân edilen mübadil bir ailenin çocuğu olan Süleyman Matur ise konakların mimari özelliklerine ve kullanım biçimine dair şunları anlatmaktadır: “Mesela Süleyman Ağa’nın konağı var burada, Çalcılar’daki yapılara benzeyen. Yine muhacir Hacı Nizamların evleri ve yine sokak içerisinde göçmen evleri vardı. Bu evler ahşap ve iki katlı olarak yapılmış hep... Rıfat dedem, gelmezden 3 sene önce 3 katlı bir konak yapmış Çalcılar’da. Bu konağın en alt katında koyunların ağılı varmış. Onun üstü sofa dedikleri yermiş; yeme, içme gibi günlük hayatın devam ettiği bölümmüş orası. En üst katta da 8 odalı yatma yeri var imiş. Orada yatıp kalkarlarmış. Buraya gelince sadece hayvan barınaklarını ayrı yere yapmışlar. Bostancık gibi muhacir köylerinde ve Suşehri’nin merkezinde genelde iki katlı ahşap karkas sistemde yapmışlar evlerini muhacirler. Birinci kat genellikle mutfak, oturma yeri; ikinci katta yatma yeri olarak planlanmış. Genellikle böyle. Halen bu tip evlerimiz var”¹²⁷⁶.

¹²⁷⁵ Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege (d.1 Ocak 1950) ile 17 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²⁷⁶ İkinci kuşak mübadil Süleyman Matur (d.2 Ocak 1959) ile 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

Mübadillerin estetik anlayışını yansıtan bu evlerin inşa süreci de sosyal hayata dair önemli ipuçları vermektedir. Kadın-erkek dayanışmasının bir ürünü olarak göze çarpan bu yapım sürecini İlyas Ege'nin gözlemlerine dayanarak verelim: “Mesela evler badanalı. Dışı da içi de. Yeşilyayla köyü buna en güzel örnekti bizim çocukluğumuzda. Şimdi tabi, bozuldu. Bu geleneği takip etmek de zorlaştı. Evlerin yapımı erkeklerin sorumluluğunda ama boyası, badanası kadınları işi. Badanayı kadınlar yapar. Suşehri'nde sarı renkli bir toprak bulmuşlar bir zamanlar. Yeşilyayla'da bütün evlerin dış cepheleri o sarı toprakla badana edilmişti. Yani hep aynı renkle boyanmıştı muhacir evleri. Bir de süs yapmışlardı. Hiç unutmam. O zaman çocuktum, fotoğraf makinam yoktu. Eskişar'a giderdim. Bi ara bordür diye bir şey çıkmıştı. Böyle su şeklinde motifler falan bunlar. [Evin duvarının] alt kısmını, bir metreye yakın kısmını, kahverengiye yakın koyu renkli toprakla boyamışlar. Üstündeki kısma da onunla, kazayağı dediğimiz süs yapıyorlardı. Başka motifler de yapılıyordu...”¹²⁷⁷.

İnşa ettikleri evler dışında, muhacir fırını ve mübadillerin koliba¹²⁷⁸ dedikleri bostan kulübeleri de Rumeli'den Suşehri'ne taşınan mimari unsurlara örnektir. Türkiye'deki mimari anlayışın 20. yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başlamasıyla mübadillere özgü yapılar da zamanla yok olmaya yüz tutmuştur. Bununla beraber Suşehri'nde yaptığımız saha çalışmasında, söz konusu mimari kültürün somut örneklerinin hâlâ ayakta olduğunu ve günlük yaşantının bir parçası olarak mübadiller tarafından kullanıldığını tespit ettik.

¹²⁷⁷ Üçüncü kuşak mübadil İlyas Ege (d.1 Ocak 1950) ile 17 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹²⁷⁸ Mübadiller tarafından hâlâ kullanılan bostan kulübesi(koliba) için bkz: Ek 17, s. 466.

11.7. Diğer Kültürel Unsurlar

Mübadillerin Selanik'ten taşıdıkları kültürel unsurlardan birisi de “sübek”¹²⁷⁹ denilen sistemdir. Erkek çocukların beşiğinde kullanılan ve çocuğun altını ıslatmasını önleyen bir mekanizmadan ibaret olan sübek, Suşehri'nde iskân edilen mübadiller tarafından uzun yıllar kullanılmıştır.

Yine mübadillerin “asker karşılama”¹²⁸⁰ geleneği de dikkat çeken bir uygulamadır. Askerlik vazifesini tamamlayarak evine dönen genci ziyaret etmek isteyen yakınları, evde yapılan bir bütün ekmek (35-40 cm çapında, 6-7 cm kalınlığında) ile birlikte bir tepsi tatlıyı (baklava, ırmik tatlısı veya mısır tatlısı) beyaz ve nakışlı bohçalar içinde, baş üzerinde taşıyarak götürürler ve ikram ederlerdi.

Tüm bunlarla birlikte Rumeli'den gelen Türklerin, medenî bakımdan Anadolu'nun Orta ve Doğu Anadolu köylülerinden üstün oldukları yönünde tespitler¹²⁸¹ de bulunmaktadır. Gerçekten de yukarıda ifade edildiği üzere tarım tekniklerinden mutfak kültürüne, mimariden el sanatlarına kadar pek çok alanda Anadolu'nun kültürel birikimine önemli katkı veren mübadiller, iskân edildikleri köylerin kalkınmasını sağlamışlardır.

¹²⁷⁹ Ege, **A.g.e.**, s. 264. Bu sistemin Orta Asya'da yaşayan Türkler tarafından da kullanıldığına dikkat çeken Ege, sübek adı verilen mekanizmanın Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan Rumeli'ye taşındığını ve mübadeleyle tekrar Anadolu'ya (Suşehri'ne) mübadiller tarafından getirildiği tezini savunmaktadır.

¹²⁸⁰ Ege, **A.g.e.**, s. 271. Ege, bu geleneğin 30-40 yıl öncesine kadar Suşehri'nde mübadiller arasında yaygın olduğunu ifade etmektedir.

¹²⁸¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 276.

12. Mübadeleye Tâbi Olmayan Muhacirlerin Sivas'ta İskân

Bu dönemde Mübadele Antlaşması dışında Türkiye'ye gelerek Sivas'ta iskân edilen muhacirler de vardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde Müslümanlara karşı artan baskılar ve katliamlar, Boşnaklarla birlikte Türklerin de bölgeyi terk etmesine neden olmuştur. 1923-1924 yıllarında yaşanan bu göç dalgasıyla Türkiye'ye gelenlerin bir kısmı da Sivas'ta iskân edilmiştir.

Sivas'ta iskân edilmek üzere Selanik'ten hareket eden ilk kafile önce İstanbul'a gelmiştir. Burada bir süre dinlenen ve gerekli sıhhi muayeneleri yapılan muhacirler, İstanbul Mıntika Müdüriyeti tarafından Gülcemal vapuruyla Samsun'a sevk edilmiştir. 31 Aralık 1923 tarihinde Samsun'a ulaşan muhacirler, burada bir müddet misafirhanelerde barınmışlardır. Daha sonra iç bölgelere dağıtım yapılırken Sivas vilayetine 84 hanede 438 nüfus muhacirin sevk planlanmıştır¹²⁸².

Ancak muhacirlerden bir kısmı çeşitli sebepler öne sürerek Sivas'a gitmek istememiştir. Mesela Ustorumca muhacirlerinden 7 hanede 44 nüfus ve Üsküp muhacirlerinden 1 hanede 4 nüfus olmak üzere toplam 8 hanede 48 nüfustan oluşan bir grup “muhacirlik hakkından vazgeçtiklerini” ifade ederek Sivas'a gitmemiştir. Yine Sivas'a gitmekten vazgeçen Ustorumca muhacirlerinden Mehmed oğlu Ali, yazdığı dilekçede: “hükümetten hiçbir muavenet talep etmeyeceğini ve muhacir olmayarak yaşayacağını” ifade ederek iskân hakkından vazgeçmişti. Ustorumca muhacirlerinden Yaşar oğlu Halil ise firar etmiştir. Öte yandan kafilede bulunan 4 çocuk da Sivas'a sevk edilmeden önce vefat etmiştir. Netice itibarıyla toplam 76 hanede 386 nüfus muhacir, Samsun'da bir müddet misafir edildikten sonra 3 ila 20 Ocak 1923 tarihleri arasında gruplar halinde Sivas'a sevk edilmiştir. Bu muhacirlerin memleketleri; Üsküp, İştîp, Taşlıca, Niş, Pirlepe, Yenipazar, Tikveş ve Piriştine olarak kayıtlara geçmiştir¹²⁸³.

Muhacirler cinsiyetlerine ve yaşlarına göre sevk ve jurnal defterlerine kaydedilmiş olup 11 yaş ve altı küçük, 12 yaş ve üstü büyük olarak kabul edilmiştir.

¹²⁸² BCA, Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri, Defter No: 32, 1923-1924, s. 102-125.

¹²⁸³ BCA, Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri, Defter No: 32, 1923-1924, s. 102-125.; BCA, Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri, Defter No: 33, 1923-1924, s. 11-48.

Buna göre Sivas’a sevk edilen muhacirlerin % 68’i büyük, % 32’si küçüktür. Bununla birlikte kafilenin % 48’i kadın % 52’si erkeklerden oluşmaktadır. Aile reislerinin cinsiyet dağılımında erkeklerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Hane reislerinin 72’si erkek, 4’ü kadındır¹²⁸⁴. Netice itibarıyla, bu gruptaki muhacirlerin en azından yarısının üretici durumda olduklarını söylemek mümkündür.

Sivas gelen muhacirlerin kesin iskânları 1925-1928 tarihleri arasında yapılmıştır. Elimizdeki iskân kayıt defterlerine göre bu dönemde Sivas’ta 12 hanede 45 nüfus iskân edilmiştir. Kayıtlarda “gayr-ı mübadil” olarak geçen bu muhacirler, Silistre, Zıştovi, Bosna, Manastır, Üsküp’ten gelmişlerdir. Sivas’ın merkezinde Pazar, Hoca İmam, Cami-i Kebir, Akdeğirmen, Paşabostanı, Uryan-ı Zımmi, Sarı Şeyh, Demirciler, Hanlı ve Küçükbengiler mahallelerinde iskân edilen söz konusu muhacirler arasında Duyun-ı Umumiye kolcusu, asker emeklisi, gardiyan, berber ve kâtip¹²⁸⁵ gibi farklı meslek kollarına mensup olanlar bulunmaktadır.

¹²⁸⁴ Aynı yerler.

¹²⁸⁵ BCA, 34 Numaralı Sivas Merkez Şark Mültecileri Kayıt ve Tahsis Defteri. Defterin ilk 24 sayfası kayıptır. 25. Sayfadan başlayan deftere 29. sayfadan itibaren yeni bir numaralandırma yapılmıştır. Aralıklı olarak toplam 17 sayfalık boşlukları da sayarsak defter 93 sayfadan ibarettir.

B. BOŞNAK MUHACİRLERİN SİVAS VİLAYETİNDE İSKÂNİ

1. Göçlerin Sebepleri

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın neticesi olarak imzalanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti, Balkanlarda önemli miktarda toprak kaybına uğramıştı. Antlaşmaya göre Bosna-Hersek Osmanlı Devleti'nde kalacak, ancak Avusturya tarafından işgal edilecek ve yönetilecekti. Alınan bu karar, Bosna-Hersek'te yaşayan Müslümanların ve Sırbistan'a katılmak isteyen Slavların tepkisine neden oldu. Buna rağmen Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal etmek için zora başvurarak, bir yıllık uğraşmadan sonra bölgeyi yönetimine aldı¹²⁸⁶. Balkanlara tamamen hâkim olmak isteyen Avusturya, Bosna-Hersek'i elde tutabilmek için nüfus yapısını kendi lehine değiştirmek istiyordu. Bunun için kendi tebaası olan Katolik nüfustan bir kısmını Bosna-Hersek'e yerleştirirken, diğer taraftan Müslümanları Katolikleştirmeye çalıştı. Türkiye'yi anavatan olarak gören Bosna-Hersek Müslümanları, Avusturya'nın bu siyaseti karşısında çözümü kitle halinde göç etmekte bulacaktır¹²⁸⁷. Bu durum karşısında bölgedeki nüfuzunu tamamen kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti, önce göçleri önlemeye çalıştı, bunu başaramayınca, Bosnalı Müslümanları Balkanlarda iskân etti. Ancak toprak kayıpları devam ettikçe Bosnalı muhacirler Trakya ve Anadolu'da iskân edilmiştir¹²⁸⁸.

20. yüzyılın başında, bilhassa Balkan Savaşları esnasında yaşanan kanlı olaylar ve zorla Hristiyanlaştırma hareketleri, Boşnakları yeni bir göçe sürüklemiştir. Nitekim İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Sırbistan ve Karadağ'a bırakılan Eski Sancak bölgesindeki Akova, Taşlıca, Yenivaroş, Priboy, Priyepolye, Yenipazar, Seniçe ve Tutin havalisinde yaşayan Boşnaklar¹²⁸⁹, topraklarını terk ederek Türk hâkimiyetindeki topraklara göç etmiştir. Göç etmeyenler ise 1918 yılında kurulan Sırp-

¹²⁸⁶ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2014)**, Der Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2015, s. 421-426.

¹²⁸⁷ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 126.

¹²⁸⁸ Fahriye Emgili, **Boşnakların Türkiye'ye Göçleri(1878-1934)**, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2012, s. 281-300.; Erdal Taşbaş, "Bosna Muhacirlerinin Anadolu'da İskânı(1860-1908)", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Ağustos 2017, C. 4, S. 8, s. 72.

¹²⁸⁹ Safet Bancoviç, "20. Yüzyılda Sırbistan ve Karadağ'dan Müslüman Göçleri", **Muhacirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler**, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Otorite Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 89-90.

Hırvat-Sloven Krallığı döneminde ekonomik ve siyasi baskılara maruz kalmışlardır¹²⁹⁰. Bu anlamda Şahoviçi katliamı, söz konusu dönemin en önemli olaylarından birisidir. Kolaşin yöneticileri eliyle işlenen Kolaşin Belediye Başkanı Boško Boškoviç cinayetinin, Müslüman çete lideri Yusuf Mehonyiç'in üzerine atılması ve bu vesile ile birkaç yüz Müslüman'ın, 9-10 Kasım 1924 tarihinde Şahoviçi'de, Sırp ve Karadağlılar tarafından katledilmesi¹²⁹¹ bölgede yaşayan Boşnakların Anadolu'ya göçünü hızlandırmıştır. Bu olaydan dolayı Kolaşin'den Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Boşnakların bir kısmı da Sivas'ın Gemerek ve Zara ilçelerine bağlı köylerde iskân edilmiştir.

Söz konusu göçün ana sebebi olması itibarıyla 9-10 Kasım 1924 tarihinde Şahoviçi'de yaşanan olayları, ayrıntılarıyla ele almamız gerekiyor. Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki; herhangi bir savaşın olmadığı ortamda, bir gecede yüzlerce masum Müslümanın öldürülmesi, Boşnaklara yapılan sistemli bir katliamın en açık kanıtıdır. Nitekim bu durum, katliama tanık olanların ifadelerine de yansımıştır. Bunlardan birisi de Karadağlı Milovan Cilas'tır. Katliama bizzat katılan babası Nikola Cilas'tan dinlediklerini ve kendi gözlemlerini aktaran Milovan Cilas'ın anlattıkları, Boşnakların uğradığı katliamı gözler önüne sermektedir. Saldırıları esnasında Müslümanların tamamen silahsız olduklarına dikkat çeken Milovan Cilas, katillerin ruh halini şu sözlerle ortaya koymuştu: "...Sonradan haydutların çoğu yaptıkları bu katliamdan utandılar. Ama olan olmuştu. Diğer Karadağlılardan daha acımasız olmayan babam bile bu olay hakkında konuşmayı hiç sevmezdi. Aslında katliama katıldığı için utanıyordu. Tıpkı yaptıklarının farkına sonradan varan, yeni ayılmış bir sarhoş gibi... Gerçekleşen vahşet katilleri bile iğrendirmişti. Ağabeyimle ben dehşete kapılarak, katillerin elebaşlarından biri olan babamızı suçladık. O ise saldırıda sadece bazı Müslüman önde gelenlerin yok edileceğini düşündüğü gerekçesiyle kendini savundu."¹²⁹².

¹²⁹⁰ Safet Bancoviç, **A.g.m.**, s. 91.

¹²⁹¹ Şerbo Rastoder, "Karadağ'dan Müslüman Göçleri", **Muhacirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler**, Derleyen: Hayri Kolaşinli, Otorite Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 114.

¹²⁹² Boşnak muhacirlerin Şahoviçi'de uğradıkları katliama tanık olanların ifadeleri için bkz.: **A.g.e.**, s. 133-143. Daha sonra Yugoslavya'da parlamento kurulmasına rağmen katliamın gizlendiğini, devlet tarafından bu konuda hiçbir araştırmanın yapılmadığını dile getiren Cilas, Şahoviçi'de Müslümanların haksız yere öldürüldükleri şu sözlerle aktarmaktadır: "...Babam, Boško Boškoviç'in Müslümanlar tarafından değil, Kolaşinli Karadağlılarca

Milovan Cilas, Müslüman Boşnakların nasıl bir işkenceye maruz kaldıklarını ise şu sözlerle ifade etmektedir: “Şahoviçi’deki tutukluların öldürülmesinden sonra köylümüz Sekula, cesetten cesede giderek ayak topuğu üzerindeki bağları kesiyordu. Bu, köylerde boğaların baltayla yere düşürüldükten sonra tekrar ayağa kalkmalarını engellemeye yarayan bir uygulamaydı... Annelerinin ya da kız kardeşlerinin kucaklarından alınan küçük çocuklar, hiçbir beis görülmeden oracıkta kesilmekteydi... Müslüman din görevlilerinin alınlarına haç kazınmış ve sakalları yolunmuştu... Bir köydeki az sayıda Müslüman bir ot yığına tel ile bağlanıp yakılmıştı... Bir grup katil ise uzaklardaki ıssız bir Müslüman çiftliğini basmışlar ve çiftlikteki köylüyü kurban keserken bulmuşlardı. Amaçları önce onu öldürüp evini yağmalamaktı. Ancak kurban kesiyor olması, katilleri, köylüyü de aynı şekilde öldürme fikrine sevk etmiş ve onu yakındaki bir ağaca baş aşağı şekilde asmışlardı. İçlerinden birisi tecrübeli bir kasap olduğundan önce köylünün kafasını hiç acele etmeden bedeninden ayırmış, sonra da göğsünü açıp henüz atmakta olan kalbini elleriyle çıkararak köpeklerle vermişti. Bu kasap daha sonraları pek çok yerde köpeklerin bile Türk[Müslüman] etini yemek istemediğini söyleyebilmişti¹²⁹³.

Tüm bu anlatılanlar, Müslüman Boşnakların öldürülmekle kalmayıp işkenceye maruz bırakıldıklarını gözler önüne sermektedir. Siyasi otoritenin de göz yumduğu bu vahşet, her şeyden önce bir insanlık suçudur. Bu korkunç olaya tanık olan ve Anadolu’ya göç ederek canlarını kurtaran muhacirlerin ifadeleri, yıllar sonra dahi katliamın etkisi altında kaldıklarını gösteriyor. Mesela ikinci kuşak muhacirlerden Ahmet Duran Koşaroğlu’nun babasından aktardığı şu sözler bu konuya ışık tutmaktadır: “Sırp vahşetini görmüş babam, ve bu konular açıldığında ‘ekmeğimiz olmasın da silahımız olsun’ derdi. Çocukluğunun geçtiği Vranej kasabasından, arkadaşlarından, evinden ayrılmak çok zor olmuş. Yaşadıklarından ötürü vatan hassasiyetinin çok yüksek olduğunu söyleyebilirim babamın. Hatta, ‘Oğlum: vatanım, bayrağım, ezanım olsun da ben açlığa razıyım’ dediğini çok defalar işitmişimdir”¹²⁹⁴.

öldürüldüğünü güvenilir bir kaynaktan öğrenmişti. İşte sadece bu bilgi bile bu olayın her açıdan tam bir haksızlık olduğunu belgelemektedir”: **A.g.e.**, s. 143.

¹²⁹³ **A.g.e.**, s. 142-143.

¹²⁹⁴ İkinci kuşak Boşnak muhacir Ahmet Duran Koşaroğlu (d.28 Haziran 1950) ile 20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde yapılan röportajlar.

2. Göç Yollarında Yaşananlar

Boşnak muhacirlerin hangi yolları takip ederek Sivas'a ulaştıklarına dair resmî bir vesikaya ulaşamadık. Ancak saha çalışması kapsamında görüştüğümüz ikinci ve üçüncü kuşak muhacirlerin anlatımlarına göre Gemerek'te iskân edilenlerin Samsun-Amasya-Tokat yolunu kullanarak, Zara'da iskân edilenlerin ise Giresun-Şebinkarahisar-Suşehri yolunu kullanarak iskân mntıklarına geldiklerini söylemek mümkündür.

Ailesinin Sivas'a göçünü babasından ve amcasından dinleyen Ahmet Duran Koşaroğlu, göç yolları ve yaşanan sıkıntılar hakkında şu bilgiyi vermiştir: “Babam, 9-10 Kasım 1924 tarihli Şahoviçi katliamından sonra annesiz ve babasız olarak 1925 yılının Mart ayında amcalarının himayesinde yola çıktıklarında 10 yaşında bir çocuk imiş. Babamın anlattığına göre Kolaşın'den hareketle Niş şehrinde toplanıyorlar ve demiryolu ile İstanbul'a geliyorlar. Devlet büyüklerimiz, Galata Kulesi'nin yakınında geçici olarak iskân etmiş bizimkileri. O zaman Galata Kulesi civarında çoğunlukla Romenler yaşıyormuş. Romenler bizimkileri pek de hoş karşılamamışlar muhacir olarak. Bunun üzerine kafileden bazıları Kolaşın'e geri dönmek istemiş. Yani kendi aralarında da bazı sorunlar yaşamışlar. Neticede katile, İstanbul'da bir iki ay kaldıktan sonra gemiyle Giresun'a gelmiş. Giresun'da Kazım amcam vefat etmiş ve onu orada defnetmişler. Daha sonra bizimkileri iskân edilmek üzere Sivas'a göndermişler. Sivas'a gelenler Şarkışla'nın köylerinde iskân edilirken Kamil amcam ablası ile birlikte Şarkışla'ya bağlı Karagöl köyüne yerleşmiş. Lakin babam, diğer amcalarının koruması altında Giresun'dan Kolaşın'e geri dönmek maksadıyla İstanbul'a geri dönmüş. Sivas'ta iskân edilen büyüklerimiz, Kolaşın'e geri dönmek isteyenleri İstanbul Valiliğine şikâyet etmişler, “bunları göndermeyin” diye. Bunun üzerine İstanbul'dan tekrar geri çevrilerek gemiyle Samsun'a sevk edilmişler. Babam, “Samsun'dan, Sivas'a 29 günde geldik” diye anlatırdı. At arabasıyla gelmişler. Yalnız söyleymiş: Büyükler yürüdükleri halde çocukları ve çok yaşlıları arabaya bindirirlermiş. Geceleri hanlarda konaklıyorlar. Samsun'dan hareketle Havza, Merzifon, Amasya üzerinden Tokat'a, oradan da Sivas'a geliyorlar. Babamın da dâhil olduğu ikinci katile, Zara ilçesinin Şerefiye nahiyesinin köylerinde iskân edilmiş.

Babam, Ramazan amcasıyla birlikte Çevirmehan köyüne yerleştirilmiş, 1943 yılında Şarkışla'nın Karagöl köyüne naklini aldırılmış..."¹²⁹⁵.

Boşnakların göç yolları, İstanbul'daki geçici ikametleri ve Sivas sevk edilmeleri hakkında ikinci kuşak muhacirlerden Celal Kaya ise babasından dinlediği ve kayıt altına aldığı şu bilgiyi paylaşıyor: “Şahoviçi katliamından sonra Niş şehrine gelen büyüklerimiz, buradan yük vagonlarına binerek demiryolu ile İstanbul'a, Sirkeci istasyonuna gelmişler. Burada, Fatih Camii'nin avlusunda bir ay kalmışlar. Devlet yetkilileri, gelen muhacirleri Galata Kulesi etrafına iskân etmek istemişler, ancak büyüklerimiz o mıntıkaları gezmiş ve orada yasayan ahalinin tavrını tasvip etmediklerinden buraya yerleşmek istememişler. Bunun üzerine gelen muhacirler gemilere bindirilerek Giresun'a gönderilmiş. Burada Rumlardan kalan kanlı evlere yerleştirilmişler. Kanlı evler diye adlandırılan evler, sonradan öğrendiklerine göre Pontus Rum eşkıyalarına ait evler olup Topal Osman tarafından boşaltılan hanelermiş. Babam, Giresun'da 3,5 ay kaldıklarını ve yol yapımında çalıştıklarını, küçük kardeşleri Kazım'ın Giresun'da öldüğünü ve o tarihlerde yine Giresun'da büyük bir tifo salgını olduğunu anlatırdı. Lakin Babamlar Giresun'un iklimine alışamaz ve kafiyeledeki büyüklerden oluşan bir heyetle, Fevzi (Çakmak) Paşa'ya ulaşarak sıkıntılarını iletirler. Fevzi Çakmak da konuyu Atatürk'e iletir. Atatürk, “gelen muhacirleri Dersim'e (Tunceli'ye) gönderelim” der. Bunun üzerine Fevzi Paşa, “Paşam, bunlar bir ateşten çıktılar. Bunları ikinci bir ateşe atmayalım” diye cevap verir. Bunlar yaşanırken bir dönem Kolaşın'de Kaymakamlık yapan ve daha sonra İstanbul ve Sivas valiliğinde bulunan Süleyman Sami Kepenek Bey'in de katkılarıyla Sivas'a yerleşmelerine karar verilir. Daha sonra gemi ile Samsun'a gelirler. Bir grup alınan bu kararın gereği olarak Sivas'a doğru yola çıkarken diğer bir grup da Samsun'da paniğe kapılır ve “biz tekrar Kolaşın'e gidiyoruz” diyerek İstanbul'a doğru yola çıkarlar. Daha sonra Sivas'a gelenler, İstanbul'a dönenleri, “Kolaşın'e kaçıyorlar” diye ihbar ederler. Sivas'a gelenler, Şarkışla kazasının Gemerek nahiyesine bağlı Karagöl, Burhan, Dendil ve Tekmen köylerinde iskân edilirler. İstanbul'a gidenlere ise Kolaşın'e gitme müsaadesi verilmez ve tekrar Sivas'a sevk edilirler. Bu ikinci kafiye, geri dönüş cezası olarak Sivas'ın Zara ilçesinin Şerefiye

¹²⁹⁵ Aynı röportaj.

nahiyesine bağı köylere yerleştirilmişlerdir¹²⁹⁶. Birbirini tamamlayan bu iki hatıradan yola çıkarak, yaşanan bazı sorunlardan dolayı Sivas’a iki farklı kabile halinde gelen Boşnakların ilk kısmının Şarkışla ilçesinin köylerinde, ikinci kısmının ise Zara ilçesinin köylerinde iskân edildiklerini söyleyebiliriz. Aşağıda, inceleme imkânı bulabildiğimiz iskân-tahsis defterlerine ve arşiv vesikalarına dayanarak Boşnakların iskân faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir.

3. İskân Faaliyetleri

Sivas vilayetine ilk olarak 1915 yılında Boşnak muhacirler gelmişti. Bu dönemde Konya’nın Ereğli, Karaağaç, Ilgın, Akşehir, Saideli (Kadınhanı) ve Karaman kazalarında misafir olarak bulunan 181 hane Boşnak muhacirin Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Sivas vilayetinde boşalan köylerde iskânlarına karar verilmişti¹²⁹⁷. Daha sonra, 9/10 Kasım 1924 tarihindeki Şahoviçi katliamından dolayı memleketlerini terk etmek zorunda kalan Sancaklı Boşnakların bir kısmı Sivas’ta iskân edilmiştir.

Boşnaklar vilayet dâhilinde ağırlıklı olarak Şarkışla ve Zara ilçelerinde iskân edilmiştir. Bununla birlikte vilayet merkezi ile Hafik ve Gürün ilçesi de Boşnakların iskân mıntıklarındandır. Sonraki tarihlerde gelenlerle birlikte Boşnakların vilayet dâhilinde iskân edildikleri mıntıklar ve hane/nüfus miktarı tablo 42’de gösterilmiştir¹²⁹⁸:

Tablo 42: Sivas Vilayetinde İskân Edilen Boşnak Muhacirler

İskân mıntıkası	Hane	Nüfus
Sivas Merkez	5	27
Şarkışla	298	1.126
Hafik	41	191
Zara	117	457
Gürün	10	61
Toplam	441	1.762

¹²⁹⁶ İkinci kuşak Boşnak muhacir Celal Kaya (d.14 Ekim 1959) ile 25 Ağustos 2019 tarihinde yapılan röportaj.

¹²⁹⁷ Dâhiliye Nezaretinden Konya vilayetine çekilen 17 Haziran 1331[m.30 Haziran 1915] tarihli şifre telgraf: **BOA, DH. ŞFR.**, 54/246.

¹²⁹⁸ Hasan Tahsin, **Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimâî Coğrafyası**, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti Neşriyatından No: 32, Hilal Matbaası, İstanbul 1932, s. 71-72.

3.1. Şarkışla’da İskân Edilen Boşnak Muhacirler

Boşnak muhacirler Şarkışla ilçesinin Gemerek nahiyesine bağlı Karagöl, Dendil, Burhan, Tekmen ve Çepni köylerine yerleştirilmiştir. İskân işlemleri ağırlıklı olarak 1925 yılının Ekim ayında tamamlanan Boşnakların küçük bir kısmı 1926-1927 yıllarında iskân edilmiştir. Muhacirlerin tamamının uğraşı alanı rençperdir. Söz konusu köylerde iskân edilen 290 hanede 1.204 nüfus muhacire toplamda 19.223 dönüm arazi tahsis edilmiştir¹²⁹⁹. Bu dağıtımdan anlaşıldığı kadarıyla nüfus başına yaklaşık 16 dönüm ve hane başına yaklaşık 66 dönüm arazi düşmektedir ki o günün koşullarında Boşnak muhacirlere gereken yardımın yapıldığını söyleyebiliriz.

Nitekim 1928 yılında iskân mntıkalarında yapılan teftişte Boşnak ailelerden sadece 4 tanesinin iskân mahallini terk ettiği görülmektedir. Bunlardan Karagöl köyünden iki hane Adana’ya giderken, Dendil köyünden bir hane kendi isteğiyle Zara kazasındaki akrabalarının yanına nakledilmiştir. Tekmen köyünden bir hane ise iskân mntıkasından firar etmiştir¹³⁰⁰. Bu durum, Boşnak muhacirlerin kısa sürede iskân edildikleri köylerde üretici konuma gelerek yeni vatanlarına uyum sağladıklarını göstermektedir.

Tablo 43: Şarkışla Kazasında İskân Edilen Boşnak Muhacirler

İskân mntıkası	Hane	Nüfus	İskân tarihi
Karagöl	118	505	1-8 Ekim 1925
Dendil	85	347	2 Ekim 1925
Burhan	47	183	6 Ekim 1925
Tekmen	30	123	5 Ekim 1925 ve 20 Ocak 1927
Çepni	10	46	11 Temmuz 1926 / 6 Temmuz 1927
Toplam	290	1.204	

3.2. Zara’da İskân Edilen Boşnak Muhacirler

Boşnakların Zara ilçesinde iskân edildikleri yerler, Şerefiye nahiyesine bağlı eski Rum köyleridir. Söz konusu köylerde yaşayan Rumlar, civardaki Kürtlerle birleşerek eşkıyalık yaptıkları ve Sivas-Erzurum yolu üzerindeki asayiş bozdukları gerekçesiyle 29 Mayıs 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Giresun’un Kırık

¹²⁹⁹ BCA, 33 Numaralı Sivas Tahsis Defteri(1924-1928), s. 101-201.

¹³⁰⁰ Aynı defter, s. 103, 107, 169 ve 191.

nahiyesine nakledilmişti¹³⁰¹. İşte bu karar doğrultusunda boşaltılan Kayadibi, Dereköy, Alişir, Göktepe, Güllüali, Armutçayır, Deredam ve Müslümad, köylerine Boşnak muhacirler iskân edilmiştir¹³⁰².

3.3. Gürün’de İskân Edilen Boşnak Muhacirler

Gürün ilçesine 18 Ocak 1924 tarihinde 13 hanede 61 nüfus Boşnak muhacir gelmiş¹³⁰³, ancak bunlar iskân edilememiştir. Boşnak muhacirlerin yaşadığı bu mağduriyet, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey tarafından 5 Kasım 1924 tarihinde Meclis gündemine taşınmıştır. Halis Turgut Bey’in ifadesine göre; mübadillerden önce Sivas’a gelen Boşnak muhacirler, Arnavutlarla birlikte Gürün kazasında ve civar köylerde iskân edilmişlerdi. İskânları için 20-30 bin lira sarf edilen Boşnak ve Arnavut muhacirler hakkında yapılan tahkikatta bunların İmar ve İskân Vekâleti tarafından sevk edilmediği anlaşılmış ve iskân hakları ellerinden alınmak suretiyle kendilerine ancak bulundukları yerde kalabilme hakkı verilmişti. Bunun üzerine zor durumda kalan muhacirler; “Bizi getirdiniz, para sarf ettiniz. Ev, tarla, vesait vereceğiniz zaman bizi şimdi bunlardan mahrum ediyorsunuz. Bırakın öyle ise biz istediğimiz yere gidelim ve orada çalışalım” diyerek yetkililerden yardım istemişler ancak mahallî iskân memurları, bulundukları yerde kalmaları için ısrarcı olmuştur¹³⁰⁴. Anlaşılan o ki Gürün’de iskân edilen Boşnaklar, yaşadıkları sorunlar yüzünden bir müddet sonra başka bir yere göç etmişlerdir. Nitekim saha çalışmasında görüştüğümüz muhacirler, Gürün’de Boşnak muhacir olmadığını ifade etmişlerdir.

Bu bilgilerden hareketle Boşnak muhacirlerin Sivas vilayetinde iskân edildikleri yerler harita 6’da gösterilmiştir.

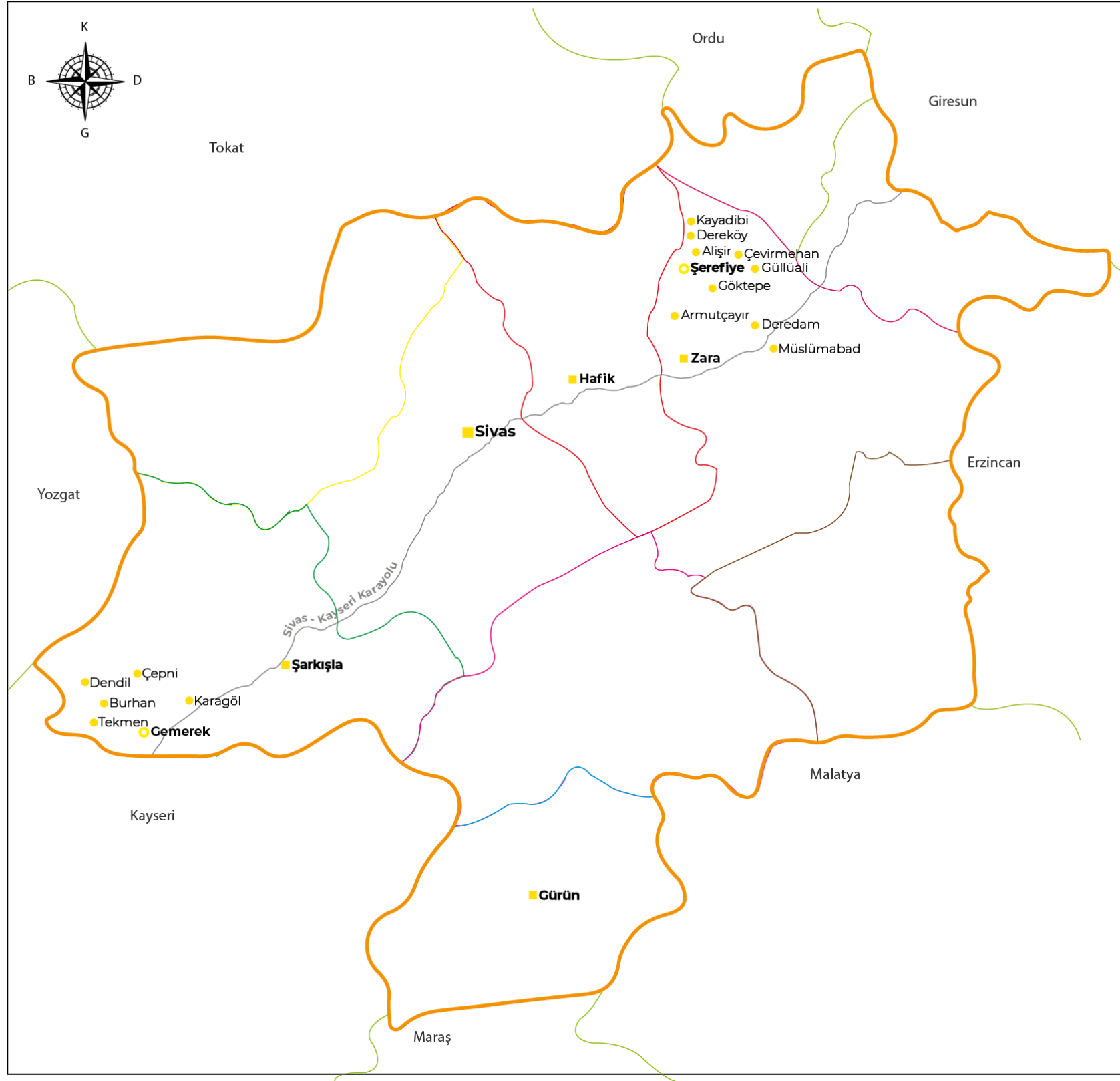
¹³⁰¹ İcra Vekilleri Heyetinin 29 Mayıs 1337[29 Mayıs 1921] tarihli kararnamesi: **BCA**, 30-18-1-1/3-23-15.

¹³⁰² Ahmet Duran Koşaroğlu, “Bosna Hersek’ten Zara ve Gemerek’e Yerleşen Aileler”, **Hayat Ağacı Dergisi**, S. 22, Sivas 2013, s. 79.

¹³⁰³ Gürün kazasında iskân durumunu gösteren 23 Ağustos 1340[23 Ağustos 1924] tarihli cetvel: **BCA**, 272-11/19-95-8.

¹³⁰⁴ **TBMM ZC**, D.2, İS.2, C.10, s. 34; Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK, Ankara 2000, s. 82.

Harita 6: Boşnak Muhacirlerin Sivas Vilayetinde İskân Edildikleri Yerler (1925)

4. Boşnak Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Boşnakların Türkiye'ye göçleri ve iskânları sırasında, kendilerine hükûmet tarafından çeşitli yardımlar yapılmıştır. Öncelikli olarak muhacirlerin sevk, iâşe ve iskân masraflarını karşılayan hükûmet, ayrıca sağlık sorunlarının giderilmesi için de gereken yardımı yapmıştır¹³⁰⁵. Bu çerçevede Sivas'a yerleştirilen Boşnak muhacirlere de Borçlanma Kanunu gereğince¹³⁰⁶ nüfus başına 15 dekar arazi tahsis edilmiştir¹³⁰⁷. Şarkışla ilçesinde iskân edilen Boşnaklara yapılan yardımları yukarıda ayrıntılı bir biçimde belirtmiştik. Ancak Zara ilçesine ait iskân kayıt defterlerinde, Boşnak muhacirler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı için yapılan yardımlar tespit edilememiştir. Bununla birlikte ikinci ve üçüncü kuşak muhacirlerden edindiğimiz bilgiye göre Zara'da iskân edilen Boşnaklara da Borçlanma Kanununa göre arazi tahsis edilmiş olup Boşnakların bir kısmı bu köylerde hâlâ yaşamaktadır. Netice itibarıyla, yapılan bu yardımlar sayesinde Boşnakların kısa sürede üretici hale geldiklerini söyleyebiliriz.

5. Boşnak Muhacirlerin Sivas'ın Çalışma Hayatına Katkıları

5.1. Tarım ve Hayvancılık

Sivas vilayetinin Şarkışla ve Zara ilçelerine bağlı köylerde iskân edilen Boşnaklar, ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmıştır. Bunlar arasında hayvan ticaretiyle uğraşanlar da bulunmaktaydı. Mesela Boşnak muhacirlerden İlyas Ağa, Türkiye'ye göç etmeden önce Akova'da mallarını satarak paraya çevirmiş, Sivas'a gelince 450-500 adet küçükbaş hayvan satın almış ve iskân edildiği Dendil köyünde hayvan ticaretiyle uğraşmıştır. Hatta o havalide zamanla bu işin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır¹³⁰⁸. Bu durum, Boşnaklar arasında hali vakti yerinde olan muhacirlerin de olduğunu göstermektedir.

¹³⁰⁵ Fahriye Emgili, **A.g.e.**, s. 383-385.

¹³⁰⁶ Hasan Tahsin, **A.g.e.**, s. 70.

¹³⁰⁷ İkinci kuşak Boşnak muhacir Hayrettin Akova (d.25 Mart 1932) ile 17 Ağustos 2018 tarihinde yapılan röportaj.

¹³⁰⁸ İlyas Ağa'nın oğlu Hayrettin Akova, babasının hayvan sürüsüne Dendil köyünün yerli ahalisinden Horom adlı bir Ermeni vatandaşın çobanlık yaptığını, ayrıca anne tarafından dedesinin de hayvan ticaretiyle uğraştığını ifade etmektedir: Aynı röportaj.

Dönemin iskân politikası doğrultusunda Rumlardan ve Ermenilerden kalan köylerde iskân edilen Boşnak muhacirler, yıllardan beri boş ve bakımsız kalmış olan arazileri işleyerek bir taraftan ülke ekonomisine katkı sağlarken diğer taraftan da bu köyleri mamur hale getirmişlerdir. Ayrıca tarımda kullandıkları teknikleri Sivas'a taşıyarak zirai faaliyetlerin gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır.

5.2. Demiryolları

Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında yaşanan ulaşım sorunları, bu alanda köklü adımlar atmayı zorunlu kılmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni demiryolu hatları inşa edilmişti. Bu dönemde inşa olunan demiryollarından Ankara-Sivas hattı, Samsun-Sivas hattı ve Sivas-Erzurum hattı¹³⁰⁹, 1925 yılında Sivas'ta iskân edilen Boşnak muhacirlere de istihdam sağlamıştır. Üçüncü kuşak muhacir Azmi Yüksekkoşan, bu konuda şu bilgiyi veriyor: “Karagöl'deki Boşnaklar genellikle Samsun hattında çalışmışlar. Mesela Vehbi dedem ve Kâmil amcamın Samsun taraflarındaki tünellerde çalıştıklarını biliyorum. Hatta Vehbi dedem, Mustafa amcamla Samsun'a bir tren yolculuğu yapmış; çalıştıkları tünelleri tek tek göstererek, 'bak yavrum, bu tünellerde biz çalıştık' diye yaşadıklarını anlatmış. Yine Akif abim de Samsun hattındaki bir istasyonda çalışıyordu. Zara'nın köylerinde iskân edilenler ise Divriği tarafında, Erzincan'a doğru olan hatta çalışmışlar. Halit amcam da Ankara ve Erzurum hattında çalıştığını anlatmıştı”¹³¹⁰.

Babasının 29 sene 10 ay demiryollarında çalışıp “uzman usta” sıfatıyla emekli olduğunu dile getiren ikinci kuşak muhacir Ahmet Duran Koşaroğlu, babası gibi pek çok Boşnak muhacirin demiryollarında çalışarak geçimlerini temin ettiklerini dile getirmektedir. Sivas'taki Boşnakların önemli bir kısmının demiryolcu olduğunu söyleyen Ahmet Bey, bu konuda, babasından dinlediği şu hatırayı naklediyor: “Sivas – Divriği – Erzincan demiryolu inşaatında birinci tünelde [bu tünel Sivas çıkışında Taşlıdere mevkiindedir] çalışıyorduk. 1933-1934 yılları olması lazım. Bu birinci tüneli 18 ayda deldik. Ben hem demircinin matkaplarını taşıyordum. Hem su getiriyordum.

¹³⁰⁹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, ATAM, Ankara 2001, s. 75-103.

¹³¹⁰ Üçüncü kuşak Boşnak muhacir Azmi Yüksekkoşan (d.1 Nisan 1960) ile 20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde yapılan röportajlar.

35 kuruş yevmiye veriyorlardı bana. Bir usta yevmiyesi gibi... Demiryolu hattında çalıştığım günlerde, hiç unutmam, Divriği'den Erzincan'a 7 günde gittik. Lastiklerim parçalandı. Erzincan'a kadar yol üzerinde hangi taş var bilirim. Kasım 1938 tarihinde askere sevk edilene kadar burada çalıştım. Askerden geldikten sonra da TCDD Sivas Demiryol Fabrikalarında "alın kaynakçısı" olarak vazifeye başladım ve buradan emekli oldum"¹³¹¹. Görüldüğü gibi, ulaşımın yanı sıra ülkenin iktisadi kalkınmasında önemli rol oynayan Cumhuriyetin ilk demiryolu hamlesinde Boşnak muhacirlerden de istifade edilmiştir.

5.2.1. Atatürk'ün Sivas-Erzurum Demiryolu Hattında Boşnak Muhacirlerle Karşılaşması

Sivas-Erzurum demiryolu hattında işçi olarak çalışan Boşnak muhacirlerden Halit Koşaroğlu, Atatürk'le karşılaşmalarını şöyle anlatıyor¹³¹²: "Demiryolu inşaatında çalıştığımız günlerden birinde, Gazi Paşa geliyor dediler. Orta boylu lakin heybetli bir adamcağız. Hatırladığım kadarıyla 1933-1934 yılı. Atatürk, Sivas-Divriği demiryolu inşaatını denetlemek üzere birinci tünel inşaatına geliyor. Ustalarımız manivela ile tüneli deliyorlar. Ben o yıllarda 16-17 yaşlarında olduğum için ustalara su taşıyorum.

Gazi Paşa geldi ve 'kolay gelsin çocuklar, nasılsınız?' diyerek bizi selamladı.

'Sağ ol, var ol Paşam' diye karşılık verdik hep bir ağızdan.

Daha sonra Paşa, şapkasını çıkardı ve eliyle işaret ederek: 'herkes bir günde bir şapka dolusu taş sökebiliyor mu?' dedi.

Dedik ki; 'ne bir şapkası Paşam, bir el arabası söküyoruz' deyince,

Şöyle karşılık verdi: 'Çocuklar ben bir şapka dolusuna razıyım'.

Bunun üzerine 'Biz razı değiliz Paşam, daha fazlasını yapıyoruz' dedik.

'O zaman Allah kolaylık versin evlatlarım. Sağ olun' dedi ve oradan ayrıldı".

¹³¹¹ İkinci kuşak Boşnak muhacir Ahmet Duran Koşaroğlu (d.28 Haziran 1950) ile 20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde yapılan röportajlar.

¹³¹² Aynı röportaj.

Anlaşılan o ki Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen kalkınma hamlesinin en önemli ayaklarından biri olan demiryolu çalışmalarına, Sivas'ta iskân edilen Boşnak muhacirlerin de önemli katkıları olmuştur. Dönemin hükûmetleri, demiryolu inşası için gerekli emek ve insan gücünü Rumeli'den gelen bu çilekeş vatan evlatları ile karşılamıştır. Aynı zamanda bu insanlara istihdam sağlanmıştır. Rumeli'de, İmparatorluğa asırlarca silahla destek veren bu fedakâr ve kahraman insanlar, daha sonra iskân edildikleri yeni vatanlarında Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin imarına nasırlı elleriyle ve alın terleriyle destek olmuşlardır.

6. Boşnak Muhacirlerin Uyum Sürecini Etkileyen Unsurlar

Boşnakların uyum sürecini etkileyen en önemli sebep, hiç kuşkusuz dil sorunudur. Muhacir çocukları eğitim-öğretim sürecine dâhil oldukları için büyüklere nazaran daha kısa sürede yerli kültüre uyum sağlamış, ancak yetişkinlerin dil sorunu bir süre daha devam etmiştir. İlerleyen yıllarda Türkçe öğrendikçe Boşnakların uyum süreci hız kazanmıştır. Bununla birlikte öz kültürlerini uzun bir süre muhafaza etmişlerdir. Öyle ki birinci kuşak Boşnaklar çocuklarına evde Boşnakçayı da öğretmiştir. Dolayısıyla ikinci kuşak muhacirler Türkçe ile birlikte Boşnakça konuşmuştur. Lakin bu kültür aktarımı üçüncü kuşaktan itibaren azalmış ve sonraki kuşaklarda tamamen ortadan kalkmış ve Boşnakça unutulmuştur¹³¹³. Yine Boşnakların iskân edildiği köylerde 1970'li yıllara kadar Süleyman Çelebi'nin mevlidinin Boşnakça okunduğu, bu köylerde yaşayanlar tarafından dile getirilmektedir¹³¹⁴.

Bir taraftan kendi dillerini kullanmayı sürdüren Boşnaklar, diğer taraftan, yerli ahalile iletişim kurabilmek için yerleştikleri bölgede konuşulan dilleri de öğrenmişlerdir. Mesela Gemerek ilçesinde iskân edilen Boşnakların zamanla Türkçe öğrendikleri görülmektedir. Zira söz konusu köyler, Ermenilerin 1915 yılında boşalttığı köyler olup buralara 1916 yılında Şark mültecileri iskân edildiğinden dolayı bu köylerde Erzurum, Kars, Bayburt, Ağrı vs. yerlerden gelen ve Türkçe konuşan ahali yaşıyordu. Diğer taraftan Zara ilçesine sevk edilen Boşnaklar, Şerefiye nahiyesine

¹³¹³ İkinci kuşak Boşnak muhacir Hayrettin Akova (d.25 Mart 1932) ile 17 Ağustos 2018 tarihinde yapılan röportaj.

¹³¹⁴ İkinci kuşak Boşnak muhacir Ahmet Duran Koşaroğlu (d.28 Haziran 1950) ile 20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde yapılan röportajlar.

bağlı Kürt köylerine yakın bir bölgede iskân edildikleri için Kürtçe öğrenmişlerdir. İkinci kuşak Boşnak muhacirlerden Ahmet Duran Koşaroğlu, babasının, Zara'nın Çevirmehan köyünde dil konusunda yaşadığı tecrübeye dair şunları söylüyor: "... Babam, amcalarıyla birlikte Zara'ya bağlı Çevirmehan köyüne geldiklerinde 10 yaşında bir çocuk imiş. Bu köy Kürt köyü olduğu için yerli ahali Kürtçe konuşuyor. Türkçe yok orada. Bizim oradaki Boşnakların hemen hepsi Kürtçe bilir. Zara'da Kürt'ten daha güzel Kürtçe konuşan Boşnaklar vardır. Mesela Sivas'ta Hava Meydan Komutanlığında Teknik Asb. Adıyamanlı Abdullah Bey vardı. Babamla Kürtçe konuşurlardı. Abdullah Bey bir sohbetimizde, 'Yav Ahmet Bey, Hacı amcayı seksenli yıllarda Diyarbakır'a götürseydik kesinlikle kimse Boşnak olduğunu anlayamazdı. O kadar düzgün aksanı vardı' demişti. Babam Türkçeyi askerde öğrenmiş: 'Türkçe ne zormuş oğlum, Kürtçe çocuk oynacağı' derdi.

Boşnak muhacirlerin uyum sürecini etkileyen bir diğer sorun ise kimlik problemidir. Farklı bir dil konuşuyor olmalarından dolayı yerli ahali tarafından bilhassa ilk yıllarda zaman zaman "gâvur" diye dışlanan Boşnaklar, bu konunun kendilerini çok üzdüğünü ifade etmişlerdir. Görüşme yaptığımız muhacirler, bu önyargılı tavırdan dolayı taraflar arasında bir süre iletişim kurulamadığını dile getirmişlerdir. Hatta yerli ahalinin yaşadığı köylerde iskân edilen Boşnak muhacirlerin ibadetlerini dahi farklı bir camide yapmak durumunda kalmaları, sorunun boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Dil ve kimlik sorunlarının neticesi olarak yerli ahaliyle Boşnaklar arasındaki ilk temasın olumsuz olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple, taraflar arasında uzun bir süre evlilik ilişkisi kurulamamıştır. Öyle ki birinci ve ikinci kuşak Boşnak muhacirler, genellikle kendi aralarında kız alıp vermişlerdir. Üçüncü kuşaktan itibaren taraflar arasında iletişimin artmasıyla birlikte akrabalık bağları kurulabilmiştir. İkinci kuşak muhacirlerden Mustafa Yılmaz'ın anlattıkları, bu tespiti desteklemektedir: "...Yerlilerle evlenmek de yoktu uzun yıllar. Yani Boşnaklar kendi içinden evlendiler. Uzunca bir süre ne evlerine giderdik[yerlileri kastediyor] ne de evlerimize gelirlerdi.

Ancak zaman içinde kız alıp vermeler başladı. Mesela benim küçük biraderimin hanımı yerli bir ailenin kızıydı...¹³¹⁵.

Tüm bunlar, taraflar arasında kaynaşmayı ve ortak bir kültür oluşumunu geciktirmiştir. Ancak ortak çabalar neticesinde bu sorunlar aşılmış ve Sivas'ta Boşnaklarla yerli ahali, birlikte yaşama kültürünün en güzel örneklerini sergilemişlerdir.

7. Boşnak Muhacirlerin Sivas'a Taşındıkları Balkan Kültürü

Boşnak muhacirler, mutfaktan kültüründen günlük hayata, dokuma kültüründen giyim-kuşam özelliklerine kadar öz kültürlerine dair pek çok unsuru Sivas'a taşımışlardır. Biz burada, Boşnakları yerlilerden ayıran kültürel özellikleri ortaya koymaya çalışacağız.

7.1. Dernekleşme Faaliyetleri

Sivas'ta iskân edildikleri köylerde uzun süre yaşayan Boşnaklar bilhassa 1960'lardan sonra ekonomik sebeplerin de etkisiyle Adana, Ankara, Bursa, Kayseri gibi vilayetlere göç etmişlerdir. Buralarda kültürlerini muhafaza etmek için dernekleşmeye büyük önem veren Boşnakların kurduğu derneklerden birisi de Adana Bosna Kardeşlik Yardımlaşma ve Kültür Derneğidir. Sivas'ın Gemerek ilçesinin köylerinde yaşayan Boşnaklar, hâlâ bu derneğin düzenlediği "Pita Günleri" için börek hazırlayıp göndermektedirler¹³¹⁶. Ayrıca bu derneğin faaliyetleri kapsamında Boşnakların farklı vilayetlerden Adana'ya gelerek yöresel kıyafetleri ve sazlarıyla kendilerine özgü halk oyunlarını oynadıkları bilinmektedir¹³¹⁷. Tüm bunlar Boşnak muhacirlerin geleneklerini yaşatma ve yeni kuşaklara aktarma isteklerinin açık bir göstergesidir.

¹³¹⁵ İkinci kuşak Boşnak muhacir Mustafa Yılmaz (d.7 Mayıs 1933) ile 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹³¹⁶ Zahide Kayışoğlu Şahin vd., "Kayseri Merkez ve Sivas'ın Gemerek İlçesinde Yaşayan Boşnak Ailelere Dair", **Birinci Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildiriler Kitabı**, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2009, s. 245.

¹³¹⁷ Farklı şehirlerden gelerek Adana'da toplanan Boşnakların halkoyunları gösterisine şu örneği verebiliriz: <https://www.youtube.com/watch?v=oKdaRjXhBLY>, Erişim Tarihi: 04 Ocak 2019.

7.2. Günlük Yaşantıya Dair Uygulamalar

Saha çalışması kapsamında ziyaret ettiğimiz köylerde yaşayan Boşnakların son derece samimi, açık sözlü ve misafirperver olduklarını söyleyebiliriz. Evlilik konusunda oldukça titiz davranan Boşnaklar, akraba evliliğine ve yakın komşularla yapılan evliliklere karşı olduklarını ifade ediyorlar. Bu konuda o kadar hassaslar ki bu geleneğe uymayanlar, Boşnak toplumu tarafından kınanmaktadır. O kadar ki akraba ve yakın komşularıyla evlenenleri Boşnak olarak kabul etmediklerini dile getirmektedirler¹³¹⁸. Bununla birlikte üçüncü kuşaktan itibaren bu geleneğin yavaş yavaş etkisini kaybetmekte olduğunu ifade etmeliyiz.

Boşnak kültüründe “yalan söylemekle itham edilmek” son derece rahatsız edici bir durum. Öyle ki bir Boşnak ile sohbet ederken şaka dahi olsa “yalan söylüyorsun” demek ona yapılacak en büyük hakarettir. Boşnaklar bu cümleye çok kırılmaktadır¹³¹⁹.

Boşnakların yaşadığı köylerde evin başköşesi büyüklere tahsis edilmiştir. Ancak eve misafir gelince bu durum değişir. Zira Boşnak kültüründe misafirin yeri daima başköşedir. Üçüncü kuşak muhacirlerden Azmi Yüksekolaşın, bir hatırasında bu konuya açıklık getiriyor: “Rahmetli Halit amcamı evinde ziyaret ederdim. Bir şey dikkatimi çekmişti. Her zaman misafirin yanında otururdu. Misafire göre yukarıda hiç oturmazdı. Kaç defa gittiysem evine yukarıda oturmadı, her zaman tam karşımda oturdu. Bana bile aynı saygıyı gösterdiğine şahit oldum. Ben onun torunu yaşında olmama rağmen bu ananeye dikkat ederdi”¹³²⁰.

Boşnak muhacirlerin Sivas’taki ilk yıllarında yaygın olarak kullandıkları “kuzine soba” onların günlük yaşantı pratiklerine güzel bir örnektir. Görüşme yaptığımız Boşnak muhacirler, kuzine sobayı Anadolu’ya Rumeli muhacirlerinin ve Boşnakların getirdiğini iddia etmişlerdir. Kuzine sobaların Rumeli’deki eski örneklerinin beyaz çinkodan yapıldığını dile getiren ikinci kuşak muhacirlerden Ahmet Duran Koşaroğlu; “Karagöl köyünde Boşnakların ‘kuzine soba’ kullandığını,

¹³¹⁸ İkinci kuşak Boşnak muhacir Mustafa Yılmaz (d.7 Mayıs 1933) ile 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹³¹⁹ Üçüncü kuşak Boşnak muhacir Azmi Yüksekolaşın (d.1 Nisan 1960) ile 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹³²⁰ Aynı röportaj.

yerli Türkmenlerin ise ‘tandır’ kullandığını ve ekmeklerini bu yolla pişirdiklerini”¹³²¹ ifade etmektedir. Hatta soba kültürünün Boşnaklar tarafından Sivas’a taşındığını dile getirenler de vardır. Mesela ikinci kuşak Boşnak muhacir Mustafa Yılmaz, bu konuda şunları söylüyor: Babam Karagöl’e ilk iskân edildikleri senenin kışında Şarkışla’ya gidiyor. Yayan gidiyor. At yok, araba yok. 4 saatlik yol. Orda bir tenekeci buluyor. Diyor ki bana böyle böyle bir soba yapacaksın. Şöyle çanta gibi asma bir soba yaptırıyor. Boru da yaptırıyor. Neyse onu alıp geliyor köye. Kuruyorlar eve, onunla ısınıyorlar. Yerlilerden, komşumuz Zeynep Hanım bizim eve geliyor. Sobayı ilk bizim evde görüyor, şaşıyor. Neyse kendi evine gidince kocasına anlatıyor: ‘Bu gelen Boşnaklar evin kenarına soba dedikleri bir alet kurmuşlar. O yanyor herkes de ısıyor’ diyor. Bu kadının kocası Gazi Efendi, merak ediyor, geliyor bizim eve. [Babama] Diyor ki, ‘Hakkı Çavuş, ne olur, ben atı, arabayı veriyim, bana şundan bir tane yaptır’ diyor. Gidiyor babam yaptırıyor onlara da bir tane. 75 hane Türkmen vardı köyde, bir tek Gazi Efendi’nin evinde vardı soba. Ben hatırlıyorum, çocukluğumda Gazi Efendi’nin evinde gördüm o sobayı. Çok sonra diğer Türkmenler de yaptırdılar”¹³²².

Boşnak geleneğine göre davetlerde misafirlere kuru et, fırında patates ve “soka” denilen bir çeşit turşu ikram edilir. Ayrıca akşam yemeklerinden sonra komşulardan birinin evinde toplanmak da bu geleneğin bir parçasıdır. Bu oturmalara “Posedak” denir. Sohbetlerin yapıldığı bu akşam oturmalarında mutlaka kahve içilir. Yine köylerde gezmeye gidilen evde, ev sahibi yoksa giden kişinin bir işaret bırakması adettendir. Bu işaretler kapıya iplik bağlama ya da ev sahibinin dış kapısının önündeki ayakkabıları ters çevirme, kapıya çiçek ve yaprak yerleştirme gibi uygulamalardır¹³²³.

¹³²¹ İkinci kuşak Boşnak muhacir Ahmet Duran Koşaroğlu (d.28 Haziran 1950) ile 20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde yapılan röportajlar.

¹³²² İkinci kuşak Boşnak muhacir Mustafa Yılmaz (d.7 Mayıs 1933) ile 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan röportaj.

¹³²³ Şahin, **A.g.m.**, s. 246.

7.3. El Sanatları

Günümüzde, Sivas'ın Gemerek ilçesinin köylerinde yaşayan Boşnakların el sanatlarına dair örnekler az da olsa rastlamak mümkündür. Bu anlamda Yugoslavya'dan getirilen kilim örnekleri Boşnak evlerinde hâlâ saklanmaktadır. Mesela Birinci kuşak muhacirlerden İlyas Akova tarafından Yugoslavya'dan getirilen bir kilim oğlu Hayrettin Akova tarafından muhafaza edilmektedir. Hayrettin Akova, Dendil köyünün camisinde de yakın zamana kadar bu tarz kilimlerden olduğunu, lakin halılar yenilenince Boşnak kilimlerinin antikacılar tarafından satıldığını ifade etmektedir. Öte yandan Boşnak aileler, Yugoslavya'daki dokuma tezgâhlarının aynısını Dendil köyünde kurmuşlar ve uzun yıllar başta kilim olmak üzere muhtelif ihtiyaçlarını kendileri üretmişlerdir. Ayrıca Yugoslavya döneminde memleketlerine gidip gelen bazı Boşnaklar, oradan satın aldıkları kilimleri Sivas'a getirmişlerdir¹³²⁴. Yine Karagöl köyünden Ayten Kaya'ya ait heybe, yine aynı köyde yaşayan Hanife ve Nesrin Turan'a ait elde dokunmuş kumaş üzerine gergefte(cercefte) sarma tekniğiyle işlenmiş havlu ile 2009 yılı itibarıyla hayatta olmayan Karagöl köyünden Canan Güven'in elde dokuduğu kumaş üzerine gergefte(cercefte) sarma tekniğiyle işlenmiş çok uzun peçete dikkat çeken örneklerdir. Boşnakların iskân edildiği bir diğer köy olan Gemerek ilçesinin Burhan köyünde de Saliha Tek'e ait olup mısır kapçıklarından dokunmuş hasır, günümüzde kullanılmamakla birlikte hatıra mahiyetinde saklanmaktadır. Boşnakların “memleket işi” olarak adlandırdıkları bu dokumalara ilave olarak Boşnak köylerinde hemen her evde etamin üzerine iğneyle yapılan ve üzerine bitkisel motifler işlenmiş örtüler, danteller ve Boşnak kadınlar tarafından hâlâ örülen ve kullanılan çorap ve patikler¹³²⁵, Boşnak kültürüne ait dokuma örnekleridir. Günümüze kadar ulaşan bu örnekler bakılarak; Gemerek ilçesinin köylerinde iskân edilen Boşnakların, kendi kültürlerini yeni vatanlarında uzunca bir süre devam ettirdiklerini, ancak

¹³²⁴ İkinci kuşak Boşnak muhacir Hayrettin Akova (d.25 Mart 1932) ile 17 Ağustos 2018 tarihinde yapılan röportaj.

¹³²⁵ Şahin, **A.g.m.**, s. 247. Saha çalışması kapsamında yaptığı röportajlar ışığında tespitlerde bulunan yazar, günümüzde dokuma yapılmadığı için araştırma yapılan köylerde dokuma tezgahına rastlamadığını ifade etmekle birlikte hatıra mahiyetinde “iğ” örneklerinin Boşnak kadınlar tarafından saklandığını ifade etmektedir. Ayrıca dokuma konusunda, Kayseri merkezde yaşayan ve İstasyon Mahallesi muhtarlığı yapan (2009 itibarıyla) Remziye Bilen hanıma ait 2 adet kilim ve 1 adet halının hususiyetlerinden bahsetmektedir: Aynı yer, s. 247-248.

kendilerine özgü bu ürünlerin teknolojik ilerlemeyle birlikte yok olmaya yüz tuttuğunu söyleyebiliriz.

7.4. Mutfak Kültürü

Sivas'ta iskân edilen Boşnakların kuşaktan kuşağa aktarılan zengin bir mutfak kültürü vardır. Adına “Pita” dedikleri; isteğe göre peynir, ıspanak, kıyma ve patates kullanılarak hazırlanan ve kuzine sobada pişirilen Boşnak böreği bu kültürün vazgeçilmez bir unsurudur. Özellikle mısır unundan yaptıkları ekmekleri, kurabiyeleri, “Praşuta” dedikleri kuru etleri, kuru fasülye, köfte, biryan, “soka” dedikleri bir çeşit turşu, “Şilivovica” denilen ve diş ağrısına çok iyi geldiği belirtilen erik rakısı, kırmızı lahanadan yapılan “rasol” dedikleri kış içeceği ve baklavanın¹³²⁶ yanı sıra potoplika, piryan, ribitsa¹³²⁷ gibi özgün yemekler Boşnak mutfak kültürünün en belirgin örnekleridir. Ayrıca saha çalışması kapsamında ziyaret ettiğimiz köylerde Boşnak yemeklerinin zamanla onlarla aynı köyde yaşayan Şark muhacirleri tarafından da öğrenildiğini ve yapıldığını tespit ettik. Bu konuda Dendil ve Burhan köylerini örnek olarak verebiliriz.

Mutfak kültürüyle bağlantılı olarak Boşnakların Rumeli tarım kültürünü Anadolu'ya taşıdıklarını söyleyebiliriz. Gemerek ilçesinin Dendil köyünde yaşayan ikinci kuşak muhacirlerden Hayrettin Akova'nın verdiği bilgiler, bu tezi desteklemektedir: “Bizimkiler, yeşil biber tohumu getirmişler. Hâlâ ekiliyor Dendil'de. Böyle iri, kıvrık kıvrık oluyor, ‘paprika’ deriz. Turşusu çok güzel oluyor... Biberin dışında tomatis, kırmızı ve beyaz lahana, kavun, karpuz, pırasa tohumlarını küçük çaputların içine sarmışlar, getirmişler annelerimiz Yugoslavya'dan”¹³²⁸.

Boşnak kültüründe kahvenin apayrı bir yeri vardır. Öyle ki kahvaltıdan önce mutlaka kahve içilir. Boşnak kültüründe büyükler, sabah namazı için camiye giderler. Namaz sonrasında 3-5 kişilik bir grup içlerinden birinin daveti üzerine veya başka bir

¹³²⁶ Şahin, **A.g.m.**, s. 250-251. Bunlara ilave olarak “kapak altı” denilen pişirme tekniği de Boşnak köylerinde görülmektedir. Önce ateş yakılır ve ayak görevi gören demirin üstüne tepsi yerleştirilir. Alttan ateş alan tepsinin üstüne bir sac kapatılır. Sacın üstüne köz konur. Böylece tepsinin içindeki yemek hem alttan hem de üstten pişer.

¹³²⁷ İkinci kuşak Boşnak muhacir Mustafa Yılmaz (d.7 Mayıs 1933) ile 21 Temmuz 2017 tarihinde Sivas'ta yapılan röportaj.

¹³²⁸ İkinci kuşak Boşnak muhacir Hayrettin Akova (d.25 Mart 1932) ile 17 Ağustos 2018 tarihinde yapılan röportaj.

Boşnak ailenin (çat kapı) kapısını çalar ve “-O mumin, O mumine!” yani “-ey mümin ve mümineler!” diyerek o eve misafir olurlar. Hane sahibi (ev sahibi ve hanımı) de “Hoş geldiniz, bu geceniz nasıl geçti? Uyuyabildiniz mi? Hane halkınız nasıllar? Şeklindeki sorularla kısa bir sohbet ettikten sonra; evin hanımı -bu misafirler her gün gelseler bile hiç yüksünmeden, üşenmeden, gönül rızası ile ve özellikle güler yüzle, “kahvenizi nasıl içersiniz?” diye sorar ve her misafir de ayrı ayrı isteklerini evin hanımına iletirler. Genellikle acı kahve tercih edenler olduğu gibi az da olsa orta şekerli kahve içenler de vardır. Kahvenin yanında genellikle lokum ikram edilir. Kahvenin sunumu ve lezzeti çok önemlidir. Zira yeni evlenecek bir kızın marifetli olup olmadığı buna bağlıdır. Bu gelenek Boşnak köylerinde hâlâ yaşatılmaktadır¹³²⁹.

Göçlerle Anadolu’ya taşınan Boşnak kültürünün en önemli unsurlarından biri olan yemek kültürünün varlığını günümüzde de sürdürmesi, bir taraftan Anadolu’nun kültürel zenginliğini arttırırken diğer taraftan Boşnakların öz kültürlerinin önemli bir parçasını muhafaza ettiklerini göstermektedir.

7.5. Evlilik ve Düğün Gelenekleri

Geleneksel Boşnak kültüründe gelin eşinin ailesiyle birlikte yaşıyorsa, kayın validesi ve kayın babası gece yatmadan yatmaz. Gelinler, kayınvalide ve kayın babalarının yanında çay, kahve içmez. Zira bu durum ayıp karşılanır. Erkek, babasının ve annesinin yanında eşine kıyamaz, eşini ismiyle çağıramaz, çocuğunu kucağına alıp sevemez. Boşnak kültüründe erkek çocuk çok kıymetlidir. Boşnak aileler gelin ve damatlara çok önem verirler; gelinlerini kızları gibi, damatlarını da oğulları gibi görmektedirler. Gemerek ilçesinin köylerindeki Boşnak evlerinde açık yeşil renkte hemen hemen aynı ölçülerde, basit desenlerle süslenmiş çeyiz sandıkları bulunmaktadır. Sandıkların üzerine döşek, yorgan, yastık ve buna benzer eşya yerleştirilir. Düğünlerde akordiyon, cura ve mızıkta tercih edilen müzik aletlerindendir. Kadın ve erkek bir arada halay çekerlerse buna “karışık halay (Şareno Kolo)” denir. Düğün merasiminin sonunda gelin, Kızılırmak köprüsünden geçerken köprüden

¹³²⁹ İkinci kuşak Boşnak muhacir Ahmet Duran Koşaroğlu (d.28 Haziran 1950) ile 20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde yapılan röportajlar.

Akarsuya mendil atar ve yeni evinde mutlu olmayı diler. Ailelerin rızası olmadan evlenen kızlar affedilmezler¹³³⁰.

¹³³⁰ Şahin, **A.g.m.**, s. 246.

SONUÇ

20. yüzyılın ilk çeyreğindeki göçler, Sivas vilayetinin demografik yapısında önemli bir değişime neden olmuştur. Söz konusu dönemde Kafkasya'dan gelen Çeçen, Çerkes, Karapapak, Karakoyunlu, Gürcü ve Tatar boylarına mensup muhacirler; Şark vilayetlerinden gelen mülteciler, Rumeli'den gelen mübadiller ve Boşnaklar vilayetteki Müslüman nüfusu artırmıştır. Diğer taraftan giden gayr-ı Müslim unsurların da bu değişimde etkili olduklarını belirtmeliyiz. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu dönemdeki göçler sonucunda Sivas vilayetinin nüfus yapısı dinî bakımdan homojen bir hâle gelmiştir. Burada, imparatorluktan millî esaslara dayalı bir devlet modeline geçerken din esaslı muamele yapılmasının altını çizmekte yarar vardır.

İskân birimlerinin tespiti, muhacirlerin kısa sürede üretici hâle gelebilmesi ve uyum süreçleri için son derece önemlidir. Bu konuda Sivas vilayeti özelinde ihtiyaca göre farklı çözümler üretildiğini söylemek mümkündür. Mesela Kafkas göçlerinin yaşandığı dönemdeki iskân uygulamaları ile Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin uygulamaları birbirinden farklıdır. Nitekim 20. yüzyılın başında Sivas vilayetine gelen muhacirler, mahallî iskân komisyonları tarafından öncelikli olarak iskân mıntıklarındaki boş arazilere yerleştirilmiş; daha sonra bu mıntikalarda devlet tarafından kurulan müstakil köylerde kalıcı iskânları temin edilmiştir. Yine bu dönemde gelen muhacirlerden maddi durumu iyi olanlar ise kendi imkânlarıyla arazi satın alarak yeni köyler tesis etmişlerdir. Diğer taraftan Şark mültecileri, mübadiller ve Boşnak muhacirler için yeni köyler kurulmamıştır. Zira bu gruptaki muhacirler, askerî/siyasi gerekçelerle boşaltılan Ermeni köylerinde ve Mübadele Antlaşması uyarınca tahliye edilen Rum köylerinde iskân edilmişlerdir. Dolayısıyla mevcut konutlar küçük tamiratlarla iskâna müsait hâle getirilirken sadece Suşehri ve Gemerek'te ihtiyaç nispetinde yeni haneler inşa edilmiş olup yeniden köy teşkiline gerek duyulmamıştır.

Gerçekten de devlet muhacirlere imkânlar ölçüsünde her türlü yardımı yapmıştır. Ancak devletin bazen, miktarı yüz binleri bulan muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığı görülmüştür. Böyle durumlarda muhacir kardeşlerine yardım elini uzatan Sivas halkı, hanesini ve sofrasını onlarla paylaşmıştır. Bu sayede temel

ihtiyaçları karşılanan muhacirlerin evleri de gerektiğinde yerli halkın desteğiyle tamir ve inşa edilmiştir. Yine Sivaslı kadınlar, seferberlik döneminde kurdukları dernekler aracılığıyla şark vilayetlerinden gelen kimsesiz çocuk ve kadınlara yardım toplamak için kampanyalar düzenleyerek halka çağrıda bulunmuşlardır. Bu çağrılara katılan Sivas halkı, muhtaç mültecilere her türlü desteği vermiştir. Mübadele döneminde ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti faal bir rol üstlenmiştir. Bilhassa mübadillerin taşınması sırasında yaşanan sorunlar karşısında Cemiyet, basın-yayın yoluyla kampanyalar düzenleyerek halkı yardım yapmaya teşvik etmişti. TBMM tarafından da desteklenen bu kampanyalar sayesinde yerli halk bir kez daha muhacirlere gereken desteği sağlamıştır. Sivas halkının muhacirlere yardımı, saha çalışmasında yaptığımız görüşmelerde de sıklıkla dile getirilen hususların başında gelmektedir.

Coğrafi konumu itibarıyla Osmanlı Devleti'nin stratejik öneme sahip vilayetlerinden biri olan Sivas, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle daha da önem kazanmıştır. Nitekim şark vilayetlerinin Rus işgaline uğraması üzerine bölge halkı kitleler halinde batıya doğru göç ederek cephe hattının gerisinde yer alan Sivas'a sığınmış ve vilayet kısa sürede yüz binlerce mültecinin toplandığı bir merkez hâline gelmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, vilayette toplanan mültecilerin iskâna müsait yerlere sevki için Sivas'ta özel bir heyet teşkil ederek çalışmaları buradan yürütmüştür. Yine bu dönemde göç yollarında hayatlarını kaybeden mültecilerden geriye kalan yetim/öksüz çocukların ve kimsesiz kadınların da Sivas'ta toplandıklarını görüyoruz. Bir fikir vermesi amacıyla, savaş döneminde Sivas vilayeti dâhilinde sadece valilik tarafından idare olunan 20 yetimhanenin faaliyet gösterdiğini ve bu kurumlarda 20 bine yakın kimsesiz çocuğun barındığını hatırlatmakta yarar vardır. Yine aynı dönemde Rus işgaline uğrayan vilayetlerde faaliyet gösteren kamu kurum ve kuruluşlarının bir kısmı da Sivas'a taşınmıştır. Öyle ki okullar talebeleriyle, hastaneler ise hastalarıyla Sivas'a nakledilmiştir. Eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerde kesintiye mahal vermemek adına devreye sokulan bu uygulama, "Devlette devamlılık esastır" anlayışına örnek olması bakımından altı çizilmesi gereken bir husustur.

Sivas vilayetinin bu dönemde üstlendiği görevler bununla da sınırlı kalmamıştır. İşgale uğrayan Erzurum vilayetinin idari merkezi, önce Erzincan'a, daha

sonra Refahiye'ye taşınmış, ancak yaşanan sorunların ardından Refahiye de Sivas'a bağlanmıştı. Üstelik yaşanan toprak kayıplarından sonra Üçüncü Ordu, kademeli olarak geri çekilerek Sivas vilayetinin Suşehri ilçesini karargâh yapmış ve savaş buradan idare edilmiştir. Bu noktada ayrıca Sivas vilayetinin, Üçüncü Ordu'yu besleyen en önemli iâşe mıntıkalarından biri olduğunu yeniden hatırlatalım. Diğer taraftan devlet ve millet topyekûn bir var olma mücadelesi verirken fedakâr Sivas halkının, orduya ve mültecilere sahip çıkarak bu mücadelenin kazanılmasında etkin bir rol oynadığını belirtmeliyiz.

Vilayet merkezinde iskân edilen Şark mültecilerine yönelik meslek edindirme çalışmaları da altı çizilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde kadın ve kız mülteciler için halıcılık, dokumacılık, bezcilik, terzilik; erkek mülteciler için demircilik, marangozluk, terzilik kurslarının açılması, mültecilerin üretici hale getirilmesi için devletin gösterdiği çabaya işaret etmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan göçleri konu alan bu çalışma neticesinde, iskân işlerinde yaşanan aksaklıklar da tespit edilmiştir. Bu aksaklıklar bazen muhacirlerden kaynaklı bazen de yerli ahaliden kaynaklı olabilmektedir. Özellikle Kafkas kökenli muhacirler ile yerli ahali arasında ekonomik kaynakların kullanımı hususunda anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir. Muhacirlerin yerli ahaliye ait arazilerde iskân edilmeleri, her iki tarafın da birbirlerinin arazilerine müdahalede bulunmaları sorunun temel kaynağını oluşturmaktadır. Öte yandan emvâl-i metrukenin yerli ahali tarafından işgal edilmiş olması mübadillerin iskân işlerinde aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Kimi zaman mülkî amirlerin, kimi zaman da muhacir işlerinde çalışan memurların ilgisizliği de iskân işlerini aksatmış; hâttâ iskân ve iâşe konusunda sıkıntı yaşayan muhacirler iskân mıntıklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Burada bilhassa göç ve göçmen işlerinde kurumsal anlamda istikrarın sağlanamaması, ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Göçlerin yoğunlaştığı dönemlerde çıkarılan nizamname ve talimatnamelere bakıldığında muhacirlerin sevk, iâşe ve iskân işlerinin en ince ayrıntısına kadar ele alındığını söylemek mümkündür. Yani teoride her şey muntazamdır. Ancak uygulama safhasında farklı bir tablonun ortaya çıktığını belirtmemiz gerektiriyor. Nitekim

Osmanlı döneminde Kırım Savaşı ile başlayan süreçte göç ve göçmen işleri, yapısı ve işleyişi sürekli değişen özel komisyonlar marifetiyle idare edilmiştir. Göç ve göçmen işleri uzmanlık isteyen bir konu olmasına rağmen söz konusu komisyonlarda ve bu komisyonların taşra teşkilatlarında uzman kişilerin yerine çoğunlukla mevcut kamu görevlilerinin fahrî olarak istihdam edildiği görülmektedir. Hatta bunca tecrübeye rağmen sonraki dönemlerde de devleti yönetenlerin meseleye bakışlarının değişmediğini üzümlere ifade etmemiz gerekiyor. Öyle ki muhacir işleri, Kurtuluş Savaşı yıllarında farklı vekâletlere bağlı alt kuruluşlar tarafından idare edilmiştir. Nihayet mübadele konusu gündeme gelince Mübadele İmar ve İskân Vekâleti adıyla müstakil bir teşkilat kurulmuştur. Ancak mübadelenin tamamlanmasıyla birlikte – iskân işlerinde yaşanan aksaklıkların da etkisiyle– bu vekâlet de kaldırılmış ve yerine ihdas edilen genel müdürlük Dâhiliye Vekâletine bağlanmıştır. Hemen ifade edelim ki Şark mültecilerinin, mübadillerin ve diğer muhacirlerin iskân süreçlerinin devam ettiği bu dönemde, göç ve göçmen işlerinin vekâletten müdürlüğe devri yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Zira muhacirlere yönelik konut ve arazi tahsis işlemlerinde görülen aksaklıklar, emvâl-i metrûkenin kullanımı, muhacirlerin uyum problemleri ve yerli ahaliyle ilk temaslarında yaşanan sorunlar, bu konuda uzman kadrolardan oluşan bir teşkilata ihtiyaç duyulduğunu açıkça göstermektedir.

Osmanlı döneminde muhacir işlerinin idaresinden sorumlu merkez ve taşra teşkilatlarında görev alan bazı isimlerin, burada elde ettikleri bilgi birikimlerini ve tecrübelerini Cumhuriyet dönemine taşıdıklarını söyleyebiliriz. Mesela Muhacirîn İdaresinin ilk genel müdürleri Şükrü (Kaya) ve Hamdi (Arpağ) Beyler, mülteci işlerinin en yoğun olduğu 1916-1917 yıllarında Sıhhiye Müfettişliği görevinde bulunan Tevfik Rüştü (Aras) Bey, yine aynı dönemde Sivas valiliği görevini yürüten Muammer Bey ve mübadillerin iskân bölgelerinin tespiti için kurulan komisyona başkanlık yapan, mübadele ile ilgili olarak Türk ve Yunan delegeler arasında çıkan anlaşmazlık Lahey Adalet Divanına taşındığında mahkemedeki savunmasıyla Türk tezinin kabulünde etkili olan Cemal Hüsnü Taray Bey, Cumhuriyet döneminin yönetim kadrosunun şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Nitekim Türk inkılabının uygulayıcı kadrosu içinde faal olarak yer alan bu isimlerin milletvekilliği, bakanlık ve büyükelçilik gibi önemli görevler üstlendikleri bilinmektedir.

Kafkaslardan, Şark vilayetlerinden ve Balkanlardan gelen muhacir ve mültecilerin sosyal ve ekonomik durumları dikkate alındığında birbirinden farklı özellikler taşıdıklarını söyleyebiliriz. Hatta bu gruplar kendi içinde bile homojen bir yapıya sahip değildir. Öyle ki Sivas'a gelen muhacirler arasında bir lokma ekmeğe muhtaç olanların yanı sıra hayvan sürülerini yanında getiren aşiret reisleri, memleketindeki mallarını satarak paraya çeviren ve bu sayede satın aldığı araziler üzerinde köy kuran ağalar, beyler de vardır. Muhacirler arasındaki sınıfsal farklılığın en temel göstergesi olan bu tespitten hareketle, göçlerin muhacirler üzerindeki etkisinin değişken olduğunu söylemek mümkündür.

Yine Sivas'a gelen muhacirlerin cinsiyet dağılımı ve hane nüfusları da oldukça dikkat çekici neticeler vermektedir. Bu konuda Şark mültecilerinin diğer muhacir gruplarından belirgin bir şekilde ayrıldığını ifade etmeliyiz. Öyle ki mesela vilayet merkezinde iskân edilen 417 hane sahibinin 85 tanesi kadındır. Yani burada iskân edilen hanelerin % 20'sinin başında kadınlar bulunmaktadır. Yine Sivas'ın merkez mahallelerinde ve köylerinde iskân edilen söz konusu 417 hanenin 147 tanesi sadece birer kişiden ibarettir. Yani burada iskân edilen hanelerin % 34'ünde sadece birer kişi yaşamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bu havalideki her 3 mülteci hanesinden 1'i yakınlarını Kafkas cephesindeki muharebelerde, göç yollarında ya da türlü badireleri atlattıktan sonra ulaştıkları Sivas'ta kaybetmiştir. Diğer taraftan mübadillerde ve Boşnak muhacirlerde kadın/erkek nüfusu daha dengelidir.

Muhacirlerin uyum süreçleri de üzerinde durulması gereken bir konudur. Yaşantı tarzına uygun yerlerde iskân edilen muhacirlerin yeni vatanlarına daha çabuk alıştıklarını ve kısa sürede üretici hale geldiklerini söyleyebiliriz. Mesela hayvancılıkla uğraşan Çerkes muhacirler ağırlıklı olarak Aziziye kazasında iskân edilmiştir. Burada ordunun süvari alayları için iyi cins at ve kısarak yetiştiren Çerkesler kısa sürede kendi ihtiyaçlarını temin edebilecek hâle gelmişler, hatta ülke ekonomisine de katkıda bulunmuşlardır.

Diğer taraftan iskân mıntıkasının iklime alışamayan, geçimlerini temin etmekte zorlanan muhacirler ise zamanla yerlerini terk ederek başka vilayetlere göç etmişlerdir. Bu konuda ilgili kurumlara yapılan resmî müracaatların yanı sıra muhacir köylerinde yaptığımız araştırma ve incelemelerde, mesela Hafik ve Zara ilçelerinin köylerinde

yerleştirilen mübadillerin hemen tamamının ilerleyen yıllarda İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir gibi büyük vilayetlere göç ettiklerini tespit ettik. Diğer taraftan, bilhassa Suşehri, Gürün ve Divriği ilçelerindeki mübadillerin önemli bir kısmının iskân yerlerine uyum sağladıklarını ifade etmeliyiz. Öyle ki Türkiye’de 1970’li yıllarda hız kazanan kentleşme sürecine rağmen bugün dahi mesela Suşehri’nin Bostancık ve Yeşilyayla köylerinde mübadillerin kendilerine özgü yaşam biçimlerini önemli ölçüde koruduklarını söylemek mümkündür. Yine mübadiller dışında, özellikle Gemerek ilçesinin Karagöl, Dendil, Burhan ve Tekmen köylerinde iskân edilen Boşnaklar da kültürlerini yaşatmaya devam etmektedirler.

Şüphesiz ki göçler sadece kalabalık insan kitlelerinin bir yerden başka bir yere taşınmasından ibaret değildir. Kırım’dan, Kafkaslardan ve Balkanlardan gelen farklı etnik unsurlara mensup muhacirler; tarım tekniklerinden mimariye, el sanatlarından giyim kuşam özelliklerine, yeme içme alışkanlıklarından pişirme usullerine kadar kendilerine özgü kültürlerini Sivas’a taşımışlardır. Bunlar arasında mutfak kültürünün apayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira zaman içerisinde diğer kültürel özellikler kaybolmaya yüz tutsa da mutfak kültürü önemli ölçüde korunmaktadır. Saha çalışmasında ziyaret ettiğimiz başta Dendil, Burhan ve Karagöl olmak üzere Boşnakların iskân edildiği köylerde potoplika, piryan, ribitsa gibi özgün yemeklerin hâlâ yapıldığını tespit ettik. Yine Suşehri ilçesinin Bostancık ve Yeşilyayla köyleri ile Divriği ilçesinin Kesme ve Hornavil köylerindeki mübadil mutfaklarında Rumeli ekmeklerinin yanı sıra kaçamak, manti gibi özel yemekleri ve çeşit çeşit pideleri görmek mümkündür. Aynı şekilde Kafkas kökenli muhacirler ve Şark mültecileri de mutfak kültürlerini Sivas’a taşımışlardır. Mesela Sivas merkezine bağlı Bingöl ve Tutmaç köylerinde, Hafik ilçesinin Tuzhisar ve Alçıören köylerinde, Şarkışla ilçesinin Gümüştepe köyünde lavaş, kete gibi ekmeklerin yanı sıra hıngel, hasıda, haşıl, ayran aşısı gibi yemekler pişirilmektedir. Diğer taraftan bilhassa şark vilayetlerinden gelen mültecilerle yerli ahalinin damak zevklerinin birbirine yakın olmasından dolayı karşılıklı etkileşimin daha hızlı ve yoğun yaşandığını ifade etmeliyiz. Tüm bu tespitler, göçlerle birlikte Sivas’ın mutfak kültürünün zenginleştiğini göstermektedir.

Rumeli’den gelen mübadillerin ve Boşnakların ısınma ve yemek pişirme amacıyla kullandıkları “kuzine soba” da göçlerle birlikte Sivas’a taşınmıştır. İlk

örnekleri çinkodan yapılan kuzine sobalar, zamanla yerli ahali tarafından öğrenilerek kullanılmıştır. Yine Rumeli muhacirleri, iskân edildikleri yerlerde evlerinin bir köşesine muntazam tuvaletler inşa etmişlerdir. Bu uygulama da yerli ahali tarafından benimsenmiştir. Ayrıca Rumeli’den gelen muhacirlerin çatıları kiremitli evler inşa ettikleri yerli ahali tarafından ifade edilmektedir. Kafkas muhacirler ve Kafkasya ile irtibatı olan Şark mültecileri ise yanlarında getirdikleri semaverleri ve çay kültürünü Sivas’a taşımışlar ve bunun yaygınlaşmasına öncülük etmişlerdir.

Hiç şüphesiz muhacirlerin Sivas ekonomisine katkısı da önemlidir. Vilayet dâhilinde iskân edilen muhacirlerin önemli bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Bu sektörde çalışan muhacirler, hem boş kalan köyleri şenlendirmişler hem de Sivas’ın üretim kapasitesini artırmışlardır. Vilayette iskân edilen ordu mensupları, emniyet görevlileri, memurlar ve ulema sınıfına mensup muhacirler ise devletin iskân siyaseti kapsamında kabiliyet ve tecrübelerine göre münasip görevlerde istihdam edilmişlerdir. Sivas’ın çalışma hayatına zenginlik katan muhacirler arasında esnaflar, zanaatkârlar ve ticaret erbabı kişiler de yer almaktadır. Bu konuda bilhassa mübadillere ve Boşnak muhacirlere ayrı bir parantez açmak gerekir. Zira mübadillerin ve Boşnakların Türkiye’ye gelişi, Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni kurulduğu bir döneme denk gelmesi itibarıyla ayrı bir önem arz etmektedir. Bu muhacirler, Ermeni ve Rumların gidişiyle oluşan iş gücü açığını belirli ölçüde karşılamışlar, bu zor süreçte sorumluluk alarak üretime önemli katkılar sunmuşlardır. Dahası, Avrupa’daki üretim teknik ve usullerini iyi bildikleri için bu alandaki deneyimlerini Sivas halkına aktarmışlardır.

Diğer taraftan elverişsiz sağlık koşulları, beslenme sorunu, temiz içme suyu eksikliği gibi nedenlerle özellikle Şark mültecileri ve mübadiller, sığındıkları yerlere tifüs, kolera ve tifo gibi salgın hastalıkları da taşımışlardır. Öyle ki Cumhuriyet’in devraldığı önemli sorunlardan biri olan salgın hastalıklarla mücadele işi 1930’lara kadar sürmüştür. Bu anlamda mültecilerin göç güzergâhında yer alan Sivas vilayetinin Birinci Dünya Savaşı yıllarında önemli bir sağlık merkezi haline geldiğini söylemeliyiz. Nitekim vilayet genelindeki sevk yolları üzerinde, konak ve iskân mahallerinde tesis edilen sağlık kuruluşlarında yüz binlerce mülteci salgın hastalıklara karşı aşılanmış ve gerektiğinde tedavi altına alınmıştır.

Muhacirlerin yeni vatanlarına alışmaları öyle kolay olmamıştır. Asırlardır yaşadıkları yurtlarından göç etmek zorunda kalan muhacirler, hep “memleket” özlemiyle yaşamışlar ve doğup büyüdüğü toprakları ölünceye kadar unutamamışlardır. Bu duyguyu bilhassa birinci kuşak muhacirlerin anlatımlarında sıkça görürüz. Muhacirlerden bazılarının sonraki yıllarda ata topraklarını ziyaret etmesi bu bağlılığın bir göstergesidir. Muhacirlerle yaptığımız sohbetlerden birinde yaşlı bir amcaya, “Memleketi özlüyor musun?” şeklinde bir soru yöneltmiştim. Derin bir iç çektikten sonra şöyle cevap vermişti: “Aradan o kadar sene geçti, daha burda rüya görmedim! Ben rüyalarımı hep Rumeli’deki köyümde görürüm!”. Aslında bir muhacirin memleketine duyduğu özlemin en net göstergesi olan bu cevap, Rumeli’nin nasıl hüznü bir vedaya sahne olduğunu da gözler önüne sermektedir. Keza 1934 yılında, her ailenin kendisine bir soyadı almasını öngören Soyadı Kanunu kabul edildiğinde bazı muhacirlerin memleketlerini hatırlatan coğrafi isimleri tercih etmeleri de bu duygunun yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda Sivas’ta iskân edilen muhacirlerin Akova, Kolaşın, Yüksek kolaşın, Kayalar, Vardar, Aras, Kağızman gibi soyadlarını taşıdıklarını tespit ettik.

Sivas’ta iskân edilen muhacirler, zaman içerisinde yerli ahaliyle kaynaşmışlardır. Bilhassa taraflar arasında kurulan evlilik ilişkileri, karşılıklı kültür alışverişini hızlandırmış ve Sivas’ta birlikte yaşama kültürünün en güzel örnekleri sergilenmiştir. Günümüzde Sivas’taki resmî kurumlarda çeşitli görevlerde bulunan muhacirler aynı zamanda tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret, eğitim gibi pek çok alanda Sivas ve ülke ekonomisine katkı sağlamaktadırlar. Kısacası artık kendi deyimleriyle “Sivaslı” olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİVLER

1. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

a. Defterler

- 32 Numaralı Sivas Mübadil İskân-Kayıt-Taahsis Defteri
- 33 Numaralı Sivas Taahsis Defteri(1924-1928)
- 34 Numaralı Sivas Merkez Şark Mültecileri Kayıt ve Taahsis Defteri
- 35 Numaralı Sivas Merkez Şark Mültecileri Hane Taahsis Defteri(1926-1932)
- 36 Numaralı Sivas Merkez Muhacir Kayıt Defteri
- 37 Numaralı Kayalar Muhacirlerine Dair Esas Defteri(1923-1924)
- 32 Numaralı Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri
- 33 Numaralı Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri
- 35 Numaralı Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri

b. Resmî Evraklar

Başbakanlık (30-0-0-0)

- Kararlar Daire Başkanlığı/1920-1928 (30-18-1-1)
- Kararlar Daire Başkanlığı/1928- (30-18-1-2)
- Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0)

Dışişleri Bakanlığı (130-0-0-0)

- Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri (130-16-13-2)

Siyasi Partiler (490-0-0-0)

- Cumhuriyet Halk Partisi (490-1-0-0)

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Muhacirîn Fonu (272-0-0-0)

- İskân (272-0-0-11)
- Muhacirîn (272-0-0-12)
- Umur-u Tasarrufiye (272-0-0-13)
- Sevkîyat (272-0-0-14)
- Heyet-i Teftişîye (272-0-0-60)
- Muhasebe, Levazım, Mubayaat (272-0-0-74)
- Sıhhiye (272-0-0-79)
- Heyet-i Fenniye (272-0-0-80)

2. Başkanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH.EUM.2.Şb.)

Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Ecnebi Kalemi (DH.EUM.ECB.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi (DH.EUM.MEM.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.)

Dâhiliye Nezareti İdare (DH.İD.)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.)

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS.)

Dâhiliye Nezareti Mektûbâ Kalemi (DH.MKT.)

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.)

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M.)

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S.)

Dâhiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü (DH.UMVM.)

Dosya Usulü İrade Tasnifi (İ.DUİT.)

Hariciye Nezareti (İdare HR.İD.)

Hariciye Nezâreti Tahrîrât-ı Hariciye Odası (HR.TH.)

Haritalar (HRT.)

İrade Dâhiliye (İ.DH.)

İrade Hususi (İ.HUS.)

İrade Maliye (İ.ML.)

Maarif Nezareti Mektûbâ Kalemi (MF.MKT.)

Meclis-i Vükela (MV.)

Sadaret Mektûbâ Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.)

Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi (ŞD. MLK.)

Yıldız Arşivi Resmî Maruzat Evrakı (Y..A...RES.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Maruzatı (Y.PRK.DH.)

Yıldız Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti (Y.PRK.OMZ.)

Yıldız Perakende Evrakı Şûrâ-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD.)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet (Y. PRK. UM.)

3. Genelkurmay Arşivi (ATESE)

Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)

4. Kızılây Arşivi

5. Sivas Hayat Ağacı Dergisi Arşivi

6. Sivas Lisesi Arşivi

B. RESMÎ YAYINLAR

1. Zabıt Cerideleri

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

TBMM Zabıt Ceridesi

2. Düstur

3. Salnameler

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1316

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1317

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1318

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1319

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1320

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1321

Sâlnâme-i Vilayet-i Sivas 1321.

4. Yayımlanmış Resmî Vesika, Talimatname, Kanun, Rapor ve Albümler

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri(1914-1918), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi (1906-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, C. I, Ankara 1995.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk(1916-1922), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

Dersaadet ve Rumeli sevhilinden Anadolu'nun vilâyet-i ma'lumesine sevk olunan ve ba'dema gönderilecek olan muhacirînin icra-yı iskânları emrinde vali ve mutasarrıf ve iskân memurları ve vilâyât ve elviye merkezlerinin idare komisyonları ve kaza kaymakamları ile mezkûr komisyonlar şubelerinin suret-i hareketlerini mübeyyen tanzim olunan talimat, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1304(m.1887-1888) [Muhacir Talimatnamesi].

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, C. I, Ankara 2001.

İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

İskân Mevzuatı, Sıhhat ve İçtimâi Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1936.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932.

İstatistik Yıllığı III (1929-1930), Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1930.

Köylerimiz, Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., İstanbul 1933.

Menâtık-ı harbiyeden vürud eden mültecilerin sevk ve iskân, iâşe ve ikdarlarını mübeyyen talimatname[Mülteci Talimatnamesi], Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1332.

Meclis-i Umuminin Mün'akid Olmadığı Esnada Heyet-i Vükelaca Ba İrade-i Seniyye Mevki-i İcraya Konulan Levayih-i Kanuniye (1332) Cüz: 1, Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti Yayını, (yayın yeri ve yılı yok).

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I-II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 121, İstanbul 2012.

TBMM Albümü(1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Cilt 1, Ankara 2010.

C. SÜRELİ YAYINLAR

1. Gazeteler

Kızılırmak (28 Mart 1915, 7 Ocak 1926, 18 Şubat 1926, 7 Haziran 1926.)

Sivas (1 Mart 1926, 26 Ağustos 1929.)

D. TELİF VE TETKİK ESERLER

1. Kitaplar

Adıgüzel, Yusuf:	Göç Sosyolojisi , Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.
Aghatabay, Cahide Zengin:	Mübadelenin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu , 2. Baskı, Bengi Yayınları, İstanbul 2007.
Ağanoğlu, H. Yıldırım:	Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç , Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.
Ahmad, Feroz:	İttihat ve Terakki(1908-1914) , Çeviren: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.
Aker, Uygun Ahmet:	Seferberlik Hikâyeleri , Ötüken Neşriyat, 3. Basım, İstanbul 2012.
Akın, Recep:	Yeşil Giresun ve Şirin İlçeleri , Akın Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul 1995.
Aksel, Hafız:	Nesilden Nesile Saklanacak Bir Belge Dededen Toruna Her Yönüyle Süngülü [Arile] Köyü Posof , Cantekin Matbaası, Ankara 2006.
Aktar, Ayhan:	Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları , İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
Altuncuoğlu, Neslihan:	Modern Kayseri'nin mimarlarından Vali Ahmet Muammer Bey(1874-1928) , Kayseri Valiliği Yayınları, Kayseri 2009.
Arar, İsmail:	Hükümet Programları(1920-1965) , Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.
Arı, Kemal:	Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925) , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
Arı, Kemal:	Suyun İki Yanı: "Mübadele" , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

Armaoğlu, Fahir:	19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914) , Alkım Yay., 4. Baskı, İstanbul 2007.
Armaoğlu, Fahir:	19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914) , Kronik Kitap, İstanbul 2019.
Armaoğlu, Fahir:	20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995) , Alkım Yay., 11. Baskı, C. 1-2, İstanbul 1999.
Aşkun, Vehbi Cem:	Sivas Kongresi , İnkılap ve Aka Kitabevleri, 2. Baskı, İstanbul 1963.
Aydemir, İzzet:	Muhaceretteki Çerkez Aydınları , Ankara 1991.
Aydemir, Şevket Süreyya:	Suyu Arayan Adam , Remzi Yayınları, İstanbul 1987.
Ayral, Alparslan:	Sivaslı Âşık Tabibî , Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.
Babuş, Fikret:	Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları , Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.
Bardakçı, Murat:	Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi , İstanbul 2009.
Başel, M. Fahreddin:	Sivas Bülteni , Kamil Kitap ve Basımevi, Sivas 1935.
Çakır, Fahri:	Anadolu ve Şark Cephesi Hatıraları , Çınar Matbaası, İstanbul 1967.
Çapa, Mesut:	Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925) , Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010.
Çelebi, Ercan:	Mübadele İmar ve İskân Vekâleti(Kuruluşu Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri) , Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019.
Danişmend, İsmail Hami:	İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi , Türkiye Yayınları, C. 4, İstanbul 1972,
Denizli, Hikmet:	Sivas Tarihi ve Anıtları , Özbelsan A.Ş.,Sivas 1995.

Devellioğlu, Ferit:	Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat , Aydın Kitabevi, 13. Baskı, Ankara 1996.
Ege, İlyas:	Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri , Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Sivas 1000 Temel Eser No: 27, Sivas 2017.
Emgili, Fahriye:	Boşnakların Türkiye'ye Göçleri(1878-1934) , Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2012.
Erdeha, Kâmil:	Milli Mücadele Vilayetler ve Valiler , Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
Eren, Ahmet Cevat:	Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler , Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.
Erim, Nihat:	Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri , TTK Basımevi, C. I, Ankara 1953.
Erkan, Süleyman:	Kırım ve Kafkasya Göçleri(1878-1908) , KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon 1996.
Eroğlu, Hasan-Şimşek, Ergül:	Suşehri'nin Şehir Tarihçesi , Göksu Matbaası, İstanbul 2009.
Murat Yağan:	General Musa Kundukhov'un Anıları , Kafkas Kültür Dernekleri Yayını, İstanbul 1978.
Günaydın, Ahmet Necip:	Millî Mücadelede Sivas 108 Gün , Sivas 1000 Temel Eser, Önder Matbaacılık, 2. Baskı, Sivas 2010.
Gürsel, Halûk F.:	Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri , Baha Matbaası, İstanbul 1968.
Halaçoğlu, Ahmet:	Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri(1912-1913) , TTK Basımevi, Ankara 1994.
Hançerlioğlu, Orhan:	Toplumbilim Sözlüğü , Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.

Hirschon, Renée:	Mübadele Çocukları , Çeviri: Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
Yıldırım Sezen:	İki Kardeşten Seferberlik Anıları , Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.
İpek, Nedim:	İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler , Serander Yayınları, Trabzon 2006.
İpek, Nedim:	Mübadele ve Samsun , TTK Yayınları, Ankara 2000.
Kâmil, Server:	Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma , Haz.: Meriç Aybar-İbrahim Caner Türk, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016.
Karabekir, Kâzım:	Çocuk Davamız , Yayına Hazırlayan: Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
Karabekir, Kâzım:	İstiklâl Harbimiz , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
Karakoyunlu, Sadri:	Bayburt Tarihi , Kültür Ofset, Ankara 1990.
Karpat, Kemal H.:	Osmanlı Nüfusu , Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.
Kaya, Doğan:	Sivas Halk Şairleri , Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Önder Matbaacılık, C. 2, Sivas 2009.
Kaya, Doğan:	Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı , Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları – No: 55, Sivas 1994.
Kaya, Erol:	Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mültecileri Vilâyât-ı Şarkiye ve Aydın Vilayeti Mültecileri(1915-1923) , Ebabil Yayınları, Ankara 2007.
Kaya, Erol:	Şehre Tanıklık Edenler Erzincan Sözlü Tarih Çalışması , Erzincan Üniversitesi Yayınları, Pasifik Ofset, C. I, İstanbul 2012.

Kırca, İhsan Tevfik:	İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele , İnkılâp Yayınları, İstanbul 2014.
Kırca, Kürşat:	Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri 1835 Yılı Nüfus Kütüğü , Kitabevi, İstanbul 2012.
Kölemezli, Murtaza:	Elveda Rumeli , Ege Üniversitesi Ege Yüksek Okulu Basımevi, İzmir 2002.
Kurat, Akdes Nimet:	Türkiye ve Rusya , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
Dursun Ali Emir-Mutlu Adak:	Kültürün Kale Kenti Bayburt , Bekder Yayınları, Bayburt 2011.
Mahiroğulları, Adnan:	Seyyahların Gözüyle Sivas , Acar Matbaacılık, İstanbul 2001.
McCarthy, Justin:	Müslümanlar ve Azınlıklar , Çeviren: Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998.
McCarthy, Justin:	Ölüm ve Sürgün , Çeviren: Fatma Sarıkaya, TTK Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2014.
Meray, Seha L.:	Lozan Barış Konferansı; Tutanaklar, Belgeler , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 348, Takım: II, C. 2, Ankara 1973.
Natanyan, Boğos:	Sivas 1877 , Yayına Hazırlayan: Arsen Yarman, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.
Nizamoğlu, Yüksel:	Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürgüne , Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013.
Okutan, Hasan Tahsin:	Şebinkarahisar ve Civarı , Yeşilgireson Matbaası, Giresun 1949.
Okuyar, Hikmet:	Şebinkarahisar Sevdası , Bursin Ofset, İstanbul 1998.
Onat, Nuri:	Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri , Can Matbaası, İstanbul 1984.
Orhon, Hayri:	Meşhur Valiler/50 Ünlü Vali , İçişleri Bakanlığı Yayınevi, Ankara 1969.

Ortak, Şaban:	Osmanlının Son Manevralarından Suriye ve Garbî Arabistan Tehcîri , Pegem Yayınevi, Ankara 2011.
Öğün, Tuncay:	Vilâyet-i Şarkiye Mültecileri Unutulmuş Bir Göç Trajedisi(1915-1923) , Ebabil Yayınevi, Ankara 2004.
Öğün, Tuncay:	Kafkas Cephesinin Birinci Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği , Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
Öz, Mehmet Ali:	Bütün Yönleriyle Gürün , Seyhan Grafik ve Matbaa, İstanbul 1999.
Özdemir, Hikmet:	Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918) , TTK Yayınları, Ankara 2005.
Özel, Sebahattin:	Milli Mücadele’de Trabzon , TTK Basımevi, Ankara 1991.
Öztürk, İhsan-Turhan, Salih:	Sivas Türküleri ve Oyun Havaları , Editör: Kadir Pürlü, Sivas 1000 Temel Eser, İstanbul 2017.
Özyürek, Ali Ezger:	Muhacirler , Alter Yayınları, 2011.
Pürlü, Kadir:	Sivas’ta İlbeyli Türkmenleri , Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, C. 1, Sivas 2002.
Pürlü Kadir-Kutlu Özen:	Âşık Feryadi , Dilek Matbaacılık, Birinci Baskı, Sivas 1996.
Cevdet R. Yularkıran:	Reşit Paşa’nın Hatıraları , Sivas Hizmet Vakfı, Sivas 2009.
Sami, Şemseddin:	Kâmusû’l- â’lâm , Mihran Matbaası, C. 4, İstanbul 1311[m.1894]
Sami, Şemseddin:	Kâmûs-ı Türkî , Çağrı Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2005.
Samih, Aziz:	Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları , Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934.
Sarı, Muhammed:	Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi’nde İmar-İşkân Faaliyetleri , ATAM Yayınları, Ankara 2015.

Sarıbal, İsmet:	Osmanlı Devletinde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon Bursa Sancağı Örneği(1845-1908) , İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.
Saydam, Abdullah:	Kırım ve Kafkas Göçleri(1856-1876) , TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 2010.
Serbestoğlu, İbrahim:	Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devletinde Tabiiyet Sorunu , Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
Sezen, Tahir:	Osmanlı Yer Adları , Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
Sezer, Serap:	Lozan ve Mübadele , İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
Soysal, İsmail:	Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945) , TTK Yayınları, 3. Baskı, C. I, İstanbul 2000.
Süslü, Azmi:	Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı , Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.
Şahin, Mustafa:	Hasan Tahsin Uzer'in Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri , ATAM Yayınları, Ankara 2015.
Şahin, Salih:	Mekân ve İnsaniyla Sivas , Buruciye Yayınları, Sivas 2013.
Şaşmaz, Musa:	Türkiye'nin İdari Taksimatı , TTK Yayınları, C. 2, Ankara 2014.
Şaşmaz, Musa:	Türkiye'nin İdari Taksimatı , TTK Yayınları, C. 7, Ankara 2014.
Şaşmaz, Musa:	Türkiye'nin İdari Taksimatı , TTK Yayınları, C. 13, Ankara 2014.
Şaşmaz, Musa:	Türkiye'nin İdari Taksimatı , TTK Yayınları, C. 14, Ankara 2014.
Şensözen, Vasfi:	I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları , Yayına Hazırlayan: Saro Dadyan, Okyanus Yayınları, İstanbul 2013.

Şimşir, Bilâl N.:	Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kıyımlar-Kıyımlar-Göçler (1821-1913) , Bilgi Yayınevi, Ankara 2017.
Tahsin, Hasan:	Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimâî Coğrafyası , Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimâî Muavenet Vekâleti Neşriyatından No: 32, Hilal Matbaası, İstanbul 1932.
Tansel, Selahaddin:	Mondros'tan Mudanya'ya Kadar , MEB Yayınları, C. I, İstanbul 1991.
Tecer, Ahmet Kutsi:	Sivas Halk Şairleri Bayramı , Kamil Matbaası, Sivas 1932.
Tipi, Şeref:	Pışibba , Yayına Hazırlayan: Canerhan Tipi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
Tural, Mehmet Akif:	Atatürk Döneminde İktisadi Yapılanma ve Celal Bayar(1920-1938) , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
Uçarol, Rıfat:	Siyasi Tarih(1789-2014) , Der Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2015.
Uras, Esat:	Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi , Belge Yayınları, İstanbul 1987.
Yalçın, Cemal:	Göç Sosyolojisi , Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
Yıldırım, İsmail:	Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950) , ATAM, Ankara 2001.
Yıldırım, Onur:	Diplomasi ve Göç, Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü , Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

2. Makaleler

Aburşu, Faruk:	“Giyim Kuşamın Üç Ana Unsuruna Sivas Özelinde Bir Bakış: Pamuklu-Yünlü Dokuma, Şal, Çorap”, Hayat Ağacı , S. 25, Sivas 2014, s. 59-67.
Akpınar, Deniz-Birol, Nurettin:	“Osmanlı’dan Cumhuriyete Sivas Vilayetinde Dokuma Sektörü ve Gelişimi”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , C. 16, S. 2, Sivas 2015, s. 215-238.
Arı, Kemal:	“Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye’de Mübadele İmar ve İskân İşleri ve Mustafa Necati”, Mustafa Necati Sempozyum Kitabı , Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu Yayınları, Kastamonu 1991, s. 44-57.
Arı, Kemal:	“Mübadele Göçmenlerinin Türkiye’ye Taşınma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, Suyun İki Yanı: Mübadele , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 101-133.
Aydın, Mahir:	“Doksanüç Harbi”, TDV İslam Ansiklopedisi , C. 9, İstanbul 1994, s. 498-499.
Aydın, Mithat:	“İstanbul Konferansı”, TDV İslam Ansiklopedisi , Ek-1. Cilt, İstanbul 2016, s. 673-674.
	“19. Yüzyılın Ortalarında Panslavizm ve Rusya”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , S. 15, Denizli 2004, s. 73-82.
Bancoviç, Safet:	“20. Yüzyılda Sırbistan ve Karadağ’dan Müslüman Göçleri”, Muhacirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler , Derleyen: Hayri Kolaşinli, Otorite Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 89-102.
Başkaya, Muzaffer:	“Atatürk’ün Genç Diplomati ve Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ndeki İlk Daimi Temsilcisi:

	Cemal Hüsnü Taray'ın Hayatı ve Diplomatik Faaliyetleri”, Tarih Okulu Dergisi , S. 34, Haziran 2018, s. 667-685.
Beyoğlu, Süleyman:	“Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek, Tehcir Kanunu ve Birinci Dünya Savaşı’nda Arap Tehciri”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi , İstanbul 2004, s. 31-52.
Bozalioğlu, İsmail:	“1870-1926 Yılları Arasında Şebinkarahisar”, Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu , Şebinkarahisar Belediyesi, İstanbul 2000, s. 167-173.
Bozdağlıoğlu, Yücel:	“Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Mübadele Özel Sayısı : 3, Ocak 2014, s. 9-32.
Çalık, Ramazan-Tepekaya, Muzaffer:	“Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi , S. 16, Konya 2006, s. 205-228.
Çanlı, Mehmet:	“Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi I”, Tarih ve Toplum Dergisi , S. 129, Eylül 1994, s. 54-61.
Çanlı, Mehmet:	“Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi II”, Tarih ve Toplum Dergisi , S. 130, Eylül 1994, s. 51-59.
Çapa, Mesut:	“Cumhuriyet’in İlk Mübadele, İmâr ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”, Mustafa Necati Sempozyumu , Kastamonu 1991, s. 58-70.
Çapa, Mesut:	“Kızılây”, Diyanet İslam Ansiklopedisi , C. 25, Ankara 2002, s. 544-546.
Çapa, Mesut:	“Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesi’nin Uygulanmasında Türkiye Kızılây(Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları”, Atatürk Yolu Dergisi , C. 1, S. 2, Ankara 1988, s. 241-256.

Hot, İnci:	“Tanzimat Sonrası Osmanlı’da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele , Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 113-150.
Hüseyin Çavdar:	“Türk-Yunan Mübadelesinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 27. İmdad-ı Sıhhî Heyeti’nin Selanik’teki Faaliyetleri (Ekim 1923-Ekim 1924)”, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi , C. 3, S. 1, 2018, s. 113-135.
Cehochiev, Georgy:	“Cizvit Misyonerin Gözünden Tokat’ta Kuzey Kafkas Göçmen Köyleri: Bey Düğünü ve Vatan Marşı”, Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi , C. 3, S. 6, Mayıs 2018, s. 205-232.
Çelebi, Ercan:	“Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri”, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi , C. 8, S. 1, Erzincan 2006, s. 107-120.
Çelebi, Ercan:	“Mübaddillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , C. 5, S. 12, 2006, s. 35-46.
Demirel, Ömer:	“Sivas”, TDV İslâm Ansiklopedisi , C. 37, İstanbul 2009, s. 282-284.
Doğan, Şahin:	“I. Dünya Savaşında Rusya’nın Karadeniz Politikası ve Rus Karadeniz Filosu”, Birinci Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya , KTÜ Yay., Trabzon 2017, s. 63-97.
Ege, İlyas:	“Suşehri Folklorunun Yapısı ve Kadın Halaylarından Örnekler”, Sivas Folkloru Dergisi , S. 19, Ağustos 1974, s. 9.
Ege, İlyas:	“Suşehri’nde Rumeli Ekmekleri”, Sivas Folkloru Dergisi , S. 26, Mart 1975, s. 15-17.

Ege, İlyas:	“Suşehri’nde Rumeli Kökenli Kelimeler”, Sivas Folkloru Dergisi , S. 35, Aralık 1975, s. 16-17 ve 23.
Ege, İlyas:	“Suşehri’nde Dokumacılık”, Sivas Folkloru Dergisi , S. 38, Mart 1976, s. 17-19 ve 22.
Ege, İlyas:	“I. Dünya Savaşı’nın Son Yıllarında, Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcında(1916-1919) Suşehri’nin Konumu ve Önemi”, Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu , C. I-2. Kısım, Editör: Ahmet Yüksel, Sivas 2019, s. 517-530.
Eraslan, Cezmi:	“İkinci Abdülhamid ve Kafkas Müslümanları”, Kafkas Araştırmaları Dergisi , C. 1, İstanbul 1988, s. 59-69.
Erdal, İbrahim:	“Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları İle Yapılan Nakil Sözleşmesi”, Atatürk Yolu Dergisi , C. 8, S. 31-32, Ankara 2003, s. 321-324.
Hasanlı, Cemil:	“Kafkas Cephesinde Ermeni Gönüllü Birlikleri (1914-1916)”, Ermeni Araştırmaları Dergisi , S. 50, 2015, s. 151-187.
İpek, Nedim:	“Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”, 19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu Kitabı , On Dokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 1994.
İpek, Nedim:	“Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi , Yıl 9, S. 17, 2014, s. 9-20.
Kardaş, Abdulaziz:	“Birinci Dünya Savaşı Döneminde Van’ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi , S. 10, Van 2015, s. 176-192.

Kaya, Doğan:	“VI. Sivas Halk Şairleri Bayramı ve Geride Bıraktıkları”, Kültür Çağlayanı Dergisi , S. 15, Temmuz/Ağustos 2012, s. 7-11.
Kırca, İhsan Tevfik:	“Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Mübadele, Tanıklıklar ve Gözlemler”, Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri , C. 2, Sivas 2009, s. 641-714.
Kırca, İhsan Tevfik:	“Türk Yunan Nüfus Mübadelesinde Sivas’a ve Suşehri’ne Türklerin Göçü”, Hayat Ağacı Dergisi , S. 22, Sivas 2013, s. 53-60.
Kırca, İhsan Tevfik:	“Suşehri’nde Son Mübadiller”, Sivas Kültür Dergisi , S. 9, Şubat 2011, s. 22-26.
Kocacık, Faruk-Eser, Mehmet:	“Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler(Sivas İli Örneği)”, Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT) Vol. 2 , No. 1, 2010, s.187-196.
Kodaman, Bayram:	“XX. Yüzyıl Başlarında Sivas Vilayeti (1901)”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu , Tokat Valiliği Yayınları, Tokat 1987, s. 170-193.
Koşaroğlu, Ahmet Duran:	“Bosna Hersek’ten Zara ve Gemerek’e Yerleşen Aileler”, Hayat Ağacı Dergisi , S. 22, Sivas 2013, s. 78-83.
Kuzucu, Kemalettin:	“Abadan Mahallesinin Kuruluşu”, Hayat Ağacı Dergisi , S. 29, Sivas 2015, s. 57-67.
Kuzucu, Kemalettin:	“Çiftçiyi Koruma ve Zirai Modernleşme Politikasının Somut Bir Örneği Olarak Sivas Numune Çiftliği”, Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu , C. I-1. Kısım, Editör: Ahmet Yüksel, Sivas 2019, s. 415-450.
Kümbetoğlu, Belkıs:	“Göçmenlik Mültecilik Yeni Bir Yaşam ve Sonrası”, Toplum ve Göç 2. Ulusal Sosyoloji Kongresi(20-

	22 Kasım 1996/Mersin) , T.C. Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 271-280.
Mercan, Mehmet:	“Sivas Vilâyetinin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920)”, Osmanlılar Döneminde Sivas , Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, C. I, Sivas 2007, s. 549-558.
Mert, Talip:	“Sivas’ta Bir Kadiri Şeyhi Mor(Mûr) Ali Baba 1804-1884”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. 19, Sivas 2015, s. 147-170.
Mert, Talip:	“Sivas İdadisi ve Sivas Sultanisinden Sivas Lisesine”, Hayat Ağacı Dergisi , S. 23, Sivas 2013, s. 46-53.
Okatan, Yener:	“Sivas’ta Teknik Ziraate Geçişin Kısa Hikâyesi”, Hayat Ağacı Dergisi , S. 24, Sivas 2014, s. 90-97.
Okur, Mehmet-Göktaş, Serdar:	“Birinci Dünya Savaşı’nda Bayburt’un İşgali ve Göç”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi , S. 21, 2016, s. 173-184.
Öğün, Tuncay:	“Sarıkamış Harekâtı”, TDV İslam Ansiklopedisi , C. Ek II, s. 470-473.
Önder, Selahattin:	“Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi”, Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi , C. 3, S. 1, Eskişehir 1991, s. 207-225.
Rastoder, Şerbo:	“Karadağ’dan Müslüman Göçleri”, Muhacirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler , Derleyen: Hayri Kolaşinli, Otorite Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 103-118.
Sağlamer, Orhan:	“Eski Günlerden İki Sivas Resmi ve Bitlis’te Başlayıp Sivas’ta Yaşanan Bir Aile Hikâyesi”, Hayat Ağacı Dergisi , S. 29, Sivas 2015, s. 85-91.
Sarıcaoğlu, Mehmet Esat:	“İşkân-ı Muhacirîn İ’âne Pulları”, Osmanlı Ansiklopedisi , Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara 1999, s. 603-611.

Sarısözen, Abdülkadir:	“Sivas’ta Ekmek Çeşitleri”, Sivas Folkloru Dergisi , S. 16, Mayıs 1974, s. 10 ve 15.
Selvi, Haluk:	“İstanbul Hükümetinin Kuva-yı Milliye Hareketini Bölme Teşebbüsü: Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa’nın Batı Anadolu Gezisi ve Sonuçları”, ATAM Dergisi , S. 44, Ankara 1999, s. 547-566.
Sepetçioğlu, Tuncay Ercan:	“İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi , 18. Yıl Özel Sayısı, S. 3, Ocak 2014, s. 49-83.
Sofuoğlu, Adnan:	“Genel Hatlarıyla I. Dünya Savaşı’nda Erzincan’ın İşgali ve Ermeni Mezalimi”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi , S. 1, Ankara 2005, s. 143-152.
Şahin, Zahide Kayışoğlu-Genç, Mustafa-Kahraman, Nafiz:	“Kayseri Merkez ve Sivas’ın Gemerek İlçesinde Yaşayan Boşnak Ailelere Dair”, Birinci Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi Bildiriler Kitabı , Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2009, s. 243-258.
Taşbaş, Erdal:	“Bosna Muhacirlerinin Anadolu’da İskânı(1860-1908)”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi , C. 4, S. 8, Ağustos 2017, s. 72-91.
Usta, Veysel:	“Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon’un Durumu”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi , S. 17, Trabzon 2014, s. 135-172.
Üçer, Müjgân:	“Sivas’ın Ünlü Valilerinden Reşit Akif Paşa (1862-1920)”, Sivas Kültür-Sanat Dergisi , S. 4, Temmuz 1989, s. 11-21.

Yerli, Metin:	“Kökeni ve Gelişimiyle Sivas Yöresi Geleneksel Kilim Motifleri”, Hayat Ağacı Dergisi , S. 3, Sivas 2005, s. 124-127.
Yüksel, Ahmet:	“Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları”, Geçmişten Günümüze Göç I , Editör: Osman Köse, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2017, s. 405-418.
Yüksel, Ahmet – Karademir, Zafer:	“Ulemâ, Göç ve Devlet: Kırım Harbi’nden Sonra Osmanlı Ülkesine Göç Eden Ulemânın İskânına Dair Bazı Bilgiler”, Ankara Üniversitesi DTCE Dergisi , C. 52, S. 1, Ankara 2012, 173-194.
Yüksel, Mevlüt:	“I. Dünya Savaşı’nda Erzurum’un İlk İşgal Günleri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi , S. 37, Erzurum 2008, s. 259-287.

3. Tezler

Çelebi, Ercan:	Mübadele İmar ve İskân Vekâleti(Kuruluşu Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri) , On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Samsun 2005.
Çetin, Nurten:	Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre 1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi , Yıldız Teknik Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
Erdem, Ufuk:	Osmanlı’dan Cumhuriyete Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri(1860-1923) , Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2014.
Gemici, Filiz:	Milli Mücadele’de Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924) , Sakarya Üniversitesi SBE

	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.
Kaya, Erol:	I. Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları , Atatürk Üniversitesi SBE Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993.
Kaya, Yakup:	Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya , Erciyes Üniversitesi, SBE Tarih ABD Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı Doktora Tezi, Kayseri 2012.
Koparan, Necdet:	Türk Jandarma Teşkilatı(1908-1923) , Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
Korkmaz, Ender:	Tahsin Uzer'in Yaşamı ve Faaliyetleri , İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
Kurtulgan, Kürşat:	Balkan Muhacirlerinin Konya Vilayetinde İskânı(1923-1933) , Selçuk Üniversitesi SBE Tarih ABD Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya 2010.
Marttin, Volkan:	Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilat Tarihi (1914-1922) , Gazi Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Ankara 2012.
Tinal, Melih:	Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras , Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2001.

E. Web Sayfaları

http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/ataturkun-sivasi-ziyaretleri-2 , Erişim tarihi: 11 Ocak 2016.
http://www.tdk.org.tr , Erişim tarihi: 5 Ağustos 2017.
https://www.haberler.com/kardeslik-ve-birlikte-yasamin-guzel-bir-ornegi-4497298-haberi/ , Erişim tarihi: 4 Aralık 2018.
https://www.youtube.com/watch?v=oKdaRjXhBLY , Erişim tarihi: 4 Ocak 2019.
http://berlin.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory. , Erişim tarihi: 15 Ağustos 2019.
http://www.tutak.gov.tr/tarihcesi , Erişim tarihi: 26 Ağustos 2019.
http://www.kafdav.org.tr/bekir-sami-kunduk-1865-1933 , Erişim Tarihi: 20 Kasım 2020.
http://www.lugatim.com. , Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020.

F. Kaynak kişiler

Mehmet Altıntaş (d.1902-ö.1995)	1994'te Sivas'ta Kadir Pürlü tarafından yapılan röportaj.
Rahmi Çetinus (d. 1900 - ö. 1994)	1994'te Sivas'ta Kadir Pürlü tarafından yapılan röportaj.
Yusuf Murat (d. 1 Mayıs 1927)	28 Ağustos 2019 tarihinde Sivas merkez Tutmaç köyünde yaptığımız röportaj.
Hayrettin Akova (d. 25 Mart 1932)	17 Ağustos 2018 tarihinde Gemerek Dendil köyünde yaptığımız röportaj.
Mustafa Yılmaz (d. 7 Mayıs 1933)	18 Temmuz 2017 tarihinde Sivas'ta yaptığımız röportaj.
Halit Yazıcı (d. 2 Şubat 1934)	14 Temmuz 2017 tarihinde Suşehri'nde yaptığımız röportaj.
Tekin Murat (d. 1 Temmuz 1935)	Sivas merkez Tutmaç köyünde yaptığımız röportaj.
Bayram Bölükbaşı (d.12 Aralık 1937)	25 Ağustos 2017 tarihinde Gürün'de yaptığımız röportaj.

Recai Kırılmaz (d. 20 Şubat 1938)	16 Temmuz 2017 tarihinde Suşehri'nde yaptığımız röportaj.
Muhsin İlyas Subaşı (d. 25 Temmuz 1942)	23 Ocak 2020 tarihinde Kayseri'de yaptığımız röportaj.
Ahmet Duran Koşaroğlu (d. 28 Haziran 1950)	20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde Sivas'ta yaptığımız röportajlar.
İlyas Ege (d. 1 Ocak 1950)	17 Temmuz 2017 tarihinde Suşehri'nde yaptığımız röportaj.
Sadettin Doğan (d. 15 Mart 1952)	25 Temmuz 2020 tarihinde Sivas'ta yaptığımız röportaj.
Ahmet Güven (d. 20 Mart 1957)	15 Temmuz 2017 tarihinde Suşehri'nde yaptığımız röportaj.
Ali Rıza Demircan (d. 01 Ocak 1957)	4 Haziran 2017 tarihinde İstanbul'da yaptığımız röportaj.
Süleyman Matur (d. 2 Ocak 1959)	18 Temmuz 2017 tarihinde Suşehri'nde yaptığımız röportaj.
Celal Kaya (d. 14 Ekim 1959)	25 Ağustos 2019 tarihinde Sivas'ta yaptığımız röportaj.
Kadir Pürlü (d. 03 Mayıs 1959)	13 Ağustos 2018 tarihinde Sivas'ta yaptığımız röportaj.
Yavuz Altay[Âşık Erkâni] (d. 12 Aralık 1960)	24 Ağustos 2019 tarihinde Sivas'ta yaptığımız röportaj.
Azmi Yüksekolaşın (d. 1 Nisan 1960)	20 Temmuz 2017 ve 14 Ağustos 2018 tarihlerinde Sivas'ta yaptığımız röportajlar.
Mehmet Kurt (d. 1 Şubat 1961)	12 Ağustos 2018 tarihinde Suşehri'nde yaptığımız röportaj.
Tekin Şener (d. 21 Temmuz 1972)	13 Ağustos 2018 tarihinde Sivas'ta yaptığımız röportaj.
İrfan Taştan (d. 14 Nisan 1975)	25 Temmuz 2020 tarihinde Sivas'ta yaptığımız röportaj.

EKLER

Ek 1: Sivas'ta iskân edilen Kars muhacirleri için Sultan Abdülhamid Han tarafından inşa ettirilen Abadan Camii. Fotoğraf: 28 Ağustos 2019.

Ek 2: Kafkas muhacirleri için yapılan haneler (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer No: 90540/35)

Ek 3: Tokat sancağının Zile kazasına bağlı İnceöz [Fatih] köyünde Kafkas
muhacirler (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han
Fotoğraf Albümleri, Yer No: 90540/29)

Ek 4: Kafkas muhacirlerin iskân edildiği Tokat sancağının Zile kazasına bağlı Güplüce/Küplüce [Turgutalp] köyü (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer No: 90540/28)

Ek 5: Tokat sancağının Kuşoturağı köyünde iskân edilen Dağıstan muhacirleri
yöresel kıyafetleriyle dua ederken (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer No: 90571/19)

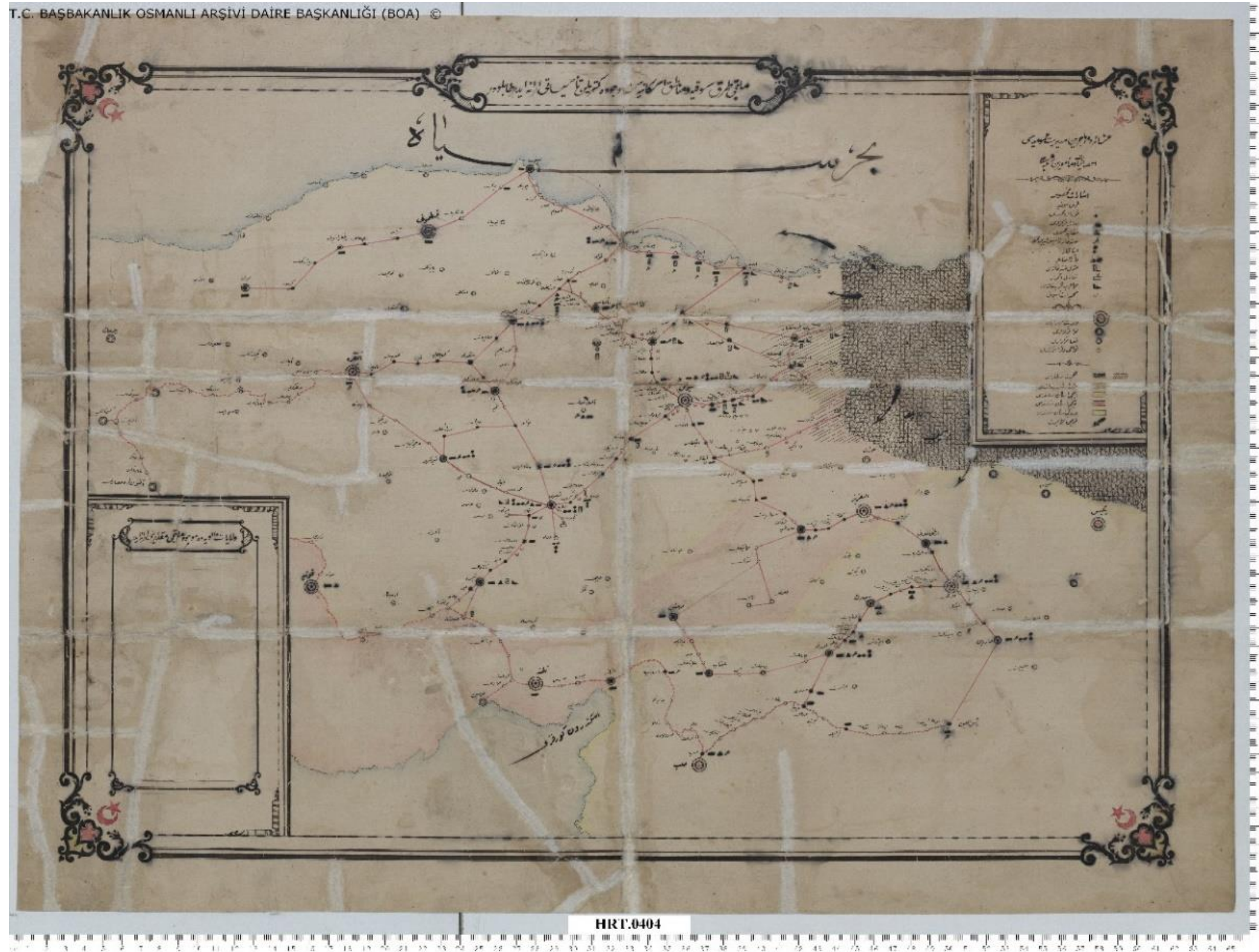
Ek 6: Kafkasya'dan gelen çocuk muhacirler, Tokat sancağının Zile kazasına bağlı Elmalıütüğü köyünde (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Yer No: 90540/27)

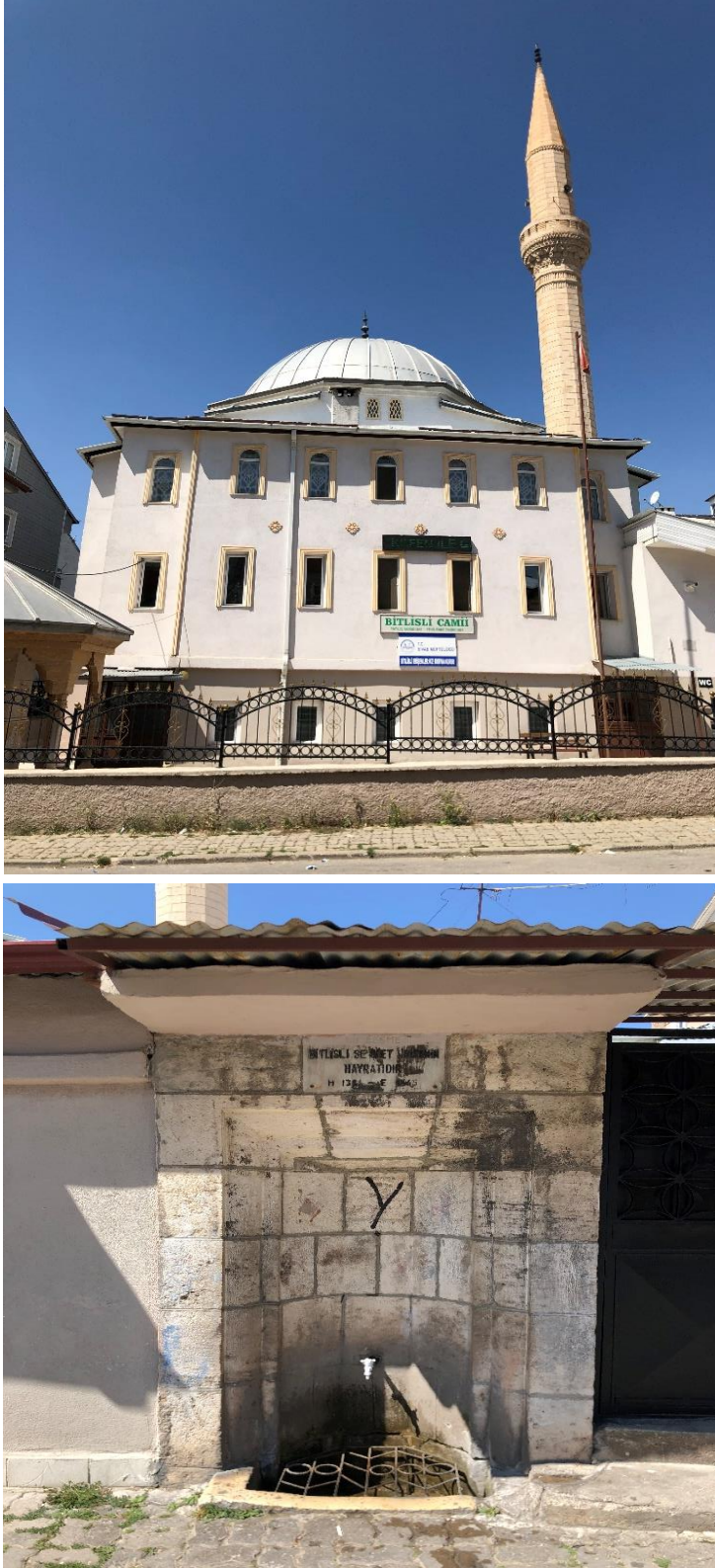
Ek 7: Balkan muhacirlerinin geçici iskân yerlerinden Sivas Numune Çiftliği.
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf
Albümleri, Yer No: 90852/23)

Ek 8: Sevk yollarında ve iskân mıntıklarında Şark mültecilerine hizmet veren tesisler (Başkanlık Osmanlı Arşivi, Haritalar, No: 404)

Ek 9: Şark mültecilerinden Bitlisli Erişenler ailesi tarafından inşa ettirilen Sivas Merkez Bitlisli Camii ve çeşmesi. Fotoğraf: 28 Ağustos 2019.

Ek 10: 32 Numaralı Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri, s. 102-103.

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)

Ek 11: 33 Numaralı Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri, s. 23-24.

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)

Ek 12: 35 Numaralı Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri, s. 62-63.

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)

The image shows an open historical ledger with two pages visible. The pages are filled with handwritten entries in Ottoman Turkish, organized in a grid-like format with columns and rows. The paper is aged and slightly discolored. The left page has a header with the number '35' and the title 'Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri'. The right page has a header with the number '62' and the title 'Samsun Mübadil Sevk ve Jurnal Defteri'. The entries are written in a cursive script, and there are some red ink markings throughout the document.

Ek 13: Muhacir sevk jurnalleri

(BCA, 37 Numaralı Sivas Muhacir Kayıt Defteri (1924-1925).

سوق ژورنالی

سوق ژورنالی	عائله رايونيك اسمی	عائله نكاحی				مملکت اداری				کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم
		کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم									
۱	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۳	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۴	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۵	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۶	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۷	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۸	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۹	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۰	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱

سوق ژورنالی	عائله رايونيك اسمی	عائله نكاحی				مملکت اداری				کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم
		کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم	کرم									
۱	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۳	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۴	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۵	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۶	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۷	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۸	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۹	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۰	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۱	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۲	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۳	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۴	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۵	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۶	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۱۷	احمد ارغی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)

467

Ek 15: Kayalar mübadillerine ait 37 Numaralı Sivas Muhacir Kayıt Defteri
(1924-1925), s. 131. (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)

[illegible]

Ek 16: Sivas merkez Uryan-ı Zımmi Mahallesi'nde iskân edilen Kayalar mübadili Dursunoğullarından Bekir oğlu Timur Ali'ye ait tasfiye talepnamesinin ilk sayfası
(BCA, Fon: 130.16.13.2, Yer No: 317.1068.1.)

C. M. E. P. G. T.

Enregistré le 3 juin 1925
No. 23560
Clasmt sub Demandes en liquidation

فید تاریخی
قید نومروسی

اخطار

اصحاب مرامینک یا کلمه دیا مبالغدی بیانامه اعطا اتماسی و عکس مالک کنیدی حریر. **BEKIR OĞLU** اخطار اولتور.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

تصفیه طلبنامه سی

زیرده واضح الامضا بن سا ۳۰ کانون ثانی ۱۹۲۳ تاریخی مبادله مقاوله نامہ سی موجبہ آئیدہ اراہ اولٹان اموال منقولہ و غیر منقولہ مک تختلط مبادله قومیسیتی معرفتہ منافعه موافق صورتہ تصفیہ ایدلسنی رجا ایدرم .

مستدعینک هویتی

(۱)

اسم و پدرینک اسمی		طرسون ایغده ندن بکر اوغلی تیمور علی افندے	
ملکیتی	لواسی	قوزاز	
	قضاسی	قیالر	
	شهری	شہر محمدی	
الیوم ساکن بولوندیغی محل	ولایت	سیواسی ولایت	
	قضاسی	سیواسی مرکز	
	شهری	سیواسی	
صنعتی	صنعت	عربان زیمم کر	
	اصطاف		

-4-

Ek 17: Suşehri’ne bağlı Bostancık köyünde iskân edilen mübadillerin “kolba” dedikleri bostan kulübesi ve Rumeli’ye özgü tarım teknikleriyle yetiştirdikleri “topka” denilen kavun, pembe domates ve Selanik mısır. Saha çalışmasında görüştüğümüz üçüncü kuşak mübadil Mehmet Kurt, yaklaşık yüz yıldır aynı tohumları kullanarak üretim yaptıklarını ifade etmektedir. Fotoğraf: 12/08 2018.

Ek 18: Suşehri ilçesinin Kemalpaşa Mahallesi'nde iskân edilen mübadiller tarafından inşa edilen Rumeli mimarisine özgü evler. Birinci fotoğrafta, mübadil Süleyman Güven tarafından inşa edilen konağı görüyoruz. Fotoğraflar: 12 Ağustos 2018.

Ek 19: Mübadillerin Sivas'a taşıdığı en önemli kültürel unsurlardan biri olan muhacir fırını. Hâlâ kullanılmakta olan aşağıdaki fırın, Suşehri Bostancık köyünde yaşayan üçüncü kuşak mübadil Mehmet Kurt'a aittir.

Fotoğraflar: 12 Ağustos 2018.

Ek 20: Mübadillerden eğitimci Ethem Ruhi Bey, Sivas Lisesi laboratuvarında ders anlatırken. Fotoğraf: 1925 (Hayat Ağacı Dergisi Arşivi).

Ek 21: Boşnak muhacirlerin iskân edildiği Gemerek ilçesinin Karagöl köyü.

Fotoğraf: 27 Ağustos 2019.

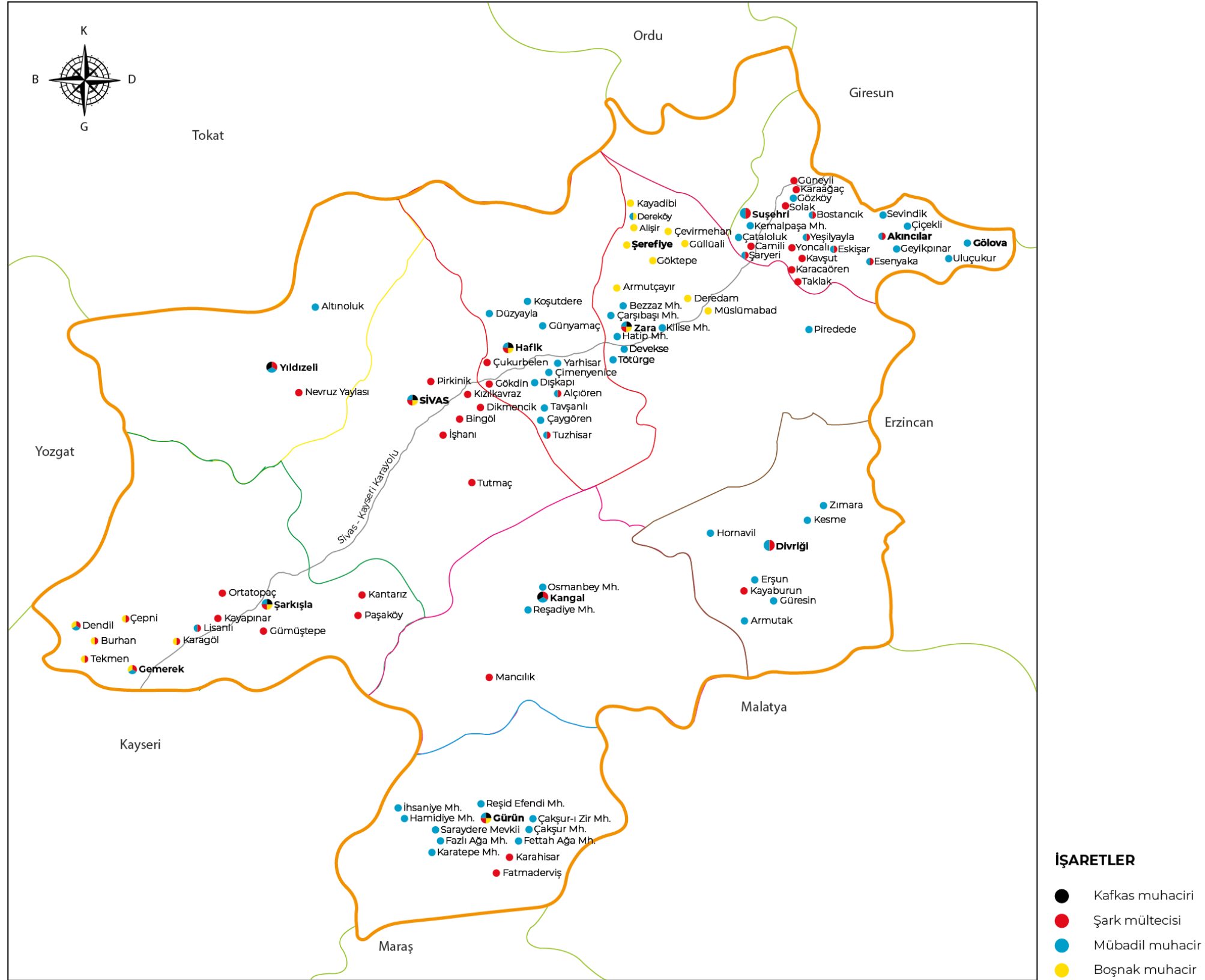
Ek 22: Sivas'ta iskân edilen birinci kuşak Boşnak muhacirlerden Adil Kaliç (oturan), Bahaddin Kaliç (ayakta sağdaki) ve Kamil Kaya (ayakta soldaki) Fotoğraf: 1938 (Hayat Ağacı Arşivi).

Ek 23: Birinci kuşak Boşnak muhacirlerden, 1916 Kolaşın doğumlu Halit Koşaroğlu'na Türkiye Cumhuriyeti tarafından verilen nüfus cüzdanı (Ahmet Duran Koşaroğlu Arşivi).

Ek 24: Harita 7: 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Sivas Vilayetine Gelen Muhacirlerin İskân Yerleri.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Çorum'da tamamladı. 1996 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Erzurum'un İspir ilçesinde öğretmenlik mesleğine başladı. 2005 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini "Çorum Mebusu İsmet Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri" başlıklı teziyle tamamladı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora programına kabul edildi ve 2014 yılında "20. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Göçler ve Anadolu'nun Sosyo-Kültürel Yapısına Etkileri: Sivas Örneği" başlıklı tez çalışmasına başladı. Halen İstanbul'da Uluslararası Fatih Sultan Mehmet Anadolu İmam Hatip Lisesinde tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır.